

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْعَةٌ وَيَلُوتُ النَّفْسَ كُلَّهُ اللَّهُ قَالَ
تَهَوُّوا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
قَالَ تَوَلَّوْا فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاهُمْ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَنَعْمَ النَّصِيرُ
أَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ
لِلَّهِ خُمُسُهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
مَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْ
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي
الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ إِذِ انْتَبَهَتْ الْعُلُوَّةُ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُلُوَّةِ الْقُصُوفِ وَالزُّكُوفِ اسْقَل
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَلَّوْا عَدُوَّكُمْ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُنْعَادِ وَلَكِنَّ لِقَاضِي الْأَمْرِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMIU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

16. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

الجامع لأحكام القرآن، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
Cilt	:	Derya Mücellit
16. Cild	:	Aralık 2002
Birinci Baskı	:	Aralık 2002

Pâsiye *Şûresi*

1-37. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, Cabir ve İkrime'nin görüşüne göre tamamı Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise, bir âyet dışında Mekke'de inmiştir, demişlerdir. Söz-konusu âyet de: *"Müminlere de ki: Allah'ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar..."* (el-Casiye, 45/14) âyeti olup, Medine'de Ömer b. el-Hattab hakkında inmiştir. Bunu da el-Maverdî zikretmektedir.

el-Mehdevî ve İbn Abbas'tan naklen en-Nehhas şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime Ömer (r.a) hakkında inmiştir. Hicretten önce Mekke'de müşriklerden birisi ona sövmüş, o da onu tutup cezalandırmak istemişti. Bunun üzerine yüce Allah da: *"Müminlere de ki: Allah'ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar"* (el-Casiye, 45/14) âyeti nazil oldu. Daha sonra da yüce Allah'ın: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğu ile neshedildi. Bu görüşe göre sûre -herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın- tamamıyla Mekke'de inmiş olmaktadır.

Otuzyedî âyet-i kerimedir. Otuzaltı olduğu da söylenmiştir.

حَمْ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. Ha Mim.

2. Bu kitabın indirilmesi Aziz, Hakim olan Allah tarafındandır.

"Ha, Mim" mübteda olup **"indirilmesi...dır"** onun haberidir.

Bazıları **"Ha, Mim"** sûrenin ismi olup, **"bu kitabın indirilmesi"** mübteda **"Allah tarafındandır"** buyruğu da haberdir, demişlerdir.

Kitab'tan kasıt Kur'ân-ı Kerim'dir.

“**Aziz**” kendisine erişilemeyen, zarar verilemeyen güçlü demektir. “**Hakim**” de fiilinde son derece hikmetli olandır. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet, 3. başlık; 29. âyetlerin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ
مِّن دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢١﴾ وَاختِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ
اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ
آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

3. Muhakkak ki göklerde ve yerde müminler için âyetler vardır.
4. Sizin yaratılışınızda da, yaymakta olduğu her canlıda da kesin bir kanaate sahip bir topluluk için âyetler vardır.
5. Gece ve gündüzün değişip durmasında, Allah'ın gökten bir rızık indirip onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgarları evirip çevirmesinde de aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır.

“**Muhakkak ki göklerde ve yerde**” bunların yaratılışında “**müminler için âyetler vardır**. Sizin yaratılışınızda da, yaymakta olduğu her canlıda da kesin bir kanaate sahip bir topluluk için âyetler vardır. Gece ve gündüzün değişip durmasında, Allah'ın gökten bir rızık” yağmur “**indirip, onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgarları evirip çevirmesinde de aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır.**” Bütün bunlara dair açıklamalar yeteri kadarıyla daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyetin tefsirinde) ve başkalarında (mesela, Lokman, 31/10-16. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ)”: **Yaymakta olduğu her bir canlıda da... âyetler vardır**” buyruğu ile; “(وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ)”: **Ve rüzgarları evirip çevirmesinde... âyetler vardır**” buyruklarında her iki yerde de (âyetler lafzı) ref' ile okunmuştur.

Ancak Hamza ve el-Kisaî her iki yerde de “te” harfini esreli okumuştur. Birincisinde nash ile okuyuşun: “(إِنَّ)”: Muhakkak ki”nin, ismi olarak nash ile

okunduğunda, haberinin de: “**göklerde**” lafzı olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak ikinci “**âyetler**” lafzının (nash ile) esreli okunuşu ise onda (âyetler lafzında) amel edene atf ileidir.

İfadenin de takdiri: “(إِنْ فِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ)”: Muhakkak ki sizin yaratılışınızda ve yaymakta olduğu her canlıda âyetler vardır” takdirindedir. Üçüncü açıklamaya göre de şöyle denilmiştir: Buradaki nash (lafzan kesre) ile okuyuşun izahı, ifade uzaması dolayısıyla “**âyetler**” anlamındaki lafzın tekrarlanmasıdır. Nitekim: “(ضَرَبَ زَيْدًا زَيْدًا)”: Zeyd'i dövdüm Zeyd'i” demeye benzer. Bir görüş de şöyledir: Bu; “(إِنْ)”: Muhakkak ki” lafzının kendisinde amel etmiş olduğu lafza atf ile okunmuştur. Bu da: “(فِي)”: hazfi kabul edilerek böyledir. İfadenin takdiri de: “(وَفِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ آيَاتٍ)”: Ve muhakkak ki gece ile gündüzün değişip durmasında âyetler vardır” takdirindedir. Daha önce zikredildiğinden dolayı burada: “(فِي)”: hazfedilmiştir.

Sibeveyh hazfe örnek olmak üzere şu beyiti zikretmektedir:

أَكُلُ أَمْرِي تَخْبِيْنُ أَمْرًا وَنَارٌ تَوَقَّدُ بِاللَّيْلِ نَارًا

“Sen her kişiyi yiğit mi sanırsın,

Ve geceleyin yanıp duran (her) ateşi ateş mi (sanırsın)?”

Burada görüldüğü gibi şair daha önceden sözkonusu edildiğinden ötürü cer konumunda olan “ateş”e muzaf olan: “(كُل)”: Her” lafzını hazfetmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, iki amile atf kabilindendir. Ancak Sibeveyh böyle bir şeyi kabul etmez, fakat el-Ahfeş ve bir grub Kufeli bunu caiz kabul etmiştir. Buna göre: “(وَاخْتِلَافٍ)”: **Değişip durmasında**” buyruğunu: “(وَفِي خَلْقِكُمْ)”: **Sizin yaratılışınızda**” buyruğuna atfettikten sonra: “(وَتَضَرِيفِ الرِّيَاحِ آيَاتٍ)”: **Ve rüzgarları evirip çevirmesinde de... âyetler vardır**” diye buyurmaktadır. Bu durumda atfın iki amile ihtiyacı olmaktadır. İki amile atf ise, atf harfleri amilin yerini tuttuğundan ötürü çirkin bir şeydir. Dolayısı ile atf harfinin birbirinden farklı iki amilin yerini tutma imkanı olmamaktadır. Zira hem ref' eden, hem de nasbeden amilin yerine geçecek olsa, bu takdirde aynı halde hem ref' edici, hem nasbedici olması icab ederdi.

Ref' ile okuyuşa gelince, bu da kendisinde amel ettiği ifade ile birlikte: “(إِنْ)”: Muhakkak ki” lafzının mahalline atf ile okunmuştur. Nahivciler de bu hususta iki amile atfın gerektiğini söylemişlerdir. Yüce Allah: “**Değişip durmasında**” buyruğunu “**sizin yaratılışınızda**” buyruğuna atfetmiş ve (ikinci) “**âyetler**” lafzını da birinci “**âyetler**” lafzının mahalline atfetmiştir. Bununla

birlikte burada: “(فِي) : ...da”nın tekrarlanmış olması takdiren kabul edilir.

Ayrıca kendisinden önceki buyrukla ilişkisinin olmadığı kabul edilerek mübteda olarak merfu’ kabul edilmesi de mümkündür. Bundan önceki buyruklar da onun haberidir. Bu durumda cümle cümleye atfedilmiş olur.

Ayrıca el-Ferra “**değişip durmasında**” ve “**âyetler**” lafızlarının ref’ ile okunduğunu nakletmiştir ki burada “değişip durma”nın kendisini bizzat “âyetler” olarak değerlendirmiştir.⁽¹⁾

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ
يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. İşte bunlar Allah’ın âyetleridir. Biz onları sana hak ile okuyoruz. Artık onlar Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inanırlar?

“İşte bunlar” bu âyetler “Allah’ın âyetleridir.” O’nun vahdaniyet ve kudretine delil teşkil eden delilleri ve belgeleridir.

“Biz onları sana hak ile okuyoruz.” Batılın ve yalanın karışmadığı doğruluk ile okuyoruz.

“Biz onları... okuyoruz” anlamındaki buyruk “ye” harfi ile: “(يَتْلُوهَا)”: Onları okuyor” diye de okunmuştur.

“Artık onlar Allah’tan” yani Allah’ın sözünden; bir görüşe göre de Kur’ân’dan “ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze inanırlar?”

Bu buyruktaki “**inanırlar**” sözü genel olarak haber anlamında “ye” ile okunmuştur. Ancak İbn Muhaysın, Asım’dan Ebu Bekir, Hamza ve el-Kisâî hitab kipi olarak “te” ile: “(تُؤْمِنُونَ)”: İnanırsınız” diye okumuşlardır.

وَيُلِّ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ
مُسْتَكْبِرًا كَانَ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾

(1) Buna göre mana şöyle olur: Gece ve gündüzün değişip durması... aklını kullanan bir topluluk için âyetlerdir.

7. Çok yalancı ve çok günahkâr olan her kimsenin vay haline!

8. O Allah'ın âyetleri kendisine okunurken işitir de, sonra onları işitmemiş gibi büyüklük taslayarak ısrar eder. İşte ona, çok acıklı bir azabı müjdele!

“**Çok yalancı ve çok günahkâr olan her kimsenin vay haline!**” buyruğundaki: “Veyl: vay haline!” cehennemde bir vadidir. Allah'ın âyetlerini delil olarak görmeyi terketmekten dolayı tehdit sözkonusudur.

“(الْأَنكَ) : **Çok yalancı**” çokça yalan söyleyen demektir. Çünkü: “(الْإِنكَ) : Yalancı” demektir.

“(أَنِيم) : **Çok günahkâr**” günah işleyen kişi anlamındadır.

Rivayete göre maksat, en-Nadr b. el-Haris'tir. İbn Abbas'tan rivayete göre ise bu kişi el-Haris b. Kelede'dir. es-Sa'lebî de bu kişinin Ebu Cehil ve arkadaşları olduklarını nakletmiştir.

“**O Allah'ın âyetleri**” yani Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri “**kendisine okunurken işitir de sonra onları işitmemiş gibi büyüklük taslayarak ısrar eder.**” Yani emre itaat etmeyecek kadar kendisinin büyük olduğunu kabul ederek küfrünü sürdürür gider. Buradaki “**ısrar etmek**”; “(صَرَّ الصُّرَّة) : Çıkını bağladı,” tabirinden alınmıştır. Bu anlamdaki açıklamaları İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Bunun aslının eşeğin kulaklarını dikerek dişi eşek üzerine bükülmesini anlatmak üzere kullanılan: (إصرار الحمار على العانة) 'den alındığı da söylenmiştir.

“(كَأَنَّ) : **Gibi**” lafzındaki (أَنَّ) şeddelisinden hafifletilmiştir. “(كَأَنَّهُ) : Sanki o” onları işitmemiş gibi... demektir. Buradaki zamir ise şe'n zamiridir. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

كَأَنَّ ظَنِيَّةً تَعْطُو إِلَى نَاضِرِ السَّلْمِ

“Sanki parlak ve gözalıcı selem ağacına uzanan bir ceylan gibidir (o).”

Cümle nasb mahallindedir. (يَصْرُ مِثْلَ غَيْرِ السَّامِعِ) : İşitmemiş kimse gibi ısrar eder” demektir. Lokman Sûresi'nin baş taraflarında (31/7. âyetin tefsirinde) bu âyetin anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde “**İşte ona acıklı bir azabı müjdele**” buyruğunun anlamı da el-Bakara Sûresi'nde (2/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ
 ﴿٩﴾ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ ۖ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا
 مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾

9. Âyetlerimizden bir şey öğrendiğinde de o, onları alaya alır. İşte onlara alçaltıcı bir azab vardır.
10. Cehennem de önlerinde. Kazandıklarının da, Allah'tan başka edindikleri velilerin de kendilerine hiçbir faydası olmaz. Onlar için çok büyük bir azab da var.

“Âyetlerimizden bir şey öğrendiğinde de o, onları alaya alır.” Zakkum hakkında, tereyağı ve hurmadır, cehennem bekçileri hakkında şâyet onlar on-dokuz kişi iseler onların karşısına tek başıma çıkarım, demesi gibi.

“İşte onlara alçaltıcı” zelil ve hakir kılıcı “bir azab vardır.”

“Cehennem de önlerinde.” Yani içinde bulundukları dünya hayatında kendilerini güçlü kuvvetli kabul etmek, hakka karşı büyüklenmek gibi hal-lerinin arkasından cehennem vardır. İbn Abbas dedi ki: Buradaki (sözlük anlamı itibariyle) “arkalarından” lafzı önlerinde demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: “Arkasından da cehennem vardır. Ona irinli sudan içirilecektir” (İbrahim, 14/16) buyruğudur. Oradaki: “Arkasından” lafzı “önünden” anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

أليس ورائي إن تراخت منييتي أدب مع الولدان أرحف كالنسر

“Eğer ölümüm gecikecek olursa, benim arkamdan (önümden sonradan) işim, Çocuklarla beraber gidip gelmek ve akbaba gibi sekmek olmayacak mı?”

Mal ve evlat türünden “kazandıklarının da... kendilerine hiçbir faydası olmaz.” Bu buyruğun bir benzeri de: “Mallarının da, evlatlarının da kendilerine asla hiçbir faydası olmayacaktır” (Al-i İmran, 3/10) buyruğudur.

“Allah'tan başka edindikleri velilerinin” putlarının “de kendilerine hiçbir faydası olmaz. Onlar için çok büyük bir azab da vardır.” Sürekli ve can yakıcı azab demektir.

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ ﴿١١﴾

11. Bu bir hidayettir. Rabblerinin âyetlerini inkâr edenlere gelince, onlar için en ağır türden ve can yakıcı bir azab vardır.

“**Bu bir hidayettir**” buyruğu mübteda ve haberdır. Kur’ân’ı kastetmektedir. İbn Abbas dedi ki: Muhammed (sav)’ın bütün getirdiklerini kastetmektedir.

“**Rabblersinin âyetlerini inkâr edenlere**” O’nun ortaya koyduğu delilleri kabul etmeyenlere “**gelince, onlar için en ağır türden ve can yakıcı bir azab vardır**” buyruğundaki “**ricz**” azab demektir. Yani onlar için can yakıcı azaptan bir azab vardır. Buna delil de yüce Allah’ın: “*Biz de fasıklık ettikleri için zulmedenlerin üzerine gökten bir azab (ricz) indirdik*” (el-Bakara, 2/59) buyruğudur. (Burada ricz) azab demektir.

Ricz’in “**rics**” gibi pis olan şey anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da yüce Allah’ın: “*Ona irinli sudan içirilecektir*” (İbrahim, 14/16) buyruğu gibidir. Yani onlar için pis içeceği yudumlamak gibi bir azab vardır.

“Ricz” lafzı nerede geçerse İbn Muhaysın “re” harfini ötreli (rucz şeklinde) okumuştur.

İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Hafs “**can yakıcı**” buyruğunu ref ile okumuş olup “onlar için ricz türünden can yakıcı bir azab vardır” demektir. Diğerleri ise “ricz”in sıfatı olarak esreli okumuşlardır. (Onlar için can yakıcı bir ricz’den azab vardır, demek olur.)

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

12. Orada gemiler emri ile akıp gitsin, O’nun lütfundan arayasınız ve belki şükredesiniz diye denizi size musahhar kılan Allah’tır.

13. Göklerde ve yerde bulunanların tümünü kendinden size musahhar kılmıştır. Muhakkak ki bunlarda düşünen bir topluluk için âyetler vardır.

“Orada gemiler emri ile akıp gitsin, O’nun lütfundan arayasınız ve belki şükredersiniz diye denizi size musahhar kılan Allah’tır” buyruğunda yüce Allah, kudretinin kemalini, kullarının üzerinde nimetinin eksiksizliğini söz konusu etmekte ve neyi yaratmışsa, onların faydasına olmak üzere yarattığını açıklamaktadır.

“Göklerde ve yerde bulunanların tümünü kendinden size musahhar kılmıştır.” Yani işte bu, yüce Allah’ın fiili yaratması, tarafından bir ihsanı ve nimetlerle donatmasıdır.

İbn Abbas, el-Cahderî ve başkaları **“tümünü kendinden”** anlamındaki buyruğu: (جَمِيعاً مِّنْهُ) şeklinde “mim” harfini kesreli, “nun” harfini şecdedeli ve “he (yuvarlak te)”yi tenvinli olarak, mastar (mefu’l-i mutlak) olmak üzere nasb ile okumuşlardır. Ebu Amr dedi ki: Ben aynı şekilde Mesleme’yi de: (مِّنْهُ) diye yani “O’nun bir lütfu, keremi olmak üzere...” diye okuduğunu dinlemişimdir.

Yine aynı şekilde Mesleme b. Muharib’den: “(جَمِيعاً مِّنْهُ): Hepsi de O’nun lütfudur” anlamında lütuf anlamındaki lafız “he” zamirine izafet olarak okunmuştur.

Bu Ebu Hatim’e göre hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir. Yani bu ya da o, O’nun lütfudur demektedir.

Cemaatin kıraati de (anlam itibariyle) açıktır.

“Muhakkak ki bunlarda düşünen bir topluluk için âyetler vardır.”

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

14. Müminlere de ki: Allah’ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar. Çünkü Allah herbir topluluğa kazanageldiklerinin karşılığını verecektir.

“Müminlere de ki... aldırmasınlar” buyruğu (nda “aldırma” fiili), “de ki” emrinin cevabı olarak -şart ve cezaya benzetilerek- cezm ile gelmiştir.: “(قُمْ تُصِيبْ خَيْرًا): Kalk, hayır elde edersin” demeye benzer. Bunun cezm ile gelmesinin, “lam” harfinin hazfedilmesi dolayısıyla olduğu da söylenmiştir. Bu: “(قُلْ هُمْ اغْفِرُوا يَغْفِرُوا): Sen onlara aldırmayın de, onlar da aldırmasınlar” anlamındadır. Buna göre ifadenin delalet ettiği hazfedilmiş bir emrin cevabı ol-

maktadır. Açıklamayı Ali b. İsa yapmış olup İbnu'l-Arabî de tercih etmiştir.

Âyet-i kerimenin nüzul sebebi şudur: Kureyşten bir adam Ömer b. el-Hattab (r.a)'a sövmüştü. O da onu alıp cezalandırmak istedi.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu rivayet sahih değildir.

el-Vahidî, el-Kuşeyrî ve başkalarının da İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre âyet-i kerime, Mustalıkoğulları gazvesi sırasında Ömer ile Abdullah b. Ubeyy'in başından geçen bir olay hakkında inmiştir. Onlar el-Mureysî' diye bilinen bir kuyunun başında konakladılar. Abdullah su getirmek üzere kölesini gönderdi. Biraz gecikince ona: Niye geç geldin? diye sordu. Bu sefer kölesi: Ömer b. el-Hattab'ın kölesi kuyunun başında oturdu ve Peygamber (sav)'ın Ebu Bekir'in kırbalarını doldurmadıkça kimsenin doldurmasına izin vermedi. Bir de efendisinin suyunu da doldurdu.

Bu sefer Abdullah: Bizim durumumuz ile bunların durumu tıpkı "köpeğini besle de seni yesin" (besle kargayı oysun gözünü) sözündeki örneğe benzer. Onun bu sözü Ömer'e ulaştı. Öldürmek üzere üzerine yürümek kastı ile kılıcını kuşandı. Yüce Allah da bu âyeti indirdi. Bu da Ata'nın, İbn Abbas'tan yaptığı rivayettir.

Meymun b. Mihran'ın ondan rivayetine göre de o (İbn Abbas) şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: *"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir?"* (el-Bakara, 2/245) buyruğu inince, Medine'de Finhas diye bilinen bir yahudi şöyle dedi: Muhammed'in Rabbi fakir düştü. Ömer bunu işitince, kılıcını kuşanıp o adamı aramaya koyuldu. Cibril (a.s), Peygamber (sav)'a gelerek dedi ki: "Rabbim sana diyor ki: **Müminlere de ki: Allah'ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar.**" Ayrıca şunu da bil ki, Ömer kılıcını kuşanıp o yahudi-yi aramaya koyuldu. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Ömer'i arayıp bulmak üzere birisini gönderdi. Ömer gelince ona: "Ey Ömer! Kılıcını koy" diye buyurdu. Ey Allah'ın Rasûlü! Doğru söyledin. Şehadet ederim ki sen hak ile gönderildin. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Rabbim buyuruyor ki: **Müminlere de ki: Allah'ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar.**" Ömer (r.a) dedi ki: Hiç şüphesiz böyle yapacağım. Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bir daha yüzümde kızgınlık görmeyeceksin.

Derim ki: el-Mehdevî ile en-Nehhas'ın zikrettikleri ed-Dahhak'ın İbn Abbas'tan yaptığı rivayettir. Bu aynı zamanda el-Kurazî ve es-Süddî'nin de görüşü olup âyet-i kerimenin nesholdüğünü söyleyen görüşe uygundur. Âyetin Medine'de yahutta Mustalıkoğulları gazvesi sırasında indiği görüşüne göre ise âyet nesholmuş olamaz.

"Aldırmasınlar" buyruğu affetsinler ve üzerinde durmasınlar demektir. **"Allah'ın günlerini beklemeyenlere"** buyruğundan kasıt ise, O'nun seva-

bını beklemeyenlerdir. Allah'ın azab ve intikamından korkmayanlar, diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre burada "reca: beklemek, ummak" korkmak anlamındadır. Yüce Allah'ın: **"Size ne oluyor ki Allah'ın azametinden hiç korkmuyorsunuz?"** (Nuh, 71/13) buyruğunda görüldüğü gibi, burada da bu; (lafzi anlamıyla) O'nun azametinden korkmuyorsunuz anlamındadır. Bu buyruğun burada geçmiş ümmetlerin azabı gibi bir azaptan korkmayanlara... demek olduğu da söylenmiştir.

"Günler" büyük önemli olaylar hakkında kullanılan bir tabirdir.

Allah'ın gerçek dostlarına yardım edeceğini ve düşmanlarını da cezalandıracağını ummayanlara... diye de açıklanmıştır. Öldükten sonra dirilişten korkmayanlar anlamındadır, da denilmiştir.

"Çünkü Allah her bir topluluğa kazanageldiklerinin karşılığını verecektir" buyruğundaki: **"(لِيُجْزِيَ): Çünkü... karşılığını verecektir"** buyruğunu genel olarak "ye" ile **"Çünkü Allah... karşılığını verecektir"** anlamında okumuşlardır. Hamza, el-Kisaî ve İbn Amir ise tazim olmak üzere "nun" ile: **"(لِيُجْزِيَ): Çünkü... karşılığını vereceğiz"** diye okumuşlardır. Ebu Cafer, el-Arec ve Şeybe ise meçhul bir fiil olarak "ye" harfi ötreli ve "ze" harfi de üstün olmak üzere: **"(لِيُجْزِيَ): Çünkü... karşılığı verilecektir"** diye, buna karşılık **"(قَوْمًا): Bir topluluğa"** lafzı da nasb ile okunmuştur.

Ebu Amr: Bu ise açık bir lahndir, derken; el-Kisaî şöyle demiştir: Anlamı **"(لِيُجْزِيَ الْجَزَاءُ قَوْمًا): Çünkü bir kavme karşılık verilecektir"** şeklindedir. Bunun bir benzeri de **"Biz müminleri işte böyle kurtarıyoruz"** (el-Enbiya, 21/88) anlamındaki buyruğun: İbn Amir ve Ebu Bekr'e göre: **"(وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ): İşte müminler böyle kurtarıldı"** diye okunmasıdır. Şair de şöyle demiştir:

وَلَوْ لَدَّتْ قَفِيرَةٌ جَرَوْ كَلْبٌ لَسُبُّ بِذَلِكَ الْجَرُّ الْكَلَابَا

"Eğer Kufeyre bir köpek yavrusu doğuracak olsa bile,
O yavru dolayısıyla bütün köpeklere sövülür."

O köpeğe sövgülerle sövülür, demektir.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ
تُرْجَعُونَ ﴿١٠﴾

15. Kim salih bir amel işlerse kendi lehinedir, kim de kötülük ederse aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (Fussilet, 41/46'da) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمْ يَسِّنَاتِ
مِنَ الْأَمْرِ ۖ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ ۚ بَغْيًا
بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۚ فِيمَا كَانُوا فِيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

16. Andolsun ki Biz İsrailoğullarına Kitabı, hükmü ve peygamberliği vermiş, kendilerini hoş ve temiz şeylerle rızıklandırmış ve onları alemlere üstün kılmıştık.

17. Onlara din hususunda apaçık belgeler de verdik. Onlar kendilerine ilim geldikten sonra ancak aralarındaki kıskançlıktan dolayı anlaşmazlığa düştüler. Muhakkak Rabbin ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir.

“**Andolsun ki Biz İsrailoğullarına Kitabı**” Tevrat’ı “**hükmü**” kitabı kavramayı, insanlar hakkında hüküm verip yargıda bulunmayı “**ve peygamberliği**” Yusuf (a.s.)’dan itibaren İsa (a.s.)’a kadarki peygamberleri kastetmektedir “**vermiş, kendilerini hoş ve temiz şeylerle**” yani Şam bölgesinde bulunan gıda, meyve ve yiyeceklerin helal olanlarıyla, bir görüşe göre de Tihde, Men ve Selva ile “**rızıklandırmış ve onları**” daha önce ed-Duhan Sûresinde (44/32. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere çağdaşları olan “**alemlere üstün kılmıştık.**”

“**Onlara din hususunda apaçık belgeler de verdik.**” İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) hakkında ve onun peygamberliğinin tanıkları arasında Tihame’den, Yesrib’e göç edeceğine Yesriblilerin ona yardım edeceğine dair bilgiler kastedilmektedir. Bir diğer görüşe göre bu “**apaçık belgeler**” helal

ve haram hakkındaki açık şer'î hükümler ile mucizelerdir.

“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra ancak aralarındaki kıskançlıktan dolayı anlaşmazlığa düştüler.” Burada “ilim”den kasıt Yuşa b. Nun'dur. Kimisi iman etmiş, kimisi kâfir olmuştu. Bu açıklamayı en-Nekkaş zikretmiştir.

“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra” buyruğu ile kastedilenin, Peygamber (sav)'ın peygamberliği olduğu ve onun hakkında anlaşmazlığa düşmeleri olduğu da söylenmiştir. **“Ancak aralarındaki kıskançlıktan dolayı”** yani Peygamber (sav)'ı kıskandıklarından ötürü (anlaşmazlığa düştüler.) Bu anlamdaki açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

“Kıskançlıktan dolayı” buyruğunun üstünlük ve başkanlık arzusu ve isteği ile biri diğerine haksızlık etmesi ve peygamberleri öldürmelerine işaret olduğu da söylenmiştir.

İşte ey Muhammed, senin çağdaşın müşrikler de böyledir. Bunlara apaçık belgeler gelmiş, fakat onlar başkanlık hususundaki yarışlarından ötürü ondan yüz çevirmiş bulunuyorlar.

“Muhakkak Rabbin” dünya hayatında iken **“ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir”** ve haklıyı haksızdan ayırdedecektir.

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ
أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾

18. Sonra Biz seni dinden bir şeriate sahib kıldık. Sen de artık ona uy! Bilmeyenlerin hevalarına uyma!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Şeriatın Mahiyeti:

“Sonra Biz seni dinden bir şeriate sahib kıldık” buyruğunda geçen **“şeriat”** sözlükte mezheb (gidilen yol) ve din demektir. Su içmek isteyenlerin gittikleri yola da **“şeriat”** denilir. **“Şarî”** (cadde)” de buradan gelmektedir. Çünkü maksada götüren yol odur. O halde şeriat Allah'ın kulları için din olarak teşrî buyurduğu şeyler (koyduğu yol)dur. Çoğulu şerai' gelir. “Dinde şeriatler” ise yüce Allah'ın kulları için açtığı yollardır. O halde: **“Biz se-**

ni dinden bir şeriate sahib kıldık" buyruğu Biz seni hakka götüren, din emrinden apaçık bir yol üzere kıldık, demektir.

İbn Abbas dedi ki: **"Bir şeriate sahib kıldık"** din işinden apaçık bir hida yet üzere kıldık, demektir.

Katade dedi ki: Şeriat; emir, yasak, hadler ve farzlardır. Mukatil: Şeriat apaçık delil demektir. Çünkü o hakka götüren yoldur. el-Kelbî, şeriatten kası sunnettir, demiştir. Çünkü Peygamber (sav) Efendimiz de kendisinden önceki peygamberlerin yolunu izlemiştir.

İbn Zeyd: Şeriat dindir, çünkü din kurtuluşun yoludur, demiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Emr (mealde din ile karşılanmış) lugatte iki anlam da kullanılır. 1- Durum anlamında: Yüce Allah'ın: **"Onlar yine Firavun'un emrine uydular. Firavun'un emri hiç de doğru değildi"** (Hud, 11/97) buyruğunda olduğu gibi. 2- Nehyin zıddı olan sözün kısımlarından birisi anlamında. Burada her ikisinin de kastedilmiş olması mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Biz seni dinden bir yol üzere kıldık. Bu yol da İslâm milleti (İslâm dini)dir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Sonra Biz sana hanif olarak İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden olmadı, diye vahyettik."** (en-Nahl, 16/123)

Yüce Allah'ın indirmiş olduğu şeriatlerde tevhid, üstün ahlaki değerler ve maslahatlarda bir değişiklik yapmadığı, fakat her türlü eksiklikten münezzeh olan ilmine uygun olarak fer'i hususlarda aralarında farklılıklar indirmiş olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

2- Bizden Öncekilerin Şeriatleri (Bize Delil Olur mu?):

İbnu'l-Arabî dedi ki: İlme dair söz söyleyen bazı kimseler bu âyet-i kerimenin bizden öncekilerin şeriatlerinin bizim için şeriat olmadığına delil olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü yüce Allah peygamberini ve ümmetini bu âyet-i kerimede bağımsız bir şeriat sahibi olarak sözkonusu etmiştir.

Peygamber (sav)'ın ve ümmetinin bağımsız bir şeriate sahib olduklarını inkar etmiyoruz. Ancak görüş ayrılığı: Peygamber (sav) eğer övgü ve güzel sözlerle sözetmek sadedinde bizden öncekilerin şeriatini haber verecek olursa, ona uymak gerekir mi, gerekmez mi? hususundadır.

Yüce Allah'ın: **"Bilmeyenlerin hevalarına uyma!"** buyruğunda kastedilenler müşriklerdir. İbn Abbas bunlar Kureyza ve Nadiroğullarıdır, demiştir. Yine ondan gelen rivayete göre âyet-i kerime, Kureyşlilerin peygamberi atalarının dinine davet etmeleri üzerine inmiştir.

إِنَّهُمْ لَن يَغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ
أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۖ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

19. Çünkü onların Allah’a karşı sana hiçbir faydaları olmaz. Şüphesiz ki zalimler birbirlerinin velileridir. Allah ise takva sahiblerinin velisidir.

“Çünkü onların Allah’a karşı sana hiçbir faydaları olmaz.” Eğer sen onların hevalarına uyacak olursan, Allah’tan sana gelecek azabın hiçbir bölümünü senden uzaklaştıramazlar.

“Şüphesiz ki zalimler birbirlerinin velileridir.” Arkadaşları, yardımcılarıdır, birbirlerini sevenlerdir. İbn Abbas dedi ki: Münafıkların yahudilerin dostları olduğunu kastediyor.

“Allah ise takva sahiblerinin velisidir.” Onların yardımcısı ve destekleyicisidir. Burada takva sahiplerinden kasıt, şirkten ve masiyetten sakınan kimselerdir.

هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

20. Bu, insanlar için doğru yolu gösterici, kesin inanca sahip bir topluluğa da bir hidayet ve bir rahmettir.

“Bu, insanlar için doğru yolu gösterici(dir)” buyruğu mübteda ve haberdur. Yani Benim senin üzerine indirdiğim bu kitab, hadlerde ve hükümlerde insanlar için apaçık deliller, belgeler ve alametlerdir.

Bu buyruk: “(هَذِهِ بَصَائِرُ)”: Bunlar... doğru yolu göstericidir” diye de okunmuştur ki, bu âyetler... demek olur.

“Kesin inanca sahip bir topluluğa da bir hidayet” yani onu izleyenleri cennete götüren bir yol ve doğruluktur **“ve”** ahirette **“bir rahmettir.”**

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ
 آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ
 سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

21. Yoksa kötülük işleyenler kendilerini iman edip salih amel işleyenler gibi kılacağımızı ve hayatları ile ölümlerinin bir olacağını mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!

“**Yoksa kötülük işleyenler**” buyruğundaki: “(اجْتَرَحُوا): Kazananlar” demektir. “(الاجتراح): Kazanmak” anlamındadır. “(الجوارح): Avlayıcı hayvanlar” da buradan gelmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Maide Sûresi’nde (5/4. âyet, 4. başlıkta) geçmiş idi.

“**Kendilerini iman edip salih amel işleyenler gibi kılacağımızı... mı sandılar?**” el-Kelbî dedi ki: Burada “**kötülük işleyenler**”den kasıt, Rabia’nın iki oğlu Utbe ve Şeybe ile el-Velid b. Utbe’dir. “**İman edenler**” ise Ali, Hamza ve Ubeyde b. el-Haris -r. anhum-dir. Bunlar az önce sözü geçen müşriklere karşı Bedir günü teketek çarpışmak üzere çıkmış ve onları öldürmüşlerdi.

Ayet-i kerimenin ahirette kendilerine müminlere verilenlerden daha hayırlı şeyler verileceğini söyleyen müşriklerden bir topluluk hakkında indiği de söylenmiştir. Nitekim böyleleri hakkında yüce Rabbimiz: “*Eğer Rabbime döndürülsem de şüphesiz benim için O’nun yanında iyilik vardır*” (Fussilet, 41/50) buyruğunda onlara dair haber vermektedir.

Yüce Allah’ın: “**Yoksa... mı sandılar**” buyruğu atfedilmiş bir soru olup inkar anlamını taşır. Arapça bilginleri, eğer hitab maksadı ile söz arasında geçmiş ise atıf edatı olmaksızın bu şekilde kullanmayı uygun kabul ederler. Kimileri de: Burada hazfedilmiş takdiri ifadeler vardır, demektedir. Yani; Allah takva sahiblerinin velisidir. Acaba müşrikler bunu biliyorlar mı? Yoksa bizim onları birbirlerine eşit kılacağımızı mı sanıyorlar?

Bir başka görüşe göre âyetin başındaki: (م) munkatıdır. Hemze’nin anlamında da böyle bir şeyi zannetmelerinin inkar olunduğu (kabul edilmediği) anlamı vardır.

“Bir, eşit” anlamındaki lafız genel olarak önceki bir mübtedanın haberi olmak üzere ref ile: (سَوَاءٌ) diye okunmuştur. Yani onların hayatları ve ölümleri eşit(mi olacak)dır?

“Hayatları ve ölümleri”ndeki zamirler kâfirlere aittir, yani onların hayatları da kötü bir hayat, ölümleri de böyle olacaktır.

Hamza, el-Kisâf ve el-Ameş ise nasb ile (سَوَاءً) diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bu kıraati tercih etmiş olup şöyle demiştir: Biz onları eşit (mi) kılacağız; anlamındadır.

Yine el-Ameş ve İsa b. Ömer, **“ölümleri”** anlamındaki buyruğu: (وَمَمَاتِهِمْ) şeklinde nasb ile hayatlarında ve ölümlerinde eşit (mi)...? anlamında okumuşlardır. Buradan cer edatı düşürülünce, bu lafız da nasb ile okunmuştur.

“Hayatları ile ölümleri” lafızlarının: (نَجْعَلُهُمْ): Kendilerini... kılacağımızı” lafzındaki zamirden bedel olması da mümkündür. Yani, onların hayat ve ölümlerini iman edenlerin hayat ve ölümleri ile aynı ve bir kılacağımızı mı zannettiler? **“Hayatları ile ölümleri”** lafzındaki zamirin aynı anda kâfirlere de, müminlere de ait olması da mümkündür.

Mücahid dedi ki: Mümin, mümin olarak ölür, mümin olarak diriltilir. Kâfir de kâfir olarak ölür, kâfir olarak diriltilir.

İbnu'l-Mübarek şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Şu'be, Amr b. Murre'den haber verdi. O Ebu'd-Duha'dan, o Mesruk'tan dedi ki: Mekkelilerden bir adam dedi ki: Burası Temim ed-Darî'nin durduğu bir yerdir. Ben onu bir gece sabaha kadar yahutta sabaha yakın vakte kadar Allah'ın kitabından bir âyeti okuyup, rükua ve secdeye varıp ağlayıp durduğunu gördüm. O âyet: **“Yoksa kötülük işleyenler kendilerini iman edip salih amel işleyenler gibi kılacağımızı... mı sandılar?”** âyetinin tamamıdır.

Beşir dedi ki: Bir gece er-Rabî' b. Haysem'in yanında kaldım. Kalktı, namaz kıldı, bu âyet-i kerimeye gelince, sabah oluncaya kadar bu âyetten ileri geçemedi. Bu arada da çok şiddetli ağlayıp durdu.

İbrahim b. el-Eş'as da dedi ki: Ben el-Fudayl b. İyad'ı gecenin başlangıcından sonuna kadar bu âyeti ve benzeri âyeti tekrarlayıp durduğunu çok ke-re görmüşümdür. Sonra da şöyle diyordu: Keşke ben bu iki kesimden hangisinden olduğumu bir bilebilseydim.

Bu âyet-i kerime abidlerin ağladığı âyet diye adlandırılırdı. Çünkü bu, muhkem bir âyettir.

وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ
بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22. Allah gökleri ve yeri hak ile bir de her kişiye kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez.

“Allah gökleri ve yeri hak ile” hak emir ile “bir de her kişiye” ahirette “kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır.”

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى
سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ
أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٢﴾

23. Kendi hevasını ilah edinmiş, bilgisine rağmen Allah'ın kendisini şaşırtmış olduğu, kulağına ve kalbine mühür vurduğu, gözü üzerine de perde gerdiği kimse hakkında ne dersin? Artık buna Allah'tan başka kim hidayet verebilir? Hiç öğüt almaz mısınız?

İbn Abbas, el-Hasen ve Katade dedi ki: Burada sözü edilen kişi, hevasına uygun düşen şeyleri kendisine din edinen kâfirdir. O neyi hevasına uygun görür (ister ve arzu eder) ise mutlaka o işi yapar.

İkrime dedi ki: Kendisine ibadet ettiği ilahı, sevdiği yahutta güzel gördüğü şey olan kimseyi gördün mü? Bu kişi bir şeyi güzel bulup da onu sevdi mi, onu ilah edinir.

Said b. Cübeyr dedi ki: Müşriklerden biri bir taşa ibadet eder, ondan daha güzel bir taş gördü mü öncekini atar, diğerine ibadet ederdi.

Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerime alay edenlerden birisi olan Sehmoğullarından el-Haris b. Kays hakkında inmiştir. Çünkü bu kişi canının arzu ettiği, sevdiği şeye ibadet ederdi.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Bunların taşlara ibadet etmelerinin sebebi, Beyt(ullah)'ın taştan olmasıdır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Sen hevasına ve ma'buduna böylece uyan kimseyi gördün mü? Bu ifadelerle akıl sahibi kimseler için cahilliklerinin hayret edilecek bir şey olduğu anlatılmak istenmektedir.

el-Hasen b. el-Fadl dedi ki: Bu âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır. İfa-

de: Sen hevasını kendisine ilah edineni gördün mü, takdirindedir.

eş-Şa'bî dedi ki: Hevaya **"heva"** deniliş sebebi, hevasının peşinden giden kişiyi cehennem ateşine yuvarlamasından dolayıdır.⁽¹⁾

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de nerede hevayı söz konusu etmişse, mutlaka onu yermiştir. Mesela, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Fakat o... hevasına uydu. Artık onun durumu üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan, kendi haline bıraksan da yine dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğin durumuna benzer."* (el-Araf, 7/176); *"Heva ve hevesine uymuş, işinde haddini aşmış kimselere de itaat etme!"* (el-Kehf, 18/28); *"Hayır, zulmedenler bilgisizce hevalarına uydular. Allah'ın saptırdığını hidayete ulaştıracak kimdir?"* (er-Rum, 30/29); *"Allah'tan bir hidayet olmaksızın hevasına uyandan daha sapık kim olabilir ki?"* (el-Kasas, 28/50); *"Sakın hevaya uyma! O takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır."* (Sad, 38/26)

Abdullah b. Amr b. el-As, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Hevası getirdiklerime tabi olmadığı sürece sizden hiçbir kimse iman etmiş olamaz."⁽²⁾

Ebu Uname dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Semanın gölgesi altında kendisine ibadet olunan ilahlar arasında Allah'ın en çok buğzettiği şey hevadır."⁽³⁾

Şeddad b. Evs de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Akıllı kişi nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için amel eden kimsedir. Günahkar kişi ise nefsini hevasının peşine takan ve Allah'tan olmadık şeyleri temenni eden kimsedir."⁽⁴⁾

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sen itaat olunan bir cimrilik, peşinden gidilen bir heva, (ahirete) tercih olunan bir dünya ve herkesin kendi görüşünü beğendiği bir hali göreceksin, o vakit özellikle kendine bak ve avamın işini (onlarla ilgilenmeyi) bırak."⁽⁵⁾

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç husus vardır ki helak edicidir. Üç husus da vardır ki kurtarıcıdır. Helak ediciler itaat olunan cimrilik, peşinden gidilen bir heva ve kişinin kendisini beğenmesidir. Kurtarıcı olan

(1) "Yuvarlama" fiili ile "heva" ismi aynı kökten gelmektedir. Şa'bî buna dikkat çekmektedir.

(2) İbn Ebi Asım, *es-Sünne*, I, 12; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 521, III, 491; İbn Receb el-Hanbeli, *Camî'u'l-Ulum*, s. 386, 387.

(3) Hadis olarak tespit edemedik.

(4) Hakim, *Müstedrek*, I, 125, IV, 280; Tirmizi, IV, 638; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, III, 369; İbn Mace, II, 1423; Müsned, IV, 124. Ancak hepsinde "günühkar (facir)" kelimesi yerine "aciz" kelimesi ile.

(5) Tirmizi, V, 257; Ebu Davud, IV, 123; İbn Mace, II, 1330.

hususlar ise gizlide ve açıkta Allah'tan korkmak, zenginken de fakirken de orta yollu harcamak, ister hoşnud olsun ister kızgın olsun adalet yapmak."⁽¹⁾

Ebu'd-Derda (r.a) dedi ki: Kişi sabahı etti mi hevası, ameli ve ilmi biraraya gelir. Eğer ameli hevasına tabi olursa, işte onun o günü kötü bir gündür. Eğer ameli ilmine tabi olursa, o günü de salih bir gündür.

el-Esmaî dedi ki: Bir adamı şöyle derken dinledim:

إن الهوان هو الهوى قلب اسمه فإذا هويت فقد لقيت هوانا

"Asıl alçaklık (hevan) hevadır, bunun ismi kalbedilmiştir,
O bakımdan sen hevaya kapıldın mı artık hevan (aşağılık) ile
karşılaşmış olursun."

İbnu'l-Mukaffa'a heva hakkında sorulmuş, o da: O heva (aşağılık: hevan)dır, (hevan iken) "nun"u çalınmıştır. Onun bu düşüncesini bir şair alarak nazım haline sokup şöyle demiştir:

نُونُ الهوان من الهوى مسروقة فإذا هويت فقد لقيت هوانا

"Hevan'ın "nun"u hevadan çalınmıştır,
Artık sen bir şeyi heva ve hevesinle sevdin mi sen hevan
(aşağılanmak) ile karşılaşırsın."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

إن الهوى لهو الهوان بعينه وإذا هويت فقد تعبّدك الهوى
فإذا هويت فقد كسبت هوانا فاضع لجبك كائناً من كانا

"Heva bizatihi hevan'ın kendisidir,
Sen hevaya kapıldın mı artık bir hevan kazanmış olursun.
Bir hevaya kapıldın mı heva seni (kendisine) ibadet ettirdi demektir.
Artık kim olursa olsun, sevdiğine boyun eğ, (der)."

(1) Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 90 senesinde zayıf ve bilinmeyen ravi(ler) bulunduğu kaydıyla; Zehebi, *Mizanu'l-İtidal*, IV, 424'de hadisi zikredip ravilerinden el-Fadl b. Bekir'in "bilinmeyen ve rivayetleri münker bir ravi olduğunu" belirtmektedir.

Abdullah İbnu'l-Mübarek de şöyle demiştir:

ومن البلاء لبلاء علامة ألا يُرى لك عن هواك نزوع
العبد عبد النفس في شهواتها والحرّ يشبع تارةً ويجوع

“Bazı belalar belaya alamettir,
Artık hevanın peşinden gitmekten vazgeçtiğin görülmeyecek mi senin?
Kul, arzu ettiği hususlarda nefsinin kölesi olandır,
Hür ise kimi zaman toktur, kimi zaman aç kalır (bunlara aldırılmaz).”

İbn Düreyd de şöyle demektedir:

إذا طالبتك النفس يوماً بشهوة وكان إليها للخلاف طريق
فدّعها وخالف ما هويت فإنما هواك عدوٌ والخلاف صديق

“Bir gün nefsin senden bir arzunu yerine getirmeni isteyecek olursa,
Ve eğer ona muhalefet etmek için bir yol varsa,
Bırak nefsin muhalefet et arzu ettiği şeye,
Çünkü senin arzun düşmanın, ona muhalefet etmek arkadaşındır.”

Ebu Ubeyd et-Tusî de şöyle demiştir:

والنفس إن أعطيتها مناهها فاغرة نحو هواها فاهها

“Nefse eğer arzu ettiklerini verecek olursan,
(Unutma ki) o hevasına doğru ağzını açmış duruyor.”

Ahmed b. Ebi'l-Havara dedi ki: Bir rahibin yanından geçtim, çok zayıf olduğunu gördüm. Ona: Sen çok hastasın dedim, o evet dedi. Ne zamandan beri? diye sordum. O: Kendimi bildim bileli dedi. Peki tedavi oluyor musun? dedim. Şöyle cevap verdi: Derdime ilaç olacak bir şey bulamadım. Bundan dolayı artık key (yaranın dağlanması) yapmaya karar verdim. Peki key nedir? diye sordum. O da hevaya muhalefettir, dedi.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî dedi ki: Senin hastalığın hevandır. Ona muhalefet edersen, o da senin ilacın olur.

Vehb dedi ki: Eğer iki husus hakkında şüphe edip de hangilerinin daha

hayırlı olduğunu bilemeyecek olursan, hangisinin hevana daha uzak düştüğüne bir bak ve onu yap.

Hevanın yerilmesi ve ona muhalefet hususunda ilim adamlarının -yeteri kadarıyla kendisine işaret ettiğimiz- eserleri ve bahisleri vardır. Sana yüce Allah'ın: *"Rabbinin huzuruna varmaktan korkup nefsini hevadan alıkoyana gelince, hiç şüphe yok ki cennet varılacak yerin ta kendisidir"* (en-Naziat, 79/41-42) buyruğu yeterlidir.

"Bilgisine rağmen Allah'ın kendisini şaşırtmış olduğu" buyruğu, Allah'ın onun halini bilerek saptırdığı... demektir. Bir başka açıklamaya göre; Allah onun layık olmadığını bilerek sevap olan işi yapmaktan şaşırtarak, uzak tutmuş olduğu kimse... demektir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın ezelden beri sapacağını bildiği... demektir. Mukatil: Onun sapkın ve şaşkın bir kimse olduğunu bildiği... demektir, demiştir. Anlamlar birbirine yakındır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Puta tapan kimsenin o putun fayda ve zarar veremediğini bildiği halde...

"Bilgisine rağmen" buyruğunun failden hal olmasının mümkün olduğu da söylenmiştir. Yani: Yüce Allah onun halini bilerek onu şaşırtmıştır. Yani yüce Allah ezeli ilminde bu kimsenin dalalet ehlinden olduğunu bilerek o kimseyi şaşırtmıştır. Mefulden hal olması da mümkündür, o vakit anlam: Kâfir kişinin kendisinin sapık ve şaşkın olduğunu bildiği halde onu saptırmıştır, şaşırtmıştır, demek olur.

"Kulağına ve kalbine mühür vurduğu" öğüdü işitemesin diye kulağını, hidayeti anlayamasın diye de kalbini mühürlediği **"gözü üzerinde de perde gerdiği"** ta ki doğruyu göremesin diye perdelediği **"kimse hakkında ne dersin?"**

Hamza ve el-Kisaî **"perde"** buyruğunu "ğayn" harfi üstün ve "elif"siz olarak; (غشوة) diye okumuşlardır. Bu husus daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/7. âyet, 8 ve 9. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Şair de şöyle demiştir:

أما والذي أنا عبد له يميناً ومالك أبدي اليمين
لئن كنت البستني غشوة لقد كنت أصفيتك الود حيناً

"Kendisinin kulu olduğum hakkı için yemin ederek söylüyorum,
Ki ben bu yeminimi senin için açıkça yapmıyorum;
Eğer sen bana bir örtü giydirecek olursan,
Andolsun ki bir zamanlar sana samimi olarak sevgi beslemiştim."

“Artık” Allah onu saptırdıktan sonra **“Allah’tan başka kim hidayet verebilir? Hiç öğüt almaz mısınız?”** ve onun herşeye gücünün yettiğini bilmez misiniz?

Bu âyet-i kerime kaderiyye, imamiyye ve itikad hususunda onların yollarını izleyen kimselerin kanaatlerini reddetmektedir. Çünkü âyet-i kerime böylelerinin hidayetlerinin engellenmiş olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Diğer taraftan **“kulağına ve kalbine mühür vurduğu”** buyruğunun onların hallerini haber vermek sadedinde varid olduğu da söylenmiştir. Bir başka görüşe göre bu onlar hakkında bu anlamda bir beddua sadedindedir. Nitekim el-Bakara Sûresi’nin baş taraflarında (2/7. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Cüreyc’in naklettiğine göre bu âyet-i kerime “el-Ğayatile” diye bilinenlerden birisi olan el-Haris b. Kays hakkında inmiştir. en-Nekkaş’ın naklettiğine göre ise el-Haris b. Nevfel b. Abdi Menaf hakkında inmiştir.

Mukatil dedi ki: Ayet Ebu Cehil hakkında inmiştir. Şöyle ki; o bir gece beraberinde el-Velid b. Muğire bulunduğu halde Beyti tavaf ederlerken Peygamber (sav) hakkında konuşmaya başladılar. Ebu Cehil: Allah’a yemin ederim, ben onun doğru sözlü olduğunu biliyorum, dedi. el-Velid ona: Deme, doğru olduğunu nerden anladın? diye sorunca şöyle dedi: Ey Abdu Şems’in babası, biz gençliğinde ona sadık ve emin diyorduk. Akli tamamlanıp kemale erince ona yalancı ve hain mi diyeceğiz? Allah’a yemin ederim ben onun doğru söylediğini biliyorum. Bu sefer el-Velid: Peki onu tasdik etmeni ve ona iman etmeni engelleyen nedir? deyince, şöyle dedi: Kureyş kızları benim hakkımda bir ekmek parçası uğruna Ebu Talib’in yetiminin peşinden gittiğimden mi söz etsin? Lat ve Uzza’ya yemin olsun ki, ebediyyen ona uymayacağım. Bunun üzerine; **“Kulağına ve kalbine mühür vurduğu...”** buyruğu indi.

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ
وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

24. Dediler ki: “O, dünya hayatımızdan başka bir şey değildir. Ölürüz ve diriliriz ve bizi ancak zaman helak etmektedir.” Halbuki onların buna dair hiçbir bilgileri yoktur. Onlar ancak zanda bulunuyorlar.

“Dediler ki: O, dünya hayatımızdan başka bir şey değildir. Ölürüz ve diriliriz” buyruğu onların ahireti inkar ettiklerini, öldükten sonra dirilişi ya lanlayıp amellerin karşılığının görülmesini kabul etmediklerini göstermektedir. **“Ölürüz ve diriliriz”** buyruğu da biz ölüyoruz, çocuklarımız da diriliyor demektir. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. **“(وَنُحْيَا):** Diriltiliriz” diye “nun” harfi ötreli olarak da okunmuştur.

Kimimiz ölüyor, kimimiz diriliyor, diye de açıklanmıştır. İfadede takdim ve tehir olduğu ve bunun diriliriz ve ölürüz anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu şekil aynı zamanda İbn Mesud’un kıraatidir.

“Ve bizi ancak zaman helak etmektedir.” Mücahid dedi ki: Yıllar ve günler demektir. Katade, yaşadığımız ömür diye açıklamıştır. Anlamları birdir.

“(إِلَّا دَهْرٌ يَمُرُّ): Ancak geçip giden zaman” diye de okunmuştur.

İbn Uyeyne dedi ki: Cahiliye insanları, asıl bizi helak eden zamandır. Bize hayat verip bizi öldüren de odur, diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Kutrub da: Bizi helak eden ancak ölümdür diye açıklamış ve Ebu Züeyb’in şu beyitini zikretmiştir:

أَمِنَ الْمُؤْمِنُونَ وَرَيْبَهَا تَوَجَّعُ وَالذَّهْرُ لَيْسَ بِمُعْتَبَرٍ مَّنْ يَنْجَزُعُ

“Sen ölümden ve zamanın getirdiği musibetlerden mi rahatsız oluyorsun? Halbuki zaman (dehr) gelen musibetlere karşı sabırsızlık gösterenleri hoşnut etmez.”

İkrime: Allah’tan başka bizi kimse helak etmiyor, diye açıklamıştır.

Ebu Hureyre, Peygamber (sav)’dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Cahiliye dönemi insanları bizi gece ve gündüzden başkası helak etmiyor. Bizi helak eden, öldüren ve bize hayat veren odur, diyorlar ve dehre sövüyorlardı. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “Ademoğlu dehre (zamana) söverek bana eziyet veriyor. Halbuki dehr Benim, iş Benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben evirip çeviririm.”⁽¹⁾

Derim ki: Peygamber Efendimizin: “Allah buyuruyor ki...” ifadesinden itibaren sonuna kadar Buharî’nin zikrettiği şekilde ve lafzı ileler. Bunu aynı zamanda Müslim ve Ebu Davud da rivayet etmiştir.⁽²⁾ *Muvatta*’da Ebu Hurey-

(1) Taberi, *Tefsir*, XXV, 152; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 152.

(2) *Müslim*, IV, 1762; *Buhari*, IV, 1825, VI, 2722; *Ebu Davud*, IV, 369; *Müsned*, II, 238.

re'den kaydedilen rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse sakın zaman kahrolsun demesin. Çünkü Allah dehrin kendisidir."⁽¹⁾

Dehr, Allah'ın isimlerindendir diyenler de bu hadisi delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: İlim adamlarından bunu Allah'ın isimlerinden birisi olarak kabul etmeyenlerin bu yaklaşımları, Arapların cahiliye dönemindeki tutumlarını reddetmek ile açıklanabilir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın bu âyet-i kerime ile haklarında haber verdiği şekilde, asıl failin zaman olduğuna inanıyorlardı. O bakımdan onlara herhangi bir zarar, sıkıntı ya da hoşlanmadıkları bir şey gelip çattığında bunu zamana nisbet ediyorlar, bu hususta kendilerine: Siz dehre (zamana) sövmeyiniz. Çünkü Allah zamanın kendisidir. Yani sizin zamana izafe ettiğiniz bu işlerin faili yüce Allah'ın kendisidir. Dolayısıyla bu sövme -haşa- O'na gider denildi ve bu sebepten bu tutumları yasaklanmış oldu.

Bu kanaatin doğruluğunun delili de Ebu Hureyre'nin zikrettiği hadisteki şu ifadelerdir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şanı yüce ve mübarek Allah buyurdu ki: "Ademoğlu Bana eziyet veriyor..." hadisidir.

Ebu Ali es-Sakafî'nin şu beyitleri ne kadar güzeldir:

يا عاتِبَ الدهرِ إذا نَابَهُ	لا تَلْمِ الدهرَ على غَدْرِهِ
الدهرُ مأمورٌ، له أمرٌ	ويتهى الدهرُ إلى أمرِهِ
كم كافرٍ أموالُهُ جَمَّةٌ	تزدادُ أضعافاً على كفرِهِ
ومؤمنٍ ليس له درهمٌ	يزدادُ إيماناً على فقرِهِ

"Ey başına bir musibet geldi mi zamana sitem eden kişi!

Sana gadrettiğinden ötürü zamanı kınama,

Çünkü zaman bir memurdur, amiri vardır onun

Ve zaman da o amirin emrine boyun eğer.

Nice kâfir vardır ki pek çoktur serveti,

Küfrüne rağmen kat kat artıp durmaktadır.

Nice mümin de vardır ki, bir dirhemi yoktur dahi,

Fakirliğine rağmen imanını artıp durmaktadır."

Rivayete göre Salim b. Abdillâh b. Ömer zamanı çokça sözkonusu ettiğinden dolayı babası onu azarlayarak: Zamanı böyle diline dolamaktan sakın evladım, demiş ve şu beyitleri söylemişti:

(1) *Muvatta*, II, 984; *Müslim*, IV, 1763; *Buhari*, V, 2286; *Müsned*, II, 259, 272, 275, 394.

فما الدهر بالجاني لشيء لحينة ولا جالب البُلوى فلا تشتم الدهرا
ولكن متى ما يبعث الله باعثاً على معشر يجعل مياسيرهم عُسرا

“Zaman hiçbir zaman, hiçbir cinayeti işleyen değildir,
Ne de bir belayı getirendir; o bakımdan sövme zamana.
Fakat yüce Allah ne zaman bir şeyler gönderirse,
Bir topluluğun üzerine; onların kolaylıklarını zorluk kılar.”

Ebu Ubeyd dedi ki: İnkarcılardan birisi ile tartışırken şöyle dedi: Sen “Allah dehrin (zamanın) kendisidir” dediğini hiç duymadın mı? Ben de dedim ki: Zaman boyunca hiç yüce Allah’a söven bir kimse olmuş mudur? Aksine onlar el-Aşa’nın dediği gibi diyorlardı:

إن محلاً وإن مُرتَحلاً وإن في السفر إذ مضوا مهلاً
استأثر الله بالوفاء وبالعد ل وولى الملامة الرجلاً

“İster konaklamış ol, ister yolculukta bulun,
Ve şüphesiz yolculuk yaptıklarında hayırda bir ileri gidişleri vardır.
Vefayı ve adaleti kendine ayırmıştır yüce Allah,
Kınamayı da kişiye ayırmıştır.”

Ebu Ubeyd dedi ki: Musibet ve çaresiz bırakan olaylar karşısında zamanı yermek, Arapların adetlerindendir. O kadar ki, onu şiirlerinde sözkonusu ettiler ve olayları kendisine nisbet ettiler. Amr b. Kamia dedi ki:

رمتني بنات الدهر من حيث لا أرى فكيف بمن يُرمى وليس برام
فلو أنها نبّل إذا لاتقيتها ولكنني أرمى بغير سهام
على الراحيتين مرة وعلى العصا أنوء ثلاثاً بعدهن قيامي

“Görmediğim yerden ok attı bana zamanın kızları,
Kendisi atış yapmadığı halde atışa maruz kalanın hali ne olur!
Eğer atılanlar ok olsaydı korunurdum onlardan,
Fakat bana oksuz atış yapıyor.
Kimi zaman iki avucum üzerinde, kimi zaman da sopa üzerinde,
Bu atışlardan sonra, öyle ayağa kalkabiliyorum.”

Arap şiirinde benzeri pek çoktur. Onlar bunu zamana nisbet eder ve ona izafe ederler. Halbuki mutlak fail yüce Allah'tır, O'ndan başka Rab yoktur.⁽¹⁾ **"Halbuki onların buna dair hiçbir bilgileri yoktur."** Buradaki: (مِنْ) zaid-dir. Yani onlar bu sözlerini şüphe içinde söylediler.

"Onlar ancak zanda bulunuyorlar." Onlar ancak zanna dayalı olarak konuşuyorlar.

Müşrikler çeşit çeşit idi. Bir kesimi bunlardı. Bir kesimi de yaratıcıyı kabul eder, öldükten sonra dirilişi inkâr ederdi. Kimisi öldükten sonra diriliş hakkında şüphe eder, kat'i olarak inkâr etmezdi. İslâm döneminde ise birtakım kimseler ortaya çıktı ki, bunlar müslümanlardan korktukları için öldükten sonra dirilişi inkâr etmek imkanını bulamıyorlardı. Bundan dolayı da te-vile saparak kıyameti bedeninin ölümü olarak kabul ediyor, mükafat ve ceza-yı da -iddialarına göre- ruhların gördükleri birtakım hayaller (rüyalar) olarak değerlendiriyorlardı. Böylelerinin kötülüğü bütün kâfirlerin kötülüğünden daha fazladır. Çünkü bunlar hakkı karıştırıyor ve onların bu karıştırmalarına al-dananlar bulunuyor. Şirkini açıkça ortaya koyan müşrikten müslüman sakı-nabilir.

Bir açıklamaya göre: Biz ölürüz, geriye bıraktığımız eserler hayatta kalır, demektir. İşte anılmak suretiyle ayakta kalmak budur. Bu sözleriyle tenasü-he işaret ettikleri de söylenmiştir. Yani kişi ölür, ruhu birtakım ölümlere (can-sızlara) verilir ve onunla hayat bulur.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَّا كَانَ حُجَّتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآبَاءِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُ يُخَيِّكُم ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

25. Kendilerine âyetlerimiz apaçık okunduğunda, onların bütün de-lilleri: "Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi babalarımızı geti-riniz" demekten ibaretti.
26. De ki: "Allah sizi diriltiyor, sonra sizi öldürüyor. Sonra kendi-sinden şüphe bulunmayan kıyamet gününe sizi toplayacaktır. Fakat insanların çoğu bilmezler."

(1) Burada sözü edilen dehr ve zaman Türkçede felek olarak karşılanmaktadır. Nitekim halk arasında ve birçok şiirde de felekten, Arapların dehrden sözettiği gibi sözedildiği gö-rülmektedir.

"Kendilerine âyetlerimiz apaçık okunduğunda" yani bu müşriklere öldükten sonra dirilişin mümkün olduğuna dair âyetlerimiz okunduğu vakit **"onların"** bu âyetlere karşı ortaya koydukları **"bütün delilleri eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi babalarımızı getiriniz demekten ibaretti."**

Buradaki: "(حُجَّتُهُمْ)": Delilleri" buyruğu, "(كَانَ)": ...di"nin haberidir. İsmi ise: "(إِلَّا أَنْ قَالُوا أَتُورَا بِآبَائِنَا)": Haydi babalarımızı getiriniz demekten ibaret" buyruğudur. O ölmüş babalarımızı getirin ki biz de sizin doğru söyleyip söylemediğinizi onlara soralım. Yüce Allah da şu buyruğuyla onlara cevap vermektedir:

"De ki: Allah sizi diriltiyor." Yani siz önceleri cansız nutfeler halinde idiniz. (Sonra sizi diriltti.) **"Sonra sizi öldürüyor, sonra kendisinden şüphe bulunmayan kıyamet gününe sizi toplayacaktır."** Tıpkı dünya hayatında size hayat verdiği gibi.

"Fakat insanların çoğu" Allah'ın ilkin kendilerini yarattığı gibi tekrar kendilerini iade edeceğini **"bilmezler."**

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet delil olmadığı halde yüce Allah onların sözlerine niye **"delil"** adını verdi, diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Çünkü onlar bu sözlerini delil getiren kimsenin delilini ortaya koyduğu üslubla ileri sürmüşler ve delil diye ortaya koymuşlardı. Onlar ile bir çeşit alaylı üslub kullanılarak onların bu sözlerine "delil" denilmiştir. Yahutta kendi kanaatlerine ve değerlendirmelerine göre delil olduğu için böyle denilmiştir ya da şairin şu üslubunda söz konusu ettiği hale benzediği için böyle denilmiştir:

نَجِيَّةٌ بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ

"Onların arasındaki selamlaşma çok acıtıcı bir döğüştür."

Buna göre şöyle denilmiş gibi olmaktadır: Onların delil diye ileri sürdükleri şey, ancak delil olamayacak bir şeydi. Maksat, onların hiçbir delillerinin bulunmadığını ifade etmektir.

Şâyet yüce Allah'ın: **"De ki: Allah sizi diriltiyor"** buyruğu onların: **"Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi babalarımızı getiriniz"** sözlerine nasıl cevap teşkil etmektedir diye sorulursa, şöyle deriz: Onlar öldükten sonra dirilişi inkâr edip rasûlleri yalanlayınca söyledikleri sözlerin de susturucu bir delil olduğunu zannettiklerinde, onlara hayat verip sonra da kendilerini öldürenin yüce Allah olduğu şeklinde kabul etmiş oldukları bir gerçek ile susturulmuş oldular. Buna ek olarak da eğer hakka davet edene kulak verip insafli davranacak olurlarsa, kabul edilmesi zorunlu olan bir bağlayıcı ifade de ilave edilmiş oldu. İşte bu da onların kıyamet günü bir araya getirilecek-

ridir. Buna (öldürüp diriltmeye) kadir olan, atalarını getirmeye de kadirdir ve bu, O'nun için çok kolay bir şey olur.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۖ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِذِ يَخْسِرُ
الْمُبْطِلُوْنَ ﴿٢٧﴾

27. Göklerle yerin mülkü Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün, işte o gün batıl peşinde gidenler zarara uğrayacaklardır.

“Göklerle yerin mülkü” yaratılmaları ve sahipliği “Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün, işte o günde batıl peşinde gidenler zarara uğrayacaklardır” buyruğundaki birinci: “(يَوْمَ): **Gün**” lafzı “zarara uğrayacaklardır” anlamındaki buyruk ile nasbedilmiştir. “(يَوْمِذٍ): **İşte o gün**” buyruğu da ya te'kid için tekrarlanmıştır yahut bedeldir.

İfadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Kıyametin kopacağı gün mülk yalnız O'nun olacaktır. Bu durumda “**işte o gün**” anlamındaki buyruğun amili “**zarara uğrayacaklardır**” anlamındaki buyruktur. Bu fiilin mefulü ise hazfedilmiştir ki onlar cennetteki mevki ve konumlarını kaybederek zarara uğrayacaklardır, anlamındadır.

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً ۖ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا ۖ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

28. Her ümmeti de diz çökmüş göreceksin. Her ümmet kitabına çağrılacak (ve şöyle denecek): “Bu gün sizlere işleyegeldiğiniz amellerinizin karşılığı verilecektir.”

“**Her ümmeti de**” o günün dehşetinden dolayı “**diz çökmüş göreceksin.**” Burada ümmetten kasıt, her dinin mensubu kimselerdir.

“el-Casiye (diz çökmüş)” hakkında beş te'vil (yorum) vardır:

1- Mücahid: Dizlerini çökmüş demektir, diye açıklamıştır. Süfyan dedi ki: Dizlerini çökmüş olan kimse yere sadece iki dizi ve parmak uçları değen kim-

se demektir. ed-Dahhak: Bu, hesabın görüleceği sırada olacaktır, demiştir.

2- Toplu anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. el-Ferra dedi ki: Sen her din mensubu kimseleri bir araya toplanmış olarak göreceksin, demektir.

3- Her ümmetin biri diğerinden ayrı olacaktır. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır.

4- Kureyş lehçesinde boyun eğen demektir. Bu açıklama da Müerric'e aittir.

5- Dizleri üzerine oturmuş demektir. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

("Diz çökmüş" anlamı verilen "el-casiye"nin kökünü teşkil eden): "الجنو": Dizler üzerinde oturmak" demektir. Fiili: "جنا على ركبته يجنو ويجني": İki dizi üzerine çöktü, çöker" şeklinde kullanılır. Fiilin her iki şeklinde de mas-tar (fu'ül) veznindedir. Daha önce Meryem Sûresi'nde (19/82. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

(الجنوة)'ın asıl anlamı her tür topluluk demektir. Tarafe iki kabirden söz ederken şöyle demektedir:

نرى جثوتين من تراب عليهما صفائح صُم من صفيح مُنضد

"Sen onların herbiri üzerinde bir miktar toprak görürsün,
Ayrıca birbiri üstüne dizilmiş sağlam taşlar (da vardır)."

Bu halin yalnızca kâfirler hakkında sözkonusu olduğu da söylenmiştir. Bu görüş Yahya b. Sellam'a aittir. Bunun, müminlerle kâfirler hakkında hesabın görülmesini beklerken umumi bir hal olduğu da söylenmiştir.

Süfyan b. Uyeyne, Amr'dan, o Abdullah b. Bâbâh'dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben sizleri yüksekçe yerlerde, cehennemnin berisinde, dizlerinizi çökmüş halde görüyor gibiyim." Bunu el-Maverdî zikretmiştir.⁽¹⁾

Selman dedi ki: Kıyamette bir saat (an) vardır ki, o on yıllık bir süredir. İnsanlar o zaman zarfında dizleri üzerine çökmüş olarak yere kapanacaklar. Nihayet İbrahim (a.s) bile: "Bugün ben senden kendimden başka bir şey istemiyorum" diye nida edecektir.

(1) Maverdi, *Nüket*, V, 267; İbnu'l-Mübarek, *Zühed*, s. 105; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, VII, 299.

“Her ümmet kitabına çağrılacak.” Yahya b. Sellam'ın açıklamasına göre hesabına çağrılacak. Bir başka açıklamaya göre; her ümmet için yazılan ve içinde hayır ve şer türünden amelleri bulunan kitabı demektir. Bu açıklamayı da Mukatil yapmıştır. Mücahid'in açıklaması ile aynı anlamdadır.

“Kitabın” meleklerin onların aleyhine yazdıkları (kitap, amel defteri) olduğu söylendiği gibi, gereğince amel edip etmediklerinin görülmesi için kendilerine indirilen kitab olduğu da söylenmiştir. Bir başka görüşe göre burada kitab, Levh-i Mahfuz'dur.

Yakub el-Hadramî -ikinci-: “(كُلُّ أُمَّةٍ): **Her ümmet**” lafzını -ilk olarak geçen: “(كُلُّ): Her” lafzından bedel olarak nasb ile okumuştur. Buna sebep ise birincisinde olmayan açıklamaların, ikincisinde bulunmasıdır. Zira her ümmetin diz üstü çöktüğü belirtilmekle birlikte, ikincisinde sözkonusu edildiği şekilde bunu gerektiren sebep açıklandığı gibi, diz çökmenin sebebi açıklanmış değildir. Sözkonusu sebep ise her ümmetin kendi kitabına çağırılmasıdır.

“(تَرَى): **Göreceksin**” fiili takdir edilip onun ameli ile nasbedildiği de söylenmiştir. (“Her” anlamındaki lafzın) merfu olarak okunması mübteda oluşuna göredir.

“Bugün sizlere” hayır ya da şer türünden olsun **“işleyegeldiğiniz amel-lerinizin karşılığı verilecektir.”**

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ ۖ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

29. İşte bu, size hakkı söyleyen kitabımızdır. Esasen Biz işlediklerinizi yazdırıyorduk.

“İşte bu size hakkı söyleyen” yani tanıklık eden -ki bu bir istiareddir- **“kitabımızdır.”** Bu sözlerin yüce Allah'ın onlara söyleyeceği sözler olduğu söylendiği gibi, meleklerin söyleyeceği sözler olduğu da söylenmiştir.

(Kitap hakkında “söz söylemek” bir istiareddir.) Mesela: “(نطق الكتاب بكذا): Kitab şunu söyledi” denilirken açıkladı demek istenir.

Denildiğine göre; onlar o kitabı okuyacaklar, kitab da kendilerine işledikleri amelleri hatırlatacaktır. Böylelikle o aleyhlerine konuşuyor gibi olacaktır. Buna delil de yüce Allah'ın: **“Vay bizim halimize! Bu kitaba ne olmuş? Küçük, büyük hiçbir şey bırakmayıp sayıp dökmüş diyecekler”** (el-Kehf, 18/49) buyruğudur. el-Muminun Sûresi'nde de: **“Nezdimizde hak ile konu-**

şan bir kitab vardır. Onlara zulmedilmez" (el-Muminun, 23/62) diye buyrulmaktadır ki, daha önce geçmiş bulunmaktadır.

"(يُنْطَلِقُ): **Söyleyen**" buyruğu "**kitab**"ın hali konumunda ya da; "(بُ): Bu" lafzından hal konumundadır veya "bu"nun ikinci haberidir. Yahutta "kitabımız" anlamındaki buyruk "bu"dan bedel olup "söyleyen" haber de olabilir.

"Esasen Biz işlediklerinizi yazdırıyorduk." Yani sizin işlediklerinizin yazılmasını emrediyorduk. Ali (r.a) dedi ki: Yüce Allah'ın birtakım melekleri vardır ki, bunlar beraberlerinde içinde Ademoğullarının amellerini yazdıkları bir şey ile inerler.

İbn Abbas dedi ki: Allah tertemiz bir takım melekleri görevlendirmiş ki, bunlar ramazan ayında Ummu'l-kitab'tan Ademoğullarının işleyecekleri bütün amelleri yazarlar. Her perşembe de Allah'ın kulları üzerindeki Hafaza melekleri(nin yazdıkları) ile karşılaştırırlar. Böylelikle Hafaza meleklerinin yazdıkları kulların amellerinin kendilerinin sözü geçen kitaptan istinsah ederek yazdıkları kitaplarındakilere uygun olduğunu, hiçbir fazlalık ve eksikliğin bulunmadığını görürler.

İbn Abbas dedi ki: Zaten nesh (kopyalama) bir kitaptan başka neden olur ki?

el-Hasen dedi ki: Hafaza meleklerinin Ademoğullarının amellerine dair yazdıklarını istinsah ediyoruz (kopya ederek yazdırıyoruz.) Çünkü Hafaza melekleri amel defterlerini Hazene'ye (amel defterlerini saklamakla görevli meleklerle) teslim ederler.

Bir başka açıklamaya göre her gün Hafaza melekleri kulun yazdıklarını alıp götürürler. Yerlerine geri döndüklerinde oradaki hasenat ve seyyiat istinsah edilir. Mübah olan işler ikinci nüshaya aktarılmaz.

Bir diğer açıklamaya göre melekler, kulların amellerini yüce Allah'a takdim ettiklerinde o aralarında sevab ve cezayı gerektirecek şeyler bulunanların tesbit edilmesini emreder. Aralarından da sevab ve cezanın sözkonusu olmadığı şeyler düşürülür.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ۚ ذَلِكَ
هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٢٠﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ
فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٢١﴾

30. İman edip salih amel işleyenlere gelince, Rabbleri onları rahmetine alacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluşun ta kendisidir.
31. Kâfir olanlara gelince: “Ayetlerim sizlere okunmadı mı? Siz de büyüklük taslayıp günahkar kimseler olmadınız mı?” (denecek).

“İman edip salih amel işleyenlere gelince, Rabbleri onları rahmetine” yani cennetine “alacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluşun ta kendisidir. Kâfir olanlara gelince, âyetlerim sizlere okunmadı mı?” denilecek. Bu ise azarlayıcı bir istifham (soru)dır.

“Siz de” onları kabule yanaşmayarak “büyüklük taslayıp, günahkar” masiyetler işleyen müşrik “kimseler olmadınız mı?”

(“Günahkar kimse” anlamını verdiğimiz “mücrim” ile aynı kökten olmak üzere) eğer bir kimse ailesinin kazanç sağlayan ferdi ise “(فلان جريمة أهله): Fılan kişi ailesinin cerimesi (onların kazanç sağlayan kişisi)dir” denilir. Buna göre “mücrim” kendisine masiyetler kazandıran kimse demektir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “Biz müslümanları o günahkarlar (mücrimler) gibi kılar mıyız hiç?” (el-Kalem, 68/35) Buna göre mücrim müslümanın zıddıdır. O halde mücrim küfür ederek günahkar olmuş kişi demektir.

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَذَرِ
مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَيْقِنِينَ ﴿٢٢﴾

32. “Muhakkak Allah’ın vaadi haktır ve kıyametin kopacağında şüphe yoktur” denildiğinde siz derdiniz ki: “Kıyametin ne olduğunu biz bilmeyiz. Biz ancak şüphe ve zan ediyoruz. Biz inananlar değiliz.”

“Muhakkak Allah’ın vaadi haktır” yani diriliş gerçekleşecektir “ve kıyametin kopacağında şüphe yoktur, denildiğinde...” buyruğunda geçen: “(وَالسَّاعَةُ): Kıyamet” lafzını Hamza “vaad”e atf ile nasb ile okumuştur. Buna göre buyruk: “Muhakkak Allah’ın vaadi ve kıyametin kopması haktır, onda şüphe yoktur...” demek olur.

Diğerleri ise mübteda olarak ref’ ile yahutta “muhakkak Allah’ın vaadi haktır” buyruğunun mahalline atf ile merfu olarak okumuşlardır. Ancak mas-

tardaki (vaad mastarındaki) zamire atfedilmesi güzel olmaz. Çünkü te'kid edici değildir. Merfû' zamir: "te'kidsiz olarak atıf" ancak şiirde yapılır.

"Siz derdiniz ki: Kıyametin ne olduğunu biz bilmeyiz." Acaba o bir gerçek midir, yoksa batıl mıdır? **"Biz ancak şüphe ve zan ediyoruz."**

el-Müberred'e göre ifade: "(إِنْ نَحْنُ إِلَّا نَحْنُ ظَنَّا)": Biz ancak bir zanda bulunuyoruz" takdirindedir. Takdirinin: Biz sizin ancak bir zanda bulunduğunuzu zannediyoruz, şeklinde olduğu söylendiği gibi: Siz ancak biz zannediyoruz dediniz, takdirinde olduğu da söylenmiştir.

"Biz" kıyametin geleceği hususuna **"inananlar değiliz."**

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٢﴾

33. Onlara işlediklerinin çirkinlikleri apaçık görünmüş, alay edegeldikleri şey de kendilerini her yandan kuşatmış olacak.

"Onlara işlediklerinin çirkinlikleri apaçık görünmüş" yani işledikleri kötülüklerin cezası açıkça önlerine çıkmış **"alay edegeldikleri şey"** olan Allah'ın azabı üzerlerine inmiş **"de kendilerini her yandan"** çepeçevre **"kuşatmış olacak"** dır.

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٣﴾

34. Ve denecek ki: "Bugün Biz sizi unuturuz. Nitekim siz de bugününüze kavuşacağınızı unutmuştunuz. Yeriniz ateştir. Size yardım edecek kimseler de olmaz."

"Ve denecek ki:" Sizler bugününüze kavuşmayı **"Bugün biz sizi unuturuz..."** yani onun için amelde bulunmayı terkettiğiniz gibi.

"Yeriniz" kalacağınız ve karar kılacağınız yer **"ateştir. Size yardım edecek kimseler de olmaz."**

ذَلِكُمْ بِأَنكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا وَغَرَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٢٥﴾

35. “Sizin bu halinizin sebebi Allah’ın âyetlerini bir eğlence edinmeniz ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır.” İmdi onlar bugün oradan çıkarılmazlar ve onların razı etmeleri de istenmez.

“Sizin bu halinizin sebebi, Allah’ın âyetlerini” yani Kur’ân’ı “bir eğlence” ve oyun “edinmeniz ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır.” Yani sizler dünyanın batıllarına ve oyalayıcı süsüne, püsüne aldandınız. Ondan başka bir yer olmadığını, öldükten sonra diriliş olmayacağını sandınız.

“İmdi onlar bugün oradan” cehennem ateşinden “çıkarılmazlar ve onların razı etmeleri de istenmez.” Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (en-Nahl, 16/84; er-Rum, 30/57; Fussilet, 41/24) geçmiş bulunmaktadır.

“İmdi onlar bugün oradan çıkarılmazlar” anlamındaki buyruğu Hamza ve el-Kisaî: “(فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ): İmdi onlar bugün oradan çıkmazlar” şeklinde (filin) “ye” harfini üstün, “re” harfini de ötreli okumuşlardır. Buna sebep de yüce Allah’ın: “Ondan her çıkmak istediklerinde tekrar oraya geri çevirilirler” (es-Secde, 32/20) buyruğudur. Diğerleri ise “ye” harfini ötreli ve “re” harfini de üstün olarak (“çıkarılmazlar” anlamında) okumuşlardır. Bunun gerekçesi de yüce Allah’ın: “Rabbimiz bizi çıkar ki...” (Fâtır, 35/37) buyruğu ve benzerleridir.

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٦﴾ وَلَهُ الْكِبَرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

36. İşte hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.

37. Büyüklük ve azamet göklerde ve yerde yalnız O’nundur. O Azizdir, Hakimdir.

“İşte hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur” buyruğunda geçen “rab” lafızlarının tümünü Mücahid, Hu-

meyd, İbn Muhaysın merfu' olarak: "(مَوْزِبُ)": O... Rabbidir" anlamında okumuşlardır.

"Büyüklük ve azamet göklerde ve yerde yalnız O'nundur" buyruğundaki **"kibriya"** azamet, celal, baki oluş, egemenlik, kudret ve kemal anlamındadır.

"O Azizdir, Hakimdir."

Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

el-Casiye Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdolsun.

Ahkâf

Sûresi

1-35. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Otuzdört-otuzbeş de denilmiştir- âyet-i kerimedir.

حَمْ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا
خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى
وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ ﴿٣﴾

1. Ha, Mim.

2. Bu Kitabın indirilmesi Aziz, Hakim olan Allah tarafından.

3. Biz göklerle yeri ve ikisinin arasında olanları ancak hak ile ve belirlenmiş bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise uyarılıp korkutuldukları şeyden yüz çevirmektedirler.

“Ha, Mim. Bu Kitabın indirilmesi Aziz, Hakim olan Allah tarafından” buyruğu daha önceden (el-Casiye, 45/1, 2. âyet-i kerimelerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Biz göklerle yeri ve ikisinin arasında olanları ancak hak ile ve belirlenmiş bir süre için yarattık” buyruğu da daha önceden (el-Hicr, 15/85. âyet-te) geçmiş bulunmaktadır.

“Belirli bir süre”den kasıt, İbn Abbas ve başkalarının görüşüne göre kıyamettir. Bu ise göklerin ve yerin sonunun geleceği zamandır.

Bundan maksadın, herbir yaratılmış için takdir edilmiş ecel olduğu da söylenmiştir.

“İnkâr edenler ise uyarılıp” kendisi ile **“korkutuldukları şeyden yüz çevirmektedirler.”** Başka tarafa yönelmekte, oyalanmakta ve o gün için gereği gibi hazırlanmamaktadırlar.

“(عَمَّا)”: Şeyden” lafzındaki (مَا)’ın mastariye olması da mümkündür. Onlar o gün ile uyarılıp korkutulmaktan (yüz çevirmektedirler), demektir.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ
أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ ۚ إِيْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ
آثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

4. De ki: “Haber verin! Allah’tan başka kendilerine dua ettikleriniz yeryüzünde neyi yaratmışlar? Yoksa onların göklerde bir ortaklığı mı var? Bana gösterin. Eğer doğru söyleyenler iseniz. Bundan önce bir kitab yahut bilgiden bir eser var ise bana getirin.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah’tan Başka Kendilerine Dua ve İbadet Edilen Varlıklar

Hiçbir Şeyi Yaratmış Değillerdir:

“De ki: Haber verin. Allah’tan başka kendilerine dua ettikleriniz” Allah’tan başka kendilerine tapındığınız putlar ve O’na koştuğunuz ortaklar **“yeryüzünde neyi yaratmışlar?”** Yani yeryüzünde bir şey yaratmışlar mıdır? **“Yoksa onların göklerde”** göklerin yaratılmasında Allah ile birlikte sahip oldukları **“bir ortaklığı”** bir payları **“mı var? Bana gösterin. Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan”** bu Kur’ân-ı Kerim’den **“önce bir kitab yahut bilgiden bir eser var ise bana getirin.”**

2- Gaybı Bilmeye Yönelik Bazı Bilgiler ve Hükümleri:

“Yahut bilgiden bir eser var ise” anlamındaki buyrukta geçen: “(أَوْ آثَارَةٍ)”: **Yahut bir eser”** lafzı genel olarak “(peltek) se”den sonra “elif” ile okunmuş-

tır. İbn Abbas peygamberden şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Bu da ha önce Arapların yerde çizdikleri bir hattır." Bunu el-Mehdevî ve es-Sa'le-bî zikretmişlerdir. İbnu'l-Arabî: Bu sahih değildir, demiştir. Hadis diye meşhur bir rivayete göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Peygamberlerden birisi çizgi çizerdi. Kimin hattı uygun düşerse, işte o (uygun düşmüş olduğundan mübahtır)."⁽¹⁾ Ancak bu da sahih değildir.

Derim ki: Bu Muaviye b. el-Hakem es-Sülemî'nin rivayet ettiği bir hadis olarak sabittir ve bunu Müslim rivayet etmiştir.⁽²⁾

en Nehhas da senedini kaydederek şöyle der: Bize Muhammed b. Ahmed anlattı -ki bu el-Cerayici diye bilinir- dedi ki: Bize Muhammed b. Bundar anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said anlattı. O Süfyan es-Sevrî'den, o Safvan b. Süleym'den, o Ebu Seleme'den, o İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan yüce Allah'ın: "**Yahut bilgiden bir eser var ise**" buyruğu hakkında: "O haktır" diye buyurmuştur.⁽³⁾ Bu da sahihtir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu hadisin te'vili hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Kimisi şöyle demiştir: Bu hadis darbı (çizgi çizmeyi) mübah kılmak üzere gelmiştir. Çünkü bazı peygamberler bu işi yapıyordu. Kimisi de bu işi yasaklamak için varid olmuştur. Çünkü Peygamber (sav): "Kimin hattı ona muvafakat ederse, işte o makbuldür." diye buyurmuştur. Halbuki bu hususta önceden bu işi yapan peygamberin yolunu bilmeye imkan yoktur. O halde böyle bir hadis gereğince amel etmeye de imkan kalmaz. Şair dedi ki:

لعمرك ما تدري الضارب بالحصا ولا زاجرات الطير ما الله صانع

"Ömrüm hakkı için çakıl taşlarını vuranlar bilemezler,
Ne de kuşları ürkütüp, uçuranlar Allah'ın ne yapacağını."

Bu işi bilenlere göre bunun hakikati yıldızların suretlerine racidir. Bunlardan çıkan, insanların başlarına gelecek olan bahtiyarlık ya da uğursuzluk türünden o yıldızların delalet ettiği şeyler arasından nelere delalet ediyorsa, onu gösterir. Böylelikle bu, zanna dayalı bir başka zan olur ve yolu kaybo-

(1) Müslim, I, 381, IV, 1749; Ebu Davud, I, 244, IV, 16; Nesai, III, 16; Müsned, V, 447, 448.

(2) Bir önceki nota bakınız.

(3) Taberani, *Evsat*, I- 151'de İbn Abbas "Yahut bilgiden bir eser" buyruğu hakkındaki soruya verdiği bir cevap olarak kaydetmektedir. İbn Abbas'ın cevabı ise: "O güzel hat (yazı)dır" şeklindedir; Heysemi, *Mecma'*, I, 192 ile V, 105'de rivayeti buradaki gibi kayd ettikten sonra Ahmed b. Hanbel tarafından da rivayet edildiğini ve ricalinin sahih olduklarını belirtmektedir.

lup gitmiş, tahkik edilme imkanı kalmamış, gaybi bir meseleye yapışıp kalmaktan ibaret bir hal almıştır. Ayrıca şeriat bunu yasaklamıştır. Yüce Allah da bu konuda bilginin kendine has olduğunu haber vermiş ve insanlar arasından böyle bir bilgi sahibi olma imkanını kaldırmıştır. Her ne kadar bundan önce gaybi birtakım hususları idrak etmek için sarıldıkları birtakım sebebler var idi ise de, yüce Allah bu sebebleri artık ortadan kaldırmış, o kapıları kapatmış ve gayb bilgisini sadece kendisine münhasır kılmıştır. Bu hususta bilgi sahibi olmaya kalkışmak artık caiz değildir, böyle bir iddiada bulunmak kimse için helâl olmaz. Şâyet bu hususta bir nehy olmasa bile böyle bir bilgiye talib olmaya kalkışmak boş bir yorgunluktur. Bu hususta nehy varid olduğuna göre böyle bir bilgiye sahib olmaya kalkışmak -kalkışanın maksadına göre- masiyet veya küfür olur.

Derim ki: Benim tercih ettiğim el-Hattabî'nin görüşüdür. el-Hattabî diyor ki: Peygamber (sav)'ın: "Kimin hattı ona muvafakat ederse, işte o uygundur." Hadisi azar manasına gelebilir. Çünkü böyle bir iş yapmak o peygamberin peygamberliğinin bir alameti idi. Bunun da sonu gelmiş bulunuyor. İşte bundan dolayı bize böyle bir iş yapmak yasaklanmıştır.

Kadı İyad dedi ki: Ancak lafızdan daha çok anlaşılan bunun aksinedir ve hattı o peygamberin hattına uygun düşenin bu işinin doğru bulunduğuudur. Fakat şeriat tahmini ve genel olarak gayb iddiasında bulunmayı yasaklamış iken, böyle bir uygunluk nereden bilecektir? Bunun manası ancak şu olabilir: Hattı uygun düşen kimselerin bu işi, isabet ettiği sonradan görülecek iştir, yoksa bazılarının tevil ettikleri şekilde bu işin, yapana mübah olduğu anlamına gelmez. Mekkî, Peygamber Efendimizin "peygamberlerden bir peygamber çizgi çiziyordu" buyruğunu açıklarken şunu nakletmektedir: Bu peygamber kuma şهادet ve orta parmaklarıyla önce bir çizgi çiziyor, sonra bunu hızlıca değiştiriyordu.

İbn Abbas'ta hadiste geçen (ve soru soran adamın söylediği nakledilen): "Bizden çizgi çizen adamlar vardı" sözünü açıklarken şunları söylemektedir: Bundan kasıt kahinin çizdiği ve buna karşılık kendisine bahşiş verildiği çizgidir. (Bahşiş verene): Otur da sana çizgi çizeyim, derdi. Bu kahinin önünde de beraberinde bir mil bulunan bir genç çocuk bulunurdu. Daha sonra kahin gevşek bir araziye gider ve usta sayılamayacak şekilde alelacele birtakım çizgiler çizerdi. Sonra yavaş yavaş bu çizgileri ikişer ikişer silerdi. Geriye iki çizgi kalırsa, o zaman bu başarı alameti sayılırdı. Eğer tek çizgi kalırsa, bu da hüsrânın alameti kabul edilirdi. Araplar da ona "el-esham" adını verirdi ve bu da onlara göre uğursuzdu.

3- Gayba Delalet Eden Sebeplerden Sadece Rüya Kalmıştır:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah itibar edilmesine ve kendisinden istidlal de bulunulmasına izin verdiği gayba delalet eden sebepler arasında sadece rüyayı bırakmıştır. Rüyaya bu hususta izin vermiş ve nübüvvetin cüzlerinden bir cüz olduğunu haber vermiştir. Fal (hayra yormak) da bu şekildedir. Bazı şeyleri uğursuz kabul etmeyi ve zecr (kuşları uçurmak)ı ise yasaklamış bulunmaktadır. Fal (hayra yorumlamak) kişinin işittiği sözün güzel olması halinde, yapmak istediği işe delalet ediyor kabul etmesidir. Şâyet işittiği söz kötü ise (ve bunu uğursuz görürse) buna da tetayyür denilir. Şeriat böyle bir kimseye fal dolayısıyla sevinmesini ve sevinç ile işini yürütmeye devam etmesini emretmiştir. Şâyet hoşuna gitmeyecek bir söz işitirse, o söze iltifat etmeyip, o söz dolayısıyla yapmak istediği işten vazgeçmemelidir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ım, Senin kuşundan (kader ve taksiminden) başka kuş (kader ve kısmet) yoktur. Senin hayrından başka hayır yoktur ve Senden başka hiçbir ilah yoktur."⁽¹⁾

Kimi edebiyatçılar da şöyle bir beyit rivayet etmektedir:

الفال والزجر والكهان كلهم مضللون ودون الغيب أفعال

"Fal ve zecr (kuşları uçurmak) ve kahinlerin hepsi, Saptırıcıdırlar ve gayba karşı kilitler vardır."

Bu -fal (hayra yorma)- dışında doğru bir sözdür. Çünkü şeriat onu istisna etmiş ve emretmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla şairin bu ifadesi kabul edilmez. Çünkü o bu konuda bilgisizce konuşmuş bulunmaktadır. Şeriat sahibi ise daha doğru sözlü, daha iyi bilir ve daha sağlam hüküm verir.

Derim ki: Tıyara (uğursuz yorumlar), fal ve bunların arasındaki farka dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/3. âyet, 19. başlıkta) ve başka yerlerde geçtiği gibi; gaybı bilen in sadece yüce Allah olduğuna dair açıklamalar da el-En'am Sûresi'nde (6/59. âyet, 2. başlıkta) geçmiştir. Yüce Allah'ın bu hususta kendisini bilgilendirdiği kimse dışında hiçbir kimsenin gaybe dair bir bilgi sahibi olamayacağını, ayrıca bir kimsenin adetin cereyan ettiği şekilde adete dayanarak bir takım delaletleri görerek kabul etmesinin de bundan istisna olduğunu belirtmiştik. Ancak bu da farklılık gösterebilir. Mesela, bir kimse bir hurma ağacının tomurcuk verdiğini gördüğü takdirde bunun kısa bir süre sonra meyve vereceğini bilir. Tomurcuklarının

(1) Heysemi, *Mecma'*, V, 105; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 312, VI, 70 ve 110'da Abdullah b. Abbas'ın sözü olarak.

etrafa dağılmış olduğunu görürse de bunun meyve vermeyeceğini bilir. Bununla birlikte hurma ağacı meyvesini telef edecek bir afete maruz kalarak meyve veremeyebildiği gibi, dağılmış tomurcuklu hurma ağacına da yüce Allah ikinci defa tomurcuk yaratıp meyve verebilir. Aynı şekilde yüce Allah bu alemi yok etmek istediği takdirde bu aydan sonra bir başka ayın, bugünden sonra bir başka günün gelmemesi de mümkündür. Buna benzer el-En'am Sûresi'nde (belirtilen yerde) açıklanan diğer hususlar da böyledir.

4- *Hat (Yazı)ya Dayanarak Hüküm Vermek:*

İbn Huveyzimendad dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Yahut bilgiden bir eser"** buyruğu hattı (yazıyı) kastetmektedir. Malik -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şahidin hattını tanıması halinde hatta dayanarak hüküm verir idi. Hakim o hattı veya kendisine yazanın hattını tanıyacak olursa, yine ona dayanarak hüküm verir. Ancak daha sonra insanların arasında birtakım hileler ve yanlış belge düzenlemeler ortaya çıkınca, bu görüşünden vazgeçti. Onun (bu sebeple) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanlar bir takım günahkarlıklar ortaya çıkartırlarsa, onlar için de önceden olmayan yeni hükümler verilir." Şahidler -mesela bu hakimnin hattı ve düzenlediği belgesidir diye şahitlik ederlerse yahut belgede ne yazılı olduğunu bilmemekle birlikte o bu belgede bulunanlara bizleri şahit tuttu diye şahitlik ederlerse; aynı şekilde vasiyet yahut kişinin başkasına ait bir malı itirafta bulunduğu dair hattın sahibi hakkında şahitlikte bulunurlarsa ve bu gibi hallerde- Malik'e göre hakimnin hatta dayanarak hüküm vereceği görüşü ihtilafsız olarak nakledilmiştir.

Bir başka açıklamaya göre **"yahut bilgiden bir eser"** bilgiden bir kalıntı anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Kelbî, Ebu Bekir b. Ayyaş ve başkaları yapmıştır. *es-Sıhah*'da şöyle denilmektedir: **"Yahut bilgiden bir eser"** ondan geriye kalmış bir kalıntı demektir. Aynı şekilde harekeli olarak: (الأثر) de böyledir. (سَمِيتَ الْإِبِلَ عَلَى أَثَارِهِ): Develer önceki yağlarına yağ katarak semirdiler" demektir. el-Maverdî ve es-Sa'lebî de bir çobanın şöyle bir beyitini zikretmektedirler:

وَذَاتِ أَثَارَةٍ أَكَلْتُ عَلَيْهَا نَبَاتًا فِي أَكْمَتِهِ فَفَارَا

"Ve eskiden semiz ve yağlı olan (deve)ler ki üstüne

Henüz kaplarında (tomurcuklarında) bitkiler yediği için daha da semirmiştir."

el-Herevî dedi ki: (الأثر) ile (الأثارة): Kalıntı" demektir. Mesela; (مَا نَمَّ عَيْنٌ وَلَا أَثَرٌ): Orada ne bir göz, ne de bir iz vardır" denilir.

Meymun b. Mehran, Ebu Seleme b. Abdî'r-Rahman ve Katade de: **"Yahut bilgiden bir eser"** ilimden bir özel bilgi diye açıklamışlardır. Mücahid: Siz den öncekilerden nakledegeldiğimiz bir rivayet, İkrime ve Mukatil peygamberlerden bir rivayet diye açıklamışlardır. el-Kurazî de bu isnad demektir, diye açıklamıştır. el-Hasen'e göre anlam: Ortaya atılan yahut çıkartılan (bilgi) demektir.

ez-Zeccac dedi ki: **"Yahut bilgiden bir eser"** alamet anlamındadır. Çünkü bu lafız "semahat" ve "şecaat" gibi bir mastardır. Kelimenin aslı da rivayet demek olan (الْأَثَرُ) den gelmektedir. Mesela, bir kimse hadisi bir başkasından naklederek zikrettiğini anlatmak üzere: "(أَثَرُهُ أَثَرًا وَأَثَرُهُ أَثَرًا فَأَنَا أَثَرٌ)": Hadisi rivayetle naklettim, ediyorum, rivayet etmek, ben hadisi rivayetle naklediciyim" denir. Bu kökten olmak üzere de: "(حَدِيثٌ مَأْثُورٌ)": Sonrakilerin öncekilerden nakledegeldikleri bir hadis" demektir. el-A'sa der ki:

إِنَّ الَّذِي فِيهِ تَمَارِئُهَا بَيْنَ السَّامِعِ وَالْأَثَرِ

"Hakkında tartıştığınız o husus var ya,
Dinleyene de, nakledene de açıkça gösterilmiştir."

Beyitteki, "açıkça gösterilmiştir" anlamındaki lafız: "(بَيْنَ)": Açıkça gösterilmiştir" diye de rivayet edilmiştir.

"Yahut... bir eser" anlamındaki lafız: (أَوْ أَثَرُهُ) şeklinde "hemze" ötreli ve "peltek se" harfi sakin olarak da okunmuştur. Anlamının bilgiden bir kalıntı olması mümkün olduğu gibi, öncekilerin kitaplarından nakledilmiş bir bilgi, bir şey anlamında olması da mümkündür. "Me'sur" ise kendisinden hadis rivayet edilenden, senedi sahih olarak nakledilen rivayete denilir.

es-Sülemî, el-Hasen ve Ebu Reca "elif"siz olarak "hemze" ve "peltek se" harflerini üstün ile okumuşlardır. Bu da özellikle size verilmiş bir bilgi yahut başkasına verilmeyip tercihen size verilen bir bilgi demektir. Yine el-Hasen'den ve bir grub kimseden "elif" üstün ve "peltek se" sakin olarak: "(أَثَرُهُ)" diye okudukları da zikredilmiştir. Birincisini es-Sa'lebî, ikincisini el-Maverdî zikretmiştir. Ayrıca es-Sa'lebî, İkrime'den "yahut bilgiden bir miras" diye (okuduğunu açıkladığını) nakletmiştir.

5- Bu Âyet-i Kerime Bilgi Edinme Yollarını Açıklamaktadır:

Yüce Allah'ın: "...Eğer doğru söyleyenler iseniz, bundan önce bir kitab yahut bilgiden bir eser var ise bana getirin" buyruğunda bütün delil getirme yolları açıklanmış bulunmaktadır. Bu delillerin birincisi aklî delildir. Bu

da yüce Allah'ın: **“De ki: Haber verin. Allah'tan başka kendilerine dua ettikleriniz yeryüzünde neyi yaratmışlar, yoksa onların göklerde bir ortaklığı mı var?”** buyruğunda dile getirilmektedir. Bu buyruk cansız varlığın Allah'tan başka ilah diye çağrılarak ona dua etmenin doğru olamayacağını akli delil ile ortaya koyup delillendirmektedir. Çünkü onun faydası da yoktur, zararı da. Daha sonra yüce Allah: **“Bundan önce bir kitab”** buyruğu semî delili açıklamaktadır. **“Yahut bilgidен bir eser var ise bana getirin.”**

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى
يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥٠﴾

5. Allah'tan başka kendisine kıyamete kadar (dua etse dahi) cevap veremeyecek olan ve kendilerine yaptıkları duadan habersiz olan kimselere dua eden kişiden daha sapık kim olabilir?

“Allah'tan başka kendisine kıyamete kadar cevap veremeyecek olan” putlara **“ve kendilerine yaptıkları duadan habersiz olan”** yani bu duayı işitemeyip, anlayamayan **“kimselere dua eden kişiden daha sapık kim olabilir?”** Daha sapık ve daha cahil kimse olamaz, demektir. Yüce Allah bu buyrukta cansız oldukları halde putlardan Ademoğullarının müzekker kipi gibi sözletmiştir. Çünkü onlara ibadet edenler, onları kendilerine hizmet edilen kral ve emirlere benzer surette yapmışlardı.

وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٥١﴾

6. İnsanlar biraraya toplatıldıklarında onlar kendilerine düşman kesilir ve onların ibadetlerini inkar edenler olurlar.

“İnsanlar” kıyamet gününde **“biraraya toplatıldıklarında onlar kendilerine düşman kesilir...”** Yani bu ma'bud varlıklar kıyamet gününde kâfirlere düşman olacaklardır. Çünkü melekler kâfirlerin düşmanıdır, cinler ve şeytanlar da yarın kendilerine ibadet edeceklerle ilişkilerinin olmadıklarını söyleyecekler ve biri diğerine lanet okuyacaktır.

Diğer taraftan putların kendilerine tapınan kâfirlere -onlarda hayatın ya-

ratılacağı takdirine binaen- düşman kesilecek olmaları da mümkündür. Bu na delil de yüce Allah'ın: *"Biz sana onlardan uzak olduğumuzu bildiriyoruz. Onlar bize ibadet etmiyorlardı"* (el-Kasas, 28/63) buyruğudur.

Bir açıklamaya göre onlar ibadet etmiş oldukları varlıklara düşmanlık edecekler. Çünkü bu ma'budlar helak olmalarına sebep olmuştu. Mabudlar da onların kendilerine ibadetlerini inkar edecekler. Yüce Allah'ın: **"Ve onların ibadetlerini inkar edenler olurlar"** buyruğu da bunu ifade etmektedir.

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ
هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾

7. Âyetlerimiz kendilerine apaçık okunduğunda o inkar edenler kendilerine geldiğinde hak için: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler.

"Âyetlerimiz" yani Kur'ân-ı Kerim **"kendilerine apaçık okunduğunda o inkar edenler kendilerine geldiğinde hak için: 'Bu, apaçık bir büyüdür' dediler."**

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفَيِّضُونَ فِيهِ ۖ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۖ وَهُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾

8. Onlar: "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer ben onu uydurmuş isem siz Allah'a karşı bana hiçbir fayda sağlayamazsınız. O sizin O'nun hakkında ne kadar ileri gittiğinizi iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahid olarak O yeter. O çok mağfiret edendir, çok merhamet edendir."

"Onlar: Onu uydurdu mu diyorlar" buyruğundaki: "(أَمْ): ...mu" lafzında "mim" sıla (zaid)dir. İfade: "(أَيَقُولُونَ افْتَرَاهُ)": Onlar onu uydurdu mu diyorlar?" tak-

dirindedir. Maksatları Muhammed uydurdu, demektir. Bununla onların âyetleri büyü diye adlandırdıkları sözkonusu edildikten sonra başka bir hususa değinilmektedir.

“(ام): mu” lafzındaki hemze’nin anlamı inkar ve taaccübtür. Şöyle denilmiş gibidir: Sen bunu bırak da onların hayret etmeyi gerektiren ve kabul edilemeyen şu sözlerini dinle! Onların sözlerine göre, Muhammed bu sözü yüce Allah’a iftira etmeyecek olsaydı söyleyemezdi. Halbuki Arapların yardımını almaksızın böyle bir söz söylemiş olsaydı, onun bu sözü söylemeye güç yetirebilmesi olağanüstülüğü dolayısıyla bir mucize olurdu. Eğer bu bir mucize ise, o vakit Allah tarafından onun tasdik edildiği anlamına gelir. Hikmetli bir kimse ise yalan söyleyeni tasdik etmez. O halde Muhammed iftiracı olmaz. Burada zamir “hak”a ait olup, onunla kastedilen âyetlerdir.

“De ki: Eğer ben onu” faraza “uydurmuş isem, siz Allah’a karşı bana hiçbir fayda sağlayamazsınız.” Allah’ın azabını benden uzaklaştırmaya, geri çevirmeye gücünüz yetmez. Sizin için Allah’a karşı nasıl iftira etmiş olabilirim?

“O sizin, O’nun hakkında ne kadar ileri gittiğinizi” Mücahid’in açıklamasına göre, neler söylediğinizi, bir başka açıklamaya göre de yalanlamak hususunda işi nereye vardırıldığınızı **“iyi bilendir.”**

“(الإفاضة في الشيء): Bir hususta ileri gitmek, ona dalmak ve ileriye doğru atılmak” demektir. “(أفاضوا في الحديث): Söze daldılar, ileri gittiler” anlamındadır. “(أفاض البعير): Deve gevişini işkembesinden, ağzına çıkardı” demektir. Şairin şu sözü de buradan gelmektedir:

وأفاضن بعد كُظُومِهِنَّ بِجَرَّةٍ

“Önceleri gevişlerini içlerinde tutuyorken, daha sonra gevişlerini ağızlarına çıkardılar.”

“(وأفاض الناس من عرفات إلى منى): İnsanlar Arafat’tan, Mina’ya ifada ettiler (indiler)” demektir. Kısacası her: “(دفعه): Bir ileri atılma, ileri gitme ve bir dalma” anlamındadır.

“Benimle sizin aranızda şahid olarak O yeter.” O, benim doğru söylediğimi, sizin de batılcı kimseler olduklarınızı bilir.

“(شَهِيداً): **Şahid olarak**” lafzı temyiz olarak nashedilmiştir.

“O” tevbe eden kimselere **“çok mağfiret edendir (Ğafurdur)”** mümin kullarına **“çok merhamet eden (Rahim)dir.”**

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرَى مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنِّ
أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾

9. De ki: “Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana da ne yapılacağını bilemem, size de. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Ben açık açık korkutup uyarandan başkası değilim.”

“De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim.” İbn Abbas ve başkalarından: Ben ilk gönderilen peygamber değilim. Benden önce de gönderilmiş peygamberler vardı, diye açıkladıkları nakledilmiştir.

“(بِدْعًا)”: İlk” demektir. İkrime ve başkaları bu kelimeyi muzafın hazfi takdiri ile “dal” harfi üstün olarak: (بِدْعًا) diye okumuşlardır. “Ben bidatler sahibi bir kimse değilim” demek olur. (بِدْعًا) ile (بَدِيعًا)’in aynı anlamda (ilk, önceden benzeri bulunmayan) olduğu söylenmiştir. Tıpkı yarı anlamına gelen: (نَصِيفًا) ile (نَصِيفًا) lafızları gibi. “(أَبْدَعَ الشَّاعِرُ)”: Şair bedi’ (oldukça güzel benzer-siz) sözler söyledi” demektir. “(شَيْءٌ بَدْعٌ)”: Yeni ortaya konulmuş şey”; “(فُلَانٌ بَدْعٌ فِي هَذَا الْأَمْرِ)”: Filan kişi bu işte ilktir (benzeri görülmemiştir)” demektir. Çoğulu da: (أَبْدَاعٌ) diye gelir. Bu açıklamaları el-Ahfeş’ten naklettik. Kutrub da Adî b. Zeyd’in şu beyitini zikretmektedir:

فلا أنا بدع من حوادث تعتري رجالاً غدت من بعد بؤسى بأسعد

“Başına bir takım olayların geldiği kimselerin ilki değilim;
Sefalet ve mutluluktan sonra hepsi de yok olup gitti.”⁽¹⁾

“Bana da ne yapılacağını bilemem, size de” buyruğu ile kıyamet günü kastedilmektedir.

Bu âyet-i kerime nazil olunca müşrikler, yahudiler ve münafıklar sevince- rek: Kendisine de, bize de ne yapılacağını bilemeyen ve böylelikle bize bir üstünlüğü bulunmadığı ortaya çıkan bir kimseye nasıl uyabiliriz? Eğer o söylediği bu sözleri kendiliğinden uydurmamış olsaydı, kendisini peygamber olarak gönderen kimse ona ne yapılacağını bildirirdi, dediler. Bunun üzerine yü-

(1) Beytin tercümesi *Şuarau'n-Nasraniyye*'de yer aldığı belirtilen şekil gözönünde bulundurularak yapılmıştır.

ce Allah: **“Allah, geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın...”** (el-Feth, 48/2) buyruğunu indirdi ve bu âyeti neshetti, Allah da kâfirlerin burnunu böylelikle yere sürttü.

Ashab-ı Kiram da: Ne mutlu sana ey Allah'ın Rasûlü! Allah sana neler yapacağını açıklamış bulunuyor, ey Allah'ın peygamberi! Keşke bize de ne yapacağını bilmiş olsaydık, dediler. Bunun üzerine de: **“Mümin erkeklerle, mümin kadınları altlarında nehirler akan cennetlere... soksun ve günahlarını örtsün diye”** (el-Feth, 48/5) buyruğu ile: **“Müminlere de muhakkak onlar için Allah'tan büyük bir lütuf ve ihsan olduğunu müjdele!”** (el-Ahzab, 33/47) buyruğunu indirdi. Bunu Enes, İbn Abbas, Katade, el-Hasen, İkrime ve ed-Dahhak söylemişlerdir.

Ensardan bir kadın olan Um el-Ala dedi ki: Biz muhacirleri kendi aramızda paylaştırdık. Bizim payımıza Osman b. Maz'un b. Huzafe b. Cumah düştü. Onu bize ait odalardan birisine misafir ettik ve vefat etti. Ben: Ey sahibin babası! Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Şüphesiz Allah sana ikramda bulunmuştur, dedim. Peygamber (sav) bunun üzerine: **“Allah'ın ona muhakkak ikramda bulunduğunu nereden biliyorsun?”** diye sordu. Ben de şöyle dedim: Babam, anam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü! O değilse kime (Allah ikram edecek)? Şöyle buyurdu: **“Ona gelince, ona yakîn (ölüm) gelmiş bulunuyor. Biz gerçekten hayırdan başkasını görmedik. Şüphesiz ki ben onun için cenneti ümid ediyorum. Fakat Allah'a da yemin ederim ki ben Allah'ın Rasûlüyüm. Bununla birlikte bana da, size de ne yapılacağını bilemiyorum.”** Bunun üzerine (Um el-Ala) dedi ki: O halde ben de Allah adına yemin ediyorum ki bundan sonra ebediyyen bir daha kimseyi tezkiye etmeyeceğim.⁽¹⁾

Bunu es-Sa'lebî zikretti ve şöyle dedi: Peygamber (sav) bu sözü günahının bağışlanacağını bilmediği bir zamanda söylemişti. Allah ise Hudeybiye gazvesinde vefatından dört yıl önce ona günahlarını bağışlamıştı.

Derim ki: Um el-Ala yoluyla gelen hadisi Buharî rivayet etmiştir. Benim oradaki rivayetim: **“Ben ona ne yapılacağını bilemiyorum”**⁽²⁾ şeklinde olup Buharî'de: **“Bana da, size de”** ifadesi yoktur. İleride açıklaması geleceği üzere Allah'ın izniyle sahih olan şekil budur. Ayet-i kerime de neshedilmiş değildir, çünkü bu bir haberdur.

en-Nehhas şöyle demiştir: Nasih ve mensuhun burada olması İki bakımdan imkansız bir şeydir. Birincisi bu bir haberdur, diğeri ise sûrenin başından itibaren buraya kadar hitab müşrikleredir. Onlara karşı delil getirilmekte ve onlar azarlanmaktadır. O halde öncesinin de, sonrasının da oldu-

(1) Az farkla: *Buhârî*, I, 419, VI, 2570; *Müsned*, VI, 436.

(2) Bir önceki nota bakınız.

ğu gibi, bu buyruğun da müşriklere bir hitab olması gerekmektedir. Peygamber (sav)'ın da müşriklere: -Ahirette- **"bana da ne yapılacağını bilemem, size de"** demesi imkansız bir şeydir. Çünkü Peygamber (sav), peygamber olarak gönderildiği ilk andan itibaren vefatına kadar küfür üzere ölenin ebediyyen cehennemde olacağını bildirip, durmuştur. İman üzere ölüp, kendisine uyan ve itaat edenin de cennette olacağını söylemiştir. Peygamber (sav) ahirette kendisine de, onlara da neler yapılacağını görüyor ve biliyordu. Dolayısıyla ahirette bana da, size de ne yapılacağını bilemiyorum, demesi mümkün değildir. O vakit onlar da: Sen bir rahat ve huzura mı erişeceksin, yoksa azab ve cezaya mı varacaksın bilmiyorken nasıl sana uyarız, derlerdi. Ayet-i kerimenin anlamı hakkında doğru olan el-Hasen'in yaptığı açıklamadır. Nitekim Ali b. Muhammed b. Cafer b. Hafs, Yusuf b. Musa'dan okuduğu üzere, o dedi ki: Bize Vekî' anlattı, bize Ebu Bekr el-Huzelî, el-Hasen'den anlattı: *"-Dünyada- bana da ne yapılacağını bilemem, size de."* Ebu Cafer (en-Nehhas) dedi ki: Bu, en sahîh ve en güzel bir görüştür. Peygamber (sav) kendisine de, onlara da hastalık, sağlık, ucuzluk, pahalılık, zenginlik, fakirlik gibi neler ulaşacağını bilemiyordu. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben ancak bir uyarıcı ve iman eden bir topluluğu müjdeleyenim."* (el-Araf, 7/188)

el-Vahidî ve başkaları da el-Kelbî'den, o Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmektedirler: Rasûlullah (sav)'ın ashabının karşı karşıya kaldığı belalar ağırlaşınca rüyasında hurması, ağacı ve suyu bol bir yere hicret edeceğini gördü. Bunu ashabına anlattı, onlar da buna sevindiler. Müşriklerin eziyetleri altında iken içinde bulundukları bu halden kurtulacakları yorumunu çıkardılar. Ancak bir süre bu hallerinde kaldıkları halde böyle bir durumla karşılaşmadılar. Ey Allah'ın Rasûlü dediler, gördüğün yere ne zaman hicret edeceğiz? diye sordular. Peygamber (sav) sesini çıkarmadı. Yüce Allah da: **"Bana da ne yapılacağını bilemem, size de"** buyruğunu indirdi. Yani rüyamda gördüğüm yere çıkıp gidecek miyim, gitmeyecek miyim, ben de bilemiyorum. Sonra şöyle buyurdu: "Bu benim rüyamda gördüğüm bir şeydi. Ben ancak bana vahyolunana uyarım." Yani size haber verdiğim husus bana vahyolunmadı.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buna göre âyet-i kerimede nesh söz konusu değildir.

Yine denildiğine göre buyruğun anlamı şöyledir: Ben yüce Allah'ın bana da, sizlere de neleri farz kılacağını bilemiyorum. Taberî ise buyruğun şu anlamda olmasını tercih etmiştir: Dünyada benim ve sizin işinizin nereye varacağını bilemiyorum. İman edecek misiniz, yoksa küfre mi sapacaksınız, size çabucak azab mı gönderilecek, yoksa azabınız ertelenecek mi?

Derim ki: Bu da el-Hasen, es-Süddî ve diğerlerinin açıklaması ile aynı anlamı dile getirmektedir. el-Hasen dedi ki: Dünyada bana da ne yapılacağını bilemiyorum, size de. Ahirete gelince (bunu bilememekten) Allah'a sığınırım. Çünkü o, yüce Allah rasûllerle birlikte söz aldığı sırada cennette olduğunu bilmişti.- Fakat dünyada bana ne yapılacağını bilemiyorum. Benden önceki peygamberler yurtlarından çıkartıldığı gibi, ben de çıkartılacak mıyım? Yoksa benden önceki peygamberlerden kimisi öldürüldüğü gibi ben de öldürülecek miyim, Size de ne yapılacağını bilemiyorum, siz beni tasdik eden ümmetim mi olacaksınız, yalanlayan ümmetim mi? Siz semadan atılan taşlarla taşlanan ümmetim mi olacaksınız? yoksa yerin dibine geçirileceklerden mi olacaksınız? Daha sonra yüce Allah'ın: *"Dini bütün dinlere üstün kılmak için rasûlünü hidayetle ve hak din ile gönderen O'dur"* (et-Tevbe, 9/33) buyruğu nazil oldu. Yüce Allah burada buyuruyor ki: Onun dinini bütün dinlere üstün kılacaktır. Sonra onun ümmeti hakkında da: *"Halbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab verecek değildir"* (el-Enfal, 8/33) diye buyurdu ve böylelikle ona da, ümmetine de ne yapacağını haber vermiş oldu. Bütün bunlarda nesh sözkonusu değildir, yüce Allah'a hamdolsun. Yine ed-Dahhak şöyle demiştir: **"Bana da ne yapılacağını bilemem, size de."** Yani size nelerin emir verileceğini ve size nelerin yasaklanacağını bilemem.

Şöyle de denilmiştir: Peygamber (sav)'a, müminlere: "Kıyamet gününde bana da ne yapılacağını bilemiyorum, size de" demekle emrolunduktan sonra yüce Allah bunu: *"Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın"* (el-Feth, 48/2) buyruğu ile açıkladı. Bundan sonra müminlerin halini, sonra da kâfirlerin halini açıkladı.

Derim ki: Bu birinci görüş ile aynı anlamı ifade eder. Şu kadar var ki burada neshi beyan anlamında kullanmış olup, müminlere böylece söylemesini emrettiği belirtilmiştir. Sahih (doğru olan) açıklama ise bizim el-Hasen'den ve diğerlerinden naklettiğimiz açıklama şeklidir.

"Ne yapılacağını" anlamındaki buyrukta bulunan: "(٤) : Ne" edatının mevzul isim olması mümkün olduğu gibi, merfu ve istifham (soru edatı) olması da mümkündür.

"Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Ben açık açık korkutup uyaran-dan başkası değilim" buyruğundaki "vahyolunan" anlamındaki buyruk: "(٥) : Vahyettiği" diye okunmuştur ki; yüce Allah'ın bana vahyettiğine uyarım, demektir. Daha önce başka yerde geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَهِدٌ مِنْ
بَنِي إِسْرَآئِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

10. De ki: “Bana haber verin. Eğer o Allah tarafından gönderilmiş iken, siz onu inkar etmiş iseniz ve İsrailoğullarından bir şahit de onun bir benzeri üzere şahitlik edip iman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz, gerçek şu ki; Allah zalimler topluluğuna hidayet vermez.”

“De ki: Bana haber verin. Eğer o” Kur’ân-ı Kerim **“Allah tarafından gönderilmiş iken, siz onu inkar etmiş iseniz...”** eş-Şa’bî dedi ki: Burada kasıt, Muhammed (sav)’dır. **“Ve İsrailoğullarından bir şahid de onun bir benzeri üzere şahitlik edip...”** buyruğu hakkında İbn Abbas, el-Hasen, İkrime, Katade ve Mücahid dediler ki: Buradaki “şahid” Abdullah b. Selam’dır. O yahudilere karşı Rasûlullah (sav)’ın Muhammed’in Tevrat’ta anıldığına ve Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna dair tanıklıkta bulundu.

Tirmizî’de yer alan rivayete göre ondan (Abdullah b. Selam’dan) şöyle dediği kaydedilmiştir: Allah’ın Kitabından bazı âyetler benim hakkımda inmiştir. Benim hakkımda: **“Ve İsrailoğullarından bir şahid de onun bir benzeri üzere şahitlik edip iman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz, gerçek şu ki Allah zalimler topluluğuna hidayet vermez”** buyruğu nazil olmuştur.⁽¹⁾ Bu er-Rad Sûresi’nin sonlarında (13/43. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Mesruk dedi ki: Kastedilen şahid Musa ve Tevrat’tır. Abdullah b. Selam değildir. Çünkü o Medine’de müslüman olmuş, bu sûre ise Mekke’de inmiştir. Devamla dedi ki: Yüce Allah’ın: **“Onu inkar etmiş iseniz”** buyruğu Kureyşlilere bir hitabtır.

eş-Şa’bî dedi ki: Buradaki şahit İsrailoğulları arasından Musa’ya ve Tevrat’a iman eden kimselerdir. Çünkü Abdullah b. Selam, Peygamber (sav)’ın vefatından iki sene önce İslâma girmiştir, bu sûre ise Mekke’de inmiştir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buradaki şahid Musa’dır diyen sûre Mekke’de inmiş-

(1) Tirmizi, V, 670.

tir ve Abdullah b. Selam da Peygamber (sav)'ın vefatından iki yıl önce vefat etmiştir, der. Bununla birlikte âyet Medine'de inmiş olmakla birlikte, Mekki bir sûrede konabilir(di). Çünkü âyet-i kerime nazil oldu mu Peygamber (sav) bunu şu sûreye koyun derdi. Bu âyet-i kerime müşriklere karşı delil getirmek sadedindedir. Delil yönü de şudur: Onlar bazı hususlarda yahudilere başvuruyorlardı. Yani yahudilerin onlara yaptıkları şahitlik ile yahudilerin peygamberinin bana şahitliği en açık delillerdendir.

Bu sûrenin yahudilere karşı delil getirmek sadedinde olma ihtimali de uzak değildir. Abdullah b. Selam yahudiler müslüman olduğunu henüz öğrenmemişken müslüman olarak Peygamber efendimize geldiğinde: Ey Allah'ın Rasûlü, sen beni seninle yahudiler arasında hakem tayin et, dedi. Peygamber yahudilere Abdullah hakkında: "O aranızda nasıl bir adamdır? diye sorunca, onlar: O bizim efendimiz, bizim en bilgili olanımızdır, dediler. Peygamber: "O bana iman etti" deyince, hakkında olmadık kötü sözleri söylediler... diye başlayan bu hadis⁽¹⁾ daha önceden geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas dedi ki: Yahudiler İbn Selam'ın hükmüne razı oldular ve peygambere: Eğer o senin lehine şahitlik ederse, biz de sana iman ederiz, dediler. Ona sorulunca, şahidlikte bulundu, sonra da müslüman oldu.

"Onun bir benzeri" benim size getirdiğimizin bir benzeri **"üzere şahidlik edip..."** yani Musa Tevrat'a, Muhammed de Kur'an'a şahidlik etti, demektir. el-Cürcanî dedi ki: Buradaki **"benzeri"** ifadesi sıladır. Buyruk: Bir şahid onun Allah'tan geldiğine dair onun hakkında şahidlikte bulundu, demektir.

Bu şahid, **"iman etmiş olduğu halde, siz"** imana karşı **"büyüklük taslamış iseniz..."** buyruğunda geçen: **"إِنْ كُنْ"**: İken'in cevabı hazfedilmiş olup o iman ederse siz iman edecek misiniz, takdirindedir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. **"İman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz"** kendi nefsinize zulmetmiş olmaz mısınız? takdirinde olduğu da söylenmiştir. Bunu da **"gerçek şu ki Allah zalimler topluluğuna hidayet vermez"** buyruğu açıklık getirmektedir. Bir başka görüşe göre: **"...iman etmiş olduğu halde, siz büyüklük taslamış iseniz"** Allah'ın azabından emin olabilecek misiniz? diye de açıklanmıştır.

"أَرَأَيْتُمْ": **Bana haber verin"** ifadesi soru sormak için ön görülmüş bir lafızdır. Bundan dolayı bu (fiil) meful gerektirmez. en-Nekkaş ve başkaları da şunu nakletmektedir: Ayet-i kerimede bir takdim ve tehir olup ifadenin takdiri şöyledir: De ki: Bana haber verin. Eğer o Allah tarafından olup, İsrailoğullarından bir şahid de şahidlik etmiş ve o buna iman etmiş iken, siz küfre saparsanız; şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet vermez.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XVI, 442; *Müsned*, III, 271.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ
وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾

11. İnkâr edenler iman edenler için dediler ki: “Eğer o hayırlı olsaydı, bizden önce ona ulaşamazlardı.” Onunla hidayet bulmadıkları için de: “Bu eski bir uydurmadır” diyeceklerdir.

“İnkâr edenler iman edenler için dediler ki: Eğer o hayırlı olsaydı, bizden önce ona ulaşamazlardı” buyruğunun nüzul sebebi ile ilgili olarak altı görüş vardır.⁽¹⁾

1- Peygamber (sav) Mekke’de Ebu Zerr el-Ğıfarî’yi, müslüman olmaya davet etti, o da İslâmı kabul etti. Onun kavmi onun vasıtasıyla himaye isteyerek, liderleri Peygamber efendimize geldi ve müslüman oldu. Daha sonra liderleri de kendilerini İslâma davet etti, onlar da İslâma girdiler. Bu husus Kureyş’e ulaştınca, eğer bu husus bir hayır olsaydı, antlaşmalılarımız olan Ğıfarlılar bizden önce onu elde edemezlerdi, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Bu açıklamayı Ebu’l-Mütevekkil yapmıştır.

2- Zinnire müslüman oldu, sonra gözleri kör oldu. Ona: Lat ve Uzza seni çarptı, dediler. Bu sefer yüce Allah ona gözlerini geri verdi. Kureyş’in büyükleri de: Eğer Muhammed’in getirdiği bir hayır olsaydı, bizden önce Zinnire onu elde edemezdi, dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Bu da Urve b. ez-Zübeyr’in görüşüdür.

3- Kâfir olan Benu Amir, Gatafan, Temim, Esed, Hanzala ve Eşcalılar, müslüman olan Ğıfarlı, Eslem, Cüheyne, Müzeyne ve Huzaalılar hakkında şöyle dedi: Eğer Muhammed’in getirdiği şey bir hayır olsaydı, şu deve çobanları bizden önce ona ulaşamazdı. Çünkü biz onlardan daha aziziz. Bu açıklamayı da el-Kelbî ve ez-Zeccac yaptı. el-Kuşeyrî de İbn Abbas’tan ayrıca nakletmiştir.

4- Katade: Âyet Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir. Onlar: Eğer Muhammed’in bizi kendisine çağırdığı şey hayır olsaydı, Bilal, Suhayb, Ammar, filan ve filan bizden önce ona erişemezlerdi. Bu da dördüncü görüştür.

5- Yahudi kâfirler iman edenlere, yani Abdullah b. Selam ve arkadaşla-

(1) Merhum müfessir ilk beş görüşe numara verdiği halde altıncısına vermemiştir. Altıncı görüş beşincisinden sonra zikredilen Mesruk’un görüşüdür.

rına: Eğer Muhammed'in dini hak olsaydı bunlar bizden önce onu elde edemezlerdi, dediler. Müfessirlerin çoğu böyle demiştir. Bunu da es-Sa'lebi nakletmiştir.

6- Mesruk dedi ki: Kâfirler şöyle dedi: Eğer bu bir hayır olsaydı, yahudiler bizden önce ona erişemezlerdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Kâfirlerin: Eğer bu bir hayır olsaydı, bizden önce ona ulaşamazlardı, şeklindeki sözleri onlara muhalefet eden herkesin lehine, fakat kendilerinin aleyhine olan en büyük itirazlarından. Çünkü onlara şöyle denir: Eğer sizin izlediğiniz yol bir hayır olsaydı, biz bu yolu bırakmazdık ve eğer sizin Allah Rasûlünü yalanlamanız bir hayır olsaydı, bizden önce siz bu işe ulaşamazdınız. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir. Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah'ın: **"Bizden önce ona ulaşamazlardı"** sözleri kâfirlerin kimi müminlere söylediği sözlerden olması mümkün olabildiği gibi, hitaptan gaibe geçiş üslubu ile kullanılmış bir ifade olması da mümkündür. Yüce Allah'ın: *"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da içindikileri güzel bir rüzgar ile götürüp..."* (Yunus, 10/22) buyruğuna benzemektedir.⁽¹⁾

"Onunla" iman ile Kur'ân ile denildiği gibi, Muhammed (sav) ile diye de açıklanmıştır **"hidayet bulmadıkları için de: Bu eski bir uydurmadır, diyeceklerdir."** Yani onlar Kur'ân ile olsun, Kur'ân'ı getiren vasıtasıyla olsun hidayeti elde edemeyince ona düşmanlık ettiler ve Kur'ân'ı yalana nisbet ederek: Bu eski bir uydurmadır, dediler. Öncekilerin efsaneleridir, dedikleri gibi.

Birisine Kur'ân-ı Kerim'de: Kişi bilmediğinin düşmanıdır, meseli var mıdır? diye sordular. O: Evet dedi. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Onunla hidayet bulmadıkları için de: Bu eski bir uydurmadır, diyeceklerdir."**

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları... bir şeyi yalanladılar"* (Yunus, 10/39) buyruğudur.

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً ۖ وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ
لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا ۖ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

12. Halbuki bundan önce de Musa'nın kitabı bir önder ve bir rahmetti. Bu ise zulmedenleri korkutup ihsan edenlere bir müjde olmak üzere: Arap dili ile indirilmiş doğrulayıcı bir kitaptır.

(1) Yani bu buyruk: Eğer o hayırlı olsaydı, siz ona bizden önce ulaşamazdınız, takdirinde demektir.

"Halbuki bundan" Kur'ân-ı Kerim'den **"önce de Musa'nın kitabı"** Tevrat kendisine uyulan **"bir önder ve"** Allah'tan **"bir rahmetti."** İfadelede hazfedilmiş sözler vardır. Yani bununla birlikte siz, onunla hidayeti bulmadınız. Çünkü Tevrat'ta Peygamber (sav)'ın nitelikleri ve ona iman edilmesi gerektiği belirtilmiş idi. Onlar ise bunu terkettiler.

"(إِنَّمَا): Bir önder" lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Çünkü buyruk: Ondan önce de önder olarak Musa'nın kitabı gelmişti, anlamındadır.

"Ve bir rahmet" lafzı da ona atfedilmiştir. Bir fiil takdiri ile nasbedildiği de söylenmiştir. Yani Biz onu bir önder ve bir rahmet ile indirdik, demek tir.

el-Ahfeş dedi ki: Kat⁽¹⁾ dolayısıyla nasb üzere gelmiştir. Çünkü **"Musa'nın kitabı"** izafet olduğundan dolayı marifedir. Zira nekre tekrarlanacak yahut izafe yapılacak ya da başına elif-lam getirilecek olursa, marife olur.

"Bu" Kur'ân **"ise... Arap dili ile indirilmiş doğrulayıcı bir kitaptır."** Yani bu kitap hem Tevrat'ı, hem kendisinden önceki kitapları doğrulayıcıdır. Peygamber (sav)'ı doğrulayıcı olduğu da söylenmiştir.

"(لِسَانًا عَرَبِيًّا): Arap dili ile" lafzı hal üzere nasbedilmiştir. Yani o kendisinden öncekileri Arapça olarak tasdik eden bir kitaptır. **"(لِسَانًا): Dili"** ise hale bir tevtie (hazırlık) yani tekiddir. Arapların: **"(جاءني زيد رجلاً صالحاً):** Salih bir adam olarak Zeyd bana geldi" demelerine benzer. Burada "bir adam" lafzı tekid olarak zikredilmiştir. Şu takdirde bir fiilin mahzuf olduğu kabul edilmek suretiyle nasbedildiği de söylenmiştir: **"(وهذا كتاب مصدق أعني لساناً عربياً):** Bu tasdik edici bir kitaptır yani ben dilinin Arapça olduğunu kastediyorum" demektir. Cer harfinin düşürülmesiyle nasbedildiği de söylenmiştir ki, buna göre takdiri **"(بلسان عربي): Arab dili ile"** şeklindedir.

"Dil" anlamındaki lafzın mef'ul olduğu ve Peygamber (sav)'ın kastedildiği de söylenmiştir. Yani bu öyle bir kitaptır ki, Peygamber (sav)'ı tasdik etmektedir. Çünkü onun mucizesidir. İfade: **"(مصدق ذا لسان عربي):** Dili Arapça olanı tasdik edicidir" takdirindedir. Burada o halde **"dil"** anlamındaki kelime "musaddık: tasdik edici" lafzı ile nasbedilmiştir. Bu da Peygamber (sav)'dır. **"Lisan"** ile Kur'ân'ın kastedilme ihtimali uzaktır. Çünkü o vakit anlamı kendi kendisini tasdik eder, şeklinde olur.

"Zulmedenleri korkutup..." buyruğundaki: **"(يُنذِرُ):** Korkutması için (mealde: korkutup)" buyruğu genel olarak kitabın durumunu haber vermek

(1) Kat: Bir kelimenin i'rab bakımından önceki bir kelimeye tabi olması gekeriyorken, bunu yapmamaktır. Bu ref' ve nash itibariyle başkasına tabi' olarak i'rablanan bütüln kelimelerde caizdir. Te'kidde caiz değildir. (Abdulğani ed-Dahr, *Mu'cemu'l-Kavaidi'l-Arabiyye*, Dimaşk, 1414/1993, s. 177.)

üzere "ye" ile okunmuştur. Yani küfür ve masiyet ile kendilerine zulmeden kimseleri korkutmak için (indirilmiştir). Rasûlullah (sav) hakkında haber olduğu da söylenmiştir.

Nafi', İbn Amir ve el-Bezzî ise Peygamber (sav)'a hitab olmak üzere "te" ile (korkutasın diye, anlamına gelir) okumuşlardır. Ebu Ubeyde, ile Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Yüce Allah da: *"Ancak sen bir uyarıcısın"* (er-Rad, 13/7) diye buyurmuştur.

"İhsan edenlere bir müjde olmak üzere" buyruğundaki: "(بُشْرَى): **Müjde**" ref konumundadır ki "o bir müjde(dir)" demek olur. "Kitab"a atf olduğu da söylenmiştir. Yani bu doğrulayıcı ve müjde olan bir kitaptır, demek olur. Cer harfinin düşürülmesiyle mansub olması da mümkündür. Zulmedenleri korkutup uyarması ve... müjde olması için... demek olur. Cer harfi düşürülünce nasbedildi. Mastar olarak mansub olduğu da söylenmiştir ki; bu da: "(وَبُشْرَى الْمُحْسِنِينَ بُشْرَى): İhsan edenlere bir müjde vermek için..." demek olur. Burada; "(بُشْرَى): Müjdelemen" fiili yerine "müjde" anlamındaki kelime yerleştirilince nasbedilmiş oldu. Nitekim: "(أَتَيْتُكَ لِأَزُورَكَ ، وَكَرَامَةٍ لَكَ وَقَضَاءٍ لِحَقِّكَ)": Seni ziyaret etmek için, sana ikram olsun ve hakkını yerine getirmek maksadıyla sana geldim" demeye benzer ki bu da: "(لَأَزُورَكَ وَأَكْرِمَكَ وَأَقْضِي حَقَّكَ)" demek gibidir. Burada: "(الْكَرَامَةُ): Sana ikram olmak üzere" anlamındaki kelime, hazfedilmiş bir fiil ile nasbedilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا
هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13. Muhakkak ki: "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru hareket edenler için korku yoktur, onlar üzülmeyizler de.

14. İşte onlar cennetliklerdir, yaptıklarına mükâfat olmak üzere orada ebediyyen kalıcıdır.

"Muhakkak ki: Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra da dosdoğru hareket edenler için..." âyetinin anlamı daha önceden (Fussilet, 41/30. âyet) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Âyet, Ebu Bekir es-Sıddık hakkında inmiştir. Bununla birlikte âyet herkesi kapsamaktadır.

"(جُرَاءُ): Mükâfat olmak üzere" anlamındaki buyruk mastar (meful-i mutlak) olarak nasbedilmiştir.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
 كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ
 أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ
 وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي
 تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٠﴾

15. Biz, insana, ana-babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik. Annesi onu zorlukla taşımış, zorlukla bırakmıştır. Onun taşınması ve süten kesilmesi de otuz aydır. Nihayet o yiğitlik ve olgunluk çağına ulaşınca ve kırk yaşına varınca der ki: "Rabbim, bana, ana babama verdiğin nimete şükretmemi ve Senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et ve soyumdan gelenleri de benim için salih kimseler kıl. Şüphesiz ben Sana tevbe ettim ve ben teslim olmuşlardayım."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi:

"Biz insana ana-babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik" buyruğu ile yüce Allah insanın anne babasına karşı durumunun farklı olduğunu açıklamaktadır. İnsan onlara itaat de edebilir, onlara aykırı hareket de edebilir. Yani bunun benzeri bir durum bizzat Peygamber (sav) ile onun kavmi hakkınca da uzak görülecek bir ihtimal değildir. Öyle ki kimileri onun çağrısını kabul ederken kimileri inkar etmektedir.

İşte buyrukların birbirleriyle ilişki yönü budur. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

2- "İyilikte Bulunmak: İhsan":

Yüce Allah'ın: "İyilikte bulunmasını" buyruğu genel olarak: "(حَسَنًا): İyilikle" diye okunmuştur. Haremeyn ehli, Basralılar ve Şamlıların mushafların-

da bu böyledir. İbn Abbas ile Kufeliler ise: "(إِحْسَانًا): İyilikte bulunmasını" diye okumuşlardır. Delilleri de yüce Allah'ın el-En'am ile İsra sûrelerindeki: "(وَبِالْأَيْدِي إِحْسَانًا): *Ana babaya iyilikte bulunun*" (el-En'am, 6/151) ve (el-İsra, 17/23) buyruğudur. Kufelilerin mushaflarında da böyledir.

Birinci okuyuşun delili şanı yüce Allah'ın el-Ankebut Sûresi'ndeki: "(وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِالَّذِي هُوَ أَحْسَنُ): *Biz insana anasına babasına iyi davranmasını tavsiye ettik*" (el-Ankebut, 29/8) buyruğudur. Böylelikle onlar (bu iki âyeti) farklı okumamışlardır.

(Haremeyn ehli ve diğerlerinin okuyuşunda geçen): Hüsn (güzellik, iyilik), kubh (çirkinlik)in zıddıdır. (Diğerlerinin okuyuşu olan) ihsan (iyilikte bulunmak) ise, kötülük yapma'nın zıddıdır. "Tavsiye" de emir vermek anlamındadır. Gerek bu hususta, gerek âyetin kimin hakkında indiğine dair açıklamalar daha önceden (el-Ankebut, 29/8-9. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3- Annenin Çocuğunu Karnında Taşımaları:

"**Annesi onu zorlukla taşımış, zorlukla bırakmıştır**" buyruğundaki: "(كُرْهًا): **Zorlukla**" buyruğu zorluk ve sıkıntı ile demektir. Bu lafız genel olarak "kef" harfi üstün olarak okunmuştur. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği de budur. O dedi ki: Bu lafız Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği her yerde böyle okunur. Ancak el-Bakara Sûresi'nde yer alan: "(كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ): *Hoşlanmadığınız halde savaş size farz yazıldı*" (el-Bakara, 2/216) böyle değildir. Çünkü burada isimdir, diğerleri hep mastardır.

Kufeliler ise "kef" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bunların: "(الضُّعْفُ وَالضُّعْفُ وَالشُّهْدُ وَالشُّهْدُ): Zayıflık, mumundan ayrılmamış bal" lafızlarında olduğu gibi iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da el-Kisaî yapmıştır. (Bu lafız) bütün Basralılarca da böyledir. Yine el-Kisaî ve el-Ferra, ikisi arasındaki farka dair şöyle demişlerdir: Ötreli okuyuş insanın kendisini zorladığı şey hakkında, üstün okuyuş, başkası tarafından zorlanması yani baskı ve gazab suretiyle bir işin ona yaptırılması hakkında kullanılır. Bundan dolayı bazı Arapça bilginleri "kef" harfi üstün olarak kullanılmasının lahn olduğunu söylemişlerdir.

4- Gebeliğin ve Küçük Çocuğa Süt Emzirmenin Süresi:

"**Onun taşınması ve sütten kesilmesi de otuz aydır**" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Eğer hamilelik dokuz ay sürerse, annesi bebeği onbir ay emzirir. Eğer altı ay sürerse, yirmidört ay emzirir.

Rivayete göre Osman (r.a)'a altı ay hamilelikten sonra doğum yapmış bir kadın getirilince, ona had vurulması için hüküm vermek istemiş. Fakat Ali (r.a): Ona had vurman gerekmez, demiş. Çünkü yüce Allah: **“Onun taşınması ve sütten kesilmesi de otuz aydır”** diye buyurduğu gibi: **“Anneler evlatlarını iki bütün yıl emzirirler”** (el-Bakara, 2/233) diye de buyurmuştur. Dolayısı ile süt emzirmek yirmidört ay olunca geriye hamilelik süresi olarak altı ay kalır. Osman (r.a) görüşünden vazgeçerek o kadına had uygulamamış. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresinde (2/233. âyet, 6. başlık ta) geçmiş bulunmaktadır.

Hamileliğin başından ilk üç ayın sayılmadığı da söylenmiştir. Çünkü bu süre zarfında çocuk nutfe, alaka ve bir çiğnem ettir. Onun hissedilir bir ağırlığı olmaz. İşte yüce Allah'ın: **“Eşini örtüp bürüyünce (eşi) hafif bir yük yüklendi. Bununla gider gelirdi”** (el-Araf, 7/189) buyruğunun anlamı budur.

“Fisal” sütten kesmek demektir. Lukman Sûresi'nde (31/14-15. âyetler, 3. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. el-Hasen, Yakub ve başkaları **“onun... sütten kesilmesi”** anlamındaki lafzın “fe” harfini üstün, “sad” harfini de sakın olarak (ve sad'dan sonra elifsiz): (**وَفَضَلْهُ**) diye okumuşlardır.

Âyet-i kerimenin Ebu Bekr es-Sıddık hakkında indiği rivayet edilmiştir. Ona gebe kalınması ve sütten kesilmesi otuz aylık bir sürede tamamlanmıştı. Annesi onu dokuz ay karnında taşımış, yirmibiray da ona süt vermişti.

İfadede hazfedilmiş lafızlar da vardır. Yani ona gebe kalınma süresi ile sütten kesilme süresi otuz aydır. Şâyet bu ifade takdiri sözkonusu olmasaydı, **“(ثلاثون): Otuz”** lafzı zarf olarak nasbedilir ve anlam da değişirdi.⁽¹⁾

5- Yiğitlik ve Olgunluk Çağı:

“Nihayet o yiğitlik ve olgunluk çağına ulaşınca...” buyruğunu İbn Abbas onsekiz yaşına ulaşınca, diye açıklamıştır. Ata'nın kendisinden yaptığı rivayette de şöyle demiştir: Ebu Bekir, Peygamber (sav)'la onsekiz yaşında iken arkadaşlık yapmaya başladı. Peygamber (sav) da o sırada yirmi yaşında idi. Şam'a ticaret maksadıyla gitmek için yola koyuldular. Sedir ağacı bulunan bir yerde konakladılar. Peygamber (sav) o ağacın gölgesine oturdu. Ebu Bekr ise orada bulunan bir rahibin yanına gidip dine dair sorular sormaya başladı. Rahib ona: Bu ağacın gölgesindeki adam kimdir? diye sordu. O: Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abdullah'ın oğlu Muhammed'dir dedi. Rahib: Bu Allah'a andolsun ki bir peygamberdir. İsa'dan sonra kimse onun gölgesi altına da oturmuş değildir. Bunun üzerine Ebu Bekir'in kalbine yakîn ve onu tasdik etmek yer etti. Rasûlullah (sav)'dan yolculuklarında olsun, ikametinde olsun hemen

(1) Zarf olarak: “...otuz ay boyunca devam eder” gibi bir anlamı olur.

hemen ayrılmaz oldu. Rasûlullah (sav)'a kırk yaşında iken peygamberlik verince, Ebu Bekr (r.a) otuzsekiz yaşında iken Rasûlullah (sav)'ı tasdik etti. Kırk yaşına erişince de: "Rabbim bana ana babama verdiğin nimeti şükretmemi..." diye dua etti.

eş-Şa'bî ve İbn Zeyd dedi ki: Buradaki: "(الْأَمْد)": Yiğitlik ve olgunluk çağı" ergenlik yaşına gelmek demektir. el-Hasen, bu kırk yaşına erişmektir, diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir rivayete göre ona karşı delilin ortaya konulmasıdır diye açıklamıştır. Bu âyet-i kerimeye dair açıklamalar daha önce el-En'am Sûresi'nde (6/151-153. âyetler, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

es-Süddî ve ed-Dahhak da âyet Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında inmiştir, demişlerdir. Bu hususta daha önceden (el-Ankebut, 29/8-9. âyetler ile Lukman, 31/14-15. âyetler, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Ayet-i kerime belirli bir kimse hakkında kayıtlı değildir. Genel olarak herkes hakkında inmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- İlahi Nimetlere Şükretmek:

"Rabbim bana" ihsan ettiğin hidayete **"ana babama verdiğin"** ve küçükken beni büyütüp terbiye etmeleri için bağışladığın, merhamet ve şefkate **"nimete şükretmemi"** senin nimetine şükretmeyi **"...ilham et."**

Bir başka açıklamaya göre bana ihsan ettiğin sağlık ve afiyet nimetine, aneme de bağışladığın zenginlik ve servet nimetine şükretmemi ilham et.

Ali (r.a) dedi ki: Bu âyet-i kerime Ebu Bekir es-Sıddık (r.a) hakkında inmiştir. Anne babası müslüman olduğu gibi, hem anne hem de babası muhacirlerden müslüman olmuş başka bir kimse yoktur. Bundan dolayı yüce Allah kendisine onlara iyi bakmasını tavsiye etmiş ve bu hüküm ondan sonra gelenler için de bağlayıcı olmuştur. Babası Ebu Kuhafe, Osman b. Amir b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym'dir. Annesi ise künyesi Ummu'l-Hayr olup, adı Sahr kızı Selma'dır. Sahr'ın babası Amir, onun babası Ka'b, onun babası Sa'd'dır. Babası Ebu Kuhafe'nin annesi Kayle'dir. Ebu Bekir es-Sıddık'ın hanımının adı ise Abdu'l-Uzza kızı Kuteyle'dir.

"Ve senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah onun bu duasını Allah yolunda işken celere uğratılan dokuz mümini azad etmesini sağlayarak kabul buyurdu. Bilal ve Amir b. Fuheyre bunlar arasındadır. Allah'ın işlemekte kendisine yardımcı olmadığı hiçbir hayır kapısı bırakmadı. *Sahih*'te, Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav): "Bugün sizden kim oruçlu olarak sabahladı" diye sordu. Ebu Bekir: Ben dedi. "Peki bugün sizden kim

bir cenazenin peşinden gitti" diye sordu. Ebu Bekir: Ben dedi. "Bugün sizden kim bir yoksula yemek yedirdi" diye sordu. Ebu Bekir: Ben dedi. "Sizden bugün kim bir hastayı ziyaret etti" diye sordu. Ebu Bekir: Ben dedi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bunlar bir kişide bir arada oldu mu mutlaka o kişi cennete girer."⁽¹⁾

7- Salih Bir Zürriyet Dileği:

"Ve soyumdan gelenleri de benim için salih kimseler kıl!" Benim soyumdan gelecekleri salih kimseler kıl, demektir. İbn Abbas dedi ki: Bir ve tek olarak Allah'a iman etmedik ne bir çocuğu, ne babası, ne de annesi kaldı. Rasûlullah (sav)'ın ashabı arasında Ebu Bekir dışında kendisi, anne babası, oğulları ve kızları tamamıyla iman etmiş, hiçbir kimse yoktur.

Sehl b. Abdullah dedi ki: Buyruk sen onları bana doğru halefler kıl, sana da gerçek kullar kıl, demektir.

Ebu Osman: Onları sana itaatkar olan iyi kimseler kıl, diye açıklamıştır. İbn Ata da şöyle demiştir: Kendileri sebebiyle onlardan razı olacağın salih ameller işlemeye onları muvaffak kıl. Muhammed b. Ali de şöyle demiştir: Şeytanın, nefsin ve hevanın, aleyhlerine yol bulmasına fırsat verme. Malik b. Mikvel de şöyle demiştir: Ebu Ma'ser oğlunu Talha b. Musarri'f'e şikayet etti. Talha ona: Sen ona karşı yüce Allah'ın şu âyeti ile yardım dile, deyip: **"Rabbim bana, ana babama verdiğin nimete şükretmemi ve Senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et ve soyumdan gelenleri de benim için salih kimseler kıl. Şüphesiz ben Sana tevbe ettim ve ben teslim olmuşlardayım"** âyetini okudu.

"Şüphesiz ben Sana tevbe ettim." İbn abbas dedi ki: Daha önce izlediğim yoldan döndüm. **"Ve ben teslim olmuşlardayım."** Tevhid ile Sana ihlasla yönelenlerdenim.

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَقَبَلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ
فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

16. İşte bunlar, yaptıklarını en güzeli ile kabul ettiğimiz cennetlikler arasında kötülüklerini affettiğimiz kimselerdir. (Bu) kendilerine verilmiş gerçek bir sözdür.

(1) Müslim, II, 713, IV, 1857.

“İşte bunlar, yaptıklarını en güzeli ile kabul ettiğimiz, cennetlikler arasında kötülüklerini affettiğimiz kimselerdir” buyruğunda geçen “**kabul ettiğimiz**” anlamındaki buyruk ile “**affettiğimiz**” anlamındaki buyruk, genel olarak her ikisinde de ötreli “ye” harfi ile okunmuştur. (“Kabul olunan... affolunan” demek olur). Ayrıca “ye” harfi üstün olarak: “(يَتَقَبَّلُ ، وَيَتَجَاوَزُ)”: Kabul buyurduğu... affettiği” diye de okunmuştur. Zamir her ikisinde de yüce Allah’a racidir. Hafs, Hamza ve el-Kisâî ise her iki fiili de “nun” harfi ile: “(نَتَقَبَّلُ ، وَنَتَجَاوَزُ)”: Kabul ettiğimiz... affettiğimiz” diye okumuşlardır. (İkinci fiil) o günahlarını affederiz, bağışlarız, demektir. Asıl anlamı itibariyle: “(التجاوز)”: Bir şeyin üzerinde durulmayıp geçilmesi” demektir.

Bu âyet-i kerime, bundan önce geçen: “*Biz insana... tavsiye ettik*” (Ahkaf, 46/15) buyruğunun sonuna kadar, belli kimseler hakkında kayıtlı olmayıp herkes hakkında genel olarak indiğinin delilidir. el-Hasen’in görüşü de budur.

“**Kabul ettiğimiz**” iyiliklerini kabul edip kötülüklerini affettiğimiz kimseler demektir. Zeyd b. Eslem -ki bunu merfu bir rivayet olarak da zikrederdedi ki: Onlar İslâm’a girdiler mi iyilikleri kabul olunur ve kötülükleri bağışlanırdı.

Şöyle de açıklanmıştır: (Âyet-i kerimede geçen): “**En güzeli**” itaatler arasından sevabı gerektiren işlerdir. Mübah olan güzel şeylerde ise ne sevab, ne de ceza vardır. Bu açıklamayı İbn İsa nakletmiştir.

“**Cennetlikler arasında**” buyruğundaki: “(فِي)”: Arasında” buyruğu “beraber” demek olup cennetliklerle beraber, onlarla birlikte... anlamındadır. Mesela: “(أَكْرَمَكَ وَأَحْسَنَ إِلَيْكَ فِي جَمِيعِ أَهْلِ الْبَلَدِ)”: Bütün şehir halkı arasında sana da ikram eder, iyilikte bulunurum” derken, onlarla birlikte... demektir.

“(وَعْدَ الصُّدْقِ)”: **Gerçek bir sözdür**” buyruğunun nasb ile gelmesi, kendisinden öncekileri tekid edici bir mastar (meful-i mutlak) olduğundan dolayıdır. Bu da şu demektir: Allah iman ehline iyilikte bulunanlarının iyiliklerini kabul etmek, kötülükte bulunanları da affetmeyi, gerçek bir söz olarak vaadettir. Bu (“**gerçek bir söz**” anlamındaki ibare) bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. Çünkü “**gerçek**” yüce Allah’ın vaadettiği o sözün kendisidir. Bu da “bu yönüyle” yüce Allah’ın: “(حَقُّ الْيَقِينِ)”: *Kesin bilgi veren hakkın*” (el-Vakıa, 56/95) buyruğuna benzemektedir. Kufelilere göre bu böyledir. Basralılara göre ise ifade: “(وَعْدَ الْكَلَامِ الصِّدْقِ أَوْ الْكِتَابِ الصِّدْقِ)”: Gerçek söz ile yahut gerçek kitab ile verilen vaad” takdirinde olup, mevsuf hazfedilmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce başka bir yerde (İbrahim, 14/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Kendilerine verilmiş**” dünyada rasûller aracılığı ile verilmiş söz demektir ki, bu da cennettir.

وَالَّذِي قَالَ لِيَا أَدِيهِ أَفِ لَكُمْ أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ
 مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ
 مَا هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ
 فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا
 خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾

17. Ana babasına: “Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni (ölümden sonra) çıkarılmakla mı tehdit ediyorsunuz?” diyene, anası babası Allah’a yalvararak: “Yazık sana, imana gel! Şüphesiz ki Allah’ın vaadi hak’tır” (derler). O ise der ki: “Bu, geçmişlerin masallarından başkası değildir.”
18. İşte bunlar, cin ve insanlardan kendilerinden önce geçen ümmetler arasında, aleyhlerine söz (azab) hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar hüsrana uğramış olanlardır.

“Ana babasına: Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni” ölümden sonra diriltilerek “çıkarılmakla mı tehdit ediyorsunuz?” buyruğunda geçen: “(أَفِ): Öf” lafzını Nafi’, Hafs ve başkaları kesreli ve tenvinli okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Muhaysın, İbn Amir ve Asım’dan rivayetle el-Mufaddal ise, tenvinsiz olarak ve üstün ile: (أَفِ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise kesreli ve tenvinsiz olarak okumuşlardır. Hepsi değişik söyleyişlerdir. Daha önce el-İsra Sûresi’nde (17/23-24. âyetler, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(أَتَعِدَانِي): ...Beni...mı tehdit ediyorsunuz?” buyruğu genel olarak şeddesiz iki “nun” ile okunmuştur. Medinelilerle, Mekkeliler sondaki “ye”yi üstün okumuşlar. Diğerleri sakın (harf-i med olarak) okumuşlardır. Ancak Ebu Hayve, el-Muğire ve Hişam, şeddeli bir tek “nun” ile: (أَتَعِدَانِي) diye okumuşlardır. Şamîlîların mushaflarında da böyledir.

“(أَنْ أُخْرَجَ): -Beni- çıkarılmakla” lafzı genel olarak “elif” ötreli, “re” harfi de üstün olarak okunmuştur. el-Hasen, Nasr, Ebu’l-Aliye ve el-Ames ile Ebu Ma’mer ise “elif”i üstün, “re” harfini de ötreli (o takdirde: Çıkmakla anlamında olur) diye okumuşlardır.

İbn Abbas, es-Süddî, Ebu'l-Aliye ve Mücahid şöyle demişlerdir: Âyet-i kerime Abdullah b. Ebi Bekr (r.a) hakkında inmiştir. Annesi, babası kendisini İslâm'a davet ettikleri halde, o da yüce Allah'ın haber verdiği şekilde kendilerine cevap veriyordu.

Katade ve yine es-Süddî de şöyle demişlerdir: Burada kastedilen kişi İslâm'a girmeden önce Abdurrahman b. Ebi Bekr'dir. Babası ile annesi Um Ruman kendisini İslâm'a davet ediyor, öldükten sonra diriltilmekle tehdit ediyorlardı. O da yüce Allah'ın bize naklettiği şekilde onlara karşılık veriyordu. Ancak onun bu durumu İslâm'a girmeden önce idi.

Aişe (r.anha)'nın bu âyet-i kerimenin Abdurrahman hakkında inmiş olduğunu kabul etmediği de rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

el-Hasen ve yine Katade şöyle demişlerdir: Bu, anne babasına karşı kötü davranan bir kulun niteliklerine dairdir.

ez-Zeccac dedi ki: Bu âyet-i kerimenin müslüman olmadan önce Abdurrahman hakkında indiği nasıl söylenebilir? Çünkü yüce Allah: *"İşte bunlar... kendilerinden önce geçen ümmetler arasında aleyhlerine söz"* (Ahkaf, 46/15) yani azab **"hak olmuş kimselerdir"** diye buyurmaktadır. Bu ise zorunlu olarak iman etmemiş olmayı gerektirir. Abdurrahman ise müminlerin en faziletlielerindendir. Doğru olan bu âyet-i kerimenin anne babasına karşı isyankar olan kâfir bir kul hakkında indiğidir.

Muhammed b. Ziyad dedi ki: Muaviye insanların Yezid'e bey'atlerini sağlamak üzere Mervan b. el-Hakem'e mektub yazdı. Abdurrahman b. Ebi Bekr de: Siz (hür ve gerçek anlamıyla bey'ati terketmek suretiyle) bu işi (halifeliği) Herakliyas geleneğine dönüştürdünüz. Kendi oğullarınız için bey'at mi alacaksınız? Bunun üzerine Mervan şöyle dedi: Yüce Allah'ın: **"Ana babasına öf size... diyene"** buyurduğu kişi işte budur. Bunun üzerine (Abdurrahman) şöyle demişti: Allah'a yemin ederim bu benim hakkımda inmiş değildir. İstesem kimin hakkında indiğinin adını veririm. Fakat şu var ki, Allah sen onun sulbünde iken babana lanet etmiştir. Sen o bakımdan Allah'ın lanetinden bir parçasın.

el-Mehdevî dedi ki: Bu âyetin Abdurrahman hakkında indiğini kabul eden kimselere göre bundan sonra gelen: *"İşte bunlar... aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir"* buyruğu ile daha önce sözü edilen hususlara inanan kimselerin kastedildiğini söylerler. Buna göre âyetin başı hususi, sonu umumidir.

Bir başka görüşe göre Abdurrahman: *"Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken"* deyince, şunları da söylemişti: Nerede Abdullah b. Cüdan, nere-

(1) Bk. *Buhârî*, IV, 1827; Hakim, *Müstedrek*, IV, 528; Heysemi, *Mecma'*, V, 241; Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 458.

de Osman b. Amr, nerede Amir b. Ka'b ve Kureys'in ileri gelenleri ki, onlara bu söyledikleri hakkında soru sorayım? Buna göre: **"İşte bunlar... aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir"** buyruğu sözü edilen bu kimseler hakkında demektir.

Derim ki: Abdurrahman b. Ebi Bekr'in haberlerine dair birtakım açıklamalar daha önce el-En'am Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"Hani arkadaşları: Bize gel, diye hidayete çağırdıkları halde..."** (el-En'am, 6/71) Bu âyet-i kerimenin hakkında inmiş olduğuna delalet eden açıklamalar geçmiş idi. O vakit ise kâfirdi, fakat müslüman olup fazileti ortaya çıkınca böylelikle yüce Allah'ın: **"İşte bunlar... aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir"** buyruğu ile kastedilmediği ortaya çıkmış olmaktadır.

"Ana babası Allah'a yalvararak..." Allah'a dua edip onun için hidayet dileyerek veya onun küfründen Allah'a sığınarak... anlamındadır. Burada (Allah lafzından önce) cer harfi hazfedilince, doğrudan fiilin etkisi ile nasbolmuştur.

Âyet-i kerimede geçen "istiğase (mealde: yalvarmak)"nın dua demek olduğu da söylenmiştir. O takdirde (Allah lafza-i celalinin başına gelmesi gereken) "be" harf-i cerrine gerek kalmaz. el-Ferra dedi ki: Allah onun yaptığı duasını ve Allah'a yalvarmasını kabul buyurdu.

"Yazık sana imana gel!" Ölümden sonra dirilişi tasdik et! **"Şüphesiz ki Allah'ın vaadi haktır."** Doğrudur, o söz gerçekleşecektir.

"O ise der ki: Bu" yani anne babasının söyledikleri **"geçmişlerin masallarından"** aslı astarı olmayan söz ve yazılarından **"başkası değildir."**

"İşte bunlar cin ve insanlardan" kâfir olanların **"kendilerinden önce geçen ümmetler arasında"** yani onlarla birlikte **"aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar"** yani bu kâfir ümmetler amelleri zayi olmuş, yani yaptıkları boşa çıkıp cenneti kaybetmiş **"hüsrana uğramış olanlardır."**

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا ۖ وَلِيُؤْفِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

19. Bunların herbiri için işlediklerine göre dereceler vardır. Tâ ki kendilerine zulmedilmeksizin amellerinin karşılığını tasta-mam versin.

"Bunların herbiri için... dereceler vardır." Yani mümin olsun, kâfir olsun, cinlerden olsun, insanlardan olsun her iki kesime mensub herbir kişi-

nin kıyamet gününde Allah nezdinde amellerine göre mertebeleri vardır. İbn Zeyd dedi ki: Bu âyet-i kerimede sözü edilen cehennemliklerin dereceleri aşağı doğrudur, cennetliklerin derecesi ise yukarı doğrudur.

“Tâ ki kendilerine zulmedilmeksizin” yani kötülük işleyene fazlası yüklenmeksizin, iyilik yapanın da iyilikleri eksiltilmeksizin **“amellerinin karşılığını tastamam versin.”**

“(وَيُؤْتِيهِمْ) : Ta ki kendilerine... tastamam versin” lafzını İbn Kesir, İbn Muhaysin, Asım, Ebu Amr ve Yakub öncesinden yüce Allah’ın adı geçtiğinden ötürü “ye” ile okumuşlardır. Bu da yüce Allah’ın: **“Şüphesiz ki Allah’ın vadi haktır”** (el-Ahkaf, 46/17) buyruğudur. Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Diğerleri ise yüce Allah’ın: **“Biz insana ana babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik”** (el-Ahkaf, 46/15) buyruğu dolayısı ile “nun” ile (ta ki... tastamam verelim) diye okumuşlardır.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذَهَبْتُمْ طِبَابَتَكُمْ فِي
حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا ۖ فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا
كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

20. Kâfir olanların ateşe arzolunacakları o gün (denir ki): **“Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz. Bugün yeryüzünde haksız yere büyüklenmeniz ve fasıklık etmeniz sebebi ile aşağılanmak azabı ile cezalandırılacaksınız.”**

“Kâfir olanların ateşe arzolunacakları o gün...” Ey Muhammed, sen perdenin açılıp kâfirlerin ateşe yakınlaştırılacakları ve onu bakıp görecekları o günü hatırla! demektir.

“(Denir ki): Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz.” Onlara... bitirdiniz, denilir, demektir. Burada **“denilir”** anlamındaki söz hazfedilmiştir.

el-Hasen, Nasr, Ebu'l-Aliye, Yakub ve İbn Kesir **“bitirdiniz”** anlamındaki buyruğu hafif iki hemze ile: **“(أَذَهَبْتُمْ) :** Bitirdiniz ha?” diye okumuşlardır ki, Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Ebu Hayve ve Hişam ise soru olmak üzere med ile uzatılmış tek hemze ile: **“(أَذَهَبْتُمْ) :** diye okumuşlardır. Diğerleri ise

haber olmak üzere medsiz tek bir hemze ile okumuşlardır. Hepsi de fasih söyleyişler olup azar anlamını ihtiva eder. Araplar da hem soru ile, hem sorusuz ifadelerle azarlarlar. Daha önce bu açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Ubeyd istifhamsız okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu Nafi', Asım, Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî gibi yedi kıraat imamının çoğunluğunun benimseydiği kıraattir. Bununla birlikte Şeybe, ez-Zührî, İbn Muhaysın, el-Muğire b. Ebi Şihab, Yahya b. el-Haris, el-A'meş, Yahya b. Vessab ve başkaları da bu şekilde okumak noktasında onlara muvafakat etmişlerdir. O halde bu kıraat, insanların çoğunluğunun kabul ettiği bir kıraattir. Ayrıca istifhamın terki de güzeldir. Çünkü istifhamın varlığı onların böyle bir işi yapmadıkları vehmini verebilir. Nitekim bir kimseye: Ben sana zulmetmedim, demek isterken: Ben mi sana zulmettim, demeye benzer. Bununla birlikte istifham ile okumak da güzeldir. Nitekim bir kimse: Sen gittin bu işi yaptın deyip, azarladığı gibi, sen bu işi gidip yaptın mı, da diyebilir. Bütün bunlar uygundur.

"Hoşlandığınız her şeyinizi bitirdiniz" buyruğunun anlamı da: Siz dünyada iken hoş şeylerden istifade ettiniz, arzu ve lezzetlerin peşine takılıp gittiniz. Bununla masiyetleri kastetmektedir.

"Bugün yeryüzünde haksız yere" haketmediğiniz halde oranın ahalisine karşı **"büyüklenmeniz"** üstünlük taslamanız **"ve"** fiillerinizde zulüm ile ve azgınlık ederek **"fasıklık etmeniz sebebi ile aşağılanmak"** rezil edilmek, rüsvay edilmek **"azabı ile cezalandırılacaksınız."**

Mücahid dedi ki: (الهنون): **Aşağılanmak** küçüklük, rezillik demektir. Kattade Kureyş lehçesinde (bu anlamdadır) demiştir.

"Hoşlandığınız her şeyinizi bitirdiniz" buyruğunun, siz gençliğinizi küfür ve masiyetlerle tükettiniz, anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Bahr dedi ki: Hoşlanılan şeyler gençlik, güç ve kuvvettir. Bu Arapların: (ذهب أطياه): Onun iki hoş şeyi gitmiştir" derken, gençliğinin ve kuvvetinin kalmadığını kastettikleri tabirlerinden alınmıştır. el-Maverdî dedi ki: Ben ed-Dahhak'ın da böyle açıkladığını tesbit ettim.

Derim ki: Birinci görüş daha zahir (kuvvetli)dir. el-Hasen, el-Ahnef b. Kays'tan rivayet ettiğine göre o Ömer b. el-Hattab (r.a)'ı şöyle buyururken dinlemiş: Yaşayışın alt seviyesini ben çok iyi bilirim. Bununla birlikte eğer dilesem (yemeklerimin arasına) ciğerler, közde yapılmış ızgaralar, hardal ve üzüm karışımı katıklar, yufka ekmekler bulundururdum. Fakat ben hasenatımın geri kalmasını istiyorum. Çünkü yüce Allah birtakım kimseleri nitelendirirken: **"Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız her şeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz"** diye buyurmaktadır.

Ebu Ubeyd dedi ki: Ömer'in hadisinde (sözünde) şöyle demektedir: Eğer

dilemiş olsaydım, ben ince yufka ekmekler, hardallı katıklar, göğüsler ve hör-güçler getirilmesini isterdim. Hadisin kimi rivayetinde de ciğerler de zikre-dilmektedir.

Ebu Amr ve başkaları dedi ki...⁽¹⁾

Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre Ömer (r.a) şöyle demiştir: Eğer arzu edersem aranızda yemeği en güzel, elbisesi en yumuşak kişi ben olur-dum. Fakat ben hoş ve temiz şeylerimi ahirete bırakmaya çalışıyorum.

Ömer (r.a) Şam'a geldiğinde kendisine benzerini asla görmediği bir ye-mek hazırlandı. Bu bizim ...Peki daha önce arpa ekmeğinden dahi karınla-rını doyurmadan ölmüş bulunan müslüman fakirlerin nesi vardı? dedi. Ha-lid b. el-Velid dedi ki: Onlara da cennet vardır. Bunun üzerine Ömer (r.a)'ın gözleri yaşla doldu ve şöyle dedi: Eğer bizim dünyadan payımız bu önem-siz şeyler olup onlar da kendi paylarını alarak cennete gitmiş iseler, gerçek-ten bizi çok uzun bir mesafe geride bırakmışlar, demektir.

Müslim'in *Sahih*'inde ve başkalarındaki rivayete göre Ömer (r.a), Peygam-ber (sav), hanımlarından ayrılıp odaya çekildiği sırada huzuruna girmiş ve ona şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü! Sen Allah'ın Rasûlü ve en seçkin ku-lusun. Diğer taraftan Kisra ve Kayser'in ince ve kalın ipekliler içerisinde ol-duklarını görüyoruz. Bunun üzerine peygamber doğrulup, oturdu ve şöyle dedi: "Sen şüphe içinde misin ey Hattab'ın oğlu? Onlar hoş ve temiz şeyle-ri dünya hayatlarında kendilerine acilen verilmiş olan kimselerdir." Ben: Be-nim için mağfiret dile dedim, o da: "Allah'ım ona mağfiret buyur" diye bu-yurdu.⁽²⁾

Hafs b. Ebi'l-As dedi ki: Ömer b. el-Hattab'ın yanında ekmek zeytin, ek-mek sirke, ekmek süt, ekmek kurutulmuş etten ibaret öğle yemeği yerdim. Bunlar arasında en az rastladığım şey ise taze et idi. O şöyle derdi: Ununu-zu elemeyiniz, çünkü o tamamiyle bir yiyecektir. Kendisine kalın undan ya-pılmış çatlamış bir ekmek getirildi. Kendisi ondan yemeye koyuldu ve etra-fındakilere de: Yiyin dedi. Biz yemedik, niye yemiyorsunuz deyince, Allah'a yemin ederiz ey müminlerin emiri senin bu yemeğinden daha yumuşak bir yemek yemek üzere gideceğiz dedik. Bu sefer şöyle dedi: Ey Ebu'l-As'ın oğ-lu! Sen benim şunu bildiğimi görmüyor musun?: Şâyet semiz ve dişi bir oğ-lağın kesilmesini emredip, tüylerinin yolunmasını söyleyip, sonra da şöyle şöyle olmuş gibi kızartılmış olmasını isteyemez miyim? Sana göre ben şunu demeyi bilmez miyim?: Emir verip, bir ya da iki sap kuru üzüm, bir su kır-

(1) Buradan itibaren on-onüç satırlık bir bölüm bu rivayette geçen garib kelimelerin izah-larına ayrılmıştır. Bu açıklamalar ışığında Hz. Ömer'in bu sözü tercüme edildiğinden ay-rica bunları zikretmeye gerek yoktur.

(2) *Müslim*, II, 1112; *Tirmizi*, V, 420; *Müsned*, II, 298.

başına konulsun. Sonra üstüne su katılsın. Sabah tıpkı bir ceylan kanı gibi olsun. (Bunları bilmediğimi mi sanıyorsun?) Ben: Ey mü'minlerin emiri! El betteki dediğin şekilde yaşamayı da bilirsin. O: Evet dedi. Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, şâyet kıyamet gününde hasenatımın eksileceğinden korkmasaydım, güzel yaşayışta biz de size ortak olurduk. Fakat ben yüce Allah'ın birtakım kimselere: **"Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz ve onlardan yararlanıp durdunuz"** dediğini görüyorum.

"Bugün yeryüzünde haksız yere büyüklenmeniz" Allah'a itaati büyük lüğünüze yedirmeyerek, Allah'ın kullarına karşı da böbürlenmeniz **"ve"** Allah'a itaatin dışına çıkmak suretiyle **"fasıklık etmeniz sebebi ile aşağılanmak azabı ile cezalandırılacaksınız."**

Cabir dedi ki: Aile halkım benden et istedi. Ben de onlara gidip aldım. Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın yanından geçtim. Bu ne oluyor ey Cabir, dedi. Ben de ona durumu bildirince şöyle dedi: Sizden herhangi bir kimse canı bir şey istediği her seferinde onu alıp, midesine mi indirecek? Böyle bir kimse şu: **"Siz dünya hayatınızda hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz..."** âyetinin muhatablarından olmaktan kormaz mı?

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu sözleriyle Ömer (r.a) et satın almak ve sert ve kuru ekmek ile su gibi ihtiyaçların dışında şeyleri alarak bolluk içinde geçinmesinden ötürü bir serzenişidir. Şüphesiz helâl hoş ve temiz şeyleri alıp yemek, insan tabiatını bunları arzulayacak ve canı çekecek hale getirir. Bunlar zamanla hoş bir adet halini alır. Bunları elde edemediği vakit bu sefer şüpheli yollarla elde etmeyi kolay bir iş görür (sakıncasız kabul eder). Nihayet çoğu zaman alışkanlığının baskısı altında katıksız harama dahi düşebilir. İnsanın arzusunun nefse tahakküm edecek hale gelmesi kötülüğün bir alame-tidir. İşte Ömer (r.a) işi baştan ele almış ve -onun gibi birisine yakışır şekilde- ilk noktadan itibaren himaye altına almıştır. Bu hususta temel ilke ve kabul edilecek ölçü şudur: Kişi hoş ve temiz olsun yahut kuru olsun bulduğunu yiyebilmelidir. Hoş ve temiz olanı yemek için kendisini sıkıntıya sokmamalı ve bunu adet haline getirmemelidir. Peygamber (sav) bulduğu zaman karnını doyurur, bulmadığı zaman sabrederdi. Gücü yettiği takdirde tatlı yer ve denk geldiği sırada bal içer, imkanı olduğu vakit et yer, fakat kesinlikle yalnızca bunlara dayanmaz ve bunları bir alışkanlık haline getirmezdi. Peygamber (sav)'ın nasıl yaşadığı bilinen bir husustur. Ashab-ı kiramın izlediği yol da bize kadar nakledilegelmiştir. Haramın etrafı istila ettiği, dünyalığın bozulduğu günümüzde ise kurtuluş zordur. İhlâslı olmayı bağışlayan ve rahmetiyle kurtuluşa yardım edecek olan Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Burada sözü geçen azar helâl kılınmış, hoş ve temiz

şeyler kullanıldığından dolayı değil, şükür terkedildiğinden dolayıdır, bu da güzel bir görüştür. Çünkü hoş ve helâl olan şeyleri kullanmaya izin verilmiştir. Ancak buna şükretmek terkedilip bunlardan sağlanan güç kendisine helâl olmayan şeylere karşı kullanılacak olursa, işte o hoş ve temiz şeyi bitirip tüketmiş olur, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذْ كُرِّهَ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾

21. Ad kavminin kardeşini de an -ki ondan önce de sonra da uyarıcılar gelip geçmişti.- Hani o kavmini Ahkaf denilen yerde: “Allah’tan başkasına ibadet etmeyin. Çünkü ben gerçekten sizin için büyük bir günün azabından korkarım” diye korkutup, uyarmıştı.

“Ad kavminin kardeşini” Abdullah b. Rebah oğlu Hud (a.s) olup, dinde değil de neseben kardeşleri idi “**de an... Hani o kavmini Ahkaf denilen yerde... korkutup, uyarmıştı.**”

Yani sen bu müşriklere onunla ibret alsınlar diye Ad’ın kıssasını anlat! Hud’un (a.s.) durumunu kendi kendisine hatırlayıp ona uysun ve kavminin kendisini yalanlamaları gözünde büyümeyip küçülsün, diye kendi kendisine bunu hatırlaması emredilmiştir, diye de açıklanmıştır.

Ahkaf, Ad kavminin yurdu olup el-Halil ve başkalarının açıklamasına göre büyük kumluklar demektir. Bunlar sahib oldukları güç sayesinde yeryüzündekileri yenik düşürmüş, emirleri altına almışlardı. Ahkaf “hıkf”in çoğulu olup bu da dağ seviyesine ulaşmamakla birlikte uzunlamasına devam edip giden ve eğrilip bükülen büyük kum tepeleri demektir. Çoğulu hikaf, ahkaf ve hukuf gelir. “(أحقوق الرمل والهلال): Kum ve hilal eğildi, büküldü” demektir. “**Hıkf**”in hikafın çoğulu, ahkafın da çoğulun çoğulu olduğu da söylenmiştir. “(جَفَّتْ أَحْقَف): Eğri büğrü kum tepesi” denilir. Şair el-A’sa da şöyle demiştir:

بات إلى أرطاة جقف أحقفا

"Uzunlamasına yayılmış, yüksekçe bir kumdaki kumluk yerde yetişen "ertat" ağacının yanında geceyi geçirdi."

Bu kökten fiil: (أَحْقَوْف) diye gelir.

el-Accac şöyle demiştir:

طَيِّ اللَّيَالِي زُلْفًا فَزُلْفَا سَمَاوَةَ الْهَلَالِ حَتَّى أَحْقَوْفَا

"Gecenin, başından itibaren peyderpey katlanması gibi, Hilalin iyice bükülüp yükseldiği vakte kadar."

İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

كَجَقْفِ النَّقَا يَمْشِي الْوَلِيدَانِ فَوْقَهُ بِمَا احْتَسَبَا مِنْ لَيْنٍ مَسٍّ وَتَسْهَالٍ

"Üzerinde iki küçük çocuğun yürüdüğü yuvarlak kum tepesi gibi, Kabul ettikleri yumuşak dokunuş ve kolaylıktan ötürü."

Burada "**el-Ahkaf**" ile neyin kastedildiği hususunda da görüş ayrılığı vardır. İbn Zeyd dedi ki: Bunlar dağı andıran şekilde uzunca ve yüksek kum tepeleridir. Şu kadar var ki yüksekleri dağın yüksekliğini bulmaz. Bunun tanığı da az önce sözünü ettiğimizdir.

Katade dedi ki: Bunlar Şicr denilen yerde yüksekçe tepelerdir. Şihr Aden'e yakın bir yerdir. Umman Şihr'i ya da Uman Şehr'i denilir. Bu ise Umman ile Aden arasındaki deniz sahilidir. Yine ondan nakledildiğine göre bize Ad kavminin Yemen'de birtakım kabileler olduğu zikredilmiştir. Bunların bulundukları yer kumluk olup denize bakardı ve buraya Şihr denilirdi.

Mücahid dedi ki: Burası Ahkaf diye adlandırılan Hisme topraklarından bir yerdir. Hisme ise etrafları yumuşak, hemen hemen tepelerinden toz bulutunun ayrılmadığı oldukça yüksek dağları bulunan çöldeki bir bölgenin adıdır. en-Nabiğa şöyle demiştir:

فَأَصْبَحَ عَاقِلًا بِجِبَالِ حِسْمَى دُقَاقَ الثَّرْبِ مُحَنَزِمَ الْقَنَامِ

"İnce bir toprak (toz) Hisma dağlarının etrafını, Tıpkı bir kemer gibi dolamış oldu."

Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır.

İbn Abbas ve ed-Dahhak ise Ahkaf, Şam topraklarında bir dağdır, demişlerdir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Uman ve Mehre arasında bir vadidir. Mukatil de: Ad kavminin meskenleri Mehre diye adlandırılan bir vadede olup bu da Yemen'in Hadramut bölgesinde idi. Mehri develer de oraya nisbet edilir. "(إِلَـمَ مَهْرِيَّةٍ وَمَهَارِي) : Mehri develer" denilir. Bunlar bahar mevsiminde göçebe bir çadır ahalisi idi. Ekinler kurumaya başladı mı tekrar eski yerlerine dönerlerdi. İrem kabilesinden idiler.

el-Kelbî dedi ki: Dağlardaki Ahkaf suyun etrafı kapladığı dönemde suyunun çekildiği yerler demektir. Su bir yerden çekilir, geriye de onun izi kalırdı. et-Tufayl, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: İnsanlar arasında en hayırlı iki vadinin birisi Mekke vadisidir, diğeri ise Adem'in indiği Hindistan topraklarındaki bir vadidir. Yine insanlar arasında en kötü iki vadi birisi Ahkaf'taki vadidir, diğeri ise içine kâfirlerin ruhlarının atıldığı Berahut diye adlandırılan Hadramut'taki bir vadidir. İnsanların en hayırlı kuyusu Zemzem kuyusudur. En kötü kuyusu ise Berahut kuyusudur. Bu da Hadramut'taki o vadededir. "**Ki ondan**" Hud'dan "**önce de, sonra da uyarıcılar**" peygamberler "**gelip geçmişti.**" "(وَمِنْ خَلْفِهِ) : Sonra da" buyruğunu böylece el-Ferra açıklamıştır. İbn Mesud'un kiraatinde ise: "(مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَمِنْ بَعْدِهِ) : ondan önce de, ondan sonra da" şeklindedir.

"**Allah'tan başkasına ibadet etmeyin.**" Bu ifadeler rasûl gönderenin sözlerindendir, bir ara cümlesidir. Sonra da Hud (a.s): "**Çünkü ben gerçekten sizin için büyük bir günün azabından korkarım**" demişti. Buradaki: "**Allah'tan başkasına ibadet etmeyin**" buyruğunun da Hud (a.s)'ın söylediği sözlerden olduğu söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَأْفِكَنَا عَنِ الْهِتَانِ فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ
بِهِ وَلَكِنِّي أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ
أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ
فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تَدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا
لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

22. Dediler ki: **"Sen bizi ilahlarımızdan döndürmek için mi bize geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, o halde bizi kendisiyle tehdit etmekte olduğun şeyi getir."**
23. Dedi ki: **"(Ona dair) ilim ancak Allah'ın yanındadır. Ben size benimle gönderilenleri tebliğ ediyorum. Fakat ben sizin bilmez bir topluluk olduğunuzu görüyorum."**
24. Onlar onu vadilerine yönelmiş bir bulut halinde gördüklerinde: **"Bu bize yağmur indirecek bir buluttur"** dediler. **"Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. Bir rüzgardır ki onda çok acıklı bir azab vardır."**
25. **"Rabbinin emri ile herşeyi helak eder."** Onların meskenlerinden başka bir şey görünmez oluverdi. Biz günahkarlar topluluğunu işte böyle cezalandırırız.

"Dediler ki: Sen bizi ilahlarımızdan döndürmek için mi bize geldin?" buyruğu iki şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre yaptığın iftira ile ilahlarımıza ibadetten bizi kaydırmak için mi geldin? İkincisine göre engellemek ve alıkoymak suretiyle bizi ilahlarımızdan döndürmek için mi geldin? Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Urve b. Uzeyne şöyle demiştir:

إِنْ تَكُ عَنْ أَحْسَنِ الصَّنِيعَةِ مَا فُوكَا فَنِي آخِرِينَ قَدْ أَفَكُوا

"Eğer sen en güzel işi yapmaktan döndürülen birisi isen, Esasen döndürülmüş bulunan kimseler arasındasın."

Şair diyor ki: Eğer iyilik yapma başarısına eriştirilmemiş isen, zaten sen (iyilik yapmaktan) döndürülmüş (alıkonulmuş) bir topluluk arasında bulunuyorsun.

"Eğer" peygamber olduğuna dair söylediklerinde **"doğru söyleyenlerden isen o halde bizi kendisi ile tehdit etmekte olduğun şeyi"** getir. Bu buyruk "vaad" sözünün "vaid (tehdit)" anlamında kullanılabileceğini göstermektedir.

"Dedi ki:" Azabın geliş vakti ile ilgili **"ilim ancak Allah'ın yanındadır."** Benim yanımda değildir.

"Ben size" Rabbinizden **"benimle gönderilenleri tebliğ ediyorum. Fakat ben sizin"** azabın çabucak gelmesini istemekle **"bilmez bir topluluk olduğunuzu görüyorum."**

"Onlar onu vadilerine yönelmiş bir bulut halinde gördüklerinde..." buyruğu ile ilgili olarak el-Müberred şöyle demektedir: **"Onlar onu... gördük-**

lerinde” lafzındaki zamir daha önce sözü edilmemiş bir şeye aittir. Bunu da yüce Allah’ın **“bir bulut”** buyruğu açıklamaktadır. O halde burada zamir buluta aittir. Yani onlar bulutun kendilerine yönelmiş olduğunu gördüklerinde... demek olur. Buna göre: “(عارضاً): **Bir bulut halinde**” buyruğu tekrar dolayısıyla nasbedilmiştir. Buluta bu ismin (ârid) verilış sebebi göğün arzında (eninde) görülmesinden dolayıdır. Hal üzere nasbedildiği de söylenmiştir (Onu lafzındaki) zamirin yüce Allah’ın: **“O halde bizi kendisi ile tehdit etmekte olduğun şeyi getir”** buyruğuna raci olduğu da söylenmiştir.

Onlar onu gördüklerinde kendilerine yağmur yağdıracak bir bulut zannettiler. Çoktan beri yağmur yağmamış ve gecikmişti. Onlar bunu **“vadilerine yönelmiş”** olarak gördüklerinde bu işe sevindiler. Gördükleri bu bulutun geldiği taraf adeten o taraftan görünen bulutun yağmur yağdırdığı bir cihetten geliyordu. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır.

el-Cevherî dedi ki: “Arıd” ufukta enine görünen bulut demektir. Yüce Allah’ın: **“Bu bize yağmur yağdıracak bir arıd (bulut)dur”** buyruğunda bu anlamdadır. Bize yağmur yağdıracak bulut demektir. Çünkü **“bize yağmur indirecek”** lafzı bir marifedir ve nekre olan “arıd: bir bulut”a sıfat olması doğru değildir. Araplar bu gibi fiilden türetilmiş isimleri başkalarından farklı kullanırlar. Şair Cerir şöyle demiştir:

يَا رَبِّ غَاطِنَا لَوْ كَانَ يَطْلُبُكُمْ لَأَقَى مَبَاعِدَهُ مِنْكُمْ وَجِزْمَانَا

“Bize gıpta eden nice kişi vardır ki eğer sizin arkanızdan gelecek olursa, Sizden uzaklaştırılmak ve mahrum bırakılmakla karşılaşır.”

Arapçada -bizim kölemiz (olan) bir adamdır anlamında-: (هذا رجل غلامنا) demek doğru olamaz. Bir bedevi Arap da orucun sona ermesinden sonra: “(رُبِّيْ صَائِمَةٌ لَّنْ تَصُومُهُ وَقَائِمَةٌ لَّنْ تَقُومُهُ)”: Nice oruç tutan vardır ki bunu oruç tutmamıştır, nice de namazla geçiren vardır ki bunu (duayı) namazla geçirmemiştir” diyerek nekreye sıfat yapmış ve marifeye izafet etmiştir.

Derim ki: el-Cevherî’nin: “Arıdın sıfatı olması caiz değildir” şeklindeki açıklaması nahivcilerin görüşüne muhaliftir. Çünkü infisal takdirinde izafet hakiki değil, lafzi bir izafettir. Çünkü birinci kelimeye bir marifelik kazandırmış olmuyor. Aksine isim olduğu haliyle nekre kalmaya devam ediyor. İşte bundan dolayı nekreye sıfat getirilmiş olmaktadır. Gerek âyet-i kerime, gerek beyit hakkında nahivcilerin açıklaması bu şekildedir. Nekreye sıfat da nekredir. Diğer taraftan (bedevinin nakledilen sözünde geçen): “(رُبِّيْ): Nice” edatı ancak nekrenin başına gelir.

"Hayır, o..." Hud onlara dedi ki... anlamına gelmektedir. Buna delil de: "(قَالَ هُوَ بَلْ هُوَ)": Hud dedi ki: Hayır o" diye okuyanların kıraatidir. Bu buyruk ayrıca: "(قُلْ بَلْ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ هِيَ رِيحٌ)": De ki, hayır (o) sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. O bir rüzgardır." diye de okunmuştur. Yani yüce Allah buyurdu ki: De ki: Hayır o acele gelmesini istediğiniz şeydir. Bununla da kavminin söylediği: **"Bizi kendisi ile tehdit etmekte olduğun şeyi getir"** sözleridir. Sonra da bunun ne olduğunu beyan ederek şöyle buyurmaktadır:

"Bir rüzgardır ki; onda çok acıklı bir azab vardır." Kendisiyle azaplandıkları rüzgar, gördükleri o buluttan ortaya çıkmıştı. Hud ise aralarından ayrırlıp gitmişti. Gelen bu rüzgar çadırları ve hevdeceleleriyle birlikte develeri kaldırıp bir çekirge gibi havaya yükseltiyor, sonra da onları kayalara çarpıyordu.

İbn Abbas dedi ki: Onlar bulutu ilk gördükleri sırada ayağa dikilip ellerini uzattılar. Onun azab olduğunu ilk olarak anladıkları vakit, yurtlarının dışına çıkmış bulunan erkek ve davarları, rüzgarın yer ile gök arasında havaya bir tüy gibi uçurmuş olduğunu gördüler. Bunun üzerine evlerine girip kapılarını kilitlediler. Rüzgar kapıları sökerek onları yerlerine yıktı. Yüce Allah rüzgara emir vererek, üzerlerine kumları yıktı. Böylelikle onlar kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gündüz boyunca iniltilelerle kumların altında kaldılar. Daha sonra yüce Allah rüzgara emir vererek üzerlerinden kumları açtı ve onları alıp denize attı. İşte yüce Allah'ın hakkında:

"Rabbinin emri ile herşeyi helak eder" diye buyurduğu budur. Yani Ad kavminin insanlarından ve mallarından üzerinden geçtiği herşeyi bu hale getiriyordu.

İbn Abbas dedi ki: Üzerine gönderildiği herşey, demektir.

"(التدمير): Helak etmek" demektir. (الدمار) de aynı anlamdadır.

"Herşeyi helak eder" buyruğu: "(يَذْمُرُ كُلُّ شَيْءٍ)": Herşey helak olur" diye; "(دَمَّرَ دَمَارًا)": Helak oldu, helak olmak"dan gelen bir fiil olarak da okunmuştur. Ayrıca: "(دَمَّرَهُ تَدْمِيرًا وَدَمَارًا وَدَمَّرَ عَلَيْهِ)": Onu helak etti, helak etmek" şekillerinde aynı anlamda geldiği söylenmiştir. "(دَمَّرَ يَذْمُرُ دُمُورًا)": İzinsiz olarak girdi girer" demektir.

Hadis-i şerifte de: "(مِنْ سَبَقَ طَرَفَهُ اسْتِئْذَانَهُ فَقَدْ دَمَّرَ)": Her kimin bakışı izin istemesinden önce (içeriye) ulaşırsa, o kimse izinsiz girmiş demektir"⁽¹⁾ şeklinde "mim" harfi şeddesiz olarak zikredilmiştir. Tedmur, Şam'da bir şehirdir. Cerboa küçük ve kısa boylu olduğu vakit: "(يَرْبُوعٌ تَدْمُرِيٌّ)" denilir.

(1) Aynı manada az lafzi farkla: Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, III, 129; İbn Ebi Şeybe, *Mu-sannef*, V, 294; Taberani, *Kebir*, VIII, 105; Hennad, *Zühd*, II, 651.

“Rabbînin emri ile” Rabbînin izni ile demektir.

Buhârî’de yer alan rivayete göre Peygamber (sav)’ın hanımı Aîşe (r.anha) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)’ı ağzının dip taraflarını görece kadar güldüğünü görmedim. Onun gülmesi tebessümden ibaretti. (Aîşe -r.anha- devamla) dedi ki: Bir bulut yahut bir rüzgar gördü mü bunun etkisi yüzünde görülürdü. Ey Allah’ın Rasûlü! dedim. İnsanlar bulutu gördükleri vakit içinde yağmur olur ümidiyle sevinirler. Sen ise onu gördüğün vakit yüzünden hoşlanmadığını görüyorum. Şöyle buyurdu: “Ey Aîşe! Rüzgar ile azab edilmiş bir kavmin azabının, o bulutun içinde olmadığına dair banım teminatım nedir? Çünkü o kavim azabı görmüş de bu bize yağmur yağdıracak bir buluttur demişlerdi.” Bu hadisi Müslim ve Tirmizî rivayet etmiş olup, Tirmizî bu hadis hakkında: Hasen bir hadistir demiştir.⁽¹⁾

Müslim’in, *Sahih*’inde de İbn Abbas’tan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Saba rüzgarı ile bana yardım olundu. Ad ise Debur (batıdan esen) rüzgar ile helak edildi.”⁽²⁾

el-Maverdî’nin naklettiğine göre de Ad kavminden: **“Bu bize yağmur indirecek bir buluttur”** diyen kişi Bekr b. Muaviye imiş. Bulutu görünce şöyle demiş: Ben kül rengi bir bulut görüyorum. Ad’dan hiçbir kimseyi bırakmayacak.

Amr b. Meymun’un naklettiğine göre bu rüzgar yanlarında bulunmayan adamı alır, meclislerine getirip atardı.

İbn İshak dedi ki: Hud ve beraberinde iman edenler bir ağлда biraraya gelmiş kavimlerinden ayrı bir kenara çekilmişlerdi. Ona ve beraberinde bulunanlara bu rüzgardan sadece elbiselerinin üst taraflarını hafifçe dalgalandıran ve kişinin hoşuna giden kadarı ile isabet ederdi. Ad kavminden ise hevdeciyle birlikte deveyi, gök ile yer arasına kadar yükseltir ve helak edinceye kadar tepelerine taşlar bırakırdı. el-Kelbî’nin naklettiğine göre onlardan bir şair bu hususta şöyle demiştir:

ندعا هود عليهم	دعوة أضحووا همودا
عصفت ريع عليهم	تركت عاداً خمودا
سخرت سبع لبال	لم تدع في الأرض عودا

(1) *Buhârî*, IV, 1827; *Müslim*, II, 616; *Tirmizî*, V, 382; *Ebu Davud*, IV, 326; *İbn Mace*, II, 1280; *Müsned*, VI, 66, 240.

(2) *Buhârî*, I, 350, III, 1172, 1219, IV, 1507; *Müslim*, II, 617; *Müsned*, I, 223, 228, 324, 341, 351, 373.

"Hud beddua etti onlara,
Öyle bir beddua ki, hareketsiz kaldılar.
Rüzgar fırtına gibi esti üzerlerinden,
Ad kavmini hareketsiz bırakıverdi.
Yedi gece gönderildi üzerlerine,
Yeryüzünde bir direk dahi bırakmayarak."

Hud, onlardan sonra kavmi arasında yüzelli yıl daha yaşadı.

"Onların meskenlerinden başka bir şey görünmez oluverdi" buyruğun da geçen: "(لَا يُرَى): Görünmez" lafzını Asım ve Hamza "ye" harfi ile meçhul bir fiil olarak okumuşlardır. Hammad b. Seleme de İbn Kesir'den böylece rivayet etmiş olmakla birlikte "ye" ile değilde "te" ile: (تَرَى) diye okuduğunu rivayet etmiştir.

Aynı şekil Ebu Bekir'den, o Asım'dan da rivayet etmiştir. Diğerleri ise "te" harfi üstün olarak (تَرَى) diye, (مَسَاكِنُهُمْ) lafzını da nasb ile okumuşlardır. Bu da; ey Muhammed sen onların meskenlerinden başka şey göremezsin, demektir.

el-Mehdevî dedi ki: "Te" ile meçhul bir fiil olarak okuyanların kıraati "meskenler" lafzının müennes oluşuna binaendir. Bu ise ancak şiirde kullanılan ve çok az görülen bir kullanım şeklidir. Ebu Hatim de şöyle demiştir: Böyle bir okuyuş dil açısından hazfedilmiş bir ifadenin varlığı kabul edilmeden düzgün sayılmaz. Nitekim konuşma esnasında: "(أَلَا تَرَى النِّسَاءَ إِلَّا زَيْنَبَ): Zeyneb'ten başka kadınlardan kimse görünmüyor" denilmekle birlikte; (لَا تَرَى إِلَّا زَيْنَبَ) demek uygun düşmez. Sibeveyh dedi ki: Bunun anlamı: "(لَا تَرَى أَشْخَاصَهُمْ إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ): Kendileri -meskenleri dışında- görülmüyorlardı", demektir.

Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim ise Asım ve Hamza'nın kıraatini tercih etmişlerdir. el-Kisaî dedi ki bu: "(لَا يَرَى شَيْءًا إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ): Meskenleri dışında hiçbir şey görülmüyordu" demek olup, mana gözönünde bulundurularak (fiil) bu şekilde kullanılmıştır. Nitekim: "(مَا قَامَ إِلَّا هِنْدُ): Hind'den başka kalkmadı" demeye benzer ki bu da "(مَا قَامَ أَحَدٌ إِلَّا هِنْدُ): Hind'den başka kimse kalkmadı" demektir.

el-Ferra dedi ki: İnsanların görülmeyiş sebepleri kumun altında kalmış olmaları idi. Meskenlerinin görülmesi ise yıkılmadan durmalarından idi.

"Biz günahkârlar topluluğunu işte böyle cezalandırırız." Verdiğimiz bu cezanın benzeri ile müşrikleri cezalandırırız.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا
وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ
وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٢٦﴾

26. Andolsun ki size verdiğimiz imkanları onlara vermiş idik. Onlara kulaklar, gözler ve kalbler de vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalbleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini bile bile inkar ediyorlardı. Alay edegeldikleri şey, onları çepeçevre kuşattı.

“Andolsun ki size verdiğimiz imkanları onlara vermişdik” buyruğunda geçen: (إِنْ)'in zaid olduğu söylenmiştir ki ifade: “(ولقد مكناكم فيما مكناكم فيه)”: Andolsun ki size verdiğimiz imkanları onlara vermiş idik” takdirindedir. el-Kutübî'nin görüşü budur. el-Ahfeş de şöyle bir beyit zikretmektedir:

يُرْجَى الْمَرْءُ مَا إِنْ لَا يَرَاهُ وَتَعْرِضُ دُونَ أَدْنَاهُ الْخَطُوبُ

“Kişi görmediği şeyleri ümid eder,
Ondan önce ise birçok haller ortaya çıkar.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

فَمَا إِنْ طَبُنَا جُبْنَ وَلَكِنْ مَنَآيَنَا وَذَوْلَةَ آخِرِنَا

“Bizim arzumuzu kesmediler lakin
Bizim temennilerimiz ve başkalarının devleti (büyük imkanları) vardır.”

Buyruktaki: (مَا)'in (الَّذِي) anlamında ismi mevsul, buna karşılık: (إِنْ)'in (مَا) anlamında nefy edatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri de şöyle olur: “(ولقد مكناهم في ما إِنْ مكناكم فيه)”: Andolsun biz onlara size vermediğimiz imkanları vermiştik. Bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır.

(Zaid olduğu söylenen) bu edatın, şart edatı olduğu, cevabının ise haz-

fedilmiş olduğu; ifadenin de:

“(ولقد مكناهم في الذي ما مكناكم فيه كان بغيكم أكثر وعنادكم أشد)”: Andolsun Biz onlara öyle imkanlar vermiş idik ki, eğer sizleri de o imkanlara sahip kılmış olsaydık sizin azgınlığınız daha çok, inadınız daha ileri olurdu” takdirinde olduğu da söylenmiştir.

İfade burada tamam olduktan sonra yeni bir cümle olarak: **“Onlara kulaklar, gözler ve”** kendileri ile anlayıp kavrayacakları **“kalbler de vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalbleri onlara”** Allah'ın azabına karşı **“hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini bile bile inkar ediyorlar”** kâfir oluyorlar **“d1. Alay edegeldikleri şey onları çepeçevre kuşattı.”**

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

27. Andolsun ki etrafınızda bulunan ülkeleri helak ettik ve onlara âyetleri tekrar tekrar açıkladık. Belki dönerler diye.

“Andolsun ki etrafınızda bulunan ülkeleri” Hicr, Semud ve Lut kavminin şehirleri ve buna benzer Hicaz'a yakın ülkeler kastedilmektedir. Bunlara dair haberler kendi aralarında dilden dile dolaşıyordu.

“Helak ettik ve onlara âyetleri” delilleri, belgeleri türlü türlü belge ve öğütleri bu ülkelerde yaşayanlara **“tekrar tekrar açıkladık. Belki dönerler diye.”** Fakat dönmediler. Buyruğun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Bizler vaad, tehdit, kıssalar ve İ'caza dair Kur'ân'ın âyetlerini bu müşrikler dönerler diye tekrar tekrar açıkladık.

فَلَوْلَا نَصْرُهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ
صَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

28. Kendilerini yakınlaştırmak üzere Allah'tan başka ilah diye edindikleri, onlara yardım etmeli değil miydi? Bilakis bu ilahları önlerinden kaybolup gittiler. İşte bu, onların yalanları ve uydurageldikleri şeydir.

“...Onlara yardım etmeli değil miydi?” buyruğundaki: “(لَوْلَا): Değil miydi” buyruğu, (مَلَأَ) ile aynı anlamdadır. Yani müşriklerin kendi kanaatlerine göre; **“Bunlar Allah nezdinde bizim şefaathçilerimizdir”** (Yunus, 10/18) diyerek şefaath ederler ümidi ile, kendileri vasıtasıyla Allah’a yakınlaşmaya çalıştıkları uydurma ilahları, ne diye onlara yardım etmedi ve başlarına gelen azab ile helak edilmekten niye onları kurtarmadı?

el-Kisaî dedi ki: “(الْقُرْبَان): **Yakınlaştırmak**” kendisi ile yüce Allah’a yaklaşılan her türlü itaat ve ibadettir, çoğulu; (قَرَّابِينَ) diye gelir. “Ruhban” kelimesinin çoğulunun: (الرَّهَابِينَ) diye gelmesi gibi.

Âyet-i kerimedeki: “(اتَّخَذَ): Edindi” fiilinin iki mefulünden birisi: (الَّذِينَ)’e raci olan hazfedilmiş bir zamirdir. İkinci meful ise: “(آلِهَةٌ): İlah(lar)” lafzıdır. “(قُرَّبَانًا): Yakınlaştırmak üzere” lafzı da haldir. Bunun ikinci meful, “ilah(lar)” lafzının da ondan bedel olması -mana bozulacağından- doğru olamaz. Bu açıklamayı ez-Zemahşerî yapmıştır.

“Yakınlaştırmak üzere” anlamındaki lafız “re” harfi ötreli olarak (قُرَّبَانًا) diye de okunmuştur.

“Bilakis bu ilahları önlerinden kaybolup gittiler.” Yok olup gittiler buyruğu: İlahları önlerinden kaybolup gitti, çünkü kendilerine isabet eden şeyler -bu ilahlar cansız varlıklar olduğundan- isabet etmedi diye de açıklanmıştır.

“Önlerinden kaybolup, gittiler” buyruğunun putları terkettiler ve onlardan uzak olduklarını belirttiler anlamında olduğu da söylenmiştir.

“İşte bu onların yalanları...dır.” Yani önlerinden kaybolup giden ilahları hakkında: Bunlar bizleri Allah’a yakınlaştıran varlıklardır, sözleri ile uydurdıkları yalanlarıdır.

“(انْكُفُّمُ): **Onların yalanları**” lafzı, “hemze” esreli, “fe” harfi sakin olarak okunmuştur. “(الْإِنْفَكُ): Yalan” demektir, (الْإِنْفَكَةُ) da böyledir, çoğulu: (الْإِنْفَاكُ) diye gelir. “(رَجُلٌ أَفَّاكٌ): Çokça yalancı adam” demektir.

İbn Abbas, Mücahid ve İbn ez-Zübeyr ise “hemze”, “fe” ve “kef” harflerini üstün olan bir fiil diye okumuşlardır. İşte onların söyledikleri bu söz, kendilerini tevhidinden alıkoymuştur, demektir. Hemze üstün olarak: (الْأَفَّاكُ) ise: “(أَفَّاكَ يَأْفِكُ أَفْكًا): Onu o şeyden çevirdi, alıkoydu” fiilinin mastarıdır.

İkrime, tekid ve çokluk anlamı vermek üzere “fe” harfini şeddeli olarak: (أَفْكُهُمُ) diye okumuştur. Ebu Hatim: İçinde bulundukları nimetlerden onları çevirmiştir, diye açıklamıştır.

el-Mehdevî de yine İbn Abbas’tan “elif” medli ve “fe” harfi kesreli olarak; (أَفْكُهُمُ) şeklinde ve: “onları alıkoyucu” anlamında okumuş olduğunu naklet-

miştir. Abdullah b. ez-Zübeyr'den gelen farklı rivayetler arasındaki bir okuyuşu da med ile: (أَنكُم) şeklindedir. Bunun: (أَفْعَلُهُمْ) vezninde olması mümkündür. Onları yalan söylemeye itti, demektir. Aynı şekilde: (فَاعْلَهُمْ) vezninde; onları yalancılığa sürükledi, şeklinde olması da mümkündür.

Genelin kıraati olan: “(إِنكُم): **Onların yalanları**” şeklindeki kıraatlerinin delili yüce Allah'ın: “**Ve uydurageldikleri**” yalan yere söyledikleri “**şeydir**” buyruğudur.

“(أَنكُم): Onların geri çevrilmeleri” şeklinin: “(أَنكُم): Onları alıkoydu” ile aynı anlamda olduğu da söylenmiştir. Buna göre; (الْإِنك) ile (الْأَنك) söyleniş itibariyle -çekilmek, sakınmak, tetikte olmak anlamlarına gelen-: (الْحِزْر) ile (الْحِزْر) e benzemektedir. Bu açıklamayı da el-Mehdevî yapmıştır.

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا
حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾

29. Hatırla ki cinlerden bir grubu, Kur'ân'ı dinlesinler diye sana yöneltmiş idik. Onun huzuruna geldiklerinde: “Susup dinleyin” dediler. (Okunması) bitirilince de kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler.

“**Hatırla ki cinlerden bir grubu... sana yöneltmiş idik**” buyruğu Kureyş müşriklerine bir azardır. Yani cinler Kur'ân'ı dinlediler, ona iman ettiler, onun Allah'tan geldiğini bildiler de siz ise hâlâ yüz çevirmekte ve küfür üzere ısrar etmektesiniz.

“(صَرَفْنَا): Yöneltmiş idik” sana yönlendirmiş, sana doğru göndermiş idik, demektir.

Bu şöyle olmuştu: İleride de geleceği üzere cinler semadan yapılan alevli atışlar ile oradan hırsızlama yoluyla söz dinlemek imkanından mahrum bırakılmışlardı. İsa'dan sonra peygamberimizin peygamber olarak gönderildiği vakte kadar bu işten engellenmiş değillerdi.

Müfessirler yani İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Mücahid ve başkaları der ki: Ebu Talib öldükten sonra Peygamber (sav) tek başına Taif'e giderek Sakiflilerden kendisine yardımcı bulmaya çalışmıştı. Abd Yalil, Mesud ve Hubeyb'in -ki bunlar Amr b. Umeyroğulları olup, kardeş idiler- yanına gitti. Yanların-

da da Cumahoğullarına mensub Kureyşli bir kadın bulunuyordu. Onları imana davet etti ve kavmine karşı kendisine yardımcı olmalarını istedi.

Onlardan birisi: Şâyet Allah seni peygamber olarak göndermiş ise ben de Kabe'nin elbiselerini yırtan olayım, dedi. Diğeri: Allah senden başka peygamber gönderecek kimse bulmadı mı, dedi.

Üçüncüsü ise: Allah'a yemin ederim, ebediyyen seninle tek bir kelime dahi konuşmayacağım. Eğer Allah dediğin gibi seni peygamber olarak göndermiş ise sen, sana cevap veremeyeceğim kadar büyük ve değerli bir kimse-sin. Eğer yalan söyleyen bir kimse isen benim seninle konuşmam gerekmez, dedi.

Daha sonra serserileri, köleleri kışkırtarak ona sövmelerini, onunla alay etmelerini sağladılar. Pek çok kimse başına toplandı ve Rabia'nın iki oğlu Ut-be ve Şeybe'ye ait bir bahçeye sığınmak zorunda bıraktılar. Cumahoğulların-dan olan kadına: "Senin kayınlarından (hısımlarından) nedir bu çektiğimiz" dedi. Sonra da şöyle dua etti:

"Allah'ım! Kuvvetimin zayıflığını, çaremin azlığını, insanlar nazarındaki değersizliği Sana şikayet ediyorum. Ey merhametliler merhametlisi! Sen mustaz'afların da Rabbisin, benim de Rabbimsin, beni kime bırakıyorsun? Bana surat asıp kaba davranacak bir kuluna mı, yoksa işimi eline verdiğin bir düşmana mı? Eğer bana gazab etmemişsen hiçbirisine aldırmiyorum. Bununla birlikte Senin vereceğin esenlik benim için daha rahattır. Gazabının üzerime inmesinden yahut öfkene maruz kalmaktan, yüzünün nuruna sığınırım. Benden razı olacağın vakte kadar Senden razılık diliyorum. Sen güç vermezsen ben Sana itaat edemem, Sen bana kuvvet vermezsen masiyetinden uzak duramam."

Rabia'nın oğulları ona acıdılar ve Addas adındaki hristiyan olan bir kölelerine: Bir salkım üzüm alıp şu tabağa koy ve o tabağı da git bu adamın önüne bırak, dediler. Addas üzümü Rasûlullah (sav)'ın önüne bırakınca, Peygamber (sav): "Bismillah" dedikten sonra yemeye koyuldu. Addas onun yüzüne baktıktan sonra şunları söyledi: Allah'a yemin ederim, bu belde ahalisi bu sözü söylemiyor. Peygamber (sav): "Ey Addas! Sen hangi ülke ahalisindensin ve dinin nedir?" diye sordu. Addas: Ben Ninova ahalisinden hristiyan birisiyim, dedi. Peygamber (sav) ona: "O salih adam Mettaoğlu Yunus'un şehrin-den öyle mi?" dedi. Addas: Mettaoğlu Yunus'un kim olduğunu sen nereden biliyorsun? diye sordu. Peygamber: "O benim kardeşimdir. O da bir peygamberdi, ben de bir peygamberim." Addas eğilip peygamber (sav)'ın başını, ellerini, ayaklarını öpmeye koyuldu. Rabia'nın oğulları ona: Ne diye böyle yaptın? diye sordular. O da şu cevabı verdi: Efendim yeryüzünde bundan daha hayırlı bir kimse yoktur. Bana bir peygamberden başka hiçbir kimsenin bil-

mediği bir hususu haber verdi.

Peygamber (sav) Sakiflilerden bir hayır geleceğinden yana ümit kesince, oradan ayrılıp gitti. Nihayet Batn-ı Nahle'ye varınca, geceleyin kalkıp namaza durdu. Nasibinli cinlerden bir grub onun yanından geçti. Buna sebeb ise daha önce cinlerin semadan hırsızlama söz dinlemeleri idi. Sema himaye altına alınıp alevli atışlara maruz kalınca İblis şöyle dedi: Semada meydana gelen bu olay yeryüzünde meydana gelen bir şeyden dolayıdır. Bunun üzerine durumu öğrenmek maksadıyla etrafa kafiler gönderdi. Bunların ilki Nasibinli kafile idi. Bunlar ise cinlerin eşrafı olup, Tihame tarafına gönderilmişlerdi. Batn-ı Nahle'ye ulaşınca, Peygamber (sav)'ın orada sabah namazını kılmakta olduğunu gördüler ve Kur'ân okuduğunu duydular. Ona kulak vererek: Dinleyin, dediler.

Bir kesim de şöyle demiştir: Peygamber (sav) cinleri uyarıp korkutmak, onları yüce Allah'a davet etmek ve onlara Kur'ân-ı Kerim okumak ile emrolundu. Yüce Allah da Ninova tarafından bir grubu cinni ona yönlendirdi ve onun huzurunda biraraya gelmelerini sağladı. Peygamber (sav): "Ben bu gece cinlere Kur'ân okumak istiyorum. Sizden kim benimle beraber gelir" diye buyurdu. Hazır bulunanlar başlarını önlerine eğdiler. İkinci defa sözlerini tekrarladı, yine başlarını önlerine eğdiler. Bu sefer üçüncü bir defa sözlerini tekrarlayınca, yine başlarını önlerine eğdiler. İbn Mesud: Ben ey Allah'ın Rasûlü, dedi. İbn Mesud dedi ki: Onunla beraber benden başka kimse bulunmadı. Mekkenin üst taraflarına varıncaya kadar yola koyulduk. Oraya varınca Peygamber (sav) el-Hacun yolu diye adlandırılan bir dağ yoluna girdi. Bana bir çizgi çizdi ve onun içinde oturmamı emrederek: "Yanına çıkıp gelinceye kadar bunun dışına çıkma" diye buyurdu. Sonra yanımdan ayrılıp gitti. Ayakta durdu ve Kur'ân okumaya başladı. Ben kanat çırpışları içerisinde aşağı doğru eğilen ve yürüyen, kartala benzer varlıklar görmeye başladım. Bir takım gürültüler ve homurdanmalar duydum. Peygamber (sav)'a bir zarar geleceğinden korktum. Onu oldukça kalabalık gölgeler kapattı ve benimle onun arasında engel oldular. Nihayet onun sesini duymaz oldum. Sonra bulut parçaları gibi parça parça gitmeye koyuldular. Peygamber (sav) tanyeri ağarınca, işini bitirmiş oldu. "Uyudun mu" dedi. Ben Allah'a yemin ederim ki hayır, dedim. Defalarca insanlardan yardım istemeyi içimden geçirdim. Nihayet senin onları asan ile dürtükleyip, onlara oturun dediğini duyunca (vazgeçtim). Peygamber şöyle buyurdu: "Eğer (o çizginin) dışına çıkmış olsaydın, onlardan birisinin seni kapmayacağından emin olamazdın." Sonra: "Bir şey gördün mü?" diye sordu. Ben: Evet ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Ben baldırları arasından beyaz elbiseler dolayıp giyinmiş siyah adamlar gördüm. Şöyle buyurdu: "İşte onlar Nasibin cinleridir benden yiyecek ve azık istediler.

Ben de artık çürümeye yüz tutmuş bütün kemikleri büyük baş hayvan ve küçük baş hayvan pisliklerini de onlara verdim." Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar bizim aleyhimize olarak bunları pisletiyorlar, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) kemik ve hayvan pisliği ile istincada bulunmayı yasakladı. Ben: Ey Allah'ın Peygamberi, dedim. Peki bunların onlara faydası ne? şöyle buyurdu: "Onlar ne kadar kemik bulurlarsa, mutlaka o kemiğin yendiği günkü haliyle üzerinde et bulurlar. Ne kadar pislik bulurlarsa, mutlaka onun içinde yendiği günkü tanesini de içinde bulurlar." Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Çok büyük bir gürültü ve patırtı duydum, şöyle buyurdu: "Cinler kendi aralarındaki bir maktul hakkında karşılıklı davalastılar. Benim hükmüme başvurdular, ben de aralarında hak ile hüküm verdim." Sonra Peygamber (sav) def-i hacet için gitti, sonra yanıma geldi. "Beraberinde su var mı?" dedi. Ey Allah'ın Peygamberi dedim. Yanımda bir miktar hurma nebizi bulunan bir matara var, dedim. Ondan ellerine döktüm, abdest aldıktan sonra şöyle buyurdu: "Bu hoş ve temiz bir meyvedir, suyu da tertemizdir."

Bu manadaki bir rivayeti Mamer, Katade ve Şu'be'den onlar da yine İbn Mesud'dan rivayet etmişlerdir. Ancak Ma'mer'in rivayetinde hurma nebizinden söz edilmemektedir.

Ebu Osman en-Nehdî'den rivayet edildiğine göre İbn Mesud (Sind tarflarında siyah bir dağ olan) Zut'u görünce (oradakiler için) bunlar nedir? diye sordu. Bunlar Zutlulardır dediler. O da şöyle dedi: Cin gecesinde gördüğüm cinler dışında bunlara benzer kimse görmedim. Onlar biri diğerinin arkasından süratle gidiyorlardı.

Darakutnî de Abdullah b. Lehiya'dan şöyle dediğini zikretmektedir: Bana Kays b. el-Haccac anlattı, o Hareş'ten, o İbn Abbas'tan, o İbn Mesud'dan rivayet ettiğine göre (İbn Mesud) Peygamber (sav)'a cin gecesinde nebiz ile abdest almak üzere su dökmüş, peygamber de onunla abdest almış ve: "Hem bir içecektir, hem de temizdir" diye buyurdu. İbnu Lehiya'nın rivayeti delil gösterilmez.⁽¹⁾

Yine aynı senetle İbn Mesud'dan rivayete göre İbn Mesud cin gecesini Peygamber (sav) ile birlikte çıktı. Rasûlullah (sav) ona: "Ey İbn Mesud! Beraberinde su var mı?" diye sormuş, o da: Mataramda nebiz var, demiş Rasûlullah (sav) da: "Ondan elime dök" diye buyurmuş ve abdest aldıktan sonra: "O hem bir içecektir, hem de tertemizdir" diye buyurmuştur. Bunu sadece İbn Lehiya (münferiden) rivayet etmiş olup, İbn Lehiya'nın hadis rivayeti zayıftır.⁽²⁾ Darakutnî dedi ki: Denildiğine göre İbn Mesud Peygamber (sav) ile birlikte cin

(1) *Darakutni*, I, 76.

(2) *Darakutni*, I, 76.

gecesinde bulunmamıştır. Aynı şekilde Alkame b. Kays, Ebu Ubeyde b. Abdullah ve başkalarının da ondan rivayet ettiğine göre o: Ben cin gecesinde bulunmadım, demiştir.⁽¹⁾ Bize Ebu Muhammed b. Said anlattı, bize Ebu'l-Eş'as anlattı, bize Bişr b. el-Fadl anlattı, bize Davud b. Ebi Hind, Amir'den anlattı, o Alkame b. Kays'dan dedi ki: Abdullah b. Mesud'a sordum: Rasûlullah (sav)'a cinnin davetçisi geldiğinde sizden herhangi bir kimse onunla birlikte hazır mıydı? O, hayır dedi. Darakutnî dedi ki: Bu sahîh bir isnad olup, bu senedin ravilerinin adaletinde görüş ayrılıkları yoktur.⁽²⁾

Amr b. Murre'den dedi ki: Ben Ebu Ubeyde'ye sordum: Abdullah b. Mesud cin gecesinde hazır bulundu mu? diye. O, hayır dedi.⁽³⁾

İbn Abbas dedi ki: Cinler Nasibin cinlerinden yedi kişi idiler. Peygamber (sav) onları kendi kavimlerine elçi tayin etti.

Zirr b. Hubeyş dedi ki: Bunlar dokuz kişi olup, birileri Zevbaa'dır.

Katade: Bu cinler Ninova halkından idiler, demiştir. Mücahid ise Harran ahalisinden, İkrime de Musul Cezire'sinden demişlerdir.

Sayılarının yedi olduğu söylenmiştir. Bunların üçü Necranlılardan, dördü ise Nasibinlilerden idi.

İbn Ebi'd-Dünya'nın rivayetine göre de Peygamber (sav) bu hadiste -Nasibini de sözkonusu ederek- şöyle buyurmuştur: "Orası önüme kaldırıldı ve nihayet ben onu gördüm. Yüce Allah'tan buranın yağmurunu çoğaltmasını, ağacını yeşil kılmasını, nehrini daha da bollaştırmasını diledim."

es-Süheylî dedi ki: Bunların yedi kişi oldukları söylenir. Yahudi idiler, müslüman oldular. İşte bundan dolayı: "*Musa'dan sonra indirilmiş*" (Ahkaf, 46/30) demişlerdir.

Denildiğine göre isimleri şöyledir: Şasir, Masir, Menşi, Maşi ve Ahkab. Bu beşinin adını İbn Düreyd zikretmiştir. Amr b. Cabir de bunlardan birisidir ki, bunu da İbn Selam, Ebu İshak es-Sebiî, o hocalarından, o İbn Mesud yoluyla zikretmiştir. Buna göre Peygamber (sav), ashabından bir grub ile birlikte yürümekte iken önlerinde bir fırtına yükseldi. Sonra ondan daha büyük bir fırtına geldi, aniden öldürülmüş bir yılan gördüler. Bizden bir adam hemen ridasını (üzerindeki cübbeyi) ortadan yarıp, o yılanı bir parçası ile kefenleyip defnetti. Gece karanlığı bastırınca iki kadın birbirine soruyordu: Sizden hanginiz Amr b. Cabir'i defnetti. Biz: Amr b. Cabir'in kim olduğunu bilmiyoruz dedik. Şöyle dediler: Eğer siz bu işle ecir almayı ümit ediyorsanız, onu elde ettiniz. Cinlerin fasıkları, müminleri ile çarpıştılar da Amr öldürül-

(1) *Darakutni*, I, 76.

(2) *Darakutni*, I, 77.

(3) *Darakutni*, I, 77.

oldu. İşte o gördüğünüz yılan odur. Bu kişi de Muhammed (sav)'dan Kur'ân'ı işitip sonra da kendi kavimlerine uyarıcılar olarak geri dönen kimselerden birisi idi.

İbn Selam bir başka rivayet kaydederek onu kefenleyen kimsenin Safvan b. el-Muattal olduğunu belirtmiştir.

Derim ki: es-Sa'lebî de bu haberi buna yakın ifadelerle zikrederek şöyle demiştir: Sabit b. Kutbe dedi ki: Birtakım kimseler İbn Mesud'a gelerek şöyle dediler: Bizler bir yolculukta idik, kanlarına bulanmış bir yılan gördük. Bizden bir kişi onu alıp gömdü. Bazı kimseler gelip: Hanginiz Amr'ı defnettiniz? diye sordu. Biz, Amr kim? dedik. Onlar: Sizin filan yerde defnettığınız yılanıdır, dediler. O kişi Peygamber (sav)'dan Kur'ân'ı dinlemiş kişilerdendi. Müslüman ve kâfir iki cin kabilesi arasında bir savaş olmuştu, o da öldürülmüştü. Bu haberde belirtildiğine göre İbn Mesud yolculukta olmadığı gibi, definde de bulunmuş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Ebi'd-Dünya Tabiînden adını verdiği bir kimseden şunu nakletmektedir: Bir yılan susuzluktan soluyarak çadırına girdi, ona su içirdi, ondan sonra da bu yılan öldü, o da o yılanı defnetti. Geceleyin ona birileri geldi, ona selam verip, teşekkür etti. O yılanın, adı Zevbaa olan Nasibin cinlerinden bir adam olduğunu ona bildirdi.

es-Süheylî dedi ki: Ömer b. Abdu'l-Aziz (r.a)'ın faziletleri hakkında bize birtakım rivayetler ulaşmıştır. Bize Ebu Bekr b. Tahir el-İşbilî'nin naklettikleri rivayetlerden birisine göre Ömer b. Abdu'l-Aziz düz bir yerde yürüyorken ölü bir yılan görmüş. Onu elbisesinden bir parçaya sararak kefenleyip gömmüş. Aniden birisinin şöyle dediği duyulmuş: Ey Serik! Şehadet ederim ki Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sen düzlük bir arazide öleceksin. Seni salih bir insan kefenleyecektir." Allah'ın rahmeti üzerine olsun sen kimsin? diye sormuş. Sesin sahibi şu cevabı vermiş: Rasûlullah (sav)'dan Kur'ân'ı dinleyen cinlerden bir adamım. Bunlardan geriye bir ben, bir de Serik kaldık. İşte Serik de ölmüş bulunuyor.

Aişe (r.anha) odasında Kur'ân okurken kendisini dinlemekte olan bir yılanı öldürdü. Rüyada ona şöyle denildi: Sen Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelmiş cinlerden mümin bir kişiyi öldürdün. Şöyle dedi: O kimse eğer mümin birisi olsaydı, Rasûlullah (sav)'ın haremının huzuruna girmezdi. Ona şöyle denildi: O ancak sen örtülü iken senin bulunduğun yere girdi ve ancak zikri dinlemek için geldi. Aişe dehşet içerisinde sabahı etti ve birtakım köleler satın alarak onları azad etti.

es-Süheylî dedi ki: Bu cinlerin isimlerinden hatırıma gelenleri zikrettik. Eğer bunlar yedi kişi iseler el-Ahkab onlardan birisinin sıfatıdır, özel bir isim

değildir. Çünkü bizim az önce sözünü ettiğimiz isimler el-Ahkab ile birlik te sekiz kişidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Hafız İbn Asakir, *Tarih*'inde (*Tarih-i Dimaşk*'ında) şunu zikretmektedir: Hame b. el-Him b. el-Akyas b. İblis. Denildiğine göre cinlerin müminlerinden olup Peygamber (sav) ile karşılaşanlardandır. Peygamber ona el Vakıa, el-Mürselat, en-Nebe, et-Tekvir, el-Fatiha ve el-Felak ve en-Nas sûrelerini öğretmiştir. Nakledildiğine göre o Habil'in öldürülmesinde hazır bulunmuş, birkaç yaşında küçük bir çocuk iken onun kanına ortak olmuş, Nuh ile karşılaşp, onun vasıtası ile tevbe etmiş. Hud, Salih, Yakub, Yusuf, İlyas, İmran oğlu Musa ve Meryem oğlu İsa (hepsine selam olsun) ile de karşılaşmış.

el-Maverdî, Mücahid'den naklen onların isimlerini zikrederek şöyle demektedir: İsimleri: Hisi, Misi, Minşi, Şasır, Masır, Erd, Enyan ve Ahkam'dır. Bu isimleri İbnu's-Simak diye bilinen Ebu Amr Osman b. Ahmed zikrederek şöyle demiştir: Bize Muhammed b. el-Bera anlattı, dedi ki: Bize ez-Zübeyr b. Bekkar anlattı, dedi ki: Hamza b. Utbe b. Ebi Leheb Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelmiş bulunan Nasibin cinlerinin isimlerini sayarken şöyle diyordu: Hisi, Misi, Şasır, Nasir, Efhar, Erd ve Enyal.

“Onun” Peygamber (sav)'ın **“huzuruna geldiklerinde”** demektir. Bu da “telvinu'l-hitab”⁽¹⁾ kabilindendir. Kur'ân'ın okunmasında hazır bulunup onu dinlediklerinde diye de açıklanmıştır.

“Susup dinleyin, dediler.” Yani biri diğerine Kur'ân'ı dinlemek için susun, dedi. İbn Mesud dedi ki: Peygamber (sav) Batnu Nahle'de Kur'ân okuyorken onun yanında bulundular. Kur'ân'ı dinleyince: “Susup dinleyin” dediler. Bunlar yedi kişi idiler ki bunlardan birisi Zevbea'dır. Yüce Allah: **“Hatırla ki cinlerden bir grubu Kur'ân'ı dinlesinler diye sana yöneltmiş idik. Onun huzuruna geldiklerinde susup dinleyin dediler”** âyetini **“...işte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler”** (el-Ahkaf, 46/32) buyruğuna kadar indirdi.⁽²⁾

Rasûlullah (sav)'ın sözüne kulak vermek için: Susup dinleyin, dediler diye de açıklanmıştır, anlam birbirine yakındır.

“Bitirilince de...” anlamındaki buyruğu Lahid b. Humeyd ile Hubeyb b. Abdullah b. ez-Zübeyr, “kaf” ve “dat” harflerini üstün olarak: **“(قُلْنَا نَقُيْ) :** Bitirince de...” diye okumuşlardır ki; Peygamber (sav) namazdan önce (Kur'ân

(1) Telvinu'l-Hatab (İltifat): Gaibden muhataba, muhatabadan gaibe geçişin gerçekleştiği bir anlatım lafzıdır. (Dr. İn'am Fevval Akkavi, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi Ulumi'l-Belağa*, Beyrut, 1413/1992, s. 207 v.d.)

(2) Darakutni, *İlel*, V, 54; Rivayetlerinin çoğunlukla Abdullah b. Mesud'a kadar ulaşmayıp ondan önceki ravi olan zirr'e kadar ulaştığına dikkat çekmektedir.

okumasını bitirince), demektir. Çünkü cinler söz hırsızlamasına karşı sema-
nın koruma altına alınması üzerine bunu gerektirenin ne olduğunu öğren-
mek üzere etrafa çıkıp dağılmışlardı. Peygamber (sav) sabah namazında
Kur'ân okuyorken, Batn-ı Nahle vadisine geldiler, yedi kişi idiler. Onu din-
ledikten sonra, korkutup uyarıcılar olmak üzere kavimlerine geri döndüler.
Peygamber (sav) onlardan haberdar olmamıştı.

Şöyle de açıklanmıştır: Peygamber (sav)'a cinleri uyarıp korkutması ve on-
lara Kur'ân-ı Kerim'i okuması emrolununca, yüce Allah ondan Kur'ân'ı din-
lemeleri ve dönüp kavimlerini uyarıp korkutmaları için cinlerden bir toplu-
luğu ona yönlendirdi. O da onlara Kur'ân'ı okuyup bitirince cinlere kavim-
lerinden geride bıraktıkları kimselerin yanına gitmek üzere onun emriyle ay-
rılıp gittiler. Maksatları da Kur'ân'a muhalefet etmekten kavimlerini uyarmak
ve korkutmak, iman etmedikleri takdirde Allah'ın azabından onları sakındır-
maktı. İşte bu, onların Peygamber (sav)'a iman ettiklerine ve onları onun gön-
derdiğine delildir. Bu hususa da onların söyledikleri: *"Ey kavmimiz! Allah'ın
davetçisinin çağrısını kabull edin ve ona iman edin"* (Ahkaf, 46/31) sözle-
ridir. Çünkü bu olmasaydı, onların kavimlerini uyarıp, korkutmaları sözko-
nusu olmazdı. İbn Abbas'tan gelen ve Peygamber (sav)'ın onları kavimleri-
ne elçiler olarak gönderdiğine dair rivayet daha önce de geçmiş bulunmak-
tadır. Buna göre cin gecesi iki ayrı gecedir. Bu anlamda yeterli açıklamalar
geçmiş bulunmaktadır. Müslim'in, Sahih'inde de ileride *"De ki: bana şu vah-
yolundu..."* (el-Cin, 72/1) buyruğunda açıklanacağı üzere buna delalet ede-
cek rivayet bulunmaktadır.

Yine Müslim'in *Sahih*'inde Ma'n'dan şöyle dediği zikredilmektedir: Baba-
mı şöyle derken dinledim: Mesruk'a: Kur'ân'ı dinledikleri gece cinlerin var-
lığını Peygamber (sav)'a kim bildirdi, diye sordum. O dedi ki: Bana baban
-yani İbn Mesud'un- anlattığına göre onların hazır bulunduklarını ona bir ağaç
bildirdi.⁽¹⁾ (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا
دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ
أَلِيمٍ ﴿٢١﴾

(1) Müslim, I, 333; Ebu'l-Haccac el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*, XXVIII, 335.

30. Dediler ki: **"Ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra indirilmiş olup kendinden öncekileri doğrulayan, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitab dinledik."**

31. **"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisinin çağrısını kabul edin ve ona iman edin. Günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acıklı bir azaptan kurtarsın."**

"Dediler ki: Ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra indirilmiş olup... bir kitab dinledik." Bu "kitab"tan kasıt, Kur'ân-ı Kerim'dir. Onu dinleyenler de Musa'ya iman eden kimselerdi. Ata dedi ki: Bunlar yahudi idiler, müslüman oldular. Bundan dolayı **"Musa'dan sonra indirilmiş olup..."** dediler. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre de cinler, İsa (a.s)'ın durumunu işitmemişlerdi. Bundan dolayı **"Musa'dan sonra indirilmiş olup"** dediler.

"Kendinden öncekileri" yani Tevrat'ı **"doğrulayan hakka"** hak dine **"ve dosdoğru yola"** Allah'ın dosdoğru dinine **"ileten bir kitab dinledik."**

"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisinin çağrısını kabul edin." Kasıt Muhammed (sav)'dır. Bu da onun cinlere de, insanlara da peygamber olarak gönderilmiş olduğunu göstermektedir. Mukatil dedi ki: Yüce Allah Muhammed (sav)'dan önce hem cinlere, hem insanlara bir peygamber göndermiş değildir.

Derim ki: Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Cabir b. Abdullah el-Ensari'nin şöyle dediğine dair rivayet onun bu sözüne delil teşkil eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benden önce hiçbir kimseye verilmemiş beş özellik verildi. Benden önceki her peygamber özel olarak kendi kavmine gönderilirdi. Ben ise kırmızı tenli, siyah tenli herkese gönderildim. Benden önce hiçbir kimseye ganimet helâl olmadığı halde bana helâl kılındı. Yeryüzü de benim için hoş ve temiz bir temizlenme aracı (teyemmüm) ve mescid kılındı. Herhangi bir kimse namaz vaktine erişti mi nerede ise namazını orada kılar ve bir aylık mesafeden (düşmanımın kalbine salınan) korku ile yardıma mazhar oldum ve bana şefaet verildi."⁽¹⁾

Mücahid dedi ki: "Kırmızı ve siyah"tan kasıt, cinler ve insanlardır. Ebu Hu-reyre'nin rivayetiyle bu hadisteki ifadeleri "Ve bütün yaratılmışlara peygamber olarak gönderildim ve peygamberler benimle son buldu"⁽²⁾ şekline dedir.

"Ve ona" o davetçiye **"iman edin."** O da Muhammed (sav)'dır. **"Ona"** lafzının Allah'a iman edin, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna delil de yü-

(1) *Müslim*, I, 370; *Buhârî*, I, 128, 168; *Darimi*, I, 174; *Nesai*, I, 210; *Müsned*, III, 304.

(2) *Müslim*, I, 371; *Tirmizi*, IV 123.

ce Allah'ın: **"Günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın"** buyruğudur. İbn Abbas dedi ki: Kavimlerinden yetmiş kişi onların çağrılarını kabul etti. Bunun üzerine Peygamber (sav)'a geri döndüler ve el-Batha'da onunla karşılaştılar. Onlara Kur'ân-ı Kerim'i okudu, emirler verdi, yasaklar bildirdi.

Cinler İçin Mükellefiyet Var mıdır?:

Bu âyet-i kerimeler emir, yasak, mükafat ve ceza bakımından cinlerin de insanlar gibi olduklarını göstermektedir. el-Hasen dedi ki: Mümin cinler için ateşten kurtulmanın dışında bir mükafat yoktur. Buna da yüce Allah'ın: **"...günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acıklı bir azaptan kurtarsın."** buyruğu delil teşkil etmektedir. Ebu Hanife de bu görüşü kabul etmiş olup şöyle demektedir: Cinlerin cehennem ateşinden kurtarılmaktan başka bir mükafatları yoktur. Sonra onlara -hayvanlara denileceği gibi-: Toprak olunuz, denilecektir.

Başkaları şöyle demiştir: Kötülük yaptıkları takdirde cezalandırılacakları gibi, iyilik yapmaları halinde de tıpkı insanlar gibi mükafatlarını alacaklardır. Malik, Şafiî ve İbn Ebi Leyla bu kanaati benimsemiştir. ed-Dahhak da şöyle demiştir: Cinler cennete girecekler ve yerler, içerler.

el-Kuşeyrî dedi ki: Doğrusu bu husus, hakkında kesin bir şey söylenemeyecek konulardandır. Bunun hangisinin doğru olduğunu ancak Allah bilir.

Derim ki: Yüce Allah'ın: **"Herkes işlediklerine göre dereceleri vardır."** (el-En'am, 6/132) buyruğu cinlerin de mükafat alacaklarına, cennete gireceklerine delil teşkil etmektedir. Çünkü bu âyetin öncesinde yüce Allah: **"Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size âyetlerimi okuyan, bugününüzün gelip çatacağını bildirip sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?..."** (el-En'am, 6/132) diye buyurduktan sonra devamında: **"Herkes işlediklerine göre dereceleri vardır"** diye buyurmaktadır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu hususa dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle er-Rahman Sûresi'nde (55/31. âyetin tefsirinde) gelecektir.

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ
دُونِهِ أَوْلِيَاءُ ۖ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾

32. “Kim Allah’ın davetçisinin çağrısını kabul etmezse o yeryüzünde (Allah’ı) aciz bırakıcı değildir. Onun O’ndan başka dost ve yardımcıları da olmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”

“Kim Allah’ın davetçisinin çağrısını kabul etmezse o yeryüzünde (Allah’ı) aciz bırakıcı değildir.” Yani Allah(‘ın azabın)dan kurtulamaz, O’nun önüne geçemez.

“Onun O’ndan başka” kendisini Allah’ın azabından kurtarabilecek **“dost ve yardımcıları da olmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”**

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَغَيِّ
بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾

33. Peki, göklerle yeri yaratmış ve onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu görmezler mi? Evet, muhakkak ki O, her şeye güç yetirendir.

“Peki, göklerle yeri yaratmış ve onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu görmezler mi?” buyruğundaki **“görmek”** fiili, bilmek anlamındadır. **“Allah”** lafza-i celalinden önce gelen: (اِنَّ) ile ismi ve haberi, **“görmek”** anlamındaki fiilin alması gereken iki mefulün yerini tutmaktadır.

Bu buyruk öldükten sonra dirilişi inkar edenlere karşı bir delil getirmektedir.

“(لَمْ يَغَيِّ) : Yorulmamış” buyruğu acze düşmemiş, onları yoktan var etmekten dolayı zaafa düşmemiş demektir. Uygun olan şekli ve yolu bulamamayı anlatmak üzere: **“(عَيَّ بِأَمْرِهِ وَغَيَّ) :** İş için uygun olan şekli bulamadı” denilir. Sonunun (ye’lerinin) idgamlı kullanılması daha çoktur. Çoğul halinde şeddetsiz olarak: (عَيَّوْا) denilebileceği gibi, şeddeli olarak: (عَيَّوْا) da denilebilir. Şair de şöyle demiştir:

عُيُوا بِأَمْرِهِمْ كَمَا عَيَّتْ بِبَيْضَتِهَا الْحَمَامَ

“Güvercin yumurtasını ne yapacağını bilemediği gibi,
Onlar da işlerinin içinden nasıl çıkacaklarını bilemediler.”

“(عَيَّتْ بِأَمْرِي)”: İşimi ne şekilde çözeceğimi bilemedim” demektir.
“(أَعْيَانِي هُوَ)”: O beni yordu, şaşırttı” anlamına gelir.

el-Hasen (“yorulmamış” anlamı verilen buyruğu): (وَلَمْ يَعْ) diye “ayn” harfini esre, “ye” harfini de sakin (med harfi) olarak okumuştur ki, bu kullanım şekli çok az, hatta şazdır. Aynu’l-fiilin (üç harfli fiillerin ikinci harfinin) i’lal ile “lamu’l-fiilin” (fiilin üçüncü harfinin) de tashih edilerek kullanımı ancak: “(غَايَةٌ وَآيَةٌ)”: Gaye, âyet” gibi çok az isimlerde görülen bir şeydir. Fiilde kullanımı ise sadece el-Ferra’nın zikrettiği bir beyitte görülmüştür. O da şairin şu beyitindedir:

فَكَانَهَا بَيْنَ النِّسَاءِ سَيْكَةً تَمْشِي بِسُدَّةٍ بَيْنَهَا فَتْمِي

“O sanki diğer kadınlar arasında bir altın külçesidir,
Evinin avlusunda yürür de nereye gideceğini bilmez (ya da yorulur)”

“(بِقَادِرٍ)”: **Kadir olduğunu**” buyruğunun başındaki “be” harfi ile ilgili olarak Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş şöyle demişlerdir: Be tekid maksadıyla fazladan getirilmiştir. Yüce Allah’ın: “(وَكُفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا)”: *Şahid olarak Allah yeter*” (en-Nisa, 4/166) buyruğu ile; “(تَنْبُتُ بِالذُّمِّ)”: *Yağ veren*” (el-Mu’minun, 23/20) buyruklarındaki “be” gibi.

el-Kisaî, el-Ferra ve ez-Zeccac ise buradaki “be” harfinde buyruğun baş taraflarındaki istifham ve inkarın yerini tutan bir özellik vardır, demişlerdir. Yine ez-Zeccac şöyle demektedir: Araplar bunu inkar (cahd) ile birlikte kullanır ve: “(مَا ظَنَنْتُ أَنْ زَيْدًا بِقَائِمٍ)”: Ben Zeyd’in ayakta olduğunu zannetmiyordum” derler. Ancak -Zeyd’in ayakta olduğunu zannettim anlamında-: (ظَنَنْتُ أَنْ زَيْدًا بِقَائِمٍ) demezler. Burada hem: (مَا) nefy edatı, hem de: (أَنْ) edatı geldiğinden be tekid içindir. İfade de: “(أَلَيْسَ اللَّهُ بِقَادِرٍ)”: Allah kadir değil midir?” takdirindedir.

Yüce Allah’ın: “(أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ)”: *Göklerle yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?*” (Yasin, 36/81) buyruğu gibidir.

İbn Mesud, el-A’rec, el-Cahderî, İbn Ebi İshak ve Yakub bu lafzı:

"(بقدر): Güç yetirir (âyet-i kerime meali içinde: güç yetirdiğini)" diye okumuşlardır. Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü; (اِنْ)'in haberinde "be" harfinin girmesi pek güzel görülmez. Ebu Ubeyd ise genel okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu buyruk, Abdullah b. Mesud'un kıraatinde: (خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فَادْرَأْ) şeklinde be'sizdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا
بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٢٤﴾

34. Kâfirlerin ateşe arzolanacakları günde: "Bu hak değil miymiş?"
Onlar: "Rabbimize andolsun ki evet..." derler. "O halde; inkar edegeldiklerinizden ötürü azabı tadınız" der.

"Kâfirlerin ateşe arzolanacakları gün" yani onlara arzolanacakları gün ve kendilerine "Bu hak değil miymiş" denileceğini hatırlat. "Onlar: Rabbimize andolsun ki, evet derler."

Bunun üzerine onlara bu gerçeği söyletmek üzere soru soran şöyle diyecek: "O halde inkar edegeldiklerinizden" kâfir olmanızdan "ötürü azabınızı tadın, der."

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَانَ هُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ
بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٢٥﴾

35. Peygamberlerden büyük azim sahiplerinin sabrettiği gibi sen de sabret ve bunlar için acele etme! Onlar kendisi ile tehdit oldukları şeyi görecekları gün sanki yalnızca bir gündüzün bir saati kadar kalmışlar gibi gelecek onlara. Bu, yeterli bir tebliğdir. Fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi ki?

“Peygamberlerden büyük azim sahiplerinin sabrettiği gibi sen de sabret!” buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Büyük azim sahipleri kararlı ve sabırlı kimseler demektir. Mücahid dedi ki: Bunlar beş tanedir: Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (aleyhimu's-selam)dır. Aynı zamanda bunlar bağımsız şeriat sahibi peygamberlerdir.

Ebu'l-Aliye dedi ki: “Büyük azim sahibi peygamberler (ulu'l-azim)”; Nuh, Hud ve İbrahim'dir. Yüce Allah peygamberine dördüncüleri olmasını emretmiştir. es-Süddî bunlar altı kişidir: İbrahim, Musa, Davud, Süleyman, İsa ve Muhammed'dir -hepsine Allah'ın salat ve selamları olsun- demiştir.

Bir görüşe göre bunlar: Nuh, Hud, Salih, Şuayb, Lut ve Musa'dır. Bunlar el-Araf ve eş-Şuara sûrelerinde belli bir sıra halinde sözü edilen peygamberlerdir.

Mukatil dedi ki: Bunlar altı kişidir. Nuh uzun bir süre kavminin cızıyetlerine karşı sabretti. İbrahim ateşe karşı sabretti. İshak boğazlanmaya sabretti. Yakub çocuğunun kaybolmasına, gözlerinin gitmesine sabretti. Yusuf kuyuya atılmaya, zindana atılmaya sabretti. Eyyub hastalığa karşı sabretti.

İbn Cüreyc dedi ki: İsmail, Yakub ve Eyyub bunlar arasındadır. Yunus, Süleyman, Adem ise bunlardan değildir.

eş-Şa'bî, el-Kelbî ve yine Mücahid şöyle demişlerdir: Bunlar savaşmakla emrolunarak iman ve küfrü, mümin ve kâfiri açıkça ortaya koyup kâfirlerle cihad eden kimselerdir.

el-En'am Sûresi'nde (6/83. âyetinden itibaren) sözü edilen seçkin peygamberlerdir, de denilmiştir. Bunlar ise onsekiz kişidir. İbrahim, İshak, Yakub, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, el-Yesa, Yunus ve Lut'dur. Bundan sonra gelen: *“İşte bunlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidayetine uy!”* (el-En'am, 6/93) buyruğu dolayısıyla el-Hasen b. el-Fadl bu görüşü tercih etmiştir.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Bütün rasûller büyük azim sahibi peygamberlerdi. Ali b. Mehdî et-Taberî de bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Burada **“peygamberlerden”** anlamındaki buyruğun başına: “(من)...den” lafzının girmesi teb'îd (kısmilik) bildirmek için değil, cinsi bildirmek içindir. Nitekim: “(اشترت أردية من البرّ وأكسية من الخز)”: Ben kumaştan rida ve ipekli yünden giyecekler satın aldım” derken de bu anlamda kullanılmıştır. Buna göre buyruk; peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret, demektir.

Metta oğlu Yunus dışında bütün peygamberlerin büyük azim sahibi peygamberler oldukları da söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav)'a onun gibi olması yasaklanmış bulunmaktadır. Çünkü o kavmine kızarak ayrılıp gittiğin-

de, bir çeşit aceleciliği ortaya çıkmıştı. Yüce Allah da onu üç şey ile sınamıştı: Amalikalıları ona musallat kılmış ve onun ailesine ve malına baskın düzenlemişlerdi. Kurdu oğluna musallat etmiş ve kurt da oğlunu yemişti. Balığı ona musallat kılmış ve onu yutmuştu. Bu açıklama Ebu'l-Kasım el-Hakim'e aittir.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Büyük azim sahibi peygamberler Şam bölgesinde İsrailoğullarına gönderilip İsrailoğullarının kendilerine karşı çıktığı oniki peygamberdir. Yüce Allah da peygamberlere: Ben İsrailoğullarının isyankarları üzerine azabımı gönderiyorum, diye vahyetti. Bu husus rasûllerle ağır gelince, yüce Allah da kendilerine: Kendiniz için tercihte bulunun diye vahyetti: Arzu ederseniz size azab indirir, İsrailoğullarını kurtarırım, dilererseniz sizi kurtarır, azabı İsrailoğullarına indiririm. Kendi aralarında danıştılar, azabın üzerlerine inip Allah'ın İsrailoğullarını kurtarması noktasında görüş birliğine vardılar. Yüce Allah da İsrailoğullarını kurtarıp o peygamberlere azabı indirdi. Bu da üzerlerine yeryüzü krallarını musallat etmesiyle olmuştu. Kimisi testerelerle biçildi, kimisinin başının ve yüzünün derisi soyuldu, kimisi ölünceye kadar ağaçlara asıldı (çarmıha gerildi), kimisi ateşle yakıldı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Hasen dedi ki: Büyük azim sahibi peygamberler dördtür. İbrahim, Musa, Davud ve İsa. İbrahim'e: *"Teslim ol, denilince, o da Alemlerin Rabbine teslim oldum, demişti."* (el-Bakara, 2/131) Daha sonra malında, çocuğunda, vatanında ve canında imtihanlara maruz kaldı. İmtihana maruz kalıp sinandığı bütün hususlarda sözünü eksiksiz yerine getirdiği ve verdiği sözde durduğu ortaya çıktı.

Musa'ya ise kavmi: *"İşte şimdi kıştırıldık, dediler. O: Asla, muhakkak Rabbim benimledir, bana doğru yolu gösterecektir, dedi"* (eş-Şuara, 26/61-62) deyince, azim sahibi olduğu ortaya çıkmıştı.

Davud'a gelince, o bir hata işledi. O hatasına dikkati çekilince, gözyaşlarından bir ağaç bitip yetiştirinceye ve kendisi onun gölgesinde oturuncaya kadar kırk yıl süre ile ağlayıp durdu.

İsa'nın azmine gelince, o bir taş üstüne taş koymayıp "bu gelip geçilen bir yoldur. Siz buradan gelip geçiniz, burayı imar etmeyiniz" demişti.

Bu buyruğuyla yüce Allah rasûlüne şöyle buyuruyor gibidir: Sabret, yani imtihan olduğun hususlarda İbrahim gibi doğru ve sözüne bağlı kal. Musa'nın güvendiği gibi mevlanın yardımına güven. Davud'un üzülp kederlendiği gibi sen de geçmişteki yanlışlarından ötürü üzülp. İsa'nın zühhdü gibi dünyada zahid ol.

Diğer taraftan bu âyetin, kılıç âyeti (savaşı emreden) ile nesholdüğü

söylendiği gibi, muhkem olduğu da söylenmiştir. Daha kuvvetli görülen, mensuh olduğudur. Çünkü sûre Mekke'de inmiştir.

Mukatil'in naklettiğine göre de bu âyet, Uhud günü Rasûlullah (sav)'a inmiş, yüce Allah ona gelen musibete karşı büyük azim sahibi rasûllerin sabrettiği şekilde sabretmesini -onun karşı karşıya kaldığı durumu kolaylaştırmak ve ona sebat vermek maksadıyla- emir buyurmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Ve bunlar için acele etme!” Mukatil, onlara beddua etmek suretiyle... diye açıklamıştır. Başlarına azabın getirilmesi hususunda... diye de açıklanmıştır. Çünkü nihayet onların azapla karşılaşacakları en uzak süre kıyamet günüdür. **“Acele etme”** anlamındaki fiilin mefulü “azab” anlamındaki lafzı olup hazfedilmiştir.

“Onlar kendisi ile tehdit olundukları şeyi” Yahya azabı, en-Nekkaş ahireti diye açıklamıştır. **“Görecekları günde sanki”** kendilerine azab gelinceye kadar dünyada -ki bu Yahya'nın açıklamasının gereğidir. en-Nekkaş'a göre- hesap için diriltilecekleri vakte kadar kabirlerinde; **“yalnızca bir gündüzün bir saati kalmışlar gibi gelecek onlara”** Bu, kıyamet gününe nisbetle böyle olacaktır. Azabı görecekları vakit karşı karşıya kalacakları dehşetin dünyada kaldıkları uzun süreyi kendilerine unutturmuş olacağı da söylenmiştir.

Daha sonra: **“Bu yeterli bir tebliğdir.”** Yani bu Kur'ân yeterli bir tebliğdir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Buna göre: “(بَلَاغٌ): Bir tebliğdir” buyruğu hazfedilmiş bir mübtedaya göre refedilmiştir. Bunun delili de yüce Allah'ın: *“İşte bu insanlara yeterli bir tebliğdir. Onunla uyarılsınlar...”* (İbrahim, 14/52) buyruğu ile; *“Gerçekten bunlar ibadet eden bir topluluk için yeterli bir tebliğdir”* (el-Enbiya, 21/106) buyruklarıdır.

“Belağ” tebliğ anlamındadır.

Bu kadar kalış yeterlidir, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır. Buna göre: “(بَلَاغٌ): Bu yeterli...dir” buyruğu ile: “(نَهَارٌ): Gündüz” üzerinde vakıf yapılır.

Ebu Hatim'in naklettiğine göre de kimisi: “(وَلَا تَسْتَعْجِلْ): Acele etme” buyruğu üzerinde vakıf yaptıktan sonra: “(لَهُمْ): Bunlar için” buyruğu ile: “(لَهُمْ بَلَاغٌ): Bunlar için ulaşacakları nihai bir vakit vardır” anlamında okumaya geçmiştir.

İbnu'l-Enbarî der ki: Ancak bu bir yanlışlıktır, çünkü böylelikle: “Belağ (tebliğ)” ile ref' edici (haber başına gelmiş) olan “lam” arasında onlarla ilgisi olmayan ifadeler girmiş ve böylelikle bunlar birbirlerinden ayrılmış olmaktadır.

Arapça açısından bu lafzın: (بَلَاغٌ) şeklinde nasb ile ve: (بَلَاغٍ) şeklinde cer

ile okunması da mümkündür. Nash ile: (إِلَّا سَاعَةً بَلَاغًا) şeklinde mastar (me'ful i mutlak) yahutta "saat"ın sıfatı olarak okunur.⁽¹⁾ Cer ile okunması halinde ise: (مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٍ): Ulaştırılacak günden bir süre... anlamında olur. İsa b. Amr ve el-Hasen nash ile okumuşlardır. Kimi kıraat alimlerinden emir olarak: (بَلِّغْ): Tebliğ et!" diye okudukları da rivayet edilmiştir. Bu kıraate göre: (مِنْ نَهَارٍ): Bir gündüzün" lafzı üzerinde vakıf yapılır, sonra da: (بَلِّغْ): Tebliğ et" buyruğu ile okumaya yeniden devam edilir.

"Fasıklar" İbn Abbas'ın ve başkalarının açıklamalarına göre Allah'ın emrinin dışına çıkanlar **"topluluğundan başkası helak edilir mi ki?"**

İbn Muhaysın fiili kavme isnad ederek: (فَهَلْ يَهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ): ...topluluğundan başkası helak olur mu" diye okumuştur.

İbn Abbas dedi ki: Bir kadının doğumu güçleşecek olursa, bir sahifeye şu iki âyet ve şu iki kelime yazılır, sonra bunlar su ile yıkanarak ondan o kadına içirilir. Söz konusu (âyetler ve kelimeler şunlardır):

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ ، سُبْحَانَ اللَّهِ
رَبِّ السَّمَوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ «كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا
إِلَّا عَشِيرَةً أَوْ ضَحَاكًا» [النَّازِعَات: ٤٦]. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا
إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يَهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ

"Rahman ve rahim Allah'ın adı ile. Azim, Halim ve kerim olan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve büyük Arş'ın rabbi olan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. *"Onlar onu görecekleri gün, bir (günün) akşamından veya kuşluğundan başka durmamışlar gibi gelecek onlara."* (en-Naziat, 79/46); **"Onlar kendisi ile tehdit olundukları şeyi görecekleri gün sanki yalnızca bir günün bir saati kadar kalmışlar gibi gelecek onlara. Bu yeterli bir tebliğdir, fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi ki?"** Sadakallahu'l-azîm."

Katade'den nakledildiğine göre; yüce Allah ancak kendisini helake sürükleyen bir müşriki helak eder, demektir.

Allah'ın rahmetine umutlandırmak bakımından, en güçlü âyetin bu olduğu söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ahkâf Sûresi'nin sonu.

(1) Mastar olarak kabul edilirse anlam şöyle olabilir: "Yalnızca gündüzün bir saati gibi... bu erştirilmeleri takdir olunmuş bir süredir..." Sıfat olursa: "Yalnızca... erştirilmeleri takdir olunmuş bir süre kadar kalmışlar gibi..." şeklinde meallendirilebilir.

Muhammed

Sûresi

1-38. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İbn Abbas'ın dediğine göre Medine'de inmiştir. Bu görüşü en-Nehhas zikretmektedir.

el-Maverdî dedi ki: İbn Abbas ve Katade dışında bütün müfessirlerin görüşüne göre (Medine'de inmiştir). Ancak onlar şöyle derler: Veda Haccından sonra Mekke'den çıkıp üzüntüsünden dolayı Beytullah'a ağlayarak baktığı sırada üzerine inmiş bir âyet-i kerime bundan müstesnadır. İşte bu sırada ona: *"Seni (yurdundan) çıkartan ülkenden daha güçlü nice ülke vardı"* (Muhammed, 47/13) buyruğu indi.

es-Sa'lebî dedi ki: Bu sûre Mekke'de inmiştir. İbn Hibetullah bunu ed-Dahhak ve Said b. Cübeyr'den de nakletmiştir.

Otuzdokuz âyettir. Otuzsekiz olduğu da söylenmiştir.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾

1. Kâfir olup Allah'ın yolundan alıkoyanların amellerini (Allah) boşa çıkartır.

İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Bunlar Mekkelilerdir. Allah'ın tevhidini inkar ettiler. Hem kendilerini, hem müminleri Allah'ın dini olan İslâm'dan -ona girmeyi yasaklamak suretiyle- alıkoydular. es-Süddî de böyle açıklamıştır.

ed-Dahhak dedi ki: **"Allah'ın yolundan"** oraya gelmek isteyenleri engellemek suretiyle Beytullah'tan demektir. **"Amellerini boşa çıkartır"** buyruğu

da şu demektir: Onların Peygamber (sav)'a karşı kurdukları hile ve tuzaklarını boşa çıkartmış ve planlarını başlarına geçirmiştir. Bu açıklamayı da ed-Dahhak yapmıştır.

Onların akrabalık bağlarını gözetmek, esirleri kurtarmak, misafirlere ikramında bulunmak, himaye haklarını gereği gibi korumak türünden "üstün ahlaki değerler" diye adlandırdıkları işlerden, kâfir iken yaptıklarını boşa çıkartmıştır, diye de açıklanmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Ayet Bedir'de (savaşa katılanlara) yemek yedirenler hakkında inmiştir. Bunlar da oniki kişi idi: Ebu Cehil, el-Haris b. Hişam, Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Halef'in iki oğlu Ubeyy ve Umeyye, Haccac'ın iki oğlu Münebbih ve Nubeyh, Hişam oğlu Ebu'l-Bahterî, el-Esved oğlu Zemaa, Hizam oğlu Hakim ve Nevfel oğlu Amir oğlu el-Haris'dir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾

2. İman edip salih amel işleyenler ve Muhammed'e indirilene -ki o Rabblerinden gelen hakkın ta kendisidir- iman edenlerin ise (Allah) günahlarını bağışlar ve hallerini ıslah eder.

"İman edip salih amel işleyenler ve Muhammed'e indirilene... iman edenler" buyruğu hakkında İbn Abbas ve Mücahid: Bunlar ensardır, demişlerdir. Mukatil: Bu özel olarak Kureyşlilerden bir kesim hakkında inmiştir, demiştir. Her iki âyetin hem kâfir olan, hem de iman eden kimseler hakkında genel oldukları da söylenmiştir. **"Amellerini boşa çıkartır"** iptal eder, hükümsüz kılar, anlamındadır. İlahi tevfikten onları alıkoyduğu için hidayetden uzaklaştırıp saptırdı, diye de açıklanmıştır.

"Salih amel işleyenler" buyruğuna gelince, burada kastedilenler ensardır diyenlerin görüşüne göre; bundan kasıt, meskenlerinde ve mallarında (muhacirleri) gözetmeleri demektir. Kureyşlilerden kimseler olduğunu söyleyenlerin görüşlerine göre de maksat, hicrettir. Genel olduğunu kabul edenlerin görüşüne göre ise, salih ameller yüce Allah'ı razı eden bütün amellerdir.

"Ve Muhammed'e indirilene... iman edenler..." Süfyan es-Sevrî'nin açıklamasına göre hiçbir hususta ona muhalefet etmeyenler, demektir. Muhammed (sav)'ın getirdiklerini doğrulayanlar, diye de açıklanmıştır.

"-Ki o Rabblerinden gelen hakkın ta kendisidir-" buyruğu ile, onların iman

ettikleri hususların Rabblerinden gelen hakkın ta kendisi olduğu kastedilmektedir. Bir başka açıklamaya göre Kur'an-ı Kerim, Rabblerinden gelen hakkın ta kendisidir. Bundan dolayı kendisinden önceki kitapları neshetmiştir.

“Günahlarını bağışlar” iman etmeden önceki geçmiş günahlarını bağışlar demektir. **“Ve hallerini”** Mücahid ve başkalarından nakledildiğine göre durumlarını **“ıslah eder.”**

Katade “hallerini” diye açıklarken, İbn Abbas “işlerini” diye açıklamıştır ki; bu üç açıklama birbirine yakındır. Bunlar dünyaları ile ilgili olan hususların düzeltileceği ve ıslah edileceği şeklinde tevil edilir.

en-Nekkaş, anlamın niyetlerini ıslah eder, şeklinde olduğunu nakletmiştir. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

فإن تُقبلي بالودِّ أقبل بمثله وإن تدبري أذهب إلى حال باليا

“Eğer sevgi ile yönelirsen bana, benzeri ile yönelirim,
Eğer sen geri dönersen, ben de kendi halime dönerim.”

Bu yoruma göre buyruk, onların dinlerinin ıslah edilmesi anlamında yorumlanır.

(“Hal” anlamı verilen): (البال), mastar gibi olup bundan türetilmiş bir fiil bilinmemektedir. Araplar ancak şiirde zaruret halinde bunun çoğulunu yaparlar ve: (بالات) derler. el-Müberred dedi ki: Bu lafız bir başka konumda kalp anlamında olur. Mesela: “(ما يخطر فلان على بالي): Filan kişi hatırıma gelmedi” denilirken kalbimden geçmedi, demektir. el-Cevherî dedi ki: Bu, nefsin rahatlığı anlamındadır. Mesela: “(فلان رخي البال): Filan kişi nefsi rahat kimsedir” denilir. Bu kelime aynı zamanda hal anlamında da kullanılır. Mesela: “(ما بالك): Halin nicedir?” denilir. (ليس هذا من بالي) Sözleri ise “bu aldırış ettiğim şeylerden değildir” anlamındadır. Yine bu kelime denizdeki büyük balıklardan bir balığın adı (balina balığı) olup, Arapça değildir “(البالة): Hoş kokunun bulunduğu kap” demektir. Aslı Farsça olup, Arapçalaştırılmıştır. Farsça aslı: (بيلة) şeklindedir. Ebu Züeyb dedi ki:

كان عليها بالة لطيفة لها من خلال الذائتين أريج

“Sanki onun sırtında miske batırılmış amberin bulunduğu bir kutu vardır da, Sırtında omuzları arasından kokusu etrafa saçılıyor.”

ذَٰلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

3. Bu böyledir. Çünkü kâfir olanlar batıla uymuşlardır. İman edenler ise Rabblerinden gelen hakka uymuşlardır. İşte Allah insanlara misallerini böyle açıklar.

“Bu böyledir. Çünkü kâfir olanlar batıla uymuşlardır. İman edenler ise Rabblerinden gelen hakka uymuşlardır” buyruğundaki: (ذَٰلِكَ): Bu” ref’ konumunda olup durum böyledir, anlamındadır. Yahutta daha önce sözü edilen saptırma, şaşırtma ve hidayetin sebebi budur: Kâfir batıla uymuştur, mümin de hakka uymuştur. Batıldan kasıt şirk, haktan kasıt da tevhid ve imandır.

“İşte Allah insanlara misallerini böyle açıklar.” Yani yüce Allah insanlara iyiliklerin ve kötülüklerin durumunu bu yapılan açıklama gibi açıklamaktadır. “Misalleri” lafzındaki zamir, kâfirlere ve iman edenlere racidir.

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوُثَاقَ ۖ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ ۖ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرْنَا مِنْهُمْ ۖ وَلَكِنْ لِّيَبْلُوَا بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ ۖ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾

4. İnkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun! Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde, artık bağı sıkıca bağlayın. Sonra ya lütfe ederek karşılıksız salın yahut fidye alın. Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar. Emir budur. Eğer Allah dileseydi, elbette onlardan intikam alırdı. Fakat kiminizi kiminizle sınamak için (cihadı emretti). Allah yolunda öldürülenlerin amellerini (Allah) asla boşa çıkartmaz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Âyet-i Kerimenin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Cihad Emri:

Yüce Allah her iki kesimi birbirinden ayırdedince **“inkar edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun”** buyruğu ile kâfirlere karşı cihad etmeyi emretmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Kâfirler (inkar edenler) putlara tapan müşriklerdir.

İster müşrik olsun, isterse de herhangi bir antlaşma ve zimmet akdi bulunmayan bir kimse olup kitab ehlinde olsun, İslâm dinine muhalefet eden herkestir diye de açıklanmıştır. Bu görüşü el-Maverdî zikretmiş olup İbnü'l-Arabî de bunu tercih ederek şöyle demiştir: Bu husustaki âyetin genelliği dolayısı ile sahih olan görüş budur.

“(فَضْرِبَ الرُّقَابَ)”: **Boyunlarını vurun**” buyruğunda **“vurun”** (anlamı verilen) lafzı mastardır. ez-Zeccac dedi ki: Bu: “(فَأَضْرِبُوا الرُّقَابَ ضَرْبًا)”: Boyunları vurdukça vurun” demektir. Özellikle boyunların sözkonusu edilmesi ise ölümün çoğunlukla bu şekilde gerçekleşmesinden dolayıdır.

“Vurun” anlamındaki lafzın iğra (teşvik) olmak üzere nasbedildiği de söylenmiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: Bu bir kimsenin: “(يَا نَفْسَ صَبْرًا)”: Ey nefis sabret” demesine benzer.

Bir görüşe göre de ifadenin takdiri: “(اقْتَدُوا ضَرْبَ الرُّقَابِ)”: Boyunları vurmaya bakın” şeklindedir.

Yüce Allah: **“Boyunları vurun”** diye buyurup onları öldürün diye buyurmamıştır. Çünkü boyunların vurulması tabirinde, öldürün tabirinde bulunmayan bir sertlik ve bir çetinlik vardır. Bu ifade ile öldürmek, en ağır şekli ile canlandırılmaktadır ki; bu da boynun koparılması ve bedeninin başı, üstü ve organlarının en mükemmeli olan bir organın uçurulması ile gerçekleşir.

2- Savaş Sonrası Esirlere Yapılacak Muamele:

“Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde” buyruğunda geçen “çokça öldürme” anlamındaki lafza dair açıklamalar daha önceden el-Enfal Sûresi'nde **“Yeryüzünde çokça savaşp zaferler kazanıncaya kadar...”** (el-Enfal, 8/67) buyruğu ele alınırken açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. **“Artık bağı sıkıca bağlayın!”** Onları esir aldığınızda (böyle yapın), demektir.

“(الرِّبَاقُ)”: Bağ”; “(الإِيقَاقُ)”: Bağlamak”dan isimdir, mastar da olabilir. “(أَوْفَقَهُ إِيقَاقًا وَرِيقًا)”: Onu bağladım, bağlamak” denilir. Kesreli olarak (الرِّبَاقُ) ise “bağ gibi kendisi ile bağlanan şey”in ismidir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

el Cevherî dedi ki: “(اوثقه في الوثاق): Bağ ile onu bağladı” demektir. Yüce Allah da: “**Artık bağı sıkıca bağlayın**” diye buyurmuştur. “Vav” harfi esreli olarak; (الوثاق) ise bir söyleyiş şeklidir.

Yüce Allah’ın bağı sağlamca bağlanmasını emretmesi, kaçıp kurtulmalarını içindir.

“**Sonra**” fidyesiz olarak ya serbest bırakmak suretiyle “**lütfederek karşılıksız salın yahut fidye alın.**” Sözün başında öldürme sözkonusu edildiğinden onunla yetinilerek burada ayrıca öldürmek sözkonusu edilmemiştir.

“(مُتًا): Karşılıksız salmak” ile; “(فِدَاءً): Fidye almak” bir fiil takdiri ile nasbedilmiştir. (Meal de bu husus gözönünde bulundurularak yapılmıştır.)

(Fidye anlamındaki lafız): (فَدَى) şeklinde “fe” harfi üstün ve kasır ile okunmuştur. Ya onlara lütfederek karşılıksız salıverin veya onlardan bir fidye alarak salın demektir.

Birilerinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdurrahman b. el-Eşas ile birlikte ayaklananlardan alınan esirler getirildiğinde Haccac’ın yanbaşımda duruyordum. Bu esirler dörtbinsekizyüzkişi idi. Onlardan yaklaşık üçbin kişi öldürüldü. Nihayet onun yanına Kindelilerden bir adam gelip, ey Haccac dedi. Yapılmış olan uygulamalar ve lütufkarlık(ın ihmali) karşılığında Allah sana hayır göstermesin. Niye? deyince, şöyle dedi: Çünkü yüce Allah kâfirler hakkında bile: “**İnkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde artık bağı sıkıca bağlayın. Sonra ya lütfederek karşılıksız salın, yahut fidye alın**” diye buyurmaktadır. Allah’a yemin ederim sen ne fidyesiz lütfedip, karşılıksız bıraktın ne de fidye alarak serbest bıraktın. Halbuki sizin şairiniz kendi kavminin sahib olduğu üstün ahlaki değerleri anlatırken şöyle demişti:

ولا نقتل الأسرى ولكن نفكهم إذا أثقل الأعناق جمل المفارم

“Öldürmeyiz esirleri fakat onları çözer, serbest bırakırız,
Ödenecek meblağların ağır yükü boynlara ağır gelince.”

Bunun üzerine el-Haccac şöyle dedi: Öf bu leşlerden. Bunlar arasında bunun gibi güzel söz söyleyecek kimse yok muydu? Geri kalanları serbest bırakın. O gün geri kalan esirler yaklaşık ikibin kişi idiler ve bu adamın bu sözü üzerine serbest bırakıldılar.

3- Bu Âyet-i Kerimenin Yorumu İle İlgili Görüşler:

İlim adamları bu âyet-i kerimenin tevili ile ilgili beş ayrı görüş ileri sürmüşlerdir.

1- Bu âyet neshedilmiştir ve puta tapıcılar hakkındadır. Onların herhangi bir şekilde fidye karşılığında ya da karşılıksız olarak serbest bırakılmaları caiz değildir. Bu görüşün sahiplerine göre neshedici buyruk yüce Allah'ın: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* (et-Tevbe, 9/5); *"Eğer bunları savaşta yakalarsan, onlara yaptıklarınla arkalarındakileri dağıt da ibret alsınlar."* (el-Enfal, 8/57) ile *"Bununla beraber müşrikler ile... topluca savaşın"* (et-Tevbe, 9/36) buyruklarıdır.

Bu görüş Katade, ed-Dahhak, es-Süddî, İbn Cüreyc ve el-Avfî'nin nakline göre İbn Abbas'ın görüşüdür. Kufelilerin çoğu da bu kanaattedir. Abdu'l-Kerim el-Cevzî dedi ki: Esir alınan bir şahıs hakkında Ebu Bekir'e bir mektup yazıldı. Bu esirin şu kadar, şu kadar fidye karşılığında serbest bırakılmasının istendiğini sözkonusu ettiler. Ebu Bekir: Onu öldürün, dedi. Müşrik bir kimse- nin öldürülmesi, benim şundan ve şundan daha çok sevdiğim bir şeydir.

2- Bu âyet-i kerime bütün kâfirler hakkındadır ve ilim adamlarından bir topluluk ile rey ehli birtakım kimselerin kanaatine göre neshedilmiştir. Katade ve Mücahid de bunlardandır. Bunlar diyor ki: Müşrik esir alındığı takdirde fidye alınmayıp karşılıksız bırakılması da caiz değildir, fidye karşılığında serbest bırakılarak müşriklere geri dönmesine müsaade edilmesi de caiz değildir. Bunların görüşüne göre ancak kadın fidye karşılığında serbest bırakılabilir, çünkü kadın öldürülmez. Bunu nesheden buyruk: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) âyetidir. Çünkü bu buyruk bu hususta sabit olmuş rivayetler gereğince müşriklerle ilişkilerin sona erdirildiğini belirten son beraettir. O halde öldürülmeyeceği belirtilen kadınlar, çocuklar ve kendilerinden cizye alınabileceği belirtilen kimseler gibi, delilin ortada olduğu kimseler dışında, bütün müşriklerin öldürülmesi gerekir. Ebu Hanife'nin meşhur olan görüşü budur. Buna sebep ise müslümanlara karşı tekrar savaşa girebilmeleri korkusudur.

Abdurrezzak şöyle bir rivayet kaydetmektedir: Bize Ma'mer'in, Katade'den naklettiğine göre: **"Sonra ya lütfederek karşılıksız salın, yahut fidye alın"** buyruğunu: *"...yaptıklarınla arkalarındakileri dağıt da ibret alsınlar"* (el-Enfal, 8/57) buyruğu neshetmiştir. Mücahid de bunu: *"Artık müşrikleri nerede bulursanız, öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğunun neshettiğini söylemiştir.⁽¹⁾ el-Hakem'in görüşü de budur.

3- Bu âyet-i kerime nasihtir (nesh edicidir). Bu açıklamayı ed-Dahhak ve başkaları yapmıştır. es-Sevrî, Cuveybir'den, onun da ed-Dahhak'tan rivaye-

(1) Taberi, *Tefsir*, XXVI, 40, 41.

line göre: *"Artık müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğunu; **"Sonra ya lütfederek karşılıksız salın, yahut fidye alın"** buyruğu neshetmiştir.

İbnu'l-Mübarek, İbn Cüreyc'den, onun da Ata'dan naklettiğine göre; **"Sonra ya lütfederek karşılıksız salın, yahut fidye alın"** buyruğu gereğince müşrik öldürülmez. Ancak ya karşılıksız, ya da fidye karşılığında -yüce Allah'ın buyurduğu gibi- serbest bırakılır.

Eş'as dedi ki: el-Hasen esirin öldürülmesini hoş karşılamaz ve: **"Sonra ya lütfederek karşılıksız salın, yahut fidye alın"** buyruğunu okurdu.

Yine el-Hasen şöyle demiştir: Ayet-i kerimede takdim ve tehir vardır. Şöyle buyurmuş gibidir: Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar boyunları vurun. Daha sonra da: **"Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde artık bağı sıkıca bağlayın."** el-Hasen'in iddiasına göre imam (İslâm devlet başkanı) esiri ele geçirdikten sonra öldürmek hakkına sahip değildir. Şu kadar var ki üç şıktan birisini tercih edebilir: Ya karşılıksız serbest bırakır yahut fidye karşılığında bırakır ya da köleleştirir.

4- Said b. Cübeyr dedi ki: Kılıçla düşmanlardan çokça öldürüp onları kahretmedikçe, güçlerini kırmadıkça ne fidye karşılığında esir bırakılır, ne de esir alınır. Çünkü yüce Allah: *"Yeryüzünde çokça savaşıp zaferler kazanıncaya kadar esirler(inden fidye) alması hiçbir peygambere yaraşmaz"* (el-Enfal, 8/67) diye buyurmaktadır. Eğer bundan sonra esir alacak olursa, öldürmek ya da uygun göreceği diğer bir şıkka göre hüküm vermek hakkına sahiptir.

5- Âyet-i kerime muhkemdir ve imam her durumda muhayyerdur. Bu görüşü Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet ettiği gibi aralarında İbn Ömer, el-Hasen ve Ata'nın bulunduğu bir çok ilim adamı da ifade etmişlerdir. Malik, Şafiî, es-Sevrî, el-Evzaî, Ebu Ubeyd ve başkalarının görüşü de budur, tercih edilen de budur. Çünkü Peygamber (sav) ile raşid halifeler bu şekilde uygulama yapmışlardır. Peygamber (sav) Ukbe b. Ebi Muayt'ı, en-Nadr b. el-Haris'i Bedir günü elleri kolları bağlı olduğu halde öldürmüş, diğer Bedir esirlerini fidye karşılığında bırakmış, elinde esir bulunan Hanife oğullarından Sümame b. Üsal'i de karşılıksız serbest bırakmış, Seleme b. el-Ekva'dan bir cariyeye alarak onu birtakım müslümanlara karşı fidye vermiştir. Yine Peygamber (sav)'a Mekkelilerden bir grub baskın yapmak istemiş, peygamber onları yakaladıktan sonra karşılıksız serbest bırakmıştı. Hevazinlilerden alınan esirleri de karşılıksız serbest bırakmıştı. Bütün bunlar sahih hadislerde sabit olup hepsi de el-Enfal Sûresi'nde (8/67. âyet, 2. başlık ve devamında) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: Bu görüş her iki âyetin de muhkem ve gereğince amelde bulunabilecek âyet olmalarını kabul etmeye göredir. Bu da güzel bir gö-

rüştür, çünkü nesih ancak kat'i bir şeye dayanılarak sözkonusu olur. Her iki âyet ile, birlikte amel etmek mümkün olduğu takdirde, nesih olduğunu söylemenin anlamı yoktur. Eğer bizler kâfirleri yakaladığımız yerde öldürmekle taabbüd edebileceksek onları öldürürüz. Eğer esir almak caiz ise o vakit esirin öldürülmesi de, köleleştirilmesi de fidye karşılığı veya karşılıksız serbest bırakılması da -müslümanların menfaatine hangisi uygun ise- caiz olur. Bu görüş Medinelilerden, Şafiî ve Ebu Ubeyd'den nakledilen bir görüştür. Ayrıca et-Tahavî bunu Ebu Hanife'nin görüşlerinden birisi olarak da nakletmektedir. Ancak ondan meşhur olan görüş daha önce kaydettiğimizdir. Başarı yüzü Allah'tandır.

4- Savaş Ağırıklarını Bırakınca:

“Savaş ağırıklarını bırakıncaya kadar” buyruğu hakkında Mücahid ve İbn Cübeyr şöyle demişlerdir: Bu, İsa (a.s.)'ın çıkışı (kıyametin alameti olarak inişi)dir. Yine Mücahid'den nakledildiğine göre buyruk: İslâm dini dışında hiçbir din kalmayıp bütün yahudi, hristiyan ve diğer din mensupları müslüman olup koyun kurdun tehlikesinden yana emin oluncaya kadar... demektir. Buna yakın bir görüş el-Hasen, el-Kelbî, el-Ferra ve el-Kisaî'den de rivayet edilmiştir. el-Kisaî: Bütün insanlar müslüman oluncaya kadar, demiştir. el-Ferra da: Bütün insanlar iman edinceye ve küfür yok olup gidinceye kadar diye açıklamıştır. el-Kelbî de şöyle demiştir: İslâm bütün dinlerin üstüne galip gelinceye kadar... el-Hasen: İnsanlar arasında Allah'tan başkasına ibadet eden kalmayıncaya kadar, diye açıklamıştır.

Âyet-i kerimedeki: “(الأوزار): Ağırılıklar”ın silah anlamında olduğu söylenmiştir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Sizler emin oluncaya ve silahlarınızı bırakıncaya kadar bağı sıkıca bağlayın.

“Savaş ağırıklarını bırakıncaya kadar” buyruğunun savaşan düşmanlar ağırıklarını bırakıncaya kadar anlamında olduğu söylenmiştir. Bu ise onların yenilmeleri yahutta anlaşma sonucunda silahlarını bırakmaları demektir. Savaş silah araç ve gereğine de “evzar: ağırılıklar” denilmiştir. Şair el-A'sa şöyle demiştir:

وأعددت للحرب أوزارها رماحاً طوالاً وخيلاً ذكورا
ومن نسج داود يحدى بها على أثر الحي عيراً فميراً

“Savaş için hazırladım ağırılıklarımı,

Uzunca mızraklar ve erkek atlar.

Ve ardı ardına giden develeri izleyen kafilenin arkasında,

Kendileriyle develere şarkı söylenen, Davud'un dokuduğu türden (zırhlar).”

“Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar” buyruğundaki: (أُزَادَ) 'in “ağırlıklar” demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü: (الوزد): Ağırlık” demektir. “Kralın veziri” de bu kökten gelmektedir. Çünkü vezir hükümdarın ağırlıklarını yüklenir. Savaşın ağırlıkları ise, taşınmaları ağır olduğundan ötürü silahlardır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: el-Hasen ve Ata şöyle demişlerdir: Ayet-i kerimede takdim ve tehir vardır. Yani savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar boyunlarını vurun. Onları çokça öldürüp bitkin düşürdüğünüz vakit düğümü sıkı bağlayın. İmamın esiri öldürmek hakkı yoktur. el-Haccac'dan rivayet edildiğine göre o, öldürmek üzere Abdullah b. Ömer'e bir esir vermiş, o bunu kabul etmeyerek: Allah bize böylesini emretmiyor, dedikten sonra: **“Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde artık bağı sıkıca bağlayın”** buyruğunu okudu.

Biz (İbnu'l-Arabî) deriz ki: (Ancak) Rasûlullah (sav) -başkasını- söylemiş ve uygulamıştır. Yüce Allah'ın karşılıksız ve fidiye karşılığı serbest bırakılması ile ilgili açıklamasında, başka bir uygulama yapılmayacağı manası çıkmaz. Çünkü yüce Allah, zinada celd (sopa) hükmünü açıklamışken Peygamber (sav) da recm hükmünü açıklamıştır. İbn Ömer'in böyle söylemesi) el-Haccac'ın elinden böyle bir işi yapmak istemekten hoşlanmaması ihtimali ile olabilir. Bundan dolayı söylediği o sözlerle özürünü beyan etmiş olmaktadır. Rabbimiz en iyi bilendir.

“Emir budur. Eğer Allah dileseydi elbette onlardan intikam alırdı.” buyruğunda geçen: (ذَلِكَ): **Emir budur**” lafzı önceden geçtiği üzere ref' konumundadır. Durum az önce sözedip açıkladığım şekildedir, demektir. Bu lafzın; “Bunu yapınız” anlamında mansub olduğu da söylenmiştir. Mübteda olması da mümkündür. O zaman bu, kâfirlerin hükmüdür, demek olur. Bu lafız fasih konuşan bir kimsenin bir konudan bir başka konuya geçişi esnasında kullandığı bir kelimedir. Bu da yüce Allah'ın: (هَذَا وَإِنَّ لِلطَّائِفِينَ لَشَرَّ مَأْبٍ): *Bu böyledir. Azgınlık için muhakkak en kötü dönüş yeri vardır*” (Sad, 38/55) buyruğuna benzemektedir. Yani bu gerçektir ve Ben zalimlere şunun şunun yapılacağını size bildiriyorum, demektir.

“...Elbette onlardan intikam alırdı” buyruğu savaş olmaksızın onları helak ederdi, demektir. İbn Abbas: Meleklerden bir ordu ile elbette onları helak ederdi, diye açıklamıştır.

“Fakat kiminizi kiminizle sınamak için” yani yüce Allah kiminizi kiminizle sınayarak -bizzat sûrenin kendisinde belirtildiği üzere- mücahidleri ve sabredenleri ortaya çıkartıncaya kadar savaşla sizin durumunuzu sınamak ve denemek için böyle yapmaktadır.

“Allah yolunda öldürülenlerin” Uhud'da öldürülen müminleri kastetmek-

tedir **“amellerini asla boşa çıkartmaz.”**

“(قُتِلُوا): Öldürülenler” buyruğu genel olarak: “(قَاتِلُوا): Savaşanlar” diye okunmuştur ki; Ebu Ubeyd’in tercih ettiği budur. Ancak Ebu Amr ve Hafs “kaf” harfi ötreli ve “te” harfi kesreli olarak: “(قُتِلُوا): Öldürülenler” diye okumuşlardır. el-Hasen de böyle okumuş olmakla birlikte, o çokluk anlamı ifade etmek üzere “te” harfini şeddeli okumuştur. el-Cahderî, İsa b. Ömer ve Ebu Hayy ve ise “kaf”tan sonra “elif” getirmeksizin, “kaf” ve “te” harflerini: (قَتَلُوا) şeklinde ve “müşrikleri öldürenler” anlamında okumuşlardır.

Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre bu âyet-i kerime, Rasûlullah (sav) dağ geçidinde iken Uhud günü inmiştir. O sırada aralarında hem yaralılar, hem de öldürülenler pek çoktu. Müşrikler de: Yücel ey Hubel, diye seslenmiş, müslümanlar da: Allah en yüce ve en büyüktür, diye karşılık vermişlerdi. Müşrikler: Bugün Bedir gününe karşılık olsun, zaten savaş bir o tarafa bir bu tarafa döner, dedi. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Eşitlik yoktur deyiniz. Bizim ölülerimiz Rabbleri katında diridir, rızıklanırlar. Sizin ölüleriniz ise cehennem ateşinde azaplanırlar.” Bunun üzerine müşrikler şöyle demişti: Bizim Uzzamız var, sizin ise Uzzanız yok deyince, müslümanlar: Allah bizim mevlamızdır, sizinse mevlanız yok, demişlerdi. Bu hususlar daha önce Al-i İmran Sûresi’nde (3/152. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلُّهُمُ بِالْهَمِّ ﴿٥٠﴾

5. Onları doğruya iletecek ve hallerini ıslah edecek.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ebu Amr’ın -bir önceki ayetteki-: “(قُتِلُوا): Öldürüldüler” şeklindeki okuyuşu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah: **“Onları doğru yola iletecek ve hallerini ıslah edecek”** diye buyurmaktadır. Öldürülen bir kimse ise bununla nitelendirilmez. Başkası da şöyle demiştir: O zaman anlam şöyle olur: Allah onları cennete iletecektir yahutta onlardan geri kalanları iletecektir, yani onların hidayette olmalarını gerçekleştirecektir.

İbn Ziyad da şöyle demiştir: Kabirde Münker ve Nekire karşı cevap vermek noktasında onlara doğruyu gösterecektir.

Ebu'l-Mealî dedi ki: Bazan hidayet lafzı müminleri cennete ulaştıran ve oraya götüren yolların müminlere gösterilmesi anlamı kastedilebilir. Bu kabil-den olmak üzere yüce Allah müminlerin nitelikleri ile ilgili olarak: **“Amellerini asla boşa çıkartmaz. Onları doğruya iletecek...”** buyruğu vardır. Yine yüce Allah’ın: **“Onlara cehennemin yolunu gösterin”** (es-Saffat, 37/22) buyruğunda geçen “hidayet” buyruğu, onları oraya götürün, anlamındadır.

وَيُذِخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

6. Ve onları kendilerine tanıttığı cennete girdirecek.

Yani onlar cennete girecekleri vakit, haydi kalacağınız konaklarınıza dağılın, denilecek. Onların kalacakları konaklarını bilip tanımaları, cuma namazına katılanların evlerine döndükleri vakit, kendi evlerini bilip tanımalarından daha ileri derecede olacaktır. Bu anlamdaki açıklamayı Mücahid ve müfessirlerin çoğu yapmıştır. Buharî’de bu görüşün doğruluğuna delil teşkil eden Ebu Said el-Hudrî’den gelen bir rivayet yer almaktadır. O dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Müminler cehennem ateşinden kurtulacaklar ve cennet ile cehennem ateşi arasında bir köprü üzerinde alıkonulacaklar. Dünya hayatında iken kendi aralarındaki birtakım haksızlıkların (haksızlığa uğramış bulunan) birtakım kimselerin lehine kısas yapılır. Nihayet arındırılıp tertemiz edileceklerinde cennete girmelerine izin verilecektir. Muhammed’in nefsi elinde olana yemin ederim ki, onlardan herhangi bir kimsenin cennetteki konağına giden yolu bilmesi, sizden herhangi birinizin dünyadaki evine giden yolu bilip tanımasından daha ileri derecede olacaktır.”⁽¹⁾

“**Ve onları kendilerine tanıttığı cennete**” buyruğunun, herhangi bir istidlal olmaksızın, onu tanıyacak noktaya varıncaya kadar kendilerine açık seçik bildirdiği anlamına geldiği de söylenmiştir.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah dünyada cenneti, niteliklerini onlara tanıtmış bulunmaktadır. Onlar oraya girecekleri vakit bu nitelikleriyle cenneti tanıyacaklardır.

Buyrukta hazfedilmiş ifadeler olduğu da söylenmiştir. Bu da şu demektir: Yüce Allah cennetin yollarını, meskenlerini ve onlara ait o cennetin evlerini tanıtmış bulunmaktadır. Buna göre muzaf hazfedilmiş olmaktadır.

Bu tanıtmanın bir kılavuz aracılığıyla olacağı da söylenmiştir. Bu ise kulun amelini yazmakla görevli olan melektir. Bu melek kulun önünde yürüyecek, kul da arkasından konaklayacağı eve varıncaya kadar gidecektir. Melek ona cennette kendisi için verilmiş olan herşeyi tanıtmış olacaktır. Ancak Ebu Said el-Hudrî’nin rivayet ettiği hadis, bu kanaati reddetmektedir.

İbn Abbas dedi ki: “**Kendilerine tanıttığı**” çeşitli zevk verici şeyler ile kendilerine hoş kıldığı... demektir. Buradaki “**tanıtmak**” anlamındaki fiil hoş koku demek olan: (الْعَرَفَ)’den alınmıştır. (طعامٌ مُعَرَّفٌ) de: “Tadı hoş kılınmış (güzel pişirilmiş) yemek” demektir. Araplar bir yemeği tuz ve çeşitli tohumlar-

(1) *Buhari*, V, 2394; *Müsned*, III, 13, 57, 63, 74.

la (baharat ve benzerleri ile) tadının güzelleştirilmesini anlatmak üzere: (عُرِفَ الْقَدْر) derler. Şair de bir adama hitab edip onu överken şöyle demektedir:

عُرِفَتْ كَاتِبَ عَرَفَةِ اللُّطَائِمِ

“Misk parçalarının kokusunu güzelleştirdiği (kadınların giydiği) yensiz bir elbise gibi, sen de hoş kokulusun.”

Bu tabirin, çokluğundan ötürü yemeğin üstüste yığılmasından geldiği de söylenmiştir. Mesela: “(حَرِيرٌ مَعْرَفٌ): Üstüste ipekler” demektir. Bu da “at yeleşi” demek olan “urfu'l-feras” gibi birbiri arkasında bulunan: (العُرْف)'den gelmektedir.

“**Kendilerine tanıttığı**” buyruğunun kendilerine cennetle mükafat verilmesi gerekecek şekilde itaate muvaffak kıldığı anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre o, semada bulunanlara cennete gireceklerin, cennetteki lütuf ve ikramlarını, değerlerini açığa çıkarmak maksadı ile cennet verileceğini bildirmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre de yüce Allah, itaat eden kullarına cennetin kendilerinin olacağını bildirmiştir, demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

7. Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınıza sebat verir.

“**Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder.**” Yani siz Allah'ın dinine yardım edecek olursanız, O da kâfirlere karşı size yardım eder (size zafer verir). Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: “**Allah kendi (dini)ne yardım edene elbette yardım eder**” (el-Hac, 22/40) buyruğudur ki, daha önce geçmiş bulunmaktadır.

Kutrub dedi ki: Şâyet Allah'ın peygamberine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder, demektir. Anlamlar birbirine yakındır.

“**Ve**” savaş esnasında “**ayaklarınıza sebat verir.**” İslâm üzere ya da Sırat üzere sebat verir, diye de açıklanmıştır. Maksadın güven duygusu ile kalblere sebat verilmesi olduğu da söylenmiştir. Buna göre ayaklara sebat ver-

mek savaş esnasında ilahi yardım ve desteği ifade eder. Daha önce el-Enfal Sûresi'nde (8/9-10. âyetin tefsirinde) bu anlamdaki açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca yüce Allah o sûrede: *"Hani Rabbin meleklere: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlere sebat verin... diye vahyedyordu"* (el-Enfal, 8/12) diye buyurmaktadır. O sûrede arada bir vasıtanın (meleklerin) bulunduğunu belirtirken, burada böyle bir vasıttan hiç söz etmemektedir. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: Ölüm meleği sizin canınızı alır"* (es-Secde, 32/11) diye buyururken, bir başka âyette: *"Allah sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldüren...dir"* (er-Rum, 30/40) buyruğu ile: *"O Allah ki ölümü ve hayatı yaratandır"* (el-Mülk, 67/2) buyruklarında bu araçtan söz etmemektedir. Buna benzer buyruklar pek çoktur. Kısacası bir ve tek olarak Allah'tan başka fail (olayları yapan ve yaratan) yoktur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾

8. Kâfir olanlara gelince, yüzleri üzere düşüp helak olmak, hakkıdır onların. Amellerini de boşa çıkartmıştır.

"Kâfir olanlara gelince" anlamındaki buyruğun mübteda olarak merfu olma ihtimali vardır. Daha sonra gelen **"Yüzleri üzere düşüp helak olmak hakkıdır onların"** anlamındaki buyruğun açıkladığı fiil ile nash konumunda olması da mümkündür. Sanki: Kâfir olanları da yüzleri üzere düşürüp helak etmiştir, buyurulmuş gibidir.

"تَعْسًا لَهُمْ": Yüzleri üzere düşüp helak olmak hakkıdır onların" buyruğunda fiil (bed)dua yolu ile mastar olarak nasbedilmiştir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır. Bu da: **"سَفِيًا لَهُ وَرَعِيًا"**: Ona içecek ve mera olacak (şeyler) verilsin" gibidir. Bu buyruktaki beddua -tökezleyip düşen kimseye söylenen: **"لَعَا لَهُ"**: Yerden kalkasica" anlamındaki sözün zıddıdır. Şair el-A'sa da şöyle demiştir:

فالتعس أولى لها من أن أقول لعا

"Ona kalk demektense, düşüp de helak olsun demek, daha uygun düşer."

Anlamı ile ilgili olarak on çeşit açıklamada bulunulmuştur: 1- İbn Abbas ve İbn Cüreyc'e göre uzak olsunlar, 2- es-Süddî'ye göre kedere boğulsunlar, 3- İbn Zeyd'e göre bedbaht olsunlar, 4- el-Hasen'e göre Allah onlara ağır sözler söylesin, 5- Sa'leb'e göre helak olsunlar, 6- ed-Dahhak ve İbn Zeyd'e gö-

re hüsrana uğrasınlar, 7- en-Nekkaş'ın naklettiği bir açıklamaya göre onlar ne kadar çirkindirler, 8- Yine ed-Dahhak'ın açıklamasına göre burunları yerde sürtülsün onların, 9- Yine Sa'leb'in açıklamasına göre kötülük onlara olsun, 10- Ebu'l-Aliye'ye göre bedbahtlık onların olsun.

(التَّعَسَّ) 'in "aşağı düşmek, alçalmak ve tökezleyip, düşmek" anlamında olduğu söylenmiştir. İbn es-Sikkit dedi ki: Bu yüzüstü yıkılmak anlamındadır. Buna karşılık: (النَّكْسُ) ise "başı üstüne yıkılması" demektir. Yine İbnu's-Sikkit: "(التَّعَسَّ): Helak olmak" anlamına gelir, demiştir. el-Cevherî dedi ki: Bunun asıl anlamı yıkılmak demektir. Bu da ayağa kalkmanın, dikilmenin zıttı anlamıdır. Bu fiil "ayn" harfi üstün olarak: (وقد تعسَّ يتعسَّ تعساً) şeklinde kullanılır. "(تعسَّ الله): Allah onu yüzüstü yere yiksın" demektir. Mücemmi' b. Hilal dedi ki:

تَقُولُ وَقَدْ أَفْرَدْتُهَا مِنْ خَلِيلِهَا تَعَسَّتَ كَمَا أَتَعَسَّتَنِي يَا مُجْمَعُ

"Ben onu can yoldaşından ayırdım da diyor ki o:

Ey Mücemmi' sen beni yüzüstü yıktığın gibi, sen de yüzüstü yıkılasın."

"(تعساً لفلان): Allah onu yakasını bırakmayacak şekilde bir helake maruz bırakınsın" denilir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bazıları "ayn" harfi esreli olarak; (تعس) diye bu fiilin kullanılabileceğini de kabul etmişlerdir.

Derim ki Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste de böyledir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "(تعسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالْدَّرْهَمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ)": Dinara, dirheme, kadifeye, çizgili elbiseye köle olan, kahrolup helak olsun. (Çünkü) böyle bir kimseye verilecek olursa hoşnut olur, verilmezse hoşnut olmaz." Bu hadisi Buharî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Bu hadisin rivayet yollarından birisinde de şöyle denilmektedir: "(تعسَّ وَأَتَكَسَّ وَإِذَا شَبَّكَ فَلَا أَتَنَقَّشَ)": Düşüp helak olsun, başaşağı yıkılsın, (bir tarafına) diken batsa o dikenini çıkaran olmasın." Bu hadisi de İbn Mace rivayet etmiştir.⁽²⁾

"Amellerini de boşa çıkartmıştır." Onları iptal etmiştir. Çünkü onların amelleri şeytana itaatti.

"(الْبَيْنُ)": Helak olmak" buyruğunun başına "fe" harfinin gelmesi: "(فَتَعَسَّ)": ...lar" lafzındaki mübhemlikten ötürüdür. **"Amellerini de boşa çıkartmıştır"**

(1) Buhari, III, 1057, V, 2364; İbn Mace, II, 1385 (yakın lafızlarla).

(2) İbn Mace, II, 1386.

buyruğunun haber şeklinde gelmesi de: “(الدين): ...lar” lafzına göredir. Çünkü bu, lafzen bir haberdur. Buna göre “fe” harfinin gelmesi manaya göredir. “**Boşa çıkartmıştır**” buyruğu da lafza göredir. (Mealde de bu görülebilmektedir.)

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أُنْزِلَ اللَّهُ فَاحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

9. Bu böyledir. Çünkü onlar Allah’ın indirdiğini hoş görmediler. Bundan dolayı amellerini boşa çıkartmıştır.

Yani bu saptırmanın ve yüzleri üzere düşürölüp helak edilmelerinin sebebi, onların “**Allah’ın indirdiği**” kitab ve şariatleri “**hoş görme**” meleridir. “**Bundan dolayı amellerini**” Mescid(-i Haram’ı) imar etmek, misafirleri ağır-lamak, Allah’a yakınlaştıracı türden olan çeşitli ameller gibi davranışlarını “**boşa çıkartmıştır.**” Çünkü yüce Allah ancak müminin yaptığı salih ameli kabul eder.

“**Amellerini boşa çıkartmıştır**” ifadesinin, putlara ibadelerini boşa çıkartmıştır, anlamında olduğu da söylenmiştir.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾

10. Acaba onlar yeryüzünde gezip kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah onları toptan helak etmiştir. Kâfirlere de onların benzerleri vardır.

Yüce Allah iman gereğine dikkat çekmek üzere mümin ve kâfirin hallerini açıkladıktan sonra, ibretle dikkat etmekten söz etmektedir. Yani bunlar Ad, Semud ve Lut kavmi ile diğerlerinin topraklarında, onların hallerinden ibret almak için dolaşmıyorlar mı? Kalbleriyle “**kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin**” kendilerinden önceki kâfirlerin sonuçtaki hallerinin “**nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah onları toptan helak etmiştir**” ve kökten imha etmiştir. “(دَمَّرَهُ تَدْمِيرًا)”: Onu toptan helak etti, mahvetti” ile (دَمَّرَ عَلَيْهِ)’in kullanımı aynı anlamdadır.

Daha sonra yüce Allah Mekke müşriklerini tehdit ederek: “**Kâfirlere de**

onların benzerleri vardır.” Yani öncekilere yapılan bu işin -yok edip he-
lak etmek- benzeri vardır.

ez-Zeccac ve et-Taberî dediler ki: “(أَمْثَلُهَا): **Benzerleri**” lafzındaki “he” za-
miri akıbeta racidir. Yani Kureyş kavminden kâfir olanlara, iman etmeyecek
olurlarsa, geçmiş ümmetlerin yalanlamalarının akıbetinin benzeri sözkonu-
sudur. (Bunların başlarına da onun gibisi gelecektir).

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ ﴿١١﴾

11. Bu böyledir. Çünkü Allah iman edenlerin velisidir, kâfirlerin ise velisi yoktur.

Yani Allah iman edenlerin gerçek dostu ve yardımcısıdır. Abdullah b. Me-
sud'un kıraatinde: “(ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا): Bu böyledir. Çünkü Allah iman
edenlerin velisidir” şeklindedir. Burada “mevla (veli)” yardımcı demektir. Bu
açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

فَعَدَّتْ كِلَا الْفَرَجَيْنِ تَحْسِبُ أَنَّهُ مَوْلَى الْمَخَافَةِ خَلْفُهَا وَأَمَامُهَا

“Önündeki ve arkasındaki her iki yolun da,
Korkuya karşı kendisinin mevlası (velisi, dost ve yardımcısı)
olacağını zannetti.”

Katade dedi ki: Bu âyet-i kerime, Peygamber (sav) Uhud gününde dağ-
daki geçitte bulunduğu sırada müşriklerin: Bir güne karşılık, bir gün. Bizim
Uzzamız var, sizinse Uzzanız yok, diye bağırdıklarında, Peygamber (sav)'in
de: “Deyin ki: Allah bizim mevlamız (dost ve yardımcımız)dır. Sizin ise
mevlanız yok” demesi üzerine inmişti ki, daha önceden (4. âyetin tefsirinin
sonlarında) geçmiş bulunmaktadır.

“Kâfirlerin ise velisi yoktur.” Allah'a karşı kimse onlara yardımcı olamaz.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ
وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

12. Şüphesiz ki Allah iman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kâfirler ise onlar faydalanırlar ve davarların yediği gibi yerler. Kalacakları yerler ise ateştir onların.

“Şüphesiz ki Allah iman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar.” Buna benzer buyruklar daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

“Kâfirler ise onlar” dünya hayatında davarlar imiş gibi, karınlarından ve arzularından başka hiçbir istekleri olmayan ve yarınları ne olacak diye hatırlarına getirmeyen **“davarların yediği gibi yerler.”**

Denildiğine göre, mümin dünyada iken kendisine azık hazırlar, münafık süslenir, kâfir de faydalanır. **“Kalacakları yerler”** ikamet edecekleri ve konaklayacakları yerler **“ise ateştir onların.”**

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْنَاكَ
أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾

13. Seni (yurdundan) çıkartan ülkenden daha güçlü nice ülke vardı! Biz yine de onları helak ettik. Onların yardımcıları yoktur.

“Seni çıkartan ülkenden daha güçlü nice ülke vardı!” buyruğunda geçen: “(كَأَيِّنْ): Nice” lafzına dair açıklamalar Al-i İmran Sûresi’nde (3/146. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu lafız burada: “(كَمْ): Nice” anlamındadır ki; nice... ülke vardır, demektir. el-Ahfeş, Lebid’in şu beyitini zikretmektedir:

وكائن رأينا من ملوك وسوقة ومفتاح قيد للأسير المكبل

“Biz nice krallar ve yönetilenler gördük,
Ve zincirlere vurulmuş esirin zincirlerini açan anahtarlar.”

Buna göre buyruk, nice ülke ahalisi vardır ki... demektir.

Ahalisi, **“Seni çıkartan ülkenden”** ülke ahalisinden **“daha güçlü nice ülke vardı. Biz yine onları helak ettik. Onların yardımcıları yoktu.”**

Katade ve İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) Mekke'den mağaraya doğru çıkıp gidince, Mekke'ye döndü ve şöyle dedi: "Allah'ım (da biliyor ki), sen Allah'ın en çok sevdiği bir ülkesin. Benim de en sevdiğim ülke sensin, eğer senin ahalin olan müşrikler beni çıkartmamış olsalardı, ben de senden çıkıp gitmezdim." Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.⁽¹⁾ Bunu es-Salebi zikretmiş olup sahih bir hadistir.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

14. Rabbinden apaçık bir delil üzere olan, kötü ameli kendisine süslü gösterilen ve hevalarına uyan kimseler gibi midir?

"Rabbinden apaçık bir delil üzere olan" buyruğunun başındaki (soru için getirilen) "elif," takrir (söyletme) "elif"idir. **"Apaçık bir delil"** lafzı, sebat ve yakîn demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Ebu'l-Aliye dedi ki: Bu kimse Muhammed (sav)'dır, apaçık delil de vahiydir.

"Kötü ameli" yani putlara ibadeti **"kendisine süslü gösterilen"** bu da Ebu Cehil ve kâfirlerdir **"ve hevalarına"** yani canlarının çektiklerine, arzularına **"uyan kimseler gibi midir?"**

Bu süslü gösterme, yaratılış itibariyle Allah tarafındandır. Şeytan tarafından da davet ve vesvese suretinde olması mümkün olabileceği gibi, kâfir tarafından da olması mümkündür. Yani kâfirin kendisi yaptığı kötü işi kendi kendisine süslü göstermiş ve küfür üzere ısrar etmiş olur. ("سُوءُ"): Kötü" lafzı (tekil olarak gelmesi), ("مَنْ"): Kendisi" lafzına göredir. ("وَاتَّبَعُوا"): Uyan kimseler" lafzının çoğul gelmesi de bu lafzın manasına binaendir.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ^ط فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ^ج وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ^ج وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ^ج وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى^ط وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ^ط كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

(1) Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, III, 283; Ebu Ya'la; *Müsned*, V, 69; İbn Abdî'l-Berr, *Temhid*, VI, 33; *Müsned*, IV, 305 (az farkla Ebu Hureyre'den)

15. Takva sahiplerine vaadolunan cennetin durumu şudur: Orada kokusu, tadı değişmeyen sudan nehirler, tadı değişmeyen sütten nehirler, içenlere lezzetli gelen şarabtan nehirler, süzölmüş baldan nehirler vardır. Onlar için orada meyvelerin her türlü-sünden ve Rabblerinden bir mağfiret dahi vardır. (Bunlar) ateş-te ebediyyen kalıcı ve bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?

Yüce Allah: “Şüphesiz ki Allah iman edip salih amel işleyenleri... cennetlere sokar” (Muhammed, 47/12) diye buyurduktan sonra **“takva sahiplerine vaadolunan cennetin durumu şudur”** buyruğu ile bu cennetlerin niteliklerini bildirmektedir. Yani takva sahipleri için hazırlanmış olan cennetin niteliği şudur... Bu hususa dair açıklamalar daha önce er-Ra'd Sûresi'nde (13/35. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ali b. Ebi Talib: “(مَثَلٌ): Durumu” anlamı verilen lafzı; (مِثَالٌ) diye okumuştur.

“Orada kokusu, tadı değişmeyen sudan nehirler... vardır” buyruğunda geçen ve: **“kokusu, tadı değişmeyen”** anlamı verilen: (الأسن) ile (الأجن) aynı anlamdadır. “(قد أسن الماء يأسن ويأسن أسناً وأسوناً): Suyun kokusu değişti, değişir, değişmek” demektir.

Aynı şekilde: (أجن الماء يأجن ويأجن أجناً وأجونا) de aynı anlamdadır. Her ikisinde de fiilin ikinci harfi kesreli olarak: (أجن وأيسن يأسن ويأسن أسناً وأجناً) diye de kullanılabilir. Bu açıklamayı el-Yezidî yapmıştır.

“(أيسن الرجل يأسن): Adam kuyuya girdi, kuyunun yahutta başka bir şeyin kötü kokusu ona isabet ettiğinden ötürü bayıldı ya da başı döndü, bayılır, başı döner” anlamındaki kullanım ise sadece (mazisinde) “sin” harfi kesreli olarak kullanılır, başka türlü kullanılmaz. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

قد أترك القرن مضفراً أنامله يعيد في الرمح مِيد المائح الأسن

“Rakibimi parmak uçları sararmış olarak bıraktığım olur.

Kuyuya su almak için inip, üzerine pis kokular bulaştığından başı dönenin döndüğü gibi, mızrak onun içinde olduğu halde kıpırdanır, durur.”

Bu beyitin son kelimesi “(الوسن): Kuyunun kötü kokusundan dolayı baygın düşmüş kimse” şeklinde de rivayet edilir (ki bu da aynı kelimenin bir söyleyişidir).

"(تَاسَنَ الْمَاءُ): Su (tadı, kokusu) değişti" demektir. Ebu Zeyd dedi ki: "(تَاسَنَ عَلَيَّ تَاسَنًا): Hastalandı ve gecikti" demektir.

Ebu Amr dedi ki: "(تَاسَنَ الرَّجُلُ أَبَاهُ): Kişi babasının huyunu aldı" demektir. el-Lahyanî: Ona benzemesi halinde bu tabir kullanılır, demiştir.

Genel olarak: "(آسَنَ): Değişen" şeklinde "elif" med ile okunmuştur. İbn Kesir ve Humeyd ise medsiz olarak: "(أَسَنَ) diye okumuş olup, bunlar iki ayrı söyleyiştir. Tıpkı; (حَافِرٌ) ile (حَذَرٌ) lafızları(nın aynı anlamda; sakınan, çekinen, tetikte bulunan) gibi. el-Ahfeş dedi ki: Medsiz kullanımda şimdiki hal (zaman) kastedilir. Medli kullanımda ise gelecek (geniş zaman) kastedilir.

"Tadı değişmeyen sütten nehirler" yani dünyadaki sütler ekşiyerek tadı değiştiği gibi, uzun süre kaldığından dolayı ekşimeyen sütten nehirler **"içenlere lezzetli gelen şaraptan nehirler"** yani dünya şarabı gibi (meyvesi sıkılırken) ayaklarla kirletilmemiş ve ellerin bulandırmadığı, dolayısıyla tadı da lezzetli, içmesi hoş ve içenlere tiksinti vermeyen **"şaraptan nehirler"**; "(شَرَابٌ لَذٌّ): Lezzetli şarap" demektir. (لَذِيذٌ) de aynı anlamdadır. "(أَسْتَلَذَّهُ): Onu lezzetli buldu" anlamındadır.

"Süzülmüş baldan nehirler..." Bal arının akan salyası demektir. **"Süzülmüş"** ise mumdan ve diğer yabancı maddelerden arıtılmış demektir. Allah bali bu şekilde yaratmıştır. Bu bal ne ateş üzerinde arıtılmış olacak, ne de arılar tarafından kirletilmiş olacak.

Tirmizî'de Hakim b. Muaviye'den, o babasından, o da Peygamber (sav)'dan rivayete göre peygamber şöyle buyurmuştur: "Cennette su denizi, bal denizi, süt denizi, şarap denizi vardır. Bundan sonra da ondan nehirler ayrılır." (Tirmizî) dedi ki: Hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Sahih-i Müslim'de de Ebu Hureyre (r.a)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat'ın hepsi de cennet ırmaklarındandır."⁽²⁾

Ka'b dedi ki: Dicle ırmağı cennetliklerin su ırmağıdır. Fırat süt ırmakları, Mısır ırmağı şarab ırmağı, Seyhan da onların bal ırmağıdır. Bu dört nehir Kevser ırmağından çıkarlar.

"(الْعَسَلُ): Bal" hem müzekker, hem müennes olarak kullanılır. İbn Abbas dedi ki: **"Süzülmüş baldan"** arıların karnından çıkmamış olan baldan, demektir.

"Onlar için orada meyvenin her türlüşünden" buyruğundaki; "(مِنْ)...den" tekid için fazladan gelmiştir.

(1) Tirmizi, IV, 699; Müsned, V, 5.

(2) Müslim, IV, 2183; Müsned, II, 289, 440.

“Ve Rabblerinden” günahlarına “bir mağfiret dahi vardır.”

“(Bunlar) ateşte ebediyyen kalıcı... kimseler gibi midir?” el-Ferra dedi ki: Yani hiç bu nimetler arasında ebedi kalacak kimse cehennem ateşinde ebediyyen kalacak kimse gibi olur mu?

ez-Zeccac dedi ki: Hiç Rabbinden gelmiş apaçık bir delil üzere olup kendisine bu şeylerin verildiği kişi, kötü ameli kendisine süslü gösterilip cehennemde ebedi kalacak kimse gibi midir? Buna göre **“kimse gibi”** anlamındaki lafız, yüce Allah'ın: **“Kötü ameli kendisine süslü gösterilen”** buyruğundan bedeldir.

İbn Keysan dedi ki: Bu meyve ve ırmakların bulunduğu cennetin misali, hiç Hamim (kaynar su)yun ve Zakkumun içinde bulunduğu ateşin misali gibi olur mu? Hiç ebedi nimetler içerisinde bulunan cennetlikler, kalıcı azab içerisinde bulunan cehennemlikler gibi olur mu?

“Ve bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilen kimse gibi midir?” Son derece kaynayıp coşan sıcak su, kendilerine yaklaşıldığı vakit yüzlerini yakar ve perçemleri dökülür. O suyu içtikleri takdirde bağırsaklarını paramparça eder ve arka yollarından çıkartır.

“(الأمعاء): Bağırsaklar” lafzı (مِعَى) 'in çoğulu olup bunun tesniyesi -ikili-: (مِعْيَان) şeklinde gelir. Karın boşluğundaki bütün bağırsaklara bu ad verilir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ۚ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنفَا ۚ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾

16. Onlardan gelip seni dinleyenler de vardır. Yanından çıktıklarında kendilerine ilim verilmiş olanlara: “Az önce ne söyledi?” derler. İşte bunlar, Allah'ın, kalplerine mühür vurduğu ve hevalarına uyup gitmiş kimselerdir.

17. Hidayeti bulanların ise hidayetlerini arttırmış ve kendilerine takvalarını vermiştir.

“Onlardan gelip seni dinleyenler de vardır.” Yani davarların yediği gibi yiyip faydalanan, kötü amelleri kendilerine süslü gösterilmiş bulunan bu kimseler arasından gelip seni dinleyenler de vardır; ki bunlar Abdullah b.

Ubeyy b. Selul, Rifaa b. et-Tabut, Zeyd b. es-Salit, el-Haris b. Amr ve Malik b. Duşşum gibileridir. Bunlar cuma günü hutbede hazır bulunurlardı. Hutbede münafıklardan sözedildi mi peygamberden yüz çevirirler ve dışarı çıktılar mı onun hakkında soru sorarlardı. Bu açıklamayı el-Kelbî ve Mukatil yapmıştır.

Bir başka açıklamaya göre bunlar Rasûlullah (sav)'ın huzurunda müminlerle birlikte bulunurlar, onun söylediklerini dinlerler, mümin kimseler onun söylediklerini beller, kâfirler ise bellemezlerdi.

“Yanından çıktıklarında” senin meclisinden ayrıldıklarında **“kendilerine ilim verilmiş olanlara...”** İkrime; bu Abdullah b. Abbas'tır diye açıklamıştır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Ben kendilerine soru sorulan kimselerden yani kendilerine ilim verilmiş kimselerden idim.

Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayette; bununla Abdullah b. Mesud'un kastedildiğini söylemiştir. Aynı şekilde Abdullah b. Bureyde de bu Abdullah b. Mesud'dur, demiştir. el-Kasım b. Abdu'r-Rahman, Ebu'd-Derda'dır, İbn Zeyd ise bunlar ashab-ı kiramdır, demişlerdir.

“Az önce ne söyledi, derler.” Bunu alay olsun diye söylüyorlardı. Yani ben onun ne söylediğine hiç önem vermiyorum.

(أَنفًا) ile “içinde bulunulan vakte en yakın an” kastedilir. Bu da “bir şeye başladım” anlamında kullanılan: (أَسْتَأْنَفْتُ الشَّيْءَ) 'den gelmiştir. “(أَمْرًا أَنْفًا): Yeni bir iş” tabiri de buradan geldiği gibi, “(رَوْضَةً أَنْفًا): Kimsenin otlamadığı bir bahçe” tabiri de buradan gelmektedir. “Kendisinden hiçbir şey içilmemiş bir kase”ye de; (كَاسَ أَنْفًا) denilir. Tıpkı hiç otlanılmamış bir bahçe gibi, henüz kendisinden içilmemiş olduğu anlatılmak istenmektedir. Şair de şöyle demiştir:

وَيَخْرُمُ سِرُّ جَارَتِهِمْ عَلَيْهِمْ وَيَأْكُلُ جَارُهُمْ أَنْفَ الْقَصَاعِ

“Komşularının sırları kendilerine haramdır.
Komşuları da yemek kablarının kıyısından yer.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إِنَّ الشُّوَاءَ وَالنُّبَيْلَ وَالرُّغْفَ وَالْقَيْنَةَ الْحَسَنَاءَ وَالْكَاسَ الْأَنْفَ
لِلطَّاعِنِينَ الْخَيْلَ وَالْخَيْلَ قُطْفَ

“Şüphesiz ki sade pişen etlerle ekmekler,
Güzel şarkıcı cariye ile içilmedik kaseler,
Atlara mızrak saplayanlardır, atlar da kötü ve ağır yürürken.”

Şair Imruu'l-Kays da şöyle demektedir:

قد غدا يحملني في أنفه

“Beni ta başından ilkinde taşımaya koyuldu.”

“(أَنْفُ كُلِّ شَيْءٍ) : Herşeyin ilki ve başı” demektir.

Katade bu münafıklar hakkında şunları söylemektedir: İnsanlar iki türdür. Birisi Allah’tan gelen buyrukları aklıyla kavrayıp duyduklarıyla faydalanan kişidir. Birisi ise aklıyla kavramadığı gibi, duyduklarıyla faydalanmayan kişidir.

Şöyle denirdi: İnsanlar üç türdür: Birisi duyduklarıyla amel eden, birisi duyduklarını aklıyla kavrayan, birisi de duyduklarından gafil ve onları terkedenden kimse.

“İşte bunlar, Allah’ın kalplerine mühür vurduğu” böylelikle iman etmeyen **“ve”** küfürde **“hevalarına uyup gitmiş kimselerdir.”**

“Hidayeti bulanların” imana yol bulanların **“ise hidayetlerini arttırmıştır.”** Bir açıklamaya göre Peygamber (sav) onların hidayetlerini arttırmıştır. Diğer bir açıklamaya göre ise, dinledikleri Kur’ân-ı Kerim onların hidayetlerini arttırır. Yani yakînleri kat kat artar.

el-Ferra dedi ki: Münafıklardan ve onların alay etmelerinden yüz çevirmeleri onların hidayetlerini arttırmıştır.

Neshedici buyruğun inişi, onların hidayetlerini arttırmıştır, diye de açıklanmıştır.

Artan hidayetlerinin ne olduğu hususunda dört görüş vardır: 1- er-Rabî b. Enes’in açıklamasına göre ilimlerini arttırmıştır. 2- ed-Dahhak’a göre onlar dinlediklerini bilmiş ve bildikleriyle amel etmiş kimselerdir. 3- el-Kelbî’ye göre dinlerindeki basiretlerini ve peygamberlerini tasdik etmelerini arttırmıştır. 4- Sahib oldukları iman sebebiyle kalplerine genişlik verilmiştir.

“Ve kendilerine takvalarını vermiştir.” Yani onlara takvayı ilham etmiştir. Denildiğine göre bu da beş türlü açıklanmıştır: 1- er-Rabî’a göre onlara haşyeti (saygı ile korkuyu) vermiştir. 2- es-Süddî’ye göre ahirette takvalarının sevabını, 3- Mukatil’e göre kendilerine farz kılınan şeyleri işleme muvafakiyetini, 4- İbn Ziyad ve yine es-Süddî’nin dediğine göre; nelerden sakınacaklarını açıklamayı, 5- Atiyye’ye göre mensuhu terkedip, nasih ile amel etmeyi vermiştir.

el-Maverdî dedi ki: Altıncı bir ihtimal de ruhsatları terkedip azimetler gereğince uygulama yapmayı vermiştir.

“Kendilerine... vermiştir” anlamındaki buyruk -yine aynı anlama gelen: (وَأَعْطَاهُمْ) diye de okunmuştur.

İkrime dedi ki: Bu âyet-i kerime, kitab ehlinde iman eden kimseler hakkında inmiştir.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا
فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرُهُمْ ﴿١٨﴾

18. Artık onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başkasını mı gözlüyorlar? İşte onun alametleri gelmiş bulunuyor. O halde onlara geldiğinde öğüt almalarının kendilerine faydası ne olur ki?

“Artık onlar kıyametin kendilerine ansızın” ummadıkları bir zamanda **“gelmesinden başkasını mı gözlüyorlar.”** Bu, kâfirler için tehdittir.

“İşte onun alametleri” belirtileri, işaretleri **“gelmiş bulunuyor.”** Onlar kitaplarında Muhammed (sav)’ın peygamberlerin sonuncusu olduğunu okumuşlardır. Onun peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alamet ve delillerindendir. Bu açıklamayı ed-Dahhak ve el-Hasen yapmıştır.

Sahih’te, Enes’ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) şehadet parmağı ile orta parmağı yanyana getirerek: “Ben ve kıyamet bu ikisi gibi gönderildim” diye buyurmuştur. Bu Müslim’in lafzıdır. Buharî, Tirmizî ve İbn Mace de bu hadisi rivayet etmişlerdir.⁽¹⁾ Bu buyruk ayrıca: “Ben ve kıyamet at başı yarısan iki at gibi gönderildik.” şeklinde de rivayet edilmektedir.⁽²⁾

Bir başka açıklamaya göre kıyametin alametleri (şartları) büyük kıyamet-ten önceki sebeplerdir. Bu kelime (şart) ile aynı kökten olmak üzere, insanlardan çıkan kurtlara (şerit ve tenyaya): (الشُّرَطُ) denilir.

Kıyamet alametleri ile ayın yarılması ve dumanın ortaya çıkması kastedilmiştir, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

el-Kelbî’den rivayete göre maksat malın, ticaretin, yalan şahitliğin, akrabalık bağlarının kesilmesinin çoğalması, şerefli ve cömert kişilerin azalıp ba-

(1) *Müslim*, IV, 2269; *Buhari*, V, 2385; *Tirmizi*, IV, 496; *Müsned*, III, 123, 130, 131, 193, 218, 222.

(2) Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, VII, 260.

yağı ve adi şahsiyetlerin çoğalmasındır. Biz bu hususa dair yeterli açıklamaları "*et-Tezkire*" adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

"**Alametler**" anlamına gelen: (الأشراط) lafzının tekili: (شُرْط)dır. Asıl anlamı "alametler"dir. Polislere; (الشُّرَط) denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü bunlar kendilerine kendisi vasıtasıyla tanındıkları bir alamet tesbit etmişlerdir. Alışveriş ve başka şeylerde koşulan (şart) tabiri de buradan gelmektedir. Ebu'l-Esved şöyle demiştir:

فإن كنت قد أزمعت بالضرْم بيننا فقد جعلت أشراط أوله تبدو

"Eğer sen aramızdaki bağların koparılmasını kararlaştırmış isen,
Zaten onun ilk hallerinin şartlarını (alametlerini) ortaya çıkarmış
bulunuyorsun."

Bir kimsenin herhangi bir işte kendisini bağlaması ve o işe ayırmasını anlatmak üzere de -aynı kökten olmak üzere-: (أشْرَطَ فلان نفسه في عمل كذا) denilir. Evs b. Hacer de bir dağın tepesinden -kendisine bir yay yapmak maksadı ile- bir kayın ağacını kesmek üzere kendisini sarkıtan birisini anlatırken şunları söylemektedir:

فأشْرَطَ نفسه فيها وهو مُعْصِمٌ وألقى بأسباب له وتوَكَّلَا

"O ağaç için kendisini sarkıttı, bağlı olduğu halde,
Kendisine ait birtakım sebepleri bir kenara bırakıp tevekkül etti."

"**...Kendilerine ansızın gelmesinden**" buyruğundaki: (أَن): "...me..." edatı; "saat: kıyamet"ten bedel-i istimaldir. Yüce Allah'ın: "*Çiğnemeyecek*" buyruğunun, "*Mümin erkeklerle, mümin kadınlar*" (el-Feth, 48/25) buyruğundan bedel olduğu gibi.

"**Ansızın**" anlamındaki buyruk "te" harfi şeddeli olarak; (بَعَثَ) diye ve: "(جَرْبَةُ): Yaban eşiği sürüsü" vezninde de okunmuştur. Ancak bu okuyuş oldukça garib bir okuyuştur. Kaynaklarda buna benzer bir okuyuş varid olmuş değildir. Bu okuyuş Ebu Amr'dan rivayet edilmiştir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Ben Ebu Amr'dan bunu rivayet edenin yanlışlık yapmış olacağından da korkarım. Bunun doğru şekli şeddesiz olarak ve "ğayn" harfi üstün olarak; (بَعَثَ) diye okunmasıdır. el-Hasen'in kıraati gibi.

Ebu Cafer er-Ruasî ve başkaları Mekkelilerden: “(إِنْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً) : Şâyet onlara ansızın gelirse...” diye okuduklarını rivayet etmişlerdir.

el Mehdevî dedi ki: Bu şekilde okuyanların kıraatine göre “saat (kıyamet)” lafzı üzerinde vakıf yapar, sonra şart cümlesi ile yeniden okumaya başlar. Burada ifadede sözkonusu olan şüphe ise, insanlar ile alakalı bir şüphe dir. San ki şöyle denilmiş gibidir: Eğer onlar kıyametin gelişinde şüphe ediyor iseler **“İşte onun alametleri gelmiş bulunuyor”** demek olur.

“O halde onlara geldiğinde öğüt almalarının kendilerine ne faydası olur ki?” buyruğundaki: “(ذِكْرَاهُمْ) : **Öğüt almaları**” mübtedadır, **“kendilerine ne faydası olur ki”** buyruğu da haberdır. “(جَاءَتْهُمْ) : Onlara geldiğinde” lafzında ki merfu zamir de kıyamete aittir. İfadenin takdiri de şu anlamdadır: Kıyamet onlara geldiği vakit onlar nereden öğüt alacaklar? Bu anlamdaki açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Kıyametin geliş esnasında onlar öğüt alacak olurlarsa, nasıl kurtulabileceklerdir? Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

Buradaki öğüt (ez-zikra); iki türlü açıklanmıştır: 1-İşlemiş oldukları hayır ya da şer türünden işlerin kendilerine hatırlatılması, 2- Müjdelemek ya da korkutmak maksadı ile isimleriyle çağırılmaları. Eban'ın, Enes'ten onun da Peygamber (sav)'dan rivayetine göre peygamber şöyle buyurmuştur: “İsimlerinizi güzel koyunuz. Çünkü siz kıyamet gününde o isimlerle çağırılacaksınız. Ey filan nuruna kalk, ey filan kalk senin nurun yok (denilecek).”⁽¹⁾ Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوِيَكُمْ ﴿١٩﴾

19. Onun için bil ki: “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.” Hem kendi günahın, hem de mümin erkeklerle mümin kadınlar için mağfiret dile. Allah dönüp dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir.

(1) Maverdi, *Nüket*, V, 299; Deylemi, *Firdevs*, I, 98; Zehabi, *Mizanu'l-İtidal*, III, 29’da bu hadisin sadece Davud b. Amr yoluyla rivayet edildiğini, İbn Main tarafından sika (güvenilir) kabul edilirken, el-İclî’nin pek kuvvetli olmadığını söylediğini kaydeder. Hadisin uydurma olduğu da söylenmiştir. (Bk. Maverdi, aynı yer, dipnot: 293).

“Onun için bil ki: Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur” buyruğu hakkın da el Maverdî şöyle demektedir: Her ne kadar Rasûlullah yüce Allah’ı bilen birisi ise de bu buyruğa dair üç türlü açıklamada bulunulmuştur: 1- Yüce Allah’ın, sana Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığını bildirdiğini bil. 2- İstidlal yoluyla bildiğin hususu artık katî bir haber olarak da bil. 3- Allah’tan başka hiçbir ilahın olmadığını zikret. Böylelikle yüce Allah, zikri (Peygamber’in) kendisi yapacağından ötürü, ilim diye ifade etmiş olmaktadır.

Süfyan b. Uyeyne’den nakledildiğine göre ona ilmin faziletine dair soru sorulmuş, o da şöyle demiş: Sen yüce Allah’ın önce ilmi sözkonusu eden: **“Onun için bil ki; Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. Hem kendi günahın için... mağfiret dile”** diye buyurduğunu ve ilimden sonra ameli emretmiş olduğunu duymadın mı? Yine yüce Allah’ın: *“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir... Rabbinizden bir mağfirete... birbirinizle yarışın”* (el-Hadid, 57/20-21) diye buyurduğunu; *“Bilin ki, mallarınız da, evlatlarınız da birer imtihandır...”* (el-Enfal, 8/28) diye buyurduktan sonra -bir başka yerde-: *“O halde onlardan sakının”* (et-Teğabun, 64/14) diye buyurduğu gibi; *“Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a... aittir”* (el-Enfal, 8/41) diye buyurup bundan sonra da ameli emreden buyrukları duymadın mı?

“Hem kendi günahın... için mağfiret dile!” buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır: 1- Senden bir günah sadır olur diye Allah’tan mağfiret dile. 2- Seni günahlardan koruması için Allah’tan mağfiret dile.

Şöyle de açıklanmıştır: Ona müminlerle, kâfirlerin durumunu sözkonusu ettikten sonra iman üzere sebat etmesini emretmektedir. Yani sen üzerinde bulunduğun tevhid, ihlas ve kendisinden istiğfar dilemeyi gerektirecek hususlardan titizlikle sakınıp uzak durma halin üzere sebat göster.

Bir başka açıklamaya göre burada hitab, Peygamber (sav)’a olmakla birlikte, bununla kastedilen onun ümmetidir. Bu görüşe göre âyet-i kerime bütün müslümanlar hakkında geçerli olmak üzere insanların Allah’tan mağfiret dilemelerini gerektirmektedir.

Denildiğine göre Peygamber (sav) kâfirlerle münafıkların küfründen dolayı kalbinden rahatsızlık duyuyor ve göğsü daralıyordu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Yani şunu bil ki, senin bulunduğun bu sıkıntıyı Allah’tan başka kimse gideremez. O bakımdan kalbin O’ndan başkasına bağlanmasın. Ümmetin kendisine uyması için mağfiret dilemekle emrolunduğu da söylenmiştir.

“Hem de mümin erkeklerle, mümin kadınlar için” onların günahları için **“mağfiret dile.”** Bu buyruk, şefaatte bulunması için bir emirdir.

Müslim, Asım el-Ahvel'den, o Abdullah b. Sercis el-Mahzumî'den rivayetle şöyle dediğini zikretmektedir: Peygamber (sav)'ın huzuruna vardım ve onun yemeğinden yedim. Ey Allah'ın Rasûlü dedim, Allah sana mağfiret buyursun. (Asım dedi ki:) Benim arkadaşım da ona: Peki Peygamber (sav) sana mağfiret diledi mi? diye sordu, Abdullah: Evet senin için de, dedi. Sonra da şu âyeti okudu: **"Hem kendi günahın, hem de mümin erkeklerle mümin kadınlar için mağfiret dile!"** Sonra arka tarafına döndüm, iki omuzu arasındaki peygamberlik mührüne baktım. Onun tıpkı sigilleri andıran bir yumruk kadar bir ben olduğunu gördüm.⁽¹⁾

"Allah dönüp dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir" buyruğunun açıklaması ile ilgili beş görüş vardır: 1- O sizin yaptığınız işlerde ve ikaamet halinizde işlediğiniz amelleri bilir. 2- Gündüzün işlediğiniz ameller sırasında **"dönüp dolaştığınız yeri de"** geceleyin uykuda iken **"barındığınız yeri de bilir."** 3- Dünyada **"dolaştığınız yeri de"** hem dünyada, hem de ahirette **"barındığınız yeri de bilir"** diye de açıklanmıştır ki; bu açıklama İbn Abbas ve ed-Dahhak'a aittir. 4- İkrime dedi ki: Babaların sulblerinden, annelerin rahimlerine **"dönüp dolaştığınız yeri de"** yeryüzünde kaldığınız **"barındığınız yeri de bilir."** 5- İbn Keysan dedi ki: Belden karna, oradan dünyaya **"dönüp dolaştığınız yeri de"** kabirlerde **"barındığınız yeri de bilir."**

Derim ki: Ayetin genel anlamı bunların hepsini kapsar. Ademoğullarının hiçbir hareketi ve durağı Allah'a gizli değildir. Onun bütün mahlukatının durumu da böyledir. O bunların hepsini daha meydana gelmeden geneliyle, özeliyle, detayıyla, ilkiyle, sonuncusuyla bütün hallerini, durumlarını bilir. O her türlü eksiklikten münezzehtir, O'ndan başka ilah yoktur.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ
مُحْكَمَةٌ وَذِكْرٌ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ
﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا
اللَّهُ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

(1) Müslim, IV, 1823; Müsned, V, 82.

20. İman edenler der ki: “Bir sûre indirilmeli değil mi idi?” Muhkem bir sûre indirilip içinde savaş (emri) verilince, kalplerinde hastalık bulunanların, üzerine ölüm baygınlığı gelmiş (kimse) gibi sana baktıklarını görürsün. O onlara yakın ola!
21. İtaat edip güzel söylemeli (idiler). Ama iş ciddileşince, eğer onlar Allah’a karşı sadakat göstereceklerdi, bu onlar için elbet daha hayırlı olurdu.

“İman edenler” yani ihlas sahibi müminler “**der ki: Bir sûre indirilmeli değil mi idi?**” Bu onların vahye duydukları özlem ile cihad ve mükafatına olan tutkuları dolayısıyla söyledikleri sözleridir.

“**Muhkem**” yani kendisinde neshin söz konusu olmadığı “**bir sure indirilip...**” Katade dedi ki: Cihadın söz konusu edildiği her bir sûre muhkemdir. Bu sûreler münafıklara karşı en ağır sureleridir.

Bu buyruk, Abdullah b. Mesud’un kıraatinde: “(فَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً مُخَدَّئَةً): Nüzulu yeni bir sûre indirilip...” şeklindedir.

“**...İçinde savaş**” yani cihadın farzolduğu emri “**verilince...**” Bu buyruk da: “(فَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً وَذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ): Bir sûre indirilip içinde savaş emrini verirse” şeklinde “emir verme” anlamındaki fiil malum ve “savaş” lafzı da nasb ile okunmuştur.

“**Kalplerinde hastalık**” şüphe ve münafıklık “**bulunanların üzerine ölüm baygınlığı gelmiş (kimse) gibi sana baktıklarını görürsün.**” Ölüm esnasında gözü yerinden kayan kimse gibi gözlerini irileştirerek, keskin bakarak, öfkeli ve mütereddid bir şekilde baktıklarını görürsün. Buna sebep ise savaştan korkmaları ve savaşa karşı direnemeyişleri, tahammül gösteremeyişleri, içten içe de kâfirlere meyilli olmalarından dolayıdır.

“**O onlara yakın ola. İtaat edip güzel söz söylemeli (idiler)**” buyruğundaki: “(فَأُولَىٰ لَكُمْ): **O onlara yakın ola**” tabiri hakkında el-Cevherî şunları söylemektedir: Arapların: “(أُولَىٰ لَكَ): Sana yakın ola, sana daha çok yakışır” tabirleri bir tehdittir. Şair şöyle demiştir:

فَأُولَىٰ لَمْ أُولَىٰ لَمْ أُولَىٰ وَمَلْ لِّلذَّرِ يُخَلِّبُ مِنْ مَّرَدِّ

“Yakın ola, sonra yakın ola, sonra yakın ola.

Acaba hiç doğumu yakın bir davardan süt sağılabilir mi?”

el-Esmâî, kendisini helak edecek şey ona çok yakın oldu. Yani başına gelip indi, diye açıklamış ve şu beyiti zikretmiştir:

فَعَادَى بَيْنَ هَادِيَيْنِ مِنْهَا وَأَوَّلَى أَنْ يَزِيدَ عَلَى الثَّلَاثِ

“Aralarından ikisi arasından arka arkaya gidip durdu,
Üçe daha da ilave etmesi daha da uygundur.”

Burada, nerdeyse üçe daha fazlasını da ilave edecekti, demektir.

Sa'leb dedi ki: Bu tabir hakkında el-Esmaî'nin yaptığı açıklamadan daha güzel bir açıklamayı kimse yapabilmiş değildir.

el-Müberred dedi ki: Helak olmak üzere olup da sonradan bundan kurtulan kimseye: (أَوَّلَى لَكَ) denilir ki; bu da “helak olmaya yaklaştım” demektir. Nitekim rivayete göre bir bedevi Arap ardı arkasına avlara atış yaptığı halde avı yakalayamıyor, o da: (أَوَّلَى لَكَ) diyordu. Sonra bir ava ok attı, ona çok yakın düştükten sonra yine av elinden kurtulunca şunları söyledi:

فَلَوْ كَانَ أَوَّلَى يُطْعِمُ الْقَوْمَ صِدْتُهُمْ وَلَكِنْ أَوَّلَى بِشَرْكَ الْقَوْمِ جُوعًا

“Eğer bu avın arkadaşlara yiyecek olması daha uygun olsaydı, ben
avlardım onları,
Fakat evla olan (daha uygunu) onları aç bırakmaktır.”

Bu tabirin, bir kimsenin arkadaşına: “(يا محروم ، أي شيء فاتك) : Ey mahrum, sen neler kaybettin!” demesine benzer, diye de açıklanmıştır. el-Cürcanî dedi ki: Bu: “(الويل): Veyl”den alınmış olduğundan, (أَفْعَل) veznindedir. Şu kadar var ki bunda kalb (harflerin değiştirilmesi) vardır. Bu da aynu'l-fiil (kelimenin ikinci harfi)'nin lamu'l-fiil (üçüncü harfi) yerine geçmiş olmasıdır.

Yüce Allah'ın: “**O onlara yakın ola**” buyruğu ile ifade tamam olmaktadır. Katade dedi ki: Ceza onlara daha uygundur, diye buyurulmuş gibidir. Hoşlanmadıkları şey onların peşindedir, diye de açıklanmıştır.

Daha sonra “**İtaat edip güzel söz söylemeli** (idiler)” diye buyurmuştur. Yani itaat, güzel söz daha uygun ve daha güzeldir. Sibeveyh ve el-Halil'in benimsediği görüş budur. İfadenin: Biz itaat etmekle ve güzel söz söylemekle emrolunduk, takdirinde olduğu söylenmiş olup, mübteda hazfedilmiştir. Bu durumda; “**O onlara yakın ola**” buyruğu üzerinde vakıf yapılır. Aynı şekilde “Bizden itaat görülmelidir, derler” şeklinde ifadeyi takdir edenlere göre de durum böyledir.

İkinci âyetin birincisine muttasıl (bitişik) olduğu da söylenmiştir.

"(لَهُمْ) : **Onlara**" buyruğundaki "lam," "be" anlamındadır. Yani itaat etmek onlara daha uygun, daha yakışır. Allah'ın emirlerini terketmektense onlar için itaat, hakka daha uygundur. Bu aynı zamanda Ubeyy'in kıraatidir. O: "(يَقُولُونَ طَاعَةٌ) : Onlar itaat... derler" şeklinde okumuştur.

"İtaat" lafzının şu takdirde "**sûre**"nin sıfatı olduğu da söylenmiştir: İtaat edilmesi gerekli (hükümler ihtiva eden) bir sûre indirildiği vakit... demektir. Bu takdire göre ise; "O; onlara yakın ola" anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılmaz.

İbn Abbas dedi ki: Onların "itaat" demeleri yüce Allah'ın münafıklara dair verdiği bir haberdir. Onlar itaat ediyoruz derler ve güzel söz söylerler, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre: Bu onlar hakkında farzların yerine getirilmesi gerektiği anlamındadır. Fakat farzlara dair hükümler indi mi bu hükümlerin inmesi onlara ağır gelir. Bu açıklamaya göre; "(تَأْتِي) : **Yakın ola**" lafzı üzerinde vakıf yapılır.

"**Ama iş ciddileşince**" savaş ciddileşince yahut da savaş farz kılınıncı ondan hoşlanmazlar. Buna göre, "ondan hoşlanmazlar" anlamındaki takdir, "(إِذَا) : ...ince"nin cevabı olup hazfedilmiştir. Anlamın iş sahibi kimseler (amirler) ciddi karar verince... demek olduğu da söylenmiştir.

"**Eğer onlar Allah'a karşı**" iman ve cihad hususunda "**sadakat gösterse-lerdi, bu onlar için**" isyan etmekten ve emirlere karşı gelmekten "**elbet daha hayırlı olurdu.**"

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا
أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى
أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

22. Sizden beklenen yönetimi ele alırsanız, yeryüzünde fesad çıkarmak ve akrabalık bağlarınızı paramparça etmek değil midir ki!...
23. İşte böyleleri Allah'ın kendilerini lanetlediği, sağırлаştırdığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.
24. Onlar Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Kâfir ve Münafıklar Yönetimi Ele Alırlarsa...

“Sizden beklenen yönetimi ele alırsanız...” buyruğunda yer alan: “(إِنْ تَوَلَّيْتُمْ): **Yönetimi ele alırsanız**” buyruğunun “vilayet”den geldiği söylenmiştir. Ebu'l-Aliye dedi ki: Yani siz yönetimi ele geçirip yöneticilik makamına getirilecek olursanız, rüşvetler almak suretiyle yeryüzünde fesad çıkartmaktan başka ne yaparsınız?

el-Kelbî de şöyle açıklamıştır: Yani siz ümmetin yönetim işini ele geçirdiğiniz takdirde zulümle yeryüzünde fesad çıkarmaz mısınız?

İbn Cüreyc de şöyle açıklamıştır: Sizler itaatten yüz çevirdiğiniz takdirde, masiyetlerle, akrabalık bağlarını koparmakla yeryüzünde fesad çıkartmaktan başka ne yaparsınız ki? Ka'b: Sizler iş başına geldiğiniz takdirde birbirinizi öldürmekten başka ne yapacaksınız, diye açıklamıştır.

Bir başka görüşe göre bu kelime “bir şeyden yüz çevirmek” anlamında kullanılmıştır. Katade dedi ki: Sizler Allah'ın Kitabından yüz çevirdiğiniz takdirde haksız yere kan dökmek ve akrabalık bağlarınızı koparmak suretiyle yeryüzünde fesad çıkartmaktan başka ne yapacaksınız?

Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki: “(تَوَلَّيْتُمْ): **Sizden beklenen... değil midir ki**” buyruğunun anlamı şudur: Sizler Kur'ân'dan yüz çevirecek, onun hükümlerinden ayrılacak olursanız, büyük bir ihtimalle yeryüzünde fesad çıkartarak, cahiliyenize geri dönersiniz. Buradaki “sin” harfi üstün ve esre olarak okunmuştur. Buna dair yeterli açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde (2/246. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. (“**Tevelli: Yüz çevirmek ya da yönetimin başına gelmek**” ile ilgili açıklamalar da el-Bakara, 2/205. âyetin tefsirinde geçmiş bulunmaktadır.)

Bekr el-Müzenî dedi ki: Bu âyet-i kerime Haruriler ile Hariciler hakkında inmiştir. Ancak böyle olması uzak bir ihtimaldir. Daha kuvvetli görülen bu buyrukla münafıkların kastedildiğidir.

İbn Hayyan: Kastedilenler Kureyşlilerdir, demiştir. Buna yakın bir açıklamayı el-Müseyyeb b. Şerik ile el-Ferra da yapmışlardır. Şöyle demişlerdir: Bu Umeyye oğulları ile Haşim oğulları hakkında inmiştir. Bu tevilin (yorumun) delili Abdullah b. Muğaffel'in zikrettiği şu rivayettir: Abdullah dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: **“Sizden beklenen yönetimi ele alırsanız, yeryüzünde fesad çıkarmak... değil midir ki”** buyruğunu okuduktan sonra dedi ki: “Bunlar Kureyş'ten olan şu aşirettir. Allah onlardan insanların başına yönetici oldukları takdirde yeryüzünde fesad çıkarmamak ve ak-

rabalık bağlarını kesmemek üzere söz almış bulunuyor.”⁽¹⁾

Ali b. Ebi Talib: “(إِنْ تَوَلَّيْتُمْ): Yönetimin başına geçirilirseniz” şeklinde “te” harfi ile “vav” harflerini ötreli, “lam” harfini de esreli okumuştur. Aynı zamanda İbn Ebi İshak’ın da kıraatidir. Bunu Ruveys ve Yakub rivayet etmiştir. Diyor ki: Başınıza zalim yöneticiler getirdiğim takdirde, siz de fitnelerde onlarla birlikte çıkar ve onlara (hak sahiplerine) karşı savaşırsınız.

“Ve akrabalık bağlarınızı” haddi aşmak, zulüm ve haksız öldürmelerle “paramparça etmek değil midir ki?”

Yakub, Sellam, İsa ve Ebu Hatim; **“paramparça etmek”** anlamındaki buyruğu “te” harfini üstün, “kaf” harfini de şeddesiz olarak; “(وَتَقَطُّوْا): Kesmek” şeklinde; (القطع) kökünden gelen bir fiil olarak okumuş ve bu okuyuşların da yüce Allah’ın: “(وَيَقَطُّوْنَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ): ...ve Allah’ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi keserler” (el-Bakara, 2/27) buyruğunu gözönünde bulundurmuşlardır. Bu kıraati ayrıca Harun, Ebu Amr’dan rivayet etmiştir. el-Hasen ise yüce Allah’ın: “(وَتَقَطُّوْا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ): Buna rağmen onlar işlerini aralarında parça parça edip ayrılığa düştüler” (el-Enbiya, 21/93) buyruğunu gözönünde bulundurarak ilk harfleri şeddeli olarak okumuşlardır. Diğerleri ise “te” harfi ötreli, “tı” harfi de şeddeli olarak: “(وَتَقَطُّوْا): **Paramparça edersiniz**” anlamında çokluk anlamı ifade etmek üzere: (التقطيع) kökünden gelen bir fiil olarak okumuşlardır ki, bu da Ebu Ubeyd’in tercih ettiği kıraattir.

“(عَسَيْتُمْ): **Sizden beklenen**” lafzına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/246. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zeccac dedi ki: Nafi’in kıraatinde eğer bu böylece caiz ise; (عَسِي) in kesre ile okunması da caiz olmalıdır.

el-Cevherî der ki: “(عَسَيْتَ أَنْ أَفْعَلَ ذَلِكَ): Bunu yapacağım beklenir” denilebildiği gibi, “sin” harfi kesreli olarak: (عَسَيْتَ) denilebilir. Nitekim: “(فَهَلْ عَسَيْتُمْ): Sizden beklenen... değil midir ki” buyruğunda “sin” harfi kesreli okunmuştur.

Derim ki: Onun bu açıklamaları bu iki okuyuşun iki ayrı söyleyiş olduğunun delilidir. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/246. âyetin tefsirinde) yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır.

“İşte böyleleri Allah’ın kendilerini lanetlediği” yani rahmetinden kovup uzaklaştırdığı hakka karşı **“sağırllaştırdığı”** ve hayırdan yana kalplerini **“ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.”** Yüce Allah böylelikle bu işleri yapan kimselere lanetinin hak olacağını, işitmesiyle ve görmesiyle faydalanma imkânını kaldırıp işitse dahi hakka boyun eğmeyecek hale geleceğini haber vermekte ve bu kimseyi aklını kullanmayan bir hayvan durumuna düşüreceği-

(1) İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, VII, 581.

nı belirtmektedir.

“Sizden beklenen... değil midir ki” diye buyurduktan sonra: **“İşte böy-
leleri Allah'ın kendilerini lanetlediği...”** kimselerdir diye buyurarak, mu-
hatab kipinden sonra -bu hususta Arapların adeti üzere- gaib kipi ile ifade-
lendirmeye geçmiş bulunmaktadır.

2- Kur'an'ı Niçin Düşünmezler:

“Onlar Kur'an'ı iyiden iyiye düşünmezler mi?” onu iyice belleyip yüce
Allah'ın İslâm'dan yüz çeviren kimselere neler hazırladığını böylece öğren-
mezler mi?

“Yoksa kalpler üzerinde kilitler mi var?” Bilakis bir takım kalplerin üze-
rini Allah kilitlediğinden, akıllarını kullanmamakta ve akıl erdirmemektedir-
ler.

Bu hem kaderiyyenin, hem imamiyyenin bu husustaki kanaatlerini⁽¹⁾
reddetmektedir. Peygamber (sav)'a kadar ulaşan merfu bir hadiste peygam-
ber efendimiz şöyle buyurmuştur: “O kalplerin üzerinde yüce Allah bizzat on-
ları açıncaya kadar demir kilitler gibi kilitler vardır.”⁽²⁾

“(الْقُلُوبُ)”: Kilitlemek” lafzının asıl anlamı kuruluk ve sertliktir. Nitekim ku-
rumuş ağaçlara da böyle denilir, (الفيل) de onun gibidir. Bu aynı zamanda
hem bir bitki, hem bir ses anlamına gelir. Recez vezninde şair şöyle demiş-
tir:

لَمَّا أَتَاكَ يَابِسًا قَرَشَبًا قَمْتُ إِلَيْهِ بِالْقَفِيلِ ضَرْبًا
كَيْفَ قَرَيْتَ شَيْخَكَ الْأَرْبَا

“Sana kurumuş ve oldukça yaşlı haliyle gelince,
Sen de kalkıp kuru değnekle onu dövdün.
O çok saçlı kocamış adamına nasıl da misafirpervirlik ettin!?”

Beyitteki: (الْقَرَشَبُ) el-Esmâî'den nakledildiğine göre “çok yaşlı adam”
demektir. “أَقْفَلَهُ الصَّوْمَ”: Oruç onu kuruttu” demektir. Bu açıklamayı el-Kuşey-
rî ve el-Cevherî yapmıştır. Burada sözü edilen **“kilitler”**, kalbin kapalılığına
ve orada imandan eser bulunmadığına bir işarettir. Yani onların kalplerine

(1) Kulun kendi fiillerini dolayısıyla hidayet ve dalaletini yarattığına dair kanaatine işaret et-
mektedir.

(2) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 181'de İbn Cerir et-Taberî'ye atfederek; bu sözleri Peygamber efen-
dimizin ayeti olmadığında, hazır bulunan Yemenli bir gencin söylediği belirtilmektedir.

iman girmediği gibi, oradan küfür de çıkmaz. Çünkü yüce Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Burada yüce Allah: “(عَلَى قُلُوبٍ): Kalbler üzerinde” diye buyurmuştur. Çünkü şâyet “onların kalpleri üzerinde” diye buyurmuş olsaydı, onların dışında olanların kalpleri bu kapsamın içerisine girmezdi. Maksat ise; yoksa bunların kalpleri ile bu nitelikte olanların kalpleri üzerinde kilitler mi vardır, şeklindedir.

3- Akrabalık Bağının Gözetilmesi:

Müslim'in, *Sahih*'inde yer alan rivayete göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Şüphesiz yüce Allah yaratıkları var edip onların yaratılışını bitirince rahim kalkıp dedi ki: Bu (duruşun), bağı koparılmaktan (sana) sığınanın ayakta duruşudur. Yüce Allah da: Peki seni bitiştireni bitiştirmeme, senin bağıni kopartanı da koparmama razı olmaz mısın? diye buyurdu. Rahim, olurum dedi. Yüce Allah da: Bunu sana verdim, diye buyurdu. Sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: İsterseniz yüce Allah'ın: “**Sizden beklenen yönetimi ele alırsanız, yeryüzünde fesad çıkarmak ve akrabalık bağlarınızı paramparça etmek değil midir ki? İşte böyleleri Allah'ın kendilerini lanetlediği, sağırлаştırdığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir. Onlar Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünmezler mi? Yoksa kalpler(i) üzerinde kilitler mi var?**” buyruğunu okuyun” diye buyurdu.⁽¹⁾

Ayetin zahirinden anlaşılan, onun bütün kâfirlere hitab olduğudur. Katade ve başkaları da şöyle demişlerdir: Buyruğun anlamı şudur: Eğer sizler imandan yüz çevirecek olursanız, kan dökeceğiniz için tekrar yeryüzünde fesad çıkarmaya dönebilirsiniz, ya da döneceğinizden korkulur.

Katade dedi ki: Sizler yüce Allah'ın kitabından yüz çeviren bu insanların nasıl bir hale düştüklerini gördünüz? Haram olan kanı dökmediler mi? Akrabalık bağıni koparmadılar mı? Rahman olan Allah'a isyan etmediler mi?

Buna göre burada sözü edilen “akrabalık bağı” yüce Allah'ın: “*Müminler ancak kardeştir*” (el-Hucurat, 49/10) buyruğunda “kardeşlik” adını vermiş olduğu İslâm dini ve iman akrabalığı bağıdır.

el-Ferra'nın görüşüne göre âyet-i kerime, Haşimoğulları ile Umeyyeoğulları hakkında inmiştir. Maksat da aralarından içinde münafıklık gizleyen kimselerdir. Böylelikle akrabalık bağının koparılması ile kendileri ile Peygamber (sav)'ın arasındaki akrabalık bağına ve onların Peygamber (sav)'ı yalan-

(1) *Buhari*, V, 2232; *Müslim*, IV, 1980; *Müsned*, II, 330. ancak; *Buhari*, IV, 1828 ile VI, 2725'te ayeti okumayı tavsiye edenin Ebu Hureyre olduğu belirtilmektedir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VIII, 580-581'de doğru olanın ayetin okunmasını isteyen peygamber efendimiz olduğu cihetini tercih etmektedir.

lamalarına işaret etmiş olmaktadır. Bu ise onlarla savaşmayı gerektiren bir husustur.

Özetle söyleyecek olursak, akrabalık bağı genel ve özel olmak üzere iki çeşittir. Genel akrabalık din akrabalığıdır. Sürekli imana bağlı kalmak, iman ehlini sevmek, onlara yardımcı olmak, samimiyetle öğüt verip iyiliklerini istemek, onlara zararı terketmek, aralarında adalet yapmak, onlarla girişilecek karşılıklı ilişkilerde insafli olmak, hastalarının ziyareti, ölenlerinin yıkanması, namazlarının kılınması, defnedilmesi gibi... sahib oldukları haklarını ve diğerlerini yerine getirmek suretiyle bu bağı sürekli gözetmek gerekmektedir.

Özel akrabalığa gelince bu da kişinin gerek babası, gerek annesi tarafından meydana gelmiş olan akrabalık bağıdır. Onların özel hakları ve fazlası da vardır. Nafaka, durumlarını görüp gözetmek, zor ve sıkıntılı zamanlarında onları gerekli şekilde kollamaktan yana gafil olmamak gerekir. Ayrıca bunlar hakkında genel akrabalık hakları da daha sağlam bir şekilde gözetilmelidir. Öyle ki, kişinin üzerinde gözetilmesi gereken haklar birden çok olursa (ve hepsini yerine getiremiyor ise) o takdirde yakın olanın haklarını yerine getirmekle işe başlar.

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Gözetilmesi gereken akrabalık bağı mahrem olan herkesin bütün akrabalarıdır. Buna göre amca çocukları ile dayı çocukları hakkında böyle bir bağı gözetilmesi gerekmemektedir.

Bir diğer görüşe göre; mirasta -ister mahrem olsun, ister olmasın- hakkında "zevî'l-erham" tabirinin kullanılabileceği bütün akrabalar hakkında geçerlidir. Buna göre kendisi sebebiyle miras alınmayan annenin akrabalarının gözetilmesi vacib olmadığı gibi, o bağı gözetilmemesi de haram değildir.

Ancak bu doğru değildir. Doğrusu "rahim: akrabalık" kavramının kapsamı içerisine giren herkesin her durumda bağı gözetilmesi -ilk olarak zikrettiğimiz şekilde bu ister akrabalık bağı olsun, ister dini akrabalık olsun- gerekmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsned*'inde kaydettiği bir rivayette şöyle demektedir: Bize Şu'be anlattı dedi ki: Bana Muhammed b. Abdu'l-Cebbar haber verdi, dedi ki: Ben Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'yi Ebu Hureyre'den hadis naklederken dinledim: Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz rahimin (akrabalık bağı) kıyamet gününde Arş'ın altında şöyle diyecek bir dili olacaktır: Rabbim koparıldım, Rabbim zulmedildim, Rabbim bana kötülük yapıldı. Rabbi ona şöyle cevap verecek: Seni bitştireni bitştirmeme, seni kopartanı da kopartmama razı olmaz mısın?"⁽¹⁾

(1) Tayalisi, *Müsned*, I, 331.

Müslim'in, Sahih'inde de Cubeyr b. Mutim'den, o Peygamber (sav)'dan: "Akrabalık bağıını koparan bir kimse cennete girmez" diye buyurmuştur.⁽¹⁾

İbn Ebi Ömer dedi ki: Süfyan dedi ki: O bununla akrabalık bağıını kopartanı kastetmektedir.⁽²⁾ Bunu Buharî de rivayet etmiştir.⁽³⁾

4- Akrabalık Bağını Gözetmeye Dair Gelmiş

Hadis Rivayetlerinin Anlamı:

Peygamber (sav)'ın: "Allah yaratıkları var edip yaratılışlarını bitirince..." buyruğundaki "yaratıkları var etmek" yoktan meydana getirmek demektir ki; önceden de geçtiği üzere bunun esasını takdir teşkil eder. (Bk. el-Bakara, 2/21. âyetin tefsiri) Burada halk (yaratıklar) mahluk anlamındadır. Yüce Allah'ın: "**Bunlar Allah'ın yarattığıdır**" (Lukman, 31/11) buyruğunda da bu anlamdadır ki; Allah'ın yarattıklarıdır demektir.

"Yaratılışlarını bitirince"; onların yaratılmaları tamamlanınca anlamındadır. Ancak bu onların yaratılmaları ile belli bir süre uğraşıp sonra da bu işi bitirmesinden sonra... demek değildir. Zira yüce Allah'ın fiili, belli bir organla yapmak yahut, onu ele almak suretiyle ortaya çıkmaz. Herhangi bir alet ya da bir çaba ile de değildir. O, bundan yüce ve münezzehtir.

"Rahim ayağa kalkıp dedi ki" buyruğu da iki şekilden birisiyle yorumlanır: 1- Yüce Allah rahim (akrabalık) adına meleklerden bu şekilde konuşacak birisini dikecek ve o da bunları söyleyecektir. Sanki bu melek, akrabalık bağının adına mücadele edip akrabalık bağıını gözetenin sevabını o bağı kopartanın da günahını yazmak ile böyle bir ibadette bulunmakla görevlendirilmiş gibidir. Tıpkı diğer amelleri yazmakla görevlendirdiği Kırâmen Kâtibin ile biri diğerine devrederek namaz vakitlerinde hazır bulunmakla görevli meleklerin olduğu gibi.

2- Bu konunun anlaşılması ve bu bağa ileri derecede itina gösterildiğinin belirtilmesi için takdiri ve temsili bir ifadedir. Şöyle buyurmuş gibidir: Eğer rahim (akrabalık bağı) akli eren ve konuşan bir varlık olsaydı, bu sözleri söyleyecekti. Nitekim yüce Allah: "**Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki Allah'ın korkusundan onun başını eğerek dağılıp parça parça olduğunu görürdün**" (el-Haşr, 59/21) diye buyurduktan sonra: "İşte Biz bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz" diye buyurmaktadır.

Peygamber efendimizin: "Bu koparılmaktan yana sana sığınanın konumu-

(1) *Buhari*, IV, 2231; *Müslim*, IV, 1981; *Tirmizi*, IV, 316; *Müsned*, IV, 80, 83, 84.

(2) *Tirmizi*, IV, 316.

(3) *Buhari*, V, 2231.

dur" buyruğuna gelince, bundan maksat akrabalık bağıni gözetme emrinin oldukça güçlü ifadelerle emredilmiş olduğunun, şanı yüce Allah'ın himayesine sığınıp onu kendisinin himayesine aldığı, onu kendi koruması altına ve muhafazasına aldığı kimse konumuna çıkarttığına vurgulu bir şekilde haber verilmesidir. Durum böyle olduğuna göre şu da bilinmeli ki Allah'ın himayesine aldığı bir varlık yardımsız bırakılmaz. Onun verdiği sözü de kimse bozamaz. Bundan dolayı yüce Allah rahime: "Seni koruyup gözeteni gözetme, seni kopartanı da kopartmama razı olmaz mısın?" diye hitab etmiştir. Bu da Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "Sabah namazını kılan bir kimse yüce Allah'ın himayesi altındadır. O bakımdan sakın Allah kendi hakkından dolayı sizden bir şey istemesin. Çünkü O kimden kendisine ait olan bir hakkı isteyecek olursa, onu yakalar, sonra da yüzüstü o kimseyi cehenneme yıklar."⁽¹⁾

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ
الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾

25. Muhakkak hidayet kendilerine besbelli olduktan sonra gerisin geri dönenlere şeytan, kötü amellerini süslü göstermiş ve onları uzun emellerle oyalamıştır.

Katade dedi ki: Burada sözü edilenler kitab ehlinin kâfirleridir. Bunlar el-lerindeki kitaplarda yazılı olan niteliklerini bildikten sonra Peygamber (sav)'ı inkar etmiş kimselerdir. İbn Cüreyc (de) böyle demiştir.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve es-Süddî, bunlar münafıklardır. Kur'ânı Kerim'de savaşın hükmünü öğrendikten sonra oturup savaşa çıkmadılar, diye açıklamışlardır.

"Şeytan kötü amellerini süslü göstermiş" işledikleri günahlarını onlara süsleyerek güzel göstermiştir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

"Ve onları uzun emellerle oyalamıştır." Şeytan onların emellerini uzattıkça uzatmış ve onlara uzun bir ömür vaadinde bulunmuştur. Bu açıklama da yine el-Hasen'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir: Aslında onlara uzun bir emel de veren, ecellerini de uzatan yüce Allah'ın kendisidir. el-Ferra ve el-Mufaddal da böyle demişlerdir.

(1) *Müslim*, I, 454; *İbn Mace*, II, 1301; *Müsned*, II, 111.

el-Kelbî ve Mukatîl şöyle demişlerdir: **“Ve onları uzun emellerle oyalamıştır”** buyruğu onlara mühlet vermiştir, demektir. Buna göre onları azaplandırmakta kendilerine mühlet vermek suretiyle onlara zaman tanıyan yüce Allah'tır.

Ebu Amr, İbn Ebi İshak, İsa b. Ömer, Ebu Cafer ve Şeybe: **“(وَأَمَلَى لَهُمْ)”:** Ve onlar uzun emellerle oyalanmışlardır” şeklinde “hemze” ötreli, “lam” kesreli, “ye” üstün olarak meçhul bir fiil diye okumuşlardır.

İbn Hürmüz, Mücahid, el-Cahderî ve Yakub da böyle okumuş olmakla birlikte, onlar yüce Allah'ın kendi zatı hakkında onlara böyle bir şey yapacağını haber vermek anlamında, “ye” harfini sakın (harf-i med) olarak okumuşlardır. Sanki yüce Allah: Ve Ben onlara mühlet veririm, diye buyurmuş gibidir. Ebu Hatim bunu tercih etmiş olup şöyle der: Çünkü hemzenin üstün okunması onlara mühlet verenin şeytan olduğu izlenimini verebilir, oysa durum böyle değildir. Bundan dolayı hemze ötre okunmuştur.

el-Mehdevî şöyle der: Bu buyruğu: **“(وَأَمَلَى لَهُمْ)”:** Ve onları uzun emellerle oyalamıştır” diye okuyanın kıraatine göre fail yüce Allah'tır, şeytan olduğu da söylenmiştir.

Ebu Ubeyd genelin kıraatini tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü buyruğun anlamı bellidir. Zira yüce Allah: **“Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz, ona yardım edesiniz, onu büyük tanıyasınız, sabah akşam O'nu tesbih edesiniz diye”** (el-Feth, 48/9) diye buyurmuştur. Burada tesbih yüce Allah'ın adı için sözkonusudur. Büyük tanımak ve yardımcı olmak da Rasûlullah hakkında sözkonusudur.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي
بَعْضِ الْأَمْرِ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

26. Bu böyledir. Çünkü onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara: “Biz size bazı işlerde itaat edeceğiz” dediler. Halbuki Allah onların gizlediklerini bilir.

“Bu böyledir. Çünkü onlar... dediler.” Yani küfürleri sürüp gitsin diye onlara böyle bir süre tanımanın sebebi, onların -ki münafıklarla, yahudileri kastetmektedir- **“Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara”** müşriklere: **“Biz size bazı işlerde itaat edeceğiz, dediler.”**

Sözkonusu bu "bazı işler" Muhammed'e muhalefet, ona düşmanlık üzere yardımlaşmak, onunla birlikte cihada çıkmayıp oturmak ve gizli durumlarda da onun işinin önemsizliğini belirtip zayıflatmaya çalışmak hususlarıdır. Onlar bu sözleri gizlice söylemişlerdi. Yüce Allah da peygamberine bunu haber verdi.

"Gizledikleri" anlamındaki buyruk, genel olarak "hemze" üstün olarak "sır" lafzının çoğulu olmak üzere: "(أَسْرَارُهُمْ)": Onların sırlarını..." diye okunmuştur. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercih ettiği şekil de budur.

Kufeliler, İbn Vessab, el-A'meş, Hamza, el-Kisaî, Asım yoluyla Hafs ise mastar olarak hemze kesreli: "(إِسْرَارُهُمْ)": Gizlediklerini" diye okumuşlardır. Yüce Allah'ın: "(وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا)":... hem de kendilerine gizli gizli söyledim." (Nuh, 71/9) buyruğunda olduğu gibi.

(Genelin okuyuşunda) "sırlar"ın çoğul olarak gelmesi ise, gizlice yapılan işlerin çeşitli oluşundan dolayıdır.

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَأَذْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾

27. Peki, ya melekler onların yüzlerine ve arkalarına vura vura ruhlarını alırken, halleri ne olacak?

"Peki ya melekler... vura vura ruhlarını alırken halleri ne olacak" buyruğu korkutmak ve tehdit etmek anlamındadır. Azapları ömürlerinin sona ereceği vakte kadar gecikecek olursa... **"halleri ne olacak"** demektir. el-Enfal (8/50-51. âyetlerin tefsirinde) ve en-Nahl (16/28. âyetin tefsirinde) sûrelerinde geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Bir kimse masiyet üzere öldü mü mutlaka yüzüne ve arkasına şiddetle vurulur.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu durum Rasûlullah (sav)'a yardım ve destek olmak üzere savaş esnasında kafirlerin müslümanların üzerine gelmeleri halinde meleklerin yüzlerine, kaçmaları halinde de arkalarına vurmak suretiyle olur, diye de açıklanmıştır. Bir başka görüşe göre ise bu, kıyamette cehennem sürülecekleri vakit olacaktır.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَصْحَبَ اللَّهُ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاحْبَطَ
أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

28. Bu böyledir. Çünkü onlar Allah'ı gazaplandıran şeylere uydular. Onun rızasını hoş görmediler. O da bu sebepten amellerini boşa çıkardı.

“Bu böyledir.” Onların cezalarının böyle olmasının sebebi şudur: **“Çünkü onlar Allah'ı gazaplandıran şeylere uydular.”** İbn Abbas dedi ki: Bu, onların Tevrat'ta bulunan Muhammed (sav)'ın niteliklerini gizlemeleri.

Münafıklar hakkında yorumlanacak olursa, o vakit bu, onların içlerinde gizledikleri küfre bir işaret olur.

“Onun rızasını” yani imanı **“hoş görmediler. O da bu sebepten amellerini”** daha önce geçtiği üzere sadakalarını, akrabalık bağlarını gözetme ve benzeri diğer amellerini **“boşa çıkardı.”**

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ
أَصْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمِهِمْ
وَلَعَرَفْتَهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

29. Yoksa kalplerinde hastalık bulunanlar Allah'ın kinlerini asla meydana çıkarmayacağını mı sandılar?

30. Eğer dilesek onları elbette sana gösteririz. Sen de onları muhakkak simalarından tanırdın. Yine de sen onları -andolsun- söyleyişlerinden de bilirsin. Allah yaptıklarınızı bilir.

“Yoksa kalplerinde” münafıkların kalplerinde **“hastalık”** şüphe ve münafıklık **“bulunanlar Allah'ın kinlerini asla meydana çıkarmayacağını mı sandılar?”** buyruğundaki: (الأمغان): Kinler” kalpte gizlenen hoş olmayan şeylerdir. Anlamının ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. es-Süddî onların hile ve aldatmalarını, İbn Abbas kıskançlıklarını, Kutrub düşmanlıklarını diye açıklamışlardır. Kutrub şairin şu beyitini zikretmektedir:

قل لابن هند ما أردت بمنطق ساء الصديق وشيد الأصفانا

"Hind'in oğluna de ki: O sözlerinle ne demek istedin,
-Dostun hoşuna gitmeyen ve düşmanlıkları alevlendiren?-"

Bunun "kinleri" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu lafzın tekili: (ضغن) diye gelir. Şair şöyle demiştir:

وذي ضغن كفت النفس عنه

"Ve bir kin sahibi ki, ben kendimi ondan uzak tuttum."

Daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Amr b. Külsum da şöyle demiştir:

وإن الضغن بعد الضغن يفشو عليك ويُخرج الداء الدفينا

"Şüphesiz ki kinden sonra kin yaygınlık kazanır,
-Senin aleyhine- ve içeride gizli üstü örtülü bulunan hastalığı dışarı çıkartır."

el-Cevherî dedi ki: " (الضغن) ile (الضغينة): Kin" demektir. " (قد ضغن عليه ضغناً): Ona kin besledi" demektir. " (تضاغن القوم وأضطغنوا): O kimseler karşılıklı olarak kinlerini gizlediler."; " (اضطغنت الصبي): Küçük çocuğu kucağıma aldım" demektir. el-Ahmer şu mısraı zikretmektedir:

كأنه مضطغن صبياً

"Sanki o bir küçük çocuğu kucağında taşıyor gibidir."

İbn Mukbil de şöyle demiştir:

إذا اضطغنتُ سلاحي عند مغرضها ويرفق كبرئاس السيف إذ شَسَفَا

"Kılıcın kurumuş kabzası gibi; silahımı,
Kaburga kemikleri altında kar(ın)a ve kolun(un) arasına yerleştirdiğimde."

"(فرس ضاغن): Kamçılanmadıkça yürüyebildiği kadarıyla yürümeyen at" demektir.

Buyruğun anlamı şudur: Onlar yüce Allah'ın müslümanlara karşı besledikleri düşmanlık ve kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?

"Eğer dilesen onları elbette sana gösteririz." Sana tanıtırız. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah onları peygamberine Berae Sûresi'nde (bk. 9/64. âyet, 3. başlıkta) tanıtmış bulunmaktadır.

Araplar: Ne yapacağımı sana göstereceğim, derler ki sana öğreteceğim, demektir. Yüce Allah'ın: **"Allah'ın sana gösterdiği ile"** (en-Nisa, 4/105) buyruğu da buradan gelmekte olup, Allah'ın sana bildirdiği ile... demektir.

"Sen de onları muhakkak simalarından" yani alametleriyle **"tanırdın."**

Enes dedi ki: Bu âyet-i kerimeden sonra hiçbir münafık peygambere gizli kalmadı. O onları simalarıyla tanıyordu. Bir gazvede münafıklardan yedi kişi vardı. İnsanlar o şahısların münafıklığı hususunda şüphe içinde idi. Bir gece sabahı ettiklerinde onların herbirisinin alnı üzerinde "bu münafıktır" yazılı olduğu halde sabahı ettiler. İşte onların simaları budur.

İbn Zeyd dedi ki: Yüce Allah onların açıklanmalarını takdir buyurdu ve mescidden çıkartılmalarını emretti. Onlar ise la ilahe ilallah'a tutunmaktan başka bir şeyi kabul etmediler. Böylelikle kanları dökülmekten kurtuldu, onlar başkalarıyla evlenebildiler ve başkaları onlarla evlendirilebildi.

"Yine de sen onları -andolsun- söyleyişlerinden de bilirsin." Yani onların sözlerinin manasını ne demek istediklerini bilir ve onları bu yolla tanırsın. Şairin şu mısraı da bu anlamdadır:

وغير الكلام ما كان لنا

"En hayırlı söz ise, manası ile anlaşılandır."

Bu da açıkça ifade olunmayıp, anlamı bilinebilen sözlerdir. Bu tabir "i'rabda lahn (yanlışlık yapmak)" tabirinden alınmıştır. Bu da doğrudan uzaklaşmak anlamındadır. Peygamber (sav)'ın şu hadisinde de bu lafız bu anlamda kullanılmıştır: "Şüphesiz sizler benim huzurumda davallaşıyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerine göre **"(الحن): Daha açık"** ifade edebilir."⁽¹⁾ Yani ben de onun ifadeleri kullanıştaki gücü dolayısıyla vereceğim cevabımda ona göre bir kanaat ortaya koyabilirim.

(1) *Buhari*, II, 952; *Müslim*, III, 1337; *Darakutni*, IV, 239; *Nesai*, VII, 233, 247; *İbn Mace*, II, 777; *Müsned*, VI, 203.

Ebu Zeyd dedi ki: "(لَحْنْتُ لَهُ الْخَنْ لَحْنًا)": Ona başkası tarafından anlaşılamayan ama onun anladığı bir söz söyledim" denilir. "(لَحْنَهُ هُوَ عَنِّي بِلَحْنِهِ لَحْنًا)": O benim ne demek istediğimi anladı" demektir. "(الْحَنُّ أَنَا إِيَّاهُ ، وَلَا حَنُّ النَّاسُ)": Onu o kimseye farkettilim, diğer insanlara farkettilim" demektir. Şair el-Fezarî de şöyle demiştir:

وَحَبِيبُ الْكُذِّ هُوَ مِمَّا يَنْتَعِ النَّاسُ يُوزَنُ وَزْنًا
مَنْطِقُ رَائِعٍ وَتَلَحُّنُ أَحْيَا نَأْ وَخَيْرُ الْحَدِيثِ مَا كَانَ لَحْنًا

"Ve bir söz ki en lezzetlisi,
Vasfedenlerin söylediklerinden olup, güzelce ölçülüp tartılandır,
Göz alıcı bir konuşma (ile konuşur) ve bazan da lahneder,
Zaten en güzel söz lahin olandır."

Şair burada şunu anlatmak istiyor: O başka bir şey kastettiği halde bir şey söyler. Ondan sonra konuşurken üstü kapalı bir ifade kullanarak gerçek anlamından bir başka anlama kaydırır. Bunu da ileri derecede zeki ve kavrayışlı olduğundan dolayı yapar. Yüce Allah da: "**Yine de sen onları -andolsun- söyleyişlerinden de bilirsin**" diye buyurmuştur.

el-Kattal el-Kilabî de şöyle demiştir:

وَلَقَدْ وَخَّيْتُ لَكُمْ لَكِيمًا تَفْهَمُوا وَلَحْنْتُ لَحْنًا لَيْسَ بِالْمَرْتَابِ

"Anlayasınız diye ben size işaret ettim,
Ve hiç de şüphe gerektirmeyen şekilde bir söyleyişle söyledim."

Murar el-Esedî de şöyle demiştir:

وَلَحْنْتُ لَحْنًا فِيهِ غُشٌّ وَرَابِنِي صَدُودُكَ تُرْضِيَنِ الْوَشَاةَ الْأَعَادِيَا

"Sen kandırma ihtiva eden bir söyleyişle söyledin ve şüphelendirdi beni,
Düşman jurnalcileri razı edişin ve yüz çevirişin."

el-Kelbî dedi ki: Bu âyetin Peygamber (sav)'a inişinden sonra ne kadar mü-nafık konuştuysa mutlaka onu tanımıştır.

Denildiğine göre münafıklar Peygamber (sav)'a kendi aralarında anlaştık-

ları sözlerle hitab ediyorlardı. Peygamber (sav) da bu sözü dinler ve onu alışılmış şekilde zahiriyle alıp değerlendirirdi. Yüce Allah bu hususa onun dikkatini çekti. O bundan sonra sözlerini işitir işitmez münafıkları tanımaya başladı.

Enes dedi ki: Bu âyetten sonra Rasûlullah (sav)'a hiçbir münafık gizli saklı kalmadı. Allah bunu ona ya vahiy ile yahutta Allah'ın kendisine tanıtmış olduğu bir alamet ile ona öğretti.

“Allah yaptıklarınızı bilir.” Onlardan hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ ۖ وَنَبْلُوَنَّكُمْ
أَخْبَارَكُمْ ﴿٢١﴾

31. Andolsun ki Biz sizleri, içinizden mücahidleri ve sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar imtihan edeceğiz.

“Andolsun ki Biz sizleri, içinizden mücahidleri ve” cihad üzere **“sabredenleri ortaya çıkarıncaya... kadar imtihan edeceğiz.”** Her ne kadar işlerin akıbetlerini bilsek dahi, indirdiğimiz şer’î hükümlerle ibadet etmenizi isteyeceğiz. Size imtihan edenlerin davrandığı gibi muamele edeceğiz, diye açıklanmıştır.

İbn Abbas dedi ki: “(حَتَّىٰ نَعْلَمَ): Bilinceye kadar (mealde: çıkarıncaya kadar)” buyruğu ayırd edinceye kadar demektir. Ali (r.a) da, görünceye kadar, görelim, diye açıklamıştır. el-Bakara Sûresi’nde (2/143. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(وَنَبْلُوَنَّكُمْ): Sizi imtihan edeceğiz”; “(نَعْلَمَ): Ortaya çıkarıncaya” ve “(وَنَبْلُوَنَّكُمْ): Açıklayıncaya” buyrukları genel olarak hep “nun” ile (Biz bunları yapacağız, anlamında) okunmuştur. Asım’dan rivayetle Ebu Bekir ise bütün bu fiilleri ye ile (O bunları yapacaktır anlamında) okumuştur. Ruveys’in rivayetine göre Yakub: “(وَنَبْلُوَنَّكُمْ)” “vav”ı sakın olarak (harf-i med şeklinde) önceki buyruklardan kat’ ile (yani yeni bir cümle olarak; “haberlerinizi de ortaya çıkaracağız” anlamını verecek şekilde) okumuştur. Diğerleri ise “(حَتَّىٰ نَعْلَمَ): Ortaya çıkarıncaya kadar” buyruğuna göre nasb ile okumuşlardır.

Burada sözü edilen “bilmek (ortaya çıkarmak)” kendisi sebebiyle cezanın (amellerin karşılığının) verilmesinin gerçekleşeceği bilgidir. Zira O, onları kendileri hakkındaki ezeli ilmine göre değil, amellerine göre cezalandırır. O hal-

de buyruğun tevili şöyle olur: Ta ki mücahidleri dünyada şahit olunan bir bilgi ile bilelim... Çünkü onlara belirli bir amelde bulunmaları emrolunduğu takdirde, onların yaptıkları o amel başkaları tarafından görülür, ona tanık olunur. Mükafat veya ceza ile amelin karşılığının verilmesi ise ancak dünyadaki bilgiye (ortaya çıkana) göre verilir.

“Haberlerinizi açıklayıncaya” sınavıncaya ve ortaya çıkarıncaya... **“kadar imtihan edeceğiz.”**

İbrahim b. el-Eş'as dedi ki: el-Fudayl b. İyad bu âyeti okudu mu ağlar ve şöyle derdi: Allah'ım, haberlerimizi (gerçek durumumuzu) ortaya çıkartma! Çünkü haberlerimizi ortaya çıkaracak olursan, bizi rezil edersin, üstümüzdeki örtüleri paramparça edersin.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحِطُّ
أَعْمَالُهُمْ ﴿٢٢﴾

32. Şüphe yok ki kâfir olanlar, Allah'ın yolundan alıkoyanlar ve hidayet kendilerine apaçık göründükten sonra rasûle karşı gelenler, Allah'a asla hiçbir zarar veremezler ve O, bunların amellerini boşa çıkaracaktır.

Yine münafıklara ya da yahudilere dönülmektedir. İbn Abbas dedi ki: Bunlar Bedir günü (müşrikler safında savaşa katılanlara) yemek yedirenlerdir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *“O kâfirler şüphesiz mallarını Allah yolundan alıkoymak için harcarlar..”* (el-Enfal, 8/36) buyruğudur.

“Ve hidayet kendilerine apaçık göründükten sonra” delil ve belgelerle onun peygamber olduğunu bildikten sonra **“rasûle karşı gelenler”** ona düşmanlık ederek emirlerine muhalefet edenler, küfürleri ile **“Allah'a asla hiçbir zarar veremezler ve O, bunların amellerini”** yaptıkları işlerin mükafatını **“boşa çıkaracaktır.”**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ ﴿٢٢﴾

33. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûle itaat edin, amellerinizi de boşa çıkarmayın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Allah'a ve Rasûlüne İtaatin Gereği:

Yüce Allah kâfirlerin durumlarını açıkladıktan sonra; **"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûle itaat edin"** buyruğu ile müminlere kendi emirlerinde kendisine, sünnetleri hususunda da rasûle itaat etmenin gereğini emretmektedir.

"Amellerinizi" el-Hasen'in açıklamasına göre masiyetler işleyerek hasenatinizi, ez-Zührî'ye göre kebair ile İbn Cüreyc'e göre riyakarlıkla ve başkaları işitsin diye, Mukatil ve es-Sumalî'ye göre iyilikleri başa kakmak sureti ile **"boşa çıkarmayın."**

Bu son açıklamaya göre müslüman oluşunu Peygamber (sav)'ın başına kakarak minnet eden kimselere bir hitaptır. Hepsi de birbirine yakın açıklamalardır. el-Hasen'in açıklaması hepsini kapsamaktadır.

Bu buyrukta büyük günahların itaatlerle silineceğine, masiyetlerin de kişiyi imandan çıkartacağına bir işaret vardır.⁽¹⁾

2- Farz Olmayan İtaat Olan Bir Amele Başladıktan Sonra Yarıda Kesmenin Hükmü ve Bu Husustaki Görüş Ayrılığı:

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız ve başkaları bu âyet-i kerimeyi -ister namaz, ister oruç olsun- nafil olan bir ibadete başladıktan sonra onu yarıda bırakmanın caiz olmayacağına delil göstermişlerdir. Çünkü böyle bir tutum ameli iptal etmektir, bu ise yasaklanmış bir şeydir.

Bunun caiz olduğunu kabul edenler -ki İmam Şafiî ve başkalarıdır- şöyle derler: Bu buyruktan kasıt farz kılınmış amelin sevabının iptal edilmesi (boşa çıkartılması)dır. Bu buyrukla kişinin amelinin sevabını boşa çıkartması yasaklanmış olmaktadır. Nafil olan amel böyle değildir. Çünkü o ameli işlemesi o kimse için vacib değildir. Eğer bu lafzın umumi olduğunu (karşı kanaati savunanlar) ileri sürecekt olurlarsa, şunu bilelim ki umumi bir lafzın tahsis edilmesi mümkündür. Bu umumi lafzın tahsis şekli de şöyledir: Nafil bir tatavvudur. Tatavvu olan bir amelin ise muhayyer olması gerekir.

Ebu'l-Aliye'den rivayet edildiğine göre onlar (Ashab-ı Kiram) müslüman olmakla birlikte hiçbir günahın zarar vermeyeceği kanaatinde idiler. Nihayet

(1) Bu, birtakım masiyetlerin insanı büyük günaha sokacağından dolayı, bu günah sebebiyle kişiye -dinden ebedi olarak çıkartıcı ve cehennemde ebediye bırakıcı anlamında olmamak üzere- kâfir denileceğini kabul eden ilim adamlarının açıklamasına göre yapılmış bir yorumdur.

bu âyet-i kerime nazil olunca, büyük günahların artık amelleri boşa çıkarta çağından korkmaya başladılar.

Mukatil dedi ki: Yüce Allah şunu söylüyor: Sizler Rasûle karşı gelecek olursanız, amellerinizi boşa çıkartmış olursunuz.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

34. Gerçek şu ki kâfir olanlar, Allah'ın yolundan alıkoyanlar, sonra da kâfir olarak ölenlere Allah asla mağfiret etmeyecektir.

Yüce Allah bu buyruğu ile asıl muteber olanın küfür üzere ölüm olup bunun da ebediyyen cehennemde kalmayı gerektirdiğini açıklamaktadır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/217-218. âyetler, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerime ile kastedilenlerin (Bedir'de öldürülüp) kuyuya atılan kâfirler olduğu söylenmiştir. Ancak hükmü geneldir.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

35. Bu sebeble gevşeklik göstermeyin ve sizler üstün iken barışa çağırmayın. Allah sizinledir, amellerinizi de asla eksiltmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- "Gevşeklik Göstermeyin"

"Gevşeklik göstermeyin." Savaşmaktan yana zayıf düşmeyin, demektir. "(وَهْنُهُمْ)": Zayıflık demektir. "(وقد وهن الإنسان)": Kişi kendisi zayıf düştü"; "(وَهْنُهُمْ)": Başkası onu zayıf düşürdü demektir. Buna göre fiil hem geçişli, hem geçişsizdir. Şair de şöyle demiştir:

إني لست بموهون فُقر

“Şüphesiz ki ben (hastalıktan dolayı) zayıf düşmüş ve
beli ağrıyan birisi değilim.”

“He” harfi kesreli olarak: “(وَمِنْ وَهْنًا)”: Zayıf düştü” demektir. “*Zaafa uğramadılar*” (Al-i İmran, 3/146) buyruğunda da “he” harfi hem ötreli, hem kesreli olarak: “(فَمَا وَهِنُوا)” diye okunmuştur. Daha önce Al-i İmran Sûresi’nde (3/146. âyetin tefsirinde) geçmişti.

2- Gerçek Üstünlük:

“**Ve sizler**” Allah’ı onlardan daha iyi bilenler olarak “**üstün iken barışa çağırmayın.**” Bu, delil itibariyle siz onlardan üstün iken, diye de açıklanmıştır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bazı hallerde görünürde onlar sizce üstünlük sağılasalar bile, siz mümin olduğunuz için gerçek galipler sizlersiniz. Katade dedi ki: Karşı tarafa yalvaran kesimlerin ilki siz olmayınız.

3- Ayet Mensuh mudur, Değil midir?

İlim adamları bu âyetin hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu buyruğun yüce Allah’ın: “*Onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş!*” (el-Enfal, 8/61) buyruğunu neshettiği söylenmiştir. Çünkü yüce Allah eğer müslümanların barışa ihtiyaçları yoksa, barışa meyilli olmayı yasaklamış bulunmaktadır. Bir başka görüşe göre bu âyet-i kerime yine yüce Allah’ın: “*Onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş*” (el-Enfal, 8/61) buyruğu ile neshedilmiştir. Âyetin muhkem olduğu da söylenmiştir. Her iki âyet-i kerime farklı halleri bulunan iki ayrı zamanda inmiştir.

Bir başka görüşe göre yüce Allah’ın: “*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş*” buyruğu muayyen bir topluluk hakkında hususi bir buyruktur, diğeri ise umumdur. Dolayısıyla ancak zaruret halinde kâfirlerle barış yapmak caiz olabilir. Bu da müslümanların zayıflıkları sebebiyle bizim onlara karşı koymaktan aciz olmamız halinde böyledir. Bu anlamdaki yeterli açıklamalar daha önceden (el-Enfal, 8/61) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır. “**Allah**” yardım ve desteği ile “**sizinledir.**” Bu da yüce Allah’ın: “*Muhakkak ki Allah ihsan edenlerle beraberdir*” (el-Ankebut, 29/69) buyruğu gibidir.

“**Amellerinizi de asla eksiltmez.**” İbn Abbas’tan ve başkalarından, amellerinizin karşılığını eksik vermez diye açıkladıkları nakledilmiştir. Bir yakını öldürülüp de kanını alamayan kimseye (الموتور) denilmesi de bu kökten gelmektedir. Yine aynı kökten olmak üzere: “(وَتَرَهُ يَتَرُ وَتَرُا وَتَرُهُ)”: Ona (hakkını) ek-

sik verdi, eksik verir, eksik vermek" denilir.

Peygamber (sav)'ın: "(من فاتته صلاة العصر فكانما وتر أهله وماله)": Her kim ikinci nama zını vaktinde kılamayacak olursa, sanki malını ve ailesini kaybetmiş olur"⁽¹⁾ hadisinde de bu anlamda kullanılmıştır. Aynı şekilde "(وتره حقه)": Ona hakkını eksik verdi" demektir. Yüce Allah'ın: "(ولن يترككم أعمالكم)": Amellerinizi de asla eksiltmez" buyruğu; "(لن يتقصم في أعمالكم)": Amellerinizde asla eksiklik bırakmaz" demektir. Bu da; "(دخلت البيت)": Eve girdim" derken: "(في البيت)": Evin içine girdim" demek istemeye benzer. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır.

el-Ferra dedi ki: "(ولن يترككم)": Amellerinizi de asla eksiltmez" buyruğunda ki fiil tek anlamına gelen "vit"den türemiştir. Buna göre mana: Allah sizi asla mükafatsız olarak tek başınıza bırakmayacaktır, demek olur.

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ ۖ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ
أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِنْ يَسْأَلْكُمْوهَا فَيُخْفِكُمْ
تَبْخُلُوا وَيُخْرِجَ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

36. Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder ve sakınırsanız ecirlerinizi verir ve sizden mallarınızı istemez.

37. Eğer o sizden onları istese ve bu hususta sizi zora koşsa, o takdirde cimrilik edersiniz, bu da kinlerinizi açığa çıkarırdı.

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir" buyruğu daha önce de el-En'am Sûresi'nde (6/32. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Eğer iman eder ve sakınırsanız ecirlerinizi verir" buyruğu da şart ve cevabını ihtiva etmektedir.

"Ve sizden mallarınızı istemez." Yani zekat olarak malınızın tümünü vermenizi emretmez. Bunun yerine O, sadece bir bölümünü vermeyi emretmiştir. Bu açıklamayı İbn Uyeyne ve başkaları yapmıştır.

"Sizden mallarınızı istemez." Kendisi için ya da o mallara muhtaç olduğu için istemez, diye de açıklanmıştır. Onun size kendi yolunda infakta bulunmanızı emretmesinin tek sebebi mükafatının, sevabının size dönmesidir.

Bir başka açıklamaya göre: "**Sizden mallarınızı istemez**"; O sizden an-

(1) Müslim, I, 436; Buhârî, I, 203; Dârimî, I, 306; Nesâî, I, 237, 238; Müsned, II, 145

cak kendisine ait olan malları ister. Çünkü o malların gerçek sahibi O'dur, onları vermekle nimet ihsan eden O'dur. Bir diğer açıklamaya göre, Muhammed risaleti tebliğe karşılık olarak bir ücret olsun diye sizden mallarınızı istemez. Bu anlamın bir benzeri de yüce Allah'ın: **"De ki: Ona karşılık sizden bir ücret istemem"** (el-Furkan, 25/57) âyetidir.

"Eğer O, sizden onları istese ve bu hususta sizi zora koşa..." buyruğundaki: **"(يَلْغُ عَلَيْكُمْ)"**: Sizi zora koşa" buyruğu size ısrar etse demektir. **"(أَحْفَى بِالسَّالَةِ)"**: İstemekte ısrar etti" denilir. **"(الْحَف)"** ile **"(الْغ)"** da aynı anlamdadır. **"(الْحَفِي)"** Alabildiğine, en ileri derecede istekte bulunan kimse" demektir. Aynı şekilde: **"(الإحفاء)"**: Söz söylemekte ve tartışmakta çok ileriye gitmek" demektir. **"(أَحْفَى شَارِه)"**: Bıyıklarını dipten kesmekte aşırıya gitti" tabiri de buradan gelmektedir.

"O takdirde cimrilik edersiniz, bu da kinlerinizi açığa çıkarır." Yani cimrilik kinlerinizin açığa çıkmasına sebep olur. Katade: Yüce Allah malın (tümünün) istenmesinde kinlerin açığa çıkarılma özelliği olduğunu bilendir, der.

İbn Abbas, Mücahid, İbn Muhaysın ve Humeyd **"çıkartır"** anlamındaki buyruğu: **"(وَنُخْرِجُ)"**: Çıkar" diye "te" harfi üstün ve "re" harfi de ötreli okumuştur. Buna karşılık **"kinlerinizi"** anlamındaki buyruğu: **"(أَضْغَانُكُمْ)"**: Kinleriniz (çıkart)" diye fail olduğundan ötreli okumuştur.

el-Velid, Yakub el-Hadramî'den "nun" ile: **"(وَنُخْرِجُ)"**: Çıkarınız" diye okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ma'mer ise Abdu'l-Varis'ten, o Ebu Amr'dan: **"(وَيُخْرِجُ)"**: (Kinleriniz) ortaya çıkar" şeklinde "cim" harfini ref' ile kat' (önceki benzeri fiile atfetmeksizin) ve istinaf (yeni cümle) diye okumuştur. Ancak ondan meşhur olan kıraat, diğer kıraat alimleri gibi önceki buyruklara atf ile (cim harfi sakin olarak) okuduğudur.

هَآ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ
وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَخِلْ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ
وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

38. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılanlarsınız. Sizden kiminiz cimrilik etmektedir. Kim cimrilik ederse, ancak kendi aleyhine cimrilik eder. Allah gani olandır. Muhtaç olanlar ise sizlersiniz. Şâyet yüz çevirerseniz yerinize sizden başka bir kavmi getirir, sonra onlar da sizin gibi olmazlar.

"İşte sizler" ey iman edenler **"Allah yolunda"** cihad uğrunda ve hayır alanlarında **"harcamaya çağrılanlarsınız"** çağrılıyorsunuz.

"Sizden kiminiz cimrilik etmektedir. Kim cimrilik ederse, ancak kendi aleyhine cimrilik eder." Kendisini mükafat ve sevaptan alıkoyar. **"Allah gani olandır."** Sizin mallarınıza muhtaç olmayandır. O mallara **"muhtaç olanlar ise sizlersiniz."**

"Şâyet yüz çevirirseniz yerinize sizden başka" sizden daha çok Allah'a itaat eden **"bir kavmi getirir."**

Tirmizî'deki rivayete göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) şu: **"Şâyet yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Sonra onlar da sizin gibi olmazlar"** âyetini okudu. (Ashab): Bizim yerimize kimi getirir ki? dediler. Rasûlullah (sav) Selman'ın omuzuna vurduktan sonra: "Bunu ve onun kavmini, bunu ve onun kavmini" diye buyurdu. (Tirmizî) dedi ki: Bu senedi hakkında eleştirilerde bulunulmuş garib bir hadistir.⁽¹⁾

Ali b. el-Medinî'nin babası olan Abdullah b. Cafer b. Necih de bu hadisi el-Ala b. Abdu'r-Rahman'dan, o babasından, o da Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir. Buna göre Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabından bazı kimseler: Ey Allah'ın Rasûlü dediler. Yüce Allah'ın, eğer biz yüz çevirecek olursak, yerimize getireceğinden ve bizim gibi olmayacaklarından sözünü ettiği kişiler kimlerdir? diye sordu. Ebu Hureyre dedi ki: Selman, Rasûlullah (sav)'ın yanında bulunuyordu. Rasûlullah (sav) Selman'ın baldırına elini vurarak: "Bu ve arkadaşlarıdır. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer iman ülker yıldızında asılı bulunsaydı, Farislilerden birtakım insanlar onu elleriyle yakalardı" diye buyurdu.⁽²⁾

el-Hasen dedi ki: Bunlar Acemlerdir. İkrime: Bunlar Farslar ve Rumlardır. el-Muhasibî dedi ki: Arapları bir kenarda tutacak olursak, bütün Acem (Arab olmayan) cinsleri arasında dinleri Farslardan daha güzel kimse olmadığı gibi, ilim adamları da ancak onlardan gelmiştir.

Sözü edilenlerin Yemenliler olduğu söylendiği gibi, bunlar ensardır da denilmiştir. Bunu da Şureyh b. Ubeyd söylemiştir.

İbn Abbas da böylece: Bunlar ensardır, demiştir. Yine ondan bunlar meleklerdir dediği zikredilmiştir. Bunların tabiun olduğu da ondan gelen rivayetler arasındadır. Mücahid dedi ki: Bunlar yüce Allah'ın diğer insanlar arasından dilediği kimselerdir.

"Sonra onlar da sizin gibi olmazlar" buyruğu hakkında Taberî dedi ki:

(1) Tirmizi, V, 383.

(2) Tirmizi, V, 384; Hakim, *Müstedrek*, II, 498; İbn Hibban, *Sahih*, XVI, 62, 63; Taberani, *Evsat*, VIII, 349.

Yani Allah yolunda harcamalarda cimrilik hususunda (sizin gibi olmazlar).

Ebu Musa el-Eşarî'den nakledildiğine göre bu âyet-i kerime nazil olduğunda Rasûlullah (sav) bu âyet sebebiyle oldukça sevinmiş ve: "Bu benim için dünyadan daha da sevimlidir" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'a hamd ve O'nun yardımı ile Muhammed Sûresi burada sona ermektedir. Efendimiz Muhammed'e, onun aile halkına ve tertemiz ashabına da Allah'ın salat ve selamları olsun.

(1) Bu ayet için böyle bir ifadenin söylendiğini tespit edemedik. Biraz sonra da geleceği üzere bu ifadeler, el-Feth Sûresi'nin ilk ayetleri hakkında kullanılmıştır.

Fetih *Sûresi*

1-29. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği ittifakla belirtilmiştir. Yirmidokuz âyettir. Mekke ile Medine arasında Hudeybiye (barışı) hakkında bir gece vakti inmiştir.

Muhammed b. İshak, ez-Zührî'den, o Urve'den, o el-Misver b. Mahreme ile Mervan b. el-Hakem'den şöyle dediklerini rivayet etmektedir: el-Feth Sûresi başından sonuna kadar Mekke ile Medine arasında Hudeybiye hakkında inmiştir.

Buharî ve Müslim'de, Zeyd b. Eslem'den, o babasından rivayetine göre Rasûlullah (sav) seferlerinden birisinde geceleyin yol alırken Ömer b. el-Hattab da onun yanında bulunuyordu. Ömer ona bir hususa dair soru sordu. Rasûlullah (sav) ona cevap vermedi. Sonra tekrar ona sordu, yine ona cevap vermedi. Bir daha ona sordu, yine ona cevap vermedi. Bu sefer Ömer b. el-Hattab: Hay Ömer'in annesi oğlunu kaybedesice! Sen Rasûlullah (sav)'a üç defa ısrarla soru sorduğun halde, o da sana her seferinde cevap vermedi. Devamla Ömer dedi ki: Ben de devemi harekete geçirdim, sonra insanların önüne geçtim. Hakkımda Kur'ân ineceğinden korktum. Aradan zaman geçmeden bir kişinin yüksek sesle beni çağırdığını duydum ve: Gerçekten ben hakkımda Kur'ân ineceğinden korkmuştum, dedim. Rasûlullah (sav)'ın yanına vardım, ona selam verdim, şöyle dedi: Bu gece bana öyle bir sûre indirildi ki o benim için üzerinde güneşin doğduğu her şeyden daha sevimlidir. Sonra da: *"Gerçekten biz sana apaçık bir fetih nasib ettik"* diye okudu. Buharî'nin lafzı böyle.⁽¹⁾ Tirmizî dedi ki: Bu hasen, garib, sahih bir hadistir.⁽²⁾

(1) *Buhari*, IV, 1531, 1829, 1915; *Tirmizi*, V, 385; *Muvatta*, I, 203; Merhum müfessserimiz *Buhari* ve *Müslim* tafafından rivayet edildiğini belirtmekle birlikte hadisi Müslim'de tespit edemediğimiz gibi; rivayetlerin kaynaklarına işaret eden: İbn Kesir, *Tefsir*, (IV, 184'te) İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, (VIII, 583'te) gibi kaynaklar da Müslim tarafından rivayet edildiğinden söz etmemektedir.

(2) *Tirmizi*, V, 385.

Müslim'in, *Sahih*'inde, Katade'den rivayete göre Enes b. Malik kendilerine anlatarak dedi ki: Peygamber (sav) Hudeybiye'de hediyelik kurbanlarını kesmiş ve Hudeybiye'den dönüşünde -ashab da keder ve üzüntü ile dolup taşıyorken: *"gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik. Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın, üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola iletsin diye... İşte bu, Allah'ın yanında büyük bir kurtuluşur"* (el-Feth, 48/1-5) buyrukları nazil olunca dedi ki: "Üzerime öyle bir âyet indirildi ki benim için o bütün dünyadan daha çok sevilen bir şeydir."⁽¹⁾

Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah'ın: *"Bana da ne yapılacağını bilemem, size de"* (el-Ahkaf, 46/9) buyruğu nazil olunca yahudiler Peygamber (sav)'a ve müslümanlara dil uzatarak şöyle dediler: Kendisine ne yapılacağını bilemeyen bir adama nasıl uyarız? Bu Peygamber (sav)'a çok ağır geldi. Bunun üzerine yüce Allah: *"Gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik. Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın..."* (el-Feth, 48/1-2) buyruğunu indirdi. Buna yakın bir açıklamayı Mukatil b. Süleyman da yapmıştır: Yüce Allah'ın: *"Ben bana da ne yapılacağını bilemem, size de"* buyruğu nazil olunca, müşriklerle münafıklar sevindiler ve: Kendisine ve arkadaşlarına ne yapılacağını bilemeyen bir adama biz nasıl uyarız, dediler. Bunun üzerine Hudeybiye'den dönüşünden sonra: *"Gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik."* Yani Biz senin lehine öyle bir hüküm verdik buyruğu nazil oldu ve bu âyet-i kerime öbürünü neshetti. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Andolsun üzerime öyle bir sûre indirildi ki onun karşılığında kırmızı develerimin olması beni memnun etmez."

el-Mesudî dedi ki: Bana ulaştığına göre bir kimse ramazanın ilk gecesi nafile namazda Fetih Sûresini okuyacak olursa, Allah o kişiyi o yıl boyunca koruması altına alır.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾

1. Gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik.

Bu fethin ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır.

Buharî'de şöyle denilmektedir: Bana Muhammed b. Beşşar anlattı, dedi ki: Bize Gunder anlattı, dedi ki: Bize Şu'be anlattı, dedi ki: Katade'yi, Enes'ten naklen şöyle derken dinledim: **"Gerçekten Biz sana apaçık bir fe-**

(1) Müslim, III, 1413; Müsned, III, 197, 215.

tih nasib ettik.” Maksat Hudeybiye'dir.⁽¹⁾

Cabir dedi ki: Biz Mekke'nin, Hudeybiye gününden beri fethedildiğini kabul ediyorduk.

el-Ferra⁽²⁾ dedi ki: Siz fetih diye Mekke'nin fethini kabul ediyorsunuz. Evet Mekke'nin fethi bir fetihtir, ama biz fetih diye Hudeybiye günü Rıdvan bey'atı olduğunu kabul ediyoruz. O sırada Peygamber (sav) ile birlikte sayımız 1400 kişi idi. Hudeybiye de bir kuyudur.

ed-Dahhak dedi ki: **“Gerçekten Biz sana”** savaşız olarak **“apaçık bir fetih nasib ettik.”** Çünkü o sulh, fethin bir parçası idi.

Mücahid dedi ki: Bundan kasıt Hudeybiye'de kurbanlarını kesmesi ve başını traş etmesidir. Yine şöyle demiştir: Hudeybiye fethi büyük bir mucize idi. Suyu tamamen çekilmişti. Peygamber oraya ağzından su boşaltmış ve her birinde bulunanların hepsi içecek şekilde kuyudan su kaynamıştı.

Musa b. Ukbe dedi ki: Hudeybiye'den döndüklerinde bir adam: Bu fetih değildir. (Kureyşliler) bizi Beyt'i tavaf etmekten alıkoymuştur, dedi. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Bilakis bu fetihlerin en büyüğüdür. Müşrikler kendi topraklarından sizleri kazasız belasız uzaklaştırıp sizden daha sonra umrenizi kaza etmenizi isteyip sizden hoşlarına gitmeyecek şeyleri görmüşken; sizden yana eman altında kalmaya razı oldular.”

eş-Şa'bî yüce Allah'ın: **“Gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik”** buyruğu hakkında dedi ki: Bu Hudeybiye fethidir. Orada hiçbir gazvede elde etmediği şeyleri elde etti. Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladı. Ona Rıdvan bey'atı yapıldı. Hayber hurmalıkları onlara verildi. Hediyelik kurbanlıklar yerlerine ulaştı. Bizanslılar, Perslere galip geldi. Müminler de kitab ehlinin mecusilere karşı muzaffer olmasına sevindiler.

ez-Zührî dedi ki: Hudeybiye fetihlerin en büyüğüdür. Çünkü Peygamber (sav) oraya 1400 kişi ile birlikte gitmişti. Barış gerçekleştikten sonra insanlar birbirlerine gidip gelmeye başladılar. Bilmediklerini öğrendiler, Allah'tan gelen buyrukları dinlediler. İslâm'a girmek isteyen herkesin kalbinde İslâm mutlaka yer etti. O iki sene geçtikten sonra müslümanlar Mekke'ye geri 10.000 kişi olarak geldiler.

Yine Mücahid ve el-Avfî buradaki fetih Hayber fethidir, demişlerdir. Fakat birinci görüşü benimseyenler daha çoktur. Hayber ise -ileride yüce Allah'ın: **“Geri bırakılanlar, ganimetler almak üzere gittiğinizde...”** (el-Feth, 48/15) buyruğu ile **“Allah size alacağınız çok ganimetler vaadetti. Allah si-**

(1) Buhari, IV, 1530, 1830.

(2) Taberi, Tefsir, XXVI, 17'de: “el-Bera”

ze bunu acilen vermiş...” (el-Feth, 48/20) buyrukları açıklanırken geleceği üzere kendilerine verilmiş bir vaad idi.

Mücemmi' b. Cariye -ki Kur'ân'ı ezberlemiş kişilerden birisi idi- dedi ki: Biz Hudeybiye'de Peygamber (sav) ile birlikte hazır bulunduk. Oradan geri döndüğümüzde bir de baktık ki, insanlar develerini hızlıca sürmeye koyulmuşlar. Biri diğerine: İnsanlara ne oluyor? diye sordu. Peygamber (sav)'a Allah vahiy indirdi, dediler. Biz de hızlıca yola koyulduk. Peygamber (sav)'ı Kura el-Ğamim -Mekke ile Medine arasında Hicaz taraflarında bir yer- yakınında bulduk. İnsanlar biraraya gelip toplanınca Peygamber (sav): **“Gerçekten Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik”** buyruğunu okudu. Ömer b. el-Hattab: Bu bir fetih midir ey Allah'ın Rasûlü? diye sordu, Peygamber: “Evet nefsim elinde olana yemin ederim ki gerçekten o bir fetihtir” diye buyurdu. Bunun sonucunda da Hayber, Hudeybiye'ye katılanlara paylaştırıldı. Hudeybiye'ye katılanların dışında hiç kimse bu paylaştırılanlar arasına katılmadı.⁽¹⁾

Yüce Allah'ın: **“Bir fetih”** buyruğunun Mekke'nin kılıç zoru ile fethedildiğini göstermektedir, denilmiştir. Çünkü fetih adı ancak savaşla fethedilen yerler hakkında mutlak olarak kullanılır. İsmi hakikat anlamı budur. Bununla birlikte şehir sulh yoluyla fethedildi, denildiği zaman fetih ile birlikte zikredilmediği sürece sulh ile fetholunduğu anlaşılamaz. Böylelikle sulh hakkında fethin kullanılması mecazi bir ifade olmaktadır. Ayrıca ilgili haberler de Mekke'nin savaş yoluyla fetholunduğuna delildir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden geçtiği gibi, ileride de gelecektir.

لَيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

2. Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın. Üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola iletsin diye;
3. Ve Allah seni çok üstün zafere erdiresin diye.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: “(فَتْحًا مُبِينًا): **Apaçık bir fetih**” buyruğunda vakıf tam değildir. Çünkü yüce Allah'ın: **“Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın...”** buyruğu fetih ile alakalıdır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Yüce Allah fetih ile birlikte günahlarını da bağışlasın diye gerçekten Biz sana apaçık bir

(1) Ebu Davud, III, 76; Hakim, Müstedrek, II, 143.

fetih nasib ettik. Böylelikle Allah dünya ve ahirette senin için göz aydınlığı olacak şeyleri birarada vermiş olmaktadır.

Ebu Hatim es-Sicistanî de şöyle demiştir: **“Bağışlasın... diye”** anlamında ki buyruğun başında yer alan “lam” kasem lamıdır. Ancak bu bir yanlışlık tır. Çünkü kasem “lam”ı ne kesreli gelir, ne de başına geldiği muzari fiili nasb eder. Eğer bu böyle olabilseydi; (لَيَقُومُ زَيْدٌ) ifadesinin; “(لَيَقُومُنْ زَيْدٌ): Andolsun Zeyd kalkacaktır” anlamında olması mümkün olurdu.

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet: Mekke'nin fethini nasıl olur da mağfirete gerekçe kıldı, diye soracak olursan, şöyle cevap veririz: Mekke'nin fethini mağfirete gerekçe kılmış değildir, fakat mağfiret nimetin tamamlanması, dosdoğru yola iletmek ve üstün zaferden ibaret dört hususu birarada saydığından dolayı böyle ifade edilmiştir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Biz sana Mekke'nin fethini kolaylaştırıp, düşmanına karşı sana yardım ettik ki, dünya ve ahiret izzeti, dünyanın ve ahiretin maksatları birarada sana verilmiş olsun. Mekke fethinin düşman ile cihad olması açısından günahların bağışlanmasına ve mukafat ve sevabın elde edilmesine sebep olarak görülmüş olması da mümkündür.

Tirmizî'de, Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav)'a: **“Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın”** buyruğu Hudeybiye'den dönüşünde peygamberin üzerine indi. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Andolsun bana öyle bir âyet indirildi ki, o benim için yeryüzü üzerindeki herşeyden daha sevimlidir.” Sonra Peygamber (sav) bu âyeti ashaba okudu, onlar da: Ne mutlu sana, kutlu olsun sana, ey Allah'ın Rasûlü! Allah sana ne yapacağını açıklamış bulunuyor. Peki ya bize ne yapacak? Bunun üzerine ona: *“Mümin erkeklerle mümin kadınları altlarında nehirler akan cennetlere... soksun... İşte bu Allah'ın yanında büyük bir kurtuluştur”* (el-Fetih, 48/5) buyruğu nazil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Yine bu hususta Mücemmî' b. Cariye'den de gelmiş bir rivayet vardır.⁽¹⁾

Te'vil bilginleri **“Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın”** buyruğunun anlamı hakkında farklı açıklamalar yapmışlardır. **“Geçmiş”** risaletten önce ve **“gelecek”** ondan sonra **“günahını bağışlasın”** demek olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. et-Taberî ve Süfyan es-Sevrî de buna yakın açıklamalarda bulunmuşlardır. Taberî der ki: Bu yüce Allah'ın: **“Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde... Çünkü o tevbeleri çok kabul edendir”** (en-Nasr, 110/1-3) buyruğuna bağlı onunla ilgilidir. “Allah geçmiş” risaletten önce “ve gelecek” bu âyetin indiği vakte kadar gelecek “günahını bağışlasın” demektir.

(1) Tirmizi, V, 385; Müsned, III, 197; Tirmizi'nin işaret ettiği Mücemi hadisi ise az önce geçmişti.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: **“Allah geçmiş”** sana vahiy gelmeden önce cahiliye döneminde işlediğin **“ve gelecek”** henüz işlemediğin her tür **“günahını bağışlasın... diye”** demektir. el-Vahidî de böyle açıklamıştır.

Peygamberlerin küçük günah işlemelerine dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 12. başlıkta) geçmiştir. Bu, bir görüş.

Şöyle de açıklanmıştır: **“Geçmiş”** fetihten önce **“ve gelecek”** fetihten sonra... demektir. **“Geçmiş”**den kastın bu âyetin inişinden önce, **“gelecek”**den kastın ise bundan sonra olduğu da söylenmiştir. Ata el-Horasanî dedi ki: **“Geçmiş”** ilk iki atamız Adem ile Havva'nın günahı, **“gelecek”** ise senin ümmetinin günahı demektir. Baban İbrahim'in günahı diye de açıklanmıştır. **“Gelecek”** ise diğer peygamberlerin günahı demektir.

“Geçmiş” Bedir günü günahı, **“gelecek”** Huneyn günü günahı diye de açıklanmıştır. Şöyle ki; Bedir günü Peygamber efendimiz dua edip: “Allah'ım eğer sen bu küçük topluluğu helak edecek olursan, yeryüzünde ebediyyen sana ibadet olunmaz” dedi ve bu sözü defalarca tekrarladı. Yüce Allah da ona: Bu topluluğu helak ettiğim takdirde ebediyyen bana ibadet olunmayacağını nereden biliyorsun? diye vahyetti. İşte bu onun geçmiş günahı idi. Gelecek günahı ise Huneyn günü idi. İnsanlar bozguna uğrayıp dağıldıklarında amcası Abbas ile amcası oğlu Ebu Süfyan'a şöyle demişlerdi: “Bana şu vadinin küçük çakıl taşlarından bir avuç uzatınız.” Ona bir avuç uzattılar, o da o çakıl taşını eline alıp, müşriklerin yüzlerine doğru atarak: “Yüzler çirkin olsun. Ha. Mim. Onlar zafere erişemezler” dedi. Karşıdaki ordu son ferdine kadar bozguna uğradı. Gözüne kum ve çakıl taşı dolmadık hiç kimse kalmadı. Sonra ashabı arasında seslendiğinde geri döndüler. Geri döndüklerinde onlara: “Şâyet onlara atmamış olsaydın, onlar da bozguna uğramayacaklardı.” deyince, yüce Allah da: **“Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı”** (el-Enfal, 8/17) buyruğunu indirdi. İşte bu da onun gelecek (sonradan) işlediği günahı olmuştu.

Ebu Ali er-Ruzebarî dedi ki: Yüce Allah şöyle buyuruyor: Şâyet senin geçmişte bir günahın olsaydı, ya da gelecekte bir günahın olursa, şüphesiz ki Biz onu sana bağışlarız.

“Üzerindeki nimetini tamamlasın” buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Cennette demektir, peygamberlik ve hikmette diye de açıklanmıştır. Mekke, Taif ve Hayber'in fethi ile diye de açıklandığı gibi, büyüklük taslayanın zilletle boyun eğmesiyle, zorbalık edenin itaat etmesiyle, diye de açıklanmıştır.

“Ve seni dosdoğru yola iletsin.” Canını alacağı vakte kadar hidayet üzere sana sebat versin **“diye ve Allah seni çok üstün”** arkasından zilletin gelmeyeceği pek büyük bir **“zafere erdirdin diye.”**

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا
مَعَ إِيمَانِهِمْ ۖ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَكَانَ اللَّهُ
عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤٨﴾

4. İmanlarına iman katmaları için müminlerin kalbine sükun ve huzur indiren O'dur. Göklerle yerin orduları Allah'ındır. Allah en iyi bilendir, Hakimdir.

Bu âyet-i kerimede geçen “sekinet: sükun ve huzur” demektir. İbn Abbas dedi ki: Kur’ân-ı Kerim’de geçen her bir “sekinet” sükun ve huzur demektir. Bundan tek istisna el-Bakara Sûresi’ndeki (2/148. âyetteki) sekinettir. İmanın artışının ne anlama geldiğine dair açıklamalar da daha önceden Al-i İmran Sûresi’nde (3/173. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığı şهادeti ile gönderildi. Bu hususta onu tasdik etmeleri üzerine yüce Allah onlara namazı emretti. Onu tasdik edince, onlara zekatı kattı. Yine onu tasdik edince onlara orucu kattı, yine tasdik edince onlara hacı kattı. Sonra onlara dinlerini tamamladı. İşte yüce Allah’ın: “**İmanlarına iman katmaları için**” diye buyurması bunu göstermektedir. Yani imanı tasdik ile birlikte imanın şer’î hükümlerini tasdiklerini kattı.

er-Rabî b. Enes: Mevcut haşyetlerine haşyet kattı; ed-Dahhak: Yakînlerine yakîn kattı, diye açıklamışlardır.

“**Göklerle yerin orduları Allah'ındır.**” İbn Abbas dedi ki: Melekleri, cinleri, şeytanları ve insanları kastetmektedir.

“**Allah**” yarattıklarının durumlarını “**en iyi bilendir.**” Murad ettiği hususlarda hikmeti sonsuz “**hakimdir.**”

لِيَدْخُلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفَّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۖ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا
عَظِيمًا ﴿٤٩﴾

5. Mümin erkeklerle mümin kadınları altlarından ırmaklar akan cennetlere -oralarda ebedi kalmak üzere- soksun ve günahlarını ört-sün diye. İşte bu, Allah'ın yanında büyük bir kurtuluştur.

Yüce Allah, üzerlerine sükun ve huzuru imanları artsın diye indirdi. Ayrıca bu artışın sebebi onları cennete sokmaktır.

“(يُذْخِلُ): **Soksun... diye**” lafzındaki “lam”ın yüce Allah'ın: **“Bağışlasın... diye**” buyruğundaki “lam”ın taalluk ettiği şeye taalluk ettiği söylenmiştir. **“İşte bu**” Mekke'ye giriş ve günahların bağışlanması vaadi **“Allah'ın yanında büyük bir kurtuluştur.”** Her türlü kederden kurtuluş ve istenen herşeyi elde edıştır.

Denildi ki: Peygamber (sav) ashabına: *“Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın”* buyruğunu okuyunca, onlar: Ne mutlu sana, ey Allah'ın Rasûlü. Peki bize ne var? diye sordular. Bunun üzerine: **“Mümin erkeklerle, mümin kadınları altlarında ırmaklar akan cennetlere... soksun diye**” buyruğu nazil oldu. **“Üzerindeki nimetini tamamlasın”** buyruğunu okuyunca, yine: Ne mutlu sana dediler. Bunun üzerine de *“...Ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım”* (el-Maide, 5/3) buyruğu nazil oldu. **“Ve seni dosdoğru yola iletsin”** buyruğunu okuyunca ümmet hakkında da: *“Ve sizi dosdoğru yola iletsin diye”* (el-Feth, 48/20) buyruğu indi. **“Ve Allah seni üstün zafere erdirmen diye**” diye buyurunca, *“Müminlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır”* (er-Rum, 30/47) buyruğu indi. Bu da yüce Allah'ın: *“Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salat ederler. Ey müminler, siz de ona salat ve selam edin”* (el-Ahzab, 33/56) diye buyurduğu gibi, diğer taraftan: *“O... size salat getirendir”* (el-Ahzab, 33/43) buyurmasına benzemektedir. Bunu el-Kuşeyrî zikretmiştir.

وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنُّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦٦﴾ وَاللَّهُ
جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَكَانَ اللَّهُ غَزِيرًا حَكِيمًا ﴿٦٧﴾

6. Ve Allah hakkında kötü zan besleyen münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandır-

sın diye, kötü akıbet onların üzerine olsun. Allah da onlara karşı gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. O ne kötü bir dönüş yeridir!

7. Göklerle yerin orduları Allah'ındır. Allah Azizdir, Hakimdir.

“Ve Allah hakkında kötü zan besleyen münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandırırsın diye.” Bu da müslümanların şanının yükselmesi, Peygamber (sav)'ın öldürmek, esir almak ve köleleştirmek suretiyle onlara hakim olmasından ötürü kederlenmeleri suretiyle olmuştur.

“Kötü zan” ile kastedilen de Hudeybiye'ye çıkışları esnasında Peygamber (sav)'ın da, ashabının da tekrar Medine'ye geri dönemeyeceklerini, müşriklerin onları toptan imha edeceklerini zannetmeleridir. Nitekim yüce Allah başka yerde şöyle buyurmaktadır: *“Daha doğrusu siz Rasûlün ve müminlerin ebediyyen ailelerine dönmeyeceklerini sandınız.”* (el-Feth, 48/12)

el-Halil ve Sibeveyh'e göre: “es-Sev': Kötü” burada fesad demektir.

“Kötü akıbet” dünyada öldürülmek, çoluk çocuklarının ve kendilerinin esir alınması ile ahirette de cehennem azabı ile **“onların üzerine olsun.”**

İbn Kesir ve Ebu Amr: “(دائرة السوء): Kötü akıbet” lafzındaki (“sin” harfini) ötreli, diğerleri ise üstün okumuşlardır.

el-Cevherî dedi ki: “(سَاءَ بِسَوْءِ سُوءٍ وَمَسَاءٌ وَمَسَايَةٌ): Onu sevindirdi” lafzının zıddı (üzdü) üzer, üzme, üzüntü demektir. İsim ötreli olarak: (السُّوءُ) diye gelir. Bu buyruk: (عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ) diye okunmuştur ki, hezimet ve şer onların üzerine olsun, demektir. (“Sin” harfini) üstün olarak okuyanların kıraatine göre ise bu lafız kötü gelen, kötülük anlamında gelir.

“Allah da onlara karşı gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. O ne kötü bir dönüş yeridir! Göklerle yerin orduları Allah'ındır. Allah Azizdir, Hakimdir.” Bu buyrukların tamamı (ve açıklamaları) daha önce başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

Denildi ki: Hudeybiye barışı gerçekleşince İbn Ubeyy şöyle dedi: Muhammed Mekkelilerle barış yapıp ya da orayı fethedince hiçbir düşmanının kalmayacağını mı sanıyor? Hani nerede Farisiler ve nerede Bizanslılar? Yüce Allah bu buyrukla göklerin ve yerin ordularının Farisilerden ve Bizanslılardan daha çok olduğunu beyan etmektedir. Bunun kapsamına bütün mahlukatın girdiği de söylenmiştir.

İbn Abbas dedi ki: **“Göklerle yerin orduları”** buyruğundaki “göklerin orduları”ndan kasıt meleklerdir, “yerin orduları” ise müminlerdir. Yüce Allah'ın

bunu tekrarlamasının sebebi, daha önce geçen bu buyruklar Kureyşli müşriklerin sözkonusu edilmesinden sonra geçmişti. Bu da burada münafıklarla diğer müşriklerin sözkonusu edilmesinin akabinde geçmiştir. Her iki yerde de maksat korkutmak ve tehdittir. Yüce Allah eğer münafıklarla müşrikleri helak etmeyi murad ederse, bu konuda o acze düşmez. Fakat onları belirlenmiş bir süreye kadar erteler.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِيدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُعَزِّرُوهُ وَتُقَقِّرُوهُ ۖ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾

8. **Muhakkak Biz seni bir şahid, bir müjdeleyici ve bir korkutucu olmak üzere gönderdik.**
9. **Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz, ona yardım edesiniz. Onu büyük tanıyasınız, sabah akşam O'nu tesbih edesiniz diye.**

“**Muhakkak Biz seni bir şahid... olmak üzere gönderdik.**” Katade dedi ki: Ümmetine tebliğ ettiğine dair bir şahid. Onların itaat ya da amel türünden işledikleri amelleriyle üzerlerine bir şahid, diye de açıklanmıştır. Seninle kendilerine göndermiş olduklarımızı onlara bir açıklayıcı olarak gönderdik, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre, kıyamet gününde onlara şahid olmak üzere gönderdik, demektir. O halde o bugün onların yaptıklarına şahid olduğu gibi, kıyamet gününde de onlara karşı şahidlik edecektir. Daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/41. âyetin tefsirinde) Said b. Cübeyr'den bu anlamdaki açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“**Bir müjdeleyici**” kendisine itaat edenlere cenneti müjdeleyen “**ve korkutucu**” isyan edenleri de cehennem ile korkutucu demektir. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. el-Bakara Sûresi'nde **beşaret** (müjdeleme)nin türeyişi (el-Bakara, 2/25. âyet, 1. başlık) ile **nezaret** (uyarıp, korkutma)nın türeyişi (el-Bakara, 2/6. âyet) ve açıklamaları geçmiş bulunmaktadır.

“**Bir şahid, bir müjdeleyici ve bir korkutucu olmak üzere**” anlamındaki buyruklar mukadder hal olarak nasbedilmişlerdir. Sibeveyh de (bu kabilinden olmak üzere): “(مررت برجل معه صقر صائداً به غداً): Beraberinde yarın kendisiyle avlanacağı bir doğan bulunan bir adama uğradım” diye bir kullanım nakletmiştir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: “(إنا أرسلناك مقدرين بشهادتك يوم القيامة): Şüphesiz Biz seni kıyamet gününde senin şahitliğini takdir edenler olarak peygamber gönderdik.” İşte buna uygun olmak üzere: “(رايت عمراً قائماً غداً): Yarın

ayakta duracak olan Ömer'i gördüm" denilir.

"Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz" buyruğundaki **"iman edesiniz"** anlamındaki lafzı İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Ebu Amr "ye" ile: "(لِيُؤْمِنُوا): İman edeler" diye okumuştur. Bundan sonra gelen **"Ona yardım edesiniz, O'nu büyük tanıyasınız... O'nu tesbih edesiniz diye"** anlamındaki buyrukların tümünü de haber kipi olmak üzere hep "ye" ile (ona yardım edeler, onu büyük tanıyalar, sabah akşam O'nu tesbih edeler anlamında) okumuştur. Ebu Ubeyd öncesinde de, sonrasında da müminler söz konusu edildiğinden dolayı bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bundan önce: "(لِيُدْخِلَ): Soksun... diye" (el-Feth, 48/5) buyruğu yer almakta; bundan sonra ise yüce Allah'ın: "(إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ): Muhakkak ki sana bey'at edenler" (Fetih, 48/10) buyruğu gelmektedir. Bu âyetteki bu lafızları diğer kıraat alimleri ise hitab ile (te harfi ile edesiniz... diye) şeklinde okumuşlardır. Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir.

"Ona yardım edesiniz." O'nu tazim edesiniz, O'nu büyüklük ifadeleriyle çağırasınız demektir. Bu açıklamayı el-Hasen ve el-Kelbî yapmıştır.

"(وَتَعَزُّوهُ): Tazim ve büyüklük ifadeleri ile birlikte saygı göstermek" demektir. Katade, ona yardım edesiniz ve onu başkalarına karşı koruyasınız diye açıklamıştır. Hadlerde tazir de buradan gelmektedir. Çünkü o engelleyici ve koruyucudur. el-Katamî şöyle demektedir:

الابْكْرَتْ مِيْ بِغَيْرِ سَفَاهَةٍ تُغَابِبُ وَالْمَوْدُودُ يَنْفَعُهُ الْعَزْرُ

"Meyy aşırı gitmeksizin günün ilk saatlerinde niye siteme kalkışmadı?

Zaten sevilen kimseye azar (tazir ile aynı kökten olan el-azr) fayda sağlar."

İbn Abbas ve İkrime şöyle demişlerdir: Onunla birlikte kılıçlarla savaşsınız, demektir. Bazı dilbilginleri de, ona itaat edersiniz, diye açıklamışlardır.

"Onu büyük tanıyasınız." es-Süddî'nin açıklamasına göre onu efendi ve baş bilesiniz. Onu tazim edesiniz, diye de açıklanmıştır.

"Tevkir" tazim ve aynı şekilde ağırlığını bilerek kabullenmek demektir. Her ikisindeki "he" zamiri (ona ve onu) Peygamber (sav)'a aittir. Burada vakıf tamdır. Sonra da; **"...O'nu"** Allah'ı **"sabah akşam tesbih edesiniz diye"** buyruğu ile okumaya yeniden başlanılır.

Bütün zamirlerin Allah'a ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Ona yardım edesiniz, onu büyük tanıyasınız"** buyruklarının tevili şöyle olur: Gerçek anlamıyla rububiyeti yalnız O'na ait kabul edesiniz,

O'nun çocuğunun yahut ortağının olmasını reddedesiniz demek olur. Bu görüşü el-Kuşeyrî tercih etmiştir. Birincisi ise ed-Dahhak'ın görüşü olup buna göre buyruğun bir bölümü şanı yüce Allah'a ait olur, O'na ait olan bölüm ise, görüş ayrılığı söz konusu olmaksızın; **“Sabah akşam O'nu tesbih edesiniz”** bölümüdür. Bir bölümü de Rasûlullah (sav)'a raci olur, o da; **“Ona yardım edesiniz, onu büyük tanıyasınız”** buyrukları olup, onu -isim ve künyesiyle değil- Allah'ın Rasûlü ve Allah'ın peygamberi diye çağırırsınız, demek olur.

“O'nu tesbih edesiniz” buyruğu iki türlü açıklanmıştır. Birincisine göre O'nu tesbih etmek şanı yüce Allah'ı hertürlü çirkin vasıftan tenzih etmekle olur. İkincisi, bu tesbihi de ihtiva eden namazı kılmaktır.

“Sabah akşam” buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden (el-Ahzab, 33/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Şair de şöyle demiştir:

لَعَمْرِي لَأَنْتَ الْبَيْتُ أَكْرَمُ أَهْلُهُ وَاجْتَلَسَ فِي أَفْيَائِهِ بِالْأَصَائِلِ

“Ömrüm hakkı için sen halkına ikramda bulunduğum evsin,
Ve akşam (öğleden sonra) vakitlerinde gölgelerinde oturduğum.”

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ
فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ
عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

10. Muhakkak ki sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmiş olurlar. Allah'ın eli onların eli üzerindedir. Kim bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile ahid ettiği şeye vefa gösterirse, ona pek yakında çok büyük bir ecir verecektir.

“Muhakkak ki sana” ey Muhammed, Hudeybiye'de **“bey'at edenler, ancak Allah'a bey'at etmiş olurlar.”**

Yüce Allah onların peygamberine yaptığı bey'atin bizzat Allah'a yapılmış bir bey'at olduğunu beyan etmektedir. Bu da yüce Allah'ın: **“Kim Rasûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur”** (en-Nisa, 4/80) buyruğuna benzemektedir.

Burada sözü edilen bey'at ileride yüce Allah'ın izni ile bu sûrede açıklanacağı üzere Rıdvan bey'atidir.

“Allah'ın eli onların eli üzerindedir.” Bir görüşe göre O'nun sevab ver-

mek hususundaki Eli (lütuf ve nimeti) onların verdikleri söze bağlı kalmak hususundaki ellerinin (gayretlerinin) üstündedir. O'nun kendilerine hidayet te bulunmak suretiyle verdiği lütuf itaatte bulunmak suretiyle ortaya koyduklarından çok üstündür.

el-Kelbî şöyle demiştir: Yani yüce Allah'ın onlara olan nimeti, onların yaptıkları bey'atten çok daha üstündür.

İbn Keysan da şöyle demiştir: Allah'ın gücü ve yardımı onların güç ve yardımlarından çok üstündür.

“Kim” bey'atten sonra ahidini **“bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur.”** Ahidini bozmanın zararı kendisine döner. Çünkü o kendi kendisini mü kafattan mahrum etmiş ve ceza görmeye maruz bırakmıştır.

“Kim de Allah ile ahid ettiği şeye vefa gösterirse” bey'at hususunda denildiği gibi, iman hususunda diye de açıklanmıştır.

“Ona pek yakında” cennette **“çok büyük bir ecir verecektir.”**

“(عليه): **Şeye**” buyruğunu Hafs ve ez-Zührî “he” harfini ötreli olarak, diğerleri ise kesreli okumuşlardır.

“Ona... verecektir” anlamındaki lafzı Nafi', İbn Kesir ve İbn Amir: “(فَسَوْيَهُ): Ona vereceğiz” şeklinde “nun” ile okumuşlardır. el-Ferra ve Ebu Muaz da bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğerleri ise “ye” ile **“Ona verecektir”** anlamında diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in -yüce Allah'ın adının buna yakınlığı dolayısıyla- bu görüşü tercih etmişlerdir.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا
فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِالسِّنْتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ
يَمْلِكُ لَكُمْ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ
نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

11. Bedevilerden geri bırakılanlar sana diyecekler ki: “Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul etti. Onun için bize mağfiret dile!” Onlar kalplerinde olmayan şeyi dilleri ile söylerler. De ki: “Eğer Allah size bir zarar gelmesini dilerse yahut sizin bir fayda görmeyi isterse, O'na karşı kim ne yapabilir? Hayır, Allah yapmakta olduklarınızdan bütünü ile haberdardır.

“Bedevilerden geri bırakılanlar sana diyecekler ki...” Mücahid ve İbn Abbas dedi ki: Bununla Ğıfar, Müzeyne, Cuheyne, Eslem, Eşca’ ve Dîl bedevilerini kastetmektedir. Bunlar Medine çevresinde bulunan bedevilerdi. Rasûlullah (sav) fetih (Hudeybiye) yılı Mekke’ye gitmek üzere yola çıkmak isteyince, onların da kendisi ile birlikte yola çıkmalarını istemiş, ancak onlar Kureyş’ten çekindikleri için Rasûlullah’tan geri kalmışlardı. İnsanlar onun savaşmak istemediğini bilmeleri için umre maksadıyla ihrama girmiş ve hediye kurbanlarını beraberinde götürmüştü. Bedeviler ise işi ağırdan alarak ona katılmamış ve işlerini mazeret olarak göstermişlerdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Yüce Allah’ın: **“Geri bırakılanlar”** diye buyurması peygamberi ile birlikte olmaktan onları geri bırakanın Allah oluşundan dolayıdır. **“Geri bırakılan”** terk olunan demektir. Daha önce et-Tevbe Sûresi’nde (9/81. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

“Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul etti.” Yani onları çekip çevirecek kimsemiz yok **“onun için bize mağfiret dile!”** diyerek peygamberden kendileri için mağfiret dilemesini istemek üzere geldiler. Halbuki onların asıl inançları, dışa vurduklarından farklı idi. Yüce Allah şu buyruğuyla onların iç yüzlerini açığa çıkartarak onları rezil etti: **“Onlar kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler.”** Katıksız münafıklık işte budur.

“De ki: Eğer Allah size bir zarar gelmesini dilerse, yahut sizin bir fayda görmenizi isterse, O’na karşı kim ne yapabilir?” buyruğundaki (ضُرًّا): Bir zarar” lafzını Hamza ve el-Kisâf yalnızca burada ötreli olarak: (ضُرًّا) diye okumuşlardır. Size zarar verecek bir iş anlamına gelir. İbn Abbas bozgun diye açıklamıştır.

Diğerleri ise “dat” harfini üstün olarak okumuşlardır. Bu da: (ضررته ضُرًّا): Ben ona bir zarar verdim” fiilinin mastarıdır. Ötreli okuyuşa göre lafız, insanın karşı karşıya kaldığı zayıflık ve kötü durum gibi şeylerin ismidir. Mastar (fethalı) okuyuş bir defa ve daha fazlasının anlamını ifade eder. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim mastar okuyuşu tercih etmişlerdir ve şöyle demişlerdir: Çünkü onun karşılığında “fayda”yı zikretmiş bulunmaktadır ki, bu da zararın zıddıdır. Her ikisinin aynı anlamda iki ayrı söyleyiş oldukları da söylenmiştir. “Fakirlik” anlamında: (الفقر والفقر) söyleyişleri; “zayıflık” anlamında: (الضعف والضعف) söyleyişleri gibi.

“Yahut sizin bir fayda” zafer ve ganimet **“görmenizi istese, O’na karşı kim ne yapabilir!”**

Bu buyruk, Rasûlullah (sav)’dan geri kalmanın gelecek zararı kendilerinden uzaklaştırabileceğini, elde edecekleri bir faydayı daha çabuk ele geçirmelerini sağlayabilecekleri kanaatlerini de reddetmektedir.

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ
أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنًّا سَوْءًا وَكُنْتُمْ
قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

12. Daha doğrusu siz, Rasûlün ve müminlerin ebediyyen ailelerine dönmeyeceklerini sandınız. Üstelik bu, kalplerinizde süslendi ve kötü zanda da bulundunuz. Siz esasen helak olmuş bir topluluksunuz.

“Daha doğrusu siz, Rasûlün ve müminlerin ebediyyen ailelerine dönmeyeceklerini sandınız.” Çünkü onlar: Muhammed ve ashabı bir tek kelle ile doycak kadar az (bir avuç insan)dırlar, onlar geri dönmeyeceklerdir, demişlerdi.

“Üstelik bu” yani münafıklık **“kalplerinizde süslendi.”** Bu süslemeyi yapan şeytandır; yahutta Allah bunu kalplerinde yaratmıştır. **“Ve kötü zanda da bulundunuz.”** Allah'ın, rasûlüne yardım etmeyeceğini sandınız.

“Siz esasen helak olmuş bir topluluksunuz” buyruğundaki: (بُورًا) lafzını Mücahid: “(مَلَكِي): Helak olmuşlar” diye açıklamıştır. Katade ise; hayır namına hiçbir şeye yaramayan bozuk bir topluluk, diye açıklamıştır. el-Cevherî dedi ki: “(البور): Kendisinde hayır bulunmayan, kötü ve helak olmuş adam” demektir. Abdullah ez-Zibara es-Sehmî şöyle demiştir:

يا رسول الملِك إن لسانِي رَاتِقٌ مَا فَتَقْتُ إِذَا أَنَا بُورٌ

“Ey mutlak malikin elçisi! Şüphesiz ki dilim,
Tutuktur, ben onu çözdüm mü helak oldum demektir.”

Kadın hakkında da aynı şekilde “(امْرَأَةٌ بُورٌ): Helak olmuş kadın” diye kullanılır. Bunu Ebu Ubeyd nakletmiştir. “(قَوْمٌ بُورٌ): Helak olmuş bir topluluk” demektir. Yüce Allah: “(وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا): **Siz esasen helak olmuş bir topluluksunuz.**” diye buyurmuştur. Bu lafız; “(بَاثِر): Helak olmuş kişi” lafzının çoğuludur. Tıpkı; “(حَائِل): Engel” lafzının çoğulunun (حُول) diye gelmesi gibi. “(قَدْ بَارَ فُلَانٌ): Filan kişi helak oldu” demektir. “(أَبَاهُ اللَّهُ): Allah onu helak etti” anlamındadır. Bu lafzın kötü, şerli kimseler anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da İbn Bahr'ın açıklamasıdır. Hassan b. Sabit de şöyle demiştir:

لا يَنْفَعُ الطُّوْلَ مَنْ تَوَكَّلَ الرِّجَالَ وَقَدْ يَهْدِي الْإِلَهَ سَبِيلَ الْمَغْشَرِ الْبُورِ

“Ahmak, cahil ve konuşmayı beceremeyenlerin boylarının uzun olmasının faydası olmaz ve bazan, Yüce Rabbimiz helak olmuş topluluğu doğru yola iletebilir.”

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾

13. Kim Allah’a ve Rasûlüne iman etmez ise şüphe yok ki Biz o kâfirler için çok alevli bir ateş hazırlamışızdır.

Bu buyruk, onlar için bir tehdit ve münafıklıkları sebebiyle kâfir olduklarını açıklamaktadır.

وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ
مَنْ يَشَاءُ ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾

14. Göklerle yerin mülkü Allah’ındır. Dilediğine mağfiret eder, dilediğini de azaplandırır. Allah Gafurdur, Rahimdir.

Yani O’nun kullarına bir ihtiyacı yoktur. O iman edenlere mükafat vermek, kâfir olup isyan edenleri de cezalandırmak için kullarını teklif ile sınamıştır.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَاخِذُوهَا ذَرُونَا
نَتَّبِعْكُمْ ۚ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ ۖ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ
قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ ۚ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا
لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾

15. Geri bırakılanlar ganimetler almak üzere gittiğinizde: “Bırakınız bizi de peşinizden gelelim” diyecekler. Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: “Sizler asla peşimizden gelemezsiniz. Allah daha önceden böyle buyurmuştur.” Onlar: “Hayır, siz bizleri kıskanıyorsunuz” diyecekler. Bilakis onlar pek az bir şey dışında anlamazlar.

“Geri bırakılanlar ganimetler almak üzere gittiğimizde: Bırakınız bizi de peşinizden gelelim, diyecekler” buyruğunda sözü edilen ganimetler, Hayber ganimetleridir. Çünkü yüce Allah Hudeybiye'ye katılanlara Hayber'in fetih edileceği ve oranın -(Hayber'de) hazır bulunsun, bulunmasın- sadece onlara has olduğu vaadinde bulunmuştu. Hayber fethinde de onlar arasından bulunmayan tek kişi Cabir b. Abdullah idi. Rasûlullah (sav) ona da tıpkı fethinde hazır bulunanlara verdiği gibi pay ayırmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Hayber'de paylaşırma işini üstlenen kişi ensardan Selimeoğullarından Cebbar b. Sahr ile Neccaroğullarından Zeyd b. Sabit idi. Her ikisi de hesap ve paylaşırma işini iyi yapan kimselerdi.

“Bırakınız bizi de peşinizden gelelim” buyruğundaki “(فَرُّوْنَا)”: Bırakınız bizi” anlamındadır. “(فَرَّ)”: Onu bırak” demektir. “(يَفْرُ)”: O onu bırakır” anlamındadır. Bunun aslı ise; (وَفَرَّ يَفْرُ) şeklindedir. Tıpkı “(وَسِعَ يَسْعُ)”: Onu içine aldı, alır” fiili gibi, onun baş harfi (olan “vav”) kullanılmamıştır. O bakımdan “onu bıraktı” anlamında: (وَفَرَّ) denilmediği gibi, “bırakan kimse” anlamında (وَفَّرَ) da denilmez. Bunun yerine: “(تَرَكَهُ)”: Onu terketti” ve: “(تَرَكَ)”: Terkeden” denilir.

Mücahid dedi ki: Bunlar Mekke'ye gitmek üzere çıkmayıp geri kaldılar. Peygamber (sav) çıkıp gidince bazılarını da ayırıp onları belli istikamete gönderince bu sefer onlar: Bizi bırakın da peşinizden gelelim, sizinle birlikte savaşalım, dediler.

“Allah'ın sözünü değiştirmek isterler.” İbn Zeyd dedi ki: Bu yüce Allah'ın: “(Başka bir savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse de ki: Siz ebediyyen benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız...” (et-Tevbe, 9/83) âyetinde sözkonusu edilmektedir. Ancak Taberî ve başkası bu görüşü kabul etmemişlerdir. Buna sebep ise Tebuk gazvesinin hem Hayber'in, hem de Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiş olmasıdır.

Bir başka açıklamaya göre buyruğun anlamı şudur: Onlar yüce Allah'ın Hudeybiye'ye katılanlara vermiş olduğu vaadini değiştirmek istiyorlar. Çünkü yüce Allah Hayber'den alınacak ganimetleri onlara Mekke'nin fethinin bede-

li olarak tayin etmişti. Çünkü Hudeybiye'den sulh yaparak geri dönmüşlerdi. Bu açıklamayı Mücahid ve Katade yapmıştır. Taberî bu açıklamayı tercih etmiş olup tevil bilgileri genel olarak bu görüşü benimsemişlerdir.

Hamza ve el-Kisaî “**söz**” anlamındaki buyruğu “elif” harfini düşürerek “lam”ı da kesreli olarak; (كَلِمَ) şeklinde “(كَلِمَة): Kelime”nin çoğulu diye okumuşlardır. Diğerleri ise mastar olarak; “(كَلَامَ): Söz” diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bunu yüce Allah'ın: “*Seni risaletlerimle ve kelimimle (seninle konuşmamla) seçip insanlara üstün kıldım*” (el-Araf, 7/144) buyruğunu nazar-ı itabara alarak tercih etmişlerdir.

Kelam (söz) tek başına bağımsız cümle (anamlı söz, ifade) demektir. el-Cevherî dedi ki: Kelam cins bir isim olup az hakkında da çok hakkında da kullanılır. “Kelim” ise üç kelimedenden aşağı olmaz. Çünkü bu “kelime”nin çoğuludur. “(نَبْة): Köknar yemişi”nin çoğulunun: (نَبَق) şeklinde gelmesi gibi. Bundan dolayı Sibeveyh: “(هَذَا بَابٌ عِلْمٌ مَا الْكَلِمُ مِنَ الْعَرَبِيَّةِ): Bu Arapçada “kelim” nedir ilmine dair bir bahistir” demiş “kelam nedir” dememiştir. Çünkü o isim, fiil ve harften ibaret olan muayyen üç şeyi kastetmiştir. Dolayısı ile ancak çoğul olan bir ifade kullanmış, tekil ve çoğul hakkında kullanılması mümkün olan lafzı kullanmamıştır.

Temimliler “kef” harfini kesreli okuyarak -kelime anlamında- (كَلِمَة) derler. Buna dair açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/40. âyet, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“De ki... Allah daha önceden böyle buyurmuştur.” Hudeybiye'den dönüşümüzden önce Hayber'den alınacak ganimetler, sadece Hudeybiye'de hazır bulunacaklar içindir, diye buyurmuştur.

“Onlar: Hayır, siz bizleri” sizinle birlikte ganimet ele geçiririz diye **“kıs-kanıyorsunuz diyecekler.”**

Denildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Eğer sizler çıkmak istiyorsanız, ben size engel olmam. Şu kadar var ki size ganimetten pay yoktur.” Onlar: Bu bir kıskançlıktır, dediler. Bunun üzerine müslümanlar şöyle dedi: Yüce Allah Hudeybiye'de sizin neler söyleyeceklerinizi bize haber vermişti. O da yüce Allah'ın: **“Onlar hayır, siz bizleri kıskanıyorsunuz, diyecekler”** buyruğudur.

Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: **“Bilakis onlar pek az bir şey dışında anlamazlar.”** Yani onlar ancak dünya işini bilirler. Din işinden ancak çok az bir şey anlayabilirler, bu da savaşı terketmektir, diye de açıklanmıştır.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَى قَوْمٍ أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ
تَقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ ۖ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا
وَأِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾

16. Geri bırakılan bedevi Araplara de ki: “Yakında çetin savaşçı bir kavme karşı çağrılacaksınız ve onlarla savaşacaksınız, yahut onlar İslâm’a gireceklerdir. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir ecir verir. Şâyet bundan önce döndüğünüz gibi geri dönerseniz, sizi can yakan bir azab ile azaplandırır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Yakında Kendileriyle Savaşmak Üzere Çağrılacakları Kimseler:

“**Geri bırakılan bedevi Araplara**” yani Hudeybiye’ye katılmayarak geri kalan şu kimselere “**de ki: Yakında çetin savaşçı kavme karşı çağrılacaksınız.**” İbn Abbas, Ata b. Ebi Rebah, Mücahid, İbn Ebi Leyla ve Ata el-Horasanî bunlar Farslardır demişlerdir. Ka’b, el-Hasen ve Abdu’r-Rahman b. Ebi Leyla ise: Bunlar Bizanslılardır demişlerdir. Yine el-Hasen’den: Bunlar Fars ve Rumlardır demiştir.

İbn Cübeyr Hevazin ve Sakif; İkrime Hevazin, Katade Huneyn günü Hevazin ve Gatafan diye açıklamışlardır. ez-Zührî ve Mukatil ise: Bunlar Yemame’ye katılan Müseylime ile birlikte bulunan Hanifeoğullarıdır. Rafî b. Hadic dedi ki: Allah’a andolsun ki biz şu: “**Yakında çetin savaşçı kavme karşı çağrılacaksınız**” âyetini okuyor fakat Ebu Bekir bizleri Hanifeoğulları ile savaşmaya çağırıcaya kadar bunların kim olduklarını bilmiyorduk. İşte o vakit bunların onlar olduğunu anladık.

Ebu Hureyre dedi ki: Bu âyetin gerçekleşme zamanı henüz gelmemiştir. Ancak âyetin zahiri bu kanaati reddetmektedir.

2- Bu Ayet Ebu Bekir ve Ömer (Allah İkisinden de Razi Olsun)’in Halifeliklerinin Sıhhatine Delildir:

Bu âyet-i kerimede Ebu Bekir ve Ömer (Allah ikisinden de razı olsun)’in imametinin (halifeliğinin) sıhhatine delil vardır. Çünkü Ebu Bekir onları

Hanifeoğullarıyla savaşmaya, Ömer de Fars ve Rumlarla (Bizanslılarla) savaşmaya çağırdı. İkrime ile Katade'nin: Bu Huneyn günü Hevazin ve Gatafanlılar hakkındadır, şeklindeki görüşleri ise uygun değildir. Çünkü onları savaşa katılmaya çağırmanın Rasûlullah (sav)'ın olması imkansızdır. Zira: **"Siz ebediyyen benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız"** (et-Tevbe, 9/83) diye buyurmuştur. İşte bu, onları çağırarak olanın Peygamber (sav)'dan bir başkası olduğunun delilidir. Bilindiği gibi Peygamber (sav)'dan sonra bunları savaşa katılmaya Ebu Bekir ve Ömer'den -Allah ikisinden de razı olsun- başkası çağırmış değildir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer Katade'den bu görüşü sahih olarak gelmişse anlam şöyle olur: Sizler şu andaki kalp hastalığınız ve din hususundaki kararsızlığınızı sürdürdükçe benimle birlikte ebediyyen savaşa çıkmayacaksınız. Yahut Mücahid'in görüşüne göre; onlar hakkında belirlenen, onların Rasûlullah (sav) ile birlikte ganimetten pay almamak şartıyla, karşılıksız Allah rasûlüne tabi olmaları şeklinde de açıklanabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Kendilerinden Cizye Kabul Edilmeyenlerin Durumu:

"Onlarla savaşacaksınız yahut onlar İslâm'a gireceklerdir" buyruğu kendilerinden cizye alınmayanların hükmünü ortaya koymaktadır. Bu da yüce Allah'ın: **"onlarla savaşacaksınız"** buyruğuna atfedilmiştir. Yani iki işten birisi olacaktır, ya onlarla savaşılacak yahut onlar İslâm'a gireceklerdir, üçüncü bir şık yoktur. Ubeyy'in kıraatinde; **"Yahut onlar İslâm'a gireceklerdir"** anlamındaki buyruk -sonunda "nun" harfi olmaksızın-: (أَوْ يُسْلِمُوا) şeklinde olup, onlar İslâm'a girinceye kadar... anlamındadır. Nitekim: (كُلُّ أَوْ تَشِيعُ): Ye yahut doy" sözünün: (حتى تشيع): Doyuncaya kadar ye" anlamında olmasına benzer. Şair (İmruu'l-Kays) dedi ki:

فقلت له لا تبك عينك إنما نحاول ملكاً أو نموت فنعذراً

"Ona: Ağlamasın gözlerin dedim, bizler ancak

Ya bir mülkü ele geçirmeye çalışıyoruz yahut ölürüz (ölünceye kadar savaşırız) da mazur görüyoruz."

ez-Zeccac dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Yahut onlar İslâm'a gireceklerdir"** diye buyurması, savaşız olarak onlar İslâm'a gireceklerdir demek olduğundan dolayıcıdır. Bu ise kitab ehli hakkında değil de müşriklerle savaşmak hakkındadır.

4- İtaatin Mükafatı, Yüz Çevirmenin Cezası:

“Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir ecir” dünyada ganimet ve zafer, ahirette cennet **“verir. Şâyet bundan önce”** Hudeybiye yılında **“döndüğünüz gibi geri dönerseniz, sizi can yakan bir azab”** olan cehennem ateşi azabı”ile azaplandırır.”

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾

17. Gözleri görmeyene günah yoktur, topala günah yoktur, hastaya günah yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse, onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu can yakan bir azab ile azaplandırır.

İbn Abbas dedi ki: “Şâyet bundan önce döndüğünüz gibi geri dönerseniz, sizi can yakan bir azap ile azaplandırır” (Fetiha, 48/16) buyruğu nazil olunca, kötürümler: Biz ne yapacağız ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Bunun üzerine: **“Gözleri görmeyene günah yoktur, topala günah yoktur, hastaya günah yoktur.”** Yani körlükleri, kötürümlükleri ve zayıflıkları sebebiyle cihattan geri kalmalarından ötürü onlar için günah söz konusu değildir, buyruğu nazil oldu. Daha önce bu hususa dair etraflı açıklamalar et-Tevbe Sûresi'nde (9/91-92. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerde (en-Nur, 24/61. âyet, 1 ve 2. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Topallık (a'rec); bir tek ayakta arız olan bir hastalıktır. Eğer bu, gazaya çıkmayı etkiliyor ise her iki ayakta rahatsızlığın bulunması öncelikli olarak etkili olur. Mukatil dedi ki: Burada sözü edilenler Hudeybiye'den geri kalan ve özürleri kabul edilmiş bulunan kötürüm kimselerdir. Yani bunlar arasından sizinle birlikte Hayber'e gelmek isteyen gelsin, anlamındadır.

“Kim Allah'a ve Rasûlüne” kendisine verilen emirler hususunda **“itaat ederse, onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar.”** buyruğundaki “onu koyar” anlamındaki lafzı Nafî ve İbn Amir tazir yolu ile: “(نُذِلَ): Onu koyarız” diye okumuşlardır, diğerleri ise “ye” ile (koyar anlamında) okumuşlardır. Bunu Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim daha önce yüce Allah'ın adı geçmiş olduğundan dolayı tercih etmişlerdir. **“Kim de yüz çevirirse onu can yakan bir azab ile azaplandırır.”**

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي
 قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ
 كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

18. Andolsun ki ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilip de üzerlerine huzur ve sükun indirmiş ve onları yakın bir fetih ile mükafatlandırmıştır.

19. Ve alacakları birçok ganimetlerle de. Allah, Azizdir, Hakimdir.

“Andolsun ki ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah müminlerden razı olmuştur” buyruğunda sözü edilen bey'at, Rıdvan bey'atı olup Hudeybiye'de gerçekleşmiş.

Şimdi Hudeybiye'ye dair bilgileri kısaca aktaralım: Peygamber (sav) Mus-talık oğulları gazvesinden dönüşünde şevval ayında Medine'de ikamet etti. Daha sonra umre yapmak üzere zülkade ayında yola çıktı. Medine etrafında bulunan bedevi Arapların da beraberinde gelmelerini istedi. Ancak onların çoğunluğu ona katılmakta geciktiler. Peygamber (sav) beraberinde bulunan muhacir, ensar ve onunla birlikte yola koyulan diğer Araplarla beraber yola çıktı. Hepsi toplam 1400 kişi idiler, 1500 kişi oldukları söylendiği gibi, ileride geleceği üzere başka rakamlar da verilmiştir.

Peygamber (sav) hediyelik kurbanlarını da beraberinde götürüp insanlar onun savaşa çıkmamış olduğunu bilmeleri için de ihrama girdi. Onun Mekke'ye gelmek üzere çıktığı haberi Kureyş'e ulaşınca, onların büyük çoğunluğu Rasûlullah (sav)'ı Mescid-i Haram'dan ve Mekke'ye girmekten alıkoy-mak üzere çıktılar. Şâyet bunun için kendileriyle savaşacak olsaydı, onlar da bu maksatla onunla savaşacaklardı. Halid b. el-Velid'i -Mekke ile Medine arasında bir yer olan- Kura el-Ğamim denilen bir yere bir grub atlı ile birlikte önlerinden gönderdiler.

Rasûlullah (sav) -Cuhfe ile Mekke arası bir yer, bir görüşe göre Medine yolu üzerinde Mekke'den iki merhale uzaklıkta bir yer olan- Usfan'da iken bunun haberini aldı. Ona bunu haber veren kişi Ka'boğullarından Bişr b. Süf-yan idi.

Bunun üzerine Peygamber (sav) onların arkasından çıkacak şekilde bir yol izledi ve Mekke'nin alt taraflarından Hudeybiye'ye çıktı. Bunun için Eslem'den bir adam da ona kılavuzluk etti. Bu husus Halid ile birlikte bulunan Kureyş atlılarına ulaşınca, durumu haber vermek üzere Kureyş'e gittiler.

Rasûlullah (sav) Hudeybiye'ye varınca devesi çöktü. Bunu görenler: (Peygamberin devesi) sebebsiz yere çöktü, sebebsiz yere çöktü, dediler. Peygamber (sav) ise şöyle buyurdu: "Hayır benim devam sebepsiz yere çökmedi. Onun böyle bir huyu da yok, fakat Fili Mekke'ye girmekten alıkoyan onu da alıkoydu. Bugün Kureyş benden akrabalık bağını gözetmemi isteyecekleri her ne teklifte bulunursa bulunsun, mutlaka onlara o istediklerini vereceğim." diye buyurdu.

Daha sonra Peygamber (sav) orada konakladı. Ey Allah'ın Rasûlü, bu vadede su yok, denildi. Peygamber (sav) ok torbasından bir ok çıkartarak, onu ashabından birisine verdi. O şahıs o oku oradaki (suyu çekilmiş) kuyulardan birisine inerek kuyunun ortasına sapladı. Kuyu öyle bir kaynayıp coştı ki bütün orduya yetecek kadar suyu oldu.

Denildiğine göre oku alıp kuyuya inen kişi, Eslemli Naciye b. Cündüh b. Umeyr'dir. Bu kişi aynı zamanda o gün Peygamber (sav)'ın develerini güden kişi idi. Oku kuyuya indiren kişinin el-Bera b. Azib olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Rasûlullah (sav) ile Kureyş kâfirleri arasında elçiler gidip geldi. Karşılıklı gidip gelmeler ve tartışmalar sonunda Amiroğullarından Süheyl b. Amr gelinceye kadar devam edip gitti.

Onunla şu hususlar üzerinde anlaştı: Peygamber (sav) bu yıl geri dönecek, ertesi yıl umre yapmak üzere geri gelecek. O ve ashabı Mekke'ye, kınlarında kılıçlar dışında silahsız girecekler. Mekke'de üç gün kaldıktan sonra çıkacaktı. Ayrıca on yıllık bir süre ile kendisi ile Kureyşliler arasında bir barış olacak, insanlar istediği tarafa katılabilecekler ve birbirlerine karşı emniyeti bozacak bir uygulamada bulunmayacaklardı. Erkek ya da kadın bir kimse müslüman olarak kâfirlerden kaçarak müslümanlara gelecek olursa, kâfirlere geri verilecekti. Buna karşılık müslümanlardan irtidat ederek kâfirlere geri dönen bir kimseyi müslümanlara geri vermeyeceklerdi.

Bu, müslümanlara çok ağır geldi. Hatta kimileri bu hususta ileri geri konuşuştular. Rasûlullah (sav) ise yüce Allah'ın kendisine öğretmesi neticesinde, müslümanlara bir kurtuluşu pek yakında göstereceğini çok iyi biliyordu. Bunun için ashabına şöyle demişti: "Sabredin, şüphesiz yüce Allah bu barışı dininin üstün gelmesi için bir sebep kılacaktır." İnsanlar önceleri tepki gösterirken Peygamber efendimizin bu sözü üzerine yatıştı.

Süheyl b. Amr barış şartlarının yazıldığı sahifenin başında "Allah'ın Rasû-

lû Muhammed'den" diye yazılmasını kabul etmedi. Ona: Eğer biz bu hususta senin doğruluğunu kabul etseydik, yapmak istediğin hususlarda sana engel olmazdık. O bakımdan: "Bismikellahumme: Senin adınla ey Allah'ım" diye yazmanı istiyoruz, başka bir şey kabul etmiyoruz, dedi.

Barış sahifesini yazmakta olan Ali'ye: "Sil ey Ali! Onun yerine bismikellahumme yaz." diye buyurdu. Ali "Allah'ın Rasûlü Muhammed" ibaresini eliyle silmek istemedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona: "Onu bana göster" diye buyurdu. Ona bu sözlerin yazılı olduğu yeri gösterince bizzat Rasûlullah (sav) eliyle onu sildi ve "Abdullah'ın oğlu Muhammed'den" diye yazmasını emretti.

O gün barış şartlarının yazılmasının hemen peşinden Süheyloğlu Ebu Cendel, bağlı olduğu zincirlerini sürükleyerek geldi. Rasûlullah (sav) onu babasına geri verdi. Bu da müslümanlara çok ağır geldi. Rasûlullah (sav) hem müslümanlara, hem Ebu Cendel'e: "Muhakkak Allah onun için bir çıkış yolu ve bir kurtuluş takdir edeceğini" haber verdi.

Barıştan önce Rasûlullah (sav) Osman b. Affan'ı Mekke'ye elçi olarak göndermişti. Rasûlullah (sav)'a Mekkelilerin onu öldürdüğüne dair haber ulaştı. Rasûlullah (sav) o zaman Mekkeliler ile çarpışmak üzere kendisine bey'at yapmayı teklif etti. Bir rivayete göre ölüm üzere onlarla bey'atleştii. Onlarla kaçmamak üzere bey'atleştiiği de rivayet edilmiştir. İşte yüce Allah'ın Rasûlüne bey'atte bulunanlardan razı olduğunu haber verdiği ağacın altında yapılan Rıdvan bey'ati budur. Rasûlullah (sav) da onların cehenneme girmeyeceklerini haber verdi. Rasûlullah (sav) Osman adına da sağ elini sol elinin üzerine koyarak bey'atleştii. O bakımdan o da bizzat o bey'atte bulunanlar gibidir.

Vekî', İsmail b. Ebu Halid'den, o eş-Şa'bî'den şöyle dediğini zikretmektedir: Hudeybiye günü Rasûlullah (sav)'a ilk olarak bey'at eden kişi, Esedoğullarından Ebu Süfyan'dır.

Müslim'in, *Sahih*'inde Ebu'z-Zübeyr'den, o Cabir'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hudeybiye günü 1400 kişi idik. Bir sakız ağacı olan ağacın altında Ömer onun elinden tuttuğu halde biz de ona bey'at ettik. (Cabir) dedi ki: Biz ona kaçmamak üzere bey'at ettik, ölüm üzere ona bey'at etmedik. Yine ondan (Ebu'z-Zübeyr'den) gelen rivayete göre o Cabir'e: Hudeybiye gününde kaç kişi idiler, diye sorulduğunu, buna da: Biz 1400 kişi idik, diye cevap verdiğini duyduğunu belirtmektedir. (Cabir devamla): Bir sakız ağacı olan o ağacın altında Ömer elinden tuttuğu halde biz ona bey'at ettik. Ensardan Ced b. Kays dışında hepimiz ona bey'at ettik. O devesinin karnı altında saklanmış idi.⁽¹⁾

(1) *Müslim*, III, 1483; *Müsned*, III, 396.

Salim b. Ebi'l-Ca'd'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Cabir b. Abdullah'a ağacın altında bey'at edenler hakkında soru sordum, da o: Eğer biz yüzbin kişi olsaydık, yine bize yetecekti. Biz binbeşyüz kişi idik. Bir rivayette de on beşyüz (yani bin beşyüz) idik denilmektedir.⁽¹⁾

Abdullah b. Ebi Evfa'dan dedi ki: Ağacın altında bey'at edenler binüçyüz kişi idiler. Eslemliler de muhacirlerin sekizde biri idi.

Yezid b. Ebi Ubeyd'den dedi ki: Ben Seleme'ye: Hudeybiye günü Rasûlullah (sav)'a ne üzerine bey'at ettiniz? diye sordum. O, ölüm üzere dedi.

el-Bera b. Azib'den dedi ki: Hudeybiye günü barış şartlarını Peygamber (sav) ile müşrikler arasında Ali yazmıştı. O: Bu Rasûlullah (sav) Muhammed'in yazıştığı (şartlar)dır, diye yazdı. Onlar: Rasûlullah diye yazma, dediler. Çünkü biz senin Rasûlullah olduğunu bilseydik seninle savaşmazdık. Bunun üzerine Peygamber (sav) Ali'ye: "Onu sil" diye buyurdu. Ancak o: Ben onu silemem, dedi. Bu sefer Peygamber (sav) onu kendi eliyle sildi. Koştukları şartlar arasında: Mekke'ye (gelecek sene) girecekler ve orada üç gün kalacaklar, yine Mekke'ye ancak kılıçları kınlarında girecekler, başka bir silah yollarında olmayacaktı.

Enes'ten rivayete göre: Kureyşliler Peygamber (sav) ile -aralarında Suheyl b. Amr- bulunduğu halde barış yaptılar. Peygamber (sav) Ali'ye: "Rahman ve rahim Allah'ın adı ile diye yaz" buyurdu. Fakat Süheyl b. Amr: Biz "Allah'ın adıyla" demenin ne olduğunu biliyoruz fakat "rahman ve rahim Allah'ın adıyla" ne demektir, bilmiyoruz. Bunun yerine bildiğimiz şey olan: Senin adıyla ey Allah'ım, diye yaz dedi.

Peygamber (sav): "Rasûlullah Muhammed'den diye yaz" diye buyurdu. Onlar: Şâyet bizler senin Allah'ın rasûlü olduğunu bilseydik sana uyardık, fakat bunun yerine kendi adını ve babanın adını yaz dediler. Peygamber (sav) da: "Abdullah'ın oğlu Muhammed'den diye yaz" diye buyurdu.

Peygamber (sav)'a şu şartları koştular: Sizden gelenleri biz size geri vermeyeceğiz, ancak bizden size gelenleri siz bize geri vereceksiniz. (Ashab): Ey Allah'ın Rasûlü bunu yazalım mı, diye sordular. O: "Evet, çünkü bizden onlara giden bir kimseyi Allah uzaklaştırmış olur. Onlardan bize gelen bir kimseye gelince, Allah o kimse için çok geçmeden bir kurtuluş ve bir çıkış yeri gösterecektir."⁽²⁾

Ebu Vail'den dedi ki: Sıffin günü Sehl b. Huneyf ayağa kalkıp: Ey insanlar, diye seslendi. Siz kendi kendinizi itham ediniz, andolsun biz Hudeybi-

(1) *Buhari*, III, 1310, IV, 1526; *Müslim*, 1484; *Müsned*, III, 298, 329.

(2) *Müslim*, III, 1411; *Müsned*, III, 268; Ebu Avane, *Müsned*, I, IV, 296; İbn Ebi Şeybe, *Müsned*, VII, 385.

ye gününde Rasûlullah (sav) ile birlikte idik. Eğer bir savaş olduğunu görmüş olsaydık, elbetteki savaşırdık. Bu, Rasûlullah (sav) ile müşrikler arasındaki sulh sırasında olmuştu.

Ömer b. el-Hattab (r.a), Rasûlullah (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Biz hak üzere değil miyiz? Onlar da batıl üzere değil midirler? Peygamber: "Evet, öyledir" diye buyurdu. Ömer: Bizden ölenler cennette, onlardan ölenler cehennemde değil midir? diye sordu. Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Bu sefer şöyle sordu: Peki, Allah bizimle onlar arasında hükmünü vermeden niçin dinimiz hususunda aşağılık olan şartları kabul ediyor ve böylelikle geri dönüyoruz?

Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Hattab'ın oğlu! Ben Allah'ın Rasûlüyüm. Allah ebediyyen beni sahipsiz bırakmaz."

(Sehl b. Huneyf devamla) dedi ki: Bunun üzerine Ömer gitti. Öfkesinden dayanamayıp Ebu Bekir'e vardı ve: Ey Ebu Bekir, dedi. Biz hak üzere değil miyiz? Onlar da batıl üzere değil midirler? Ebu Bekir: Evet, dedi. Ömer: Bizden öldürülenler cennette, onların ölüleri cehennemde değil midir? Ebu Bekir: Evet, dedi. Bu sefer Ömer şunu sordu: Allah bizimle onlar arasında henüz hüküm vermemişken ne diye dinimiz hususunda bizi küçültecek şartları kabul ediyor ve öylelikle geri dönüyoruz?

Ebu Bekir dedi ki: Ey Hattab'ın oğlu, o Allah'ın Rasûlüdür. Allah onu asla sahipsiz bırakmayacaktır. Bunun üzerine Rasûlullah (sav)'a Fetih (Sûresi) indi. Yüce Allah bunu Ömer'e gönderdi ve ona okudu. Ey Allah'ın Rasûlü! Bu bir fetih midir? diye sordu. Peygamber: "Evet" diye buyurunca, Ömer'in gönlü hoş oldu ve geri döndü.⁽¹⁾

* * / *

"Kalplerinde olanı" el-Ferra'ya göre doğruluk ve vefakarlığı, İbn Cüreyc ve Katade: Kaçmamak üzere bey'at etmek emrine razı oluşları, Mukatil'e göre ise ölünceye kadar onunla savaşmak üzere bey'atte bulunmaktan (varsa) hoşlanmayışı **"bilip de üzerlerine huzur ve sükun indirmiş"** ve nihayet ona bey'at etmişlerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Kalplerinde olanı bilip"** yani müşriklerin onları engellemelerinden ve Peygamber (sav)'ın rüyasının gerçekleşmesinin gecikmesinden dolayı duydukları üzüntü ve keder demektir. Çünkü Peygam-

(1) *Buhari*, III, 1162, IV, 1832; *Müslim*, III, 1411; *Müsned*, III, 485. Ayrıca bk. *Buhari*, II, 978.

ber (sav) rüyasında Ka'be'ye girdiğini görmüştü. Öyle ki sonunda Rasûlullah (sav): "Bu bir rüyadan ibaretti" diye buyurdu. Ebu Bekir es-Siddîk da şöyle demişti: Rüyada bu sene girilecek, diye bir şey yoktu.

Âyet-i kerimede geçen "**huzur ve sükun** (sekinet)" verilen sözün gerçekleşeceğine dair kalbtteki huzur, güven ve sükun demektir. Sabır anlamında olduğu da söylenmiştir.

"**Ve onları yakın bir fetih ile mükafatlandırmıştır**" buyruğu hakkında Katade ve İbn Ebi Leyla Hayber fethi diye açıklamışlardır. Mekke fethi olduğu da söylenmiştir. Buradaki "**mükafatlandırmıştır**" anlamındaki buyruk: "(وَأَتَاهُم)": Onlara vermiştir" diye de okunmuştur.

"**Ve**" Hayber mallarından "**alacakları birçok ganimetler de**" Hayber'in akarı ve malları pek çoktu. Hudeybiye ile Mekke arasında bir yerdî. Buna göre "ganimetler" anlamındaki lafız, "**yakın bir fetih**"den bedeldir. ("Ganimetler" anlamındaki lafzın başına gelen) "vav" ise fazladan gelmiştir. Buradaki "**ganimetler**"in Fars ve Bizans ganimetleri olduğu da söylenmiştir.

وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ
أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا
مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

20. Allah size alacağınız çok ganimetler vaadetti. Allah size bunu acilen vermiş ve sizden insanların ellerini çek(tir)miştir. Müminlere bir alamet olsun ve sizi dosdoğru yola iletsin diye.

"**Allah size alacağınız çok ganimetler vaadetti**" buyruğu hakkında İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Bunlar kıyamet gününe kadar alınacak ganimetlerdir. İbn Zeyd de: Bunlar Hayber ganimetleridir, diye açıklamıştır.

"**Allah size bunu**" Mücahid'e göre Hayberi, İbn Abbas'a göre ise Hudeybiye sulhunu "**acilen vermiş ve sizden insanların**" Mekkelilerin "**ellerini çek(tir)miştir.**" Yüce Allah yapılan barış ile Mekkelilerin size ilişmelerini önlemiştir. Katade de şöyle açıklamıştır: Peygamber (sav) Hudeybiye ve Hayber'e gittikten sonra Medine'ye yahudilerin ilişmelerini önlemiştir. Taberî'nin tercih ettiği açıklama budur. Çünkü Hudeybiye'de müşriklerin ellerinin çektilmesi yüce Allah'ın: "*O... onların ellerini sizden... çekendi*" (el-Feth,

48/24) buyruğunda söz konusu edilmiştir.

İbn Abbas da yüce Allah'ın: **“Sizden insanların ellerini çek(tır)miştir”** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Bununla kastedilen Fezareli Uyeyne b. Hısn ile Avf b. Malik en-Nadrî ve onlarla birlikte bulunanlardır. Çünkü bunlar Peygamber (sav), Hayberlileri muhasara altında tutuyorken, Hayberlilere yardımcı olmak üzere gelmişlerdi. Yüce Allah onların kalplerine korku saldı ve onları müslümanlardan uzaklaştırarak el çekti.

“Müminlere bir alamet olsun” yani onların bozguna uğramaları sizin ise esenliğe kavuşmanız müminlere bir belge, bir delil olsun. Böylelikle yüce Allah'ın gerek hazırlarken, gerek de hazır bulunmadıkları zamanda onları koruduğunu bilsinler.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onların ellerini sizden çektiirmesi müminlere bir alamet olsun diye (bunu yaptı). Bir diğer açıklamaya göre: Size acilen vermiş olduğu bu ganimetler senin doğruluğuna -bu ganimetleri ele geçireceklerine dair onlara vaadde bulunduğun için- müminlere bir alamet olsun diye (böyle oldu).

“(وَلْيَكُونْ): **Olsun... diye**” buyruğunun başındaki “vav” Kufelilere göre fazladan gelmiştir. Basralılar ise bu hazfedilmiş bir ifadeye atf edatıdır, demişlerdir. Yani o kendisine şükredesiniz ve müminlere bir alamet olsun diye insanların ellerini sizden çekti, demektir.

“Ve sizi dosdoğru yola iletsin” hidayetinizi arttırsın yahutta hidayet üzere size sebat versin **“diye.”**

وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ط وَكَانَ اللَّهُ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

21. Henüz güç yetiremediğiniz diğerlerini de (vaadetmiştir). Allah ise onları kuşatmıştır. Allah herşeye gücü yetendir.

“Henüz... diğerlerini de” buyruğu daha önce geçen **“bunu: Hazihi”** anlamındaki lafza atfedilmiştir. Yani o size hem bu ganimetleri acilen vermiş, hem de size başka ganimetler vaadetmiştir. Öyle ki **“henüz güç yetiremediğiniz”** ganimetler olup **“Allah ise onları kuşatmıştır.”**

İbn Abbas dedi ki: Burada maksat, müslümanların gerçekleştirdikleri fetihlerdir. İran ve Bizans toprakları ile müslümanların yaptıkları bütün fetihler gibi. Aynı zamanda bu el-Hasen, Mukatil ve İbn Ebi Leyla'nın da görü-

şüddür. Yine İbn Abbas'tan, ed-Dahhak, İbn Zeyd ve İbn İshak'dan maksat Hayber'dir. Yüce Allah orayı fethetmeden önce onu Peygamberine vaadetmiştir. Onlar yüce Allah orayı fethedeceklerini kendilerine haber verinceye kadar orayı fethedeceklerini ummuyorlardı, dedikleri rivayet edilmiştir.

Yine el-Hasen ve Katade de: Bu Mekke fethidir, demişlerdir. İkrime de Hu-neyn diye açıklamıştır. Çünkü yüce Allah: **"Henüz güç yetiremediğiniz"** diye buyurmuştur. Bu da daha önce orayı ele geçirmek için bir çaba olduğunu, böyle bir isteğin ise halen henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Tıpkı Mekke hakkında olduğu gibi. Bu açıklamayı da el-Kuşeyri yapmıştır.

Mücahid ise dedi ki: Bu Kıyamet gününe kadar olacak şeyleri ihtiva eder. **"Allah ise onları kuşatmıştır"** buyruğu da Allah onları sizin için hazırlamıştır, demektir. Buna göre bunlar dört bir yanından etrafı kuşatılmış olup, kuşatıldığından ötürü elden kaçması sözkonusu olmayan bir şey gibidir. İşte sizler de şu anda henüz onlara güç yetiremiyor iseniz dahi bunlar size hesap edilmiştir ve bunlar kaçınılmaz olarak elinize geçecektir.

"Allah ise onları kuşatmıştır" buyruğunun, Allah onların sizin olacağını bilmiştir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Ve muhakkak Allah'ın ilmi ile herşeyi kuşatmış olduğunu..."** (et-Talak, 69/12) buyruğunda olduğu gibi.

Allah onları sizin için, sizin tarafınızdan fethedilsinler diye muhafaza etmiştir, diye de açıklanmıştır.

"Allah her şeye gücü yetendir."

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَذْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ
تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

22. Eğer inkar edenler sizinle savaşmış olsalardı, elbette arkalarını dönüp kaçacaklardı. Sonra da koruyacak bir dost ve bir yardımcı bulamazlardı.

23. (İşte bu) Allah'ın süregelen bir sünnetidir. Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın.

“Eğer inkar edenler sizinle savaşıp olsalardı, elbette arkalarını dönüp kaçacaklardı” buyruğu hakkında Katade dedi ki: Bu buyrukla Hudeybiye'deki Kureyş kâfirleri kastedilmektedir. Bir diğer açıklamaya göre: **“Eğer inkar edenler”** Gatafan, Esed ve Hayberlilere yardım etmek isteyenler **“sizinle savaşıp olsalardı, elbette arkalarını dönüp kaçacaklardı.”** Savaşta onlar yenik düşeceklerdi diye de açıklanmıştır.

“Sonra da koruyacak bir dost ve yardımcı bulamazlardı. (İşte bu) Allah'ın öteden beri süregelen bir sünnetidir.” Bununla Allah'ın eskiden beri gerçek dostlarına, düşmanlarına karşı zafer vermesi şeklinde uygulayageldiği adeti ve yolunu kastetmektedir.

“(سُنَّةٌ): Sünnet” lafzı mastar olarak nasbedilmiştir. **“(سُنَّةُ اللَّهِ): Allah'ın sünneti”** anlamındaki lafzın, Allah'ın sünneti gibi... demek olduğu da söylenmiştir. Sünnet, yol, yaşayış tarzı ve şekli demektir. Şair şöyle demiştir:

فَلَا تَجْزَعَنَّ مِنْ بَيْرَةٍ أَنْتَ بِرِثْمِهَا فَأَوَّلُ رَاضٍ سُنَّةٌ مِنْ يَسِيرِهَا

“Senin izleyip durduğun bir siret üzere kararsızlık gösterme,
Çünkü bir sünnete ilk razı olan kişi onun üzere yol alıp gidendir.”

Sünnet, aynı zamanda Medine hurmalarından bir çeşidin adıdır.

“Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın.”

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ
مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ط وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

24. O sizi kendilerine karşı muzaffer kıldıktan sonra Batn-ı Mekke'de onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi. Allah yaptığınızı çok iyi görendir.

“O sizi kendilerine karşı muzaffer kıldıktan sonra Batn-ı Mekke'de” Hudeybiye'de demektir. **“Onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi”** buyruğunda geçen; **“Sizi kendilerine karşı muzaffer kıldıktan sonra”** bölümü ile ilgili olarak Yezid b. Harun şunu rivayet etmektedir: Bize Hamad b. Seleme, Sabit'ten haber verdi. O Enes'ten dedi ki: Mekkelilerden sek-

sen kişi silahlı olarak Peygamber (sav)'ı ve ashabını gafil yakalamak isteği ile Tenim dağından aşağıya indiler. Bize herhangi bir zarar veremeden onları teslim aldık ve hayatta bıraktık (öldürmedik). Bunun üzerine yüce Allah: **"O siz! kendilerine karşı muzaffer kıldıktan sonra Batn-ı Mekke'de onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi"** buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî dedi ki: Hudeybiye'de Peygamber (sav) ile birlikte yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de sözünü ettiği ağacın dibinde bulunuyor idik. Biz bu durumda iken üzerimize silahlı otuz genç delikanlı çıktı. Yüzümüze doğru hücum ettiler. Peygamber (sav) onlara beddua etti, yüce Allah onların gözlerini aldı. Rasûlullah (sav) onlara: "Sizler herhangi bir kimsenin ahbine (emanına) sığınarak mı geldiniz? Yoksa herhangi bir kimse size bir eman mı verdi?" Onlar: Hayır, öyle bir şey yok dediler. Peygamber de onları serbest bıraktı. Bunun üzerine yüce Allah: **"O siz!... onların ellerini sizden... çekendi"** âyetini indirdi.⁽²⁾

İbn Hişam, Vekî'den şöyle dediğini zikretmektedir: Kureyşlilerden yaklaşık yetmiş ya da seksen kişi müslümanlara zarar vermek ve onların kenar taraflarda bulunanlarına karşı bir fırsat kollamak üzere geldiler. Müslümanlar onların farkına vardı ve onları esir ettiler. Bu olay arada barış yapmak üzere elçilerin gidip geldiği sırada olmuştu. Rasûlullah (sav) onları serbest bıraktı. İşte kendilerine "el-uteka (azad edilenler)" adı verilen kimseler bunlardır. Muaviye ve onun babası da bunlar arasındadır.

Mücahid dedi ki: Peygamber (sav) umre yapmak üzere (Mekke'ye) gitti. Haremde bulundukları bir sırada onun ashabı -kendileri bir şeyden habersizken- birtakım kimseleri yakalayıp getirdi. Peygamber (sav) onları serbest bıraktı. İşte Batn-ı Mekke'de onlara karşı kendilerine zafer vermesi budur.

Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre Züneym diye bilinen Rasûlullah (sav)'ın ashabından bir kişi Hudeybiye'deki bir tepe üzerine çıktı. Müşrikler ona bir ok attılar ve onu öldürdüler. Peygamber (sav) bir grub atlı gönderdi, onlar da kâfirlerden oniki süvari alıp geldiler. Peygamber (sav) onlara: "Sizin benim üzerimde yerine getirmek zorunda olduğum bir hakkınız var mı?" diye sordu, onlar: Hayır dediler. Bunun üzerine onları serbest bırakınca bu âyet-i kerime nazil oldu.

İbn Ebza ve el-Kelbî dedi ki: Bunlar Hudeybiye'ye katılanlardır. Yüce Allah barış gerçekleşinceye kadar müslümanlara zarar vermekten yana onların ellerini çekmişti. Halbuki hepsi de (savaş maksadıyla) çıkmış ve müslü-

(1) *Müslim*, III, 1442; *Müsned*, III, 124.

(2) Hakim, *Müstedrek*, II, 500; Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 464; *Müsned*, IV, 86; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 319.

manların üzerine gitmek istemişlerdi. Aynı şekilde yüce Allah müslümanların da ellerini onlardan çekmişti. Halid b. el-Velid'in müşriklerin atlıları arasında olduğu da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu rivayetlerden biridir. Sahih olan ise şudur: O (Halid b. Velid) o sırada Peygamber (sav) ile birlikte bulunuyordu.⁽¹⁾

Seleme b. el-Ekva' dedi ki: Henüz barış görüşmeleri yapılmıyorken Ebu Süfyan geliverdi. Vadi silahlı adamlarla dolup taşıyordu. (Seleme) devamla dedi ki: Kendilerine ne bir fayda, ne de bir zarar vermek imkanını bulamayan silahlı altı müşriği önüme katarak getirdim ve onları Rasûlullah (sav)'ın huzuruna çıkardım. Ömer ise yolda: Ey Allah'ın Rasûlü, biz bizimle savaş halinde olan bir topluluğun üzerine gidiyoruz. Bizim ise beraberimizde silah da yok, savaş araç gereci de yok. Rasûlullah (sav) bunun üzerine yoldan Medine'ye haber göndererek oradaki bütün silahları, savaş araç ve gereçlerini getirdiler. Rasûlullah (sav)'a; Ebu Cehil'in oğlu İkrime senin üzerine beşyüz atlı ile birlikte geldi; diye haber verildi. Rasûlullah (sav) Halid b. el-Velid'e: "İşte bu senin amcan oğlu, üzerine beşyüz kişi ile birlikte geliyor." dedi. Halid: Ben Allah'ın ve Rasûlünün kılıcıyım. Bunun üzerine o gün kendisine Allah'ın kılıcı adı verildi. Beraberinde bir grub atlı ile birlikte yola çıktı, kâfirleri bozguna uğratarak Mekke bahçelerine sığınmak zorunda bıraktı. Bu rivayet daha sahihtir. Aralarında çarpışma taşlarla olmuştu. Oklarla ve yayların uçlarıyla çarpıştıkları da söylenmiştir.

Bir başka açıklamaya göre elin çektilmesi ile yüce Allah şunu kastetmiştir: Yazılan antlaşma belgesinde şu şart koşulmuştu: Onlardan bize gelenleri biz onlara geri çevireceğiz. Bunun üzerine Mekke'den müslüman olmuş bir takım kimseler çıkıp geldiler. Rasûlullah (sav)'ın kendilerini müşriklere geri vermesinden korktukları için sahile doğru gittiler. Bunlardan birisi de Ebu Basir idi. Bunlar kâfirlere baskın yapmaya, onların kervanlarını vurmaya koyuldular. Nihayet Kureyş'in büyükleri Peygamber (sav)'a gelerek: Bizim emin olabilmemiz için onları sen yanına al, dediler, o da dediklerini yaptı.

Bir başka açıklamaya göre Gatafanlılarla, Esedliler Hayber yahudilerini müslümanlara karşı korumak istediler. Çünkü onlarla antlaşmaları vardı. Yüce Allah ise onları böyle bir işi yapmaktan alıkoydu. İşte ellerinin çekilmesi budur.

"Batn-ı Mekke" hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre bununla Mekke'yi kastetmektedir, ikinci görüşe göre de kastedilen Hudeybiye'dir. Çünkü Hudeybiye'nin bir bölümü Harem bölgesindedir.

(1) Ancak bilinen şu ki; Halid b. el-Velid Hudeybiye'den yaklaşık altı ay sonra İslâm'a girmiştir.

el-Maverdî dedi ki: Yüce Allah'ın: **“Sizi kendilerine karşı muzaffer kıldıktan sonra”** buyruğu Mekke'nin fethi ile muzaffer kılmış olması demektir. Buna göre bu âyet-i kerime Mekke'nin fethinden sonra inmiş olmaktadır. Ayrıca bu buyrukta Mekke'nin sulh yoluyla fethedilmiş olduğuna delil vardır. Çünkü yüce Allah: **“Onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi”** diye buyurmuştur.

Derim ki: Sahih olan -daha önce ashab ve tabiinden olan tevil bilginlerinden naklettiğimize göre- bu âyet-i kerimenin, Mekke fethinden önce Hudeybiye hakkında indiğidir.

Tirmizî rivayetle dedi ki: Bize Abd b. Humeyd anlattı, dedi ki: Bana Süleyman b. Harb anlattı, dedi ki: Bana Hammad b. Seleme, Sabit'ten anlattı, o Enes'ten naklen dedi ki: Seksen kişi Rasûlullah (sav) ve ashabı üzerine sabah namazı vaktinde -Peygamberi öldürmek kastı ile- Tenim tepesinden üzerlerine hücum ettiler. Hiçbir zarar veremedi yakalandılar. Rasûlullah (sav) onları serbest bıraktı. Yüce Allah da: **“O... onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi”** âyetini indirdi. Ebu İsa dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾ Daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

Mekke'nin fethine gelince, haberlerin gösterdiği şu ki; Mekke kılıç zoru ile fethedilmiştir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Hac Sûresi'nde (22/25. âyet, 3. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“Allah yaptığınızı çok iyi görendir.”

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُٗ وَلَوْلَا رِجَالُ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءُ
مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُوهُمْ فَيَطْغِبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا
لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾

25. Onlar, kâfir olanlar, sizleri Mescid-i Haram'dan, bekletilen kurbanlarınızı yerlerine varmaktan alıkoyanlardır. Eğer bilmediğiniz mümin erkeklerle mümin kadınlar olmayaydı ve siz

(1) Tirmizi, V, 386; Müslim, III, 1442; Ebu Davud, III, 61; Müsned, III, 290.

onları bilmeyip çiğnemeyecek size onlardan dolayı da bir vebal isabet etmeyecek olsa idi (onlardan ellerinizi çekmezdi). **Ta ki Allah dilediği kimseyi rahmetine soksun. Eğer onlar ayrılmış olsalardı, ötekilerden kâfir olanları elbette acıklı bir azab ile azaplandırmış olacaktık.**

“Onlar, kâfir olanlar, sizleri Mescid-i Haram’dan, bekletilen kurbanlarınızı yerlerine varmaktan alıkoyanlardır” bölümüne dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kâfirler ve Yaptıkları:

“Onlar kâfir olanlar...dır” buyruğu ile kastedilenler, Kureyşlilerdir. Onlar Hudeybiye yılı Peygamber (sav) ashabı ile birlikte umre yapmak üzere ihrama girdiklerinde Mescid-i Haram’a girmekten sizi alıkoymuşlardı. Ayrıca bekletilen kurbanlarınızı da yerine ulaşmasın diye engellemişlerdi. Halbuki bu onların inançlarına aykırı idi. Ancak, onların gururları ve cahiliye kibirleri dinen inançlarına uygun görmedikleri işleri yapmaya itmişti. İşte yüce Allah bundan dolayı onları azarlamakta ve bu yaptıkları için onları tehdit etmektedir. Diğer taraftan Rasûlullah (sav)’ı da beyanı ve vaadi ile teselli etmektedir.

2- Bekletilen Kurbanlıklar ve Kurbanlıkta Ortaklık:

“Bekletilen kurbanlarınızı” buyruğu, alıkonulan kurbanlarınızı... demektir. Durdurulan diye de açıklanmıştır. Ebu Amr b. el-Ala: Toplu olarak bulunan, diye açıklamıştır.

el-Cevherî dedi ki: “(عَكَفَ): Onu alıkoydu, bekletti” demektir. Müzari hali: (يَعْكُفُهُ وَيَعْكُفُهُ) diye, mastarı da; (عَكْفًا) diye gelir. Şanı yüce Allah’ın: “وَالْهَذَيْنِ مَعْكُوفًا): Bekletilen kurbanlar” buyruğu da buradan gelmektedir. “(مَا عَكَفَكَ عَنْ كَذَا): Şu işten seni bekleten (alıkoyan) nedir” denilir. Mescidde itikaf tabiri de buradan gelmektedir ki, orada alıkonulmak, beklemek demektir.

“Yerlerine varmaktan” buyruğundaki “yerler”den kasıt, kesilmeleri gereken yerler demektir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır. Şafiî (r.a) harem diye açıklamıştır. Ebu Hanife (r.a) da böyle demiştir: Muhsar bir kimse (Harem girmekten alıkonulan bir kimse)nin kurban kesme yeri Harem bölgesidir.

“Ha” harfi kesreli olarak; “(الْمَجْلُ): Bir şeyin en nihai noktası” demektir, üs-

tün olarak ise (mahal şeklinde) insanların bulundukları yer demektir. Peygamber efendimizin götürdüğü kurbanlıklar yetmiş deve idi. Fakat yüce Allah lûtfuyla o yeri (Hudeybiye'de alıkonuldukları yeri) kurbanını keseceği yer kılmıştır. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: "**Eğer alıkonulursanız...**" (el-Bakara, 2/196) buyruğu açıklanırken geçtiği üzere, ilim adamları bu hususta farklı görüşlere sahiptirler, sahih olan kaydettiğimiz görüştür.

Müslim'in, *Sahih*'indeki rivayete göre Ebu'z-Zübeyr, Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Biz Rasûlullah (sav) ile birlikte Hudeybiye yılında deveyi de yedi kişi adına, ineği de yedi kişi adına kestik. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte hac ve umrede her yedi kişi bir büyük baş hayvana ortak olduk (ve kurban kestik). Bunun üzerine bir adam Cabir'e: Peki deveye ortak olunduğu gibi ineğe de ortak olunur mu? diye sordu. O: O da ancak büyükbaş hayvanlardan birisidir, dedi. Cabir, Hudeybiye'de hazır bulunmuş ve şöyle demiştir: O gün biz yetmiş büyükbaş hayvan kestik. Herbir büyükbaş a yedi kişi ortak olduk.⁽¹⁾

Buharî'de İbn Ömer'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte umre yapmak üzere yola çıktık. Kureyş kâfirleri Beytullah'a varmamızı engelledi. Rasûlullah (sav) develerini kesti ve başını traş etti.⁽²⁾

Denildiğine göre; o gün Peygamber efendimizin başını traş eden şahıs Huzaalı Hiraş b. Umeyye b. Ebi'l-I's idi. Rasûlullah (sav) müslümanlara kurbanlarını kesip ihramdan çıkmalarını emretti. Onlar Rasûlullah (sav)'ı gazaplandıracak şekilde bir süre duraksadıktan sonra verilen emri yerine getirdiler. Bu sırada Um Seleme kendisine şöyle demişti: Sen kurbanını kesersen onlar da keseceklerdir. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) kurbanlıklarını kesti, onlar da onun kesmesi üzerine kurbanlarını kestiler. Rasûlullah (sav) saçlarını traş etti ve saçlarını traş edenlere üç defa, kısaltanlara da bir defa dua etti.⁽³⁾

Ka'b b. Ucre'nin başından yüzü üzerine bitlerin düştüğünü görünce: "Şu haşerelerin seni rahatsız ediyor mu?" diye sorunca o: Evet demişti. Bunun üzerine Hudeybiye'de iken ona başını traş etmesini emretti. Bunu Buharî ve Darakutnî rivayet etmiş olup⁽⁴⁾ daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/196. âyet, "**Artık içinizde her kim hasta olur...**" bölümü, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müslim*, II, 955.

(2) *Buhari*, II, 641, 643, 961.

(3) Bu dua kaynakların belirttiğine göre, Veda Haccında olmuştur. Bk. *Müslim*, II, 946; *Müsned*, VI, 403; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, V, 103 vs...

(4) *Buhari*, II, 644, 645, IV, 1527, V, 2157, VI, 2467; *Darakutni*, II, 298; ayrıca: *Müslim*, II, 860, 861; *Tirmizi*, III, 288; *Muvatta*, I, 417; *Müsned*, IV, 242, 243.

3- Kurbanların Yerlerine Varmasının Alıkonulması:

"(وَالْهٰذِي) : **Kurbanlarınızı**" buyruğu iki ayrı söyleyiş halinde: (الْهٰذِي) ile (الْهٰذِي) şekillerinde kullanılır. Yine: "(حَتّٰى يَبْلُغَ الْهٰذِي مَجْلَهٗ) : **Kurban yerine varıncaya kadar**" (el-Bakara, 2/196) buyruğunda hem şeddeli, hem şeddesiz okunmuştur, tekili (هٰذِي)'dir. Yine buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (âyetin belirtilen bölümünün tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu buyruk: "(صَدُّوْكُمْ) : Sizleri... alıkoyanlardır" buyruğundaki ("sizleri" anlamını veren): "Kef" ve "mim" harflerine atfedilmiştir.

"**Bekletilen**" anlamındaki buyruk haldir. "**Yerlerine varmaktan**" buyruğundaki: (اَنْ) ise "**sizi...alıkoyanlar**" buyruğuna hamledilerek nasb konumundadır. Onlar hem sizleri, hem de bekletilen kurbanları yerine varmaktan alıkoyanlardır, demektir. Mefulün leh olması da mümkündür. Şöyle buyurmuş gibi olur: Onlar kurbanlıkların yerine ulaşmasını istemedikleri için alıkoyanlardır.

Ebu Ali dedi ki: Bu harfin: "(الْعَكْف) : Alıkoymak" üzerine hamledilmesi doğru olamaz. Çünkü biz: "(عَكَف) : Bekledi" fiilinin müteaddi (geçişli) geldiğini bilmiyoruz. Ayet-i kerimede "bekletilen" anlamındaki buyruğun manaya hamledilerek gelmesi de mümkündür. Sanki bu buyruk "alıkoymak" anlamında olduğundan ötürü anlamı da buna göre yorumlanmış olmaktadır. Tıpkı "refes" lafzının "ilişki kurmak" anlamına gelerek: (اِلَى) ile teaddi ettirilmesi-ne benzer. (Bk. el-Bakara, 2/187. âyetin başı)

Eğer buna göre açıklanacak olursa, Sibeveyh'in görüşüne kıyasla nasb konumunda olur. el-Halil'in görüşüne kıyasla da cer konumunda olur yahutta mefulün leh olur. Şöyle buyurulmuş gibidir: Yerine ulaşması istenmediğinden alıkonulan, bekletilen...

Diğer taraftan daha önceden (عَنْ) geçtiği için (اَنْ)'in cer konumunda olması da mümkündür. Şöyle buyurulmuş gibidir: Onlar sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları gibi, kurbanlıkları da yerlerine ulaşmaktan alıkoymuşlardır. Sibeveyh'in, Yunus'tan naklettiği şu kullanım da buna benzemektedir: "(مَرَرْتُ بِرَجُلٍ اِنْ زَيْدٌ وَاِنْ عَمْرُو) : Ben ya Zeyd, ya da Amr olan bir adama uğradım" derken, daha önce zikredildiği için (be) harf-i cerrini takdir ederek okumuştur.

* * *

"Eğer bilmediğiniz mümin erkeklerle mümin kadınlar olmayaydı ve siz onları bilmeyip, çığnemeyecek, size onlardan dolayı da bir vebal isabet

etmeyecek olsa idi (onlardan ellerini çekmezdi)" bölümüne dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız.⁽¹⁾

4- Varlıkları Bilinmeyen Mümin Erkekler ve Kadınlar:

"Eğer bilmediğiniz mümin erkeklerle, mümin kadınlar olmayaydı..." buyruğu ile Mekke'de kâfirler arasında bulunan Seleme b. Hişam, Ayyaş b. Ebi Rebia, Ebu Cendel b. Süheyl ve benzeri mustazaf müminleri kastetmek tedir.

"Bilmediğiniz" tanımadığınız bir açıklamaya göre de, mümin olduklarını bilmediğiniz demektir.

"Ve siz onları bilmeyip" öldürmek ve onlara zarar vermek suretiyle **"çiğnemeyecek..."**

Nitekim -aynı kökten olmak üzere-: "(وَطَيْتُ الْقَوْمَ)": O topluluğu çiğnedim" denilir, onlara zarar verdim demektir.

Buyruktaki: "(أَنْ)": ...me"nin "erkekler ve kadınlar"dan bedel, merfu olması mümkündür. Eğer sizin mümin erkeklerle, mümin kadınları bilmeden çiğnemeniz söz konusu olmayacak olsaydı, diye buyurmuş gibidir. Bunun: "(تَعْلَمُوهُمْ)": (kendilerini) bil(me)diğiniz" lafzındaki "mim" ile "he" zamirinden bedel olarak nasb olması da mümkündür. O vakit ifade: Onların çiğnenmesini (çiğnendiğini) bilmediğiniz... takdirinde olur. Her iki şekilde de buyruk bedel-i iştimaldir. **"Bilmediğiniz"** buyruğu ise **"erkekler"** ile **"kadınlar"**ın sıfatıdır.

"(لَوْلَا)": Olsa idi" buyruğunun cevabı hazfedilmiştir ki, ifadenin takdiri şöyledir: Eğer bilmediğiniz mümin erkek ve mümin kadınları çiğnemeniz söz konusu olsaydı, yüce Allah size Mekke'ye girmeye izin verir, sizi onlara muallat ederdi. Fakat Biz orada bulunup imanını gizleyen kimseleri koruduk.

ed-Dahhak: Şâyet kâfirlerin sulblerinde ve kadınların rahimlerinde mümin erkeklerle, mü'min kadınlar bulunmamış ve siz de onların babalarını bilmeden çiğneyip böylelikle çocukları helak olmayacak olsaydı... diye açıklamıştır.

5- Bilmeden ve İstemeyerek Yapılan Kötülüklerin Verdiği Sıkıntı:

"Size onlardan dolayı da bir vebal isabet etmeyecek olsa idi" buyruğundaki: "(الْغَمْرَةُ)": (mealde:) Vebal" ayıp ve kusur demektir. Bu da uyuz anlamı-

(1) Bu ve bundan sonraki bölümler aynı âyetin devamı olduğundan ötürü -müellif başlıklara yeniden bir ve iki diye rakam vermiş ise de- biz üçten itibaren sırayı devam ettirmeyi uygun bulduk.

na gelen: (الْعَرَّةُ)'den "mefale" vezninde bir kelimedir. Yani eğer müşrikler: Bunlar kendi dindaşlarını öldürdüler, demeyecek olsaydı...

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onları öldürdüğünüz için hataen öldürme kefareti ödemek yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmayacak olsaydınız... Çünkü yüce Allah dar-ı harpte bulunup oradan hicret etmemiş ve mümin olduğu da bilinmeyerek öldürülen müminin katilinin diyet ödemeyip, kefarette bulunacağını şu buyruğu ile farz kılmıştır: *"Şâyet mümin olmakla beraber size düşman olan bir kavimden ise o zaman (katilin) mümin bir köle azad etmesi gerekir"* (en-Nisa, 4/92) Bu açıklamayı el-Kelbî, Mukatil ve başkaları yapmıştır. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/92. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Zeyd; (مَعْرَةٌ): Vebal, günah" demektir, demiştir. el-Cevherî ve İbn İshak da: Diyet borcu diye açıklamışlardır. Kutrub, zorluk ve sıkıntı diye açıklamıştır. Bunun gam ve keder anlamında olduğu da söylenmiştir.

6- Aşab Kasten Bir Günah İşlemekten ve Başkasına Haksızlık

Etmekten Uzaktı:

"Bilmeyip" buyruğu aşab-ı kiramın faziletini ortaya koymakta, onların günah işlemek ve başkasına haksızlıkta bulunmaktan yana uzak kalmak gibi güzel bir niteliklerinin bulunduğunu haber vermektedir. Öyle ki, onlar bu kabilden herhangi birisine bir zarar verecek olurlarsa, bu ancak kasıt dışı olabilirdi. Bu da karıncanın Süleyman (a.s)'ın askerlerini nitelendirirken söylediği: *"Süleyman ve askerleri farketmeyip sizi çiğnemesin."* (en-Neml, 27/18) sözlerinde dile getirdiği durumu andırmaktadır.

* * *

Buyruğun: **"Tâ ki Allah dilediği kimseyi rahmetine soksun. Eğer onlar ayrılmış olsalardı..."** bölümüne dair açıklamalarımızı da dört başlık halinde sunacağız:

7- Allah Dilediğini Rahmetine Alır:

"Tâ ki Allah dilediği kimseyi rahmetine soksun..." buyruğundaki: (يُدْخِلُ): **Tâ ki... soksun** lafzındaki "lam" hazfedilmiş bir lafza taalluk etmektedir. Yani eğer siz onları öldürmüş olsaydınız, elbette Allah da onları rahmetine sokardı.

Bunun "iman" lafzına taalluk etmesi de mümkündür. Ancak mümin kadınlar dışarda bırakılarak mümin erkekler hakkında, mümin erkekler dışarda bırakılarak mümin kadınlar hakkında kabul edilemez. Çünkü hepsi de rahmetin kapsamına girerler.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah'ın sizlere müşriklerle savaşma iznini vermeyiş sebebi, barıştan sonra Mekke ahalisinden kurtulacağını hükme bağladığı kimselerin kurtulması içindir. Nitekim böyle olmuştu. Onlardan birçok kimse İslâm'a girmiş, İslâm'a güzel şekilde bağlanmış ve böylelikle Allah'ın rahmetine yani cennetine girmiş oldular.

8- Müminlerin Kâfirler Arasında Bulunması...:

"Eğer onlar ayrılmış olsalardı" yani kâfirlerden ayırdedilecek bir şekilde bir tarafa ayrılmış olsalardı demektir. Bu açıklamayı el-Kutebî yapmıştır. el-Kelbî de onlardan ayrı bir fırka olarak bir kenara çekilmiş olsalardı, diye açıklamıştır. Bir başka açıklama da şöyledir: Eğer müminler kâfirler arasından çıkacak olursa, yüce Allah kılıçla kâfirleri elbette azaplandırır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Fakat Allah müminler sayesinde kâfirlere gelecek zararı önler.

Ali (r.a) dedi ki: Ben Peygamber (sav)'a şu: **"Eğer onlar ayrılmış olsalardı, ötekilerden kâfir olanları elbette acıklı bir azab ile azaplandırmış olacaktı"** âyeti hakkında sordum da şöyle buyurdu: "Bunlar Allah'ın peygamberinin atalarından olan müşrikler ile onlardan sonra ve onların döneminde bulunan müşrikler olup, sulblerinde müminlerin bulunduğu kimselerdir. Eğer müminler kâfirlerin sulblerinden ayrılсалardı, yüce Allah kâfirleri can yakıcı bir azab ile azaplandırırdı.

9- Kâfirler Arasında Müminler Bulunursa ve Kâfirler Müminlerle Kendilerini Koruyacak Olursa Hüküm Nedir?

Bu âyet-i kerime müminin ihlal edilmesi yasak olan hakları dolayısıyla -eğer kâfire ancak mümine bir eziyet vermekle eziyet vermek imkanı varsa- kâfire zarar verilemeyeceğine delildir.

Ebu Zeyd dedi ki: İbnu'l-Kasım'a sordum: Müşriklerden bir topluluk **eğer** kendilerine ait bir kalede bulunuyorlarsa, müslümanlar da onları kuşatma altına almış olup, aralarında ellerinde müslüman esirler de bulunuyor ise acaba o kale ateşe verilebilir mi, verilemez mi? Görüşün nedir?

İbnu'l-Kasım dedi ki: Ben Malik'e gemilerinde bulunan müşrik bir topluluk hakkında şöyle bir soru sorulurken dinledim: Gemilerinde beraberlerin-

deki esirler varken, onların gemilerini ateşe verebilir miyiz? Malik bunun uygun olacağı görüşünde değilim dedi. Çünkü yüce Allah Mekkeliler hakkındadır: **“Eğer onlar ayrılmış olsalardı, ötekilerden kâfir olanları elbette acıklı bir azab ile azaplandırmış olacaktık”** diye buyurmaktadır.

Bir kâfir, bir müslümanı önüne kalkan gibi koyacak olursa, yine ona ok atmak caiz olmaz. Şâyet birisi böyle bir iş yapacak olup da müslümanlardan birisinin telef olmasına sebep teşkil ederse, hem diyet ödemesi hem de keffarete bulunması gerekir. Eğer durumu bilmiyor iseler diyet de gerekmez, keffaret de gerekmez. Çünkü müslümanlar böyle bir durumu bildikleri takdirde ateş etmek hakkına sahip değildirler. Şâyet böyle bir şey yapacak olurlarsa, bu sefer hata yoluyla katil olurlar. Akilelerinin de diyet ödemeleri gerekir. Eğer bu durumu bilmiyor iseler, o zaman ateş edebilirler. Şâyet bu işi yapmaları kendilerine mübah kılınacak olursa, bundan dolayı haklarında herhangi bir sorumluluğun kalması da caiz olmaz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bir kesim buyruğun: Eğer müminler annelerin karnından ve erkeklerin sulbünden bir kenara ayrılmış olsalardı... diye açıklamışlardır ki; bu zayıf bir açıklamadır. Çünkü sulbte veya annesinin karnında bulunan bir kimsenin çiğnenmesi de sözkonusu değildir, ondan dolayı bir keder ve günah da isabet etmez. Halbuki yüce Allah açık bir ifade kullanarak: **“Eğer bilmediğiniz mümin erkeklerle, mümin kadınlar olmayaydı ve siz onları bilmeyip çiğnemeyecek... olsaydınız”** diye buyurmaktadır. Böyle bir ifade ise kadının karnında ve erkeklerin sulbünde bulunan kimseler hakkında kullanılamaz. Bu ancak el-Velid b. el-Velid, Seleme b. Hişam, Ayyaş b. Ebi Rebia, Ebu Cendel b. Süheyl gibileri hakkında kullanılır. Malik de böyle demiştir: Biz Bizanslılara ait bir şehri kuşattık. Onlara giden su kesildi. Bunun için esirleri kendilerine su getirmek üzere indiriyorlardı. Hiç kimse onlara ok atamıyordu. Böylelikle biz istemediğimiz halde onlar su alabiliyorlardı.

Ebu Hanife mezhebine mensub arkadaşları ve es-Sevrî ise aralarında müslüman esirler ve onların çocukları bulunsa dahi müşriklerin kalelerine ok atılmasını caiz kabul etmişlerdir. Şâyet kâfir müslüman bir çocuğu kendisine kalkan yapacak olursa, müşrik olan kimseye atılır. Eğer müslümanlardan birisine isabet ederse, bundan dolayı ne diyet vardır ne de keffaret.

es-Sevrî ise böyle bir durumda diyet yoktur ama kefarete vardır, demiştir. Şafiî de bizim (Malikilerin dediği) gibi demiştir. Bu zaten açıkça anlaşılan bir husustur, çünkü haram olan bir yolla mübah olan bir işe ulaşmaya kalkışmak caiz değildir. Özellikle bu hususta müslümanın canı sözkonusu ise. O halde kabul edilecek tek görüş Malik'in -Allah ondan razı olsun- görüşüdür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Kimi hallerde kalkan edinilenin öldürülmesi caiz olabilir ve yüce Allah'ın izniyle bunda görüş ayrılığı dahi olmaz. Bu ise maslahatın zarurî, külli ve katî olması halindedir. Maslahatın zarurî olmasının anlamı: Kâfirlere kalkan edinilenler öldürülmedikçe, kâfire erişmek imkanı bulunmaması halidir. Külli olmasının anlamı: Bu maslahatın bütün ümmeti katî olarak ilgilendirmesidir. Öyle ki o kalkan edinilenin öldürülmesi bütün müslümanların maslahatına olacak. Çünkü böyle yapılmayacak olursa, kâfirler kalkan edindiklerini öldürür ve bütün ümmeti ele geçirirler. Maslahatın katî oluşuna gelince, bu maslahat katî olarak ve ancak kalkan halinde edinilenin öldürülmesi halinde gerçekleşilebilir olacak.

İlim adamlarımız derler ki: Bu kayıtlarıyla birlikte böyle bir maslahatın mu teber olacağında görüş ayrılığının olmaması gerekir. Çünkü bu varsayımında kalkan edinilen kişi kesinlikle öldürülmüş olacaktır. Ya düşman eliyle öldürülecek, bu takdirde düşmanın bütün müslümanları istila etmesi şeklindeki o pek büyük kötülük ortaya çıkacaktır yahutta müslümanlar tarafından öldürülecek ve düşman perişan edilirken, bütün müslümanlar kurtulmuş olacaktır. Akli başında bir kimsenin kalkıp: Bu durumda hiçbir şekilde kalkan edinilen öldürülemez, demesi düşünülemez. Çünkü böyle bir kanaat buna bağlı olarak hem kalkanın, hem İslâmın, hem de müslümanların yok olmalarını gerektirir. Fakat böyle bir maslahat tamamıyla mefsetten (kötülükten) uzak olamadığından ötürü, meseleyi iyice tetkik edemeyen kimseler böyle bir şeyi kabullenemezler. Ancak böyle bir mefset bundan sağlanacak sonuçlara nisbetle yoktur ya da yok hükmündedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Kiraate ve Nahve Dair Bazı Açıklamalar:

“Eğer onlar ayrılmış olsalardı” anlamındaki buyruk genel olarak: (لَوْ تَزَيَّلُوا) diye okunmuştur. Ancak Ebu Hayve bu lafzı: (تَزَيَّلُوا) diye okumuştur. Anlam itibariyle diğer okuyuşla aynıdır.

“(التزائل): Ayrılmak” demektir. “(تَزَيَّلُوا): Ayrıldılar” lafzı; (تَفَعَّلُوا) vezninde olup, “(زَلْتُ): Ayrıldım” fiilinden gelmektedir. Bunun vezninin: (تَفَعَّلُوا) olduğu da söylenmiştir.

“(لَعَنَّا الَّذِينَ كَفَرُوا): **Kâfir olanları elbette... azablandırmış olacaktır**” buyruğunun başındaki “lam” harfinin iki ifadenin cevabı olduğu söylenmiştir. Biri: **“Erkeklerle... olmayaydı”** ifadesinin, diğeri ise: **“Eğer ayrılmış olsalardı”** ifadesinin cevabıdır. “(لَوْ): Eğer...meyecek olsa idi” lafzının cevabının hazfedildiği de söylenmiştir ki; daha önce geçmişti. Buna karşılık; **“Eğer onlar ayrılmış olsalardı”** yeni bir cümle olmaktadır.

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ
كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

26. Hani kâfirler kalplerinde o taassub ve kibiri, yani cahiliye taassub ve kibirini koymuşlardı da Allah da hemen huzur ve sükununu Rasûlünün ve müminlerin üzerine indirmişti. Onlara takva sözü üzerinde sebat vermişti. Onlar zaten buna daha layık ve buna ehil idiler. Allah herşeyi çok iyi bilendir.

Buyruğun başındaki: “(إِذْ): **Hani**” lafzındaki amil yüce Allah’ın: “**Elbette... azaplandırmış olacaktık**” anlamındaki buyruktur. Yani onlar bunu yaptıklarında Biz de elbette onları azaplandıracaktık. Yahut amil, “**Hatırlayın ki**” anlamındaki mukadder bir fiildir.

“**Hamiyet:** Taassub ve kibir” buyruğu “failet” vezninde olup kibirlilik demektir. Bir işten utandığını bundan sıkılıp öyle bir işi yapmayı kendisine yedirmedişini anlatmak isteyen bir kimse: “(حَبِيتَ عَنْ كَذَا حَمِيَّةً): Ben bu işi kendime yediremiyorum, kendine yedirememek” denilir. el-Mütelemmis’in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

أَلَا إِنِّي مِنْهُمْ وَعِزُّي عِزُّهُمْ كَذِي الْأَثْبِ يَحْمِي أَنْفَهُ أَنْ يُكْشَمَا

“Şunu bil ki, şüphesiz ki ben onlardanım, benim namus ve şerefim onların namus ve şerefidir, Burnunu kökten koparılmaya karşı himaye eden bir kimse gibiyim.”

ez-Zührî dedi ki: Onların hamiyeti Peygamber (sav)’ın risaletini ikrar etmeyi ve “rahman ve rahim Allah’ın adı ile” diye başlamayı kabullenmeyişleri ile müslümanları Mekke’ye girmekten engellemiş olmalarıdır. “Rahman ve rahim Allah’ın adı ile” ve “Muhammed Allah’ın Rasûlüdür” ibarelerinin yazılmasını kabul etmeyen kişi önceden de geçtiği üzere Süheyl b. Amr idi.

İbn Bahr dedi ki: Onların hamiyetleri yüce Allah'ı bırakarak tapındıkları ilahlarına taassubla bağlılıkları ve o ilahlarından başkalarına ibadet etmeyi kabul etmeyişleri, yüz çevirişleridir.

“Cahiliye taassub ve kibiri”nin şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar bizim oğullarımızı, kardeşlerimizi öldürdüler şimdi de biz evlerimizde kalacağız ve onlar bizim bulunduğumuz yere girecekler (öyle mi?) Lat ve Uzza'ya yemin olsun ki o (Muhammed) buraya ebediyyen giremeyecektir, dediler.

“Allah da hemen huzur ve sükununu” yani rahatlığını ve ağırbaşlılığını **“Rasûlünün ve müminlerin üzerine indirmişti.”** Denildiğine göre yüce Allah razı oluş ve teslimiyet ile onlara sebat verdi, o kâfirlerin kalplerine soktuğu taassubun bir benzerini müminlerin kalplerine sokmadı.

“Onlara takva sözü üzerinde sebat vermişti.” Takva sözünün “la ilahe illallah” olduğu söylenmiştir. Bu, Ubeyy b. Ka'b'dan, o Peygamber (sav)'dan diye merfu bir hadis olarak da rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Amr b. Meymun, Mücahid, Katade, İkrime, ed-Dahhak, Seleme b. Kuheyl, Ubeyy b. Umeyr, Talha b. Musarrif, er-Rabî, es-Süddî ve İbn Zeyd'in de görüşü budur. Ata el-Horasanî de böyle demiş, o ayrıca “Muhammedu'r-Rasûlullah”ı da ilave etmiştir.

Yine Ali ve İbn Ömer'den gelen rivayete göre bu “la ilahe illallah valla-hu ekber” sözüdür. Ata b. Ebi Rebah ile yine Mücahid: O “la ilahe illallah vahdehu la şerike leh, lehu'l-mülkü ve lehu'l-hamdu ve huve ala külli şeyin kadir: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nadır, O herşeye gücü yetendir” sözüdür.

ez-Zührî “Bismillahirrahmanirrahîm”dir demiştir. Yani müşrikler bu sözü söylemediler. O bakımdan yüce Allah bu sözü müminlere ait bir özellik kıldı.

“Takva sözü” kendisi ile şirkten sakınılan söz demektir. Yine Mücahid'den nakledildiğine göre “takva sözü” ihlastır.

“Onlar zaten buna daha layık ve daha ehil idiler.” Mekke kâfirlerinden buna daha çok hak sahibi idiler.

Çünkü yüce Allah onları dini ve peygamberine arkadaşlık yapmak için seçmiştir. **“Allah herşeyi çok iyi bilendir.”**

(1) Tirmizi, V, 386; Müsned, V, 138

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ
الْحَرَامَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ أَمِينٌ مُخْلِطِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ
لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ
فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

27. Andolsun Allah, Rasûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir. Elbette -ve Allah'ın izni ile- Mescid-i Haram'a korkusuzca, emniyetle, başlarınızı traş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak gireceksinizdir. Sizin bilmediğinizi bilip ondan önce yakın bir fetih nasib etmiştir.

Katade dedi ki: Rasûlullah (sav) rüyasında bu şekilde Mekke'ye gireceğini görmüştü. Hudeybiye'de Kureyşlilerle barış yapınca münafıklar şüpheye düştüler. Nihayet Rasûlullah (sav) Mekke'ye gireceğini söyledi. Yüce Allah da: **“Andolsun Allah Rasûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir”** buyruğunu indirerek onlara bir başka senede Mekke'ye gireceklerini ve Rasûlullah (sav)'ın rüyasının gerçek olduğunu bildirdi.

Denildiğine göre; “rüya belli bir vakit ile sınırlı değildir. O girecektir” diyen kişi Ebu Bekir'dir. Yine rivayet edildiğine göre bu rüya Hudeybiye'de görülmüştü. Peygamberlerin rüyası da bir haktır. Rüya peygamberlere vahiy şekillerinden birisidir.

“Elbette -ve Allah'ın izni ile- Mescid-i Haram'a... gireceksinizdir.” Bu gelecek yıl gireceksiniz, demektir.

İbn Keysan dedi ki: Bu Peygamber (sav)'a rüyasında söylenmiş sözlerin ifadesidir. Rüyasında ona adeten görülen şekliyle hitab edildi. Yüce Allah Rasûlü hakkında bu sözleri böylece söylediğini haber verdi. İşte bundan dolayı istisnada bulundu. (İnşaallah, Allah'ın izni ile, dedi.) Yüce Allah'ın emrettiği şekilde edebe uygun bir ifade kullandı. Çünkü yüce Allah: **“Sakın hiçbir şey hakkında: Ben bunu mutlaka yarın yapacağım, deme! Meğer ki Allah dilemiş ola (inşaallah yapacağım de).”** (el-Kehf, 18/23)

Burada bildiği bir hususta istisna yapması, insanlar bilmedikleri hususlarda istisna yapmaları içindir diye açıklanmıştır ki, bu açıklama Sa'leb'e aittir.

Bir başka açıklamaya göre yüce Allah Hudeybiye'de kendisi ile birlikte bu-

lunan kimselerden bir kısmının canını alacağını biliyordu. İşte bu husus dolayısıyla istisna yapılmıştır. Bu açıklamayı el-Hüseyn b. el-Fadl yapmıştır.

Bir başka açıklamaya göre buradaki istisna yüce Allah'ın: **"Emniyetle"** buyruğundandır ve bu kullara adet üzere yapılan hitab ile ilgilidir.

"Allah'ın izni ile (inşaallah)" buyruğunun, Allah size oraya girmeyi emredecek olursa... anlamında olduğu da söylenmiştir. Allah size bu işi kolaylaştırırsa anlamındadır diye de açıklanmıştır. Bir açıklamaya göre "İnşaallah: Allah'ın izni ile" Allah'ın dilediği şekilde anlamındadır.

Ebu Ubeyde dedi ki: Buradaki: "(إِنْ)": ...se"; "(إِذَا)": Zaman" anlamındadır. Allah'ın dilediği zaman demek olur. Bu da yüce Allah'ın **"Allah'tan korkun, faizden arta kalanı da bırakın. Eğer müminler iseniz"** (el-Bakara, 2/278) buyruğuna benzemektedir. Buradaki: "(إِنْ كُنْتُمْ)": Eğer... iseniz" buyruğu: "(إِذْ كُنْتُمْ)" Madem...sınız" demektir.

Ancak bunun böyle olması uzak bir ihtimaldir. Zira; (إِذَا) mazi fiilde kullanılır, (إِنْ) ise muzari fiil ile kullanılır. Burada sözü edilen giriş, gelecekte olacaktır. Onlara Mescid-i Haram'a gireceklerini vaadetmiş ve bunu kendisinin dilemesi şartına bağlamıştır. Bu ise Hudeybiye yılında olmuştu. Peygamber de bunu ashabına haber vermiş, onlar da bu işe sevinmişlerdi. Daha sonra onların ümit ettikleri yılda bu iş olmayıp, sonraya kalınca bundan rahatsız oldular, bu iş onlara ağır geldi. Peygamber de müşriklerle barış yapıp geri döndü. Ertesi sene yüce Allah Mekke'ye girmelerine izin verdi ve: **"Andolsun Allah Rasûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir"** diye buyurdu. Rüyada kendisine: **"Elbette -ve Allah'ın izni ile- Mescid-i Haram'a... gireceksinizdir"** denilmiş yüce Allah da kitab-ı keriminde rüyada peygamber efendimize söylenenleri bize nakletmiş bulunmaktadır. O halde bazılarının ileri sürdükleri gibi; istisna şüpheyi delalet ettiğinden dolayı burada da şüphenin varlığı sözkonusu olmaz. Çünkü yüce Allah şüphe etmez. Esasen: "(لَتَدْخُلُنَّ)": Elbette... gireceksinizdir" tahkik ifade eder, şüphe nasıl olabilir ki? O halde buradaki: "(إِنْ)": ...se (ki mealde... ile diye karşılanmıştır); "(إِذَا)": Zaman (dilediği zaman)" anlamındadır.

Düşmanlardan yana **"Emniyetle başlarınızı traş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak gireceksinizdir."** Hem başları traş etmek, hem kısaltmak erkekler için sözkonusudur. İşte bundan dolayı buyrukta müzekker kip, müennes kip yerine (tağlib yoluyla) kullanılmıştır. Traş olmak daha efdaldır. Kadınlar hakkında ise sadece saçların kısaltılması sözkonusudur. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/196. âyet; **"Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin"** bölümü ile ilgili 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Sahih'te yer alan rivayette: Muaviye, Merve tepesi üzerinde Peygamber (sav)'ın saçlarını bir makas ile kısaltmıştır⁽¹⁾ denilmektedir. Ancak bu hacda değil, umrede olmuştur. Çünkü Peygamber (sav) yaptığı haccında saçlarını traş ettirmişti.

“Korkusuzca” buyruğu **“traş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak”** anlamındaki lafızlardan haldir. Korkmayanlar olarak, takdirindedir.

“Sizin bilmediğinizi bilip...” Yani yüce Allah Mekke'ye girişi erteletmekteki hayır ve faydaları sizin bilmediğiniz şekilde bilmiştir. Şöyle ki: Peygamber (sav) Hudeybiye'den geri döndüğünde oradan Hayber'e gitti ve Hayber'i fethetti. Hayber'deki malları alıp döndü. O yılda bulunandan kat kat fazlası güç, silah, araç ve gereci elde etti. Böylece Mekke'ye o yılda sahip olunan güç ve gerecin kat kat fazlası hazırlanmış olarak Mekke'ye yürüdü.

el-Kelbî dedi ki: Yani O, Mekke'ye bir sene sonra gireceğinizi biliyordu, siz ise bilmiyordunuz.

Bir başka açıklamaya göre O, Mekke'de sizin varlıklarını bilmediğiniz mümin erkeklerle, mümin kadınların var olduğunu biliyordu.

“...Ondan önce yakın bir fetih nasib etmiştir.” Yani Peygamber (sav)'ın rüyasında gördüğünden önce Hayber'in fethini nasib etmiştir. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve ed-Dahhak yapmıştır. Bunun Mekke fethi olduğu da söylenmiştir. Mücahid dedi ki: Bundan kasıt Hudeybiye barışıdır. Müfessirlerin çoğu da böyle demiştir.

ez-Zührî dedi ki: Yüce Allah, İslâm'da Hudeybiye barışından daha büyük hiçbir fetih gerçekleştirmiş değildir. Çünkü (o zamana kadar) insanlar karşı karşıya geldiler mi savaş oluyordu. Barış gerçekleşince savaş ağırlıklarını bıraktı, insanlar birbirlerine karşı güven duymaya başladılar. Bir araya geldiler, karşılıklı konuştular ve tartıştılar. Akıllı bir şeylere eren kiminle İslâm konuşuldu ise, mutlaka İslâm'a girdi. O iki yıl arasında İslâma bundan önce İslâm'a girmiş olanlar kadar hatta daha fazlası girdi. Bu hususun doğruluğunu şu göstermektedir: Hudeybiye gününde hicretin altıncı yılında 1400 kişi idiler. Hudeybiye'den sonra ise sekizinci yılda onbin kişi idiler.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى
الدِّينِ كُلِّهِ ۖ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾

(1) *Buhari*, II, 617; *Müslim*, II, 913; *Ebu Davud*, II, 159, 160; *Nesai*, V, 244, 245; *Müsned*, IV, 95, 96, 97, 98, 102.

28. O Rasûlünü hidayet ile ve hak din ile -onu bütün dinlere üstün kılmak için- gönderendir. Şahid olarak Allah yeter.

“O Rasûlünü” yani Muhammed (sav)’ı “hidayet ile ve hak din ile -onu bütün dinlere üstün kılmak için- gönderendir.” Bütün dinlerin üstüne çıkarmak için gönderendir. “Din” mastar anlamında bir isimdir. Tekili ve çoğulu aynı şekildedir.

“Rasûlünü diğer bütün dinlere üstün kılsın diye” önce delil ile sonra el ve kılıç ile kendisinin teşrî buyurmuş olduğu din ile, diğer bütün dinleri neshetmek suretiyle üstün gelmesi, diye de açıklanmıştır.

“Şahid olarak Allah yeter” buyruğundaki: “(شَهِدًا): Şahid olarak” buyruğu tefsir (temyiz) olarak nasbedilmiştir. (Allah lafzının başındaki) “be” ise zaidir. Yani Allah şahid olarak peygamberine yeter. O’nun peygamberi lehine yaptığı şahidlik mucizelerle gerçekleşmiş olup, peygamberliğinin doğruluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onunla gönderilene; “şahid olarak Allah yeter.” Çünkü kâfirler “bu Allah’ın Rasûlü Muhammed’in anlaştığı barış şartlarıdır” diye yazmasını kabul etmemişlerdi.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ
بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا
سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ
وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ
فَاسْتَوَى عَلَى سَوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

29. Muhammed Allah’ın Rasûlüdür. Onunla birlikte olanlar kâfirlerle karşı sert ve katı, kendi aralarında merhametlidirler. Sen onları rükû’ ediciler ve secde ediciler, Allah’tan bir lütuf ve bir rıza isteyenler olarak görürsün. Secde izinden nişanları yüzle-

rindedir. Onların Tevrat'taki vasıfları budur. İncil'deki vasıflarına gelince, o önce filizini yarıp çıkarmış, sonra onu gittikçe kuvvetlendirmiş, sonra kalınlaşıp gövdesi üzerine doğrulmuş, ekincilerin hoşuna giden bir ekin gibidir. Bununla kâfirleri öfkeliendirmek için (bu örneği verdi). Allah iman edip salih amel işleyenlere bir mağfiret ve büyük bir mükafat vaadetmiştir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Rasûlü Muhammed ve Beraberindekiler:

“Muhammed Allah'ın Rasûlüdür.” buyruğunda “Muhammed” mübteda, **“Rasûlüdür”** buyruğu onun haberidir. **“Muhammed”** mübteda, **“Allah'ın Rasûlü”** buyruğu onun sıfatı, **“onunla birlikte olanlar”** mübtedaya atıf, ondan sonraki buyrukların haber olduğu da söylenmiştir.⁽¹⁾

Bu takdire göre **“Allah'ın Rasûlü”** anlamındaki buyruk üzere vakıf yapılmaz. Ancak birinci takdire göre **“Allah'ın Rasûlüdür”** anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılır. Çünkü o yüce peygamberin nitelikleri, ashabının belirtilen niteliklerinden fazladır. Buna göre **“Muhammed”** mübteda, **“Allah'ın Rasûlüdür”** haber olur. **“Onunla birlikte olanlar”** da ikinci bir mübteda olur. **“Sert ve katı(dırlar)”** ikinci mübtedanın haberi, **“merhametlidirler”** lafzı da ikinci haber olur.

Bu sıfatların Peygamber (sav)'ın ashabının genelinin nitelikleri olması en uygun görülendir. İbn Abbas dedi ki: Hudeybiye'ye katılanlar kâfirlere karşı sert ve katıdırlar. Yani bir arslanın avına karşı olduğu şekilde serttirler.

“Onunla birlikte olanlar” ile bütün müminlerin kastedildiği de söylenmiştir.

“Kendi aralarında merhametlidirler.” Biri diğerine merhamet eder. Birbirlerine şefkat gösterir ve birbirlerini severler, diye açıklamıştır.

el-Hasen: “(أشداء على الكفار رحماء بينهم): Kâfirlere karşı sert olarak, kendi aralarında merhametli olarak davranırlar” şeklinde hal olarak nasb ile okumuştur. Şöyle demiş gibidir: Onunla birlikte bulunanlar ise, kâfirlere karşı sert ve kendi aralarında merhametli oldukları hallerinde **“sen onları rûku ediciler... görürsün”** denilmiş gibidir.

“Sen onları rûku ediciler görürsün” buyruğu ile onların çokça namaz kıldıkları haber verilmektedir.

(1) Buna göre anlam şöyle olur: Allah'ın Rasûlü Muhammed ile onunla birlikte olanlar kâfirlere karşı sert ve katı, kendi aralarında merhametlidirler...

"Allah'tan bir lütuf ve rıza" cenneti ve yüce Allah'ın rızasını "İsteyenler olarak görürsün."

2- Mümin İçin Namazın ve Özellikle Secdenin Önemi:

"Secde izinden nişanları yüzlerindedir." buyruğundaki "sima: Nişan" alamet demektir. Bu biri med ile, biri kasr ile olmak üzere iki türlü söylenir. Yani geceleyin teheccüdün alametleri ve uykusuzluğun emareleri onlarda görülür.

İbn Mace, *Sünen*'inde dedi ki: Bize İsmail b. Muhammed et-Talhi anlattı, dedi ki: Bize Sabit b. Musa Ebu Zeyd anlattı. O Şerik'ten, o el-Ames'ten, o Ebu Süfyan'dan, o Cabir'den (naklen) dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Geceleyin çok namaz kılanın yüzü gündüzün güzel olur."⁽¹⁾

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bunu birtakım kimseler Peygamber (sav)'a yanlış bir surette nisbet etmiştir. Bu hadisin bir harfi dahi Peygamber (sav)'dan diye gelmiş değildir.

İbn Vehb, Malik'ten: **"Secde izinden nişanları yüzlerindedir"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu secde esnasında yerden alınlarına yapışan şeylerden dolaydır. Said b. Cübeyr de böyle demiştir: Sahih(-i Buhari) de Peygamber (sav)'dan rivayete göre ramazanın yirmibirinci günü sabahı namaz kıldı. O sırada mescid akmış bulunuyordu. Peygamber namaz kılmak için kendisine yere serilmiş kuru hurma dalları üzerinde idi. Peygamber (sav) namazını bitirdiğinde alnında ve burnunda suyun ve çamurun etkileri vardı.⁽²⁾

el-Hasen dedi ki: **Sima** (alamet, nişan) kıyamet gününde yüzde görülecek beyazlıktır. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. el-Avfî de bunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. ez-Zührî böyle demektedir.

Sahih'de rivayete göre Rasûlullah (sav)'ın Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Nihayet Allah kullar arasında hüküm vermeyi bitirip, rahmeti ile cehennemde bulunanlardan dilediği kimseleri çıkartmak isteyince, meleklerle cehennemde bulunanlar arasından Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamış kimseleri -la ilahe illallah diyenler arasından Allah'ın merhamet etmeyi murad ettiği kimseleri- çıkartmalarını emredecektir.

(1) *İbn Mace*, I, 422; İbn Hibban'a göre bu Şerik'in sözü olup, Sabit b. Musa, bunu rivayet esnasında Şerik kendi sözü olarak söyleyince ayrı bir hadis zannetmiş, zayıf raviler de bunu böylece hadis diye bellemiş. Bu yönüyle hadis, kasdi olmayarak uydurulmuş hadislerle örnektir. (Suyuti, *Şerhu Sünen-i İbn Mace*, s. 94)

(2) *Buhari*, I, 238, II, 709, 713, 716; *Müslim*, I, 826, 827; *Ebu Davud*, II, 52; *Muvatta*, I, 319; *Müsned*, III, 24, 73.

Onlar bu kimseleri cehennemde secdenin izleri ile tanıyacaklar. Cehennem ateşi Ademoğlunu yer bitirir. Ancak secde izleri bundan müstesnadır. Yüce Allah cehennem ateşine secde izlerini yemeyi haram kılmıştır.”⁽¹⁾

Şehr b. Havşeb dedi ki: Yüzlerinde secde yerleri ondördündeki ay gibi olacaktı.

İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Sima (nişan), dünyada güzel görünüştür. Yine Mücahid'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: O yüce Allah'a karşı alçak gönüllülük ve huşu duymaktır. Mansur dedi ki: Ben Mücahid'e yüce Allah'ın: **“Secde izinden nişanları yüzlerindedir”** buyruğu hakkında: Acaba o kişinin gözleri arasında ortaya çıkan iz midir? diye sordum. Mücahid: Hayır dedi. Bazan kişinin gözleri arasında keçinin diz kapağı gibi bir iz bulunur. Halbuki o kişi taştan daha katı yüreklidir. Ancak bu huşudan dolayı yüzlerindeki bir nurdur.

İbn Cüreyc: O vakar ve parlaklıktır, demiştir. Şemir b. Atiyye de: O geceleyin namaz kılmaktan ötürü yüzün sararmış olmasıdır, demiştir. el-Hasen dedi ki: Sen onları gördüğün vakit kendileri hasta olmadıkları halde hasta zannedersin. ed-Dahhak dedi ki: O yüzlerindeki bir yara gibi bir şey değildir, fakat yüzlerinin sarılığıdır. Süfyan es-Sevrî dedi ki: Geceleyin namaz kılanlar, sabahı ettiklerinde bunun etkisi yüzlerinde görülür. Bunu Peygamber (sav)'ın şu hadisi açıklamaktadır: “Geceleyin çokça namaz kılanın, gündüzün yüzü güzel olur.” Bu hadise dair söylenenler az önce geçmiş bulunmaktadır.

Ata el-Horasanî dedi ki: Beş vakit namazı dikkatle aksatmadan devam eden herkes bu âyet-i kerimenin kapsamına girer.

3- Aşab-ı Kiram'ın Tevrat ve İncil'deki Örnekleri:

“Onların Tevrattaki vasıfları budur. İncil'deki vasıflarına gelince...” buyruğu hakkında el-Ferra dedi ki: Bu iki türlü anlaşılabilir. Arzu edilirse şöyle denilebilir: İşte Tevrat'taki o örnekleri de, aynı şekilde İncil'deki örnekleri de, Kur'ân-ı Kerim'deki örnekleri gibidir. Buna göre **“İncil”** lafzı üzerinde vakıf yapılır.

Arzu edilirse şöyle de kabul edilebilir: İfade: “(ذلك مثلهم في التوراة): **Onların Tevrat'taki vasıfları budur**” buyruğunda tamam olmaktadır, sonra da yeni bir ifade (cümle) ile: “(ومثلهم في الإنجيل): **İncil'deki vasıflarına gelince...**” buyruğu ile başlanır.

İbn Abbas ve başkaları da böyle demişlerdir. Bunlar iki örnektir. Bu ör-

(1) Buhari, I, 268, VI, 2704; Müslim, I, 165; Müsned, II, 275, 293, 533.

neğin birisi Tevrat'ta, diğeri İncil'dedir. Bu açıklamaya göre ise "Tevrat" lafzı üzerinde vakıf yapılır.

Mücahid: Bu bir tek örnektir, demiştir. Yani Tevrat'ta da, İncil'de de onların nitelikleri budur. Buna göre "Tevrat" lafzı üzerinde vakıf yapılmaz, "İncil" buyruğu üzerinde vakıf yapılır ve: **"O önce filizini yarıp çıkarmış... bir ekin gibidir"** buyruğu ile "Onlar... bir ekin gibidir" anlamı ile okumaya başlanılır.

"(شَطَأَ): **Filizini**" tomurcuklarını, yavrularını... demektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve başkaları yapmıştır. Mukatil ise tek bir bitkinin sonrası çıkacak olursa, artık ona: "(فَقْدَ شَطَأَ): Filizini çıkardı" denilir.

el-Cevherî dedi ki: "(شَطَأَ الزرع والنبات)": Ekinin ve bitkinin yavruları (filizi)" demektir, çoğulu: (أَشْطَاءَ) diye gelir. "(وَقَدْ أَشْطَأَ الزَّرْعُ)": Ekinin filizleri çıktı" demektir.

el-Ahfeş yüce Allah'ın: **"Filizini yarıp çıkarmış"** buyruğunu ucunu vermiş diye açıklamıştır. es-Sa'lebî bu açıklamayı el-Kisaî'den nakletmiştir. el-Ferra dedi ki: Bitki çıktı mı: "(أَشْطَأَ الزَّرْعُ فَهُوَ مُشْطِئٌ)": Ekin çıktı, o çıkıcıdır" denilir. Şair de şöyle demiştir:

أَخْرَجَ الشَّطْءَ عَلَى وَجْهِ الثَّرَى وَمِنَ الْأَشْجَارِ أَفْنَانَ الثَّمَرِ

"Ekini(ni) yerin üzerine çıkardı,
Ağaçlardan ise meyveli dalları."

ez-Zeccac dedi ki: **"Filizini yarıp çıkarmış"** bitkisini yarıp çıkarmış, demektir. "(الشَّطْءَ)": Başağın kırçılıdır" diye de açıklanmıştır. Araplar aynı şekilde buna: (الشَّفَا) adını da verirler, bu da bir bitkinin dikenidir. Bu açıklamayı da Kutrub yapmıştır. Bunun başak olduğu da söylenmiştir. Çünkü bir tane on, sekiz, dokuz başak çıkar. Bunu el-Ferra söylemiş olup, el-Maverdî nakletmiştir.

İbn Kesir ve İbn Zekvan bu kelimeyi "tı" harfini üstün olarak: (شَطَأَ) diye; diğerleri ise sakın okumuşlardır. Enes, Nasr b. Asım ve İbn Vessab ise; (شَطَاهَ) diye; el-Cahderî ve İbn Ebi İshak ise hemzesiz olarak; (شَطَهَ) diye okumuşlardır ki bunların hepsi aynı kelimenin değişik söyleyişleridir.

Bu yüce Allah'ın Peygamber (sav)'ın ashabına dair verdiği bir örnektir. Yani onlar önce sayıca azdırlar, sonra artarlar, çoğalırlar. Peygamber (sav), dine davet etmeye başladığı sırada zayıftı. Birer ikişer onun çağrısını kabul ettiler. Din güçleninceye kadar bu böyle sürdü. Tıpkı ekin gibi. Tohumdan

sonra güçsüz görünür, ondan sonra halden hale geçerek güçlenir. Nihayet bitkisi ve diğer yavruları (tomurcukları) gürleşir. İşte bu, en doğru bir örnek ve en güçlü bir açıklamadır.

Katade dedi ki: Muhammed (sav)'ın ashabının İncil'deki örnekleri şöylece yazılıdır: Ekinin bitmesi gibi biten bir kavim arasından çıkacaktır. Onlar iyiliği emredecek, kötülükten alıkoyacaklardır.

“(قَزَزُ)”: **“Sonra onu gittikçe kuvvetlendirmiş”** güçlendirip, onu destekleyip gücünü pekiştirmiştir. Yani bu filiz, ekine güç katmıştır. Aksi de söylenmiştir. Yani ekin filizin gücünü artırmıştır. Bu lafız genel olarak med ile: (أَزَزُ) diye okunmuştur. İbn Zekvan, Ebu Hayve ve Humeyd b. Kays ise medsiz olarak; (فَزَزُ) diye okumuşlardır. Bilinen şekil med ile okuyuştur. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

بِمُحْيِيَةٍ قَدْ آزَرَ الضَّالَّ نَبْتُهَا مَجَرَ جِيُوشَ غَانَمِينَ وَحُبِّبَ

“O vadinin kıvrılan bir yerindedir ki, onun bitkisi sedir ağacını
güçlendirmiştir,
Ganimet de almış, hüsrana da uğramış, kalabalık ordular gibi.”

“Sonra kalınlaşıp, gövdesi üzerinde doğrulmuş”; üzerinde yükseldiği sapı üzerinde doğrulmuş demektir ki, bu onun için (insana nisbetle) üzerinde doğrulduğu bacağı gibi olur: “(السوق): Bacak, sak, sap” demek olan: (الساق) 'ın çoğuludur.

“Ekincilerin hoşuna giden” yani bu ekin onu ekenlerin hoşuna gider.

Açıkladığımız gibi bu bir misaldir. Ekin Muhammed (sav)'dır, filizi onun ashabıdır, önce azken sonradan çoğaldılar, zayıf iken güçlendiler. Bu açıklamayı ed-Dahhak ve başkaları yapmıştır. **“Bununla kâfirleri öfkelen-dirmek için”** buyruğunda yer alan: “(لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ): Öfkelen-dirmek için” lafzındaki “lam” hâfif edilmiş bir lafza taalluk etmektedir. Yani yüce Allah'ın bunu Muhammed (sav)'a ve ashabına bağışlamasının sebebi, onlarla kâfirleri öfkelen-dirmek içindir.

4- İman Edenlere Yapılan Vaadler:

“Allah iman edip salih amel işleyenlere” yani Muhammed ile birlikte bulunan ve amelleri salih olan bu müminlere **“bir mağfiret ve büyük bir mükafat”** kesintisiz bir mükafat olan cennet **“vaadetmiştir.”**

“(منهم): **Onlardan**” lafzındaki: “(من): ...dan” ashab-ı kiramdan bir bölü-

mü, diğer bir bölümden ayırmak için teb'iz maksadıyla kullanılmış değildir. Aksine bu umumi ve cins bildirmek için gelmiştir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: "(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَرْثَانِ)": *Şu halde pisliğin ta kendisi olan putlardan uzak durun*" (el-Hac, 22/30) buyruğunda yer alan aynı edata benzemektedir. Bununla teb'iz (kısmilik) kastedilmeyip cins anlamı sözkonusudur. Sizler put türünden olan bütün bu pisliklerden uzak durun, demektir. Çünkü "ricz: pislik" çeşitli türlerden meydana gelir. Zina, faiz, içki içmek ve yalan bunlardandır. Buradaki: (مِنْ) ile cins ifade edilmektedir. İşte bu buyruktaki: (مِنْهُمْ) da bu şekildedir. Yani bu cinsten olan kimselere... Bu da ashabın kendileri demektir. Mesela; "(أَنْفَقْتَكَ مِنَ الدَّرَاهِمِ)": Sen nafakanı dirhemlerden harca" denilirken, bu tür senin nafakan olsun, demek istenir. Bununla birlikte Muhammed (sav)'ın ashabına onların faziletleri dolayısıyla özellikle mağfiret vaadinde bulunmuş olunması da mümkündür. Her ne kadar bütün müminlere mağfiret vaadinde bulunmuş ise de.

Âyet ile ilgili bir başka cevap daha vardır: O da buradaki: (مِنْ) edatının ifadeyi pekiştirici olmak üzere gelmiş olmasıdır. Yani yüce Allah onların hepsine bir mağfiret ve büyük bir mükafat vaadetmiştir. Bu durumda bu ifade Arabın: "Bütün kumaştan bir gömlek yaptım" anlamında olmak üzere (قَطَعْتَ مِنَ الثَّوْبِ قَمِيصًا) demesi gibidir. Halbuki burada; (مِنْ) edatı herhangi bir kısmi mana ifade etmemektedir. Kur'ân-ı Kerim'den bu kullanımın delili de yüce Allah'ın: "(وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ)": *Kur'ân'dan müminler için bir şifa ve rahmet olanı kısım kısım indiririz*" (el-İsra, 17/82) buyruğudur ki; bu da Biz Kur'ân'ı şifa olarak indiriyoruz, demektir. Çünkü Kur'ân'ın herbir harfi bir şifadır. Yoksa şifa onun bir kısmında var, bir kısmında yok değildir. Diğer taraftan dилcilerden bazıları: (مِنْ)'in cins bildirmek için geldiğini söylemiştir. Bu durumda ifade: Biz Kur'ân türünden, Kur'ân olmak özelliğinden ve Kur'ân bakımından şifa olmak özelliğini taşıyanı kısım kısım indiririz, takdirindedir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

أَمِنْ أَمٍّ أَوْفَى دِمْنَةً لَمْ تَكَلِّمْ

"Acaba göçten sonra Um Evfa'dan evin geriye kalmış izleri mi var;
(sordum da bana) cevap veremedi."

O; Um Evfa tarafından yahut onun evlerinden geriye kalmış izler mi var, demek istemiştir. Bir başka şair de şöyle demiştir:

أَخْوَ رَغَائِبَ يَعْطِيهَا وَيَسْأَلُهَا يَأْتِي الظَّلَامَةَ مِنْهُ النُّوْقُلُ الرَّفَرُ

"Çokça bağış veren ve onları isteyen kardeşten;
Çokça ihsanlarda bulunan o efendiden, haksızlık görülmez."

O halde burada bu edat hiçbir şekilde kısmilik ifade etmemektedir. Çünkü anlatmak istediği çokça bağışta bulunan ve efendi birisi olduğundan ötürü haksızlığı hiçbir şekilde kabul etmediğidir.

Şiirdeki "nevfel (çokça veren)" demektir. "Züfer (efendi)" de insanların adına ağırlıkları ve yükümlülükleri kaldırıp taşıyan kimse, onlar adına bunları yüklenen kişi demektir.

5- Ashab-ı Kiram'ın Değeri:

ez-Zübeyr (b. el-Avvam)ın soyundan gelen Ebu Urve ez-Zübeyrî şunu rivayet etmektedir: Malik b. Enes'in yanında idik. Rasûlullah (sav)'ın ashabının değerini küçümseyen bir adamdan sözettiler. Malik şu: **"Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. Onunla birlikte olanlar... ekincilerin hoşuna giden bir ekin gibidir. Bununla kâfirleri öfkeliendirmek için** (bu misali verdi)" buyruğunu okudu. Sonra dedi ki: İnsanlar arasından kalbinde Rasûlullah (sav)'ın ashabından birisine olsun bir kin bulunduğu halde sabahı eden bir kimseyi bu âyet çarpar. Bunu el-Hatib Ebu Bekr zikretmektedir.

Derim ki: Gerçekten de Malik çok güzel söylemiş ve âyeti böyle tevil etmekte isabet etmiştir. Onlardan birisinin değerini küçük gören yahut yaptığı rivayette birilerine dil uzatan bir kimse, alemlerin Rabbi olan Allah'ın buyruğunu reddetmiş, müslümanların şeriatlerini iptal etmiş olur. Çünkü yüce Allah: **"Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. Onunla birlikte olanlar kâfirlere karşı sert ve katı...dırlar"** diye buyurmaktadır. Yine yüce Allah: **"Andolsun ki ağacın altında sana bey'at ederlerken, Allah müminlerden razı olmuştur."** (el-Feth, 48/18) diye buyurmuştur ki onlara övgüleri ihtiva eden, onların lehine doğrulukla ve kurtuluşa ermekle tanıklığı ihtiva eden daha bir çok âyeti kerime vardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Müminler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır."** (el-Ahzab, 33/23); **"Yurtlarından ve mallarından çıkartılıp uzaklaştırılmış olan ve Allah'ın lütuf ve rızasını isteyen, Allah'a ve peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte onlar sadıkların ta kendileridir."** (el-Haşr, 59/8) Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onlardan evvel Medine'yi yurt edinip imana sahib olanlar ise... İşte onlar umduklarını bulanların ta kendileridir."** (el-Haşr, 59/9)

Yüce Allah onların o zamanki hallerini ve sonunda işlerinin nereye varacağını bilmekle birlikte bu buyrukları indirmiştir.

Rasûlullah (sav) da: "İnsanların en hayırlıları benim çağdaşlarımdır. Sonra onların arkasından gelenler..."⁽¹⁾ diye buyurmuştur.

Bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: "Ashabıma dil uzatmayınız, sizden herhangi bir kimse Uhud dağı kadar altın harcayacak olsa dahi, onlardan herhangi birisinin harcadığı bir müdde, hatta onun yarısına dahi denk olamaz."⁽²⁾ Bu iki hadisi de Buharî rivayet etmiştir.

Bir başka hadiste de şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi bir kimse yer yüzünde bulunanın tamamını infak edecek olsa bile, onlardan birisinin harcadığı bir müdd ve hatta onun yarısı kadar dahi olamaz."⁽³⁾

Ebu Ubeyd dedi ki: Bu eğer bu kadar malı tasadduk edecek olsa bile onlardan herhangi birisinin infak ettiği bir müddüne ya da yarım müddüne eşit olamaz, demektir. Çünkü burada: "(النصف)" lafzı "yarım" demek olan: "(النصف)" ile eş anlamlıdır. Aynı şekilde (onda bir demek olan) öşre aşır, (beşte bir demek olan) humsa hamis, (dokuzda bir demek olan) tis'a tesi', (sekizde bir demek olan) sumne semin, (yedide bir demek olan) subua sebî', (altıda bir demek olan) sūduse sedîs, (dörtte bir demek olan) rubua rabi' de denilir. Ancak Araplar (üçte bir demek olan) sülüs için selîs demezler.

el-Bezzar'da Cabir'den sahih ve merfu olarak şöyle bir hadis zikredilmektedir: "Şüphesiz Allah ashabımı nebiler ve rasûller hariç bütün alemlere üstün kılıp seçmiştir. Benim ashabımdan da dört kişiyi seçmiştir. -Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi kastetmektedir- ve onları benim ashabım kılmıştır."⁽⁴⁾ Yine Peygamber: "Ashabımın tümünde hayır vardır"⁽⁵⁾ diye buyurmuştur.

Uveym b. Saide şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Aziz ve celil olan Allah beni seçti. Benim için de ashabımı seçti. Onlar arasından bana vezirler, damatlar ve dünürler kıldı. Kim onlara söverse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. Allah kıyamet gününde ondan ne bir tevbe, ne de bir fidiye kabul etmesin."⁽⁶⁾

Bu anlamdaki hadis-i şerifler pek çoktur. O halde onlardan herhangi birisine dil uzatmaktan çokça sakınmak lazım. Dine dil uzatan kimsenin yaptığı gibi yaparak şöyle demekten sakınmak gerekir: Güya muavvizeteyn

(1) *Buhari*, II, 938, III, 1335, V, 2362; *Müslim*, IV, 1963; *Tirmizi*, IV, 500, 548, 549, V, 695; *Müsned*, I, 378, 417, 434, 442.

(2) *Buhari*, III, 1343; *Tirmizi*, V, 695; *Ebu Davud*, IV, 214; *İbn Mace*, I, 57; *Müsned*, III, 11, 54, 63, VI, 6.

(3) Ahmed b. Muhammed el-Hallal, *es-Sünne*, II, 481.

(4) İbn Cerir et-Taberi, *Sarihu's-Sünne*, I, 23; Heysemi, *Mecma'*, X, 16, bazı ravilerinin sika olup olmadıklarında farklı görüşler bulunduğu kaydıyla; Zehebi, *Mizan*, IV, 122-123, asılsızdır, ve Nesai'den naklen: uydurmadır kaydıyla.

(5) Bir önceki nota bakınız.

(6) Ahmed b. Muhammed el-Hallal, *es-Sünne*, III, 515; Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 11.

(Fetâk ve Nas sûreleri) Kur'ân'dan değilmiş. Bunların Kur'ân'da yazılacaklarına ve indirilen Kur'ân arasında bunların yer aldıklarına Rasûlullah (sav)'dan sahih bir hadis gelmemişmiş. Bundan tek bir istisna ise Ukbe b. Amir'den gelen rivayetmiş. Ukbe b. Amir ise zayıfmış, ondan başkası bu hususta ona muvafakat etmemiş, bundan dolayı da onun rivayeti bir kenara bırakılmalıymış.

Ancak bu daha önce Kitab ve sünnetten sözünü ettiğimiz delilleri reddetmek, ashab-ı kirâmın din diye bize naklettiklerini çürütmek demektir. Ukbe b. Amir b. İsa el-Cühenî, iki sahih kitab olan Buharî ve Müslim'de ve diğerlerinde bize şeriatın rivayetini nakledenlerden birisidir. Dolayısıyla o yüce Allah'ın övdüğü, niteliklerini belirttiği, kendilerinden övgüyle sözettiği mağfir ve büyük bir mükafat vaadettiği kimselerdendir. Onun ya da ashabından herhangi birisinin yalan söylediğini iddia eden bir kişi şeriatın dışına çıkmış olur. Kur'ân-ı Kerim'i reddetmiş, Rasûlullah (sav)'a dil uzatmış olur. Onlardan herhangi birisinin yalancı olduğu söylenecek olursa, ona dil uzatılmış, sövülmüş olur. Çünkü Allah'ı inkardan sonra, yalandan daha utanılacak, ondan daha ayıp ve ondan daha büyük bir iş yoktur. Rasûlullah (sav) ashabına dil uzatıp, onlara sövenleri lanetlemiştir. Onların en küçüklerini -ki aralarında küçük kimse olmaz- dahi yalanlayan bir kimse, Rasûlullah (sav)'ın tanıklık ettiği ve ashabından birisine söven yahutta onun aleyhine söz söyleyip dil uzatan herkesin yakasından ayrılmaz bir ceza olarak tesbit ettiği Allah'ın lanetinin kapsamına girer.

Ömer b. Habib'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Harun er-Reşid'in meclisinde bulundum. Bir mesele sözkonusu edildi, hazır bulunanlar o mesele hakkında tartışıp durdular, sesleri yükseldi. Aralarından birisi Ebu Hureyre'nin, Rasûlullah (sav)'dan rivayet ettiği bir hadisi delil gösterdi. Onlardan birisi hadisin merfu olduğunu belirtti, derken karşılıklı iddialar ve tartışmalar artıp durdu. Nihayet onlardan birisi: Rasûlullah (sav)'ın böyle bir hadis söylediği kabul edilemez. Çünkü Ebu Hureyre yaptığı rivayetlerde itham altındadır. Hatta onun yalan söylediğini açıkça bildirmişlerdir, dedi. Ben er-Reşid'in de bu kesime meylettğini, onların sözlerini desteklediği görünce şöyle dedim: Bu hadis Rasûlullah (sav)'dan sahih olarak gelmiştir. Ebu Hureyre de Peygamber (sav)'dan olsun, başkasından olsun yapmış olduğu bütün rivayetlerde doğru sözlüdür ve yaptığı nakiller sahihtir. Harun bana kızgın bir şekilde baktı. Ben de meclisten kalkıp evime gittim. Aradan fazla zaman geçmeden bana: Harun'un postacıbaşı kapıda dediler. Yanıma girdi ve bana şöyle dedi: Müminlerin emirinin çağrısını öldürülecekmiş gibi kabul et ve gel. Hanutunu, kefenini de giyin. Ben de şöyle dedim: Allah'ım sen de biliyorsun ki ben Senin Peygamberinin sahabesini savundum ve Peygamberinin ashabına dil uzatılmasın diye Peygamberini yücelttim. Ondaki gelecek zarar-

dan Sen beni koru.

Altından bir tahtın üzerinde oturmuş olduğu halde Harun'un huzuruna alındım. Kollarını sıvamış, kılıcı elinde ve önünde de kafası uçurulacak kimseler için serilen deri de vardı. Beni görünce bana: Ey Ömer b. Habîb dedi. Senin bana söylediğin şekilde şimdiye kadar hiçbir kimse bana karşı söz söylemiş ve savunmuş değildir. Ben: Ey müminlerin emiri dedim. Senin söylediğin ve uğrunda tartıştığın görüş Rasûlullah (sav)'ı ve onun getirdiklerini küçültücüdür. Çünkü eğer onun ashabı yalan söyleyen kimseler ise şeriat de batıl demektir. Farzlar, oruç, namaz, talak, nikah ve hadlere dair hükümlerin tümü reddolunur ve makbul olamaz.

Harun kendisine geldi, düşündü, sonra da: Ey Ömer b. Habîb bana hayat verdin, Allah da sana hayat versin, dedi ve bana onbin dirhem verilmesini emretti.

Derim ki: Ashabının tümü adaletlidir. Allah'ın gerçek veli kulları ve seçkinleridir. Peygamberlerden ve rasûllerden sonra bütün insanlar arasında seçtiği kimselerdir. Ehl-i sünnetin mezhebi ve bu ümmetin imamlarının bulunduğu cemaatin benimsediği kanaat budur. Kendilerine aldırış edilmeyen bir azınlık, ashabın durumunun diğerleri gibi olduğunu ve dolayısıyla onların adaletlerinin de araştırılması gerektiğini söylemiş ise de buna iltifat edilmez.

Onlardan kimisi işin başındaki durumları ile sonraki halleri arasında fark gözeterek şöyle demiştir: Onlar o vakit adalet sahibi idiler, fakat daha sonra durumları değişti. Aralarında savaşlar ve kan dökmeler ortaya çıktı. Dolayısıyla araştırmada bulunmak kaçınılmaz bir şeydir.

Ancak bu reddolunur, çünkü ashab-ı kiramın hayırlıları ve faziletlipleri -Ali, Talha, Zübeyr ve diğerleri gibileri- yüce Allah'ın kendilerinden övgü ile söz edip, tezkiye ettiği, kendilerinden razı olup onları razı ettiği ve **"bir mağfiret ve büyük bir mükafat"** vaadetmiş olduğu kimseler bulunmaktadır. Özellikle Rasûlullah (sav)'ın verdiği haber gereğince cennetlik oldukları kesin olan "aşere-i mübeşşere" peygamberlerinden sonra peygamberlerinin bu hususu kendilerine haber vermesi ile birçok fitnelerle ve cereyan edecek birçok olayla karşı karşıya kalacaklarını bilmekle birlikte, kendilerine uyulacak önder kimselerdir. Bu durumlar onların mertebelerini ve faziletlerini düşürmez. Çünkü bu işler içtihadı dayalı işlerdi ve her müctehid isabet etmiştir. Bu hususlara dair etraflı açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Hucurat Sûresi'nde gelecektir.

el-Fetih Sûresi'nin tefsiri -yüce Allah'a hamdolsun ki- burada sona ermektedir.

Hucurat

Sûresi

1-18. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de inmiş olduğu hususunda icma vardır. Onsekiz âyettir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا
اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

1. Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin ve Allah'tan korkun. Muhakkak Allah çok işitendir, çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın ve Rasûlünün Önüne Geçilemez:

“Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin!” buyruğu hakkında ilim adamları şöyle demişlerdir: Araplar gerek Peygamber (sav)'a hitablarında, gerekse insanlara verdikleri lakaplarda katı idiler ve edep ölçülerine göre de hareket etmiyorlardı. O bakımdan bu sûre üstün ahlaki değerleri ve adaba riayeti emretmektedir.

ed-Dahhak ve Yakub el-Hadramî: **“Öne geçmeyin”** anlamındaki buyruğu “tekaddüm: öne geçmek”den gelen bir fiil olarak: (تَقْدِمُوا) şeklinde “te” ve “dal” harflerini üstün okumuştur. Diğerleri ise “takdim”den gelen bir fiil ola-

rak "te" harfini ötreli, "dal" harfini de esreli; (لَا تَقْدُمُوا) diye okumuşlardır. Her ikisinin de anlamı açıktır. Yani sizler Allah'ın huzurunda ve Rasûlünün sözü ve fiili bulunup da sizin alıp uygulamanız gereken din ve dünya emirlerine dair hallerde sözünüzle de, davranışlarınızla da öne geçmeyesiniz. Her kim sözünü ve davranışını Rasûlullah (sav)'ın önünde tutarsa, o bunu Allah'ın da önüne geçirmiş olur. Çünkü Rasûlullah (sav), ancak Allah'tan aldığı emirlerden hareketle emir verir.

2- Bu Âyetin Nüzul Sebebi:

Bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili altı ayrı görüş vardır.

1- el-Vahidî'nin sözünü ettiği İbn Cüreyc yoluyla gelen hadis. İbn Cüreyc dedi ki: Bana İbn Ebi Müleyke'nin anlattığına göre Abdullah b. ez-Zübeyr kendisine şunu haber vermiş: Rasûlullah (sav)'ın yanına Temimoğullarından bir kafile gelmişti. Ebu Bekir: el-Ka'ka' b. Mabe'd'i bunlara emir tayin et, dedi. Ömer de: el-Akra' b. Habis'i emir tayin et, dedi. Bu sefer Ebu Bekir: Senin maksadın sadece bana muhalefet etmektir, dedi. Ömer: Hayır, sana muhalefet etmek istemedim, dedi. Tartışmaları böylece sürüp gitti ve nihayet seslerini yükselttiler. Bunun üzerine: *"Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin... Eğer onlar sen kendilerine çıkana kadar sabretselerdi, kendileri için elbette daha hayırlı olurdu"* (el-Hucurat, 49/1-5) buyrukları nazil oldu. Bunu Buharî, el-Hasen b. Muhammed b. es-Sabbah'tan diye rivayet etmiştir.⁽¹⁾ el-Mehdevî de bunu ayrıca zikretmiş bulunmaktadır.

2- Peygamber (sav)'dan rivayete göre o Hayber'e gittiği sırada Medine'ye bir adamı yerine bırakmak istedi. Ömer ise ona bir başka adamı bırakmasını tavsiye etti. Bunun üzerine: *"Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin!"* buyruğu nazil oldu. Bunu da el-Mehdevî zikretmiş bulunmaktadır.

3- el-Maverdî'nin ed-Dahhak'tan, onun İbn Abbas'tan (r.anhuma) naklettiğine göre Peygamber (sav) ashabından yirmidört kişiyi Amiroğulları üzerine gönderdi ve onlar da o sırada bulamadıkları üç kişi dışında Amiroğullarını öldürdüler. Bu üç kişi kurtularak Medine'ye döndüler. Süleymoğullarından iki kişi ile karşılaştılar. Onlara neseblerini sordular, bunlar da Amir oğullarınız, dediler. Çünkü Amiroğulları Süleymoğullarından daha güçlü idiler. Amiroğullarında olanlar Süleymanoğullarından olan bu iki kişiyi öldürdüler. Süleymoğullarından bir grub Rasûlullah (sav)'a gelerek şöyle dediler: Bizimle senin aranda bir antlaşma var. Bununla birlikte bizden iki kişi öldürülmüş bulunuyor. Bu sefer Peygamber (sav) onlara karşılık diyet ola-

(1) Buhari, IV, 1587, 1834; Nesai, VIII, 226.

rak yüz deve verdi. İşte bu âyet-i kerime iki kişiyi öldürmeleri üzerine inmiştir.⁽¹⁾

4- Katade dedi ki: Bazı kimseler, keşke benim hakkımda şöyle bir vahiy inse, keşke benim hakkımda böyle bir vahiy inse, diyordu. Bunun üzerine bu âyet indi.

5- İbn Abbas dedi ki: Bu buyrukla ondan önce konuşmaları yasaklanmış olmaktadır. Mücahid dedi ki: Allah Rasûlü vasıtası ile hükmünü verinceye kadar siz Allah'ın ve Rasûlünün önüne geçerek yeni bir söz söylemeye kalkışmayınız, demektir. Bunu da Buharî zikretmiş bulunmaktadır.⁽²⁾

6- el-Hasen dedi ki: Bu Rasûlullah (sav) bayram namazını kılmadan önce kurbanlarını kesen bir kesim hakkında inmiştir. Bu buyrukla onlara yeni bir kurban kesmelerini emretmektedir. İbn Cüreyc dedi ki: Sizler itaat olan amellerinizi Allah'ın ve Rasûlünün emretmiş olduğu vakitten önce yapmaya kalkışmayınız.

Derim ki: Bu son beş görüşü⁽³⁾ Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî zikretmiş olup, ondan önce el-Maverdî kaydetmiş bulunmaktadır.

Kadı (Ebu Bekr İbnu'l-Arabî) dedi ki: Hepsi de sahihtir ve genel buyruğun kapsamına girmektedir. Hangisinin âyetin inmesine sebep teşkil ettiğini en iyi bilen yüce Allah'tır. Herhangi bir sebep olmaksızın da inmiş olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Yine Kadı dedi ki: Eğer biz bu âyet-i kerimenin itaatlerin vaktinden önce yapılması (yapılmaması gerektiği) hususunda indiğini kabul edecek olursak, bu doğru bir görüştür. Çünkü belirli bir vakte yapılması istenmiş her bir ibadetin -namaz, oruç ve hac gibi- vaktinden önce yapılması caiz değildir. Bu da açıkça bilinen bir husustur. Şu kadar var ki; ilim adamları zekat hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Çünkü zekat mali bir ibadettir ve aklen anlaşılması mümkün olan bir husus dolayısıyla yerine getirilmesi istenmiştir. Bu da fakirin ihtiyacını karşılamaktır. Diğer taraftan Peygamber (sav) Hazreti Abbas'tan iki yıllık zekatını peşinen almıştır. Ayrıca fitır sadakasının ramazan bayramının birinci gününden önce toplanacağına dair rivayetler de gelmiş bulunmaktadır, ta ki; ödenmesi vacib olan ramazanın birinci günü hak sahiplerine ödenebilsin. İşte bütün bunlar zekatın bir iki sene öncesinden verilmesinin caiz olmasını gerektirmektedir. Şâ-

(1) el-Maverdî, *en-Nüket*, V, 326

(2) *Buhari*, IV, 1832; *Taberi*, XVI, 116; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 195.

(3) "Son beş görüş" dediği el-Maverdî, *en-Nüket*, V, 325'te saydığı ve burada bizim 4, 5 ve 6. sebep olarak sıraladığımız sebeplerdir. Merhum müfessir başta altı görüşten söz etmekle birlikte sadece üç tanesine sıra numarası vermiştir. Bu bakımdan 4, 5, ve 6. sırayı biz kendi görüşümüze göre tespit ettik. Esasen bu üç maddede sıralanan sebep sayısı beş olduğuna göre; merhum müfessirimizin kaydettiği nüzul sebebi sekizi bulmaktadır.

yet sene dolduğunda nisab önceki halinde duruyor ise zekat yerini bulmuş demektir. Eğer sene başı gelmekle birlikte nisapta bir değişiklik olmuşsa (azalmışsa) o vakit bunun bir tatavvu (nafile) sadakası olduğu ortaya çıkmış olur.

Eşheb dedi ki: Zekatın tıpkı namaz gibi sene dolmadan bir an önce dahi verilmesi caiz değildir. O bu kanaatiyle ibadetlerdeki asli kaideyi burada da geçerli kabul etmiş ve zekatın İslâm'ın temel esaslarından biri olduğunu kabul ettiğinden nizam ve güzel bir tertip açısından ona da hakettiği değeri vermek istemiş gibidir. Diğer ilim adamlarımızın görüşüne göre ise zekatın kısa bir süre önce verilmesi caizdir. Çünkü uzun bir sürenin hilafına şeriatte bu gibi şeyler affedilir. Bununla birlikte Eşheb'in dediği daha sahihtir. Çünkü şeriatın esasları açısından az bir miktarda çok olandan ayrı düşmek sahihtir. Şu kadar var ki, çoğu dışında az olana mahsus birtakım hususlar dolayısıyla olmalıdır. Bizim meselemizde ise bir gün bir ay gibidir, bir ay da bir sene gibidir. Yani ya Ebu Hanife ve Şafiî'nin dediği gibi külli bir takdim ile verilebilir yahutta Eşheb'in dediği gibi ibadetin vaktinde yapılması noktasında gereken titizliğin gösterilmesi gerekir.

3- Allah ve Rasûlünün Önüne Geçmeye Dair Bazı Örnekler:

“Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin!” buyruğu Peygamber (sav)'ın sözlerine karşı itirazı terkedip ona uyup onun izinden gitmenin vacib oluşu hususunda asli bir dayanaktır. Nitekim Peygamber (sav) hastalığı sırasında: “Ebu Bekir'e emredin insanlara namaz kıldırın.” diye buyurduğunda, Aişe (r.anha), Hafsa (r.anha)'ya şöyle demişti: Sen ona de ki: Ebu Bekir çok yumuşak kalbli birisidir, o ne zaman senin yerinde duracak olursa, ağlayacağından dolayı insanlara sesini işittiremeyecektir. O bakımdan insanlara namaz kıldırarak üzere Ömer'e emret. Bunun üzerine Peygamber (sav): “Şüphesiz ki sizler Yusuf'un yanındaki kadınlar gibisiniz. (İçinizdekini olduğu gibi dışa vurmuyorsunuz.) Haydi Ebu Bekir'e emredin, insanlara namaz kıldırın”(1) buyruğunda da bu gerçeği dile getirmektedir.

Peygamber (sav)'ın: “Yusuf'un etrafındaki kadınlar” tabirinin anlamı, caiz olan ile karşılık verirken caiz olmayana düşmek gibi bir fitne korkusudur.

Kıyasa karşı olanlar bu âyeti delil gösterebilirler. Ancak bu batıl bir delillendirmedir. Çünkü delaleti açıkça ortada olan bir hususta uygulama yapan kimse bununla Allah'ın ve Rasûlünün önüne geçmiş olmaz. Diğer taraftan Kitab ve sünnet şeriatın fer'î hükümlerinde kıyas gereğince görüş belirt-

(1) *Buhari*, I, 236, 240, 241, 251, 252, III, 1238, 2663; *Müslim*, I, 313, 316; *Darimi*, I, 52; *İbn Mace*, I, 390; *Muvatta*, I, 170; *Müsned*, VI, 34, 98, 159, 212, 210, 224, 270 (kimisi rivayetlerde anlamı etkilemeyen az lafzi farkla).

menin gereğine dair açıkça deliller ihtiva etmektedir. O halde (kıyasa baş vurmak suretiyle) Allah'ın ve Rasûlünün önüne geçmek sözkonusu değildir.

“Ve” size yasak kılınan öne geçmek hususunda “Allah'tan korkun.”

“Muhakkak Allah” sözlerinizi **“çok iyi işitendir”** yaptıklarınızı **“çok iyi bilendir.”**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا
تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ
وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾

2. Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin! Birbirinize yüksek sesle hitab ettiğiniz gibi, ona da yüksek sesle hitab etmeyin! Yoksa haberiniz olmadan amelleriniz boşa gidebilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Müminler Seslerini Peygamberin Sesinden Yükseltmemelidir:

“Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin!” buyruğu ile ilgili olarak Buharî ve Tirmizî şu rivayeti kaydetmektedirler: İbn Ebi Müleyke'den dedi ki: Bana Abdullah b. ez-Zübeyr'in anlattığına göre Akra' b. Habis, Peygamber (sav)'ın huzuruna geldi. Ebu Bekir: Ey Allah'ın Rasûlü! Sen bunu kavmine başkan tayin et, dedi. Ömer de: Hayır, ey Allah'ın Rasûlü sen bunu başkan tayin etme dedi. Peygamber (sav)'ın huzurunda bu şekilde karşılıklı konuştular ve nihayet seslerini yükselttiler. Ebu Bekir Ömer'e: Senin bütün istediğin bana muhalefet etmektir. Ömer ise: Hayır ben sana muhalefet etmek istemedim, dedi. Bunun üzerine şu: **“Ey iman edenler! Sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin”** âyeti indi. (Abdullah b. ez-Zübeyr) dedi ki: Bundan sonra Ömer Peygamber (sav)'ın huzurunda konuştu mu ne dediğini açık söylemesini (yüksek sesle tekrarlamasını) istemedikçe konuşmasını duyamıyordum. (İbn Ebi Müleyke) dedi ki: Abdullah b. ez-Zübeyr dedesinin -yani Ebu Bekir'in- sözünü etmedi. (Tirmizî) dedi ki: Bu garib, hasen bir hadistir. Bazıları da bu hadisi İbn Ebi Müleyke'den mürsel olarak rivayet etmiş olup, bu hadisin senedinde: “Abdullah b. ez-Zü-

beyr'den" diye zikretmemişlerdir.⁽¹⁾

Derim ki: Sözüünü ettiği kişi Buharî'dir. O şöyle demiştir: İbn Ebi Müleyke dedi ki: Hayırlı iki sahabe Ebu Bekir ve Ömer neredeyse helak olacaktı. Onlar Peygamber (sav)'ın huzurunda Temimoğulları kafilesi geldiği sırada seslerini yükseltmişlerdi. Birileri Mücaşioğullarından olan el-Akra' b. Habîs'in (emir tayin edilmesi için) diğeri ise bir başka adamın (emir tayin edilmesi için) görüş belirtmişti. Nafi' dedi ki: Bu diğeri adamın adını bilemiyorum. Ebu Bekir, Ömer'e: Sen bana muhalefet etmekten başka bir maksat gütmüyorsun, dedi: Sana muhalefet etmek istemedim, dedi. Bu hususta sesleri yükseldi, yüce Allah da: **"Ey iman edenler! Sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin"** âyetini indirdi. İbn ez-Zübeyr dedi ki: Bu âyet-i kerimeden sonra Ömer, Rasûlullah (sav) ne dediğini tekrar sormadıkça, Rasûlullah'a sesini işittirmiyordu. (Abdullah b. ez-Zübeyr) aynı hususta babasını -Ebu Bekir es-Sıddîk'i kastediyor (çünkü Ebu Bekir annesi Esmâ'nın babası idi)- aynı şekilde sözkonusu etmemektedir.⁽²⁾

el-Mehdevî'nin, kaydettiği bir rivayete göre; Ali (r.a) şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin"** buyruğu benim, Cafer'in ve Zeyd b. Harise'nin sesi yükselmesi üzerine, bizim hakkımızda inmiştir. Biz Zeyd'in Mekke'den Hamza'nın kızını getirmesi üzerine tartışmaya koyulmuştuk. Rasûlullah (sav) da bu hususta Cafer'in lehine hüküm vermişti. Çünkü kızın teyzesi onun hanımı idi. Daha önce bu hadis Al-i İmran Sûresi'nde (3/44. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Buharî ve Müslim'de de Enes b. Malik'ten gelen rivayete göre Peygamber (sav) Sabit b. Kays'i göremeyince bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben senin için onun durumunu öğreneyim, dedi. Sabit'in yanına gitti, onu evinde başını önüne eğmiş oturuyor görünce, ona: Durumun nedir diye sordu. Sabit: Çok kötü dedi. O (kendisini kastediyor) sesini Peygamberin sesinden yüksek çıkarıyordu. O bakımdan onun ameli boşa gitmiş bulunuyor, o cehennemliklerdendir. Adam Peygamber (sav)'a gelerek durum şöyle şöyledir, diye haber verdi. (Senetteki ravilerden birisi olan Musa b. Enes) dedi ki: İkinci bir defa ona pek büyük bir müjde ile geri döndü, dedi ki: "Git ona ve de ki: Sen cehennemliklerden değilsin. Aksine sen cennetliklerdensin."⁽³⁾ Buharî'nin lafzı ile hadis böyledir.

(1) *Tirmizi*, V, 387; *Buhari*, IV, 1833, 2662; *Müsned*, IV, 6; (Buhari ile Müsned'de kimin kimin tayin edilmesini istediği tayin edilmeksizin; "biri onlardan birisinin, diğeri ise diğerrinin görevlendirilmesini istedi" anlamındadır.)

(2) *Buhari*, IV, 1833, VI, 2662; *Müsned*, IV, 6.

(3) *Buhari*, III, 1322, 1833; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 207, "hadis bu yolla bu şekilde sadece Buhari'nin rivayet ettiğini" kaydetmektedir.

Burada sözü edilen kişi Sabit b. Kays b. Şemmas'dır. Hazreçli olup, oğlu Muhammed'in adı ile Ebu Muhammed künyelidir. Ebu Abdurrahman olduğu da söylenmiştir. Harre gününde Muhammed, Yahya ve Abdullah adında üç çocuğu öldürüldü. Oldukça beliğ bir hitabeti vardı. Bu özelliğiyle tanınırdı. Kendisine Rasûlullah (sav)'ın hatibi denilirdi. Tıpkı Hassan'a Rasûlullah (sav)'ın şairi denildiği gibi. Temimoğulları heyeti Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelip de müfahare (karşılıklı öğünme) talebinde bulunduklarında onların hatibi kalktı ve kendilerini övdü. Sonra Sabit b. Kays kalktı, oldukça beliğ, akıcı bir hutbe verdi. Onları yenik düşürdü. Daha sonra Temimlilerin şairi Akra' b. Habis ayağa kalkıp şu beyitleri okudu:

أَتَيْنَاكَ كَيْمًا يَعْرِفُ النَّاسُ فَضْلَنَا	إِذَا خَلَقْنَا عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ
وَأَنَا رُؤُوسُ النَّاسِ مِنْ كُلِّ مَعْشَرٍ	وَأَنْ لَيْسَ فِي أَرْضِ الْحِجَازِ كِدَارِمِ
وَأَنْ لَنَا الْمَرْبَاعَ فِي كُلِّ غَارَةٍ	تَكُونُ بِنَجْدٍ أَوْ بِأَرْضِ التَّهَامِ

“İnsanlar üstünlüğümüzü bilsin diye geldik sana,
Üstün ahlaki değerler sözkonusu edildiğinde bize muhalefet ettiklerinde,
Biz herbir topluluğun arasından insanların başlarıyız,
Esasen Hicaz topraklarında Darimliler gibileri yoktur.
Yaptığımız herbir baskında ganimetin dörtte biri bizimdir.
İster Necid'de olsun, ister Tihame topraklarında.”

Bunun üzerine Hassan ayağa kalkarak şunları söyledi:

بَنِي دَارِمٍ لَا تَفْخَرُوا إِنْ فَخَرَكُمُ	يَعُودُ وَبَالًا عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ
هَبَلْتُمْ عَلَيْنَا تَفْخَرُونَ وَأَنْتُمْ	لَنَا حَوْلٌ مِنْ بَيْنِ ظُئْرٍ وَخَادِمِ

“Ey Darimoğulları öğünmeyiniz, çünkü öğünmeniz
Üstün ahlaki değerler sözkonusu olunca aleyhinize bir vebal olarak döner.
Yanımıza geldiniz öğünerek halbuki siz
Ya bir süt annelik olarak yahut bir hizmetkar olarak bizim
emrimizde çalışanlardınız.”

şeklinde birkaç beyit devam eden şiirler söylediler.

Bunun üzerine Temimliler: Hatibleri bizimkinden daha hatib, şairleri şairimizden daha şair, dediler. Derken seslerinin perdesi yükseldi. Bunun üzerine yüce Allah: **“Sesinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin.**

Birbirinize yüksek sesle hitab ettiğiniz gibi, ona da yüksek sesle hitab etmeyin” buyruğunu indirdi.

Ata el-Horasanî dedi ki: Sabit b. Kays'ın kızı bana anlatarak dedi ki: Yüce Allah'ın: **“Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin”** âyeti nazil olunca babası odasına girdi ve kapısını üzerine kapattı. Peygamber (sav) onu göremeyince durumunun ne olduğunu öğrenmek üzere ona bir elçi gönderdi. Sabit: Ben sesi gür çıkan birisiyim, amelimin boşa çıkmış olmasından korkarım, dedi. Peygamber: “Hayır, sen onlardan değilsin. Hayır ile yaşayacak, hayır ile öleceksin” diye buyurdu. Sonra yüce Allah: **“Çünkü Allah büyüklük taslayan ve böbürlenen kimseleri sevmez”** (Lukman, 31/18) buyruğunu indirdi. Yine kapısını kapatıp, ağlamaya koyuldu. Peygamber (sav) onu göremeyince, yine ona bir elçi gönderip haberini sordu. Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Ben güzelliği seven birisiyim. Kavmimin de önde olduğunu göstermeyi severim, dedi. Peygamber: “Sen onlardan değilsin. Bilakis sen hep öğülen bir kişi olarak yaşayacak, şehid olarak öldürülecek ve cennete gireceksin.” Kızı dedi ki: Yemame gününde Halid b. el-Velid ile birlikte Müseylime'nin üzerine gitmek üzere yola çıktım. İki ordu karşılaştıklarında müslümanlar çekilir oldular. Bunun üzerine Sabit ile Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim: Biz Rasûlullah (sav) ile birlikte böyle savaşmıyorduk, dediler. Sonra onların herbirisi kendisi için bir çukur kazdı ve orada sağlamca kaldılar. Öldürülünceye kadar çarpışmalarını sürdürdüler. O gün Sabit'in üzerinde çok nefis bir zırh vardı. Müslümanlardan bir kişi onun yanından geçti ve o zırhı aldı. Yine bir müslüman uykuda iken Sabit rüyasında ona: Sana bir vasiyette bulunacağım. Sakın bu bir rüyadır diyerek bunu yerine getirmemezlik etme. Dün ben öldürüldüğümde müslümanlardan bir kişi yanımdan geçti, benim zırhımı aldı. Onun kaldığı yer insanların en uzak yerindedir. Çadırı yanında ipi kazığa bağlı bir at vardır. Zırhın üzerine bir toprak çömlek yerleştirmiş, onun üstünde de eğeri koymuştur. Haydi Halid'e git, birisini gönderip, zırhımı aldırmasını söyle. Medine'ye Rasûlullah (sav)'ın halifesine -Ebu Bekir'i kastediyor- ulaşacak olursan, ona da şöyle de: Üzerimde şu kadar şu kadar borç var. Kölelerimden filanı ve filanı da azad ediyorum. Adam Halid'e gidip, durumu haber verdi, o da birisini göndererek zırhı aldırıp getirdi. Ebu Bekir'e gördüğü rüyayı anlattı, o da onun vasiyetini uygulamaya koydu. (Ata el-Horasanî) dedi ki: Biz Sabit'in dışında ölümünden sonra vasiyeti yerine getirilmiş bir kimse bilmiyoruz. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Bunu Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr), *el-İstiab* (fi Marifeti'l-Ashab) adlı eserinde zikretmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiab*, I, 202-203; İbnu'l-Esir, *Üsdu'l-Gabe*, I, 275-276; Ebu Nuaym, *Delailu'n-Nübüvve*, s. 223; İbn Beşkuvâl, *Ğavanidu'l-Esmai'l-Mübheme*, II, 833.

2- Peygambere Hitabın Edebi:

"Birbirinize yüksek sesle hitab ettiğiniz gibi, ona da yüksek sesle hitab etmeyin!" Yani ona ey Muhammed, ey Ahmed diye hitab etmeyin. Ey Allah'ın Peygamberi, Rasûlullah diye ona gereken saygıyı göstererek hitab edin.

Denildiğine göre münafıklar Peygamber (sav)'ın huzurunda zayıf müslümanlar kendilerini taklid etsin diye seslerini yükseltiyorlardı. Bu şekilde davranış müslümanlara yasak kılındı.

"Ona da yüksek sesle hitab etmeyin." buyruğunu lam harf-i cerri yeri ne ala harf-i cerri kullanılarak: "(لا تجهروا عليه)": Ona yüksek sesle hitab etmeyin" demek olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "Ağzı üzerine düştü" demek için: (سقط عليه) denilebildiği gibi (على فيه) da denilebilir.

"Birbirinizle yüksek sesle hitab ettiğiniz gibi" buyruğundaki "kef (gibi)" benzetme edatı olup, nasb mahallindedir. "(تجهروا له مثل جهر بعضكم لبعض)": Siz ona birbirinizle yüksek sesle bağırdığınız gibi öyle bir yüksek sesle bağırmayınız." Bu buyrukta onlara kendi aralarında ancak fısıltı ve gizli bir şekilde konuşabilecek şekilde yüksek sesle konuşmanın mutlak olarak yasaklanmadığına, onlara belli bir nitelikte kayıtlı olmak üzere özel bir şekildeki bağırmanın yasaklandığına delil vardır. Yani onlara yasak kılınan, kendi aralarında alışageldikleri şekilde nitelikleri belli yüksek sesle bağırmaktır. Bu şekildeki bir davranışta ise peygamberliğin parlak makamına riayetsizlik, onun üstün mevkiine -istediği kadar yüksek olsun diğer bütün rütbelerin onun mertebesinden aşağıda oluşuna- uygun olmayan bir davranış şeklidir.

"Yoksa haberiniz olmadan amelleriniz boşa gidiverir." Basralıların açıklamasına göre; amelleriniz boşa gideceğinden (böyle davranmayın) demektir. Kufelilere göre ise amelleriniz boşa gitmesin diye (böyle davranmamalısınız) demektir.

3- Âyetin Anlamı ve Peygamber Efendimizle Konuşurken Ses Tonunun Sınırı:

Ayet-i kerimenin anlamı Rasûlullah (sav)'ın tazim edilmesi, ona gereken saygının gösterilmesi, onunla konuşurken huzurunda sesi alçaltmanın emredilmesidir. Yani o konuşurken siz de konuşacak olursanız, sesinizin sesinin ulaştığı sınırı aşmamasına dikkat etmelisiniz. Sesinizi öyle kismalısınız ki, onun sözleri sizin sözlerin perdesinden daha yüksek, onun sesini yükseltmesi sizinkinden üstün olmalıdır; ta ki onun size üstünlüğü açıkça ortaya çıksın, sizin önderiniz olduğu belirgin bir şekilde görülsün, yüksek sesiyle, siyah beyaz renkli bir atın farklı renkleri gibi, sizin kalabalığınızdan ayrı olduğu ortaya çıksın. Gürültünüzle sesini bastırmamalısınız, birbirine karışan

seslerinizle onun konuşmasını gölgelememelisiniz.

Abdullah b. Mesud'un kıraatinde: **“Sesinizi... fazla yükseltmeyin”** anlamındaki buyruk: (لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ) şeklinde (“be” harfi ziyadesiyle)dir.

Bazı ilim adamları Peygamber (sav)’ın kabrinin yanında sesi yükseltmeyi mekruh görmüşlerdir. Kimi ilim adamı da alimlerin meclislerinde -onların şereflerinin üstünlüğüne işaret olmak üzere- sesi yükseltmeyi mekruh kabul etmiştir. Çünkü onlar peygamberlerin mirasçılarıdır.

4- Peygamberin Hadislerine Karşı Takınılması Gereken Tavr:

Kadı Ebu Bekir İbnu'l-Arabî dedi ki: Peygamber (sav)’ın saygınlığı hayatta iken nasılsa, vefatından sonra da öyledir. Ölümünden sonra ondan nakledilen sözler derece itibarıyla ondan lafız olarak işitilen sözleri gibidir. Onun sözleri okunduğu takdirde huzurda bulunan herkesin sesini ondan daha yükseltmemesi, ondan yüz çevirmemesi icab eder. Tıpkı bizzat o sözü lafız olarak söylemesi esnasında onun meclisindeymiş gibi davranması gerekir. Şanı yüce Allah sözü edilen bu saygının çağlar boyunca devam edeceğine: **“Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun...”** (el-Araf, 7/204) buyruğu ile dikkatimizi çekmektedir. Peygamber (sav)’ın sözü de zaten vahyin bir parçasıdır. Açıklaması, fıkıh kitaplarında yer alan birtakım istisnalar dışında, Kur’ân-ı Kerim’in hikmeti gibi onun sözünün de hikmetleri vardır.

5- Küçümsemek Maksadıyla Peygambere Karşı Sesi Yükseltmek Küfür Olduğundan Buyrukta Asıl Maksat, Mücerred Sesi Yükseltmektir:

Sesi yükseltmek ya da bağırmaktan maksat hafife almak ve küçümsemek kastı ile sesin yükseltilmesi değildir. Çünkü böyle bir davranış küfürdür. Bu buyruğa muhatab olanlar ise müminlerdir. Burada maksat bizatihi sesin kendisidir. Büyük şahsiyetlere karşı saygı ve onlara karşı gösterilmesi gereken tazime uygun düşmeyen yüksek ton ile çıkartılan sesin kendisidir. Bundan dolayı kişi sesini kısmaya çalışarak emrolunduğu saygı ve ihtiramı açıkça ortaya koyacak bir sınıra çekmelidir. Buradaki nehy aynı zamanda Rasûlullah (sav)’ın rahatsız olacağı sesi yükseltmeyi de kapsamaz. Bu da savaşta yahut inatçı bir kimseyle tartışırken, bir düşmanı korkuturken ya da buna benzer hallerdeki seslerini yükseltmeleridir. Hadis-i şerifte belirtildiğine göre Peygamber (sav) Huneyn günü insanlar bozguna uğrayıp kaçtıklarında Abdu'l-Muttalib oğlu Abbas (r.a)’a: **“İnsanlara yüksek sesle bağır”** diye buyurmuştur. Hz. Abbas da insanlar arasında sesi en yüksek olanlardan birisi idi.⁽¹⁾

(1) *Müslim*, III, 1398.

Rivayet edildiğine göre bir gün onlara ani bir baskın yapılmış, Abbas (r.a.): Eyvah sabah baskını! diye seslenmiş, sesinin yüksekliğinden ötürü hamileler karnındaki yavruları düşürmüş. İşte Nabiğa el-Cadî bu olay hakkında şunları söylemektedir:

زَجَرَ أَبِي عُرْوَةَ السَّبَاعِ إِذَا أَشْفَقَ أَنْ يَخْتَلِطَنَّ بِالْفَنَمِ

“Ebu Urve’nin (Abbas b. Abdu’l-Muttalib’in) yırtıcı hayvanlara bağırması, Onların koyunlar arasına karışmalarından korktuğu zaman”

Ravilerin iddia ettiğine göre; o koyunlara saldırmak isteyen yırtıcı hayvanlara öyle bir bağırdı ki hayvanın içindeki öd kesesi patlayıveriyordu.

6- Amellerin Boşa Çıkması:

ez-Zeccac dedi ki: “**Amelleriniz boşa giderir**” buyruğu: “(لَا تَحِطُ): Çünkü amelleriniz boşa gider” takdirindedir. Yani amelleriniz boşa çıkar. Buna göre burada takdiren varlığı kabul edilen “lam” oluş bildiren (sayruret) “lam”ıdır. Yüce Allah’ın: “**Yoksa haberiniz olmadan amelleriniz boşa giderir**” buyruğu insanın farkında olmadan kâfir olmasını gerektirmez.

Kâfir bir kişi ancak küfre kendi iradesiyle imanı küfre tercih ettiği takdirde mümin olduğu gibi, mümin de küfrü tercih ve kastetmediği sürece icma ile kâfir olmaz. Kâfir de aynı şekilde farkında olmadan kâfir olmaz.⁽¹⁾

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٠﴾

3. Muhakkak ki Rasûlullah’ın huzurunda seslerini alçaltanlar, Allah’ın kalplerini takva için seçtiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.

“**Muhakkak ki Rasûlullah’ın huzurunda seslerini alçaltanlar**” Ona duydukları saygıdan ötürü konuştuklarında ya da onun huzurunda başkalarına söz söylediklerinde seslerini kısıyorlar... demektir.

(1) İbare Kurtubî’de bu şekildedir. Muhtemelen bir yanlışlık vardır. İfadenin doğru şekli şöyle olmalıdır: Aynı şekilde kâfir de farkında olmadan (yaptığı işlerle) mümin olmaz.

Ebu Hureyre dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Sesinizi... fazla yükseltmeyin"** buyruğu nazil olunca, Ebu Bekir (r.a) dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, iki kişinin kendi aralarında gizlice konuştukları kadardan fazla sesimi yükseltmeyeceğim.

Süneyd dedi ki: Bize Abbad b. el-Avvam anlattı, o Muhammed b. Amr'dan, o Ebu Seleme'den rivayetle dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geçmeyin"** (Hucurat, 49/1) buyruğu nazil olunca Ebu Bekir dedi ki: Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bundan sonra seninle ancak biri diğerine sır verirken konuşanın sesi gibi bir sesle konuşacağım.

Abdullah b. ez-Zübeyr de dedi ki: **"Sesinizi... yükseltmeyin"** buyruğu indikten sonra Ömer'in Peygamber (sav)'ın huzurunda sesini kısıtısından ötürü tekrar etmesini söylemedikçe sesi işitilmedi. Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Muhakkak ki Rasûlullah'ın huzurunda seslerini alçaltanlar Allah'ın kalplerini takva için seçtiği kimselerdir"** buyruğu nazil oldu.⁽¹⁾

el-Ferra dedi ki: Buradaki: **"seçtiği"**⁽²⁾ buyruğu, takva için halis kıldığı anlamındadır. el-Ahfeş de: Takva için özel olarak seçtiği, diye açıklamıştır. İbn Abbas dedi ki: **"Allah'ın kalplerini takva için seçtiği kimselerdir."** Her türlü çirkinlikten arındırıp, kalplerine Allah korkusunu ve takvasını yerleştirdiği kimselerdir, demektir.

Ömer (r.a) da: Kalplerinden şehvi arzularını giderdiği kimselerdir, diye açıklamıştır. **İmtihan** (mealde: **seçmek**) fiil olarak: **"مَخْتُ الْأَيْمِ مَخْنًا"**: Köseleyi genişlettim, genişletmek" anlamındaki fiilden "iftial" veznindedir. Buna göre Allah'ın kalplerini takva için imtihan etmesi, kalplerine takva için genişlik vermesi ve genişletmesidir. Bundan önceki görüşlere göre de Allah'ın kalplerini imtihan etmesi, kalplerini halis kılması, ihlaslı kılması demektir. Bu da: **"امْتَحَنَ الْفِضَّة"**: Gümüşü arıncaya kadar sınadım (ateşe sundum)" ifadesini andırmaktadır.

Bu sözlerde sözlerin delalet ettiği hafzedilmiş bir kelime vardır ki; o da ihlas (halis kılmak)dır. Ebu Amr dedi ki: Belli bir zorlamaya maruz kıldığım her bir şey hakkında: "onu mihnete uğrattım (imtihana tabi tuttum)" denilir. Sonra da şairin şu beyitini zikretmektedir:

أنت رذائياً بادياً كلالها قد محنت واضطربت أطالها

(1) İkinci ayetin tefsirinde zikredilmiş bulunan bu hadisin kaynakları için oraya bakınız.

(2) "seçtiği" diye mealı verilen kelime, "imtihane" şeklinde olup kökü "imtihan"dır. Bu açıklamalar, bu kelimenin sözlük anlamı gözönünde bulundurularak yapılmıştır. Biraz sonra bu kelime ile ilgili lügat açıklamaları gelecektir.

“(Üzerlerinde bitkinlikleri açık görülen, yürümekten zayıf düşmüş develer geldi, Oldukça yorgun düşmüş (mihnete uğramış) ve böğürleri (adeta) birbirine girmiş.”

“Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükafat vardır.”

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4. Muhakkak ki hücrelerin arkasından sana seslenenlerin çoğunun akılları ermez.

Mücahid ve başkaları dedi ki: Bu âyet-i kerime Temimoğullarına mensub bedeviler hakkında inmiştir. Onlardan bir heyet Peygamber (sav)’ın yanına gelmiş, mescide girmiş ve Peygamber (sav)’a hücresinin arkasından: Yanımıza çık, çünkü bizim övmemiz güzel, yermemiz çirkindir, diye bağırdılar. O sırada yetmiş kişi idiler. Çoluk çocuklarına karşılık olmak üzere fidyeleri getirmişlerdi. Peygamber (sav) da o sırada kaylule (öğle vakti) uykusuna çekilmişti. Rivayet olunduğuna göre bu şekilde seslenen ve: Benim övmem güzel, yermem çirkindir, diyen Akra’ b. Habis’ti. Peygamber (sav) da kendisine: “O dediğin Allah’tır.” diye buyurmuştur. Bunu Tirmizî de, el-Bera b. Azib’den zikretmiştir.⁽¹⁾

Zeyd b. Erkam da şöyle demektedir: Bir grub insan Peygamber (sav)’ın huzuruna geldi ve biri diğerine şöyle dedi: Haydi sizinle şu adama gidelim. Eğer bir peygamber ise ona uymak suretiyle insanların en mutluları oluruz. Şâyet bir kral ise onun yakınında bulunmakla hayatımızı yaşarız. Peygamber (sav)’a gelip o hücresinde iken ona: Ya Muhammed, ya Muhammed diye seslenmeye koyuldular. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Denildiğine göre bunlar Temimoğullarından idiler.

Mukatil dedi ki: Ondokuz kişi idiler: Kays b. Asım, ez-Zibrikan b. Bedr, el-Akra’ b. Habis, Süveyd b. Haşim, Halid b. Malik, Ata b. Habis, Ka’ka b. Ma-bed, Vekî’ b. Vekî’ ve Uyeyne b. Hasn... Kendisine itaat olunan ahmak diye bilinen odur. Etrafında çokça asker bulunanlardan birisi idi. Ardından onbin mızraklı kişi giderdi. Adı Huzeyfe’dir. Gözünün üst kapağı yukarı doğru dönmüş olmasından dolayı on: Uyeyne denilmişti. Abdu’r-Rezzak, Uyey-

(1) Tirmizi, V, 387.

ne hakkında şunu zikretmektedir: Hakkında: “*Kalblerine bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiziz... kimselere de itaat etme*” (el-Kehf, 18/28) buyruğunun, hakkında indiği kişi odur. el-A'raf Sûresi'nin sonlarında (7/199. âyet, 3. başlıkta) Ömer (r.a)'a söyledikleri de kaydedilmiş bulunmaktadır ki, orada anlatılanlar bu hususta yeterlidir. Bunu da Buharî zikretmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾

Rivayet olunduğuna göre bu heyet Rasûlullah (sav) uykuya çekildiği sırada öğle vaktinde gelmişti. Ona: Ey Muhammed, ey Muhammed yanımıza çık gel diye bağırmaya başladılar, o da uyanıp çıktı ve bu âyet-i kerime nazil oldu.

Rasûlullah (sav)'a (bu durum hakkında) soru sorulunca şöyle buyurdu: “Bunlar Temimoğullarının görgüden uzak kimseleridir. Şâyet onlar insanlar arasında tek gözü kör Deccal'e karşı en çetin savaşıacak kimseler olmayacak olsalardı, yüce Allah'a onları helak etmesi için dua edecektim.”

“(الْحُجُرَات) : **Hücreler**”; (حُجْرَة) : Hücrenin çoğuludur. Tıpkı: “(الْغُرَفَات) : Odalar” lafzının (غُرْفَة) 'in çoğulu, “(الظُّلُمَات) : Karanlıklar” lafzının da: (ظُلْمَة) 'in çoğulu olduğu gibi. “(الحجرات) : Hücreler” in; (الحُجْر) 'in çoğulu, bunun da; (حُجْرَة) 'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. O halde burada çoğulun çoğuludur. Bu lafız: “Cim” harfi ötreli ve üstün olmak üzere iki türlü söylenir. Şair şöyle demiştir:

ولما رأونا باديأ رُكباتنا على موطن لا نخلط الجُدَّ بالهزل

“Onlar bizleri diz kapaklarımız⁽²⁾ açılmış görünce,
Ciddiyetle şakayı birbirine karıştırmayacak bir konumda
(olduğumuzu anladılar).”

“Hücre” etrafını bir duvarın çevirdiği, etrafı çevrili yerin bir parçası demektir. Deve ağılına da hücre denilir. Bu kelime “mef'ule” anlamında “fu'le” veznedir.

Ebu Cafer b. el-Ka'ka' bu kelimeyi iki ötre arka arkaya ağır bulduğundan “cim” harfini üstün olarak; (الْحُجُرَات) diye okumuştur. Hafifletmek maksadı ile “cim” harfi sakın olarak; (الحجرات) diye de okunmuştur. Kelimenin asıl kök anlamı mani olmak, engel olmak demektir. Dolayısıyla kendisine ulaşılmamasına engel teşkil ettiğin her bir şeyi sen: “(حُجْرَت عَلَيْهِ) : Hacer altına almış, sınır-

(1) Buhari, IV, 1702, IV, 2657.

(2) Burada tanık “diz kapaklar” anlamındaki kelimenin tekilinin bir defa çoğulu yapıldıktan sonra çoğulun çoğulu olan “hucerat” vezninde “rukebat” şeklinin kullanılmış olmasıdır.

landırmış" olursun.

Buyrukta sözü edilen seslenen kimselerin genelin bir kısmı olma ihtimali bulunduğundan dolayı **"çoğunun akılları ermez"** diye buyurulmuştur. Yani sana seslenen kimseler, çoğunluğu cahil bulunan bir topluluk arasındadırlar.

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٥٠﴾

5. Eğer onlar sen kendilerine çıkana kadar sabretselerdi, kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. Allah Gafurdur, Rahimdir.

Yani onlar senin dışarı çıkmanı bekleselerdi hem din, hem de dünyalarında bu onlar için daha faydalı olurdu. Peygamber (sav) ise kendisine ait bir takım işlerle uğraştığı belirli vakitler dışında insanlarla görüşmekten uzak kalmaz, onlardan ayrı durmazdı. Böyle bir halde onun rahatsız edilmesi edebe uygun değildi.

Denildiğine göre bu heyet, Anberoğulları esirlerine iltimasta bulunmak için gelmişlerdi. Rasûlullah (sav) onların yarısını azad etmiş, öbür yarısını da fidye karşılığı bırakmıştı. Şâyet sabretmiş olsalardı, hiç fidye almaksızın hepsini serbest bırakacaktı.

"Allah Gafurdur, Rahimdir."

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا
قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦١﴾

6. Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse -bilgisizce bir kavme sataşıp da sonra yaptığınıza pişman olmamak için- iyice araştırın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- *Buyruğun Nüzul Sebebi:*

“**Ey İman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse...**” buyruğu denildiğine göre el-Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt hakkında inmiştir. Buna sebep, Said'in Katade'den rivayet ettiğine göre şudur: Peygamber (sav) el-Velid b. Ukbe'yi zekatlarını toplamak üzere Mustalıkoğullarına göndermişti. Onlar Velid'i görünce ona doğru yürüdüler, o da onlardan korktu. -Bir rivayete göre bu korkmasının sebebi (cahiliye döneminden kalma) aralarındaki bir husumet idi.- Peygamber (sav)'a geri dönerek İslâm'dan irtidat ettiklerini haber verdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) Halid b. el-Velid'i göndererek ona işi iyice tesbit edip araştırmasını ve acele etmemesini emretti. Halid yola koyuldu, nihayet geceleyin onların yurduna vardı. Gözcülerini gönderdi, geri geldiklerinde Halid'e Mustalıkoğullarının İslâm'a sınıksız sarılı bulunduklarını, ezan okuduklarını ve namaz kıldıklarını duyduklarını haber verdiler. Sabah olunca Halid onların yanına vardı ve gözcülerin söylediklerinin doğruluğunu gözleriyle gördü. Allah'ın Peygamberine dönerek ona durumu haber verdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bundan dolayı yüce Allah'ın Peygamberi: “Teenni Allah'tan, acele şeytandan” diye buyururdu.⁽¹⁾

Bir diğer rivayete göre Peygamber (sav) onu (el-Velid b. Ukbe'yi) müslüman olmalarından sonra Mustalıkoğullarına göndermişti. Onun geleceğini haber alınca, onu karşılamak üzere bineklerine bindiler. O da onların bu hallerini işitince onlardan korktu. Rasûlullah (sav)'a geri dönerek Mustalıkoğullarının kendisini öldürmek istediklerini ve zekat vermediklerini bildirdi. Rasûlullah (sav) da onların üzerine bir gaza düzenlemeyi içinden geçirdi. Bu halde bulunuyorken heyetleri Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dediler. Senin gönderdiğin elçinin haberini aldık, ona ikramda bulunalım ve üzerimizdeki zekatları ona ödeyelim diye yoluna çıktık. O ise geri döndü. Bize ulaştığına göre Rasûlullah'a onunla savaşmak üzere çıktığımızı iddia etmiş. Allah'a yemin olsun ki biz bu maksatla çıkmadık. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. el-Velid'e de fâsık yani yalancı adı verilmiş oldu.

İbn Zeyd, Mukatil ve Sehl b. Abdullah dedi ki: **Fasık**, çok yalan söyleyen kimse demektir. Ebu'l-Hasen el-Verrak da şöyle demiştir: Fâsık günahı açıktan işleyen kimse demektir. İbn Tahir, Allah'tan utanmayan kimsedir diye açıklamıştır. Hamza ve el-Kisaî, “**iyice araştırın**” anlamındaki buyruğu: “(فَتَبْتُوا): İyice tesbit edin” şeklinde: “(الثَّبَت): İyiden iyiye tesbit etmek” kökünden gelmiş bir fiil olarak okumuşlardır. Diğerleri ise; “(فَتَبَّيَّنُوا): İyice araştırın” diye “tebeyyun”den gelmiş emir fiil olarak okumuşlardır.

“Sataşıp” anlamındaki buyruk: “(لَا تَصَيِّرُوا): Sataşmayasınız” demektir. Bu-

(1) Tirmizi, IV, 367.

na göre: (أل) 'in başındaki cer harfi düşürülmek suretiyle nasb konumunda dır.

“Bilgisizce” yani yanlışlıkla **“bir kavme sataşıp da sonra yaptığınıza”** acele davranıp, teenniği terkettiğinize **“pişman olmamak için iyice araştırın.”**

2- Haber-i Vahid'in Kabulü ve Buna Bağlı Hukuki Bir Takım Tasarruflar:

Bu âyet-i kerimede adaletli olması halinde bir kişinin haberinin (haberu'l vahid)'in kabul olunacağına delil vardır. Allah fâsık olan kimsenin haber nakletmesi esnasında işin iyice araştırılmasını emretmiştir. Fasıklığı sabit olan kimsenin ise verdiği haberlere dair sözü icma ile batıl olur (hükümsüzdür). Çünkü haber bir emanettir, fasıklık ise onu iptal eden bir karinedir.

Dava ve inkar ile başkaları hakkında maksat olarak gözetilen bir hakkın isbatı ile ilgili hususların bu genel çerçevenin dışında olduğu icma ile kabul edilmiştir. Mesela bir kimsenin, bu benim kölemdir, demesi halinde bu sözü kabul edilir. Şâyet: Filan kişi sana bunu hediye olarak gönderdi, derse bu da kabul edilir. Yine böyle bir durumda kâfirin verdiği haber de kabul edilir. Aynı şekilde bir kimse başkasının kendi üzerindeki bir hakkını ikrar edecek olursa, bu icma ile iptal edilemez.

Ancak başkası aleyhine yapacağı inşalarda ise (başkaları hakkında yapacağı akitlerde) Şafiî ve diğerleri: Böyle bir kimse nikahta veli olamaz, demiştir. Ebu Hanife ve Malik ise veli olur demiştir. Çünkü böyle bir kimse velayeti altındaki kızın sahip olduğu malın da velisidir. Dolayısıyla onun evlendirilmesi velayetine de sahiptir, tıpkı adil bir kimse gibi. Çünkü böyle bir kimse her ne kadar dini bakımdan fâsık bir kişi ise de, gayreti olduğu gibidir. Bu gayret ile de zaten mahremler himaye edilir. Bazan malını feda ederek mahremi korur. Böyle bir kimse malın velisi olabildiğine göre, nikahın velisi olması öncelikle sözkonusudur.

3- Fâsık Yöneticilerin Arkasında Kılınan Namaz:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şafiî'nin ve benzerlerinin fâsık kimsenin imamlığını caiz görmesi, hayret edilecek hususlardan birisidir. Bir zerre miktarı mal konusunda kendisine güvenilemeyen bir kimseye nasıl olur da bir kantar borç hususunda güvenilebilir?⁽¹⁾ Buna sebep ise şu esas ilkedir: İnsanlara namaz

(1) Eseri yayına hazırlayanlar “borç” diye çevirdiğimiz kelimeyi “deyn” diye harekelemişlerdir. Ancak bunun harekesiz olması halinde “bir kantar dîn” nasıl emanet edilebilir diye anlaşılması da mümkündür. Bu durumda namazın ağırlığına, önemine işaret edilmiş olur. Bir sonraki cümle bu kelimenin “din” diye okunmasının daha isabetli olduğunu göstermektedir.

kıldırın yöneticilerin dinleri fesada erip de arkalarında namaz kılmayı terketmek imkanı olmadığından onların görevlerinden uzaklaştırılmasına da güç yetirilemediğinden onlarla birlikte arkalarında namaz kılındı. Nitekim Osman (r.a) şöyle demiştir: Namaz insanların yaptıkları en güzel bir iştir. O işi güzel yaparlarsa sen de güzel yap, fakat kötü yapacak olurlarsa onların kötü işlerinden sen uzak dur.

Diğer taraftan bazı insanlar bu gibi yöneticiler arkasında takiye olarak (kendilerine gelecek tehlikeden korunmak maksadıyla) namaz kıldılar. Ondan sonra da sırf Allah için kendi namazlarını tekrar iade ediyorlardı. Kimisi de arkalarında kıldığı o namazı kendi farz namazı olarak değerlendiriyordu. Ben ise böyle bir namazın iade edilmesinin vacib olduğu kanaatindeyim. Ancak hiçbir kimsenin razı olmadığı imamlarla birlikte namaz kılmayı terketmemesi gerekir. Fakat kendi kendine gizlice o namazı iade eder ve başkasının yanında da bundan söz etmez.

4- Fâsık Yöneticinin Hükümü:

Fasık bir kimse eğer vali ise verdiği hükümlerin hakka uygun olanları geçerlidir, muhalif olanları da reddolunur. Onun geçerli kabul edip yürürlüğe koyduğu hiçbir hüküm de nakzedilmez. Bu görüşün dışında nakledilen herhangi bir rivayet yahutta aktarılan herhangi bir söze de iltifat etmeyiniz. Bu hususta söylenmiş sözler pek çoktur, hak ise apaçıktır.

5- Fâsık Kimsenin Elçiliği:

Böyle bir kimsenin ulaştıracağı bir söz yahut bir şey ya da haber, vereceği bir izin ile ilgili olarak elçilik yapmasının sahih olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Şu kadar var ki, bu elçilik görevinin elçi gönderen ile kendisine gönderilenin hakları çerçevesi dışında olmamalıdır. Eğer bu elçilikte ikisinin hakları dışındaki bir hak taalluk ediyorsa, onun sözü kabul edilmez. Böyle bir şey bunu gerektiren zorunluluk (zaruret) dolayısıyla caizdir. Çünkü şâyet bu gibi hususlarda insanlar arasında adaletli olanların dışındakiler tasarrufta bulunmayacak olursa, böyle bir durumda adaletliler bulunamayacağından bu işlerin hiçbirisi gerçekleştirilemez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Müslümanlarda Aslolan Adalet midir?

Ayet-i kerimede "cerhedildikleri sabit oluncaya kadar bütün müslümanlar adaletlidir" diyenlerin görüşlerinin yanlışlığına bir delil vardır. Çünkü yüce Allah verilen haberi kabul etmeden önce işin iyice araştırılmasını emretmiştir. Hükümün uygulanmasından sonra araştırmanın da bir anlamı yoktur.

Eğer hakim gerekli araştırmayı yapmadan önce hüküm verecek olursa, aleyhine hüküm verilen kimseye bilgisizce sataşmış, zarar vermiş olur.

7- Zann-ı Galib'e Dayanarak Hüküm Vermek:

Şâyet galib zanna dayanarak hüküm verecek olursa, bu bilgisizlikle amel sayılmaz. Adaletli iki şahidin şehadetine binaen hüküm vermek ve müçtehid ve alim bir kimsenin görüşünü kabul etmek gibi. Cehaletle bilgisizce amel etmek ancak kabul edilmesi halinde galib zannın ortaya çıkmadığı kimsenin sözünü kabul etmekle olur. Bu meseleyi el-Kuşeyrî, ondan öncekini ise el-Mehdevî zikretmiş bulunmaktadır.

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ ۖ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ
لَعَنِتُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾ فَضَلًّا
مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

7. Bilin ki; Allah'ın Rasûlü sizin aranızdadır. Eğer o işlerin çoğunda size itaat etse, elbette zorluğa düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi, onu kalblerinizde süsledi ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir.

8. Allah'tan bir lütuf ve bir nimet olmak üzere, Allah Alimdir, Hakimdir.

“Bilin ki Allah'ın Rasûlü sizin aranızdadır.” O halde yalan söylemeyin. Çünkü Allah sizin durumunuzu ona bildirir ve o zaman rezil olursunuz.

“Eğer o işlerin çoğunda size itaat etse, elbette zorluğa düşersiniz.” Yani durum açığa çıkmadan önce sizin istediğiniz gibi çabucak hareket edecek olsa, siz zorlukla ve günahla karşı karşıya kalırdınız. Eğer el-Velid b. Ukbe'nin peygambere getirdiği habere göre peygamber o kavimle savaşmış olsaydı, bu bir yanlışlık olurdu. Kendisi ile onlar arasındaki bir düşmanlık sebebiyle o kavmi helak etmeyi isteyen kişi de çok zor duruma düşerdi.

Allah Rasûlünün onlara itaat etmesi ise, insanlara dair ona ulaştırdıkları ve onlardan işittiği haberlere uygun olarak verdikleri emirleri ve ortaya at- tıkları görüşleri kabul etmesi demektir.

Buyruktaki: “(الْعَت): Zorluk” günah demektir. “(عَيْت الرجل): Adamı günah iş- ledi” demektir. Bu aynı zamanda fucur ve zina anlamına da gelir. en-Nisa su- resinde (4/25. âyet, 1. başlıkta) geçtiği gibi. Yine bu lafız “zor bir işe düşmek” anlamına da gelir. et-Tevbe Sûresi’nin sonlarında: “*Sizin sıkıntıya uğrama- nız*” (et-Tevbe, 9/128) buyruğuna dair açıklamalarda daha da geniş bilgiler verilmiştir.

“Fakat Allah size imanı sevdirdi.” Bu Peygamber (sav)’a yalan söyleme- yen batıl herhangi bir haber vermeyen ihlas sahibi müminlere bir hitabtır. Ya- ni imanı size dinlerin en sevileni kıldı. Tefvik ve inayetiyle **“onu kalbleri- nizde süsledi.”** Size güzel gösterdi ki; nihayet siz de onu seçtiniz, tercih et- tiniz.

Bu buyrukta kaderiye, imamiye ve diğerlerine -daha önceden bir kaç yer- de de geçtiği gibi- bir red vardır. Çünkü bütün mahlukatı kişilikleriyle, fiil- leriyle, nitelikleriyle dil ve renklerinin farklılığı ile tek başına ortaksız olarak yaratan O’dur.

“Ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin gösterdi” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Bununla özellikle yalanı kastetmektedir. İbn Zeyd de böy- le demiştir. Şöyle de açıklanmıştır: Kasıt itaatin dışında olan her bir şeydir. “Fu- suk: fasıklık”; “(فَسَقَبِ الرُّطْبَةُ): Taze hurma kabuğunun dışına çıktı” kökünden türemiştir, farenin deliğinden çıkması hakkında da bu fiil kullanılır. Buna da- ir yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara suresinde (2/26. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **“İsyan”** ise **“me’âsi: masiyetler”**in çoğuludur.

Bundan sonra hitab kipinden haber kipine geçilerek: **“İşte onlar”** yani yü- ce Allah’ın kendilerine muvaffakiyet verip de imanı kendilerine sevdiren, kü- fürden tiksindirdiği yani kendilerine çirkin gösterdiği kimseler **“doğru yolu bulanların ta kendileridir.”** Bu buyruk “hitabtan habere geçiş bakımından” yüce Allah’ın: **“Fakat Allah’ın rızasını arayarak verdiğiniz zekata gelince, işte onlar (mükafatlarını) kat kât arttıranlardır”** (er-Rum, 30/39) buyruğu- na benzemektedir. en-Nabiğa’da (hitabtan sonra haber kipi ile) şöyle demek- tedir:

يَا دَارَ مَيْةٍ بِالْعَلْيَاءِ فَالسُّنْدِ أَفَوْتُ وَطَالَ عَلَيْهَا سَالِفُ الْأَمَدِ

“Ey tümsekte ve karşımdaki yüksekçe tepede bulunan Meyye’nin evi (diyarı) Üzerinden uzunca zamanlar geçtiği halde ıssızdır buraları.”

“(الرُّشْد) : Doğru yol” hak üzere salabetle birlikte dosdoğru yürümek demek tir. Bu kelime kaya parçası demek olan: (الرَّشَاد) ’den gelmektedir.

Ebu Vazî: Her kaya parçasına: (رشادة) denilir, deyip şu beyiti zikretmektedir:

رَغِيرٌ مُّقْلَدٌ وَمُؤَثَّمَاتٌ صَالِينَ الضُّوءِ مِنْ صُمِّ الرِّشَادِ

“İplerin bağlı bulunduğu çadır kazıkları ile renkleri değişmiş ocak taşlarından başka, Ki o taşlar kaya parçalarının sağlamlığından dolayı ışık saçmışlardır.”

“Allah’tan bir lütuf ve bir nimet olmak üzere...” Yani yüce Allah size bunları kendinden bir lütuf olmak üzere yaptı. Yani lütfu ve nimetiyle bunları yaptı. O halde bu buyruk, mefulun leh’tir.

“Allah” sizin halinizi düzeltecek olanı çok iyi bilen “Alimdir.” İşlerinizi düzene koymakta hikmeti sonsuz “Hakimdir.”

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٩١﴾

9. Eğer müminlerden iki grub birbirleri ile çarpışırlarsa onların aralarını düzeltin. Eğer onların biri diğerine karşı tecavüz ediyorsa, o tecavüz eden grubla Allah’ın emrine dönünceye kadar çarpışın. Eğer dönerse ikisinin arasını adaletle düzeltin ve adaletli olun. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah’ın: “Eğer müminlerden iki grub birbirleriyle çarpışırlarsa, onların aralarını düzeltin” buyruğu ile ilgili olarak el-Mutemir b. Süleyman, Enes b. Malik’ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Allah’ın Peygambe-

ri! Sen Abdullah b. Ubeyy'e gitsen, dedim. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona gitmek üzere yola koyuldu. Bir eşeğe bindi. Müslümanlar da yayan yürüdü. Orası çorak bir arazi idi. Peygamber (sav) onun yanına varınca: Benden uzak dur, Allah'a yemin ederim eşeğinin pis kokusu beni rahatsız etti, dedi. Ensardan bir adam: Allah'a yemin ederim Rasûlullah (sav)'ın eşeğinin kokusu senden daha hoştur, dedi. Kavminden bir adam Abdullah b. Ubeyy'e böyle denildi diye öfkelenildi. Herbirisi adına arkadaşları öfkelenip kızdı. O bakımdan kuru hurma dallarıyla, ellerle ve ayakkabılarla aralarında bir çarpışma meydana geldi. Bize ulaştığına göre bu âyet onların haklarında inmiştir.⁽¹⁾

Mücahid dedi ki: Ayet-i kerime Evs ve Hazrecliler hakkında inmiştir. (Yine) Mücahid dedi ki: Ensardan iki kesim sopalarla ve ayakkabılarla birbiriyle çarpıştı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Bunun benzeri bir rivayet Said b. Cübeyr'den gelmiştir. Buna göre Evs ile Hazreç arasında Rasûlullah (sav) döneminde kuru hurma dallarıyla, ayakkabı ve benzerleriyle bir çarpışma olmuştu. Yüce Allah da haklarında bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Katade dedi ki: Ayet-i kerime bir hak konusunda herkesin karşı tarafı hak-sız bulduğu ensardan iki kişi hakkında inmiştir. Birisi: Hakkımı zorla alacağım demişti, çünkü aşireti çoktu. Diğeri de onu Rasûlullah (sav)'ın huzurunda mahkemeleşmeye çağırdı, ancak onun dediğini kabul etmedi. Bu durum aralarında böylece devam edip gitti, nihayet birbirlerine düştüler. El, ayakkabı ve kılıçlarla birbirlerine giriştiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

el-Kelbî dedi ki: Ayet-i kerime Sümeyr ve Hatıb adındaki iki kişi dolayısıyla meydana gelen savaş hakkında inmiştir. Sümeyr, Hatıb'ı öldürmüştü. Bu sebeple Evslilerle Hazrecliler Peygamber (sav) yanlarına gelinceye kadar birbirleriyle çarpıştılar. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Yüce Allah bununla peygamberine ve müminlere aralarını düzeltmelerini, barış yapmalarını emretti.

es-Süddî dedi ki: Ensardan Um Zeyd diye anılan bir kadın, ensardan olmayan bir adam ile evli idi. Kocasını ile birlikte aralarında tartışma çıktı. O akrabalarını ziyaret etmek istediği halde, kocası ona engel oldu ve akrabalarından hiçbir kimsenin yanına giremeyeceği yüksekçe bir yerde onu yerleştirdi. Kadın da akrabalarına haber saldı. Akrabaları gelip onu götürmek üzere bulunduğu yerden aşağıya indirdiler. Bu sefer kocası çıkıp kendi yakınlarından yardım istedi. Akrabaları tarafından kadının alınıp götürülmesini engellemek üzere amca çocukları çıkıp geldi. Aralarında itiş kakış oldu, ayakkabı-

(1) *Buhari*, II, 958; *Müslim*, III, 1424; *Müsned*, III, 157, 219.

larla birbirlerini vurdular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

"Taife: grub" lafzı hem tek adamı, hem iki kişiyi, hem de çoğulu ifade eder. O halde bu buyruk lafza göre değil de manaya göre hamledilen (ve kipleri ona göre kullanılan) sözlerdendir. Çünkü "iki taife: iki grub" hem kavim, hem de insanlar anlamındadır.

"Allah'ın emrine dönünceye kadar... eğer dönerse ikisinin arasını adaletle düzeltin" anlamındaki buyruk Abdullah b. Mesud'un kıraatinde: (حَتَّى يَفِيُوا إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَازُوا فَخَذُوا بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ): Onlar Allah'ın emrine dönünceye kadar: Allah'ın emrine dönecek olurlarsa aralarında adaleti uygulayın." şeklindedir. İbn Ebi Able: "Çarpışılırsa" anlamındaki buyruğu "iki grub" anlamındaki lafız tesniye olduğundan dolayı; (اقتلتا) diye okumuştur. Buna dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi'nin sonlarında (9/122. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas'da yüce Allah'ın: *"Müminlerden bir topluluk (taife) de azablarına tanık olsunlar"* (en-Nur, 24/2) buyruğu hakkında bir ve daha yukarı diye açıklamıştır. Çünkü "bir şeyden taife" ondan bir parça demektir.

"Onların aralarını" her iki kesimi hüküm, ister lehlerine, ister aleyhlerine olsun Allah'ın Kitabına çağırarak suretiyle **"düzeltin. Eğer onların biri diğerine karşı tecavüz ediyorsa"** haksızlık edip Allah'ın hükmüne ve kitabına yapılan çağrıyı kabul etmiyorsa **"o tecavüz eden grupla Allah'ın emrine"** Kitabına **"dönünceye kadar çarpışın."** **"Bağy: Tecavüz"** haddi aşmak, haksızlık etmek, fesad çıkarmak demektir.

"Eğer dönerse, ikisinin arasını adaletle düzeltin." Yani onları karşılıklı olarak adil davranmaya, insafa mecbur edin. **"Ve"** ey insanlar **"adaletli olun!"** Birbirinizle savaşmayın, çarpışmayın. Bunun adaletli olmayı emrettiği de söylenmiştir. **"Çünkü Allah adaletli olanları"** adaleti ve hakkı uygulayanları **"sever."**

2- Birbirleriyle Çarpışan Müslüman Grupların Durumu ve

Takınılacak Tavr:

İlimadamları der ki: İki müslüman grub birbirleriyle çarpışacak olurlarsa ya her ikisi de haksız olarak çarpışırlar, yahutta başka bir durumdadırlar. Eğer her ikisi de haksız iseler bu durumda yapılması gereken aralarında ilişkilerini düzelterek, birbirlerinden el çekmeleri ve karşılıklı olarak silah bırakmaları sonucunu verecek şekilde barış yapılır, birbirleriyle anlaşmalarını sağlamak için aracılık yapılır. Şâyet birbirlerinden el çekmeyecek ve barış yapmayacak olurlarsa, her ikisi de haksızlıklarını sürdürmeye devam edecek olurlarsa, o takdirde her ikisi ile de çarpışılır.

Şâyet ikinci durum söz konusu ise yani bu iki kesimden birisi diğere hak-sızlıkta bulunuyor ise, o vakit haksızlık yapan grub ile vazgeçinceye ve tev-be edinceye kadar savaşmak gerekir. Eğer bu duruma gelirse aralarında ve kendilerine haksızlık yapılan kesimle adalet ile barış yapılır. Eğer her iki ta-rafın karşı karşıya kaldığı bir şüphe sebebiyle aralarında çatışmalar baş gös-termiş ve her bir grub da kendisine göre kendisini haklı kabul ediyor ise, bu durumda, apaçık ve parlak deliller ile kesin belgeler ile şüphenin ortadan kal-dırılması ve hakka ileten yolun gösterilmesi gerekir. Buna rağmen her iki ke-sim yine düşmanlığı bırakmayıp, kendilerine gösterilen yola uygun davran-mayıp, kendileri için açıklığa kavuştuktan sonra, kendilerine öğütlenen hakka uymayacak olurlarsa, o vakit her ikisi de haksızlık eden kesim demek-tir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Halifeye Yahut Herhangi Bir Müslümana Haksızlık Yaptığı

Bilinen Kesime Karşı Savaşmak Gereği:

Bu âyet-i kerimede halifeye yahutta herhangi bir müslümana haksızlık yap-tığı bilinen kesime (el-fietu'l-bağiye'ye) karşı savaşmanın vacib olduğuna de-lil vardır. Ayrıca müminlerle savaşılmayacağını söyleyip, Peygamber Efendi-mizin: "Mümin ile savaşmak küfürdür"⁽¹⁾ hadisini delil gösterenlerin görüşü-nün tutarsız olduğuna da delildir. Çünkü eğer haksızlık yapan müminle çarpışmak küfür olsaydı, haşa yüce Allah küfrü emretmiş olurdu. Diğer ta-raftan Ebu Bekir es-Siddîk (r.a), İslâm'a sarılmakla birlikte zekat vermek is-temeyenlerle çarpışmış, fakat bırakıp kaçan kimsenin ardından gidilmeme-sini, yaralı bir kimsenin işinin bitirilmemesini emretmiştir. Malları -kâfirler-de vacib olandan farklı olarak- ganimet olarak helal olmaz.

Taberî dedi ki: Eğer her iki kesim arasındaki ayrılıklarda vacib olan, on-dan kaçıp evlere sığınmak olsaydı, hiçbir had uygulanmaz ve hiçbir batılın sonu getirilemez, nifak ehli ve facir olan kimseler Allah'ın kendilerine haram kılmış olduğu müslümanların mallarını, kadınlarını esir almayı ve kanlarını dökmeyi, onlara karşı gruplar oluşturmak, diğer taraftan da müslümanların onlara ilişmemesi sonucunda Allah'ın kendilerine haram kılmış olduğu her-şeyi helal görmek için bir yol olurdu. Oysa bu Peygamber (sav)'ın: "Aranız-daki beyinsizlerin ellerini tutun (kötülük yapmalarına meydan vermeyin)."⁽²⁾ hadisine aykırıdır.

(1) *Nesai*, VII, 122; *İbn Mace*, I, 18; *Müsned*, I, 176; Taberani, *Kebir*, IX, 97.

(2) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 92; Deylemi, *Firdevs*, II, 167; Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, III, 435 -hadisin sıhhat derecesine dair herhangi bir beyanda bulunmamaktadır.

4- Ashab Arasında Çıkan Çatışmalar:

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerime müslümanların (birbirleriyle) savaşmalarında asıl dayanak ve tevilcilerle savaşmakta bir esastır. Ashab da buna dayanmış, bu dinin ileri gelenleri buna sığınmıştır. Peygamber (sav): "Ammar'ı bağı (haksızca ayaklanan) kesim öldürecektir"⁽¹⁾ hadisi ile bunu kastetmiştir. Yine Peygamber Efendimizin Hariciler hakkında ki: "Onlar hayırlı olan kesime karşı ayaklanacaklar yahut bir ayrılık zamanının da ayaklanacaklar"⁽²⁾ şeklindeki hadisinde de kastettiği bu husustur. Son hadisin birinci rivayeti daha sahihtir. Çünkü Peygamber Efendimiz: "İki kesimden hakka daha yakın olan onları (o Haricileri) öldürecektir"⁽³⁾ diye buyurmuştur.

Haricilerle çarpışan Ali b. Ebi Talib ve onunla birlikte olanlardı. Buna göre İslâm alimlerine göre ve dinin delili ile sabit olan şu ki Ali; (r.a) (meşru) imam idi. Ona karşı çıkan herkes de bir bağıy idi. O bağıy ile hakka dönmeye ve barışı kabul edip, boyun eğinceye kadar savaşmak vacib idi. Çünkü Osman (r.a) öldürülmüş, ashab-ı kiram da onun kanından beri (onu öldürmekten uzak) idiler. Çünkü o kendisine ayaklananlarla çarpışılmasına engel olmuş ve: Rasûlullah (sav)'a ümmeti arasında insanları öldürmek suretiyle halifelik yapan ilk kişi ben olmak istemem, diyerek belaya sabretmiş, mihnete teslim olmuş ve kendisini ümmet adına feda etmişti.

Diğer taraftan insanların başıboş bırakılması mümkün değildir. O bakımdan Ömer (r.a)'ın kendisinden sonraki halifeyi tesbit etmek için tayin ettiği şurada adını verdiği diğer sahabilere halifelik teklif edildi. Onlar bu işi biri diğerine havale ettiler. Ali (r.a) bu işe layık ve ehil idi. Öldürmelere, batıl ile ümmetin kanının dökülmesine yahutta hiçbir hayırlı netice vermeyecek şekilde işinin darmadağın olmasına karşı ümmeti korumak maksadı ile ihtiyat göstererek kabul etti. Çünkü belki de din değişecek ve İslâmın temel direği çökecekti. Ona bey'at edilince Şam halkı kendisine bey'at etmek için Osman'ın katillerini bulması ve onlara kısas uygulamasını şart koşmuşlardı. Ali (r.a) da onlara şöyle demişti: Siz beyatinizi yapınız, hakkı isteyiniz, onu elde edeceksiniz. Bu sefer onlar: Osman'ın katilleri senin aranda sabah-akşam sen onları görüp duruyorken sana bey'at edilmeye hak sahibi değilsin, dedi.

Bu hususta Ali (r.a)'ın görüşü daha sağlam, sözü daha doğru idi. Çünkü Ali (r.a) eğer katillere kısas uygulayacak olsaydı, birtakım kabileler o katillerin lehine taassub gösterir ve üçüncü bir savaş baş gösterirdi. O bakımdan

1) *Buhari*, I, 172, III, 1035; *Müslim*, IV, 2236; *Müsned*, II, 161, 162, 206, III, 5, 22, 28, 90, IV, 197, 199, V, 214, 306, VI, 289, 300, 311, 315.

2) *Müslim*, II, 744; *Buhari*, V, 2281, VI, 2540; *Müsned*, III, 65, 82.

3) *Müslim*, II, 746; *Müsned*, II, 65, 82.

dizginleri eline sağlamca tutup, bey'at akdinin gerçekleşmesini ve hüküm meclisinde Hz. Osman'ın kanının velilerinin bunun taleb edilmesini ve büyülikle hak ile hüküm verilebilecek zamanın gelmesini bekledi.

Kıyası uygulamak şâyet fitne doğuracak yahutta sözbirliğini bozacak olursa, imamın kıyası ertelemesinin caiz olduğu hususunda ümmet arasında görüş ayrılığı yoktur.

Talha ve ez-Zübeyr'in başından geçenler de böyle olmuştur. Onlar Ali (r.a)'ın yöneticiliğine karşı itaatsizlik ederek beyatlerini bozmadıkları gibi; diyeneten de hiçbir şekilde ona itiraz etmemişlerdi. Onların görüşleri sadece işe Osman (r.a)'ın katillerinin öldürülmesi ile başlamanın daha uygun olacağından ibaretti.

Derim ki: İşte bu aralarındaki savaşın sebebi ile ilgili kabul edilecek görüştür. Değerli birtakım ilim adamları şöyle demiştir: Basra'da aralarında meydana gelen olay, hiçbir şekilde savaş yapma kararı vererek yapılmış değildir. Bu beklenmedik bir şekilde ve her bir kesim kendisini savunmak maksadı ile olmuştu. Çünkü herbirisi karşı tarafın kendisine verdiği sözde durmadığını zannetmişti. Çünkü onlar kendi aralarında işi düzene koymuş, aralarında barış tamamlanmış ve gönül rızasıyla birbirlerinden ayrılmışlardı. Osman (r.a)'ın katilleri kendilerine karşı güç yetirileceğinden ve çepeçevre kuşatılacaklarından korktular. Bunun için bir araya toplanıp, danıştılar, görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Daha sonra da iki kesime ayrılmak noktasında görüş birliğine vardılar ve her iki ordu arasında sabahın erken saatlerinde savaşa başlamayı kararlaştırdılar. Karşılıklı olarak birbirleriyle ok atacaktılar ve Ali'nin askerleri arasında bulunan kesim "Talha ve Zübeyr" antlaşmayı bozdu diye bağıracaktılar, Talha ve Zübeyr askerleri arasındaki kesim de: "Ali antlaşmayı bozdu" diye bağıracaktı. Planladıkları şekilde uygulamayı gerçekleştirdiler ve savaş başgösterdi. Her bir kesim kendi kanaatine göre karşı tarafın düzenlediği bir hileyi bertaraf ediyor ve kanının dökülmesini engellemeye çalışıyordu. Bu sebeple her iki kesimin de yaptığı doğru bir işti ve yüce Allah'a bir itaatti. Çünkü önce aralarında çarpışma olmuş, sonra da bu esas üzere çarpışmayı sona erdirmişlerdi. Bu hususta doğru ve meşhur olan görüş budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Haksızlık Eden İle Savaşmanın Gereği:

"O tecavüz eden grubla Allah'ın emrine dönünceye kadar çarpışın" buyruğu çarpışmayı emretmektedir. Bu ise bir farz-ı kifayedir. Eğer bir grub bunu yerine getirecek olursa, diğerlerinin üzerinden sorumluluk kalkar. Bundan dolayı ashab-ı kiramdan bir grub, bu gibi konumlarda bulunmaktan ge-

ri kalmışlardır. Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Amr, Muhammed b. Mesleme ve diğerleri gibi. Ali b. Ebi Talib de onların bu tutumlarını doğru kabul etmiş ve onların herbirisi ona kendisinin de uygun gördüğü bir mazeret ile n sürmüştür.

Rivayet olunduğuna göre halifelik Muaviye'nin eline geçince, yaptıkları dolayısıyla Sa'd'a sitem etti ve ona: Sen çarpıştıkları vakit iki kesimin arasını düzelten bir kimse olmadığın gibi, haksızlık yapan grubla da savaşanlardan olmadın. Sa'd ona şöyle dedi: Evet ben haksızlık eden gruba karşı savaşmayı terkettiğime pişmanım.

Böylelikle herbirisinin yaptıkları dolayısıyla sorumlu olmadığı, onların tasarruflarının içtihadları gereği ve şeriate uygun bir uygulama olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

6- Adaletle Barış Yapmanın Çerçevesi:

“Eğer dönerse ikisinin arasını adaletle düzeltin” buyruğunda sözü edilen adaletin kapsamına aralarında cereyan eden kan dökmeler ve mal telef etmelerin talep edilmemesi de girmektedir. Çünkü bu bir tevile dayalı olarak telef olan bir şeydir. Bunların cezaları istenecek olursa, o vakit onların barıştan uzaklaşmalarına, sınırı aşmakta daha da ileri gitmelerine sebep teşkil eder. İşte maslahatın esası da budur. Lisanu'l-Ummе şöyle demiştir: Ashab-ı kiramın savaşmasında yüce Allah'ın hikmeti, onlar vasıtası ile tevil ehli olan kimselerle savaşmanın hükümlerini öğretmektir. Çünkü müşriklerle savaşmanın hükümleri Rasûlullah (sav)'ın ifadeleri ve uygulamalarıyla bilinmiş bulunmaktadır.

7- Adaletli İmama (İslâm Halifesine) Karşı Delilsiz Olarak

Ayaklananlar:

Adaletli imama karşı haddi aşan ve delili bulunmayan bir kesim ayaklanacak olursa, imam bütün müslümanlarla yahutta yeteri kadar kimselerle birlikte onlarla savaşır. Bundan önce onları itaate ve müslüman cemaatin arasına girmeye davet eder. Şâyet geri dönmeyi kabul etmeyip barışı benimsemeyecek olurlarsa, onlarla savaşılır. Onlardan alınan esirler öldürülmez, kaçanların arkasından gidilmez, yaralıların işleri bitirilmez, çoluk-çocukları esir alınmaz, malları ganimet olmaz.

Adaletli imam tarafından olan kişi, haksızca ayaklanana yahutta haksızca ayaklanan kişi adaletli imamın tarafında bulunanı öldürecek olup da katil maktulün velisi ise bunların arasında mirasçılık cereyan etmez. Yani kasten öldüren bir kimse, hiçbir durumda miras almaz.

Adaletli imam tarafında olanın -kısasa kıyas ile- haddi aşarak haksızca ayaklanandan miras alacağı da söylenmiştir.

8. Ayaklanmacılar Tarafından Telef Edilen Kanların ve

Malların Hükümü:

Haddi aşan bağıylerle ayaklanan haricilerin telef ettikleri kan ya da mallardan sonra tevbe edecek olurlarsa, bunlardan ötürü sorumlu tutulmazlar. Ebu Hanife, onlardan tazminat alınır, demiştir. Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır.

Ebu Hanife'nin görüşü şöylece açıklanır: Bu telef haksızca yapılan bir teleftir, dolayısıyla tazminatının ödenmesi gerekir.

Bize göre bu hususta gözönünde bulundurulması gereken şudur: Ashab (r.anhum), aralarında bu kabilden meydana gelen savaşlarda kaçanın peşinden gitmediler, yaralının işini bitirmediler, esirleri öldürmediler, herhangi bir can ve malın tazminatını da ödetmediler. Bu hususta kendilerine uyulacak kimseler de onlardır.

İbn Ömer de dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ey Abdullah! Yüce Allah'ın bu ümmetten bağyeden (haksızca ayaklanan) kimseler hakkındaki hükmünün nasıl olduğunu biliyor musun?" Abdullah: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedi. Şöyle buyurdu: "Yaralıların işleri bitirilmez, esirleri öldürülmez, kaçkınları takib edilmez, onlardan alınan mallar ganimet olarak paylaştırılmaz."⁽¹⁾

Ancak mevcut olan mallar aynı ile geri verilir.

Bütün bu hükümler kendisince uygun kabul edilen bir teville dayanarak ayaklanan kimseler hakkındadır.

ez-Zemahşerî *Tefsir*'inde şunu zikretmektedir: Eğer haddi aşan mütecaviz kesim az sayıda olup da kendilerini koruyabilecek güçleri yoksa Allah'ın hükmüne geri döndükten sonra yaptığı haksızlıkların tazminatını öder. Şâyet kendilerini koruyacak sayıda çok ve güçlü iseler tazminat ödemezler. Bundan tek istisna Muhammed b. el-Hasen -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-ın görüşüdür. O Allah'ın emrine döndüğü takdirde tazminat ödemesi gerektiği doğrultusunda fetva veriyordu. Bir araya toplanıp askeri düzene girmeden ya hutta savaş silahlarının bırakılması esnasında dağıldığı esnada işledikleri cinayetlere gelince, bütün fukahaya göre tazminatlarının ödenmesi gerekir. Buna göre yüce Allah'ın: **"İkisinin arasını adaletle düzeltin"** buyruğunda sö-

(1) Heysemi, *Mecma'*, IV, 243, "ravilerinden kevser b. Hakim'in zayıf ve metruk bir ravi olduğu" kaydıyla.

zû edilen adaletle düzeltmek, Muhammed'in görüşüne göre açıkça anlaşılır ve ilahi buyruğun lafzına uygundur. Onun dışındakilerin görüşüne göre de tecavüz eden grubun sayıca az olmaları haline yorumlanır. Fukahanın sözü nü ettiği maksat, kinleri öldürmek ve ortadan kaldırmaktır, yoksa cinayetlerin tazminatının öldürülmesi değildir, şeklindeki açıklamalar ise, emrolunan adaleti uygulamak ve gözetmekle güzel bir uyum arzetmemektedir.

(Yine) ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet: Niye ikincisinde ıslah (arayı düzeltmek) ile birlikte adalet sözkonusu edildiği halde, birincisinde sözkonusu edilmemiştir diye sorulursa cevabımız şu olur: Çünkü âyetin baş tarafında sözü edilen çarpışmadan kasıt, haddi aşan iki kesimin yahutta şüpheyi dayanaarak çarpışan iki kesimin birbiriyle çarpışmasıdır. Hangisi olursa olsun müslümanların onlar hakkında yapmaları gereken uygulama, aralarını ıslah etmek ve hakkı göstermek, kalblere şifa veren öğütler ve şüpheyi ortadan kaldırmak suretiyle musibeti dindirip arayı düzeltmektir. Ancak iki kesim ısrar edecek olursa, o takdirde çarpışmak icab eder. Burada ise tazminat uygun düşmez, fakat ikisinden birisinin haksızlık yapması halinde durum böyle değildir. Bu durumda daha önce sözü edilen her iki şekilde de tazminat ödenmesi uygundur.

9- Ayaklanan Kesim Ele Geçirdikleri Bölgelerde Ahkamı

Uygulayacak Olurlarsa Hüküm Nedir?:

Şâyet ayaklanan kesim, herhangi bir yere galibiyet sağlayıp zekatları toplar, hadleri uygular ve oradaki insanlar arasında İslâm ahkamı ile hükmedecek olurlarsa ne zekatlar ikinci defa alınır, ne de hadler bir daha uygulanır. Kitaba, sünnete ya da icmaa muhalif olanlar dışında verdikleri hükümler de bozulmaz. Nitekim böyle bir durumda adalet ve sünnet ehli kimselelerin verdikleri hükümler de bozulur. Bu açıklamayı Mutarrif ve İbnu'l-Macişun yapmışlardır.

İbnu'l-Kasım da: Onların uygulamaları hiçbir halde caiz değildir, demiştir. Esbağ'dan bunun caiz olduğu rivayeti gelmiştir. Yine ondan gelen bir rivayete göre İbnu'l-Kasım'ın dediği gibi bunlar caiz olmaz. Ebu Hanife de böyle demiştir. Çünkü bu, velayeti caiz olmayan kimselerin haksızca bir uygulamasıdır. Bunlar bağıy olmasalardı bile hükümleri caiz olmadığı gibi, bu halde de hükümleri caiz olmaz.

Bu hususta bizim lehimize olan dayanak, daha önce arzettiğimiz ashab-ı kiramin uygulamasıdır. Fitne çekilip antlaşma ve barış ile aradaki ayrılıklar ortadan kalkınca, onların verdikleri hiçbir hükmü tekrar yeniden ele alıp değerlendirmediler.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Benim kanaatime göre böyle bir iş uygun değildir. Çünkü fitne ortadan kalktığı sırada imam olan kişi, daha önce bağıy olan kişi idi ve ortada ona itiraz edecek kimse de yoktu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Ashabtan Herhangi Birisine Kati Olarak Bir Hata Nisbet

Etmek Caiz Değildir:

Ashabtan herhangi birisine kati olarak bir hatanın nisbet edilmesi caiz değildir. Çünkü hepsi de yaptıkları işlerinde ictihad etmişler ve Allah'ın rızasını gözetmişlerdir. Onların hepsi de bizim için birer önderdir (imamdır). Ayrıca bizden aralarında baş gösteren olaylar hakkında konuşmamakla ve onları ancak en güzel şekliyle sözkonusu etmekle ibadet etmemiz istenmiştir. Çünkü ashab-ı kiramın belirli bir hürmeti vardır ve Peygamber (sav) onlara dil uzatmayı yasaklamıştır. Allah da onların günahlarını bağışlamış ve onlardan razı olduğunu haber vermiştir. Bununla birlikte değişik yollarla birtakım haberler varid olmuştur ki, Peygamber (sav) Talha'nın yeryüzünde yürüyen bir şehid olduğunu bildirmiştir.⁽¹⁾ Eğer Talha'nın yapmak üzere gittiği savaş bir isyan olsaydı, hiçbir zaman o savaşta öldürülmekle şehidlik mertebesine ulaşamazdı. Aynı şekilde onun yaptığı iş, tevil açısından bir hata ve görevini yerine getirmek bakımından bir kusur olsaydı, yine öldürülmesi dolayısıyla şehid olması sözkonusu olmazdı. Çünkü şehadet ancak itaat uğrunda öldürülmek halinde sözkonusu olur. Dolayısı ile meselenin açıkladığımız şekilde yorumlanması gerekmektedir.

Buna delil teşkil eden hususlardan birisi de Ali (r.a)'dan sahih olarak ve yaygın bir surette rivayet olunan Zübeyr'in katilinin cehennemde olacağını söylemiş olması ve onun şöyle bir rivayet nakletmiş olmasıdır: Ben Rasûlullah (sav)'ı: "Safiyye'nin oğlunu öldüreni cehennem ateşiyle müjdele."⁽²⁾ diye buyururken dinledim.

Durum böyle olduğuna göre Talha'nın da, Zübeyr'in de savaşa katılmakla asi ve günahkar olmadıkları da açıkça sabit olmaktadır. Çünkü eğer onlar böyle olsaydı Peygamber (sav) Talha hakkında "şehiddir" demez, Zübeyr'i öldürenin de cehennemde olacağını bildirmezdi.

Aynı şekilde savaşa katılmayıp oturan da tevilinde hata işlemiş değildir. Aksine o, Allah'ın ictihad yoluyla kendilerine gösterdiği bir doğrudur. Durum böyle olduğuna göre onların lanetlenmesi, onlardan beri olunması ve

(1) Deylemi, *Firdevs*, II, 455; İbrahim b. Muhammed el-Huseyni, *el-Beyan ve't-Tarif*, II, 93; Munavi, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 270.

(2) *Müsned*, I, 89; Hakim, *Müstedrek*, III, 414; Taberani, *Evsat*, VII, 130.

fâsik olduklarının söylenmesi, fazilet ve cihadlarının geçersiz olduğunun belirtilmesi, dindeki büyük katkı ve faydalarının görmezlikten gelinmesi gerekmez. Allah hepsinden razı olsun.

İlim adamlarından birisine ashabın kendi aralarında döktükleri kanlar hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: *"Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizindir ve siz onların işlediklerinden sorumlu olmayacaksınız."* (el-Bakara, 2/134 ve 141)

Yine ilim adamlarından birisine aynı soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: Sözüünü ettiğiniz kanlara Allah elimi bulaştırmamış, ben de dilimi onlara daldırmıyorum.

Bununla bir hataya düşmekten sakınmayı ve bazıları aleyhine isabet edemeyeceği bir hüküm vermekten uzak durmayı kastetmiştir.

İbn Furek dedi ki: Bizim mezheb alimlerimizden kimisi şöyle demiştir: Aşhab arasında meydana gelen çatışmalarda izlenmesi gereken yol, tıpkı Yusuf ile diğer kardeşleri arasında meydana gelenler hakkında izlenmesi gereken yol gibidir. Yusuf'un kardeşleri bu yaptıkları sebebiyle Allah'ın veli kulları olmanın ve peygamberliğin sınırları dışına çıkmamışlardır. İşte aşhab-ı kiram arasında cereyan eden hususlarda da durum aynen böyledir.

el-Muhasibî dedi ki: Dökülen kanları sözkonusu edecek olursak, onların anlaşmazlıkları sebebiyle bu hususta bizim herhangi bir söz söylememiz oldukça zordur.

Hasan-ı Basri'ye onların çarpışmalarıyla ilgili soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: O Muhammed (sav)'ın ashabının hazır bulunduğu, bizim de bulunmadığımız, kendilerinin bildiği, bizimse bilmediğimiz bir çarpışmadır. Onların ittifak ettikleri hususlarda biz onlara tabi oluruz, aralarındaki anlaşmazlıklarda da haddimizi bilir, orda dururuz.

el-Muhasibî dedi ki: İşte biz de el-Hasen'in dediği gibi diyoruz ve şunu biliyoruz ki, onlar içine girdikleri işi bizden daha iyi biliyorlardı. Üzerinde ittifak ettikleri hususlarda biz tabi oluruz. İhtilaf ettikleri yerde ise dururuz ve kendiliğimizden bidat bir görüş ortaya koymayız. Onların ictihad ederek yüce Allah'ın rızasını gözetmeye çalıştıklarını da biliyoruz. Çünkü onlar dinleri hususunda itham altında tutulan kimseler değildir. Yüce Allah'tan tevfikini dileriz.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْنِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

10. Müminler ancak kardeşirler. O halde iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun. Belki rahmet olunursunuz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Müminler Kardeşir:

“Müminler ancak kardeşirler.” Yani nesebte değil de dinde ve hakların saygınlığında (hürmet hususunda) birbirlerinin kardeşleridirler. Bundan dolayı, din kardeşliği, neseb kardeşliğinden daha sağlamdır, denilmiştir. Çünkü neseb kardeşliği din ayrılığı halinde kesintiye uğrar, din kardeşliği ise neseblerin farklılığı dolayısıyla kesintiye uğramaz.

Buharî ile Müslim'de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Birbirinizi kıskanmayınız, birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinizin iyi olsun kötü olsun gizliliklerini araştırmayınız, birbirinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayınız. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz.”⁽¹⁾

Bir başka rivayette de: “Birbirinizi kıskanmayınız, birbirinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayınız, birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz, birinizin alışverişi üzerine alışveriş yapmayınız. Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez. -Üç defa göğsüne işaret ederek- takva buradadır. Kişiye kötülük olarak müslüman kardeşini küçük görmesi yeter. Müslümanın herşeyi müslümana haramdır. Kanı, malı ve ırz ve namusu.” Müslim'in lafzı bu şekildedir.⁽²⁾

Buharî ile Müslim'in dışındaki hadis kaynaklarında Ebu Hureyre'den naklen Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu bildirilmektedir: “Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu ayıplamaz, onu yardımsız bırakmaz, ondan izin almadıkça gelecek rüzgarı kesecek şekilde aleyhine olarak binasını yükseltmez. Tenceresinin buharı ile onu rahatsız etmez. Ancak ona da bir kepçe koyar (ikram eder). Kendi çocuklarına meyve satın alıp da onlar

(1) Müslim, IV, 1985; Buhari, V, 2253, VI, 2474; Müsned, II, 287, 288, 342, 393, 394.

(2) Müslim, IV, 1986; Müsned, II, 277, 360.

o meyveyi alıp, komşusunun çocukları önüne çıktıkları halde o meyveden komşu çocuklarına yedirmemezlik etmezler.” Daha sonra Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “İyice belleyiniz, bununla birlikte aranızdan pek azı müstesna belleyen olmaz.”⁽¹⁾

2- Müslümanlar Arasındaki Anlaşmazlıkları Düzeltmek:

“O halde iki kardeşinizin arasını düzeltin.” Yani birbiriyle anlaşmazlık içerisinde olan iki müslümanın arasını düzeltin. Daha önceden geçtiği üzere Evs ve Hazreclilerin arasını düzeltin, diye de açıklanmıştır.

Ebu Ali dedi ki: Burada “iki kardeş” ile iki kesimi (taifeyi) kastetmiştir. Çünkü tesniye lafzı kullanılarak çokluk kastedilebilir. Yüce Allah'ın: **“Hayır, onun iki eli de açıktır.”** (el-Maide, 5/64) buyruğunda olduğu gibi.

Ebu Ubeyde dedi ki: Her iki kardeş arasını düzeltin, demektir. Buna göre bu buyruk, herkes hakkında geçerli olur. İbn Sîrîn, Nasr b. Asım, Ebu'l-Aliye, el-Cahderî ve Yakub; **“İki kardeşinizin arasını”** anlamındaki buyruğu çoğul olmak üzere (“ye” yerine) “te” ile; (يَتَيْنِ إِخْوَانَكُمْ): Kardeşlerinizin arasını” diye okumuşlardır. el-Hasen: (إِخْوَانَكُمْ): Kardeşleriniz” diye okumuş, diğerleri ise “ye” ile tesniye olmak üzere: (أَخَوَيْكُمْ): **İki kardeşiniz**” diye okumuşlardır.

3- Haddi Aşmak (Bağy) Kişiyi İmandan Çıkarmaz:

Bu âyet-i kerime ile bundan önceki âyet-i kerimede bağyin kişiyi imandan çıkarmayacağına delil vardır. Çünkü yüce Allah bağyeden kimseler (haddi aşan, haksızlık yapan kimseler) olmakla birlikte bunlara “mümin kardeşler” adını vermiştir.

el-Haris el-A'ver dedi ki: Cemel ve Sıffin'e katılan bağıylere karşı savaşmak noktasında kendisine uyulması gereken örnek olan Ali b. Ebi Talib (r.a)'a: Bunlar müşrik midirler? diye sorulmuş, o da: Hayır bunlar şirkten kaçmışlardır, diye cevap vermiştir. Peki münafık mıdırılar diye sorulunca, o: Hayır demiştir. Çünkü münafıklar Allah'ı ancak pek az zikrederler. Yine ona: Peki durumları nedir? diye sorulunca, “bunlar bize karşı gelen kardeşlerimizdir” diye cevap vermiştir.

(1) Kaynağını tespit edemedik.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11. Ey iman edenler! Erkekler topluluğu başka bir erkek topluluğu ile alay etmesin. (Çünkü) onlar diğerlerinden hayırlı olabilirler. Kadınlar da kadınları (alaya almasın. Çünkü) onlar diğerlerinden hayırlı olabilirler. Kendi kendinizi ayıplamayın ve birbirinizi lakablarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ismi ne çirkin olur! Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

Bu buyruğun: “**Ey iman edenler! Erkekler topluluğu başka bir erkek topluluğu ile alay etmesin. (Çünkü) onlar diğerlerinden hayırlı olabilirler**” bölümüne ait açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Alay Etmek:

“**Ey iman edenler! Erkekler topluluğu başka bir erkek topluluğu ile alay etmesin. (Çünkü) onlar diğerlerinden hayırlı olabilirler.**” Hayırlılıklarının Allah nezdinde olabileceği söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre; itikadları itibariyle daha hayırlı, kalpleri daha selim olabilir.

“(سَجَرْتُمْ مِنْهُ أَسْحَرُ سَحْرًا وَمَسْحَرًا وَسُحْرًا)”: Onunla alay ettim, ederim, alay etmek” diye kullanılır.

Ebu Zeyd de: (سَجَرْتُمْ بِهِ) şeklindeki bir kullanımı nakletmiştir ki, iki söyleyişin en kötü şekli budur. el-Ahfeş dedi ki: “(سَجَرْتُمْ مِنْهُ وَسَجَرْتُمْ بِهِ)”: Onunla alay ettim”; “(صَحِجْتُ مِنْهُ وَصَحِجْتُ بِهِ)”: Ona güldüm”; “(هَزَلْتُ مِنْهُ وَهَزَلْتُ بِهِ)”: Onunla alay ettim” şekillerinin hepsi de kullanılır. İsim -yani alay- (السُّخْرِيَّة) ile (السُّخْرِي) şeklindedir. Yüce Allah’ın: “(لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا)”: Onların bir kısmı diğer bir kısmına iş gördürsün diye” (ez-Zuhruf, 43/32) buyruğunda daha önceden geçtiği gibi her iki şekliyle okunmuştur. “(فُلَانٌ سُخْرَةٌ)”: Filan kişiye iş gördürülür” demektir. “(خَادِمٌ سُخْرَةٌ)”: İş için kullanılan hizmetkar” denilir. “(رَجُلٌ سُخْرَةٌ)”: Kendisiyle alay edilen adam” demektir. “Hı” harfi üstün olarak; “(سُخْرَةٌ)”: İnsanlarla alay eden kişi” anlamındadır.

2- Ayetin Nüzul Sebebi ve Selefin Başkalarıyla Alay Etmekten Sakınmaları:

Ayetin nüzul sebebi hususunda farklı açıklamalar vardır. İbn Abbas dedi ki: Ayet Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında inmiştir. Kulağında bir parça ağırlık vardı. Peygamber (sav)'ın meclisine ondan önce gidenler o geldiği takdirde ona yer açarlardı ki, Peygamber Efendimizin yanında oturup söylediklerini duysun. Yine bir gün mescide geldiğinde, Peygamber (sav) ile birlikte sabah namazının bir rekatinin kaçırılmış bulunuyordu. Peygamber (sav) namazı bitirince ashabı onun yanında yerlerini aldılar. Herbiri olduğu yerde oturdu, yerinden ayrılmadı. Öyle ki hemen hemen kimse kimseye yer açmıyordu. Hatta kimisi oturacak yer bulamadığı için ayakta kalmıştı. Sabit namazını bitirince insanların omuzları üzerinden atlayarak: Yer açın, yer açın, diyordu. Ona yer açılar, nihayet Peygamber (sav)'ın yanına kadar ulaştı. Peygamberle kendisi arasında sadece bir kişi kalmıştı. Ona da: Yer aç, dedi. Adam kendisine: Bir yer buldun otur, dedi. Sabit kızgın bir şekilde arkasına oturdu, sonra da: Bu kim diye sordu. Ona: Filan kişi dediler. Bu sefer Sabit: Filan kadının oğlu diyerek annesi sebebiyle onu ayıpladı. O bu sözleriyle cahiliye döneminde annesinin adını söylemişti. Adam bundan utandı, bu âyet-i kerime nazil oldu.

ed-Dahhak dedi ki: Ayet-i kerime surenin baş tarafında sözü edilen Temimoğulları heyeti hakkında inmiştir. Onlar ashabın fakirleri ile alay etmişlerdi. Ammar, Habbab, İbn Fühayr'e, Bilal, Suheyb, Selman, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim ve diğerleri gibi. Onların üstlerinin başlarının berbat olduğunu görünce (onlarla alay etmişlerdi). İşte bu âyet-i kerime aralarından iman eden kimseler hakkında inmiştir.

Mücahid dedi ki: Burada kastedilen zenginin fakirle alay etmesidir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Allah'ın günahlarını örtüp gizlediği bir kimse, günahlarını açığa çıkardığı bir kimse ile alay etmesin. Belki o kimsenin dünyada günahlarının açığa çıkarılması ahirette onun için bir hayırdır.

Ayetin Medine'ye müslüman olarak geldiği sırada Ebu Cehil'in oğlu İkrime hakkında indiği de söylenmiştir. Müslümanlar onu gördüklerinde: İşte bu, bu ümmetin Firavununun oğludur, demişlerdi. O da bundan dolayı Rasûlullah (sav)'a şikayette bulunmuş, bunun üzerine bu âyet inmişti.

Özetle söyleyecek olursak, herhangi bir kimsenin mümin bir kişiye, üstü başı berbat yahut bedeninde bir hastalık gördüğü yahut konuşmasını muntazam görmediği gördüğü kimselerle alay etme cesaretini göstermemelidir. Olur ki böyle bir kimse, bu niteliklerin aksine sahip olanlara göre vicdanen daha temiz, kalbi daha arı duru bir kimse olabilir. O vakit alay eden kimse

Allah'ın üstün kıldığı birisini küçümsemekle, yücelttiği birisi ile alay etmekle kendi kendisine zulmetmiş olur. Selef bu hususta o kadar çok sakınmış ve kendilerini korumakta o kadar ileriye gitmiş ki Amr b. Şerahbîl şöyle demiş: Ben bir adamın bir keçiden süt emmeye çalıştığını görsem ve onun bu haline gülsem, onun yaptığıнын bir benzerini yapacağımdan korkarım.

Abdullah b. Mesud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bela söylenen söze bağlıdır. Bir köpekle alay etsem dahi, bir köpeğe dönüştürüleceğimden korkarım.

“Kavm: Erkekler topluluğu” sözlükte özellikle erkekler hakkında kullanılır. Nitekim Züheyr şöyle demiştir:

وما أدري وسوف إخال أدري أقوم آل حصن أم نساء

“Ben bilemiyorum, belki bilebilirim,
Hısnoğulları acaba bir kavm (erkek) midirler, yoksa kadın mı?”

Erkekler topluluğuna “kavm” adının verilış sebebi zorlu hallerde kendilerini çağırان kimse ile kıyam etmelerinden (onunla birlikte ayağa kalkmalarından) dolayısıdır. Bunların ayakta duran bir topluluk oluşu sebebiyle bu ismin verildiği de söylenmiştir. Daha sonra da -ayakta olmasalar dahi- her bir topluluk hakkında kullanılmaya başlanmıştır. Mecaz yoluyla “kavm” lafzının kapsamına kadınlar da girebilir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresinde (2/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3- Kadınların Kadınlarla Alay Etmeleri ve Ayetin Bu Bölümünün

Nüzul Sebebi:

“Kadınlar da kadınları (alaya almasın. Çünkü) onlar diğerlerinden hayırlı olabilirler” buyruğunda tek başına kadınların ayrıca sözkonusu edilmesi, onların daha çok alay etmelerinden dolayısıdır.

Yüce Allah'ın: *“Gerçekten biz Nuh'u kavmine... gönderdik”* (Nuh, 71/1) buyruğunda **“kavm”** kelimesi hepsini (hem erkekleri, hem kadınları) kapsamıştır.

Müfessirler dedi ki: Bu buyruk Peygamber Efendimizin hanımlarından Um Seleme ile alay eden ikisi hakkında inmiştir. Şöyle ki Um Seleme beline beyazca bir kumaş parçası dolamış ve uçlarını arkasından sarkıtmış, bu bez de arkasından sürünüyormuş. Aişe (r.anha), Hafsa (r.anha)'ya: Bunun arkasından sürüklediğine bak, sanki bir köpek dilini andırıyor, demişti. İşte onla-

rın alay etmeleri bu idi.

Enes ile İbn Zeyd de şöyle demişlerdir: Buyruk Peygamber (sav)'ın hanımları hakkında inmiştir. Kısallığı sebebiyle Um Seleme'yi ayıplamışlardı.

Aişe hakkında indiği de söylenmiştir. Eliyle Um Seleme'ye işaret ederek: Ey Allah'ın Peygamberi o kısa boyludur, demişti.

İkrime de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hüsey b. Ah-tab'ın kızı Safiye, Rasûlullah (sav)'a gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Kadınlar beni ayıplıyorlar ve bana: Ey iki yahudinin kızı yahudi kadın diyorlar, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Niye benim babam Harun, amcam Musa, kocam da Muhammed'dir demedin?" diye buyurdu. Yüce Allah da bu âyet i kerimeyi indirdi.

4- Başkalarıyla Alayın Sakıncası ve Kalb ve Amelin Önemi:

Tirmizî, *Sahih*'inde Aişe (r.anha)'dan şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav)'a bir adamın taklidini yaptım, şöyle buyurdu: "Bana şunlar şunlar dahi verilecek olsa bir adamın taklidini yapmak hoşuma gitmez." Aişe dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Safiyye -eliyle işaret ederek- şöyle bir kadındır, yani o kısa bir kadındır, dedim. Peygamber şöyle buyurdu: "Sen öyle bir söz söyledin ki eğer bu denize dahi katılacak olsa onu bile bulandırırdı."⁽¹⁾

Buharî'de de Abdullah b. Zema'dan şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav) insanın içinden çıkardığı sebebiyle kişinin gülmesini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse ne diye hanımını deve döver gibi dövüyor. Olur ki onunla kucaklaşabilir."⁽²⁾

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah sizin suretlerinize, mallarınıza bakmaz. Fakat o kalblerinize ve amellerinize bakar."⁽³⁾

Bu oldukça büyük bir hadistir. Buna bağlı olarak kişinin görünen itaat amelleri yahut muhalif ameller dolayısıyla, kati olarak hiçbir kimsenin ayıplanmamasını gerektirmedi. Olur ki zahir amelleri devamlı yapan bir kimsenin, yüce Allah kalbinde bu amellerin bu haliyle sahih olmamasını gerektiren ve hoş olmayan bir vasıf bulunduğunu bilmektedir ve olur ki bizim kusura gördüğümüz yahutta bir masiyet işlediğini gördüğümüz bir kimsenin, yüce Allah kalbinde bu sebeble kendisine mağfiret edeceği öğülmeye değer bir nitelik bulunduğunu bilmektedir. Bundan dolayı ameller zannî bir takım

(1) Tirmizi, IV, 660; Müsned, VI, 189.

(2) Buhari, V, 2246.

(3) Müslim, IV, 1986, 1987; Müsned, II, 284, 539.

emarelerdir, katî deliller değildir. Buna bağlı olarak salih birtakım fiillerini gördüğümüz kimseleri tazim etmekte aşırı gitmemeli ve kötü fiillerini gördüğümüz bir müslümanı da hakir görmemeliyiz. Aksine sadece o kötü halin hakir görülüp, yerilmesi gerekir. Çünkü bizzatihi kötü olan şey odur. İşte bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir, bu incelikli bir konudur. Başarı Allah'tandır.

Bu buyruğun: **“Kendi kendinizi ayıplamayın...”** bölümüne dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız.⁽¹⁾

5- Lakab Takmamak:

“Kendi kendinizi ayıplamayın!” buyruğundaki **“ayıplamayın”** anlamındaki fiilin kökünü teşkil eden: (النَّزَى): Ayıp ve kusur” demektir. Buna dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi’nde yüce Allah’ın: **“Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar.”** (et-Tevbe, 9/58) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

Taberî dedi ki: **Lemz**, elle, gözle, dille ve işaretle olur. **Hems** ise ancak dil ile olur.

Bu âyet-i kerime (kendinizi, birbirinizi lafzının kullanılması açısından) yüce Allah’ın: **“Kendinizi öldürmeyin.”** (en-Nisa, 4/29) buyruğu gibidir. Yani birbirinizi öldürmeyiniz, çünkü bütün müminler tek bir can gibidirler. Kardeşini öldüren kimse kendisini öldürmüş gibi olur. Yine yüce Allah’ın: **“Kendinize... selam veriniz.”** (en-Nur, 24/61) buyruğuna da benzemektedir. Yani birbirinize selam veriniz.

Buyruk biriniz diğerini ayıplaması, demektir.

İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Said b. Cübeyr: Biriniz diğerine dil uzatmasın, diye açıklamışlardır. ed-Dahhak, birbirinizi lanetlemeyin diye açıklamıştır.

Bu lafız (“mim” harfi esreli değil de) ötreli olarak: (وَلَا تَلْمِزُوا) diye de okunmuştur. Yüce Allah’ın: “Kendi kendinizi” diye buyurması akli başında bir insanın kendisini ayıplamayacağına dolayısı ile başkasını ayıplamaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü başkası da bizzat kendisi gibidir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Müminler tek bir vücut gibidirler. Onun herhangi bir uzvu rahatsızlanacak olursa, vücudun diğer kısımları uykusuzlukla ve ateşlenerek onun rahatsızlığına katılırlar.”⁽²⁾

(1) Aynı âyetin devamı olduğu için başlıklara merhum müfessirin yaptığı gibi yeni baştan numara vermeyip öncekilerin devamı olarak numara vereceğiz.

(2) *Müslim*, IV, 1999, 2000; *Buhari*, V, 2238; *Müsned*, IV, 268, 270, 274, 276, 278, 375.

Bekr b. Abdullah el-Müzenî dedi ki: Eğer sen bütün ayıbları birarada görmek istiyor isen başkalarını çokça ayıplayan bir kimseyi iyice incele! Çünkü o kendisindeki ayıplar sayesinde diğer insanları ayıplar.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse kardeşinin gözündeki küçücük bir çöpü görür de kendi gözündeki kocaman bir kütüğü nasıl görmezlikten gelir?"⁽¹⁾

Denildiğine göre, kişinin başkalarının kusurlarıyla uğraşacak yerde, bizzat kendi kusurlarıyla meşgul olması mutluluğundan ileri gelir. Şair de şöyle demiştir:

الممر إن كان عاقلاً ورعاً أشغله عن عيوبه ورعاً
كما السقيم المريض يشغله عن وجع الناس كلهم وجعاً

"Eğer kişi aklı başında ve takvalı ise
Takvası kendisinin öz ayıplarıyla meşgul eder onu.
Tıpkı hastanın ağrısıyla meşgul olup,
Bütün insanların ağrısıyla uğraşamaması gibi."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

لا تكشفن مساوي الناس ما ستروا فيهلك الله متراً عن مساويكما
وأذكر محاسن ما فيهم إذا ذكروا ولا تعب أحداً منهم بما فيكما

"Sakin insanlar kötülüklerini sen onları -setrettikleri sürece- açığa çıkarma,
O zaman Allah da senin kötülüklerinin üzerindeki perdeyi kaldırır.
Anıldıkları vakit onlardaki iyiliklerden söz et,
Sende bulunan bir kusurla onlardan kimseyi ayıplama!"

6- Lakap Takmak:

"**Ve birbirinizi lakaplarla çağırmayın!**" (buyruğunda geçen ve: "Çağırmayın" diye meali verilen fiille aynı kökten gelen): "النَّبَزُ": Lakap" demektir, çoğulu (الأنباز) diye gelir. "Be" harfi sakın olursa mastar olur. "(نَبَزْهُ نَبَزاً)": Ona lakab taktı, takar, lakab takmak" demektir. "(فلان يُنَبِّزُ بالصبيان)": Filan kişi çocuklara lakab takar" demektir. Burada şeddeli söyleyiş, çokluk bildirmek içindir. "(النَّبَزُ والنَّبَزُ)"'ın kötü lakap hakkında kullanıldığı söylenir. "(تَنَابَزُوا بِالْألقاب)": Bi-

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 73; Buhari, *el-Edebu'l-Müfred*, 1, 207.

ri diğerine lakap taktı" demektir.

Tirmizî'de yer alan rivayete göre Cubeyre b. ed-Dahhak'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Bizden herhangi birisinin iki üç ismi olur da onlardan birisi ile çağrılınca, bundan rahatsız olabilirdi. Bunun üzerine şu: **"Ve birbirinizi lakablarla çağırmayın"** âyeti nazil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen bir hadistir.⁽¹⁾

Burada sözü geçen Ebu Cubeyre, Sabit b. ed-Dahhak b. Halife el-Ensârî'nin kardeşidir. (Hadisin senedindeki ravilerden birisi olan) Ebu Zeyd Sa'id b. er-Rabî el-Herevî ise sika bir ravidir.

Ebu Davud'un, *Musannef*'inde ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Şu: **"Ve birbirinizi lakablarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ismi ne çirkin olur"** âyeti biz Selimeoğulları hakkında inmiştir. (Ebu Cubeyre) dedi ki: Rasûlullah (sav) (Medine'ye) geldiğinde bizden iki ya da üç adı olmayan hiçbir kimse yoktu. Rasûlullah (sav): Ey filan diye sesleniyor, onlar böyle deme ey Allah'ın Rasûlü o bu isminden rahatsız oluyor diyorlardı. Bunun üzerine şu: **"Ve birbirinizi lakablarla çağırmayın"** âyeti nazil oldu.⁽²⁾ Bu bir görüş.

İkinci bir görüş de şudur: el-Hasen ve Mücahid dediler ki: Kişi İslâma girdikten sonra daha önceki kâfirliği ile: Ey yahudi, ey hristiyan denilerek ayıblanıyordu. Bu açıklama Katade, Ebu'l-Aliye ve İkrime'den de rivayet edilmiştir. Katade dedi ki: Bu bir kimsenin diğerine; ey fasık, ey münafık demesidir. Bu açıklamayı da yine Mücahid ve el-Hasen de yapmıştır.

"İmandan sonra fasıklık ismi ne çirkin olur!" Yani bir kimseye müslüman olup tevbe ettikten sonra kâfir ya da zinakar adının verilmesi ne kadar kötüdür. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bir kimse kardeşine lakap takacak yahut onunla alay edecek olursa, işte o fâsık bir kimsedir. Sahih hadiste şöyle buyurulmuştur: "Her kim kardeşine: Ey kâfir, diyecek olursa, o söz ikisinden birisine ait olur. Eğer dediği gibi ise mesele yok, değilse kendisine döner."⁽³⁾

Buna göre yüce Allah'ın yasaklamış olduğu alay etmek, kâş göz işaretleri yapmak, lakap takmak bir fasıklıktır ve bu caiz değildir.

Rivayete göre Ebu Zerr (r.a) Peygamber (sav)'ın yanında iken bir adam onunla tartışmış, Ebu Zerr ona: Ey yahudi kadının oğlu! demiş. Peygamber (sav) şöyle buyurmuş: "Senin burada gördüğün kırmızı tenli, siyah tenliler arasında herhangi bir kimseden sen daha faziletli değilsin." Peygamber

(1) *Tirmizi*, V, 388; *Ebu Davud*, IV, 290; *İbn Mace*, II, 1231; *Müsned*, IV, 69, 260, V, 380; İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 169.

(2) Bir önceki nota bakınız.

(3) *Buhari*, V, 2264; *Müslim*, I, 79; *Muvatta*, II, 984; *Müsned*, II, 18, 47, 60, 112, 113, 142.

(sav) ise üstünlüğün takva ile olduğunu kastetmektedir. Bunun üzerine: **"Ve birbirinizi lakablarla çağırmayın"** buyruğu nazil oldu.⁽¹⁾

İbn Abbas dedi ki: Lakablarla çağırma kişinin birtakım kötülükler işledikten sonra geçmişi ile ayıplanmasıdır. Yüce Allah bir kimsenin geçmişi ile ayıplanmasını yasaklamıştır. Buna Peygamber (sav)'ın söylediği rivayet edilen şu buyruğu delil teşkil etmektedir: "Her kim, kendisinden tevbe etmiş olduğu bir günah sebebi ile bir mümini ayıplayacak olursa, o ayıplayanı o günah ile mübtela kılıp dünya ve ahirette onu bu günah sebebiyle rezil etmesi Allah'ın üzerindeki bir hak olur."⁽²⁾

7- İstisna Olarak Caiz Olan Lakablandırılmalar:

Çoğunlukla kullanılan ve kişinin kendisinden dolayı rahatsız olmasına sebep teşkil edecek şekilde herhangi bir müdahalesi bulunmayan topal, kambur gibi çoğunlukla kullanılan tabirler bu genel kuraldan istisna edilmiştir. Ümmet bu gibi lakabları caiz kabul etmiş ve bunların söylenebileceğini din mensupları ittifakla benimsemiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ancak Allah'a yemin ederim ki (muhaddislerin) kitaplarında Salih Cezere hakkında hoşuma gitmeyen ifadeler varid olmuştur. Çünkü o "Hareze" kelimesini tashif etmiş (Cezere diye kullanmış) ve bundan dolayı ona bu lakap verilmişti. Aynı şekilde Muhammed b. Süleyman el-Hadramî hakkında "Mutayyan (çamura batmış)" demeleri de bu türdendir. Ona böyle demelerine sebep ise çamura düşmüş olmasıydı. Müteahhirlerin bu şekilde kullandıkları benzeri lakaplar hep bu kabildendir.

Dinde bunların uygun olacağı görüşünde değilim. Mısırlı Musa b. Uleyy b. Rebah şöyle derdi: Ben babamın adını küçülten (Ali'yi Uleyy diye söyleyen) hiçbir kimseye hakkımı helal etmiyorum. Bununla birlikte babasının adı çoğunlukla ayn harfi ötreli olarak (Uleyy şeklinde) küçültme ismi şeklinde kullanılıyordu. Bütün bu hususlarda benimsenecek ana ilke şudur: Bir kimseye o isimle hitab edildiği takdirde eğer ondan hoşlanmıyor ise, o kimseye bu hitab eziyet vereceğinden ötürü caiz değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: İşte bu anlam dolayısı ile Buharî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- *el-Camî es-Sahih* adlı eserinin "edeb" bölümünde şu şekilde bir başlık açmıştır: "İnsanların uzun ve kısa deyip, kişiyi tahkir etmek maksadı gütmek-sizin söyledikleri sözlerden caiz olanlar." (Buharî) dedi ki: Peygamber (sav)

(1) Aynı muhtevada ve başka şahıslar hakkında bir nüzul sebebi için bk. Maverdi, *Nüket*, V, 333.

(2) *Tirmizi*, IV, 661.

da: "Zülyedeyn ne diyor?" diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Ebu Abdullah b. Huveyzimendad şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime insana hoşlanmadığı lakabları takmanın yasak olduğunu, sevdiği lakabları vermenin caiz olduğunu ihtiva etmektedir. Nitekim Peygamber (sav)'ın, Ömer'e el-Faruk, Ebu Bekir'e es-Sıddîk, Osman'a Zü'n-Nureyn, Huzeyme'ye Zü's Şehadeteyn (tek başına şahitliği iki kişinin şahadeti yerine geçen), Ebu Hureyre'ye Zü's-Şimaleyn ve Zülyedeyn gibi lakablar verdiği görülmektedir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Müminin mümin üzerindeki haklarından birisi de o kimseyi en sevdiği ismi ile çağırmasıdır."

İşte bundan dolayı künye vermek sünnetten ve güzel edebten kabul edilmiştir. Ömer (r.a): Künyeleri yaygınlaştırınız, çünkü onlar uyarıcıdır, demiştir. Ebu Bekir'e Atik (çokça köle azad eden) ve Sıddîk, Ömer'e el-Faruk, Hamza'ye Esedullah, Halid'e Seyfullah lakabı verilmişti. İster cahiliye döneminde, ister İslâm döneminde meşhur olan kimselerden olup lakabı olmayan kimse pek azdır. Arab olsun, olmasın bütün ümmetler arasında bu güzel lakablar hâlâ devam etmekte, karşılıklı hitaplarında ve yazışmalarında herhangi bir tepki sözkonusu olmaksızın devam edegelmektedir.

el-Maverdî dedi ki: Müstehab ve müstahsen (lakab verilen kişi tarafından sevilen ve güzel görülen) lakablar ise mekruh değildir. Nitekim Rasûlullah (sav) ashabından pekçok kimseye sonraları en güzel lakabları saydıkları bir takım vasıflarla nitelendirilmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Ayıplamak değil de sıfat bildirmek maksadı ile kullanılan ve zahiren hoş görülme-yen lakablar ise pek çoktur. Abdullah b. el-Mübarek'e, Humeyd et-Tavil, Süleyman el-A'meş, Humeyd el-Arec, Mervan el-Asgar diyen kimsenin durumu hakkında soru sorulmuş, o da şöyle demiş: Eğer onun niteliğini kastedip onu ayıplamak maksadını gütmüyor isen bunda bir sakınca yoktur. Müslim'in *Sahih*'inde Abdullah b. Sercis'ten şöyle dediği zikredilmektedir: Ben o dazlak kafalıyı -Ömer'i kastediyor- Hacer(-i Esved'i) öperken gördüm. Bir rivayette ise "o dazlakcağız!" denilmiştir.⁽²⁾

"Kim tevbe etmezse" işitenlerin rahatsız olduğu bu lakablardan vazgeçmezse, **"işte onlar"** bu yasakları işlemek suretiyle kendi kendilerine **"zalimlerin ta kendileridir."**

(1) *Buhari*, V, 2249. "Zu'l-Yedeyn, hadisi" diye meşhur olan hadis için bk.: *Buhari*, I, 182, 252, 411, 412, V, 2249, VI, 2648; *Müslim*, I- 403, 404; *Tirmizi*, II, 247; *Darimi*, I, 420; *Darakutni*, I, 366, 370; *Ebu Davud*, I, 264; *Nesai*, II, 21, 22, 23, 24; *İbn Mace*, I, 383; *Muvatta*, I, 93, 94; *Müsned*, II, 234, 271...

(2) *Müslim*, II, 925; *Tirmizi*, III, 214; *İbn Mace*, II, 981; *Müsned*, I, 34, 50.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ
وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن
يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ
رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾

12. Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın. Sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. Allah'tan korkun. Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, Rahimdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Zandan Kaçınmak:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının” buyruğu denildiğine göre Peygamber (sav)’ın ashabından olup, arkadaşlarının gıybetini yapan iki kişi hakkında inmiştir. Şöyle ki; Peygamber (sav) yolculuğa çıktı mı muhtaç olan bir kimseyi hali iyi olan iki kişiye katar, o da onların hizmetini görürdü. Selman’ı da bu şekilde iki kişiye kattı. Selman eve geldi, uykusuna karşı direnemeyip, uyudu. Onlara da herhangi bir şey hazırlamadı. Öbür iki kişi geldiklerinde, yiyecek ve katık yapacakları bir şey bulamadılar. Ona: Git, Peygamberden bize bir yiyecek ve bir katık iste, dediler, o da gitti. Peygamber (sav) kendisine: “Üsame b. Zeyd’e git ve ona: “Eğer yanında artmış yiyecek varsa, sana vermesini söyle.” dedi. Üsame Peygamber (sav)’ın hazinedarı idi. Selman ona gitti, Üsame: Yanımda bir şey yok dedi. Bunun üzerine Selman öbür iki arkadaşına dönüp, durumu bildirdi. Onlar da: Onun yanında bir şeyler vardı fakat cimrilik etti, dediler. Sonra Selman’ı bazı sahabilerin yanına gönderdiler, onların yanında da bir şey bulamadı. Bu sefer ikisi de: Şâyet biz Selman’ı Sumeyha kuyusuna göndersek, onun dahi suyu yerin dibine çekilir, dedi. Sonra Üsame’nin yanında bir şeyin olup olmadığını araştırmak üzere gittiler. Peygamber (sav) onları görünce şöyle dedi: “Nasıl oluyor da ben sizin ağızlarınızda yemiş olduğunuz etin izlerini görüyorum!” Onlar: Ey Allah’ın Peygamberi, Allah’a yemin ederiz biz bugün et olsun, başka bir şey olsun bir şey ye-

miş değiliz, dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: "Fakat sizler Selman'ın ve Üsâme'nin etini yiyip durdunuz" diye buyurdu. Bunun üzerine: **"Ey İman edenler! Zannın birçoğundan kaçının, çünkü zannın bir kısmı günahıdır"** buyruğu indi. Bunu es-Salebî zikretmiştir.

Yani sizler zahiren onların hayırlı işler işleyen kimseler olduklarını biliyor iseniz, bu gibi hayır ehli kimseler hakkında kötü zanda bulunmayınız.

2- Zandan Kaçınmanın Gereği:

Buharî ile Müslim'de sabit olduğuna göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Zandan sakının, çünkü zan sözün en yalanıdır. İnsanların konuşmalarına kulak vermeyin, tecessüs etmeyin. Birinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayın. Birbirinizi kıskanmayın. Biriniz diğerine buğzetmesin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun!" Bu Buharî'nin lafzıdır.⁽¹⁾

İlim adamlarımız dedi ki: Gerek burada, gerekse âyet-i kerimede "zan" ithamdır. Sakınılması istenen ve yasaklanan konu itham altında tutmaktır, yoksa bunu gerektiren bir sebebin bulunması değildir. Mesela, bir kimsenin böyle bir itham altında tutulmasını gerektiren bir durumu ortaya çıkmadığı halde fuhuş işlemekle yahut içki içmekle itham edilmesi gibi.

Burada sözü edilen zannın itham altında tutmak anlamında olduğunun delili yüce Allah'ın: **"Birbirinizin kusurunu araştırmayın"** buyruğudur. Çünkü bir kimsenin hatırına (sebebsiz olarak) itham altında tutmak düşüncesi gelip de o buna dair haberi (kusuru) araştırmak ve olup olmadığını ortaya çıkarmak, durumu görmek ve işitmek ister. Böylelikle hatırına geçen ithamın gerçek olup olmadığını anlamaya çalışır. İşte Peygamber (sav) bunu yasaklamış bulunmaktadır.

Şöyle de denilebilir: Kaçınılması gereken zanları diğerlerinden ayırdeden ölçü şudur: Doğru bir emaresi olduğu bilinmeyen ve açık bir sebebi olmayan herbir husus hakkında zanda bulunmak kaçınılması gerekli haram bir zandır. Bu ise hakkında zanda bulunulacak kişinin kötü durumu bilinmeyen (mesturu'l-hal) salih kimse olduğu görülen ve zahiren emin bir kimse olduğu tesbit olunan kimselerden olması halinde böyledir. Böyle birisi hakkında fasit zanda bulunmak ve hainliğini sanmak haramdır. Oysa şüpheli işleri yapmakla, kötü ve çirkin işleri açıktan işlemekle insanlar arasında şöhret kazanmış kimsenin durumu böyle değildir. Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Şüphesiz Allah müslümanın kanını, ırzını (namus, şe-

(1) *Buhari*, V, 2253, VI, 2474; *Müslim*, IV, 1985; *Muvatta*, II, 907; *Müsned*, II, 287, 312, 342, 465, 470...

ref ve haysiyetini) ve onun hakkında kötü zanda bulunmayı haram kılmıştır.”⁽¹⁾

el-Hasen'den de şöyle dediği zikredilmiştir: Bizler insanlar hakkında zannın haram olduğu bir dönemde idik. Sen ise bugün öyle bir dönemde sin ki; ameline bak, sus ve insanlar hakkında da dilediğin gibi zan besle!

3- Zannın Halleri ve Hükümleri:

Zannın iki hali vardır. Birisi herhangi bir delil ile bilinip güç kazanan hal dir. Buna bağlı olarak hüküm vermek caiz olur. Şeriatteki ahkâmın çoğu ga lib zanna göredir. Kıyas, haber-i vahid, telef edilenlerin kıymeti, cinayetle rin diyetleri ve buna benzer diğer hususlar.

İkinci hal ise herhangi bir delalet olmaksızın insanın kalbine bir şüphe düş mesidir ve bunun doğru olma ihtimali aksinden daha kuvvetli değildir. İşte şek (şüphe) denilen şey budur. Buna dayanarak hüküm vermek caiz de ğil dir. Az önce belirlediğimiz üzere yasak kılınan zan da budur.

Bid'at ehli birtakım kimseler zanna dayanarak Allah'a ibadet etmeyi ve zan gereğince amelin caiz olmasını kabul etmemiştir. Onlar bunu söylerken, din hakkında delilsiz bir iddiada bulunmakta oldukları gibi; aklî konularda da da yanaksız bir iddiada bulunmaktadır. Bu konuda dayanak kabul edecek leri aslî bir delilleri yoktur. Çünkü yüce Allah zannın her türlüşünü yermiş de ğildir. O zannın bir bölümünü yermeyi murad etmiştir. Bu bidatçiler bel ki de Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği “zandan kaçının” hadisine delil diye ya pışırılar. Ancak bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü şeriate göre zan, övülen ve yerilen olmak üzere kısımdır. Zannedenin dinini esenlikte bırakan, hakkında zan bulunan kimseye o zannedilen şey ulaştığı vakitte de dinine zarar vermeyen zanlar, övülen zanlardır. Bunun zıttı olanlar ise yerilen zan lar dır. Buna delil de yüce Allah'ın: **“Çünkü zannın bir kısmı günah tır”** buy ruğu ile: **“Bu iftirayı işittiğinizde mümin erkekler ve kadınlar kendileri hak kında güzel zanda bulunup... demeli de ğil miydi?”** (en-Nur, 24/12); **“Ve kötü zanda da bulundunuz. Siz esasen helak olmuş bir topluluksunuz.”** (el-Feth, 48/12) buyruklarıdır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Sizden herhangi bir kimse kardeşini ögecek olursa, ben böyle zannediyorum. Bu nunla birlikte Allah'a rağmen kimseyi tezkiye ediyor de ğilim, desin”⁽²⁾ diye buyurmuştur. Yine bir başka hadisinde de: “Zanda bulunduğun vakit muhak kakmış gibi dile getirme. Kiskandığın vakit haksızlığa yönelme. Bir şeyi uğur-

(1) Yakın bir rivayet: Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 297; Deylemi, *Firdevs*, II, 134; Ebu Nuaym, *Hilye*, IX, 292.

(2) *Müslim*, IV, 2296; *Buhari*, II, 946, V, 2252, 2281, *İbn Mace*, II, 1232.

suz zannedersen yine işine devam et!" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Bu hadisi Ebu Davud rivayet etmiştir.

İlim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre zahiri itibariyle hayırlı görülen bir kimse hakkında kötü zanda bulunmak, caiz değildir. Ancak zahiri itibariyle kötü olan bir kimse hakkında kötü zanda bulunmakta bir vebal yoktur. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır.

4- Tecessüs (Kusurları Araştırmak):

"(وَلَا تَجَسُّوْا): **Birbirinizin kusurunu araştırmayın**" buyruğunu Ebu Reca ve -farklı rivayetler de gelmiş olmakla birlikte- el-Hasen ile diğerleri ha ile: (وَلَا تَحْصُرُوا) diye okumuşlardır. Her ikisinin (tecessüs ile tehassüs) aynı manada mı, yoksa iki farklı manada mı oldukları hususunda görüş ayrılığı vardır. el-Ahfeş dedi ki: Bunların biri diğerinden pek uzak değildir. Çünkü tecessüs senden gizlenip saklanan şeyi araştırmaktır. Tehassüs ise, haberleri öğrenmeye çalışmak ve bunları araştırmaktır.

Bir başka açıklamaya göre tecessüs araştırmanın kendisidir. İşte bundan dolayı eğer bir kişi işleri araştırmak vasfına sahipse ona "casus" denilir. Ha ile (tehassüs) ise insanın bazı duyularıyla idrak ettiği şeylerdir.

Aradaki farka dair ikinci bir açıklama da şöyledir: Tehassüs bir şeyi biza-tihi kendisi için araştırmak, öğrenmek istemektir. Tecessüs ise başkasının el-çisi olarak araştırmaktır. Bu açıklamayı Saleb yapmıştır. Ancak birincisi daha çok bilinen bir açıklamadır.

"(جَسَّتِ الْأَخْبَارَ وَتَجَسَّسَهَا): Haberleri tecessüs ettim" onları iyiden iyiye tetkik ettim, demektir. Casus da buradan gelmektedir.

Ayetin anlamı da şudur: Siz zahir olanı alınız, müslümanların gizli ayıplarının peşine takılmayınız. Yani sizden herhangi bir kimse kardeşinin ayıbını araştırarak -Allah onu setretmiş ve gizlemişken- ona muttali olmaya kalkışmasın.

Ebu Davud'un Kitab'ında şu rivayet yer almaktadır: Muaviye'den, dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sen insanların gizli saklı kusurlarının peşine takılacak olursan onları ifsad edersin ya da ifsad edecek noktaya yaklaşırsın."⁽²⁾

Ebu'd-Derda dedi ki: Bu Muaviye'nin Rasûlullah (sav)'dan duyup da, Allah'ın kendisi ile onu faydalandırdığı bir sözdür.

(1) İbn Abdî'l-Berr, *Tehmid*, VI, 125; el-Müharekfuri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, VI, 55; es-San'ânî, *Sübulu's-Selam*, IV, 182. Hepsî de bunu Abdurrezzak'a nisbet etmektedirler.

(2) *Ebu Davud*, IV, 272; İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 72; Beyhaki, *es-Sunenu'l-Kübra*, VIII, 333.

el Mikdam b. Madikerib, Ebu Ümame'den, o Peygamber (sav)'dan rıva yetle dedi ki: "Şüphesiz ki emir insanlar arasında şüpheye dayanarak araştırmalara girişecek olursa, onları bozar."⁽¹⁾

Zeyd b. Vehb dedi ki: İbn Mesud'a (bir adam getirilerek) ona: Bu filan adamdır, sakalından şarab damlıyor, dediler.⁽²⁾ Abdullah b. Mesud şöyle dedi: Bize tecessüs yasaklanmış bulunuyor, fakat eğer bir şeyi açıkça görecek olursak ona göre sorumlu tutarız.⁽³⁾ Ebu Berze el-Eslemî'den, dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey diliyle iman edip kalblerine imanın girmediği kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın, onların gizli kusurlarının peşine düşmeyin. Çünkü kim onların gizli kusurlarının peşine düşerse, Allah da o kimsenin gizli kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurlarını araştırırsa, evinde dahi olsa o kimseyi rezil eder."⁽⁴⁾

Abdu'r-Rahman b. Avf dedi ki: Bir gece Ömer b. el-Hattab (r.a) ile birlikte Medine'de bekçilik yapıyorduk. Kapısı bir parça yandan açılmış, bir evde bir kandil gördük. İçeride birbirine karışan yüksek seslerle bir topluluk bulunduğunu anladık. Ömer: Bu Rabia b. Umeyye b. Halef'in evidir. O da şu anda içki içmektedir, ne dersin? dedi. Ben de: Benim görüşüm o ki, biz Allah'ın yasak kıldığı bir şeyi yapıyoruz. Yüce Allah: **"Birbirinizin kusurunu araştırmayın"** diye buyurduğu halde biz kusur araştırdık. Bunun üzerine Ömer geri döndü ve onlara ilişmedi.

Ebu Kılabe dedi ki: Ömer b. el-Hattab'a, Ebu Mihcen es-Sakafî'nin birtakım arkadaşlarıyla birlikte evinde içki içtiği söylendi. Ömer gidip evine girdi. Yanında bir adamdan başkası yoktu. Ebu Mihcen: Böyle bir iş yapman senin için helal olmaz, dedi. Çünkü yüce Allah sana tecessüsü (kusurları araştırmayı) yasaklamış bulunuyor. Ömer dışarı çıktı ve ona ilişmedi.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Ömer ve Abdu'r-Rahman geceleyin bekçilik yapmak üzere çıkmışlardı. Bir ateş gördüler, izin istediler, kapı açıldı. Bir adam ile şarkı söyleyen bir kadın ile karşılaştılar. Adamın elinde de bir kadeh vardı. Ömer: Sen böyle bir şey mi yapıyorsun, ey filan? dedi. Adam: Sen de böyle bir şey mi yapıyorsun, ey müminlerin emiri? dedi. Ömer: Bu kadın senin neyin olur? dedi. Adam: Eşimdir dedi. Ömer, peki ya elindeki bu kadeh ne? dedi. O da: Bu tatlı bir sudur dedi. Ömer kadına: Peki senin söylediğin şarkı ne? diye sordu, kadın şunları söyledi:

(1) Hakim, *Müstedrek*, IV, 419; *Beyhaki*, aynı yer, *Ebu Davud*, IV, 272; *Müsned*, VI, 4.

(2) İbn Atiyye'nin *el-Veciz*'indeki ibare şu anlamdadır: "İbn Mesud'a Velid b. Ukbe'yi sakalından şarap damlar halde görmek ister misin? dediler.. Abdullah b. Mesud dedi ki..."

(3) *Ebu Davud*, IV, 272; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 327; Abdurrezzak, *Musannef*, X, 232.

(4) İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 75; *Tirmizi*, IV, 378; Heysemi, *Mecmâ*, VI, 246, VIII, 93, 94.

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ وَأَسْوَدَ جَانِبُهُ وَأَرَقَنِي أَنْ لَا خَلِيلَ الْآمِنُ
فَوَاللَّهِ لَوْلَا اللَّهُ أَنِّي أَرِاقِبُهُ لَزُغِرَ مِنْ هَذَا السَّرِيرِ جَوَانِبُهُ
وَلَكِنْ عَقْلِي وَالْحَيَاءُ يَكْفِيَانِي وَأَتَّكِرُ بِغُلْبِي أَنْ تُنَالَ مَرَاكِبُهُ

“Çok uzadı bu gece ve karardı etraf,
Oynaşacağım bir dostum yok diye uykusuzum.
Allah’a yemin ederim, bende, Allah korkusu olmasaydı
Şu karyolanın yanları sarsılırdı.
Fakat aklım ve hayam alıkoyuyor beni,
Ve kocamın şeref ve haysiyetine leke düşürmekten çekiniyorum.”

Daha sonra adam: Ey müminlerin emiri! Biz bununla emrolunmadık, dedi. Yüce Allah: **“Birbirinizin kusurunu araştırmayın”** diye buyuruyor. Hz. Ömer doğru söyledi dedi. Derim ki: Bu haberden kadının o adamın hanımı olmadığı anlaşılmalıdır. Çünkü Ömer zinayı kabul edecek birisi değildir. Kadın bu sözlerle kocasına geçmişteki durumunu hatırlatmak ve kendisi yanında bulunmadığı dönemde söylediğini anlatmak üzere bu beyitleri söylemişti.⁽¹⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Amr b. Dinar dedi ki: Medinelilerden bir adamın bir kızkardeşi vardı, hastalandı. Onu ziyarete giderdi. Sonra vefat etti ve onu defnetti. Kabrine inen kişi kendisi olmuştu. İçinde bir miktar dinar bulunduğu para kesesi de kabre düşmüştü. Yakınlarından birisinden yardım istedi. Kabrini eşelediler ve keseyi aldıktan sonra şöyle dedi: Andolsun ki kızkardeşimin halinin ne olduğunu görmek üzere üzerini açacağım. Kabrini açınca kabirin alev alev ateş yanmakta olduğunu gördü. Annesine geldi ve: Kızkardeşimin neler yaptığını bana söyle dedi. Annesi: Kızkardeşin öldü gitti, onun amelini ne diye soruyorsun? dediyse de o sormaya devam etti. Sonunda annesi ona: Bu kızkardeşinin yaptığı işlerden birisi de namazı asıl vaktinden sonraya geciktirmek idi. Komşular uykuya daldıktan sonra kalkar, kulaklarını onların kapılarına dayar, onların gizliliklerini araştırır, sırlarını açığa çıkartırdı. Kardeşi: İşte bununla helak oldu, dedi.

5- Gıybet:

“Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın” buyruğu ile yüce Allah gıybeti yasaklamaktadır. Gıybet bir kişiden sahip olduğu kusurunu belirterek

(1) Bu olay daha önce el-Bakara, 2/226-227. âyetler, 16. başlıkta biraz farklı bir şekilde anlatılmıştı.

söz etmektir. Eğer onda olmayan bir özellikle o kişiyi anacak olursak, o vakit bu bühthan (iftira) olur. Bu anlamdaki bir rivayet *Sahih-i Müslim*'de Ebu Hureyre'den sabit olmuştur. Buna göre Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?" Onlar: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Peygamber: "Kardeşinden hoşuna gitmeyecek bir şekilde söz etmektir" diye buyurdu. Peki benim sözünü ettiğim husus kardeşimde var ise ne olur? diye sorulunca: "Eğer söylediğin şey onda var ise onun gıybetini yapmış olursun, eğer onda yoksa ona iftira etmiş olursun" diye buyurdu.⁽¹⁾

Bir kimse hakkında ileri geri konuşup, dedikodu etmeyi anlatmak üzere: (اغتَابَ) denilir. İsim "gıybet" şeklinde gelir. Bu da bir kimsenin gıyabın da kusurunu sözkonusu etmektir.

el-Hasen dedi ki: Gıybet üç çeşittir, hepsi de yüce Allah'ın Kitabında sözkonusu edilmiştir: Gıybet, ifk (iftira) ve bühthan. **Gıybet** kardeşin hakkında onda bulunan bir şeyi sözkonusu etmektir. **Ifk** onun hakkında onun ile ilgili sana ulaşanları anlatmaktır, **bühthan** ise onun hakkında onda olmayan şeyleri söylemektir.

Şube'den dedi ki: Bana Muaviye -b. Kurra'yı kastediyor- dedi ki: Yanından eli kopuk bir adam geçse ve sen de: Bu adamın eli kopuktur, diyecek olsan bu bir gıybet olur. Şube dedi ki: Ben bunu Ebu İshak'a naklettim, o da (Muaviye): Doğru söylemiş dedi.

Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Eslemli Maiz, Peygamber (sav)'ın yanına geldi ve kendisi aleyhine zinada bulunduğu dair şahitlik etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) onu recmetti. Allah'ın peygamberi, arkadaşlarından iki adamdan birisinin diğerine: Şu Allah'ın setrettiği kimseye bak! Nefsi, köpek gibi taşa tutuluncaya kadar kendisinin yakasını bırakmadı, dedi. Peygamber ikisine ses çıkarmadı.

Bir süre yol yürüdükten sonra ayaklarını havaya dikmiş bir eşek leşinin yanından geçtiler. "Filan ve filan kişi nerede?" diye sordu. Onlar, burdayız ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Peygamber: "İnin, şu eşeğin leşinden yiyin" diye buyurdu. Onlar: Ey Allah'ın Peygamberi! Bundan kim yiyebilir ki? dediler. Şöyle buyurdu: "Sizin kardeşinizin haysiyetine dil uzatmanız bundan yemekten daha ağırdır. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, o şu anda cennetin ırmaklarına dalmaktadır."⁽²⁾

(1) *Müslim*, IV, 2001; *Tirmizi*, IV, 329; *Darimi*, II, 387; *Ebu Davud*, IV, 269; *Müsned*, II, 230, 384, 386, 458.

(2) *Darakutni*, III, 196; *Ebu Davud*, IV, 148; Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 322; Ebu Ya'la, *Müsned*, X, 525.

6. Gıybetin Ağır Vebali:

“Sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” buyruğu ile yüce Allah gıybette bulunmayı leş yemeye benzetmektedir. Çünkü ölen bir kimse kendi etinin yenildiğinin farkına varmaz. Tıpkı yaşayan bir kimse- nin kendisinin gıybetini yapanın gıybetini bilmediği gibi. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın gıybete böyle bir örnek vermesinin sebebi, ölen kişinin etini yemenin haram ve tiksinti veren bir şey olmasından ötürüdür. İşte gıybet de dinen haramdır ve nefsin çirkin gördüğü bir şeydir.

Katade dedi ki: Sizden herhangi bir kimse ölmüş kardeşinin etini yeme- yi kabullenmediği gibi, aynı şekilde hayatta iken onun gıybetini yapmaktan da uzak durmalıdır. Gıybet yerine et yemenin kullanılması, arabların böyle bir benzetme yapmayı alışkanlık haline getirmiş olmalarıdır. Nitekim şair şö- yle demiştir:

فَإِنْ أَكَلُوا لَحْمِي وَفَرَّتْ لِحُومِهِمْ وَإِنْ هَدَمُوا مَجْدِي بَنَيْتُ لَهُمْ مَجْدًا

“Onlar etimi yiyecek olurlarsa eğer; ben arttırırım onların etlerini,
Şan ve şerefimi yıkarlarsa eğer; ben şan ve şereflerini yükseltirim onların.”

Peygamber (sav) buyurdu ki: “İnsanların etlerini yemeye devam eden bir kimse oruç tutmuş olmaz.”⁽¹⁾ Böylelikle Hz. Peygamber insanların gıybeti- ni yapmayı, onların etini yemeye benzetmiş olmaktadır. Her kim bir müslü- manı eksik görecektir yahut onun haysiyetini kıracak bir şey söyleyorsa, hayat- tayken onun etini yiyenin durumuna benzer. Onun gıybetini yapacak olur- sa, ölmüşken onun etini yiyen gibidir.

Ebu Davud'un, *Sünen*'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediği kaydedilmek- tedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Miraca çıkarıldığım sırada tırnakları ba- kırdan, yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan bir topluluğun yanından geçtim. Bunlar kimlerdir, ey Cebrail, diye sordum, şöyle dedi: Bunlar insanların et- lerini yiyen ve onların ırzlarına (namus, şeref ve haysiyetlerine) dil uzatan- lardır.”⁽²⁾

el-Müstevrid (b. Şeddad)'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyur- muştur: “Her kime bir müslüman(ı gıybet etmek) karşılığında bir yemek ye- dirilecek olursa, şüphesiz Allah o kimseye onun gibisini cehennemden ye- dirir. Her kime bir müslüman(ı gıybet etmek) karşılığında bir elbise giydiri-

(1) Hennad, *Zühd*, II, 573; M. b. Nasr el-Merzi, *Ta'zimu Kadri's-Salat*, II, 584; Deylemi, *Fir- devs*, IV, 77.

(2) *Ebu Davud*, IV, 269; *Müsned*, III, 224.

lecek olursa, Allah onun gibi bir elbiseyi ona cehennemden giydirir. Her kim bir kimsenin önünde işitsinler ve riyakarlık olsun diye ayakta duracak olursa, şüphesiz Allah kıyamet gününde o kimseyi işitsinler ve görsünler diye ayakta bekletir.”⁽¹⁾

Peygamber (sav)’ın: “Ey diliyle iman edip de imanın kalblerine girmedigi kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın” buyruğu ile iki kişiye: “Ne diye yediğiniz etin izlerini ağızlarınızda görüyorum” dediği daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Kılabe er-Rukaşî dedi ki: Ebu Asım’ı şöyle derken dinledim: Gıybetin ne olduğunu öğrendiğimden beri kimsenin gıybetini yapmadım.

Meymun b. Siyah kimsenin gıybetini yapmaz, huzurundaki bir kimsenin birisinin gıybetini yapmasına da fırsat vermezdi. Ona bu işten vazgeçmesini söyler, vazgeçerse mesele yok, değilse kendisi kalkar giderdi.

es-Sa’lebî’nin naklettiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiş: Bir adam Peygamber (sav)’ın yanından kalkıp gitti, onun kalkışında bir zayıflık, bir acizlik buldular. Ey Allah’ın Rasûlü, filan kişi ne kadar da aciz (gücsüz), dediler. Peygamber: “Kardeşinizin etini yediniz ve onun gıybetini yaptınız.” diye buyurdu.⁽²⁾

Süfyan es-Sevrî’den şöyle dediği nakledilmiştir: Gıybetin asgari seviyesi “filan kişinin yaratılışı şöyledir, kısa boyludur” demendir. Ancak bu dahi mekruh görülmüştür.

Ömer b. el-Hattab dedi ki: İnsanları zikretmekten uzak durun, çünkü o bir hastalıktır. Bunun yerine Allah’ı zikretmeye bakın, çünkü o bir şifadır. Ali b. el-Huseyn (r.a) bir kişinin bir diğersinin gıybetini yaptığını duyunca, şöyle dedi: Gıybetten sakın, çünkü o insanların köpeklerinin katığıdır.

Amr b. Ubeyde: Filan kişi senin aleyhine o kadar konuştu ki sana acıdık. Amr: Ona da acıyın, dedi.

Bir adam el-Hasen’e: Bana ulaştığına göre sen benim gıybetimi yapıyor-muşsun, demiş. el-Hasen ona şu cevabı vermiş: Seni iyiliklerimin hakimi kı-lacak kadar benim yanımda değerli değilsin.

7- Gıybetin Sınırları:

Bir kesimin kanaatine göre gıybet ancak din hakkında sözkonusudur. Ya-ratılış ve kişinin konumu ile ilgili hususlarda sözkonusu olmaz. Bunlar:

(1) *Ebu Davud*, IV, 270; *Müsned*, IV, 229.

(2) Taberani, *Eusat*, I, 145; Heysemi, *Mecma*’, VIII, 94, senedindeki Muhammed b. Elbi Hu-meyd’in oldukça zayıf bir ravi olduğu kaydıyla.

Çünkü bu gibi şeyler Allah'ın fiilindendir, demişlerdir.

Bir başka kesimin kanaati ise bunun aksidir ve şöyle derler: Gıybet ancak yaratılış, ahlak ve konum ile alakalı hallerdedir. Yaratılıştaki gıybet daha ağırdır, çünkü bir sanatı ayıplı gören bir kimse aslında o sanatın sanatkarını ayıplamış olur.

Bütün bunlar kabul edilemeyecek açıklamalardır. Birinci görüşü reddeden Aişe (r.anha)'nın Safiye hakkında: O kısa bir kadındır, demesi üzerine Peygamber (sav)'ın: "Öyle bir söz söyledin ki eğer bu denize katılacak olsa onu dahi bulandırır" sözüdür. Bu hadisi Ebu Davud rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Tirmizî bu hadis hakkında hasen, sahih bir hadistir demiştir.

Ayrıca daha önce geçen bu anlamdaki diğer hadisler de bu kanaati reddetmektedir. Eskiden beri ilim adamlarının icma ile kabul ettikleri husus, eğer bununla ayıplamak maksadı güdülürse, gıybet olacaktır.

İkinci görüş de aynı şekilde bütün ilim adamları tarafından reddedilmiştir. Çünkü ta baştan Rasûlullah (sav)'ın ashabından ve onlardan sonra gelen tabiinden bu yana, onlara göre; din ile ilgili yapılan gıybetten daha büyüğü yoktur. Çünkü dindeki kusur, kusurların en büyüğüdür. Her mümin bedeninde kusur bulunmasından çok, dininde kusur olmamasını ister. Bu görüşü kabul edenlerin kanaatlerini reddetmek için Peygamber Efendimizin: "Sen kardeşin hakkında hoşuna gitmeyecek bir şey söylersen onun gıybetini yapmış olursun..." hadisi yeterlidir. Bunun gıybet olmadığını iddia eden kimse, Peygamber (sav)'ın açık bir nass halinde ifade ettiği sözünü reddetmiş olmaktadır. Peygamber (sav)'ın: "Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (namus, şeref ve haysiyetleriniz) size haramdır" hadisinin genel ifadesi bu konuda yeterlidir. Çünkü bu hadis hem din hakkında, hem dünya hakkında genel bir ifadedir. Peygamber (sav)'ın: "Her kimin yanında kardeşine ırzında ya da malında yaptığı bir haksızlık var ise bundan dolayı o kardeşinden helallik dilesin"⁽²⁾ hadisi de her türlü ırz, (namus, şeref ve haysiyeti) genel olarak kapsamaktadır. Bunun bir bölümünü tahsis edip bir kenara ayıran bir kimse, Peygamber (sav)'ın söylediği ile çatışan bir iddiada bulunmuş olur.

8- Gıybet Büyük Günahlardandır ve Gıybetten Dolayı Helallik İstemek:

Gıybetin büyük günahlardan olduğunda ve bir kimsenin gıybetini yapan birisinin, bundan dolayı yüce Allah'a tevbe etmesi gerektiğinde görüş ayrılığı yoktur.

(1) Ebu Davud, IV, 269; Tirmizi, IV, 660.

(2) Buhari, II, 865; Münziri, Tergib, III, 128.

Gıybetini yaptığı kimseden helallik diler mi? Bu hususta görüş ayrılığı vardır. Bir kesim ondan helallik dilemek yükümlülüğü yoktur, çünkü bu kişinin kendisi ile Rabbi arasındaki bir günahdır, demiştir. Bu görüşün sahipleri şunu delil göstermişlerdir: Gıybet yapan bir kimse gıybetini yaptığı kişinin malını almadığı gibi, bedenine de bedenini kusurlu kılacak bir saldırıda bulunmamıştır. Dolayısıyla bu, helalliğini dilemesi gereken bir haksızlık değildir. Çünkü karşılığı bulunan haksızlık, mal ya da bedende onun yerine geçecek bir şey bulunan haksızlıktır.

Bir kesim de gıybet bir haksızlıktır, onun keffareti ise gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemektir, demiştir. Bu görüşün sahipleri de el-Hasen yoluyla rivayet edilen bir hadisi delil gösterirler. el-Hasen dedi ki: "Gıybetin keffareti gıybetini yaptığın kimseye mağfiret dilemendir."⁽¹⁾

Bir kesim de şöyle demiştir: Bu bir haksızlıktır ve bundan dolayı helallik dilemek gerekir. Bunlar Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu delil gösterirler: "Her kimin yanında ırzında ya da malında kardeşine yaptığı bir haksızlık var ise, dinarın ve dirhemini bulunmadığı ve kişinin (haksızlığının karşılığının) hasenatından alınacağı bir gün gelmeden önce ondan helallik dilesin. Şâyet hasenatı yoksa bu sefer arkadaşının kötülüklerinden alınır, onun kötülüklerine katılır."

Bu hadisi Buharî, Ebu Hureyre (r.a) yoluyla rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kimin yanında kardeşine ait ırzına ya da herhangi bir hususa dair bir haksızlık var ise dinar ve dirhemini olmayacağı bir günden önce ondan helallik dilesin. Eğer salih bir ameli varsa yaptığı haksızlık kadar ondan alınır. Şâyet hasenatı yoksa, arkadaşının kötülüklerinden alınır, ona yükletilir."⁽²⁾

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nde yüce Allah'ın: "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma!*" (Al-i İmran, 3/169) buyruğu açıklanırken (3/169-170. âyetler, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Aişe (r.anha)'dan rivayet edildiğine göre bir kadın onun yanına gelmiş. O kadın kalkıp, gidince bir başka kadın: Etekleri ne kadar da uzundur, demiş. Aişe ona: Sen gıybetini yaptın, ondan helallik dile, demiş.

İşte Peygamber (sav)'dan gelen rivayetler, gıybetin, gıybet yapan kimse'nin helallik dilemesini gerektiren bir haksızlık olduğunu göstermektedir.

Gıybet ancak mal ve bedende olur, diyenlerin görüşüne gelince, ilim adam-

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 317'de Abdullah b. el-Mübarek'ten sonra; İ. Ahmed'in: "Bunu zayıf bir sened ile Peygambere ulaşan bir hadis olarak rivayet ettik" dediğini de zikrederek bu lafızları kayd etmektedir.

(2) *Buhari*, II, 865; Münziri, *Tergib*, III, 128.

larının icma ile kabul ettiğine göre; iftirada bulunan bir kimsenin aleyhine kendisine iftira olunanın lehine bir haksızlık sözkonusudur ve o bu haksızlığının karşılığını iftirada bulunana haddi uygulamak suretiyle alır. Bu ise ne bedende, ne de malda olan bir iştir. İşte bu ırz (namus, şeref ve haysiyet) beden ve malda da zulüm ve haksızlık olabileceğine delil teşkil etmektedir. Nitekim yüce Allah iftirada bulunan kimse hakkında: *“Şahidleri getirmediyelerine göre onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.”* (en-Nur, 24/13) diye buyurmuştur.

Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: “Kim bir mümine kendisinde olmayan özellikleri isnad ederek iftirada bulunursa, yüce Allah o kimseyi tıynetü'l-habal (denilen cehennemliklerin irinleri) arasında hapsedecektir.”⁽¹⁾

İşte hütün bunlar malın ve bedeninin dışındaki haksızlıklar hakkındadır.

Gıybet bir zulümdür, haksızlıktır. Bu haksızlığın keffareti de gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemektir, diyenlerin kanaatine gelince, bunlar çelişkiye düşmüş oluyorlar. Çünkü önce buna bir zulüm, bir haksızlık (mazlame) adını verdikten sonra, bunun da keffareti gıybetini yaptığı kimse için mağfiret dilemektir, demişlerdir. Çünkü “ona haksızlıktır, zulümdür” demek bu sefer mazlumun bir hak sahibi olduğunu ifade etmektir. Onun haksızlığı karşısında bir hakkının olduğu sabit olduğuna göre o zulmü yapandan o zalimliğin kalkabilmesi, mazlumun o kimseye hakkını helal etmesi ile ancak mümkün olabilir. el-Hasen'in görüşü ise delil teşkil edemez. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kimin yanında kardeşine gerek ırzında yahut malında yaptığı bir haksızlık var ise ondan dolayı o kimseden helallik istesin” diye buyurmuştur.

Bazıları da kendisine hakkını helal etmesini isteyen kimseye hakkını helal etmemeyi öngörmüştür. Bunların görüşüne göre Allah'ın o kimseye haram kıldığı bir şeyi ona helal kılmasın. Bunlardan birisi de Said b. el-Müseyyeb'dir. O şöyle demiştir: Ben, bana zulmedene hakkımı helal etmem.

İbn Sîrîn'e de: Ey Ebu Bekir, denilmiş. Burada bir adam var, senden sana yapmış olduğu bir haksızlıktan kendisini helal etmeni istiyor. Şöyle demiş: Onu kendisine haram kılan ben değilim ki, ona hakkımı helal edeyim. Gıybeti ona haram kılan Allah'tır. Bense Allah'ın ona haram kıldığı bir şeyi ebediyyen helal kılamam. Ancak Peygamber (sav)'ın haberi hakkın helal edilebileceğine delil teşkil etmektedir. Delil ve hükmü açıklayan da odur. Hakkı helal kılmak merhamete delildir ve bir çeşit affetmektir. Yüce Allah da: *“Kim affedip düzeltirse, artık onun mükafatını vermek Allah'a aittir”* (eş-Şura, 42/40) diye buyurmuştur.

(1) Aynı manada az lafzi farkla: Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, VIII, 332; *Şuabu'l-İman*, V, 305.

9- Açıktan Açığa Günah İşleyen Fasıkın ve Benzerlerinin Gıybeti:

Fiskını açığa vuran, ilan edenin gıybetini yapmak bu kabilden değildir. Çünkü kü haberde: “Haya cilbabını (örtüsünü) bir kenara bırakanın gıybeti yoktur”⁽¹⁾ diye buyurulmuştur. Peygamber (sav) de: “Faciri (günahkarı) özelliği ile birlikte anın ki insanlar ondan sakınabilsinler”⁽²⁾ diye buyurmuştur.

O halde gıybet, kendisini (kötülüklerini) setreden kimse hakkındadır. el-Hasen'den rivayete göre o şöyle demiştir: Üç kişinin herhangi bir hürmeti (saygınlıkları, çiğnenmesi sözkonusu olan hakları) yoktur: Hevasının peşinden giden bir kimse, açıktan açığa fasıklık yapan bir kimse ve zalim bir yönetici.

Haccac öldüğünde el-Hasen şöyle demişti: Allah'ım, onu öldüren Sensin. Aramızda onun sünnetinin (uygulamalarının) da sonunu Sen getir. Bir rivayette de: Onun kötülüğünün sonunu- demiştir. Çünkü o bize gözleri aydınlıkta seçemeyen, gözleri kamaşan, parmakları kısa bir eli uzatan bir kimse olarak geldi. Allah'a yemin ederim, Allah yolunda o ele bir toz bulaşmadı. Perçemini güzelce tarar, böbürlenerek yürür, minbere çıkar, namazı geçirinceye kadar gelişigüzel konuşurdu. Ne Allah'tan sakınır, ne insanlardan utanırdı. Onun üzerinde Allah, altında ise yüzbin kişi yahut daha fazlası vardı. (Üzerindeki Allah'tan korkmaz, minberinin altındaki yüzbinlerden utanmazdı.) Kimse de ona: Ey adam namaz vakti geldi, d(iy)emezdi. Sonra el-Hasen şöyle diyordu: Heyhat! Buna kılıç ve kamçı engel oluyordu.

er-Rabî b. Subeyh, el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet eder: Bidat ehli olanların gıybeti yoktur.

Aynı şekilde hakime sana zulmeden kimseden hakkını alabilmen için ondan yardım istemek maksadıyla; filan kişi bana zulmetti yahut bana kızdı, bana hainlik etti, beni dövdü, bana iftirada bulundu ya da bana kötülük yaptı, demek de gıybet değildir. Ümmetin alimleri bu hususta icma etmişlerdir.

Peygamber (sav) da bu hususta: “Hak sahibinin söyleyecek bir sözü vardır”⁽³⁾ diye buyurmuştur. Yine: “Zenginin savsaklaması zulümdür”;⁽³⁾ “Ödeme imkanı bulan kimsenin savsaklaması onun ırzını (şeref ve haysiyetini) ve cezalandırmasını helal kılar”⁽⁴⁾ diye buyurmuştur.

(1) Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, X, 210 -senedinin pek kuvvetli olmadığı kaydıyla-; el-Kudai, *Müsnedü's-Şihab*, I, 263; Deylemi, *Firdevs*, III, 616; Zehabi, *Mizan*, VII, 371'de hadisi Enes (r.a.)'den zikreden Ebu Said'in güvenilir bir ravi olduğunu belirtmektedir.

(2) Abdullah b. Adiyy, *el-Kamil*, II, 173, ravilerinden el-Carud'un metruk olduğunu kayd etmektedir; el-Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, I, 114 sahih olmadığı kaydıyla.

(3) *Buhari*, II, 809, 842, 845, 920, 921; *Müslim*, III, 1225; *Tirmizi*, III, 628; *İbn Mace*, II, 809; *Müsned*, II, 416, 456, VI, 268.

(4) *Buhari*, II, 799, 845; *Müslim*, III, 1197; *Tirmizi*, III, 600; *Darimi*, II, 338; *Ebu Davud*, III, 247; *Nesai*, VIII, 317; *Muvatta*, II, 674; *Müsned*, II, 379, 463, 465.

(5) *Ebu Davud*, III, 313; *Nesai*, VII, 316; *İbn Mace*, II, 811; *Müsned*, IV, 222, 388, 389.

Fetva istemek de bu kabildendir. Hind'in, Peygamber (sav)'a: Ebu Süfyan cimri bir kimsedir. Bana ve çocuklarıma yetecek kadar bir şeyler vermiyor. Bilmeksizin onun malından alabilir miyim? diye sorması da bunun gibidir. Peygamber (sav) da: "Evet alabilirsin" demişti.⁽¹⁾

Burada Hind kocasından cimrilikle, kendisine ve çocuklarına zalimlik etmekle sözettiği halde, Peygamber onu gıybet eden olarak değerlendirmemektedir. Çünkü onun bu davranışının yapmaması gerektiğini söylememiştir. Aksine Peygamber onun lehine fetva vererek ona cevap vermiştir. İşte bir kimseden kötülükle sözetmekte bir fayda bulunması halinde de durum böyledir. Peygamber Efendimizin: "Muaviye'ye gelince o malı bulunmayan fakir bir kimsedir. Ebu Cehme gelince, o da omuzundan asasını indirmez."⁽²⁾ buyruğu gibi.

Bu caizdir, onun maksadı ise Fatıma bint. Kays'ın onlardan birisi ile evlenecek olursa, bir yanlışlık yapmaması idi. Bütün bu açıklamaları el-Muhâsibî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- yapmıştır.

10- Tiksinti Veren Örnek ve Allah'tan Korkmak:

"(تَبَّأَ): **Ölmüş**" buyruğu ye harfi şeddeli olarak: (تَبَّأَ) diye de okunmuştur. Bu lafız "**et**"den hal olarak nasbedilmiştir. Bununla birlikte "**kardeş**"den hal olarak nasbedilmesi de mümkündür.

Yüce Allah onlardan herhangi bir kimsenin kardeşinin leşini yemesini sevmeyeceğini ikrar ettirdikten sonra, akabinde "**İşte bundan tiksindiniz**" diye buyurmaktadır. Bu iki şekilde açıklanabilir:

1- Siz nasıl ki leşi yemekten tiksiniyor iseniz, aynı şekilde gıybetten de böylece tiksiniyorsunuz. Bu anlamdaki açıklama Mücahid'den rivayet edilmiştir.

2- Sizler insanların sizin gıybetinizi yapmasını hoş karşılamıyorsunuz. O halde başkalarının gıybetini yapmayı da hoş karşılamayınız.

el-Ferra dedi ki: Bundan tiksindiniz. O halde siz de bu işi yapmayınız.

Lafız itibariyle haber, anlam itibariyle emir olduğu da söylenmiştir. Yani bundan tiksiniyorsunuz.

"**Allah'tan korkun!**" buyruğu ona atfedilmiştir. Daha önce geçen

"**Kaçının ve kusurunu araştırmayın**" buyruklarına atfedildiği de söylenmiştir. "**Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, Rahimdir.**"

(1) *Buhari*, II, 769, V, 2052, 2054, VI, 2626; *Müslim*, III, 1338; *Darimi*, II, 211; *Darimi*, II, 211; *Darakutni*, IV, 234; *Ebu Davud*, III, 289; *Nesai*, VIII, 246; *İbn Mace*, II, 769; II, 580; *Müsned*, VI, 39, 50, 206.

(2) *Müslim*, II, 1114; *Darimi*, II, 182; *Tirmizi*, III, 440; *Ebu Davud*, II, 285; *Nesai*, VI, 75; *Muvatta*, II, 580; *Müsned*, VI, 412.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾

13. Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi birbirinizle tanışasınız diye uluslara ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki Allah katında sizin en şerefliiniz, en takvalı olanınızdır. Muhakkak Allah, en iyi bilendir, herşeyden haberdar olandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

*1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Yaratılış İtibariyle İnsanların
Birbirlerine Eşitliği:*

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık” buyruğunda Adem ile Havva’yı kastetmektedir.

Âyet-i kerime Ebu Hind hakkında inmiştir. Bunu Ebu Davud *“el-Merasil”* adlı eserinde zikretmektedir: Bize Amr b. Osman ile Kesir b. Ubeyd anlattı, dediler ki: Bize Bakıyye b. el-Velid anlattı, dedi ki: Bana ez-Zührî anlattı, dedi ki: Rasûlullah (sav) Benu Beyadalılara, Ebu Hind ile kendilerinden bir hanımı evlendirmelerini emretti. Onlar da Rasûlullah (sav)’a: Biz kölelerimizi kızlarımızla mı evlendirelim? dediler. Bunun üzerine şanı yüce Allah: **“Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi... uluslara ve kabilelere ayırdık”** âyetini indirdi. ez-Zührî dedi ki: Âyet özel olarak Ebu Hind hakkında inmiştir.⁽¹⁾

Ayet-i kerimenin Sabit b. Kays b. Şemmâs ve onun kendisine yer açmayan kişiye: Ey filan kadının oğlu demesi hakkında indiği de söylenmiştir. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: “Filan hanımın adını anan kimdi?” diye sordu. Sabit: Ben ey Allah’ın Rasûlü, dedi. Bu sefer Peygamber (sav): “Buradakilerin yüzlerine bir bak dedi.” Baktı, Peygamber: “Ne gördün?” diye sordu, o da beyaz, siyah ve kırmızı tenliyi gördüm deyince, Peygamber şöyle buyurdu: “Sen takva ile olması müstesna bunlara üstün olamazsın.” Bunun üzerine bu âyet Sabit hakkında nazil oldu. Ona yer açmayan kişi hakkında da: **“Ey iman edenler! toplantı yerlerinde size yer açın, denildiğinde genişletin...”** (el-Mücadele, 58/11) âyeti indi.

(1) Ebu Davud, *el-Merasil*, s. 195 Ebu Hind’in evlendirilmesei ile ilgili rivayetten bu âyetin tefsirinin sonlarında birdaha söz edilecektir. Oraya da bakınız.

İbn Abbas dedi ki: Mekke fethi gününde Peygamber (sav) Bilal'e emir vermesi üzerine Ka'be'nin damına çıkıp ezan okudu. Attab b. Esid b. Ebi'l-l-ys şöyle dedi: Bugünü görmeden önce babamın ruhunu alan Allah'a hamdolsun. el-Haris b. Hişam da: Muhammed ezan okumak üzere şu siyah kargadan başkasını bulamadı mı? dedi. Süheyl b. Amr da: Allah bir şeyi diledi mi onu değiştirir, dedi. Ebu Süfyan ise: Ben hiçbir şey demiyorum. Çünkü semanın Rabbinin söylediğini haber vereceğinden korkarım. Cebrail, Peygamber (sav)'a gelerek neler söylediklerini ona haber verdi. Onları çağırdı ve neler söylediklerini sordu, onlar da ikrar ettiler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirerek soylarla öğünmeyi, mal çokluğuyla öğünmeyi, fakirleri küçümsemeyi yasakladı. Çünkü asıl gözönünde bulundurulması gereken takvadır. Yani herkes Adem ile Havva'dandır, üstünlük ancak takva iledir.

Tirmizî'de şu rivayet yer almaktadır: ...İbn Ömer'den rivayete göre Rasûlullah (sav) Mekke'de verdiği hutbesinde şöyle dedi: "Ey insanlar! Şüphesiz ki Allah sizden cahiliye kibrini ve ataları ileri sürerek büyüklenmeyi gidermiş bulunuyor. İnsanlar iki türdür: Ya birisi iyilik yapan, takva sahibi olup Allah katında üstün ve değerlidir. Ya günahkar ve bedbaht birisi olup, Allah katında da değersizdir. İnsanlar Adem'in çocuklarıdır. Allah Adem'i topraktan yaratmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık ve sizi birbirinizle tanışasınız diye uluslara ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki Allah katında sizin en şerefliiniz, en takvalı olanınızdır. Muhakkak Allah en iyi bilendir, herşeyden haberdar olandır"** diye buyurmuştur. Tirmizî bu hadisi Ali b. el-Medinî'nin babası Abdullah b. Cafer'den rivayet etmiştir. O ise zayıf bir ravidir. Onun zayıf olduğunu Yahya b. Maîn ve başkaları söylemiştir.⁽¹⁾

Taberî "*Adabu'n-Nufus*" adlı eserinde şunu rivayet etmektedir: Yine bana Yakub b. İbrahim anlattı, dedi ki: Bana İsmail anlattı, dedi ki: Bana Said el-Cureyrî, Ebu Nadra'dan anlattı. Ebu Nadra dedi ki: Bana yahut bize Rasûlullah (sav)'ın Mina'da teşrik günlerinin ortasında bir deve üzerinde iken vermiş olduğu hutbesinde hazır bulunanlardan birisi anlattı. Peygamber buyurdu ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ki sizin Rabbiniz birdir. Şüphesiz ki sizin babanız da birdir. Şunu bilin ki arab olan birisinin arab olmayana, arab olmayan birisinin arab olana, siyahın kırmızıya, kırmızının siyaha, takva ile olması hali müstesna, hiçbir üstünlüğü yoktur. Söyleyin, ben tebliğ ettim mi? Onlar: Evet dediler. Peygamber de: "O halde hazır bulunan burada bulunmayana bildirsin" diye buyurdu.⁽²⁾

(1) Tirmizi, V, 389; Müsned, II, 523.

(2) Müsned, V, 411; Heysemi, Mecmâ', III, 266.

Yine adı geçen eserde Malik el-Eş'arî'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah sizin makam ve mevkilerinize, neseblerinize, bedenlerinize, mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin kalplerinize bakar. Her kimin salih bir kalbi varsa, Allah ona karşı şefkat duyar. Şüphesiz siz Adem'in oğullarısınız. O'nun aranızdan en sevdiği kişi sizin en takvalı olanınızdır."⁽¹⁾

Bu anlamda Ali (r.a)'ın şiirlerinden olup meşhur olmuş şu beyitler vardır:

الناس من جهة التمثيل أكفاء	أبوهم آدم والأم حواء
نفس كنفس وأرواح مشاكلة	وأعظم خلقت فيهم وأعضاء
فإن يكن لهم من أصلهم حسب	يفأخرون به فالطين والماء
ما الفضل إلا لأهل العلم إنهم	على الهدى لمن استهدى أدلاء
وقدّر كل امرئ ما كان يحسنه	وللرجال على الأفعال سيماء
وضد كل امرئ ما كان يجله	والجاهلون لأهل العلم أعداء

"İnsanlar suret bakımından denktir birbirlerine,
Babaları Adem'dir, anneleri Havva'dır onların.
Bir nefis benzer diğerine, ruhlar da andırır birbirini,
Onlarda kemikler yaratılmış ve azaları vardır onların.
Eğer asılları itibariyle onların bir şerefleri varsa,
Kendisiyle karşılıklı öğünecekleri o su ve çamurdur.
Fazilet ancak ilim ehlinindir, çünkü onlar
Hidayet üzredirler, hidayeti arayanlara gösterirler doğruyu.
Herkesin değeri güzel yaptığı şeye göredir,
İnsanların fiilleri üzerinde alametleri vardır.
Her kişinin zıttına ise bilmediği şey durur,
Cahiller de ilim ehline düşmandır."

2- Yüce Allah Dileseydi İnsanları Başka Bir Yoldan da Yaratırdı:

Yüce Allah bu âyet-i kerimede insanları bir erkek ve bir dişiden yarattığını açıklamaktadır. Aynı şekilde en-Nisa Sûresi'nin başında da (4/1) bunu böylece açıklamaktadır. Şâyet dileseydi Adem'i yarattığı gibi, bunların ikisi olmadan da yaratabilirdi yahut İsa'yı yarattığı gibi erkeksiz yahut Havva'yı yarattığı gibi iki cihetten birisi olan dişisiz yaratabilirdi. İşte ilahi kudret için mümkün olan bu şekilde yüce Allah başka bir varlık yaratmış değildir. Riva-

(1) Taberani, *Kebir*, III, 297; Heysemi, *Mecmâ'*, X, 231, ravilerinden Yahya b. Abdulhamid'in zayıf olduğu kaydıyla.

yet olunduğuna göre yüce Allah Havva'yı Adem'den, ondan çekip aldığı kaburga kemiklerinden birisinden yaratmıştır. İlahi kudret açısından mümkün olan diğer kısım da bu kabul edilebilir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

3- Bir Kimsenin Nesebini Reddedmesinin Cezası:

Yüce Allah insanı erkek ve dişiden yaratmış, onlar arasında neseb, sıhri akrabalıklar, uluslar ve kabileler halinde yaratmıştır. Bu yaratılışlar arasında da onların birbirlerini tanımalarını takdir etmiş, takdir ettiği ve kendisinin daha iyi bildiği bir hikmet dolayısıyla da aralarındaki akrabalık bağlarını ve bu bağların gözetilmesini tesbit etmiştir. Böylelikle herkes kendi nesebine sahib çıkar olmuştur.

Herhangi bir kimse başkasının nesebini reddedecek olursa, iftirada bulunmuş olacağından kendisine had vurulmasını gerektirir. Mesela, kabilesinin ve soyunun nesebini red ederek, mesela Arap olana: Ey acem, acem olana da: Ey Arap demesi ve buna benzer nesebin gerçek anlamıyla nefyedildiği diğer ifadelerde de bu böyledir.

4- İnsan Hem Erkekten, Hem Dişiden Yaratılır:

Öncekilerden kimisi ceninin sadece erkeğin suyundan yaratılmış olduğunu, annenin rahminde de beslenip büyüdüğünü ve rahimdeki kandan geliştiğini ileri sürmüşlerdir. Buna delil olarak da yüce Allah'ın: *"Biz sizi hakir bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yerde tuttuk."* (el-Murselat, 77/21) buyruğu ile *"Sonra O, onun suyunu bayağı bir sudan meydana gelen bir süzmeden kılmıştır."* (es-Secde, 32/8); *"O dökülen meniden bir damla değil miydi?"* (el-Kiyame, 75/37) buyruklarını delil göstermişlerdir. Onlara göre bu buyruklar yaratılışın tek bir sudan olduğunu göstermektedir.

Doğrusu ise yaratmanın bu âyet sebebiyle hem erkeğin suyundan, hem de kadınınkinden yaratıldığıdır. Çünkü bu âyet-i kerime tevil ihtimali bulunmayan açık bir nasstır. Ayrıca yüce Allah'ın: *"O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır. O su omurga ile göğüs kemikleri arasından çıkar."* (et-Tarık, 86/6-7) buyruğu da buna delildir. Bundan maksat ileride açıklanacağı üzere, erkeklerin omurgaları ile kadınların göğüs kemikleridir.

Karşı görüşü savunanların ileri sürdükleri delillerdeki ifade ise azami olarak şunu ortaya koymaktadır: Yüce Allah insanın sudan, bir süzmeden ve bir nutfeden yaratıldığını belirtmektedir. Ancak bunu anne babadan sadece birisine izafe etmemektedir. O halde bu, suyun ve süzme ile nutfenin zikrettiğimiz buyrukların delaleti ile her ikisinden olduğuna delil teşkil etmekte-

dır. Aynı şekilde tıpkı erkeğin suyunun olduğu gibi, kadının da suyu olduğunu ve bundan dolayı da -daha önce eş-Şura Sûresi'nin sonlarında (42/49-50. âyet, 2. başlık ve devamında) geçtiği üzere- benzerliğin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yüce Allah, Nuh (a.s) kıssasında da: *"Su önceden takdir edilmiş bir emir üzere birbirine kavuştu."* (el-Kamer, 54/12) diye buyurmaktadır. Burada ise semanın suyu ile yerin suyunu kastetmektedir. Çünkü kavuşma ancak iki şey tarafından sözkonusu olur. O halde yüce Allah'ın: *"Sonra O, onun soyunu bayağı bir sudan meydana gelen bir süzmeden kılmıştır."* (es-Secde, 32/8) buyruğu ile *"Biz sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?"* (el-Mürselat, 77/20) buyruğunda iki ayrı suyun kastedildiği inkar olunamaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Uluslar ve Kabileler (Şuub ve Kabail):

"Ve sizi... uluslara ve kabilelere ayırdık." buyruğunda sözü edilen **"şuub: uluslar"** kabilelerin başlarıdır. Rabia, Mudar, Evs ve Hazreç gibi. Bunun tekili "şın" harfi üstün olarak "şa'b" diye gelir. Onlara bu ismin verililiş sebebi ağacın dallarının şubeleri gibi ayrılıp, bir noktada toplanmaları dolayısıyladır. "Şa'b" zıt anlamlı kelimelerdendir. Nitekim bir şeyi toplamayı ifade etmek üzere: *"(شعبه): Onu topladım"* denilir. Matkab ve biz anlamına kullanılan: *"(المشعب)"* da buradan gelmektedir. Çünkü onun vasıtasıyla hem biraraya getirilir, hem ayrılır. Şair de şöyle demiştir:

فَكَابَ عَلَى حُرِّ الْجَبِينِ وَمُتَقٍ بِمَذْرِيَةٍ كَأَنَّهُ ذَلَقُ مِشْعَبٍ

"Yüzüstü yıkılmış ve korunuyor,

Bir boynuz ile sanki o keskin bir matkab gibidir."

"(شعبه): Onu dağıttım" demektir. Ölümüne ayırıcı olduğundan ötürü "şu'ûb" denilmesi de buradan gelmektedir. "Şi'b" de dağ yolu demektir, çoğulu da "şi'âb" diye gelir. el-Cevherî dedi ki: Şi'ûb Arap ve Arap olmayanların kabilelerinden ayrılan kollara denilir, çoğulu da "şu'ûb" diye gelir. Şu'ûbiye ise arabların Arap olmayanlara üstün olmadıklarını söyleyen bir kesimdir. Hadiste geçen: "Şu'ûbdan bir adam müslüman oldu" ifadesi ise Arap olmayanlardan birisini kastetmektedir. Şa'b de büyük kabile demektir. Bu kabilelerin kendisine nisbet olunduğu atalarıdır. Yani bu ata onları toplar ve birarada tutar.

İbn Abbas dedi ki: Şu'ûb cumhur (büyük kalabalık) demektir, Mudar gibi. Kabileler ise onun boylarıdır.

Mücahid dedi ki: Şu'ûb nesebin uzak olanı, kabileler ise ona göre daha yakın olanıdır. Yine ondan nakledildiğine göre şu'ûb daha yakın olan nesebi ifade eder. Katade de böyle demiştir. Birinci görüşü ondan el-Mehdevî, ikincisini ise el-Maverdî nakletmiştir. Şair de şöyle demiştir:

رأيت سعوداً من شعوب كثيرة فلم أر سعداً مثل سعد بن مالك

“Ben bir çok şa'blerde pek çok Sa'dlar gördüm,
Fakat Sa'd b. Malik gibi bir Sa'd görmedim.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

قبائل من شعوب ليس فيهم كريم قد يُعَدُّ ولا نجيب

“Şa'blerden birtakım kabileler ki aralarında yoktur,
Kerim sayılacak ve asaletli birisi.”

Şu'ûb'un, Kahtan'dan Yemen arabları olduğu, kabilelerin ise Rabia, Mudar ve Adnan'ın sair kolları oldukları da söylenmiştir.

Şu'ûb'un acemlerin kolları, kabilelerin de Arapların kolları oldukları da söylenmiştir.

Bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Şu'ûb mevali (arablara vela ile mensub olanlar), kabileler ise Araplardır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buna göre şu'ûb Hindliler, Dağlılar ve Türkler gibi neseblerinin aslı bilinmeyenlerdir. Kabileler ise Araplardandır.

el-Maverdî dedi ki: Şu'ûb'un kenar ve uzak yerler ile dağ yollarına nisbet olunanlar, kabilelerin ise neseb bakımından ortak olan kimseler olma ihtimali de vardır. Şair de şöyle demiştir:

وتفرقوا شعباً فكل جزيرة فيها أمير المؤمنين ومنبر

“Ve onlar şubelere ayrıldılar, artık her bir adada,
Bir emiru'l-müminin ve bir de minber vardır.”

Ebu Ubeyd, İbnu'l-Kelbî'den, o babasından şöyle nakletmektedir: Şa'b kabilelerden daha büyüktür, ondan sonra fasile, sonra imare, sonra batn, sonra da fahiz gelir.

Önce şa'b, sonra kabile, sonra imaret, sonra batn, sonra fahiz, sonra fa-
zile, sonra aşire geldiği de söylenmiştir. Edebiyatçılardan birisi bunları na-
zım halinde şöylece ifade etmiştir:

اقصد الشعب فهو أكثر حي	عدداً في الحواء ثم القبيلة
ثم تتلوها العمارة ثم ال	بطن والفخذ بعدها والفصيلة
ثم من بعدها العثيرة لكن	هي في جنب ما ذكرناه قليلة

“Sen Şa’ba bak, çünkü o en kalabalık olandır,
insanların barındığı
yerlerde; sonra kabile gelir,
Arkasından imare gelir, sonra batn,
Daha sonra fahiz ve fasile gelir.
Bundan da sonra aşiret gelir, fakat o
Sözünü ettiklerimizin yanında pek azdır.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

قبيلة قبلها شعب وبعدهما	عمارة ثم بطن تلوة فخذ
وليس يزوي الفتى إلا فصيلته	ولا سداد لِسْهُمْ ماله قَدْذ

“Kabile, ondan önce şa’b gelir, ikisinden sonra ise
İmaret, sonra batn, arkasından fahiz gelir.
Kişiyi kendi fasilesinden başkası barındırmaz,
Arkasında tüyü bulunmayan ok ise doğru gidemez.”

6- Allah Katındaki Değerin Ölçüsü Takvadır:

Yüce Allah’ın: “**Şüphesiz ki Allah’ın katında sizin en şerefliiniz, en tak-
valı olanınızdır.**” buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden ez-Zuhruf Sû-
resi’nde yüce Allah’ın: “*Ve muhakkak ki o, sana ve senin kavmine büyük bir
şereftir*” (ez-Zuhruf, 43/44) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerimede yüce Allah’ın ve Rasûlünün nezdinde asıl gözönün-
de bulundurulmanın kişinin şerefi ve soyu olmayıp takvası olduğunu gösteren
bir özellik bulunmaktadır.

“(اِنْ) : **Şüphesiz ki**” buyruğu üstün ile; (اَلْ) diye de okunmuştur. Sanki:
Niçin neseblerle övünüyor diye sorulmuş da ona: Çünkü Allah nezdinde

sizin en şerefliiniz en soylu olanınız değil, en takvalı olanınızdır denilmiş gibi olmaktadır.

Tirmizî'deki rivayete göre Semura, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Haseb (şeref) maldır, kerem (üstünlük, şerefliilik, değerlilik) de takvadır." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Bu da yüce Allah'ın: **"Şüphesiz ki Allah'ın katında sizin en şerefliiniz, en takvalı olanınızdır"** buyruğunun kapsamına girer. Peygamber (sav)'ın şu açık ifadeleri bize ulaşmış bulunmaktadır: "Kim insanların en şerefliisi olmak istiyor ise Allah'tan korksun."⁽²⁾

"Allah korkusu: Takva" ise, emir ya da nehy olsun yüce Allah'ın çizdiği sınırlara riayet etmek ve sahib olunmasını emrettiği niteliklere sahib olmak, yasakladığı şeylerden de uzak durmak demektir. Yine bu anlamdaki açıklamalar daha önce başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde yüce Allah şöyle buyuracaktır: Şüphesiz Ben bir neseb yarattım, siz de bir neseb tesbit ettiniz. Ben sizin en şerefliinizin, en takvalınız olduğunu ortaya koydum, siz ise bunu kabul etmeyerek filan oğlu filan dediniz. Bugün Ben kendi nesebimi yükseltiyor, sizin uydurduğunuz nesebleri alçaltıyorum. Nerede takva sahibleri? Nerede takva sahibleri?"⁽³⁾

Taberî de Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: "Şüphesiz ki kıyamet gününde Benim gerçek dostlarım takva sahibleridir. Her ne kadar kimi nesebler, kimi neseblerden daha yakın ise de. İnsanlar amellerle gelirler, siz ise dünyayı boynunuz üzerinde taşımış olarak geleceksiniz ve: Ey Muhammed... diyeceksiniz. Ben de böyle böyle diyeceğim" diyerek her iki yanını (sağa sola) çevirdi.⁽⁴⁾

Müslim'in, *Sahih*'inde Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'ı alçak sesle değil, yüksek sesle şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz benim babamın akrabaları benim dostlarım (velilerim) değildir. Benim gerçek dostum, Allah ve salih olan müminlerdir."⁽⁵⁾

Ebu Hureyre'den rivayete göre Peygamber (sav)'a: İnsanların en şerefli-

(1) *Tirmizi*, V, 390; *Darakutni*, III, 302; İbn Mace, II, 1410; *Müsned*, V, 10.

(2) Hakim, *Müstedrek*, IV, 301.

(3) Taberani, *Sağir*, I, 383; Deylemi, *Firdevs*, V, 228; aynı manada az lafzi farklarla: Hakim, *Müstedrek*, II, 503; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, IV, 289; Heysemi, *Mecmâ'*, VIII, 84, ravilerinden Talha b. Amr'ın "metruk" bir ravi olduğu kaydıyla.

(4) İbn Receb, *Camiu'l-Ulûm*, I, 347; Aynı manada yakın lafızlarla: Taberani, *Kebir*, V, 45, 46.

(5) *Buhari*, V, 2233; *Müslim*, I, 197.

si hangisidir? diye sorulmuş, o da: "İbrahim'in oğlu İshak'ın oğlu Yakub'un oğlu Yusuf'tur" diye buyurmuş. Onlar, hayır biz sana bunu sormuyoruz dediler. Peygamber: "O halde Allah katında onların en şereflipleri en takvalı olanlarıdır." Yine: Biz sana bunu sormuyoruz, dediler. Bu sefer: "Siz bana Arapların cevherlerini mi (soruyorsunuz)" diye buyurdu. "Cahiliye döneminde onların en hayırlıları İslâm döneminde de -fakih olmaları şartıyla- en hayırlılarıdır."⁽¹⁾ Şair bu hususta şöyle demiştir:

ما يصنع العبد بعز الغنى والعز كل العز للمُتقى
من عرف الله فلم تغنه معرفة الله فذاك الشقي

"Kişi zenginliğin verdiği izzeti ne yapsın?

Çünkü izzet denilen şey, bütünüyle takvalınınıkidir.

Allah'ı bilip tanıdığı halde, Allah'ı bilip tanıması,

Kişiyi müstağni kılmazsa eğer, işte asıl odur bedbaht olan."

7- Nikahta Denklik (Kefaet) te Takvanın Dışında Neseb (Soy-Sop)

Gözönünde Bulundurulabilir mi?

Taberî şu rivayeti zikretmektedir: Bana Ömer b. Muhammed anlattı, dedi ki: Bize Ubeyd b. İshak el-Attar anlattı, dedi ki: Bize Mendel b. Ali, Sevr b. Yezid'den anlattı, o Salim b. Ebi'l-Ca'd'den dedi ki: Ensardan bir adam bir kadın ile evlendi. Şerefi hususunda ona eleştirilerde bulunuldu. Adam: Ben bu kadın ile şerefi dolayısıyla evlenmiş değilim, ben onunla dini ve ahlaki dolayısıyla evlendim. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bununla birlikte Hacib b. Zürara hanedanından olmamasının sana bir zararı yoktur" (ya da: ...ne zararı var?) diye buyurdu. Sonra Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ki şanı yüce Allah İslâm'ı gönderdi. İslâm sayesinde aşağılarda olanı yükseltti, onun sayesinde eksik olanı tamamladı. İslâm sayesinde kınamayı kaldırdı. Hiçbir müslümana kınama olmaz. Çünkü bu tür kınamalar ancak cahiliye dönemi kınamaları olabilir."

Yine Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ben takvalı davranmam sebebiyle aranızda Allah'tan en çok korkanınız ve en bilgili olanınız olduğumu ümit ederim."⁽²⁾ Bundan dolayı Peygamber (sav) Allah nezdinde insanların en üstünü ve en şerefliisidir.

(1) Buhari, III, 1224, 1235, 1238, IV, 1729; Müslim, IV, 1846; Darimi, I, 84; Müsned, II, 431.

(2) Bu hadis şöyle de tercüme edilebilir: "Ben aranızda Allah'tan en çok korkan ve ne ile en takvalı olacağımı en iyi bilen kişi olacağımı ümit ederim." Müslim, II, 781; Ebu Davud, II, 312; Muvatta, I, 289; Müsned, II, 67, 245.

İbnu'l Arabî dedi ki: İşte nikahta kefaet (denklik) hususunda Malik'in gözönünde bulundurduğu budur. Abdullah, Malik'ten: Azadlı köle arab olan hanımla evlenebilir dediğini ve bu âyet-i kerimeyi delil gösterdiğini rivayet etmiştir. Ebu Hanife ile Şafiî ise: Şeref ve mal gözönünde bulundurulur, demişlerdir.

Sahih'te, Aişe'den gelen rivayete göre Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rabia -ki Peygamber (sav) ile birlikte Bedir'de bulunanlardan birisi idi- Salim'i evlat edinmiş, sonra da ona kardeşi el-Velid b. Utbe b. Rabia'nın kızını nikahlamıştı. Salim de o sırada ensardan bir kadının mevlası (kölesi) bulunuyordu. ez-Zubeyr'in kızı Dubaa, el-Mikdad b. el-Esved'in nikahı altında idi.

Derim ki: Abdu'r-Rahman b. Avf'ın kızkardeşi Bilal'in nikahı altında, Cahş kızı Zeyneb, Zeyd b. Harise'nin nikahı altında idi. İşte bunlar mevali'den olan erkeklerin arab kadınlar ile evlenmesinin caiz olduğuna delildir. Kefaet sadece din hususunda gözönünde bulundurulur.

Yine buna delillerden birisi Sehl b. Sad'ın **Sahih-i Buhari**'de yer alan şu rivayetidir: Peygamber (sav)'ın bulunduğu yerden bir adam geçmiş, Peygamber de: "Şu adam hakkında ne dersiniz?" diye sormuş, onlar: Bu adam eğer bir kıza talib olursa, o kızın ona nikahlanmasına layıktır. Eğer bir kimseye şefaet etmek isterse, şefaati kabul edilir, eğer konuşursa sözü dinlenir. Sonra Peygamber sustu. Bu sefer müslüman fakirlerden bir adam geçti yine: "Bu adam hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Onlar: Eğer bir kıza talib olursa, ona verilmez. Şâyet şefaetçi olmak isterse, şefaati kabul edilmez, konuşursa sözü dinlenmez. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bu ötekinin benzeri yeryüzü dolusu kadar kimselerden hayırlıdır."⁽¹⁾

Yine Rasûlullah (sav): "Kadın malı, güzelliği ve dini -bir rivayette de: şerefi- dolayısıyla nikahlanır. Elleri toprakla dolasıca! Sen dindar olanını nikahlamaya bak!" diye buyurmuştur.⁽²⁾

Selman, Ebu Bekir'den kızını istemiş ve onun isteğini kabul etmişti. Ömer'den kızını istemiş, önce vermek istememiş, sonra Selman'dan kızını nikahlamasını istediye de Selman buna yanaşmamıştı. Bilal, el-Bukeyr'in kızını istemiş, kardeşleri kabul etmemişti. Bunun üzerine Bilal: Ey Allah'ın Rasûlü, ben el-Bukeyr'in oğullarından neler çekiyorum? Onlardan kızkardeşlerini istedim, bana vermediler, bana eziyet ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Bilal adına öfkelenildi. Kardeşleri bunu haber alınca, kızkardeşlerine giderek: Senden dolayı çektiğimiz nedir? dediler. Kızkardeşleri: Ben işimi

(1) *Buhari*, V, 1958, 2369; *İbn Mace*, II, 1379.

(2) *Buhari*, V, 1958; *Müslim*, II, 1086; *Darimi*, II, 179; *Darakutni*, III, 302, 303; *Nesai*, VI, 65.

(beni nikahlama yetkisini) Rasûlullah (sav)'a bırakıyorum, dedi. Onlar da onu (Bilal ile) evlendirdiler.

Peygamber (sav) da kendisine hacamat yaptığı sırada Ebu Hind hakkında şöyle demişti: “Ebu Hind'e hanım verip, nikahlayınız. Onunla evlendiriniz.”⁽¹⁾ Ebu Hind o sırada Beyada oğullarının mevlası idi.

Darakutnî de ez-Zührî'den, o Urve'den, o Aişe'den rivayet ettiği hadise göre Beyada oğullarının mevlası olan Ebu Hind, hacamat yapan bir kimse idi. Peygamber (sav)'a hacamat yapmış, bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: “Yüce Allah'ın imanı kalbinde şekillendirdiği bir kimseyi görmekten memnun olacak kimseler Ebu Hind'e baksınlar.” Yine Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Ona kız veriniz, onu nikahlayıp evlendiriniz (kız alınız, isteyiniz).”⁽²⁾

el-Kuşeyrî Ebu Nasr dedi ki: Nikahta kefaet hususunda neseb bazan gözönünde bulundurulabilir. Bu ise peygamberlik şeceresine nesebinin ulaşması yahut peygamberlerin mirasçısı olan alimlere ya da zühd ve salah bakımından imrenilen kimselere ulaşması halinde söz konusu olur. Takva sahibi bir mümin, soylu bir günahkardan faziletlidir. Eğer her ikisi de takvalı iseler bu takdirde aralarından soylu olana öncelik tanınır. Takva bakımından birbirine eşit oldukları takdirde namazda genç olanın yaşlı olana öncelik tanınmasında olduğu gibi.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾

14. Bedevi arablar: “İman ettik” dediler. De ki: “Siz iman etmediniz, fakat teslim olduk deyin. İman henüz kalblerinize girmemiştir. Eğer Allah'a ve Rasûlüne itaat ederseniz, amellerinizden herhangi bir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah mağfiret edicidir, çok esirgeyicidir.”

(1) *Ebu Davud*, II, 233; İbn Hibban, *Sahih*, IX, 375, XIII, 442; Hakim, *Müstedrek*, II, 178; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 136.

(2) *Darakutni*, III, 300; Taberani, *Evsat*, VI, 329.

Âyet-i kerime, Esed b. Huzeyme oğullarından bedevi olan Araplar hakkında inmiştir. Bunlar Rasûlullah (sav)'ın huzuruna bir kıtlık yılında gelmiş ve zahiren şehadet kelimelerini getirmişti. Ancak içten içe mümin değillerdi. Medine yollarını pisliklerle berbat etmiş, fiyatlarının yükselmesine sebep olmuşlardı. Rasûlullah (sav)'a: Biz sana yüklerimizle, ailelerimizle birlikte geldik. Filanoğulları seninle çarpıştığı gibi, biz de seninle savaşmadık. Bunun için bize zekattan bir şeyler ver, demeye ve Peygamber Efendimize minnet etmeye başlamışlardı. Yüce Allah da onlar hakkında bu âyet-i kerimeyi indirdi.

İbn Abbas dedi ki: Âyet-i kerime hicret etmeden önce "muhacir" adını almak isteyen bedevi Araplar hakkında inmiştir. Allah da onların bedevi arabalara ait isimleri bulunduklarını onlara "muhacirler" denilmeyeceğini bildirdi.

es-Süddî dedi ki: Bu âyet-i kerime el-Feth Sûresi'nde sözü edilen bedevi arabalar hakkında inmiştir. Bunlar Muzeyne, Cuheyne, Eslem, Ğıfar, Dîl ve Eşcalılara mensub bedevi Araplardır. Malları ve canları güvenlik altında olsunlar diye: iman ettik, demişlerdi. Medine'ye gelmeleri istenince geri durdular. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Özetle, âyet-i kerime bazı bedevi Araplar hakkında hususidir. Çünkü onlar arasından yüce Allah'ın da belirttiği üzere Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimseler de vardır. Yüce Allah'ın: **"Fakat teslim olduk deyin"** buyruğu, biz öldürülmek ve çoluk çocuğumuz esir alınmak korkusuyla teslimiyet gösterdik, demektir. İşte bu münafıkların niteliğidir. Çünkü onlar kalpleri iman etmediği halde zahiren iman etmiş görünmekle, ölüm ve esaretten kurtuldular. İmanın gerçeği kalb ile tasdiktir. İslâm Peygamber (sav)'ın getirdiklerini zahiren kabul etmektir. Bu da kişinin kanını dökülmekten kurtarır.

"Eğer Allah'a ve Rasûlüne itaat ederseniz" yani ihlasla iman ederseniz "amellerinizden herhangi bir şeyi eksiltmez."

("لَا تَلِيَهُ وَيْلُوهُ"): Onu (ondan) eksiltti, eksiltir" demektir.

Ebu Amr: ("لَا يَالِيَكُم"): Sizden... eksiltmez" diye hemzeli: ("أَلَيْتَ أَلَيْتَ")'den gelen bir fiil diye okumuştur. Ebu Hatim'in tercih ettiği de budur. Bu tercihi ni yüce Allah'ın: ("وَمَا أَلْتَأَمُّ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ"): *Amellerinden de bir şey eksiltmeyiz.* (et-Tur, 52/21) buyruğunu gözönünde bulundurmuş olmaktadır. Şair şöyle demiştir:

أَبْلِغْ بَنِي ثَعْلٍ عَنِّي مُغْلَفَةً جَهْدَ الرُّسَالَةِ لَا أَتَأْ وَلَا كَذِبًا

"Sualoğullarına benden bir mesaj götür,
Mesajın en ileri şeklini; ne bir eksik, ne de yalan."

İlk okuma şeklini ise Ebu Ubeyd tercih etmiştir. Rube de şöyle demiştir:

وَلَيْلَةَ ذَاتِ نَدَى سَرَيْتُ وَلَمْ يَلْتَنِي عَنْ سَرَاهَا لَيْتُ

“Ve yağmurlu bir gecede yol aldım gece boyu,
O gece boyunca yol almamı hiçbir şey engellemedi.”

“(الله عن وجهه) : Onun gideceği işten alıkoydu” kullanımı da bu şekildedir. Yani burada: (فعل) veznindeki şekliyle, (أفعل) veznindeki şekli aynı anlamdadır.

Yine: “(ما آتاه من عمله شيئاً) : Onun amelinden hiçbir şeyini eksiltmedi” denilir, tıpkı: (الله) gibidir. Bunu da el-Ferra söylemiş ve şu beyiti zikretmiştir:

وَيَاكُلْنَ مَا أَغْنَى الْوَلِيُّ فَلَمْ يَلْتَ كَانَ بِحَافَاتِ النَّهَاءِ الْمَزَارِعَا

“Onlar baharın yağan ilk yağmurdan sonraki yağmurun bitirdiğini yerler ki, Sanki olgunlaşmamış (ekin)in etrafında tarlalar varmış gibi.”⁽¹⁾

Yüce Allah burada: “(ان) : İkisi amellerinizi eksiltmez” diye buyurmamıştır, çünkü yüce Allah’a itaat, Rasûle itaattir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾

15. Müminler ancak Allah’a ve Rasûlüne iman eden ve sonra da şüpheye düşmeyen, sonra da malları ve canları ile Allah yolunda cihad eden kimselerdir. İşte onlar sadık olanların ta kendileridir.

(1) Burada merhum Kurtubî beyitteki kelimelere dair birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar tercümeyle dercedildiğinden dolayı ayrıca çevirmeye gerek yoktur.

16. De ki: “Dininizi Allah’a mı öğretiyorsunuz? Halbuki Allah göklerde ve yerde bulunanları bilir. Allah herşeyi çok iyi bilendir.”

“Müminler ancak Allah’a ve Rasûlüne iman eden ve sonra da şüpheye düşmeyen” yani tasdik edip şüpheye düşmeyen, cihad ve salih amellerle de bunları gerçekleştiren, tahkike ulaştıran **“kimselerdir. İşte onlar”** imanlarında **“sadık olanların ta kendileridir.”** Yoksa öldürülmek korkusu ve kazanç elde etmek ümidi ile müslüman olanlarındaki değildir.

Ayet-i kerime nazil olunca bedevi arablar hem içte, hem de açıkta mümin olduklarına dair yemin ettiler ve bu yeminlerinde yalan söylediler. Bunun üzerine şu buyruk indi: **“De ki”** üzerinde bulunduğunuz **“dininizi Allah’a mı öğretiyorsunuz? Halbuki Allah göklerde ve yerde bulunanları bilir. Allah herşeyi çok iyi bilendir.”**

يَمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا ۖ قُلْ لَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ ۚ بَلِ اللَّهُ يَمْنُ
عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ اللَّهَ
يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

17. Onlar İslâm’a girdiler diye sana minnet ediyorlar. De ki: “Müslüman oldunuz diye bana minnet etmeyin. Bilakis sizi imana muvaffak etti diye Allah size minnet eder. Eğer siz doğru söyleyen kimseler iseniz.”

18. Muhakkak Allah göklerle yerin gizliliklerini bilir. Allah yapmakta olduklarınızı çok iyi görür.

“Onlar İslâm’a girdiler diye sana minnet ediyorlar” buyruğu: Biz sana ağırlıklarımızla, çoluk çocuğumuzla birlikte geldik, sözlerine işaret etmektedir. **“(An): Diye”** buyruğu, **“(An Aslma):** İslâm’a girdikleri için” takdirinde nasb konumundadır.

“De ki: Müslüman oldunuz diye” müslümanlığınızla **“bana minnet etmeyin. Bilakis sizi imana muvaffak etti diye Allah size minnet eder”** buyruğundaki: **“(An): Diye”** lafzı nasb konumunda olup: **“(An):** takdirindedir, **“(An):** takdirinde olduğu da söylenmiştir. Abdullah b. Mesud’un mushafında: **“(İz Madakm):** Size hidayet ettiği için” şeklindedir.

“Eğer siz” mümin olduğunuzu söylerken **“doğru söyleyen kimseler iseniz.”**

Asım **“sizi... muvaffak etti diye”** anlamındaki buyruğundaki: (إِنْ) 'in hem zeyi kesreli okumuştur. Ancak bu uzak bir ihtimaldir, çünkü daha sonra yüce Allah: (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ): **Eğer siz doğru söyleyen kimseler iseniz**” diye buyurmuştur. Halbuki “Eğer sizi doğru yola iletirse, o size minnet eder. Eğer doğru söylüyor iseniz” anlamında: (يَمُنْ عَلَيْكُمْ أَنْ يَهْدِيَكُمْ إِنْ صَدَقْتُمْ) denilmez. Güçlü okuyuş şekli: (أَنْ مَدَّكُمْ): Sizi... muvaffak etti diye” şeklindeki okuyuştur. Bu onların mümin olduklarına delil değildir. Çünkü ifadenin takdiri: Eğer siz gerçekten iman etmiş iseniz, bu Allah'ın sizin üzerinizdeki bir minneti, bir lütfudur şeklindedir.

“Muhakkak Allah göklerle yerin gizliliklerini bilir. Allah yapmakta olduklarınızı çok iyi görendir” buyruğundaki (بِمَا تَعْمَلُونَ): **Yapmakta olduklarınızı**” anlamındaki buyruğu İbn Kesir, İbn Muhaysın, Ebu Amr haber kipi olarak “ye” ile ve: “Bedevi Araplar... dediler” buyruğuna göre (“yapmakta olduklarını” anlamında) okumuşlardır. Diğerleri ise “te” ile (“yapmakta olduklarınızı” anlamında) ve muhatap kipi olarak okumuşlardır.

[Yazma nüshaların birinde şu ifade de yer almaktadır: “Doğrusunu bilen Allaktır. Dönüş ve varış yalnız O'nadır. Yüce ve büyük olan Allah'ın takdiri olmadıkça hiçbir şeye güç ve takat yetirilmez. O bana yeter, O ne güzel vekildir.] Yüce Allah'ın yardımıyla Kurtubî Tefsirinin onaltıncı cildi(nin arapça tercümesi) ve Hucurât Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir.

Kâf

Sûresi

1-45. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Tümüyle Mekke'de inmiştir. Kırkbeş âyettir.

el-Hasen, Ata, İkrime ve Cabir'in görüşüne göre bütünüyle Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise: Bir âyet müstesna, demişlerdir. O da yüce Allah'ın: *"Andolsun göklerle yeri ve aralarında olanları Biz altı günde yarattık; Bize bir yorgunluk da dokunmadı"* (Kâf, 50/38) buyruğudur.

Müslim'in, *Sahih*'inde Harise b. en-Numan'ın kızı Um Hişam'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Bizim tandırımız ile Rasûlullah (sav)'ın tandırı iki sene -yahut bir sene bir kaç ay- süre ile aynı idi. Ben *"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki..."* diye başlayan sûreyi ancak Rasûlullah (sav)'ın dilinden öğrenmiş bulunuyorum. O her cuma günü insanlara hutbe irad ettiğinde bu sûreyi okurdu.⁽¹⁾

Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayete göre, Ebu Vakid el-Leysî'ye, Rasûlullah (sav) kurban bayramı ile ramazan bayramı namazlarında hangi sûreleri okuduğunu sormuş, o da şöyle cevap vermişti: O bu iki bayram namazında *"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki..."* (diye başlayan sureyi) ve: *"O saat yaklaştı ve ay yarıldı"* (el-Kamer, 54/1) (diye başlayan sureyi) okurdu.⁽²⁾

Cabir b. Semura'dan gelen rivayete göre de Peygamber (sav) sabah namazında *"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki"* sûresini okur, ondan sonra da namazını kısa keserdi.⁽³⁾

(1) *Müslim*, II, 595; *Tirmizi*, VI, 435

(2) *Müslim*, II, 607; *Tirmizi*, II, 415

(3) *Müslim*, I, 337; *Müsned*, V, 91, 105.

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ
بَعِيدٌ ﴿٣﴾ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيفٌ
﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ ﴿٥﴾

1. Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki,
2. Bilakis kendilerine içlerinden bir uyarıp korkutan geldi diye hayret ettiler de kâfir olanlar: "Bu şaşılacak bir şeydir" dediler.
3. "Biz öldükten ve toprak olduktan sonra mı (diriltileceğiz)? Bu uzak bir dönüştür."
4. Biz, yerin onlardan neyin eksilteceğini muhakkak bilmişizdir. Yanimızda çok iyi tesbit eden bir kitab da vardır.
5. Hayır, hak kendilerine geldiğinde onu yalanladılar. O sebepten onlar pek karışık bir iş içindedirler.

"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki" buyruğunda genel olarak "kâf" lafzını cezm ile okumuşlardır. el-Hasen, İbn Ebi İshak ve Nasr b. Asım "fe" harfini esreli olarak "kâfi" diye okumuşlardır. Çünkü kesre sükunun kardeşidir. Sonu sakin olduğundan dolayı ona kesre ile hareke vermişlerdir. İsa es-Sakafî ise "fe" harfini en hafif hareke olan üstün ile okumuştur. Harun ve Muhammed b. es-Semeyka, ise "kâfu" şeklinde "fe" harfini ötreli okumuşlardır. Çünkü mebni kelimelerin son harfinin çoğunlukla görülen harekesi budur. "(مِنْذُ وَقَطُّ وَقَبْلُ وَبَعْدُ)": ...den beri, hiçbir, önce ve sonra" kelimeleri gibi.

Kâf'ın ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İbn Zeyd, İkrime ve ed-Dahhak, o, yeryüzünü kuşatan ve kendisinden dolayı da semanın yeşil görüldüğü yeşil zümrütten bir dağdır. Semanın her iki yanı onun üzerindedir. Sema ise onun üzerinde kubbe şeklinde örtülmüştür. İnsanların ele geçirdikleri zümrütler bu dağdan düşenlerdendir.

Bunu Ebu'l-Cevza, Abdullah b. Abbas'tan da rivayet etmiştir. el-Ferra dedi ki: Buna göre "kâf" lafzı üzerinde i'rabin açıkça ortaya çıkması gerekirdi. Çünkü bu durumda bu kelime bir harf değil, bir isim olur. (el-Ferra devamla) dedi ki: "Kâf" harfinin tek başına dağın adının bir harfi olarak zikredilmiş olma ihtimali de vardır. Şairin:

قُلْتُ لَهَا قَبِي فَقَالَتْ قَات

“Dur, dedim ona ben, o da kâf(işte durdum), dedi.”

Sözünde olduğu gibi. Bu işte durdum, anlamındadır. Bu da güzel bir açıklama olup daha önce el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/1-2. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Vehb dedi ki: Zülkarneyn Kaf dağına gördü. Onun altında küçük dağlar da gördü. Ona: Sen nesen? diye sorunca, o: Ben Kaf'ım dedi. Peki bu etrafındaki dağlar ne oluyor? diye sorunca: Bunlar da benim köklerimdir. Altında benim köklerimden bir tane bulunmayan tek bir şehir dahi yoktur. Allah bir şehri zelzeleye uğratmak istediği vakit bana emreder. Ben de o kökümü hareket ettiririm ve orada zelzele olur, diye cevap verdi. Zülkarneyn ona: Ey kaf! Bana Allah'ın azametinden bir husus söyle deyince o da: Rabbimizin şanı elbetteki pek büyüktür. Benim arkamda karla kaplı eni beşyüz yıl, boyu beşyüz yıl süre devam eden bir yer vardır. Bu karla kaplı dağların biri diğerini parçalar. Eğer bunlar olmasaydı, ben cehennem ateşinden ötürü yanardım, dedi.

İşte bu da cehennemin yeryüzünde olduğunun bir delilidir. Nerede olduğunu ve yerin neresinde bulunduğunu en iyi bilen ise Allah'tır.

Zülkarneyn: Bana daha başka şeyler de söyle deyince, Kaf şöyle dedi: Cibril (a.s) Allah'ın huzurunda eklemleri tir tir titreyerek durur. Allah onun her bir titreyişinden yüzbin melek yaratır. İşte o melekler de Allah'ın huzurunda başlarını önlerine eğmiş olarak dururlar. Yüce Allah onlara konuşmaları için izin verdiği takdirde onlar: La ilahe illallah derler. İşte yüce Allah'ın: **“O gün ruh ve melekler saf olup ayakta duracaklar. Rahman'ın izin verdiği kimselerden başkaları konuşmazlar ve doğru söylerler”** (en-Nebe, 78/38) buyruğunda kastedilen budur. Yani onlar, la ilahe illallah, derler.

ez-Zeccac dedi ki: “Kâf” buyruğu iş olup bitmiş demektir. Nitekim **“Ha, Mim”** buyruğu hakkında, iş kastedildi, önemsendi anlamına geldiği söylendiği gibi.

İbn Abbas dedi ki: “Kâf” yüce Allah'ın kendisi ile yemin ettiği isimlerinden bir isimdir. Yine ondan gelen rivayete göre “kâf” Kur'ân'ın isimlerinden birisidir. Katade'nin görüşü de budur.

el-Kurazî dedi ki: “Kâf” yüce Allah'ın kadir, kahir, karib, kadî ve kabîd (pek muktedir, gücü herşeyi kahreden, pek yakın, istediği hükmü veren ve alan anlamlarındaki) isimlerinin baş harflerini teşkil eder.

eş Şa'bi: Bu sûrenin başlangıcıdır demiştir. Ebu Bekr el-Verrak da şöyle demiştir: Bu, bizim verdiğimiz emir ve yasaklara uy, onları aşma, anlamında bir emirdir. Muhammed b. Asım el-Antakî dedi ki: Bu yüce Allah'ın kullarına yakınlığını açıklamaktadır. Bunu da yüce Allah'ın: **"Zaten Biz ona şah damarından daha yakınız"** (Kâf, 50/16) buyruğu açıklamaktadır.

İbn Ata dedi ki: Yüce Allah, habibi Muhammed (sav)'ın kalbinin kuvvetine yemin etmiştir. Çünkü o ilahi hitabı taşımış ve bu halinin yüceliğinden dolayı onu etkilememiştir.

"Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki" buyruğundaki **"çok şerefli** (el-mecid)" şanı, değeri pek yüksek demektir. Kerim (çok şerefli) diye de açıklanmıştır ki, bunu da el-Hasen yapmıştır. Pek çok anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da kadrinin ve mevkiinin yüksekliği ile alakalı bir çokluktur, sayıca bir çokluk değildir. Arapların "filan kişi sayıca çoktur" ifadelerinde anlatmak istedikleri gibi. Arapların dillerinde dolaşan atasözlerindeki: **"(في كل شجر نار، وأستمجد المرخ والغفار)"**: Bütün ağaçlarda ateş (olarak yanmak kabiliyeti) vardır. Fakat merh ve afar denilen ağaçlar bu konuda diğerlerinden daha üstündür" tabirleri, bu iki ağaçta ateş yakma kabiliyeti daha fazladır ve bunların diğer ağaçlara göre bu yönden bir üstünlüğü vardır, demektir. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır.

Yeminin cevabının yüce Allah'ın: **"Biz yerin onlardan neyi eksilteceğini muhakkak bilmişsinizdir"** buyruğu olduğu ve burada: **"(لقد علمنا)"**: Andolsun bilmişsinizdir" takdirinde "lam"ın mahzuf olduğu söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre ise; "lam"ın cevabı; **"Muhakkak ki bunda... elbette öğüt vardır"** (Kaf, 50/37) buyruğudur. et-Tirmizî Muhammed b. Ali'nin tercih ettiği görüş budur. O şöyle demiştir: "Kâf" kullara gösterilmiş isimlerin en büyüğü olan "kudret" adına bir yemindir. Aynı zamanda **"çok şerefli Kur'ân'a"** da yemin etmektedir. Sonra yüce Allah, gökleri ve yeri yaratmak, kulların rızıklarını vermek, Ademoğullarını yaratmak, kıyamet günü halleri, cennet ve cehennemin nitelikleri ile ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra: **"Muhakkak ki bunda kalbi olan... kimse için elbette öğüt vardır"** (Kaf, 50/37) diye buyurmuştur. Böylelikle yemin bu kelime üzerinde yapılmış olmaktadır. Yüce Allah sanki: "Kâf" diye buyurmakla, kudretim hakkı için ve çok şerefli Kur'ân'a yemin ederek söylüyorum ki, bu sûrede anlattığım hususlarda **"kalbi olan veya kendisi şahid olarak dikkatle kulak veren kimse için elbette öğüt vardır"** (Kâf, 50/37) diye buyurmuş gibi olmaktadır.

İbn Keysan dedi ki: Yeminin cevabı: **"O bir söz söylemeye dursun..."** (Kaf, 50/18) buyruğudur.

Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Yeminin cevabı: **"Bilakis kendilerine... di-**

ye hayret ettiler" buyruğudur.

el-Ahfeş de şöyle demiştir: Cevabı hazfedilmiştir, sanki: **"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki"** mutlaka siz öldükten sonra diriltileceksiniz, diye buyurulmuş gibidir. Buna delalet eden de: **"Biz öldükten ve toprak olduktan sonra mı (diriltileceğiz)?"** demiş olmalarıdır.

"Bilakis kendilerine içlerinden bir uyarıp korkutan geldi diye" buyruğundaki "(أُنْ): **Diye**" (لأن جاءهم منذر منهم): Kendilerine içlerinden bir uyarıp korkutan geldiği için" takdirinde nasb konumundadır.

"Uyaran"dan kasıt Muhammed (sav)'dır. **"İçlerinden"** lafzı ile **"kendilerine"** lafzındaki zamir kâfirlere aittir. Hem müminlere, hem kâfirlere alt olduğu da söylenmiştir. Daha sonra yüce Allah her ikisi arasındaki farkı göstermek üzere:

"Kâfir olanlar... dediler" diye buyurmuş; "onların hepsi dediler" diye buyurmamıştır. Aksine kâfirlerin hal ve işlerinin çirkin olduğunu belirtip onları kâfirlikle nitelemiştir. Nitekim: Filan kişi bana geldi ve bana hoşuma gitmeyen şeyler söyledi. Diğer taraftan fasık olan o kimse de bana sen şöylesin şöylesin dedi, demeye (ve herbir kişinin söylediği farklı ifadelere, farklı vasıflarla işaret etmeye) benzer.

"Bu, şaşılacak bir şeydir, dediler." **"Acib:** Şaşılacak şey" şaşılan ve kendisinden hayrete düşülen durum demektir. (العُجَاب) şeklinde (Asım kiraatinde olduğu gibi) "ayn" harfinin ötreli okunuşu da aynı anlamdadır. (العُجَاب) şekilli "cim" harfinin şeddeli söylenişi ise, bunun daha ileri derecede hayret edilecek bir şey olduğunu anlatır, (الاعجوبة) de aynı anlamdadır.

Katade dedi ki: Onların hayret ettikleri husus bir tek ilaha ibadet etmeye davet edilmeleri idi. Öldükten sonra diriltilmek ve amellerinin karşılığının verilmesi ile tehdit edildiklerinden ötürü hayret ettikleri de söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in açıkça ifade ettiği hususun kabul edilmesi ise daha uygundur.

"Biz öldükten ve toprak olduktan sonra mı (diriltileceğiz)?" Görüldüğü gibi burada ifadede hazfedilmiş bir lafız ("diriltileceğiz" anlamındaki kelime) sözkonusudur.

"Bu uzak bir dönüştür." **Dönüş**, geri döndürülmek demektir. Bizim tekrar geri döndürülüştümüz uzaktır demekle bunun imkansız olduğunu anlatmak istemişlerdir. (رَجَعْتُهُ أَزْجَعَهُ رُجْعًا): Ben onu döndürdüm, döndürmek" denilir. (رُجْعٌ هُوَ يَرْجِعُ رُجْعًا): Kendisi döndü, döner ve dönüş" demektir.

İfadede hazfedilmiş başka lafızlar da vardır. Onlar: Biz öldükten sonra mı diriltileceğiz dediler, demektir.

Burada öldükten sonra diriliş (el-ba's)'dan sözedilmemiş olmakla birlik-

te, öldükten sonra dirilişe işaret etmeleri, Kur'ân-ı Kerim'in başka yerlerinde sözkonusu edilmiş olmasından dolayıdır. Esasen Kur'ân-ı Kerim'in tamamı tek bir sûre gibidir. Aynı zamanda öldükten sonra diriliş yüce Allah'ın: **"Kendilerine içlerinden bir uyarıp, korkutan geldi diye hayret ettiler."** buyruğunun muhtevası içerisinde. Çünkü ancak ahiretteki hesap ve amellerin cezası ile korkutup uyarmak sözkonusudur.

"Biz, yerin onlardan neyi eksilteceğini" cesetlerinden neleri yiyeceğini **"muhakkak bilmişizdir."** Herhangi bir şey Bizden kaybolmaz ki, tekrar yeniden yaratmanın Bizim için imkansızlığından sözedilebilsin. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *"(Firavun): Geçmiş asırlar halkının halleri nice, dedi. (Musa) dedi ki: Onların bilgisi Rabbimin yanında bir kitaptır. Rabbim yanılmaz ve unutmaz."* (Ta-Ha, 20/51-52)

Sahih hadiste de şöyle buyurulmuştur: "Ademoğlunun (cesedinin) tamamını toprak yer. Acbu'z-zeneb (kuyruk sokumu) denilen yer müstesna. İnsan ondan yaratıldı ve yaratılışı bir daha ondan düzenlenecektir."⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Sabit olduğuna göre de yer peygamberlerin, velilerin ve şehidlerin cesetlerini yemez. Allah onların cesetlerini yemeyi yere haram kılmıştır. Biz bu hususu **"et-Tezkire"** adlı eserimizde açıkladığımız gibi, bu eserde de bu husus daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

es-Süddî dedi ki: Buradaki **"eksiltmek"**den kasıt ölümdür. Yüce Allah: Biz, onlardan kimlerin öldüğünü, kimlerin hayatta kaldığını bilmişizdir. Çünkü ölen kimse defnedilir. Sanki bununla yeryüzünden insanlar eksilmiş gibi olmaktadır. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kasıt, müşrikler arasından İslâm'a giren kimselerdir.

"Yanımızda" onların sayılarını ve isimlerini **"çok iyi tesbit eden bir kitab da vardır."**

Bu buyruktaki **"hafız;** çok iyi tesbit eden" lafzı "faîl" vezninde "fâil" anlamında bir kelimedir.

Bunun Levh-i Mahfuz olduğu da söylenmiştir. Levh-i Mahfuz da şeytanlardan korunması yahut herşeyin onda korunmuş (tesbit edilmiş) olmasından ötürü bu ismi almıştır.

"Kitab"ın bilmek ve herşeyin sayısını olduğu gibi tesbit etmekten ibaret olduğu da söylenmiştir. Nitekim senin adına, senin hakkında belledim, tesbit ettim anlamında olmak üzere: "Ben sana bunu yazdım" demeye benzer. Ancak böyle bir açıklama bir zorunluluk sözkonusu olmadan anlamın zahi-

(1) *Buhari*, IV, 1881; *Müslim*, IV, 2271; *Ebu Davud*, IV, 236; *Muvatta*, I, 239; *Müsned*, II, 322, 428, 499.

rini terketmek demektir.

Buyruğun, Ademoğullarının amellerini -amelleri dolayısıyla kendilerini hesaba çekelim diye- iyice tesbit eden kitab Bizim yanıımızdadır, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Hayır, hak” el-Maverdî'nin naklettiği üzere bütün müfessirlerin görüşüne göre Kur'ân-ı Kerim **“kendilerine geldiğinde onu yalanladılar.”** es-Salebî de **“hak”**dan kasıt Kur'ân-ı Kerim'dir, demiştir. Maksadın İslâm ya da Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir.

“O sebepten onlar pek karışık bir iş içindedirler.” Bir sefer o bir sihirbazdır, bir başka kere şairdir, bir diğesinde kahindir diyorlar. Bu açıklamayı ed Dahhak ve İbn Zeyd yapmıştır. Katade farklı ve tutarsız, el-Hasen karmakarışık (bir iş içindedirler) diye açıklamışlardır. Anlamlar birbirine yakındır.

Ebu Hureyre: Bozuk diye açıklamıştır. Nitekim: “(مَرَجَتْ أَمَانَاتُ النَّاسِ): İnsanların emanetleri bozuldu (çığırından çıktı, güvenilir kimse kalmadı)” tabirinde de bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. “(مَرَجَ الدِّينَ وَالْأَمْرَ): Din ve iş karmakarışık bir hal aldı” demektir. Ebu Duad şöyle demiştir:

مَرَجَ الدِّينَ فَأَعْدَدْتُ لَهُ مَشْرِفَ الْحَارِكِ مَجْبُوكَ الْكَتَدِ

“Din artık karmakarışık bir hal aldı, onun için ben de hazırladım:

Kollarımı (bir araya geldikleri göğsümü) ve yüksek sapasağlam omuzlarımı.”

İbn Abbas: Buradaki **“el-meric** (pek karışık bir iş)” görülmedik, kabulle-nilemeyen iş demektir, demiştir. İmran b. Ebi Ata'nın ondan naklettiğine göre; pek karışık anlamında olup, şu beyiti zikretmiştir:

فَجَالَتْ فَالْتَمَسْتُ بِهِ خَنَافًا فَخَرُّ كَانَ خُوطُ مَرِيحُ

“Bir dolaştı ortalıkta, ben de onunla (darbeyle) karın boşluğunu hedef aldım, O da birbiri üzerine bükülmüş (ve karışmış) bir dalmış gibi yere yıkıldı.”

el-Avfî'nin naklettiğine göre de İbn Abbas şöyle açıklamıştır: Onlar bir sapıklık içerisindedirler. Bu da onların sihirbazdır, şairdir, delidir, kahindir demeleridir.

Bunun değişip duran anlamında olduğu da söylenmiştir. (المرج)'in asıl an-

lamı "tutarsızlık, huzursuzluk" demektir. Mesela: "(مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ وَمَرَجَ أَمْرُ الدِّينِ)": İnsanların işi karmakarışık bir hal aldı, din artık karışıp durdu" denilir. Zayıflıktan ötürü yüzük insanın parmağında hareket edecek bir hal alırsa da: "(مَرَجَ الْخَاتَمُ فِي إصْبَعِي)": Yüzük parmağında durmaz oldu" denilir. Hadis-i şerifte de (aynı kökten gelen kelime kullanılarak) şöyle buyurulmaktadır: "(كَيْفَ بَكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِذَا كُنْتَ فِي قَوْمٍ قَدْ مَرَجَتْ عَهْدُهُمْ وَأَمَانَتُهُمْ وَآخْتَلَفُوا فَكَانُوا هَكَذَا وَهَكَذَا)": Ey Abdul-lah (b. Amr b. el-As) sen ahidleri, emanetleri birbirlerine karışmış ve -parmaklarını birbirine geçirerek- şöyle şöyle olacak hale gelinceye kadar anlaşmazlıklara düşmüş bir topluluk arasında olacağın vakit halin ne olacaktır?"⁽¹⁾ Bu hadisi Ebu Davud rivayet etmiş olup biz de bunu "et-Tezkire" adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرًا لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

6. Peki onlar, üstlerindeki göğe, onu nasıl bina edip süslediğimize bakmadılar mı ki? Hem onun hiçbir yarığı da yok.
7. Yeri de yayıp döşedik. Ona sabit dağlar bıraktık ve orada göze hoş gelen her çiftten bitkiler bitirdik.
8. Dönen her kul için basiretini açması, ibretle tefekkür etmesi için (bunları yarattık.)
9. Ve Biz gökten bereketli bir su indirdik. Onunla bahçeler ve biçilen taneler bitirdik.
10. Ve tomurcukları üstüste binmiş, büyük ve yüksek hurma ağaçları da;
11. Kullara rızık olmak üzere. Ve Biz onunla ölmüş bir ülkeyi dirilttik. İşte çıkış da böyle olacaktır.

(1) Ebu Davud, IV, 123, 124; İbn Mace, II, 1307; Müsned, II, 212, 220, 221.

“Peki onlar, üstlerindeki göğ, onu nasıl bina edip” direksiz olarak yükseltip yıldızlarla **“süslediğimize”** ibret ve tefekkür ile; var etmeye muktedir olanın yeniden yaratmaya kadir olduğunu anlamak suretiyle **“bakmadılar mı ki? Hem onun hiçbir yarığı da yok”** buyruğundaki: **“(فُرُج): Yarıklar”** lafzı, (فُرُج) 'in çoğuludur. İmruu'l-Kays'ın şu mısraı da bu kabildendir:

تَسُدُّ بِهٖ فُرُجَهَا مِنْ دُبُرٍ

“Onun (atın kuyruğu) ile arka tarafından avretini örter.”

el-Kisaî de şöyle açıklamıştır: Onda herhangi bir uyumsuzluk, farklılık ve sökülük (yarık ve çatlaklık) bulunmamaktadır.

“Yeri de yayıp döşedik. Ona sabit dağlar bıraktık” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden er-Rad Sûresi'nde (13/3. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve orada göze hoş gelen” görenlerin içini açan güzel **“her çiftten”** her türden **“bitkiler bitirdik.”** Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/5. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Dönen” yani yüce Allah'ın kudreti üzerinde düşünüp O'na yönelen **“her kul için basiretini açması, ibretle tefekkür etmesi için yarattık.”** buyruğundaki: **“(تَبْصِيرُ): Basiretini açması”** buyruğu, Biz bunu kudretimizin mükemmelliğini kendisi ile gösterelim diye basireti açacak bir özellikte yarattık, demektir.

Ebu Hatim dedi ki: Bu lafız mastar (mef'ul-i mutlak) olarak nasbedilmiştir. **“(جعلنا ذلك تبصيراً وتنبهياً على قدرتنا):** Biz bunu kudretimize dikkat çeken ve basireti açan bir özellikte yarattık” demektir.

“İbretle tefekkür etmesi için” anlamındaki lafız da ona atfedilmiştir.

“Ve Biz gökten” buluttan **“bereketli”** bereketi pek çok **“bir su indirdik. Onunla bahçeler ve biçilen taneler bitirdik”** buyruğunda ifade; biçilen bitkilerin tanelerini bitirdik, takdirindedir. Bu da biçilen her bir şeyi kapsar. Basralıların görüşü budur, Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Bu bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. “Cami mescid” denilmesi rebiu'l-evvel, hakku'l-yakîn, hablu'l-verid ve benzeri lafızlara benzer. Bu açıklamayı da el-Ferra yapmıştır. Asıl ifade **“(الحَبِّ الحَصِيدِ):** Biçilen tane” takdirinde olup, (birinci kelimedenden) “elif” ve “lam” hazfedildikten sonra, nitelenen (tane) kelimesi sifata (biçilen)e izafe edilmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: **“Biçilen tane”** buğday ve arpa demektir. Biçilerek sak-

lanabilen ve gıda olarak kullanılan herbir taneye (tahıla) böyle denildiği de söylenmiştir.

“Ve tomurcukları üstüste binmiş büyük ve yüksek hurma ağaçları da” buyruğundaki: “(وَالنَّخْلُ بَاسِقَاتٍ): Büyük ve yüksek hurma ağaçları” tabiri hal olarak nash konumunda olup, (biçilen taneler) anlamındaki lafza atfedilmiştir. “(بَاسِقَاتٍ): **Büyük ve yüksek...**” lafzı da haldir. Bu da uzun (hurma ağaçları) demektir. Bu açıklamayı Mücahid ve İkrime yapmıştır. Katade ve Abdullah b. Şeddad ise: Bu dosdoğru ve dümdüz bir şekilde uzayıp gitmesi anlamındadır. Said b. Cübeyr de: Düzgün bir şekilde... diye açıklamıştır. el-Hasen ve yine İkrime ile el-Ferra da: Ağır yükler (salkımlar) taşıyan ağaçlar diye açıklamışlardır. Nitekim koyun yavruladığı vakit (بَسَقَتْ) denilir. Şair de şöyle demiştir:

فَلَمَّا تَرَكْنَا الدَّارَ ظَلَّتْ مُنِيفَةً بِقُرْآنٍ فِيهِ الْبَاسِقَاتُ الْمَوَاقِرُ

“Kurran (denilen yer) de biz o evi yüksek haliyle bıraktığımızda
Ki orada ağır yüklü ve uzun hurma ağaçları vardı.”

Ancak birinci anlamı ile dilde daha çok kullanılır ve daha meşhurdur. Nitekim: “(بَسَقَ النَّخْلُ بَسْقًا): Hurma ağacı uzayıp gitti” denilir. Şair de şöyle demiştir:

لَنَا خَمْرٌ وَلَيْسَتْ خَمْرُ كَرْمٍ وَلَكِنْ مِنْ نِتَاجِ الْبَاسِقَاتِ
كَرَامٌ فِي السَّمَاءِ ذَهَبَنَ طَوْلًا وَفَاتَ ثِمَارُهَا أَيْدِي الْجُنَاةِ

“Bizim şarabımız vardır, fakat bu üzüm bağından yapılmış şarab değildir.
O şarab uzun hurma ağaçlarının meyvelerindendir.
Bunlar semaya doğru uzayıp gitmiş ağaçlardır.
Onları toplamak isteyenlerin elleri meyvelerine erişemez.”

“(بَسَقَ فُلَانٌ عَلَى أَصْحَابِهِ): Filan kişi arkadaşlarına üstün geldi, onların üstüne çıktı” denilir. “(أَبَسَقَتِ النَّاقَةُ): Yavrulamadan önce devenin memesine süt geldi” denilir. Bu haldeki dişi deveye: (مُبَسِقٌ) denilir, çoğulu da: “(نُوقٌ مَبَاسِقٌ): Memelelerine süt gelmiş develer” demektir. Kutbe b. Malik dedi ki: Ben Peygamber (sav)’ı (bu kelimeyi) “sad” harfi ile (بَاصِقَاتٍ) diye okurken dinledim demiştir, bunu da es-Sa’lebi zikretmektedir.

Derim ki: Müslim’in, *Sahih*’inde yer alan Kutbe b. Malik’ten gelen riva-

yete göre o şöyle demiştir: Ben namaz kıldım, Rasûlullah (sav) da bize namaz kıldırduğında; **"Kâf. Çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki"** buyruğunu **"ve tomurcukları üstüste binmiş büyük ve yüksek hurma ağaçları da"** buyruğuna gelinceye kadar okudu. Ben onun söylediğini -söylediğinin ne anlama geldiğini bilmeksizin- tekrarlamaya koyuldum.⁽¹⁾

Şu kadar var ki (sin harfinden sonraki) "kaf" dolayısı ile "sin" harfini "sad"a değiştirmek caiz değildir.

"Ve tomurcukları üstüste binmiş" buyruğundaki; **"(الطلع):** Hurma ağacının verdiği ilk meyve" demektir. **"(طَلَعَ الطُّلْعُ طُلُوعاً):** Hurma ağacının ilk meyvesi çıktı, baş gösterdi" denilir. **"(أُطْلِعَتِ النَّخْلَةُ):** Hurma ağacı ilk meyvesini gösterdi" demektir. Bu meyvesinin kabuğunu çatlamadan önceki halini ifade eder.

"(نَضِيدُ): Üstüste binmiş" lafzı ise biri diğerinin üstüne muntazam bir şekilde binmiş, istif olmuş demektir.

Buhari'de de şöyle denilmektedir: **"(النُّضِيدُ):** Kapçığı içinde kalmak şartı ile meyve tomurcuğuna denilir. Bu da birbiri üstüne binmiş, istif olmuş demektir. Artık kapçığından çıktıktan sonra ona bu isim verilmez.⁽²⁾

"Kullara rızık olmak üzere..." Yani Biz onlara bunu rızık olarak verdik yahut Biz onu rızık olarak bitirdik, anlamındadır. Çünkü bitirmek, rızık vermek anlamındadır. Yahut bu mefulün leh olmak üzere nasb ile gelmiştir. Yani onlara rızık olsun diye Biz bunları bitirdik, yetiştirdik. **Rızık** ise kendisinden yararlanılmak üzere hazırlanmış olan şeydir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/3. âyet, 22. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve Biz onunla ölmüş bir ülkeyi dirilttik. İşte" kabirlerden **"çıkış da böyle olacaktır."** Yani yüce Allah bu ölü araziyi, toprağı dirilttiği gibi sizi de aynı şekilde ölümünüzden sonra diriltecektir. Buna göre buradaki "kef (böyle)" mübteda olarak ref' mahallindedir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde (el-Bakara, 2/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"(مَيِّتًا): Ölmüş"** diye buyurmuş olması kastedilenin yer oluşundan dolayıdır. Şâyet (مَيِّتَةً) diye buyurulmuş olsaydı, bu da uygun düşerdi.

(1) Müslim, I, 336; Darimi, I, 338; İbn Mace, I, 268; Müsned, IV, 322 (Müslim'in dışında-kilerden son cümle yok.)

(2) Buhari, IV, 1834; Taberi, XXVI, 153.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ
وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْآيَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ ﴿١٤﴾ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ
فَاحْشَوْهُمْ يَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٥﴾

12. Onlardan önce Nuh kavmi, Ashab-ı Ress ve Semud kavmi de yalanlamışlardı.
13. Ad, Firavun ve Lut'un kardeşleri de.
14. Ashab-ı Eyke ve Tubba' kavmi de. Bunların hepsi peygamberleri yalanladı da, Benim azabım hak oldu.
15. İlk yaratmakta acizlik mi gösterdik? Fakat onlar yeni yaratıştan şüphe ve tereddüt içindedirler.

“Onlardan önce Nuh kavmi... yalanlamışlardı.” Yani bunların yalanladığı gibi daha önce gelen -ve sözü edilen- kavimler de yalanlamışlar ve ceza gelip onları bulmuştu. Bu buyrukla yüce Allah, onlara kendilerinden önceki yalanlayıcıların haberlerini hatırlatarak, onları yakalayan azab ile korkutmaktadır. Biz bunların kıssalarını daha önce kendilerinden sözedilen birkaç yerde zikretmiş bulunuyoruz.

“Bunların” bu yalanlayıcı ümmetlerin **“hepsi peygamberleri yalanladı da Benim azabım onlara hak oldu.”** Yani Benim kendilerini tehdit ettiğim azab ve cezanın onları bulması onlar için hak oldu.

“İlk yaratmakta acizlik mi gösterdik?” Biz ondan aciz mi kaldık ki, öldükten sonra diriliş dolayısı ile aciz kalmamız söz konusu olsun?

Bu buyruk öldükten sonra dirilişi inkar edenlere bir azar ve onların: **“Bu uzak bir dönüştür.”** (Kaf, 50/3) şeklindeki sözlerine bir cevaptır.

Bir işin nasıl yapılacağı bilinmeyecek olursa: **“(غَيْتٌ بِالْأَمْرِ)”:** Ben bu hususta çaresiz (aciz) kaldım” denilir.

“Fakat onlar yeni yaratıştan şüphe ve tereddüt içindedirler.” Öldükten sonra diriliş hakkında şaşkınlık içerisindedirler. Kimileri bunu tasdik ederken, kimileri yalanlamaktadır. **“(كَيْسٌ عَلَيْهِ الْأَمْرُ يَنْفِسُهُ لَبْسًا)”:** İş onun için içinden çıkılmaz bir hal aldı, alır” denilir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ
 مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
 قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ
 الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾

16. Andolsun ki insanı Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Zaten Biz ona şah damarından daha yakınız.
17. Unutma ki sağında ve solunda oturan, yaptıklarını tespit eden iki (melek) vardır.
18. O bir söz söylemeye dursun, mutlak onun yanında görüp gözetlemeye hazır biri vardır.
19. Derken ölüm baygınlığı hak olarak gelmiş olacaktır. “Kendisinden nefret edip kaçtığın şey işte budur.”

“**Andolsun Biz insanı**” bütün insanları -Adem (a.s)’ı diye de açıklanmıştır- “**Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz.**” İçinde, kalbinde, zihninde neler geçtiğini biliriz. Bu buyrukla gizlice işlenen masiyetlerden vazgeçilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Buyruktaki “**insan**”dan kasıt, Adem’dir diyen kimselerin görüşüne göre onun nefsine gelen vesvesenin ağaçtan yemek olduğunu kabul ederler. Ondan sonra da bu onun soyundan gelen çocukları hakkında umumi bir vasiyet olur.

“**Vesvese**” gizli konuşma ve söz söyleme seviyesinde nefsin içinden geçirdiği şeyler demektir. el-A’şâ şöyle demiştir:

نَسْمَعُ لِلْحَلِيِّ وَشَوَاساً إِذَا أَنْصَرَفَتْ كَمَا أَسْتَعَانَ بِرِيحٍ عِشْرَقُ زَجَلُ

“O çekip gittiğinde zînetlerinin işitirsin sesini,
 (Ses çıkartan) ışıık ağacının esen rüzgarla ses çıkartması gibi.”⁽¹⁾

(1) İlk mısradaki “ses” karşılığında kullanılan kelime, “vesvese” ile aynı köktendir.

Buna dair açıklamalar daha önceden el-Araf Sûresi'nde (7/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Zaten Biz, ona şah damarından daha yakınız” buyruğundaki **“şah damarı”** omuzdaki damardır. Bu damar kişinin boğazı tarafından omuzuna doğru uzanır. Biri sağda, biri solda olmak üzere iki tanedirler. Bu anlamdaki açıklama İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir. Dilde bilinen anlamı da budur. “Habl (lafız anlamı itibariyle halat)” ile “el-verid” aynı şeylerdir. Burada lafızların farklılığı dolayısıyla kendi kendisine izafe edilmesi sözkonusudur.

el-Hasen dedi ki: Verid (şah damarı) vetin diye bilinen damarın kendisidir. Bu da kalbe bağlı bir damardır.

Bu buyruk, yüce Allah'ın yakınlığının temsili bir ifadesidir. Yani Biz, insana kendisinden bir parça olan onun şah damarından daha yakınız, yoksa buradaki yakınlık mesafe yakınlığını anlatmak için zikredilmemiştir.

Bir açıklama da şöyledir: Biz insana şah damarından daha yakınız, üstelik her yönüyle de onun hakimleriyiz. Bir diğer açıklamaya göre; Biz onun nefsinin vesveselerini, nefsinin kendisinden olan şah damarından daha çok biliriz. Çünkü şah damarı kalb ile içiçe bir damardır. Yüce Allah'ın bilgisi o kimseye kalbin bilgisinden daha da yakındır. Bu anlamdaki açıklama Mukatil'den rivayet edilmiştir. O şöyle der: Şah damarı kalbe karışan, ulaşan bir damardır. Buradaki yakınlık, ilim ve kudret yakınlığıdır. İnsanın vücudunun bölümlerinin kimisi diğerinin önünde perde teşkil eder, fakat hiçbir şey Allah'ın bilgisine perde olmaz.

“Unutma ki sağında ve solunda oturan, yaptıklarını tesbit eden iki (melek) vardır.” Yani Biz ona meleklerin yaptıklarını tesbit etmeleri halinde, şah damarından daha yakınız. Buradaki iki melek kişinin üzerinde görevli olan meleklerdir. Biz onun hallerini en iyi bileniz. O bakımdan Bize haber verecek bir meleğe ihtiyacımız yoktur. Meleklerin onun üzerine görevli tayin edilmeleri, bağlayıcı delilin ortaya konulması ve onun muhatab olduğu buyrukların pekiştirilmesi içindir.

el-Hasen, Mücahid ve Katade: **“Sağında ve solunda oturan”**dan kasıt, kişinin amelini karşılayan (yazan) iki melektir. Bunlardan birisi kişinin iyiliklerini yazan sağdaki melek, diğeri ise kötülüklerini yazan soldaki melektir.

el-Hasen dedi ki: Nihayet senin amel defterin katlanıp da kıyamet gününde sana **“Oku kitabını, bugün kendine karşı iyi hesablایıcı olarak kendin yetersin.”** (el-İsra, 17/14) denileceğinde, Allah'a yemin olsun ki, Allah seni kendi kendisinin hesabını yapan birisi olarak tayin etmekle son derece adaletli bir iş yapmış olacaktır.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah kullarının halini bilmekle birlikte insanın üzerinde gündüz iki, geceleyin de iki melek görevlendirmiştir. Bunlar o kimsenin amelini tesbit ederler ve onun ayak izlerini dahi yazarlar. Bu ise ona karşı getirilen delilin bağlayıcı olması içindir. Bu iki melekten birisi kişinin sağında bulunur ve iyiliklerini yazar, diğeri ise solunda bulunur ve kötülükleri yazar. İşte yüce Allah'ın: **“Sağında ve solunda oturan... iki (melek) vardır”** buyruğu bunu açıklamaktadır.

Süfyan dedi ki: Bana ulaştığına göre iyilikleri yazan melek, kötülükleri yazan meleğin üzerinde bir görevlidir. Kul günah işlediği takdirde: Olur ki Allah'tan mağfiret diler, o bakımdan acele etme, der.

Bu anlamdaki bir rivayet Ebu Uname yoluyla gelen bir hadiste de zikre dilmektedir. Ebu Uname dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: “İyilikleri yazan (melek) kişinin saği üzerinde, kötülüklerin yazıcısı ise solu üzerindedir. İyilikleri yazan melek, kötülükleri yazanın üzerindedir. Kişi bir iyilik işledi mi sağda bulunan melek on misliyle onu yazar. Bir kötülük işledi mi de sağda bulunan melek, solda bulunan meleğe: Belki tesbih eder ya da mağfiret diler ümidiyle sen ona yedi saat süreyle ilişme der.”⁽¹⁾

Ali (r.a) yoluyla geldiği rivayet edilen hadise göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Senin (üzerinde görevli) iki meleğinin oturduğu yer, dışlarının üzeridir. Dilin onların kalemi, tükürüğün onların mürekkebidir. Sen ise seni ilgilendirmeyen işlere dalıp gidiyorsun, ne Allah'tan, ne de onlardan utanıyorsun.”⁽²⁾

ed-Dahhak da şöyle demiştir: İki meleğin oturduğu yer ağzın altında çenenin üzerindedir. Bunu Avf, el-Hasen'den rivayet ederek, dedi ki: el-Hasen, (bu sebepten) alt dudağının altında çenesinin üzerindeki ince tüyleri dahi temizlemekten hoşlanırdı.

“(قِيْدُ) : **Oturan**” diye buyurup, iki melek oldukları halde -tesniye kipiyle- (قِيْدَانُ) diye buyurmayışı, maksadın sağda da oturan ve solda da oturan şeklinde oluşundandır. İkincisinin delaleti dolayısıyla birincisi hazfedilmiştir. Bu açıklamayı Sibeveyh yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلِفٌ

“Biz yanımızda bulunana, sen de yanında olana,
Razısın bununla birlikte görüşler farklıdır.”

(1) Taberi, XXVI, 159; Muhammed b. Harun er-Rüyani, *Müsnedu'r-Rüyani*, II, 286.

(2) Bazı bölümleriyle yakın manada olmak üzere; Deylemi, *Firdevs*, I, 105; Abdullah b. Muhammed, *Tabakatu'l-Muhaddisin bi Esbahan*, II, 141, III, 253.

el-Ferezdak da şöyle demiştir:

إِنِّي ضَمِيتُ لِمَنْ أَتَانِي مَا جَنَى وَأَبَى فَكَانَ وَكَنتُ غَيْرَ غُدُورٍ

“Ben (zulmü sürdürmekten yana) yüz çevirerek yanıma gelene işlediği cinayeti (cezalandırmamayı) taahhüd ediyorum. Ben de, o da verdiği sözü çiğneyen olmadık.”

Burada şair (birinci beyitte): “İkimiz de razıyız” demediği gibi, ikinci beyitte de “ikimiz de sözümüzde durmamazlık etmedik” dememiştir.

el-Müberred’in görüşüne göre ise; önce zikredilmesi gereken lafız tilavette -lafzın kullanımında bir genişlik yolu seçilerek- sonraya bırakılmış, birincisinin kendisine delaleti dolayısıyla ikincisi hazfedilmiştir.

el-Ahfeş ile el-Ferra’nın görüşüne göre ise tilavette bulunan lafız, hem tesniye ve hem çoğulun yerini tutmaktadır. Dolayısıyla ifadede bir hazif sözkonusu değildir.

“(قَاعِدٌ): Oturan” buyruğu: “(قَاعِد): Oturan” anlamındadır. Tıpkı “semi”: duyan, alim: bilen, kadir: güç yetiren, şehid: herşeyi gören” isimleri gibidir.

Bu lafzın: “(مَقَاعِد): Birlikte oturan” anlamında olduğu da söylenmiştir. “(أَكِيل): Birlikte yemek yiyen” ve “(نَدِيم): Sohbet arkadaşlığı yapan” lafızlarının (مَوَاقِل) ile (مَنَام) anlamında olduğu gibi.

el-Cevheri dedi ki: “Fail ve feul” vezinlerindeki kelimeler tekili, tesniyesi ve çoğulu arasında fark bulunmayan lafızlardandır.

Yüce Allah’ın: “(إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ) *Gerçekten Biz alemlerin Rabbinin rasûlleriyiz*” (eş-Şuara, 26/16) buyruğu ile: “(وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ): *Bundan sonra melekler de yardımcıdır.*” (et-Tahrim, 66/4) buyruklarında olduğu gibi. es-Sa’lebi’nin naklettiği şu beyitte de, çoğul hakkında şairin şöyle dediğini görüyoruz:

أَلْكَنِي إِلَيْهَا وَخَيْرُ الرُّسُلِ لِرَأَعْلَمُهُمْ بِنَوَاجِي الْخَبَرِ

“Beni ona elçi olarak gönder ki; en hayırlı elçi⁽¹⁾
Haberin inceliklerini en iyi bilenleridir.”

(1) Beyitte kanıt bu kelimedir. “Elçilerin en hayırlıları” anlamında: “huyru’r-rusli” demeyip, “hayru’r-rasul: en hayırlı elçi” demiş olmasının ayetlerdeki kullanımlar ile birlikte tefsiri yapılan ayetteki kullanımın uygunluğuna delil olarak göstermektedir.

Burada **"oturan"** ile kastedilen yanından ayrılmayan, yerinde sabit duran demektir. "Kaim: ayakta duran"ın zıddı demek değildir.

"O bir söz söylemeye dursun, mutlak onun yanında görüp gözetlemeye hazır biri vardır." Yani o bir şey söyledi mi mutlaka yazılır. Bu (söz söylemek demek olan lafız) yemeğin ağızdan çıkarılması anlamında kullanılan: (لَفْظُ الطَّعَامِ)den alınmıştır.

Rakib'in üç anlamı vardır: 1- İşleri takib eden, 2- Koruyup gözetleyen. bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır- 3- Şahid ve tanık olan anlamındadır. Bu nu da ed-Dahhak söylemiştir.

Atîd de iki anlama gelir. 1- Devamlı hazır olan ve kaybolmayan; 2- Ya tesbit etmek, yahut tanıklık etmek için hazırlanmış koruyucu, gözetleyici, demektir. el-Cevheri dedi ki: Atîd hazır ve hazırlanmış şey demektir. "(قَدْ عَتَدَهُ تَعْتِيدًا وَأَعْتَدَهُ إِعْتَادًا) Belli bir gün için onu hazırladı, hazırlamak" anlamındadır. Yüce Allah'ın: "(وَأَعْتَدْتُ لَهُنَّ مَثْكًا)": *Onlara rahatça yaslanacak bir yer hazırladı.*" (Yusuf, 12/31) buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. "(فَرَسَ عَتَدَ وَعْتَدَ)": Koşmak için hazırlanmış at" anlamındadır.

Derim ki: Bütün bunlar hazır bulunmak anlamında birleşmektedir. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

لَئِنْ كُنْتُ مِنِّي فِي الْعِيَانِ مُغَيَّبًا فذَكَرَكَ عِنْدِي فِي الْغَوَاذِ عَتِيدًا

"Sen eğer gözümün önünde hazır bulunmuyor isen de,
Senin hatıran kalpte daima hazırdır."

Ebu'l-Cevza ve Mücahid dediler ki: Hastalığı halindeki inlemesi de dahil olmak üzere insanın herşeyi onun adına yazılır. İkrime de: Ya kendisi sebebiyle ecir alacağı yahut ceza göreceği şeyler dışındakiler yazılmaz. Bir görüşe göre de; konuştukları yazılır. Gün bitince mübah olan şeyleri silinir. Kalk, otur, ye türünden ecir ya da günahı gerektirmeyen sözler gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Hureyre ve Enes'den rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her Hafaza meleklerinden ikisi, tesbit ettiklerini yüce Allah'ın huzuruna yükseltip sunduklarında Allah da sahifenin başında bir hayır, sonunda da bir hayır görürse mutlaka yüce Allah meleklerine: Şahit olun ki ben sahifesinin başı ile sonu arasındakileri kuluma bağışladım, der."⁽¹⁾

Ali (r.a) da şöyle demiştir: "Şüphesiz yüce Allah'ın beraberlerinde beyaz sa-

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 392; Deylemi, *Firdevs*, IV, 54.

hifeleri bulunan melekleri vardır. Bunlar sahifenin başına ve sonuna eğer bir hayır yazacak olurlarsa (yüce Allah da) size bu ikisi arasındakileri bağışlar.”

Hafız Ebu Nuaym da şunu rivayet etmektedir: Bize Ebu Tahir Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme anlattı, dedi ki: Bize dedem Muhammed b. İshak anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Musa el-Haraşî anlattı, dedi ki: Bize Süheyl b. Abdullah anlattı, dedi ki: Ben el-Ameş'i Zeyd b. Vehb'ten şunu naklederken dinledim: Zeyd b. Vehb, İbn Mesud'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Hafaza melekleri yüce Allah'ın erkek ya da dişi kulu üzerine indiklerinde beraberlerinde mühürlü bir kitab bulunur. Onlar bu kitaba erkek yahut dişi kulun söylediklerini yazarlar. Ayrılıp gitmek istediklerinde biri diğerlerine: Beraberinde bulunan mühürlü kitabın mührünü çöz, der. O da onun önünde kitabın mührünü açar ve bakar ki, o kitabın içinde yazılı olanlar (ile yazdıkları) aynı şeylerdir. İşte yüce Allah'ın: **“Bir söz söylemeye dursun mutlak onun yanında görüp gözetlemeye hazır biri vardır”** buyruğu bunu anlatmaktadır. Bu hadis el-Ameş'in Zeyd'den yaptığı rivayet olarak garibtir. Ondan bunu Süheyl'den başkası rivayet etmemiştir.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Yüce Allah her kulu için iki melek görevlendirmiştir. Bunlar onun amelini yazarlar. Bu kul öldü mü, Rabbimiz filan kişi öldü, artık bizim de semaya yükselmemize izin ver, derler. Yüce Allah da: Benim semavatım, benim meleklerimle dolup taşmaktadır. Onlar Beni tesbih eder dururlar, diye buyurur. Bunun üzerine o iki melek: Rabbimiz o halde biz yeryüzünde (mi) ikamet edelim, derler. Yüce Allah: Benim arzım, benim yarattıklarım ile dolup taşmaktadır. Onlar Beni tesbih edip duruyorlar, diye buyurur. Bunun üzerine melekler: Rabbimiz o halde nerede duralım? derler. Yüce Allah: Kulumun kabri başında bulunun, der. Orada Beni tekbir ediniz, tehlil getiriniz, Beni tesbih ediniz ve kıyamet gününe kadar bunları Benim kulumun adına yazınız.”⁽²⁾

“Derken ölüm baygınlığı” onun insanı tümüyle kuşatan hali ve şiddeti **“hak olarak gelmiş olacaktır.”**

İnsan hayatta kaldığı sürece hesaba çekilmek üzere sözleri ve davranışları yazılır. Sonra da ona ölüm gelir. O ölümü şanı yüce Allah'ın kendisine vaadettiği yahut tehdit ettiği surette hak olarak gerçekleşmiş şekliyle görür.

Buradaki **“hak”**ın ölümün kendisi olduğu da söylenmiştir. Ona, ya herkesin hakettiği bir hal olduğundan yahut ölüm sebebiyle kişi hak yurda ge-

(1) Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 173; V, 57

(2) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 184; ravilerinden Osman b. Matar'ın “kuvvetli” olmadığı kaydıyla.

çiş yapacağından dolayı bu isim verilmiştir. Bu açıklamaya göre ifadeyle bir takdim ve tehir var demektir. İfadenin takdiri de: "(جاءت سكرة الحق بالموت)": Ölüm ile o hak baygınlık gelmiş olacaktır" şeklinde olur. Ebu Bekr ve İbn Mesud (Allah ikisinden de razı olsun) kıraatinde de bu şekildedir. Çünkü baygınlık hakkın kendisidir. Lafızların farklılığı dolayısıyla kendi kendisine izafe edilmiştir. Şöyle de açıklanmıştır: Bu kıraate göre "**hak**" yüce Allah'ın kendisi de olabilir. Yüce Allah'ın ölüm emrinin gereği olan baygınlık gelmiş olacaktır, demek olur.

Bir diğer açıklamaya göre hak ölümün kendisidir. Ölüm baygınlığı ölüm ile gelmiş olacaktır, demek olur. Bu açıklamayı da el-Mehdevî zikretmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'e dil uzatan kimselerin iddiasına göre: Ben Ebu Bekir es-Sıddîk'in muhalefet ederek: "(جاءت سكرة الحق بالموت)": Hak olan baygınlık ölüm ile gelmiş olacaktır" diye okuduğu gibi mushafa muhalif okurum, diyen kimseye karşı şu delil gösterilmiştir: Ebu Bekir'den iki rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerden birisi mushafa uygun bir kıraattir ve uygulama buna göredir. Diğeri ise -eğer onun tarafından söylenmiş ise- unutkanlık yahutta bu rivayeti nakledenlerden birilerinin yanlışlığı mesabesinde değerlendirilerek reddedilen bir kıraat şeklidir. Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: Bize Kadı İsmail b. İshak anlattı, bize Ali b. Abdullah anlattı, bize Cerir, Mansur'dan anlattı. O Ebu Vail'den, o Mesruk'tan dedi ki: Ebu Bekir vefat döşeginde iken Aişe (r.a.ha)'ya haber gönderdi. Onun yanına girdiğinde şöyle dedi: Bu, şairin:

إِذَا خَشَرَجْتُ يَوْمًا وَضَاقَ بِهَا الصَّدْرُ

"Bir gün ölüm hırıltısı gelip de, ondan dolayı da göğüs daralacak olursa..."

mısraında vafettiği hale benzer bir haldir, dedi.

Ebu Bekir (r.a) ona şöyle dedi: Ne diye yüce Allah'ın dediği: "**Derken ölüm baygınlığı hak olarak gelmiş olacaktır. Kendisinden nefret edip, kaçtığı şey işte budur**" diye söylemedin deyip, (Ebu Bekr el-Enbarî) hadisin (rivayetin) geri kalan bölümünü zikretmektedir.

"(السُّكْرَةُ)": Baygınlık, sarhoşluk" lafzı "(السُّكْرَات)": Baygınlıklar, sarhoşluklar" lafzının tekilidir.

Sahih'te yer alan rivayete göre Rasûlullah (sav)'ın önünde içinde su bulunan bir kab bulunuyordu. Ellerini suya daldırıyor ve ellerini yüzüne sürerek: "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz ölümün sekeratı (baygınlıkları, sarhoşlukları) vardır." diyor, sonra da elini kaldırıp şöyle demeye koyuldu: "O en büyük dost ile birlikte (olmayı niyaz ediyorum)." Nihayet ru-

bu kabzedildi ve eli yanına düştü. Bu hadisi Buhari rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Salih olan bir kulun eklemeleri ölümü ve ölüm baygınlıkları esnasında birbirlerine selam verir ve: Selam sana! Kıyamet gününe kadar, ben senden ayrılıyorum, sen de benden ayrılıyorsun derler."⁽²⁾

Meryem oğlu İsa (ona ve annesine selam olsun) dedi ki: Ey havariler topluluğu, bu baygınlığı -ölüm baygınlıklarını kastediyor- size kolaylaştırması için yüce Allah'a dua edin.

Yine şöyle rivayet edilmiştir: "Ölüm kılıç darbelerinden, testerelerle biçilmekten, makaslarla doğranmaktan daha çetindir."

"Kendisinden nefret edip kaçtığın şey işte budur." Kendisine ölüm baygınlığı gelmiş kimseye bu sözler söylenir demektir. Kendisinden kaçtığın ve yana çekilerek kurtulmaya çalıştığın şey budur.

("حَادَّ عَنْ الشَّيْءِ يَجِدُ حَيُوداً وَحَيْدَةً وَحَيْدُودَةً"): Bir şeyden yan saptı, ondan uzaklaştı, yana sapar, uzaklaşır, yana sapmak, uzaklaşmak" denilir.

Mastarının son şeklinin aslı "ye" harfi harekeli olarak: (حَيْدُودَةً) olmakla birlikte, sonradan "ye" harfi sakın okunmuştur. Çünkü Arapçada: (صَفُوقٌ) dışında "fa'lul" vezninde bir kelime bulunmamaktadır. Kişi (mütekellim olarak) kendisi hakkında haber verecek olursa: ("أَجِدُ حَيْدًا وَنَجِيدًا"): Yana çekildim meylettim, çekilirim meylederim, çekilmek meyletmek" denilir. Şair Tarafe de şöyle demiştir:

أَبَا مَنْذِرٍ رُمْتُ الْوَفَاءَ فَهَيْبَتُهُ وَجِدْتُ كَمَا حَادَّ الْبَعِيرُ عَنِ الدُّخَانِ

"Ey Ebu'l-Münzir, vefakar olmayı istedin ve tazim ettin vefakarlığı, Fakat devenin kaygan yoldan yana saptığı gibi de sapıverdin."

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ۖ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ
وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ
الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾

(1) Buhari, IV, 1616, V, 2387.

(2) Hadisin kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessirin tad'if ifadelerinden meçhul bir kiple "ruviye rivayet edilmiştir" tabiriyle hadisi kaydettiğine dikkat edelim.

20. Sur'a da üfürülmüş olacak. İşte bu korkutulan gündür.

21. Herkes beraberinde bir sürücü ve bir şahit bulunduğu halde gelecektir.

22. "Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden perdeni kaldırdık. Bugün gözün pek keskindir."

"**Sur'a da**" ölümden sonra diriliş için birinci defa "**üfürülmüş olacak. İşte bu**" yüce Allah'ın kâfirleri kendisinde azablandıracağı tehdidinde bulunduğu "**korkutulan gündür.**"

Sur'a üfürmeye dair yeterli açıklamalar -yüce Allah'a hamdolsun ki- daha önceden (en-Neml, 27/87. âyetin ve ez-Zümer, 39/68. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"**Herkes beraberinde bir sürücü ve bir şahit bulunduğu halde gelecektir**" buyruğunda geçen "**sürücü: es-saik**" ile "**şahid: eş-şehid**" hakkında farklı görüşler vardır.

İbn Abbas dedi ki: Sürücü meleklerden şahit ise kişilerin kendi nefislerinden olan eller ve ayaklardır. Bunu el-Avfî, İbn Abbas'tan diye rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Sürücü melek, şahid ise ameldir.

Hasen ve Katade şöyle demişlerdir: Yani onu süren bir sürücü ve yaptığı amel ile ilgili olarak hakkında tanıklıkta bulunacak bir şahit ile gelecektir.

İbn Eslem de şöyle demiştir: Sürücü nefsin kendisi ile birlikte bulunan şeytanlardan nefsin arkadaşıdır. Buna sürücü denilmesinin sebebi, bu hususta nefsi teşvik etmese dahi, nefsi arkasından götürmesinden ötürüdür.

Mücahid de şöyle demiştir: Sürücü de, şahit de iki ayrı melektir.

Osman b. Affan (r.a)'dan minber üzerinde iken şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Herkes beraberinde bir sürücü ve bir şahit bulunduğu halde gelecektir.**" buyruğunda sözü edilen "**sürücü**" Allah'ın emrine doğru nefsi süren melektir. "**Şahit**" ise onun ameli hakkında tanıklık edecek olandır.

Derim ki: Bu en sahih olanlarıdır. Çünkü Cabir b. Abdullah yoluyla gelen hadiste o şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz ki Ademoğlu yüce Allah'ın kendisini ne için yarattığından yana gaflet içerisinde. Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah, kulunu yaratmak istedi mi meleğe: Onun rızkını, eserini, ecelini yaz, bedbaht mı yoksa bahtiyar mı olduğunu yaz, der. Sonra bu melek yükseklere çıkar, yüce Allah bir başka melek gönderir. Bu da onu yükümlülük çağına gelinceye kadar korur. Daha sonra yüce Allah onun iyilik ve kötülüklerini yazacak iki melek

gönderir. Ölüm ona geldi mi bu iki melek de yukarı çıkarlar. Sonra ölüm meleği (selam ona) gelir, canını alır. Kabrine girdirildiği vakit bedenine ruh geri verilir. Sonra da ölüm meleği çıkar. Arkasından kabir melekleri ona gelir, onu sorgularlar. Sonra bu iki melek de çıkar. Kıyamet koptuğu vakit iyilikler meleği ile kötülükler meleği onun üzerine inerler. Boynunda bağlı bulunan bir kitabın düğümünü açarlar. Sonra da onlardan biri sürücü, diğeri de şahit olmak üzere onunla birlikte hazır bulunurlar. Sonra yüce Allah: **“Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden perdeni kaldırdık. Bugün gözün pek keskindir”** diye buyurur. Rasûlullah (sav) da: **“Mutlaka sizler biri diğerine mutabık halden hale geçeceksiniz”** (el-İnşikak, 84/19) buyruğunu: “Halden sonra bir diğer hale...” diye açıklamıştır. Daha sonra Peygamber (sav) devamla buyurdu ki: “Şüphesiz önünüzde çok büyük bir iş vardır. Bunun için o büyük Allah’tan yardım isteyiniz.” Bu hadisi Hafız Ebu Nuaym, Cafer b. Muhammed b. Ali’den, o Cabir’den yoluyla rivayet etmiş ve hakkında şöyle demiştir: Bu hadis Cafer’in rivayeti olarak garib bir hadistir. Cabir yoluyla gelen bu hadisi tek başına ondan Cabir el-Cufî, ondan da el-Mufaddal rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Âyet-i kerime hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre bu âyet müslüman ve kâfir hakkında umumidir. Cumhurun (büyük çoğunluğun) görüşü budur. İkincisine göre ise bu özel olarak kâfir hakkındadır. Bu da ed-Dahhak’ın görüşüdür.

“Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden perdeni kaldırdık” buyruğu hakkında İbn Zeyd şöyle demiştir: Bununla kastedilen Peygamber (sav)’tır. Yani andolsun sen -ey Muhammed- Kureyş arasında onların cahiliyetleri içerisinde risaletten yana gaflet içinde idin.

İbn Abbas ve ed-Dahhak da şöyle demişlerdir: Bununla kastedilen müşriklerdir. Yani onlar işlerinin akıbetlerinden yana gaflet içindeydiler.

Müfessirlerin çoğu da şöyle demişlerdir: Bu buyrukla kastedilen iyi kimselerle, kötü kimselerdir. Taberi’nin tercih ettiği görüş de budur.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Ey insan, sen herbir kişi ile birlikte bir sürücü ve bir şahidin geleceğinden yana gaflet içinde bulunuyordun. Çünkü bu gibi hususlar ancak ilahi naslarla bilinir.

“Şimdi senden perdeni kaldırdık.” Körlüğünü giderdik demektir. Bu buyruk dört türlü açıklanmıştır:

1- Kişi önce annesinin karnında idi, sonra doğup dünyaya geldi. (Ve böylece görmeye başladı.) Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 190.

2- Kabirden sonra, kabirden kaldırılması halini anlatmaktadır. İbn Abbas'ın açıklaması da bu anlamdadır.

3- Bu, kıyamet gününde amellerin arzedilmesi zamanında olacaktır. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

4- Bundan kasıt vahyin nüzülü ve risaletin sorumluluklarının yüklenilmesidir. İbn Zeyd'in açıklamasının manası da budur.

“Bugün gözün pek keskindir” buyruğu ile ilgili olarak bundan kasıt, kalbin görmesidir, denilmiştir. Nitekim “bu kimse fıkıh hususunda basiret sahibi (güzel görüş sahibi) bir kimsedir” denilir. Kalbin görmesi ve basiretli olması ise -gözün karşısında bulunan varlık ve cisimleri gördüğü gibi- düşüncelerin müşahhas halini ve neticelerin ibretli durumunu görmesi demektir.

Bununla kastedilenin gözün görmesi olduğu da söylenmiştir. İfadenin zahirinden de anlaşılan budur. Yani bugün senin gözün pek keskin görür. Daha önce senden örtülü bulunan şeyleri görecektir. Güçlü ve nüfuz edici bir görüşün vardır, demektir.

Mücahid dedi ki: **“Bugün gözün pek keskindir.”** Yani bugün iyiliklerinin ve kötülüklerinin tartılacağı zamanda terazinin denge uçlarına bakışı pek keskindir. Bu açıklamayı ed-Dahhak da yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre; senin gözün elde edeceği sevab ve cezayı iyi-ce görür demektir. İbn Abbas'ın görüşünün anlamı da budur. Bir diğer açıklamaya göre kâfir gözü pek keskin bir şekilde haşredilir, sonra gözleri göğerrir ve kör olur.

Bu buyrukta “(لَقَدْ كُنْتَ): Andolsun sen... idin”; “(عَنْكَ): Senden”; “(فَبَصُرُكَ): Gözün” lafızları şeklinde, nefse hitab olmak üzere hep esre ile okunmuşlardır.

وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَىٰ عَقِيدٍ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيََا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ
عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا
آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ
وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَىٰ وَقَدْ قَدَّمْتُ
إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَىٰ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

23. Beraberinde olan der ki: “Benim yanımdaki işte hazırdır.”
24. “Atın cehenneme oldukça inatçı herbir kâfir!”
25. “O hayrı alabildiğine engelleyen, zalim ve şüpheli olanı.
26. “O kimse ki Allah ile birlikte başka bir ilah edinendir. Şimdi ikiniz onu şiddetli azaba atın.
27. Arkadaşı diyecek ki: “Rabbimiz, onu ben azdırmadım, fakat o derin bir sapıklık içinde idi.”
28. Buyuracak ki: “Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü Ben size önceden tehdidimi muhakkak göndermiş idim.”
29. “Benim yanımda söz değiştirilmez ve Ben kullara asla zulmedici de değilim.”

“Beraberinde olan” el-Hasen, Katade ve ed-Dahhak’ın görüşüne göre onunla görevli bulunan melek “**der ki: Benim yanımdaki işte hazırdır.**” Yani onun amelinin yazılması suretiyle benim yanımda bulunan işte korunmuş bir halde hazırlanmış bulunuyor.

Mücahid dedi ki: Senin Ademoğullarından üzerinde görevlendirdiğin bu kişiyi, amel defteri de beraberinde olduğu halde işte huzura getirdim, der.

Anlaman: Benim nezdimdaki bu azab işte hazırdır, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yine Mücahid’den şöyle dediği zikredilmektedir: Beraberinde olan, yüce Allah’ın şeytanlardan arkadaşı kıldığı kişidir.

İbn Vehb’in kendisinden yaptığı bir rivayete göre İbn Zeyd; bu insanlardan beraberinde olan kişidir, demiştir.

Şanı yüce Allah da onun beraberinde olana şöyle diyecektir: “**Atın cehenneme...**” el-Halil ve el-Ahfeş dediler ki: Araplar fasih konuşmalarında “(وَيْلَكَ أَرْحَلَاهَا وَأَزْجَرَاهَا، وَخَذَاهَا وَأَطْلَقَاهَا)”: Vay sana, buna yük vur, bunu yerinden hareket ettir, bunu tut yakala ve serbest bırak!” diye tek kimseye tesniye lafızla hitab ederler.

el-Ferra da şöyle demiştir: Sen tek bir kişiye (tesniye lafzı ile): “(قُومَا عَنَّا)”: Yanımızdan kalk(ınız)” denilebilir. Bunun asıl dayanağı ise develeri ve koyunları hususunda kişiye yardımcı olanların ve yolculuktaki arkadaşlarının asgari sayısının iki kişi oluşudur. Böylelikle kişi hakkındaki ifade, iki arkadaş hakkındaki ifade gibi kullanılmıştır. Nitekim şiirde Arapların: “(خَلِيلِي)”: Ey iki arkadaşım!” diye hitab ettikten sonra: “(يَا صَاحِبَ)”: Ey arkadaşım!” diye hitab etmeleri de bu kabildendir. Nitekim şair İmruu’l-Kays şöyle demiştir:

خَلِيلِي مُرَّأِي عَلَى أُمِّ جُنْدَبٍ نَقَضُ لُبَّاتِ الْفَوَادِ الْمُعَدِّبِ

"Ey iki arkadaşım, benimle birlikte Um Cundeb'e uğrayalım.
Böylelikle azab çekmiş kalbin muradlarını alalım"

Yine şöyle demiştir:

فَمَا تَبْكُ مِنْ ذِكْرِي خَيْبٍ وَمَنْزِلٍ يَسْقُطُ اللَّوْىَ بَيْنَ الدُّخُولِ فَحَوْلِ

"Sevgilimi hatırlamaktan ve
ed-Dehül ile Havmel arasında bulunan dalgalı kumlardaki sevgilimin
diyarına uğradığımız için, durun da ağlaşalım.!"

Bir başka şair de şöyle demiştir:

فَإِنْ تَرْجُرَانِي يَا بْنَ عَفَّانَ أَنْزَجِرُ وَإِنْ تَدْعَانِي أَحْمَرَ عَرْضاً مُنْتَفِئاً

"Ey Affan'ın oğlu! Bana: Vazgeç derseniz, vazgeçerim
Ve eğer beni terk ederseniz ben de sağlamca koruduğum şerefimi himaye ederim."

Lafzın bu şekilde gelmesinin "el-karin: beraber bulunan kişi" lafzının hem çoğul, hem de tesniye (ikil) için böylece kullanılmasından dolayıdır, diye de açıklanmıştır.

el-Mazinî dedi ki: Yüce Allah'ın: "(الْفَيَّ): (İkiniz) atın" lafzı bu sözün (iki defa): "At at!" diye tekrarlanacağını göstermektedir.

el-Müberred de: Bu tekid olarak tesniye gelmiştir, demektedir. Bu da: "At at" demek olur. Böylece lafız bu şekliyle "at" lafzının tekrarlanmasının yerini tutmaktadır.

Bunun yüce Allah'ın her iki meleğe hitab eden buyruğu olarak gerçek anlamıyla tesniyeye (iki kişiye) hitabı olması da mümkündür. Buyruğun sürükleyene ve koruyucuya hitab olduğu da söylenmiştir.

Bir başka açıklamaya göre bunun: "(الْفَيَّ): Mutlaka at!" şeklinde tek bir "nun" ile tekidli emir olduğu da söylenmiştir. Bu durumda (sondaki nun) vakıf halinde "elif"e kalb edilir. Vasıl hali de vakıf haline göre gelmiş bulunmaktadır.

Nitekim el-Hasen de: "(الْفَيَّ)" şeklinde şeddesiz "nun" ile yüce Allah'ın: "(وَلْيَكُونَا مِنَ الصَّاعِرِينَ): Ve her halde zillate uğrayanlardan olacaktır." (Yusuf,

12/32) buyruğu ile: “(تَسْفَعُ): *Andolsun ki şiddetle yakalayıp çekeriz*” (el-Alak, 96/15) buyruklarında olduğu gibi.

“Oldukça inatçı herbir kâfiri.” Mücahid ve İkrime, çokça inat eden diye açıklamışlardır. Bazıları da şöyle demiştir: **“Anid:** oldukça inatçı” haktan yüz çeviren kimse demektir. “(عَنْدَ يَعْنِي عُنُودًا): Hakkı bildiği halde reddetti, muhalefet etti, eder” demektir. Bu şekilde tavır takınan kimseye de: (عَنِيد) ile (عَانِد) denilir. “(العَنِيد): Oldukça inatçı” lafzının çoğulu (عُنْدُ) diye gelir. “(رَغِبَ): Ekmek” lafzının çoğulunun: (رُغْفُ) diye gelmesi gibi.

“O hayrı” farz olan zekatı ve vacib olan herbir hakkı **“alabildiğine engelleyen”** konuşmalarında, yaşayışında ve yaptığı işlerde **“zalim”** haksızlık eden **“ve şüpheli olanı.”** el-Hasen ve Katade’nin açıklamasına göre tevhid hakkında şüphe ve tereddüdü olanı...

“(أَرَابَ الرَّجُلُ): Kişi şüphe etti” denilir. “(مُرِيبُ): Şüphe eden” demektir. Böylesi de müşrik kimsedir. Buna da yüce Allah’ın: **“O kimse ki Allah ile birlikte başka bir ilah edinendir”** buyruğu delil teşkil etmektedir.

Bu buyruğun el-Velid b. el-Muğire hakkında indiği söylenmiştir. **“O hayrı alabildiğine engelleyen”** buyruğu ile onun kardeşinin çocuklarını İslamdan engelleyip alıkoyması kastedilmiştir.

“Şimdi ikiniz onu şiddetli azaba atın” buyruğu bir önceki (ve aynı anlamdaki) emri tekid etmektedir.

“Arkadaşı” yani bu inatçı kâfir ile birlikte bulunan şeytanı, ondan uzak olduğunu belirterek ve onu yalanlayarak **“diyecek ki: Rabbimiz onu ben azdırmadım. Fakat o derin bir sapıklık içinde idi.”** Haktan uzaktı, kendi irade ve tercihi ile azgınlık eden bir kimseydi. Ben sadece onu çağırdım, o da benim çağırımı kabul etti.

Burada **“onun arkadaşı”**ndan kasıt, herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu olmaksızın onun şeytanı demektir. Bunu el-Mehdevi nakletmiştir. es-Salebi’nin naklettiğine göre de İbn Abbas ve Mukatil şöyle demişlerdir: Arkadaşından kasıt melektir. Şöyle ki Velid b. el-Muğire günahlarını yazan meleğe şöyle diyecektir: O benim kötülüklerimi yazmakta elini çabuk tuttu. Bu sefer melek şöyle diyecek: Rabbim ben onu azdırmadım, yani ben bu hususta acelecilik etmedim, diyecektir. Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Kâfir, Rabbim o bana fazladan günahlar yazmıştır diyecek, melek ise: Rabbim ben onu azdırmadım yani ona fazladan bir kötülük yazmadım, diyecektir. İşte o vakit yüce Allah da şöyle buyuracaktır:

“Benim huzurunda çekişmeyin.” Maksat kâfirler ile onlarla birlikte bulunan şeytanlardır. el-Kuşeyri: İşte bu buyruk, onun arkadaşının şeytan olduğunun delilidir.

“Çünkü Ben size önceden tehdidimi” gönderdiğim elçilerim, peygamberlerim aracılığı ile **“muhakkak göndermiş idim.”** Bunun tartışmaya giren her kese bir hitab olduğu söylendiği gibi, çoğul lafzı ile gelmiş iki kişiye hitab olduğu da söylenmiştir.

“Benim yanımda söz değiştirilmez” buyruğu ile yüce Allah'ın: *“İyilikle gelene bunun on misli vardır. Bir günah ile gelen de ancak onun misliyle cezalandırılır.”* (el-En'am, 6/160) buyruğunun kastedildiği söylendiği gibi; Yüce Allah'ın: *“Cehennemî bütününü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım.”* (es-Secde, 32/13) buyruğundaki durum hakkında olduğu da söylenmiştir.

el-Ferra da şöyle demiştir: Benim huzurumda yalana yer yoktur. Yani söylenen söze bir şey ilave edilmeyeceği gibi ondan bir şey de eksiltilemez. Çünkü ben gaybı bilenim.

“Ve Ben kullara asla zulmedici de değilim.” Ben günah işlemeyen kimseyi azablandırmam. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/10. âyetin tefsirinde) ve başkalarında (Fussilet, 41/46. âyetinn tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتَ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٢٠﴾ وَأَزْلَفَتْ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٢١﴾ هَذَا مَا تَوَعَّدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِظٌ
﴿٢٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٢٣﴾ ادْخُلُوهَا
بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٢٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٢٥﴾

30. O günde Biz cehenneme: “Doldun mu?” diye soracağız. O da: “Daha var mı?” diyecek.

31. Cennet ise takva sahiplerine uzak olmayıp yakınlaştırılmış olacaktır.

32. İşte bu, dönen ve (kendisini) koruyan herkes için vaadolanageldiğinizdir;

33. Rahmandan tenhada iken korkup (hakka) dönen bir kalbe sahip olan herkes için.

34. “Oraya selamet ile girin! İşte bu, ebedilik günüdür.”

35. Orada onlara diledikleri herşey vardır. Yanımızda fazlası da var.

“O günde Biz cehenneme: Doldun mu? diye soracağız. O da: Daha var mı? diyecek” buyruğundaki “(يَوْمَ نَقُولُ): O günde... diye soracağız” buyruğunu Nafi ve Ebu Bekr: *“Benim huzurumda çekişmeyin”* (Kaf, 50/28) buyruğunu gözönünde bulundurarak “ye” harfi ile “(يَوْمَ نَقُولُ): O günde... diye soracak” şeklinde okumuşlardır.

Diğerleri yüce Allah tarafından hitab olmak üzere “nun” ile (“diye soracağız” anlamında) okumuşlardır ki, bu da azamet nunudur.

el-Hasen ise: “(يَوْمَ أَقُولُ): O günde... diye soracağım” şeklinde okumuştur. İbn Mesud ve diğerlerinden ise: “(يَوْمَ يُقَالُ): O günde... diye sorulacak” şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.

“(يَوْمَ): O günde” lafzının nasb ile gelmesi: “(مَا يَدُلُّ الْقَوْلَ لَدَيَّ يَوْمَ) ... diye soracağımız o günde Benim yanımda söz değiştirilmez” anlamı dolayısı ile. Bunun şu anlamda olmak üzere mukadder bir fiil ile nasbedildiği de söylenmiştir: “Sen onları **“cehenneme: Doldun mu diye soracağımız o gün ile”** korkut!” Bu ise daha önce yüce Allah’ın cehennemi dolduracağına dair vermiş olduğu sözünden ötürü takdir edilir. Böyle bir soru ise, yüce Allah’ın vermiş olduğu haberi doğrulamak, sözünün gerçekleştirilmesi, düşmanlarının azarlanması ve bütün kullarının da uyarılması içindir.

Cehennem de: **“Daha var mı diyecek”** yani bende daha fazlasının sığabileceği bir yer kalmamıştır. Bu da Peygamber (sav)’ın: “Akil bize konaklayacak bir yer yahut bir ev bıraktı mı ki”⁽¹⁾ sözüne benzer ki, bize bir yer bırakmadı demektir. O halde burada ifade inkar anlamındadır. Bununla birlikte daha daha fazlasını istemek anlamında bir soru olması da mümkündür. Daha fazla var mı, dahası da gelsin, demek olur. Buyruğun her iki anlama uygun gelmesi, istifhamın (soru sormanın) bir bakıma inkar anlamını da ihtiva etmesinden dolayıdır.

Bir görüşe göre cehennemin söz söylemesi diye bir şey sözkonusu değildir. Bu sadece bir örneklendirmedir, yani onun halinden anlaşılabilecek olan söz söylemiş olsaydı, söyleyebileceği bu ifadede belirtilendir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أَمْتَلُ الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي مَهْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي

“Havuz doldu ve: Bu kadarı bana yeter, dedi.

Ağır ol, yavaş ol sen içimi yeterince doldurdun.”

(1) *Buhari*, III, 1113, IV, 1560; *Müslim*, III, 984, 985; *Ebu Davud*, II, 210, III, 125; *Dar-akutni*, III, 62; *İbn Mace*, II, 912, 981; *Müsned*, V, 201, 202.

Bu Mü'cahid'in ve başkalarının yorumudur. Bende dolacak yer var mı ki, dolmuş bulunuyorum, demektir.

Yüce Allah'ın organları konuşturması gibi, bu sözü söylemek üzere cehennemini konuşturacaktır, diye de söylenmiştir. Bu, daha önce el-Furkan Sûresi'nde (25/17-19. âyetlerin tefsirinde) belirttiğimiz üzere daha doğrudur.

Müslim ve Buhari'nin *Sahih*'lerinde ve Tirmizi'de, Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cehenneme (cehennemlikler) atıldıkça cehennem: Daha var mı? diye sorar. Nihayet aziz olan Rabbimiz ona ayağını koyar, bu sefer cehennemin bir kısmı diğerinin içine geçer, o da: Yeter yeter, izzetin hakkı için, keremin hakkı için (yeter), der. Cennette ise yüce Allah oraya (bir başka) mahlukat var edip onları cennetin artan bölümlerine yerleştirtinceye kadar fazlalık kalmaya devam edecektir."⁽¹⁾ Müslim'in lafzı ile hadis bu şekildedir.

Ebu Hureyre yoluyla gelen bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: "...Cehenneme gelince, yüce Allah üzerine ayağını koyup kendisine: Yeter yeter, deyinceye kadar dolmaz. İşte o vakit cehennem dolar ve birbirine geçer. Yüce Allah yarattıklarından hiçbir kimseye zulmetmez. Cennete gelince, Allah onun için başka yaratıklar var eder."⁽²⁾

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- şöyle demişlerdir: Burada "kadem (ayak)"ın anlamı yüce Allah'ın cehennem ateşine gitmek üzere takdim ettiği (önden gönderdiği) bir topluluktur. Yüce Allah ezeli ilminde onların cehennemliklerden olduğunu da biliyordu. "Ricl (ayak)" da bu anlamdadır. Bu da insan olsun, başkalarından olsun çok sayıda kimse demektir. Mesela: "(رَأَيْتُ رِجْلًا مِنَ النَّاسِ وَرِجْلًا مِنْ جَرَادٍ)": Bir insan kalabalığı ve bir çekirge kalabalığı gördüm" denilir. Şair de şöyle demiştir:

فَمَرَّ بِنَا رِجْلٌ مِنَ النَّاسِ وَأَنْزَوَى إِلَيْهِمْ مِنَ الْحَيِّ الْيَمَانِينَ أَرْجُلُ
قِبَائِلُ مِنْ لَحْمٍ وَعُكُلٍ وَجَمِيرٍ عَلَى أَتْنِي نِزَارٍ بِالْعَدَاوَةِ أَحْفَلُ

"İnsanlardan bir topluluk uğradı bize ve onlara da katıldı,
Yemenlilerden birçok grublar.
Lahm'dan Ukul ve Himyer'den kabileler,
Nizar'ın iki oğlu aleyhine düşmanlıkla toplandılar."

Bu manayı İbn Mesud'dan gelen -şöyle dediğine dair- rivayet açıklamaktadır: Cehennemde ne kadar barınak, zincir, tokmak ve tabut varsa

(1) Müslim, IV, 2188; Buhari, VI, 2689; Tirmizi, V, 390; Müsned, III, 134, 234.

(2) Buhari, IV, 1836; Müslim, IV, 2187; Müsned, II, 314.

mutlaka onun üzerinde sahibinin adı da yazılıdır. Cehennem bekçilerinden herbir kişi isim ve niteliği ile tanıyıp bildiği (azaplandıracağı) adamını bekler. Onların her birisi (azaplandırmakla) emrolunduğu ve beklediği kişileri tamamıyla alıp onlardan geriye hiçbir kimse kalmayınca bekçiler: Yeter, yeter bu kadar bize yeter, bu kadar bize yeter, yani yetindik, yetindik, derler. İşte o vakit cehennem, içinde bulunan kimselerin üzerine çekilir ve kapanır. Çünkü geriye gelmesi beklenecek kimse kalmamış olacaktır.

İşte gelmesi beklenen bu topluluk hakkında “ricl (topluluk; tercümede: ayak)” ve “kadem (önden gönderilenler)” tabiri kullanılmıştır. Yine bu yorumun lehine aynı hadiste yer alan Hz. Peygamberin: “Yüce Allah orası için yeni yaratıklar var edip cennetin artan yerine onları iskan edinceye kadar cennette bir fazlalık kalmaya devam edecektir” sözleri tanıklık etmektedir. Biz bu hususa dair daha geniş açıklamalar ve gerekli tafsilatı “*el-Kitabu'l-Esna*” adlı eserimizin “el-esma ve's-sıfat (yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları)” bölümünde genişçe açıklamış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

en-Nadr b. Şumeyl de Peygamber (sav)'ın: “Cebbar (olan Allah) oraya kademini (ayağını) koyuncaya kadar” buyruğunu ilminde cehennemliklerden olduğu ezelden sabit olmuş kimseler, diye açıklamıştır.

“Cennet ise takva sahiblerine uzak olmayıp yakınlaştırılmış olacaktır.” Yani onlara yakınlaştırılacaktır. Bunun dünyada iken cennete girmeden önce sözkonusu olduğu söylenmiştir. Yani onlara günahlardan uzak durun, denildiğinde cennet kalblerine yakınlaştırılmıştır.

Cennete girdikten sonra orada kalacakları yerler kendilerine yakınlaştırılmış olacak ve uzak düşmeyecektir, diye de açıklanmıştır. **“Uzak olmayıp”** ifadesi ise onlardan uzak düşmeyecektir, demek olup bu ifade tekid için getirilmiştir.

“İşte bu... vaadolunageldiğinizdir.” Yani onlara: Dünyada iken rasûller aracılığı ile size vaadolunan mükafat budur denilecektir.

“Vaadolunduğunuz” anlamındaki: (تَوَعَّدُونَ) lafzı genel olarak muhatab kipi şeklinde “te” ile okunmuştur. İbn Kesir ise haber olarak “ye” ile (“vaadolundukları” anlamında) diye okumuştur. Çünkü bu buyruk, takva sahiplerinin sözkonusu edilmesinden sonra gelmektedir.

“Dönen ve koruyan herkes için” buyruğuna gelince, **“evvab: dönen”** günahlardan yüce Allah'a dönen, sonra dönüp tekrar günah işleyen, sonra tekrar dönen kimse demektir. ed-Dahhak ve başkaları böyle açıklamıştır. İbn Abbas ve Ata ise şöyle demişlerdir: **“Evvab: dönen”** tesbih eden demektir. Yüce Allah'ın: (يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ) : *Ey dağlar, siz de onunla tesbih edin.*” (Sebe, 34/10) buyruğunda olduğu gibi.

el-Hakem b. Uteybe de: **Evvab**, tenhada yalnız kaldığında yüce Allah'ı zikreden kimse demektir. eş-Şa'bi ve Mücahid: Tenhada iken günahlarını hatırlayıp onlardan dolayı Allah'tan mağfiret dileyen kimsedir. İbn Mesud'un görüşü de budur. Ubeyd b. Umeyr de şöyle demiştir: Bu oturup kalktığı her mecliste mutlaka yüce Allah'tan mağfiret dileyen kimse demektir. Yine ondan şöyle dediği zikredilmiştir: Biz "evvab: dönen" in meclisinden kalktığında "(سبحان الله وبحمده، اللهم إني أستغفرك مما أصبت في مجلسي هذا) Subhanallahi ve bi hamdih (Allah'ı eksiklikten tenzih eder ve O'na hamdederim.) Allah'ım, ben bu meclisimde işlediklerimden ötürü Senden mağfiret dilerim" deyip, buna devam eden kimsedir, diye kendi aramızda konuşurduk.

Hadis-i şerifte de şöyle denilmiştir: "Kim meclisinden kalktığı vakit: (سبحانك اللهم وبحمدك لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك) Allah'ım, Seni hamdinle eksikliklerden tenzih ederim. Senden başka hiçbir ilah yoktur. Senden mağfiret diler ve Sana tevbe ederim" diyecek olursa, Allah ona o mecliste işlediği günahları bağışlar."⁽¹⁾ Peygamber (sav) da böyle derdi.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Ben: "Senden mağfiret diler ve Senden tevbe etmeyi dilerim" demeyi severim, fakat gerçek anlamıyla olmadıkça "ve Sana tevbe ederim" demekten hoşlanmam.

Derim ki: Bu bir istihсандır, ancak hadise uymak daha uygundur.

Ebu Bekir el-Verrak dedi ki: O (evvab: dönen) bolluk ve rahatlık zamanında da, darlık ve sıkıntı zamanlarında da Allah'a tevekkül eden kimsedir. el-Kasım: Allah'tan başkası ile (kalbini) uğraştırmayan kimsedir, demiştir.

"Hafiz: koruyan" buyruğu hakkında İbn Abbas: Günahlarını onlardan vazgeçinceye kadar hıfzeden (belleyen) kimse demektir. Katade de: Yüce Allah'ın kendisine havale ettiği hak ve nimetleri ile ona emanet bıraktığı şeyleri koruyan kimse demektir. Yine İbn Abbas'tan: Bu Allah'ın emrini koruyan demektir, dediği rivayet edilmiştir. Mücahid dedi ki: Bu itiraf ile yüce Allah'ın hakkını, şükür ile de nimetlerini koruyan kimse demektir.

ed-Dahhak dedi ki: Yüce Allah'ın vasiyetini (emrini) kabul etmekle koruyan, muhafaza eden kimse demektir. Mekhul, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim günün başlangıcında dört rekat kılmayı muhafaza ederse (devam ederse) o kimse koruyup dönen bir kalbe sahib (evvabbun hafiz) kimsedir." Bunu el-Maverdi zikretmiştir.⁽²⁾

(1) İbn Hibban, *Sahih*, II, 355; Hakim, *Müstedrek*, I, 674, 720; *Tirmizi*, V, 494; *Müsned*, II, 494.

(2) Maverdi, *Nüket*, V, 354; yayına hazırlayan hadisin munkati olduğuna dikkat çektikten sonra herhangi bir kaynakta tespit edemediğini de belirtmektedir.

“Rahman'dan tenhada iken korkup... herkes için” buyruğundaki: “(مَنْ): **Herkes**” buyruğu: “(لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيفٍ): **Dönen ve koruyan herkes için**” buyruğundan bedel olarak cer mahallinde yahut; “(أَوَّابٍ): **Dönen**”in sıfatı konumundadır. İstinaf (yeni cümle başı) olarak ref' mahallinde olması da mümkündür. Haberi şartın cevabının hazfedildiği takdiri ile **“oraya... girin”** buyruğudur. İfadenin takdiri de: Onlara: “Oraya... girin” denilir şeklindedir.

“Tenhada iken korkmak (haşyet)” ise yüce Allah'ı görmediği halde O'ndan korkmak demektir. ed-Dahhak ve es-Süddî: Kimsenin kendisini görmediği yalnızlık zamanında... demektir, diye açıklamışlardır. el-Hasen de: Perdesini indirip kapısını kapattığı vakit... anlamındadır.

“Dönen bir kalbe sahip olan herkes” itaate yönelen bir kalbe... ihlas sahibi bir kalbe... diye de açıklanmıştır. Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: **Munib** (Allah'a dönen)in alameti yüce Allah'ın saygı duyulması gereken haklarını bilen, O'nu veli edinen, celal ve azameti karşısında mütevazi olan ve nefsinin hevasını terkeden kimse olmaktır.

Dönen kalb (el-kalbu'l-munib)'in selim kalb olması ihtimali de vardır. Nitekim yüce Allah önceden de geçtiği üzere: **“Allah'a salim kalb ile gelmiş olanlar müstesna.”** (eş-Şuara, 26/89) diye buyurmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Oraya... girin” yani bu niteliklere sahip olan kimselere: **“Oraya selamet ile”** azaptan yana esenlik içerisinde **“girin. İşte bu ebedilik günüdür.”** denilecektir. Allah'tan ve melekler tarafından onlara verilecek bir selam ile girin diye açıklandığı gibi nimetlerin son bulmasından yana esenlik içerisinde... diye de açıklanmıştır. İfadelerin baş tarafında: “(مَنْ خَشِيَ): **Korkup... kimse**” denilmiş (ve fiil tekil şahıs için) olmakla birlikte burada **“oraya... girin”** diye buyurması; “(مَنْ): **Kimse**” lafzının çoğul (herkes) anlamında da kullanılmasından dolayıdır.

“Orada onlara diledikleri herşey var.” Canlarının çektiği ve gözlerinin zevk aldığı herşey.

“Yanımızda fazlası da var.” Hatırlarına getirmedikleri türlü nimetler...

Enes ve Cabir dedi ki: “Fazlası” şanı yüce Allah'ın -bir keyfiyet söz konusu olmaksızın- yüzüne bakmaktır. Yüce Allah'ın: **“İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır.”** (Yunus, 10/26) buyruğu hakkında “buradaki **“fazlası”**ndan kasıt yüce Allah'ın kerim vechine bakmaktır” dediği Peygamber (sav)'a kadar ulaşan merfu haberler halinde bize ulaşmıştır.

İbnu'l-Mübarek ve Yahya b. Sellam da şöyle demişlerdir: Bize el-Mesudî, el-Minhal b. Amr'dan, o Ebu Ubeyde b. Abdullah b. Utbe'den, o İbn Mesud'dan dedi ki: Cuma gününe gitmek için elinizi çabuk tutunuz. Çünkü şa-

ni yüce ve mübarek Allah her cuma günü cennet ehline beyaz kâfurdan bir tepe üzerinde (oldukları halde) görünür. Onlar da ona yakınlık dereceleri-ne göre yerlerini alırlar. İbnu'l-Mubarek dedi ki: Dünyada iken cumaya git-mekte ellerini çabuk tuttukları oranda (yakınlaşacaklardır). Yahya b. Sellam da dedi ki: Dünyaya cumaya gitmekte ellerini çabuk tuttukları için (yakın ola-caklardır), demiştir. Ayrıca şunu da ilave etmektedir: "Yüce Allah bundan ön-ce görmedikleri şekilde onlara ikramlar yaratır, var eder."⁽¹⁾ Yahya dedi ki: Ben el-Mesudî'den başkasının buna yüce Allah'ın: **"Yanımızda fazlası da var"** buyruğunu eklediklerini de duydum.

Derim ki: Hadisteki: "Bir tepe üstünde" ifadesi ile kastettiği cennet ehlidir. Yani onlar bir tepe üstünde olacaklardır. Nitekim el-Hasen'in mürsel rivaye-tinde de böyledir. Buna göre o dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her cu-ma günü kâfurdan bir tepe üzerinde cennetlikler Rabblerine bakacaklardır."

Biz bu hadisi *et-Tezkire* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Buradaki **"fazlası"**ndan kastın, onlara eş olarak verilecek el-hûru'l-în ol-duğu da söylenmiştir. Bunu Ebu Said el-Hudrî merfû olarak rivayet etmiştir.⁽²⁾

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا
فِي الْبِلَادِ ۖ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ
لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ۖ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

36. Biz bunlardan önce kendilerinden daha çetin güce sahip nice nesiller helak ettik. Yeri delik deşik etmişlerdi. Kaçıp sığınacak yer buldular mı?

37. Muhakkak ki bunda kalbi olan veya kendisi şahit olarak dikkat-le kulak veren kimse için elbette öğüt vardır.

38. Andolsun göklerle yeri ve aralarında olanları Biz altı günde ya-rattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.

(1) İbnu'l-Mübarek, *Züh'd*, s. 131; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 259; Taberani, *Kebir*, IX, 238.

(2) Yakın manada Abdullah (b. Mes'ud'dan): Münziri, *Terğib*, I, 289.

“Biz bunlardan önce kendilerinden daha çetin güce sahip nice nesiller helak ettik.” Yani ey Muhammed, senin kavminden önce onlardan daha çetin güce ve yakalayışa sahip nice toplumlar helak etmiş bulunuyoruz.

“Yeri delik deşik etmişlerdi.” Kurtulmak arzusu ile orada yol almışlardı. Ülkelerde çeşitli eserler bırakmışlardı, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mücahid dedi ki: Yeryüzünde yol teptiler ve dolaştılar. en-Nadr b. Şumeyl: Dolanıp durdular, diye; Katade de çokça dolaştılar, diye açıklamıştır. el-Müerric: Uzaklaşıp durdular diye açıklamıştır. İmruu'l-Kays'ın şu beyiti de bu anlamdadır:

وَقَدْ نَقَبْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضِيتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ

“Ben pek uzak yerlerde dolaşıp durdum ve sonunda Geri dönmeyi ganimet bildim.”

Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar ticaret yapmak amacıyla ülkelerin en uzak yerlerini dolaştılar. Acaba ölümden bir kurtuluş bulabildiler mi? Her tarafı ölümden kurtulmak için bir sığınak bulmak maksadıyla dolaştılar, diye de açıklanmıştır. el-Haris b. Hillize dedi ki:

نَقَبُوا فِي الْبِلَادِ مِنْ حَذَرِ الْمَوْتِ وَجَالُوا فِي الْأَرْضِ كُلِّ مَجَالٍ

“Ölümden korktuklarından her tarafı dolaştılar Ve yeryüzünde gidilecek her yere gittiler.”

“(نَقَبُوا): Delik deşik etmişlerdi” anlamındaki buyruğu el-Hasen ve Ebu'l-Aliye “kaf” harfi üstün ve şeddesiz olmak üzere: (نَقَبُوا) diye okumuşlardır.

“(النقب): Delmek ve bir şeyin içine girmek” demektir. Bunun dağdaki yol demek olduğu da söylenmiştir. (المنقب) ile (المنقب) bu demektir. Bu açıklamalar İbnu's-Sikkit'ten nakledilmiştir.

“(نَقَبَ الْجِدَارَ نَقْبًا): Duvarı oydu, deldi” demektir. Bu delişin ismi: (نَقَب) diye gelir, çoğulu: (النقوب) şeklindedir.

Yani bunlar ülkeleri delip geçtiler (aşıp gittiler) ve onun dağlarındaki yollarında yol aldılar.

Demirin oyup deldiği şeyde etki bıraktığı gibi, orada da etki bıraktılar, diye de açıklanmıştır.

es-Sülemi ile Yahya b. Yamer bu kelimeyi tehdit anlamında emir olarak "kal" harfini kesreli ve şeddeli: "(فَقْبُوا)": Haydi yeri delik deşik edin!" diye okumuşlardır. Yani yeri dolaşıp durun ve orada gezin, bakın bakalım ölümden "kaçıp sığınacak bir yer buldular mı?"⁽¹⁾ Bu açıklamayı es-Salebi nakletmiştir.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre şeddesiz "kâf" harfi kesreli olarak: "(فَقْبُوا)" okuyuşu da vardır ki, orada -bineklerinin tabanları aşınıp incelinceye kadar- çokça yol aldılar, demek olur. el-Cevheri dedi ki: Esre ile: "(نَقَبَ الْبَيْرُ)": Devenin tabanları incelme" denilir. "(انْقَبَ الرَّجُلُ)": Adamın devesinin tabanları incelme."; "(نَقَبَ الْخُفَّ الْمَلْبُوسَ)": Ayakkabının tabanı parçalandı" demektir.

"(الْمَجِيسَ)": **Kaçıp, sığınacak yer**" lafzı:

"(حَاصٌّ عَنْهُ يَجِيسُ خَيْمًا وَخَيْرًا وَمَجِيسًا وَمَحَاصًا وَخَيْصَانًا)": O şeyden yana kaydı, meyletti, eder, meyletmek" fiilinin mastarıdır. Mesela: "(مَا عَنْهُ مَجِيسَ)": Ondan kurtuluş, ondan kaçacak yer, kaçış yoktur" denilir. "(الانْحِيَاصَ)": Kaçıp kurtulmak" da onun gibidir. Dost bilinen kuvvetlere: "(حَاصُوا عَنِ الْعَدُوِّ)": Düşmandan yana çekildiler" denilir. Düşman hakkında da: "(أَنْهَزَمُوا)": Yenildiler, bozguna uğradılar" denilir.

"**Muhakkak ki bunda kalbi**" onunla düşünecek bir aklı "**olan... için elbette öğüt vardır.**" Bu sûrede sözünü ettiğimiz hususlarda bir hatırlatma ve bir öğüt bulunmaktadır. Burada akıl kastedilerek kalb zikredilmiştir, çünkü aklın yeri orasıdır. Bu anlamdaki açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır.

Hayatta olan ve hakkı batıldan ayırdedebilecek bir ruhi gücü bulunan kimseler için (öğüt vardır), diye de açıklanmıştır. Bu durumda yaşayan nefis, kalb diye ifade edilmiştir. Çünkü bu nefsin yeri ve hayat kaynağı orasıdır. Nitekim İmruu'l-Kays şöyle demiştir:

أَغْرَكَ مِنِّي أَنْ حُبِّكَ قَاتِلِي وَأَنَّكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلُ

"Senin sevgin beni öldürüyor diye ve sen bu kalbe
Her ne emredersen, yapıyor olması mı seni aldanışa sürükledi?"

Kur'ân-ı Kerim'de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "**Ta ki hayatta olan kimseleri korkutup uyarsın...**" (Yasin, 36/70)

Yahya b. Muaz dedi ki: İki türlü (insan) kalb(i) vardır: Birisi dünya meşgaleleri ile dolup taşmaktadır. Öyle ki ahiret ile ilgili herhangi bir durum hatıra gelecek olursa ne yapacağını bilemez. Bir başka kalb ise ahiretin korku-

(1) Son okuyuş olan emir kipine göre: Bakın bakalım ölümden kaçıp sığınacak yer bulacak mısınız, demek olur.

lu halleri ile dolup taşmaktadır. Öyle ki dünya işlerinden herhangi birisi karşısına çıkacak olursa, kalbi ahiretle meşgul olup gittiğinden dolayı ne yapacağını bilemez.

“Veya kendisi” yani kalbi **“şahid olarak dikkatle kulak veren”** yani Kur’ân’ı dinleyen **“kimse için elbette öğüt vardır.”**

Araplar: “(أَلْقِ إِلَى سَمْعِكَ): Bana kulak ver, beni dinle” derler. Dinlemenin keyfiyeti ve bunun sağladığı sonuçlar ile ilgili açıklamalar daha önce Ta-Ha Sûresi’nde (20/13. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Kendisi şahit olarak” buyruğunu ez-Zeccac: Kalbi dinlediği şeylere kulak kesilen, diye açıklamıştır. Süfyan ise: Kendisi orada bulunuyorken kalbi gaib olmayan demektir, diye açıklamıştır.

Âyet-i kerimenin kitap ehli hakkında olduğu da söylenmiştir ki, bu görüş Mücahid ve Katade’nindir. el-Hasen de: Bu buyruk özellikle yahudilerle hristiyanlar hakkındadır; Muhammed b. Ka’b ve Ebu Salih de: Bu buyruk özel olarak Kur’ân ehli hakkındadır, demişlerdir.

“Andolsun göklerle yeri ve aralarında olanları Biz altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı” buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden el-Araf Sûresi’nde (7/54. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde (mese-la Fussilet, 41/9-12. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(اللَّغُوبُ): Yorgunluk ve bitkinlik” demektir. Bu kökten olmak üzere: “(لَغِبَ يَلْغِبُ لُغُوبًا): Yoruldu, bitkin düştü, yorulur, bitkin düşer, yorulmak, bitkin düşmek” denilebildiği gibi, pek güçlü olmayan bir kullanım olarak: “(لَغِبَ يَلْغِبُ لُغُوبًا) da denilir. “(الغَيْبَةُ لُ): Onu ben yordum, bitkin düşürdüm” demektir.

Katade ve el-Kelbi dediler ki: Bu âyet-i kerime Medine yahudileri hakkında inmiştir. Onlar yüce Allah’ın gökleri ve yeri altı günde yarattığını, bu altı günün başının pazar, sonuncusunun da cuma günü olduğunu, cumartesi günü de dinlenmeye çekildiğini iddia etmişler ve böylelikle (yahudiler) bu günü dinlenmeye ayırmışlardır. Yüce Allah bu hususta onları yalanlamaktadır.

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

39. Söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et.

40. Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardlarında da O’nu tesbih et!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Kâfirlerin Söylediklerine Sabır:

“Söylediklerine sabret” buyruğu Peygamber (sav)'a bir hitaptır. Müşriklerin söylediklerine karşı sabretmesini emretmektedir. Yani onların bu yaptıklarından ötürü sen kendini sıkıntıya sokma!

Bu âyet-i kerime savaş emrinden önce indiğinden nesh olmuş bir âyettir.

Bunun Peygamber (sav) ve ümmeti için (hükmü) sabit olduğu da söylenmiştir. Yahudilerin: Allah cumartesi günü dinlendi, şeklindeki sözlerine sabret, demek olduğu da söylenmiştir.

2- Beş Vakit Namaz ile Güneşin Doğuşundan ve Batışından Önce

Allah'ı Tesbih Etmek ve Namaz Kılmak:

Yüce Allah'ın: **“Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et”** buyruğu ile beş vakit namazı kastettiği söylenmiştir.

Ebu Salih dedi ki: Güneşin doğuşundan önce sabah namazı, batışından önce de ikindi namazını kıl (demektir). Bunu Cerir b. Abdullah (Peygamber -sav-e ulaşan) merfu bir sened ile de rivayet ederek şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın huzurunda oturuyor idik. Derken ondördünde aya baktı ve şöyle buyurdu: “Sizler şu ayı gördüğünüz gibi, -onu görmek için birbirinize sıkıntı vermeye gerek duymadığınız gibi- Rabbinizi göreceksiniz. Bundan dolayı eğer güneşin doğuşundan ve batışından önce birer namazı geçirmemek -bunlarla ikindi ve sabah namazını kastetmektedir- imkanınız varsa (bunları geçirmeden vaktinde kılınız). Sonra Cerir: **“Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et”** (Ta-Ha, 20/130) âyetini okudu.⁽¹⁾ Hadis Buhari ve Müslim tarafından rivayet edilmiş olup lafız Müslim'e aittir.

İbn Abbas dedi ki: **“Batışından önce”** buyruğu ile kasıt öğle ve ikindi namazlarıdır. **“Gecenin bir kısmında... da onu tesbih et”** buyruğu ile de akşam ve yatsı namazlarını kastetmektedir.

Bu buyruklarla, yüce Allah'ın güneşin doğuşundan ve batışından önce sözlü olarak eksikliklerden tenzih edilmek üzere tesbih edilmesinin kastedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Ata el-Horasanî ve Ebu'l-Ahvas yapmıştır.

(1) *Müslim*, I, 439; *Buhari*, I, 203, 209, IV, 1836, VI, 2703; *Tirmizi*, IV, 687; *Ebu Davud*, IV, 233; *İbn Mace*, I, 63; *Müsned*, IV, 360, 365.

Kimi ilim adamı da yüce Allah'ın: **“Güneşin doğmasından önce de”** buyruğu sabah namazının iki rekâtı **“batışından önce de”** buyruğu da akşamdan önceki iki rekâtı anlatmaktadır. Sümame b. Abdullah b. Enes de şöyle demiştir: Muhammed (sav)'ın ashabından özlü akıl sahibleri akşam namazından önce iki rekât kılarlardı. Müslim'in, *Sahih*'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediği kaydedilmektedir: Biz Medine'de iken müezzîn akşam namazının ezanını okudu mu (ashab) hemen mescid direklerinin arkasına koşuşur ve iki rekât kıliverirlerdi. Öyle ki yabancı bir adam mescide girer, akşam namazının -bu iki rekâtı kılanların çokluğu dolayısıyla- kılınıp bitirilmiş olduğunu zannederdi.⁽¹⁾

Katade de şöyle demiştir: Ben Enes ile Ebu Berze el-Eslemi'den başka bu iki rekâtı kılan herhangi bir kimseye yetişmedim.

3- Geceleyin ve Secdelerin Arkasında Allah'ın Tesbih Edilmesi:

“Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardlarında da O'nu tesbih et” buyruğu ile ilgili dört görüş vardır:

1- Bu yüce Allah'ın geceleyin tesbih edilmesi demektir. Bu açıklamayı Ebu'l-Ahvas yapmıştır.

2- Bu gecenin tümünde (herhangi bir zamanda) kılınan gece namazıdır. Bu açıklama Mücahid'e aittir.

3- Sabah namazının iki rekâtıdır. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

4- Bu yatsı namazıdır. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

İbnu'l-Arabi dedi ki: Bu geceleyin tesbih getirmektir, diyenlerin kanaatlerini şu sahih rivayet desteklemektedir: “Kim geceleyin uyanıp da: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nadır. O herşeye güç yetirendir. Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Hamd Allah'a aittir. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, Allah en büyüktür. O pek yüce ve pek büyük Allah ile olmadıkça hiçbir şeye güç ve takat yetirilemez” derse...”⁽²⁾

Bunun gece namazı olduğunu söyleyenlere gelince, namazda Allah'ın tesbihi dolayısıyla ona “tesbih” adı verilebilir. Kuşluk namazına “subhatu'd-duha” denilmesi de bundan dolayıdır. Bunun sabah ya da yatsı namazı olduğunu söyleyenlerin böyle demelerinin sebebi, bunların ikisinin de gece kılınan namaz oluşlarından dolayıdır. Yatsı namazı olması bu görüşlerin en açık ve anlaşılır olanıdır.

(1) Müslim, I, 573; Darakutni, I, 267.

(2) Buhari, I, 387; Tirmizi, V, 480; Ebu Davud, IV, 314; İbn Mace, II, 1276; Müsned, V, 313.

4- (Farz) Namazlardan Sonra Namaz Kılmak:

“**Ve secdelerin ardlarında da O’nu tesbih et**” buyruğu hakkında Ömer, Ali, Ebu Hureyre, el-Hasen b. Ali, Hasan-ı Basrî, en-Nehaî, eş-Şa’bi, el-Evzai ve ez-Zührî şöyle demişlerdir: “**Secdelerin ardları**” akşam namazından sonraki iki rekattir. “Yıldızların kaybolması” ise sabah namazının farzından önceki iki rekattir. Ayrıca bunu el-Avfî, İbn Abbas’tan rivayet etmiştir. İbn Abbas bunu merfu bir rivayet olarak da zikredip şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Akşam namazından sonra iki rekat (secdelerin ardları)dır.” Bunu es-Salebi zikretmiştir. ⁽¹⁾

el-Maverdî’nin rivayetinin lafzı ise şöyledir: İbn Abbas’tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gece Peygamber (sav)’ın yanında kaldım. Sabah namazından önce iki rekat namaz kıldı, sonra namaza çıkarak şöyle buyurdu: “Ey İbn Abbas! Sabah namazından önce iki rekat kılmak “yıldızların kaybolması”dır. Akşam namazından sonra iki rekat de “**secdelerin ardları**”dır.” ⁽²⁾

Enes dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: “Her kim akşam namazından sonra ve konuşmadan önce iki rekat namaz kılacak olursa, onun bu namazı “illiyin”de yazılır.” ⁽³⁾ Enes dedi ki: Birinci rekatte “kul ya eyyuhe'l kâfirun (Kâfirun suresi)”u, ikincisinde de “kul huvallahu ehad (ihlas suresi)”ni okudu.

Mukatil dedi ki: (Akşamın farzından sonra kılınan) bu namazın vakti, güneşin batımından sonraki kırmızı şafakın kaybolmadığı sürece devam eder. Yine İbn Abbas’tan bundan kastın vitir namazı olduğu rivayeti de gelmiştir. İbn Zeyd dedi ki: “**Secdelerin ardları**” farz namazlardan sonraki nafile namazlardır. Yani her farzdan sonra kılınan iki rekattir.

en-Nehhas dedi ki: İfadenin zahiri buna delalet etmekle birlikte, uyulmaya daha layık olan çoğunluktur. Bu, Ali b. Ebi Talib (r.a)’dan sahih olarak da gelmiştir. Ebu'l-Ahvas dedi ki: Bundan maksat, secdelerin arkalarında tesbih getirmektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Aklen (kıyasa göre) daha kuvvetli görülen de budur. Sahih hadiste belirtildiğine göre ise Peygamber (sav) farz namazın akabinde:

لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير اللهم لا مانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد

(1) Abdullah b. Adiyy, *el-Kamil fi Duafai'r-Rical*, III, 148, aynı manada bazı farklarla.

(2) Maverdi, *Nüket*, V, 357.

(3) İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, II, 16, (Mukhul'ün peygamberden diye mürsel olarak); Münziri, *Tergib*, I, 228, (o da: Mekhul'den... diyerek)

"Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O bir ve tektir. O'nun ortağı yoktur, mülk yalnız O'nundur. Hamd yalnız O'nadır. O herşeye güç yetirendir. Allah'ım, Senin verdiğini engelleyecek olamaz. Senin alıkoyduğunu da kimse veremez. Varlık sahibi bir kimsenin varlığının Sana karşı herhangi bir faydası olamaz, diye dua ederdi."⁽¹⁾ Bunun (yani nafil namazların) farz namazlarla nesholduğu da söylenmiştir. Hiçbir kimseye beş vakit farzın dışında kılmakla yükümlü olduğu namaz yoktur. Bunu cemaat nakletmiş bulunmaktadır.

5- Secdelerin Ardı:

"**Secdelerin ardı**" anlamındaki lafzı Nafî, İbn Kesir ve Hamza hemze-si esreli olarak; "(وَإِذَا بَرَأَ السُّجُودَ)": Secdelerin geri dönmesi" diye okumuşlardır. Bu da geri dönüp giden bir şeyi anlatmak üzere kullanılan: "(أدبر الشيء إدباراً)": O şey geri dönüp gitti, geri dönüp gitmek"den mastardır.

Diğerleri ise: "(دُبِرَ)": Ard, arda"nın çoğulu olarak hemzeyi üstün okumuşlardır. Ali ve İbn Abbas'ın kıraati de bu şekildedir. Bu lafzın bir örneği de: "(طُنِبَ)": Kazık" lafzının çoğulunun: "(أطناب)" diye gelmesidir. Yahut bu: "(دُبِرَ)": Ard, arda" söyleyişinin çoğulu olup bu durumda: "(قفل)": Kilit" lafzının çoğulunun: "(أقفال)" diye gelmesine benzer.

Araplar bu lafzı: "(جئتك في دبر الصلاة وفي أدبار الصلاة)": Sana namazın ardında, namazın ardlarından geldim" gibi kullanımlarda zarf olarak da kullanmışlardır.

et-Tur Sûresi'nin sonunda "(وَإِذَا بَرَأَ النُّجُومَ)": Yıldızların kaybolması vaktinde" (et-Tur, 52/49) şeklinde kesreli ve mastar olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu ise ikinci fecrin doğması ile birlikte yıldızların ışıklarının gitmesi demektir. İkinci fecir, gece karanlığını yarıp çıkan beyazlık ve aydınlık demektir.

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ
الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ۖ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ
نُحْيِي وَنُمِيتُ ۖ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ
سِرَاعًا ۖ ذَلِكَ خَشَرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ
وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

(1) Müslim, I, 414, 415; Buhari, I, 289, V, 2332, VI, 2439, 2659; Tirmizi, II, 96; Ebu Davud, II, 82; Müsned, IV, 97, 245...

41. Nida edenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.
42. Hak olan cığlığı işitecekleri gün; işte o, çıkış günüdür.
43. Muhakkak ki diriltlenler de Biziz, öldürenler de Biziz. Dönüş de yalnız Bizedir.
44. O günde yer üzerlerinden yarılr, hızlıca çıkarlar. Bu, bizim için kolay olan bir toplamadır.
45. Neler söylemekte olduklarını Biz en iyi bileniz. Sen üzerlerinde bir zorlayıcı değilsin. Şimdi sen Benim tehdidimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver.

“Nida edenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver” buyruğun-
daki “kulak verme”nin mefulü (yani neye kulak verileceği) hafzedilmiştir.
O nidayı yahutta o sesi işit ya da o sayhayı -ki bu da kıyamet cığlığıdır- işit,
demektir. Bundan kasıt ikinci defa Sur'a üfürölmesidir. Nida edecek olan da
Cibril'dir, İsrail olduğu da söylenmiştir.

ez-Zemahşerî dedi ki: İsrail'in Sur'a üfleyeceği, Cebrail'in de nida ede-
ceği söylenmiştir. Cebrail mahşer için nida ederek şöyle diyecektir: Haydi he-
saba geliniz. Bu açıklamaya göre nida mahşerde gerçekleşecektir.

Kâfirlerin yakın bir yerden: Vay halimize ve (yetiş ey) ölüm! diye sesle-
necekleri zaman seslerine kulak ver, diye de açıklanmıştır. Yani o gün her-
kes bu sözlerini işitecek ve kimse bu sözün erişemeyeceği kadar uzak bir yer-
de olmayacaktır.

İkrime dedi ki: Rahmanın münadisi adeta onların kulaklarına seslenir gi-
bi, seslenecektir.

“Yakın yer”in Beytu'l-Makdis'teki kaya olduğu söylenmiştir. Bu kayanın
yeryüzünün ortası olduğu ve yeryüzünde semaya (diğer yerlere göre) on iki
mil daha yakın olduğu söylenmektedir. Kab ise onsekiz mil demiştir. Birin-
cisini el-Kuşeyrî ve ez-Zemahşerî, ikincisini de el-Maverdî zikretmiştir.

Cebrail ya da İsrail bu kaya üzerinde duracak ve mahşer için nida ede-
cektir: Ey çürümüş kemikler, paramparça olmuş eklemler, un ufak olmuş ke-
mikler, yok olmuş kefenler, boş kalbler, çürümüş bedenler, akmiş gözler!
Alemlerin Rabbinin huzuruna arz olunmak üzere kalkın!

Katade dedi ki: Bu münadi Sur'a üföreceğ olan İsrail'dir.

“Hak olan cığlığı” diriliş cığlığını “işitecekleri gün, işte o çıkış” hesab için
toplaniş “günüdür.”

“İşte o çıkış günüdür” kabirlerinden çıkış günüdür, demektir. “Muhak-
kak ki diriltlenler de Biziz, öldürenler de Biziz.” Hayatta olanları öldürür,
ölöleri diriltiriz. Burada yüce Allah bu gerçeği tesbit etmektedir.

“O gün yer üzerlerinden yarılır” Sur'a üföreceğ olan ve nıdada bulunacak olana Beytu'l-Makdis'e doğru **“hızlıca çıkarlar. Bu Bizim için kolay olan bir toplamadır.”** Zorluğu bulunmayan bir toplama (haşr)dır.

Kûfeliler: **“yarılır”** anlamındaki buyruğunu: (تَشَقَّقُ) şeklinde birinci “te”yi hızf üzere ve “şın” harfini şeddesiz okumuşlardır. Diğerleri ise bu “te”yi “şın”a idgam ederek (şeddeli) okumuşlardır.

İbn Muhaysın, İbn Kesir ve Yakub **“nida eden”** lafzını her iki halinde de aslına uygun olarak “ye” harfini isbat ile okumuşlardır. Nafî ve Ebu Amr ise sadece vasl halinde “ye” harfini isbat etmiştir. Diğerleri ise her iki halde hazfetmişlerdir.

Derim ki: Sünnet-i seniyye bu âyet-i kerimeyi daha bir açıklamış bulunmaktadır. Tirmizi'nin, Muaviye b. Hayde'den, onun Peygamber (sav)'dan diye zikrettiği hadisinde şöyle demektedir: Ve (Peygamber) eliyle Şam'a doğru işaret ederek şöyle buyurdu: “İşte buradan buraya kadar sizler binekler üzerinde ve (kiminiz) bineksiz olarak yüzleriniz üzerinde çekilerek kıyamet gününde haşredileceksiniz. Ağızlarınız üzerinde onları tıkayan örtüler bulunacaktır. Sizinle yetmiş ümmet olacak ve siz onların en hayırlıları, Allah nezdinde en değerlileri olacaksınız. Sizden herhangi birisi hakkında ilk konuşacak azası da onun baldırı olacaktır.” Bir diğer rivayette de: “Baldırı ve eli olacaktır” denilmektedir.⁽¹⁾

Ali b. Mabed Ebu Hureyre'den, o Peygamber (sav)'dan diye zikrettiği bir hadiste şunları söylemektedir: Sonra -yüce Allah- İsrail'e şöyle diyecek: “Öldükten sonra diriliş nefhasını üfle. O da üfleyecek, ruhlar gök ile yer arasını doldurmuş arılar misali çıkacak. Yüce Allah şöyle buyuracak: İzzetim ve celalim hakkı için, herbir ruh ait olduğu cesede geri dönsün. Bunun üzerine ruhlar yerde cesetlere doğru girecek. Sonra ruhlar burun deliklerinden girecek ve vücudun diğer yerlerine sirayet edecek, tıpkı zehirli bir hayvan tarafından sokulmuş bir kimsenin bedeninde zehirin yürümesi gibi. Sonra yer üzerinizden yarılacak, üzerinden yerin yarılağı ilk kişi ben olacağım. Yerden hepiniz otuzüç yaşında gençler olarak çıkacaksınız. O gün konuşulacak dil Süryanice olacaktır” deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽²⁾

Biz bütün bunları ve başkalarını **“et-Tezkire”** adlı eserimizde eksiksiz bir şekilde kaydetmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

“Neler söylemekte olduklarını” seni yalanlamaları ve sana dil uzatıp hakaret etmeleri kabilinden neler söylediklerini **“Biz en iyi bileniz. Sen**

(1) Hakim, *Müstedrek*, II, 477, 478, IV, 679; *Müsned*, IV, 446, V, 3, Nesai, *es-Sünenu'l-Kübra*, VI, 439.

(2) İshak b. Raheveyh, *Müsned*, I, 88.

üzerlerinde bir zorlayıcı değilsin.” İslâm'a girmeleri için onları mecbur edecek şekilde onlar üzerinde bir otorite sahibi değilsin. Buna göre âyet nes holmuştur.

“**Zorlayıcı** (cebbar)”; (الجبّرية): Zorlayıcılık, musallat olmak”dan gelmektedir. Zira (مُجْبِر): Cebreden” anlamında “cebbar” denilmez. Tıpkı: (مُخْرِج): Çıkaran” anlamında “harrac” denilmeyeceği gibi. Bunu el-Kuşeyrî nakletmiştir.

en-Nehhas dedi ki: “Cebbar: zorlayıcı”nın sen onları mecbur eden, zorlayan değilsin anlamında olduğu söylenmiş ise de, bu yanlıştır. Çünkü: (أَفْعَل) vezninden “fe’al” vezninde kelime yapılmaz.

es-Salebi ise şunu nakletmektedir: Saleb dedi ki: “Fe’al” vezninde “muf’il” anlamında gelmiş bazı kelimeler vardır. Bunlar ise şazdır. “Cebbar” “muchbir” anlamında “derrak” lafzı “mudrik: yetişen”; “serra” lafzı “musri’: çabuk olan, süratli olan” anlamında “bekka” lafzı “mubki: ağlatan” anlamında “adda” lafzı “mu’di” koşan anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah’ın: “*Ve ben sizi doğru yoldan başkasına da iletmiyorum.*” (el-Mumin, 40/29) buyruğu: (الرُّشَاد) şeklinde -son kelimedeki- “şın” harfi şeddeli olarak “murşid” anlamında okunmuştur ki; bu da Musa’dır, Allah olduğu da söylenmiştir. Aynı şekilde; “*O gemi denizde çalışan yoksullarındı.*” (el-Kehf, 18/79) anlamındaki buyruk: (لِمَسَاكِين) şeklinde (son lafzın “sin” harfi şeddeli olarak) ve “yakalayıcılar” anlamında okunmuştur.

Ebu Hamid el-Harzencî dedi ki: Araplar: (سَيْفُ سَقَاط): Çok düşürücü kılıç” lafzını (مُسْقِط): Düşürücü, yere yıkıcı” anlamında kullanırlar.

Buradaki “cebbar: zorlayıcı” lafzının “musaytır: zorlayıcı” anlamında olduğu da söylenmiştir. el-Ğaşiye Sûresi’nde olduğu gibi: “*Sen üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin.*” (el-Ğaşiye, 88/21)

el-Ferra dedi ki: Ben Araplardan: (جَبَرَهُ عَلَى الْأَمْرِ): O işe onu zorladı” diyen kimseleri duydum. Buna göre “cebbar”ın kahretmek ve zorlamak anlamında kullanılması doğru bir kullanım olur.

“Cebbar”ın Arapların: (جَبَرْتَهُ عَلَى الْأَمْرِ): Ben onu o işe mecbur ettim, zorladım” ifadelerinden alındığı ve: (أَجْبَرْتَهُ) anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu Kinanelilerin bir söyleyişi olup diğeri ile birlikte iki ayrı söyleyiştirler.

el-Cevheri dedi ki: (أَجْبَرْتَهُ عَلَى الْأَمْرِ): Onu o işi yapmaya zorladım” demektir. Yine: (أَجْبَرْتَهُ): Onu cebriyeciliğe nisbet ettim” anlamındadır. Tıpkı bir kimseyi küfre nisbet ederken: (أَكْفَرْتَهُ) demek gibi.

“Şimdi sen Benim tehdidimden korkanlara Kur’ân ile öğüt ver” buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: (Ashab): Ey Allah’ın Rasûlü! Bizi korkutsan, dediler. Bunun üzerine yüce Allah’ın: **“Şimdi sen Benim tehdidimden kor-**

kanlara Kur'ân ile öğüt ver" buyruğu indi. Yani Bana isyan eden kimseler için hazırlamış olduğum azab ile tehdit et. Buna göre **"vald"** azab (ve tehdit) hakkında **"va'd"** de mükafat hakkında kullanılır. Şair de şöyle demiştir:

وَأِنِّي وَإِنْ أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ لَمْ أَخْلَفْ إِيْعَادِي وَمُنْجِزٌ مَوْعِدِي

"Şüphesiz ki ben eğer onu tehdit eder yahut ona vaadde bulunursam, Ona yaptığım tehdidi gerçekleştirmem fakat ona vaadimi gerçekleştiririm."

Katade de şöyle derdi: Allah'ım, senin vaidinden (tehdidinden) korkan ve mev'idini (mükafat vaadini) uman kimselerden kıl.

"Benim tehdidimden" anlamındaki buyruğu her iki halde (vasıl ve vakıf hallerinde) Yakub: (وَعِيدِي) şeklinde "ye" ile okumuştur. Verş ise sadece vasl halinde "ye" ile okumuş, vakf halinde hazfetmiştir. Diğerleri ise her iki halde de "ye"yi hazfetmişlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kaf Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdolsun.

Zâriyat *Sûresi*

1-60. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Herkese göre Mekke'de inmiştir, altmış âyettir.

وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَّاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾
فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

1. Andolsun tozutup savuran (rüzgar)lara.
2. Ağır yük taşıyan (bulut)lara.
3. Kolaylıkla akanlara.
4. Emri paylaştıranlara ki;
5. Şüphesiz va'dolunduğunuz elbette doğrudur.
6. Ve şüphesiz ki din elbette gerçekleşecektir.

“Andolsun tozutup savuran (rüzgar)lara” buyruğu hakkında Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: Bize Abdullah b. Naciye anlattı, bize Yakub b. İbrahim anlattı. Bize Mekkî b. İbrahim anlattı. Bize el-Cuayd b. Abdirrahman anlattı. O Yezid b. Usayfe'den, o es-Saib b. Yezid'den rivayet ettiğine göre bir adam Ömer (r.a)'a şöyle sormuş: Ben Kur'ân'ın müşkil (anlaşılması zor) buyruklarının tefsirine dair soru soran bir adam gördüm. Bunun üzerine Ömer: Allah'ım, bana onun hakkından gelmeyi nasib et, dedi. Bir gün bu adam elbiselerini giyinmiş, başında bir sarık bulunduğu halde Ömer de Kur'ân-ı Kerim okurken Ömer'in yanına girmiş. Ömer Kur'ân okumayı bitirince, adam

yanına gelerek: Ey müminlerin emiri **“andolsun tozutup savuranlara”** ne demektir? diye sormuş. Ömer ayağa kalkıp kollarını sıvadıktan sonra adamı sopalamaya koyulmuş ve sonra da şöyle demiş: Buna elbiselerini giydirin ve onu bir deve semeri üzerinde taşıyarak kabilesine götürün. Sonra bir hatib kalkıp şöyle desin: Şüphesiz ki Sabîğ ilim öğrenmek istemiş, ancak isabet ettirememiştir. Bu şahıs daha önceleri kavmi arasında ileri gelen birisi olduğu halde aralarında sıradan bir kişi olup gitti.

Amir b. Vasile'den rivayete göre İbnu'l-Kevva, Ali (r.a)'a: Ey müminlerin emiri, diye sormuş şu **“andolsun tozutup, savuranlara”** ne demektir? Ali (r.a): Yazıklar olsun sana demiş. Sen bilgini arttırmak maksadıyla soru sor, işi zora koşmak maksadıyla soru sorma. **“Andolsun tozutup savuranlara”** buyruğunda kastedilen rüzgarlardır. **“Ağır yük taşıyanlar”**dan kasıt bulutlardır. **“Kolaylıkla akanlar”** gemilerdir. **“Emri paylaştıranlar”** meleklerdir.

el-Haris de Ali (r.a)'dan şunu rivayet etmektedir: **“Andolsun tozutup savuranlara”** dört ayaklılar yükü taşıdıkları gibi bulutlar da suyu taşırlar. **“Kolaylıkla akanlara”** bunlar da yüklü gemilerdir. **“Emri paylaştıranlara”** bunlar çeşitli emirler getiren meleklerdir. Cebrail gazabı, Mikail rahmeti, ölüm meleği de ölümü getirir, demektir.

el-Ferra dedi ki: Denildiğine göre meleklerin çeşitli emirler getirmesi bolluk, kuraklık, yağmur, ölüm ve çeşitli olayları getirmeleridir.

(1. âyetin lafzından olmak üzere): **“(دَرَبِ الرِّيحِ التُّرَابَ تَذْرُوهُ دَرُوءًا وَتَذْرِيبَةً ذَرِيًّا) :** Rüzgar toprağı savurdu, savurur, savurmak” denilir.

“Andolsun tozutup savuranlara” ve ondan sonraki buyrukların birer kasek oldukları söylenmiştir. Şanı yüce Rabbimiz de herhangi bir şeye kasek edecek olursa, onun özel bir şerefi olduğunu tesbit etmiş olur.

Anlamının: Tozutup savuranların Rabbine andolsun, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buyruğun cevabı ise: **“Şüphesiz vaadolunduğunuz”** yani size vaadolunan hayır, şer, mükafat ve cezalar **“elbette doğrudur.”** Onda herhangi bir yalan yoktur, buyruğudur.

“(لَصَادِقٌ) : Elbette doğrudur” buyruğu sıdk (gerçek)dır, demektir. Burada ism(-i fail) mastar konumundadır.

“Ve şüphesiz ki din” amellerin karşılıklarının verilmesi **“elbette gerçekleşecektir”** gelip sizi bulacaktır.

Daha sonra bir başka şeye yemin ederek: **“Güzel yolları bulunan gök hakkı için gerçekten siz birbirini tutmayan sözler içindesiniz.”** (ez-Zariyat, 51/78) diye buyurmaktadır.

“Tozutup savuranlar”ın doğurgan kadınlar oldukları söylenmiştir. Çünkü onların saçıp savurmalarında (doğum yapmalarında) insanların dağılma-

sı (etrafa yayılması) sözkonusudur. Zira onlar böylelikle çocuklarını savurmaktadırlar. Bundan dolayı onlara **“savuranlar”** denilmiştir. Yüce Allah'ın onlara yemin etmesi ise onların sulblerinde salih kullarının hayırlı olanlarının bulunmasından dolayıdır. Hem erkek, hem kadının herbirisi aynı zamanda **“savuran”** olmakla birlikte, erkeklerin dışarda tutulup kadınların bu özelliikle anılmalarının iki sebebi vardır: 1- Çünkü kadınlar erkeklerde bulunmayan kab olmak özelliğine sahiptir. İşte toplayıp savurma özellikleri kendilerinde bulunduğundan ötürü bilhassa kadınlar zikredilmiştir. 2- Onların savurma özelliği uzun bir süre devam etmekle beraber, onlarla erken yaştan itibaren temas kurulabilir.

“Ağır yük taşıyanlar” bulutlar demektir. Yükleri ağırlaşması halinde geber kadınlar diye de açıklanmıştır.

“(الوقر)”: Sırttaki ya da karındaki yükün ağırlığı” anlamındadır. Mesela: “(جاء بحملٍ وقره)”: Ağır yükünü taşıyarak geldi” ile: “(قد أوفر بعيره)”: Devesine ağır yük vurdu” denilir. “Vikr: Ağır yük” çoğunlukla katır ve eşeğin yükü için kullanılır. “Vesk” ise deve yükü hakkında kullanılır. “(هذه امرأة موقرة)”: Bu ağır yük taşımış kadın” demektir. “(أوقرت النخلة)”: Hurma ağacının yemiş yükü” çoktur demektir. “(نخلة موقرة وموقر وموقرة)”: Çok yemiş yüklenmiş hurma ağacı” denilir, (موقر) şekli de nakledilmiştir, bu kıyasi değildir. Çünkü fiil (ağır yük yüklenme) hurma ağacınıdır. “Kâf” harfi kesreli olarak: (موقر) şeklindeki kullanım: “(أمراة حامل)”: Yük taşıyan (hamile) kadın” demeye kıyasendir. Çünkü ağacın taşıdığı yük (meyve) kadınların yüküne (hamileliğine) benzer. “Kâf” harfi üstün olarak: (موقر) şeklindeki söyleyiş ise şaz (istisnai)dir. Hurma ağaçlarını anlatan Lebid'in şöyle dediği rivayet edilmektedir:

عَصَبٌ كَوَارِعُ فِي خَلِيجٍ مُخَلِّمٍ حَمَلَتْ فَمِنْهَا مَوْقَرٌ مَكْمُومٌ

“Su ile dopdolu bir yerde ve dalları birbirine bağlanmış (sanki)

Yükler taşımışlar, onların kimisi de çok ağır (yemiş)

yükü taşımış kapçıları içindedir.”

Bunun çoğulu (مواقِر) diye gelir. “Vav” harfi üstün olarak: “(الوقر)”: Kulaktaki ağırlık” demektir. “(قد وقرت أذنه تَوَقَّرَ وَقَرًا)”: Kulağı sağırlandı, sağır olur” demektir. Mastarının kıyasa göre harekeli gelmesi gerektiği halde sükun ile kullanılır. Daha önceden buna dair açıklamalar el-En'am Sûresi'nde (6/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Kolaylıkla akanlar” dan kasıt, gittiği yere rüzgarlar ile kolayca akıp giden gemilerdir, bulutlar olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre bulutların

kolayca akışı iki şekilde açıklanır: 1- Yüce Allah o bulutları (dilediği şekilde) ülke ve bölgelere yürütür. 2- Onların yürütülmesindeki kolaylık demektir. Araplarca bilinen anlamı da budur, nitekim el-A'şa da şöyle demiştir:

كَأَن مِّشْيَتَهَا مِنْ بَيْتِ جَارَتِهَا مَشْيُ السَّحَابَةِ لَا زَيْتٌ وَلَا عَجَلٌ

“Onun komşusunun evinden yürüyüşü sanki

Bulutun yürüyüşü gibidir ki ne ağırdır, ne de çabuk (sükunetle gider.)”

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ^٧ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ^٨ ﴿٨﴾ يُؤَفِّكُ عَنْهُ^٩ مَن
أَفِكَ^٩ ﴿٩﴾ قَتَلَ الْخَرَّاصُونَ^{١٠} ﴿١٠﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ^{١١} ﴿١١﴾ يَسْأَلُونَ
أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ^{١٢} ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ^{١٣} ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فَتَنَتَكُمْ^{١٤}
هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ^{١٤} ﴿١٤﴾

7. Güzel yolları bulunan gök hakkı için,
8. Gerçekten siz birbirini tutmayan sözler içindesiniz.
9. Ondan döndürülenler, döndürülür.
10. Kahrolsun yalancılar!
11. Onlar ki, kuşatıcı bir cehalet içinde gafil kimselerdir.
12. “Din günü ne zamandır?” diye sorarlar.
13. O gün onlar azab için ateşe sunulurlar.
14. “Azabınızı tadın. İşte bu, çabucak gelmesini istediğinizdir.”

“Güzel yolları bulunan gök hakkı için” buyruğunda geçen “gök”den maksadın yeri gölgelendiren bulutlar olduğu söylendiği gibi, yükseltilmiş gök olduğu da söylenmiştir. İbn Ömer: O yedinci semadır, demiştir. Bunu el-Mehdevî, es-Sa’lebî, el-Maverdî ve başkaları zikretmişlerdir.

“(الْحُبُكِ): **Güzel yollar**”ın açıklaması ile ilgili yedi görüş vardır:

1- İbn Abbas, Katade, Mücahid ve er-Rabi, muntazam ve güzel yaratılış sahibi diye açıklamışlardır. İkrime de böyle demiştir: Dokumacının güzelce kumaşı dokuduğunu hiç görmedin mi? İşte bu kökten olmak üzere: “(حَبَكَ الثَّوبَ يَحْبِكُهُ): Kumaşı güzelce dokudu, dokur” denilir. Mastarı da: (حَبَكَا) diye gelir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Muhkem kılıp, güzelce yaptığın herbir şey hakkın da bu kökten olmak üzere: "(أَحْبَبْتَهُ)": Onu güzel ve sağlam yaptın" denilir.

2- Süslü demektir. Bu açıklamayı el-Hasen ve Said b. Cübeyr yapmıştır. Yine el-Hasen'den,

3- Yıldızları bulunan diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

4- ed-Dahhak: Yolları bulunan diye açıklamıştır. Suda ve kumda rüzgar estiğinde görülen dalgalara: (حُبْك) denilir. el-Ferra'nın görüşü de buna yakındır. O şöyle demiştir: "(الْحُبْك)": Kum gibi rüzgarın estiği herbir şeyin kırılması (dalgalanması) yine rüzgarın estiği vakit suyun şekli" bu anlama geldiği gibi demirden yapılmış zırhın da öylece dalgalarının olmasına denilir. Dalgalı saçtaki kıvrımlara da: (حُبْك) denilir. Deccal hadisinde de: "(إِنْ شَعْرَهُ حُبْك)": Saçları dalgalı, kıvrımlıdır" denilmektedir. Şair Zühayr de şöyle demiştir:

مُكَلَّلٌ بِأَصُولِ النُّجْمِ تَنْبِجُهُ رِيحٌ خَرِيقٌ لِضَاجِي مَائِهِ حُبْكُ

"Şiddetli bir rüzgarın dokuduğu bitkilerin dibinde (suyun etrafını sarmış) bir taç gibidir.

O suyun güneş gören kısmı dalgalı, güzel yolludur."

Ancak sema insanlardan uzak olduğundan ötürü (insanlar) bu yolları göremezler.

5- Güçlü, çetin ve sağlam demektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmış ve: "Üzerinizde sapasağlam yedi (gök) bina ettik." (en-Nebe', 78/12) buyruğunu okumuştur.

"(المحبوك)": At ya da başka türden varlıkların güçlü ve sağlam yaratılıştaki olması" demektir. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

قَدْ غَدَا يَحْمِلُنِي فِي أَنْفِهِ لِأَجْلِ الْإِطْلَاقِ مَحْبُوكٌ مُمَرٌّ

"Beni o benzersiz haliyle taşımaya koyuldu,
Böğrü oldukça zayıf fakat yaratılışı oldukça sağlam ve güçlüdür."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

مَرَجَ الدِّينَ فَأَعْدَدْتُ لَهُ مُشْرِفَ الْحَارِكِ مَحْبُوكَ الْكَتَدِ

"Din artık karmakarışık bir hal aldı, onun için ben de hazırlandım;
Kollarımı (bir araya geldikleri göğsümü) ve sapasağlam yüksek onurlarımızı"

Hadiste belirtildiğine göre; Aişe (r.anha): “ (كانت تحبك تحت الذرع في الصلاة) : Namazda gömleğinin altında eteğini sağlamca bağlardı,” denilmektedir.⁽¹⁾

6- Çokça hareket sahibi demektir. Bu açıklamayı Hasif yapmıştır. “ (ثوب صفيق) : Sık dokunmuş elbise” ile: “ (وجه صفيق بين الصفاقة) : Oldukça arlanmaz bir yüz” tabirleri de buradan gelmektedir.

7- Yollardan kasıt semadaki yıldız kümesi (mecerra, samanyolu)dir. Ona bu ismin verilış sebebi, mecerra (iki duvar arasına enine yatırılmış tahta parçası) gibi bir iz bıraktığından dolaydır.

“ (الحُبْك) : Yollar” (جَبَاك)’in çoğuludur. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

كأنا جَلَّلها الحُرَاكُ طنفة في وثبها جَبَاكُ

“Sanki dokumacılar üzerini örtmüş gibidir,
Yol yol çizgileri bulunan bir kilimle.”

(الحَبَاك) ile (الحَبِيكة) kum ve benzeri şeylerdeki yol demektir. (الجَبَاك)’in çoğulu (جُبْك) diye gelir, (الحَبِيكة)’in çoğulu ise (حَبَاك) diye gelir. (الحَبْكَة) lafzı - vezin itibariyle- (العَبْكَة) gibi olur ki; bu da bir sevik (yağda kavrulmuş un)den bir tanenin adıdır. Bu açıklamalar el-Cevherî’den aktarılmıştır.

Yüce Allah’ın: “ (ذات الحُبْك) : **Güzel yolları bulunan**” buyruğunun el-Hasen tarafından: (الحُبْك), (الجَبْك), (الحَبْك), (الجَبْك) ile (الجَبْك) şeklinde okunduğu rivayet edilmiştir. Aynı şekilde genelin okuyuşu gibi (الحُبْك) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. İkrime ve Ebu Miclez’den (الحُبْك) diye okudukları rivayet edilmiştir. Bunun tekili; (حَبِيكة) diye gelir. (والحُبْك) şekli ise bunun hafifletilmiş (be harfi sakın okunmuş) şeklidir. (الجَبْك) şeklinin tekili (جَبْكَة) diye gelir.

(الحُبْك) diye okuyanların kıraatine göre bunun tekili (جَبْكَة) ile (جَبْكَة) diye gelir. (الجَبْك) diye okuyanların kıraatine göre ise; (إِبْل) ile (إِبْل) kelime-leri gibidir. (الجَبْك) de onun hafifletilmiş (“be” harfi sakın okunmuşu)dır.

(الجَبْك) şeklindeki okuyuş ise şazdır, zira Arapçada (فَعْل) vezninde bir kelime yoktur. Böyle bir okuyuş şivelerin birbirine karışması diye yorumlanır. Sanki “be”yi kesreli okumak isterken “ha” harfini kesreli okumuş, sonra da: (الحُبْك)’i hatırına getirirken “be” harfini ötreli okumuş gibidir. Bütün bu açıklamaları el-Mehdevî yapmıştır.

“Gerçekten siz birbirini tutmayan sözler içindesiniz.” Bu bir önceki âyet-

(1) Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübra*, II, 235

te bulunan **"...gök hakkı için"** şeklindeki kasemin (yeminin) cevabıdır. Yani siz ey Mekkeliler, Muhammed ve Kur'ân-ı Kerim hakkında **"birbirini tutmayan sözler içindesiniz"** kiminiz doğrulamakta, kiminiz yalanlamaktasınız.

Bu buyruğun bölüşenler (bk. el-Hicr, 15/90. âyet) hakkında indiği de söylenmiştir. Onların, Muhammed sihirbazdır, şairdir, onu kendisi uydurmuştur, o delidir, o bir kahindir, onun söylediği (Kur'ân) geçmişlerin masallarıdır, şeklindeki farklı sözleri hakkında indiği de söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre onların kimilerinin öldükten sonra dirilişi kabul etmeyişi kiminin bu hususta şüphe içerisinde olması dolayısıyla anlaşmazlık içerisinde bulunmaları ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Maksadın putlara ve heykellere ibadet edenler olduğu da söylenmiştir. Onlar kendilerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmekle birlikte başkasına tapınıyorlar.

"Ondan döndürülenler, döndürülür." Yani Muhammed ve Kur'ân'a iman etmekten döndürülen kimseler döndürülür. Bu açıklama el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar sihirbazdır, söylediği kahinliktir, geçmişlerin masallarıdır, şeklindeki sözleriyle iman etmek isteyen kimseler imandan döndürülür, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklama da şöyledir: Bu hususta Allah'ın koruduğu kimseler anlaşmazlık içerisine düşmekten alıkonulurlar.

(**أَنْتَ يَا أَفْكَ أَنْكَأ**): Onu o şeyden alıkoymuştu, çevirdi, çevirir" demektir. Yüce Allah'ın: (**اجْتَنَّا بُنَائِكَنَا**): *Sen bizi... döndürmek için mi bize geldin.*" (el-Ahkaf, 46/22) buyruğunda da aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır.

Mücahid dedi ki: "Ondan döndürülenler, döndürülür" buyruğu (**يُؤْفَنُ عَنْهُ مَنْ أَفِنَ**): "Ondan aklı bozulmuş kimseler alıkonulur" anlamındadır. Çünkü (**الْأَفْنُ**): Aklın bozulması (delirmek)" demektir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Bu buyruk: (**يُؤْفَنُ عَنْهُ مَنْ أَفِنَ**) diye de okunmuştur ki, bu "ondan mahrum edilenler, mahrum olunur" demektir. Bu da süt sağlamak suretiyle memeyi adeta tüketmeyi anlatmak için kullanılan: (**أَفْنُ الضَّرْعِ**)den gelir.

Kutrub dedi ki: (Buyruk): Ondan aldatılan, kandırılan kimseler kandırılır (uzaklaştırılır) demektir. el-Yezidî de: Ondan itilerek uzaklaştırılanlar itilir, uzaklaştırılır demektir. Anlam birdir, hepsi de sarf (geri çevirmek, döndürmek) anlamı ile alakalıdır.

"Kahrolsun yalancılar" buyruğu lanet olsun yalancılara, diye tefsir edilmiştir. İbn Abbas: Şüphe ve tereddüt içerisinde bulunanlar yani kahinler kahrolsun, diye açıklamıştır. el-Hasen de: Bunlar biz ölümden sonra diriltilmeyiz diyen kimselerdir diye açıklamıştır.

(Lafzi anlamı ile): "öldürülsün" demek olan: (**قُتِلَ**): bunlar kendilerine -

müminler tarafından- öldürülsünler diye beddua edilmesi gereken kimselerdendirler" demektir. el-Ferra da: Bu lanete uğradılar demektir, diye açıklamıştır. Yine el-Ferra dedi ki: "(الْخُرَّاصُونَ): **Yalancılar**" bilmedikleri şeylerden hareketle tahminlerde bulunarak; Muhammed delidir, yalancıdır, sihirbazdır, şairdir diyen yalancılarıdır. Bu ifade onlara bir bedduadır, çünkü yüce Allah'ın lanetlediği bir kimse öldürülmüş ve helak olmuş bir kişi konumundadır.

İbnu'l-Enbari dedi ki: Yüce Allah bu buyrukla bizlere onlara beddua etmeyi öğretmektedir. Yani: "**Kahrolsun yalancılar**" deyiniz.

(الْخُرَّاصُونَ) lafzı (خارص)'in çoğuludur. Bunun mastarı olan: "(الْخُرَّاصُ): Yalan" demektir. "(الْخُرَّاصُ): Çokça yalan söyleyen kimse" demek olur.

"(قَدْ خَرَّصَ يَخْرُصُ): Yalan söyledi, söyler" demektir.

Arapçada: "(خَرَّصَ وَأَخْرَصَ، وَخَلَقَ وَآخَلَقَ وَبَشَكَ وَآبَشَكَ، وَسَرَجَ وَأَسْرَجَ، وَمَانَ): Yalan söyledi, söyler" anlamındadır. Bu açıklamayı en-Nehhas nakletmiştir. (الْخُرَّاصُ) aynı zamanda "hurma ağacındaki taze hurmadan ne kadar kuru hurma çıkacağını tahmin etmek" anlamındadır. "(وَقَدْ خَرَّصْتُ النَّخْلَ): Hurma ağaçlarındaki hurmayı tahmin ettim" demektir. Bu fiilden isim: (الْخُرَّاصُ) diye gelir. "(كَمْ خَرَّصَ نَخْلَكَ): Hurma ağaçlarından ne kadar hurma çıkar tahmin edersin" diye sorulur.

"(والْخُرَّاصُ): Ağaçtaki hurmayı tahmin eden kişi" demektir. O halde bu lafız, müşterek (birden çok manayı ifade eden) bir lafızdır. (الْخُرَّاصُ)'in asıl anlamı daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/116. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere "kesmek"tir. Haliç (körfez)e: (الْخُرَيْصُ) denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü su orada nihayete ermekte, kesilmektedir. "(الْخُرَّاصُ): Küpede tek başına bulunan taş" demektir. Çünkü o bu haliyle benzerlerinden ayrılmıştır. "(الْخُرَّاصُ): Öd" demektir. Çünkü o güzel kokusu ile benzerlerinden ayrılmaktadır. "(الْخُرَّاصُ): Aç kalmış ve üşümüş kimse" anlamındadır. Çünkü böyle bir kimse bu durumda takatten kesilir. "(خَرَّصَ الرَّجُلُ): Kişi aç ve üşümüş vaziyettedir" denilir. Bu durumda olan kimseye de: (خَرَّصَ) denilir. Şu kadar var ki üşüme olmaksızın sadece açlık hakkında: (خَرَّصَ) fiili kullanılmaz. Ancak açlık olmaksızın üşümek hakkında bu fiil kullanılabilir. (الْخُرَّاصُ) şeklinde "hı" hem ötreli ve hem kesreli olarak altın ya da gümüşten halka demektir, çoğulu: (الْخُرَّاصَانُ) diye gelir.

Müneccimlerin (yıldızlara bakarak geleceğe dair haber verenlerin) sözleri ile sezgi ve tahminlerinin gelecekte olacakları gösterdiğini iddia eden herkesin sözü de: "(الْخُرَّاصُ): Yalancıların yalanı" kapsamına girmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Bunlar Mekke'nin yollarını kendi aralarında paylaştıran ve yüce Allah'ın Peygamberi hakkında insanları ona iman etmekten döndürmek için neler söyleyeceklerini bölüşen kimseler demektir.

“Onlar ki kuşatıcı bir cehalet içinde gafil kimselerdir.” buyruğundaki “(الغمرة): Bir şeyin üstünü kapatıp örten şey” demektir. “(نهر غمر): Gireni örten nehir” demektir, “(غمرات الموت): Ölüm sarhoşlukları” tabiri de buradan gelmektedir. **“Gafil kimseler”** ahiret ile ilgili hallerden yana gaflet içerisinde bulunan ve başka şeylerle oyalanan kimseler demektir. **“Din günü”** hesabın görüleceği gün **“ne zamandır, diye sorarlar.”** Onlar bu sözü alay olsun, diye ve kıyamet hakkında şüphe ettiklerinden ötürü söylüyorlar.

“O gün onlar azab için ateşe sunulurlar” buyruğundaki: “(يَوْم): O gün” buyruğu “ceza” lafzının takdirine binaen nasb ile okunmuştur ki: “(هذا الجزاء يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَلُونَ)”: Bu ceza “azab içinde ateşe sunulacakları günde” kendilerine verilecektir, demektir. **“Ateşe sunulmaları”** ise ateşte yakılmaları anlamındadır. Bu da Arapların: “(فتنت الذهب)”: Saflığını anlamak için altını ateşte yaktım” tabirlerinden alınmıştır. **“Fitne”**nin asıl anlamı sınamak, denemek, demektir.

Bunun mütemekkin olmayan lafza (mesela i’rabın üzerinde görülmediği cümleye) izafet edilmesi dolayısıyla mebni olduğu ve az önce geçen takdire göre nasb konumunda bulunduğu yahutta; “(يَوْمَ الدِّينِ): Din günü (ne zamandır)” ibaresinden bedel olarak merfu olduğu da söylenmiştir.

ez-Zeccac dedi ki: “(يَوْمَ أَنْتَ قَائِمٌ وَيَوْمَ أَنْتَ نَقُومُ)”: Senin ayakta olduğun gün, senin ayağa kalkacağın gün” (şeklinde “gün” anlamındaki kelimenin ötreli) kullanımı hoşuma gider. Ref konumunda olmakla birlikte üstün de okunabilir. Bu da ref anlamında olmakla birlikte nasb ile gelmiştir.

İbn Abbas dedi ki: **“Sunulurlar”** azab edilirler, demektir. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

كُلُّ أَمْرٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مُضْطَهَدٌ بِبَطْنِ مَكَّةَ مَقْهُورٌ وَمَفْتُونٌ

“Allah kullarından herbir kişi baskı ve zulüm altındadır,
Mekke vadisinde kahredilmiş ve azab olunmaktadır.”

“Azabınızı tadın!” Onlara: Azabınızı tadın, denilir demektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

Mücahid ateşte yakılmanızı tadın, İbn Abbas: Yalanlamanızı yani yalanlamanızın cezasını tadın, diye açıklamışlardır. el-Ferra da: Azabınızı tadın, demektir, demiştir.

“İşte bu” dünyada iken **“çabucak gelmesini istediğinizdir.”** Yüce Allah’ın bu buyrukta: “(هَذَا): Bu” diye buyurup -müennes kipi olan- (هَذِهِ) diye buyur-

mayışının sebebi burada "fitne"nin (kendisi müennes bir kelime olmakla birlikte, müzekker bir kelime olan): "azab" anlamında oluşundan dolayıdır.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ أَخِذِينَ مَا أَرَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ
كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾

15. Şüphesiz takva sahipleri cennetlerde ve pınarlardadırlar.

16. Rabblerinin kendilerine verdiği alırlar, çünkü onlar bundan önce ihsan edicilerdi.

Yüce Allah, kâfirlerin sonunda varacakları yeri sözkonusu ettikten sonra **"şüphesiz takva sahipleri, cennetlerde ve pınarlardadırlar"** buyruğu ile müminlerin sonunda varacakları yeri sözkonusu etmektedir. Yani onlar zevk ve neşeyi en ileri derecede sağlayacak türden, içinde akan pınarların bulunduğu bahçelerde bulunacaklardır.

"Rabblerinin kendilerine verdiği alırlar" buyruğundaki; "(أَخِذِينَ): **Alırlar**" lafzı hal olarak nasb edilmiştir. **"Rabblerinin kendilerine verdiği"** mukafat ve türlü lütuf ve ihsanları (alırlar), demektir. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

İbn Abbas ve Said b. Cübeyr de: **"Rabblerinin kendilerine verdiği alırlar"** farzları işlerler demektir, diye açıklamışlardır.

"Çünkü onlar bundan" dünyada iken cennete girişlerinden **"önce"** farzları işlemek suretiyle **"ihsan edicilerdi."**

İbn Abbas dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Onlar kendilerine farz hükümler farz kılınmadan önce de amellerini ihsan ile yapan kimselerdi.

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾
وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلزَّكَاةِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

17. Onlar gecenin az bir bölümünde uyurlardı.

18. Seherlerde de onlar mağfiret dilerlerdi.

19. Mallarında dilenenin ve yoksulun da bir hakkı vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Geceleyin az uyuyanlar:

“Onlar gecenin az bir bölümünde uyurlardı.” buyruğundaki; “(يَهْجَعُونَ) : Uyurlardı” demektir. (Mastarı olan): “(الهَجْع) : Geceleyin uyumak” anlamındadır. “(التَّهْجَاع) : Hafif uyku” demektir. Ebu Kays b. el-Eslet dedi ki:

فَدَحَضْتُ الْبَيْضَةَ رَأْسِي فَمَا أَطْعَمُ نَوْمًا غَيْرَ تَهْجَاعٍ

“Başımdaki miğfer yaraladı başımın derisini,
O bakımdan çok hafif olanı dışında, uykunun tadına bakamıyorum.”

Amr b. Madî Kerib de kahraman Ebu Dureyd b. es-Simme tarafından esir alınmış bulunan kızkardeşine duyduğu özlemi dile getirerek şöyle demiştir:

أَمِنْ رَيْحَانَةِ الدَّاعِي السَّمِيعِ يُورِّقُنِي وَأَصْحَابِي مُجْرِعُ

“Bu işiten davetçi Reyhaneden mi beni uykusuz bırakıyor?
Arkadaşlarım ise uykuya dalmış bulunuyor?”

“Uyudu, uyur” anlamında: (هَجَعَ يَهْجَعُ هَجْعًا) ile -ayn yerine ğayn ile-: (هَجَعَ يَهْجَعُ هُجْعًا) denilir. Bu açıklamayı da el-Cevheri yapmıştır.

Fiilin başında bulunan: (مَا) hakkında farklı görüşler vardır. Bunun zaid bir sıla olduğu söylenmiştir ki; bu İbrahim en-Nehaî'nin görüşüdür. İfade: “(كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ يَهْجَعُونَ) : Geceleyin az uyurlardı” takdirindedir. Yani onlar gecenin az bir bölümünde uyurlar ve çoğunu namazla geçirirlerdi.

Ata dedi ki: Bu, kendilerine gece namazı kılmaları emri verildiği sırada idi.

Ebu Zerr elbisesini belinden bağlar, eline bastonunu alıp ona dayanır (öylece) namaz kılardı. Bu hali yüce Allah'ın: “*Birazı müstesna geceleyin (namaza) kalk.*” (el-Muzzemmil, 73/2) buyruğunda ruhsat ininceye kadar böylece devam etti.

Buradaki: (مَا) lafzının zaid olmayıp yüce Allah'ın: “(قَلِيلًا) : Az” buyruğu üzerinde vakıf yapmak için olup sıla değildir, de denilmiştir. Burada vakıf yapıldıktan sonra: “(مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ) : Onlar geceleyin uyumazlardı” diye okumaya devam edilir. Bu durumda: (مَا) nefy için olup onların hiçbir şekilde uyumadıkları anlamını verir. el-Hasen dedi ki: Onlar çok az bir bölümü dı-

şında geceleyin uyumazlardı. Bazan gayrete gelir ve seher vaktine kadar ibadetlerine devam ederlerdi.

Yakub el-Hadramî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bu âyetin tefsiri hususunda görüş ayrılığı vardır. Kimileri şöyle demiştir: “(كَانُوا قَلِيلًا): Onlar... az idiler” buyruğu şu demektir: Onların sayıları azdı. Daha sonra okumaya: “(مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ): Geceleyin uyumazlardı” diye okumaya devam eder. Bu da geceleyin (az) uyurlardı, demektir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu uygun bir açıklama değildir. Çünkü âyet-i kerime onların sayılarının azlığına değil, uykularının azlığına delildir. Diğer taraftan eğer biz dediği şekilde okumaya devam edecek olursak ve bu da: “Onlar geceleyin uyurlardı” anlamına alınacak olursa, bu onlar için bir övgü olmazdı. İnsanların tümü geceleyin uyurlar. Buradaki: (مَا)'ın olumsuzluk anlamında kullanılması hali müstesna. (O zaman; geceleyin uyumazlardı, demek olur.)

Derim ki: Kimilerinin yaptığı teville göre -ki aynı zamanda ed-Dahhak'ın da görüşüdür- sayıları az olduğundan dolayı ifade daha önce geçen: “**Çünkü onlar bundan önce ihsan edicilerdi**” buyruğu ile ilişkilidir. Yani onlardan ihsan edici olanlar sayıca azdı. Daha sonra yeni bir cümle olarak: “(مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ): Geceleyin uyumazlardı” diye buyurmaktadır.

Birinci ve ikinci yoruma göre “onlar gecenin az bir bölümünde...lardı” buyruğu daha önce geçen ifadelerin tamamlanmasından sonra yeni bir hitab cümlesi olur. Bu durumda: “(مَا يَهْجَعُونَ): Uyumazlardı” buyruğu üzerinde vakıf yapılır. Aynı şekilde: “(قَلِيلًا): Az” buyruğu: “(كَان)...dı”nın haberi kabul edildiği takdirde de böyle olur ve bu durumda: (مَا) lafzı, “(قَلِيل): Az” lafzı ile merfu olur. Sanki: “(كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ هَجَعَهُمْ): Geceleyin uyumaları az idi” denilmiş gibidir.

Buna göre; (مَا)'ın nefy edatı olması mümkündür. Fiil ile birlikte mastar olması da mümkündür. “(كَان) ...dı” isminden bedel olarak merfu olması da mümkündür. Bu durumda da ifadenin takdiri “(كَان هَجَعَهُمْ قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ): Onların uyumaları gecenin az bir bölümünde idi” şeklinde olur.

“(قَلِيلًا): Az” lafzının mansub gelmesine gelince, eğer: (مَا) zaid ve “uyurlar” lafzını te'kid için zaid olarak gelmiş kabul edilip, “(كَانُوا وَقْتًا قَلِيلًا): Onlar az bir vakitte...” ya da; “(هَجَعُوا قَلِيلًا يَهْجَعُونَ): Onlar az uyurlardı” takdirinde kabul edilir. Eğer zaid kabul edilmeyecek olursa, o takdirde: “(قَلِيلًا): Az” buyruğu “(كَان) ...dı” lafzının haberi olur ve bununla birlikte “uyurlardı” anlamındaki fiil ile nasbedildiği kabul edilemez. Çünkü; (مَا)'ın mastar için olduğunu kabul etmekle birlikte “uyurlar” fiili ile nasbedildiğini kabul edecek olursak, o takdirde sıra mevsulden önce getirilmiş olur.

Enes ile Katade âyetin tevili hakkında şöyle demişlerdir: Onlar akşam ve yatsı namazları arasında namaz kılarlardı. Ebu'l-Aliye: Akşam ile yatsı arasında uyumazlardı, demiştir. İbn Vehb de böyle açıklamıştır.

Mücahid dedi ki: Ayet-i kerime ensar hakkında inmiştir. Onlar Peygamber (sav) mescidinde akşam ile yatsı namazlarını kılarlar, sonra da Kuba'ya giderlerdi.

Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn dedi ki: Onlar yatsı namazını kılınca kadar uyumazlardı. el-Hasen dedi ki: Sanki o, namaz için uyanık kalmaları karşılığında uyuma zamanlarını az bir süre olarak değerlendirmiş gibidir.

İbn Abbas ve Mutarrif dediler ki: Herbir gecenin ya ilk vakitlerinde yahut orta zamanlarında Allah için namaz kılmadan geçirdikleri geceler çok azdı.

2- Teheccüd Namazına Devam Edenlerin Başından Geçen Bazı Olaylar:

Teheccüd kılanlardan birisinden rivayet edildiğine göre rüyasında birisi gelerek ona şu beyiti okumuş:

وكيف ننامَ الليلَ عينَ قربةٍ ولم ندر في أيِّ المجالسِ تنزلُ

“Bir göz geceleyin rahatça nasıl uyuyabilir ki;
Hangi meclislerde konaklayacağını bilmediği halde?”

Ezdlilerden bir adamdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Geceleyin uyumazdım. Bir gün gecenin son vakitlerinde uyudum. Rüyamda beraberlerinde elbiseler bulunan ve daha güzellerini göremediğim iki genç gördüm. Namaz kılan herkesin yanbaşıda durdular ve ona bir elbise giydirdiler. Sonra uyuyanların yanına vardılar, fakat onlara elbise giydirmediler. Onlara: Şu yanınızdaki elbiselerden bana da giydiriniz, dedim. Bana: Bunlar insanın üstüne giydiği elbiseler değildir. Bunlar yüce Allah'ın rızasıdır, namaz kılan herkesi bu rıza kuşatır.

Ebu Hallad'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir arkadaşım bana şunu anlattı: Bir gece uyurken bana kıyamet gösterildi. Kardeşlerimden bir takım kimseleri yüzleri aydınlanmış, renkleri parlamış ve üzerlerinde diğerlerinden farklı elbiseler giyinmiş gördüm. İnsanlar çıplakken nasıl olur da bunlar elbise giyinmişler, dedim. Bunların yüzleri niye bu kadar parlak, diğer insanların yüzleri niye böyle değişik? Birisi bana şöyle dedi: Elbiseli gördüğün kimseler ezan ile kamet arasında namaz kılanlardır. Yüzlerinin parıldamakta olduğunu gördüğün kimseler de seher vakitlerinde tevbe ve istiğfar eden-

ler ile teheccüd namazı kılanlardır. Ben: Birtakım kimselerin de asil develer üzerinde olduğunu gördüm, dedim. Peki diğer insanlar yaya ve çıplak ayaklı iken bunlar ne diye binek üzerindedirler, diye sordum, bu şahıs bana şöyle dedi: Bunlar yüce Allah'a yakınlaşmak maksadıyla ayakları üzerinde dikiyenler (namaz kılanlar)dır. Yüce Allah da bunun karşılığında onlara en hayırlı mükafatı verdi. Rüyamda: Vay ibadet edenlere! Ne kadar şerefli bir makamları varmış, diye bağırdım ve korku içerisinde uyandım.

3- Seherlerde Mağfiret Dileyenler:

“Seherlerde de onlar mağfiret dilerlerdi.” buyruğu ikinci bir övgüdür. Yani onlar günahlarından ötürü mağfiret dilerlerdi. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Seher duanın kabul edilmesi umulan bir vakittir. Buna dair açıklamalar daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/17. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Ömer ve Mücahid dedi ki: Bunlar seher vaktinde namaz kılarlar, demektir. Namaza “istiğfar (mağfiret dilemek)” adını vermişlerdi.

el-Hasen yüce Allah'ın: **“Onlar gecenin az bir bölümünde uyurlardı.”** buyruğu hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Gecenin ilk vakitlerinden itibaren seher vaktine kadar namazlarını sürdürdüler, sonra da seher vaktinde Allah'tan mağfiret dilediler.

İbn Vehb dedi ki: Ayet ensar hakkındadır. Yani onlar Kuba'dan sabahleyin gelir, Peygamber (sav) mescidinde namaz kılarlardı.

İbn Vehb, İbn Lehiya'dan, o Yezid b. Ebi Habib'den dediler ki: Onlar ensardan birtakım kimselere meyvelerini sulamak maksadıyla kovalarla su çeker ve meyvelerini sularlardı. Sonra az bir vakit uyurlar, sonra da gecenin bitimine kadar namaz kılarlardı.

ed-Dahhak: Maksat sabah namazıdır, demiştir. el-Ahnef b. Kays dedi ki: Ben amellerimi cennetliklerin amelleri ile karşılaştırdım. Bir de baktım ki onlar bizleri çokça geride bırakmış, bizimle mesafeyi açmışlar. Onların amellerine ulaşamıyorum. **“Onlar gecenin az bir bölümünde uyurlardı.”** Bu sefer amelimi cehennemliklerin amelleri ile karşılaştırdım. Onların hayırsız kimseler olduklarını gördüm. Allah'ın Kitabını, Rasûlünü, öldükten sonra dirilişi yalanlıyorlar. O bakımdan bizim aramızda konumu en hayırlı olan kimselerin, salih ameller işlemiş olmakla birlikte kötü, başka ameller de karıştırmış bir topluluk olduklarını gördüm.

4- Maldaki Hak:

"Mallarında dilenenin ve yoksulun da bir hakkı vardır" buyruğu üçüncü bir övgüdür.

Muhammed b. Sîrîn ve Katade dedi ki: Buradaki **"hak"** farzolan zekattır. Bunun zekatın dışında kendisiyle akrabalık bağının gözetildiği yahut bir misafirin ağırlandığı yahut güçsüz bir kimsenin bineğin sırtında taşındığı yahut bir mahrumun ihtiyaçtan kurtarıldığı mal, olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas'ta böyle demiştir. Çünkü sûre Mekke'de inmiş, zekat ise Medine'de farz kılınmıştır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet hakkında kuvvetli olan görüş onun zekata dair olduğudur. Çünkü yüce Allah el-Mearic Sûresi'nde: **"Onlar ki; mallarında bilinen bir hak vardır: Dilene ve yoksula"** (el-Mearic, 70/24-25) diye buyurmaktadır. **"Bilinen hak"** ise şeriatın miktarını, türünü ve zamanını belirlemiş olduğu zekattır. Bunun dışında olan haklara gelince -bu görüşü kabul edenlere göre- bu hak bilinen bir hak değildir. Zira bu hakkın miktarı, cinsi belli olmadığı gibi; zamanı da belirlenmemiştir.

5- Dilenen (Sail) ve Yoksul (Mahrum):

Yüce Allah'ın: **"Dilenenin ve yoksulun"** buyruğunda geçen **"dilenen: es-sail"** fakirliğinden ötürü insanlardan dilenen kimsedir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Said b. el-Müseyyeb ve başkaları yapmıştır.

"Yoksul: mahrum" ise maldan yana mahrumiyet içerisinde olan kimse demektir. Bunun kimliğinin muayyen olarak tesbit edilmesi hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas, Said b. el-Müseyyeb ve başkaları şöyle demişlerdir: Yoksul (mahrum) İslamda kendisine ait ayrılmış payı bulunmayan kimse (el-muharef) demektir. Aişe (r.anha) da: "Yoksul bir kazanç sağlama imkanı bulunmayan (muharef) kişi demektir" demiştir.

"Muharef adam" sınırlı ve yoksul kimse demektir. "Mübarek" in zıddıdır. **"(وقد حورف كسبُ فلان)"**: Filan kişinin maişeti -adeta rızkı kendisinden başka tarafa kaydırılmışcasına- zorlaştırılmış, daraltılmış" demektir.

Katade ve ez-Zühri: Mahrum, insanlardan bir şey istemeyen ve ihtiyacını bildirmeyen, iffetli davranan kimse demektir.

el-Hasen ve Muhammed b. el-Hanefiye dedi ki: Yoksul, ganimetin paylaşılmasından sonra -ganimette payı olmaksızın- gelen kimse demektir. Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) bir seriyye (küçük askeri birlik) göndermiş, bunlar bir takım ganimetler ele geçirmişlerdi. Ganimetin paylaşılıp bitmesinden sonra bir topluluk geldi ve bunun üzerine şu: **"Mallarında... bir hakkı vardır"** âyeti nazil oldu.

İkrime dedi ki: Yoksul, hiçbir malı kalmayan kimse demektir. Zeyd b. Eslem dedi ki: Mahsulleri yahut ekini ya da davarlarının yavruları musibete ve belaya uğranmış kimse demektir. el-Kurazî dedi ki: Yoksul yok edici felaketin isabet ettiği kişidir. Daha sonra da yüce Allah'ın: **"Gerçekten bizler borca batırıldık. Daha doğrusu biz mahrum bırakıldık."** (el-Vakıa 56, 66-67) buyruğunu okudu. Bunun bir benzeri de "bahçe sahipleri" kıssasında geçmektedir ki; onlar: **"Hayır, aksine biz mahrum bırakılanlarız."** (el-Kalem, 68/27) demişlerdi.

Ebu Kilabe dedi ki: Yemamelilerden bir adamın bir malı vardı. Sel gelip malını götürdü. Arkadaşlarından bir adam: İşte bu mahrum (yoksul) kimse- dir, ona bir pay ayırın, dedi.

Dünyalığı isteyip dünyanın kendisine sırt çevirdiği kimsedir, diye de açıklanmıştır. Bu açıklama aynı zamanda İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Abdu'r-Rahman b. Humeyd dedi ki: Yoksul (mahrum) kimse köle olan kimsedir. Kastın, köpek olduğu da söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdu'l-Aziz Mekke'ye giderken yolda bir köpek yanına gelmiş. Ömer -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bir koyunun kolunu alarak onu köpeğe at- mış ve: Mahrum (yoksul)un bu olduğunu söylerler, demiştir.

Yine denildiğine göre, yoksul neseben akraba olan kimseler arasından fa- kir oluşu sebebiyle nafakasının (kişi tarafından) verilmesi gereken kimsedir. Çünkü böyle bir kişi kendi kazancından mahrum kalmış ve sonunda başka- sına ait maldan nafakasının karşılanması icab etmiştir.

İbn Vehb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yoksul, rızıktan mahrum bırakılan kimsedir. Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü bütün görüş- leri kapsamaktadır.

eş-Şa'bî dedi ki: Ergenlik çağına eriştiğimden bu yana yetmiş yıl geçti ve yoksul (mahrum)un kim olduğunu sorup duruyorum, fakat bugün onun kim- liğini bildiğim kadar daha önceden bilmiş değilim. Bunu Şu'be, Asım el-Ah- vel'den, o eş-Şa'bî'den rivayet etmiştir.

Yoksul (mahrum); dildeki asıl anlamıyla, alıkonulmuş, engellenmiş demek olup, men etmek, alıkoymak demek olan "hirman (mahrumiyet, mahrum kal- mak)"den gelir. Alkame şöyle demiştir:

وَمُطْعَمُ الْغَنَمِ يَوْمَ الْغَنَمِ مُطْعَمُهُ أَمَّا تَوَجُّهُ وَالْمَحْرُومُ مُحْرَمُهُ

"Ganimet gününde ganimetten yiyecek bir şeyler verilen kimse
Yer onu nereye giderse; mahrum ise mahrum kalır."

Enes'ten rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde fakirlerden dolayı zenginlerin vay haline! Rabbimiz bunlar senin bizim lehimize onların üzerine farz kıldığın haklarımızı bize vermeyerek zalimlik ettiler, diyecekler. Yüce Allah da şöyle buyuracaktır: İzzetim ve celalime yemin ederim ki, sizi yakınlaştıracığım, onları da azaplandıracağım." Daha sonra Rasûlullah (sav): **"Mallarında dilenenin ve yoksulun da bir hakkı vardır"** buyruğunu okudu. Bunu es-Sa'lebî zikretmektedir.⁽¹⁾

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾
وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ
لَحَقُّ مِثْلِ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

20. Yakînleri olanlar için yeryüzünde âyetler vardır.

21. Kendi nefislerinizde de; artık görmez misiniz?

22. Rızkınız ve vaad olduğunuz semadadır.

23. Göğün ve yerin Rabbi hakkı için; o sizin konuştuğunuz gibi kesin bir gerçektir.

Yüce Allah her iki kesimin durumunu sözkonusu ettikten sonra:

"Yakînleri olanlar için yeryüzünde âyetler vardır" buyruğu ile yeryüzünde öldükten sonra diriltmeye ve mükellefleri hesaba çekmeye kadir oluşuna delalet eden alametlerin bulunduğunu açıklamaktadır. Çerçöp oluşundan sonra tekrar bitkinin yeşermesi, canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için bu bitkilerde gıda unsurunu takdir buyurması, yalanlayıcı ümmetlerin başına inen helakin etkilerini görebildikleri ülkelerde, topraklarda gezip dolaşmaları hep bu âyetler (delil ve belgeler) arasındadır.

"Yakînleri olanlar" da Rabblerinin vahdaniyetini, kendilerine gönderilmiş peygamberin doğruluğunu gerçek olarak bilen ve buna kesin olarak inanan kimselerdir. İşte bu belgelere yararlanıp onlar üzerinde düşünen kimseler onlar olduklarından dolayı yüce Allah özellikle onları sözkonusu etmektedir.

"Kendi nefislerinizde de; artık görmez misiniz?" buyruğunun şu takdirde olduğu söylenmiştir: Yeryüzünde de, kendi nefislerinizde de yakînleri olan-

(1) Taberani, *el-Mu'cemu's-Sağir*; II, 13; Deylemi, *Firdevs*, IV, 292, 293; Heysemi, *Mu'cemu'z-Zavaid*, III, 62, Taberani'nin hem *Sağir*, hem *Evsat*'ta rivayet ettiğini belirterek, ravilerinden el-Haris b. en-Nu'man'ın "zayıf" olduğunu kaydetmektedir.

lar için âyetler vardır. Katade dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Yeryüzünde yürüyen bir kimse bir çok âyetler (delil ve belgeler) ile ibretli şeyler görür. Kendi nefsi hakkında düşünen kimse de yüce Allah'a ibadet etmek üzere yaratılmış olduğunu anlar.

İbnu'z-Zubeyr ile Mücahid dedi ki: Burada (nefislerdeki âyetlerden) kasıt, büyük ve küçük abdestin çıkış yollarıdır.

es-Saib b. Şerik dedi ki: İnsan tek bir yerden yer içer, fakat bunlar iki ayrı yerden çıkarlar. Bir kişi katıksız süt içecek olsa yine ondan su ve kaba pislik çıkar. İşte nefisteki âyet budur.

İbn Zeyd dedi ki: Yani o sizi topraktan yarattı. Sizin için işitecek kulaklar, görececek gözler ve kalpler var etti. *“Sonra da beşer olup dağılmanız da onun âyetlerindendir.”* (er-Rum, 30/20)

es-Süddî: **“Kendi nefislerinizde de”** hayatınızda, ölümünüzde yemeğinin vücudunuza girip çıkmasında da (âyetler vardır) demektir, demiştir.

el-Hasen dedi ki: Gençlikten sonra yaşlanmakta, güçlü iken sonradan zayıflamakta, saçlarınız siyah iken ağarmasında... demektir.

Bir diğer açıklamaya göre anlamı şudur: Nefislerinizin nutfeden, sonra alakadan, sonra bir çiğnem etten, sonra et ve kemikten yaratılıp ve nihayet size ruhun üflenmesinde, dillerin, renklerin ve suretlerin değişmesinde ve buna benzer gizli ve açık daha başka âyetlerde (Allah'ın varlığına, birliğine, kudretine belgeler vardır.) Kalpler, kalplerde yer etmiş bulunan akıllar, kalplere mahsus mana ve çeşitli özellikler, diller, konuşma, harflerin çıkış yerleri, gözler, organlar ve diğer azalar ve bunların hepsinin yaratılış maksatlarına uygun faaliyette bulunmaları, eğilip bükülsünler diye azaların eklemeler halinde düzenlenmiş olması, bunlardan herhangi birisinin felç olması, çalışmaması halinde acizliğin ortaya çıkması, azaların gevşemesi halinde güçsüzlüğün insan üzerine çöreklenmesi... *“Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!”* (el-Mu'minun, 23/14)

“Artık görmez misiniz?” Bununla kudretinin kemalini bilmeleri için kalbin görmesi (basireti)ni kastetmektedir. Bunun aciz kimsenin başarılı olması, kararlı kimsenin ise mahrum bırakılması anlamında olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Sözü edilen bütün bu hususlar ibret almak noktasında kastedilen hususlardır. Bizler el-Bakara Sûresi'nde tevhid âyetinde (2/164. âyet, 14. başlıkta) küçük alem olan insanın bedeninde her ne varsa mutlaka büyük alemde de onun bir benzerinin bulunduğunu açıklamış ve yine orada aklını kullanıp düşünen kimselere yeterli gelecek kadarı ile ibret alınacak bir takım hususları sözkonusu etmiş bulunuyoruz.

“Rızkınız ve vaadolunduğunuz semadadır” buyruğu hakkında Said b. Cübeyr ile ed-Dahhak dedi ki: Burada “rızık”tan kasıt, semadan inen yağmur ve kardır. Onunla ekinler biter ve diğer varlıklar hayat bulurlar.

Said b. Cübeyr dedi ki: Mevcut olan her bir pınar kardan meydana gelmiştir. el-Hasen'den rivayete göre; o bulut gördü mü arkadaşlarına şöyle demiş: Allah'a yemin ederim ki sizin rızkınız ondadır, fakat sizler günahlarınız sebebiyle ondan mahrum edilirsiniz.

Meani alimleri dedi ki: **“Rızkınız... semadadır”** buyruğu rızkınız yağmurdadır, demektir. Yağmura sema denilmesinin sebebi onun semadan (yüksek yerden) inmesinden dolayıdır. Şair de şöyle demiştir:

إذا سقط السماء بأرض قومٍ رعيناه وإن كانوا غضاباً

“Sema (yağmur) bir kavmin toprağına düştü mü,
Biz de onu(n verimini davarlarımıza) otlatırız, isterse onlar buna kızsınlar.”

İbn Keysan dedi ki: Sizin rızkınızı karşılamak, semanın Rabbine aittir, demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *“Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.”* (Hud, 11/6) buyruğudur.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: **“Rızkınız... semadadır”** rızkınız semada Allah'ın nezdindedir, demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Rızkınızın takdiri semadadır. Orada size ait olduğu tesbit edilmiş olan her ne varsa Ana Kitab'ta yazılı bulunmaktadır.

Yine Süfyan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Vasil el-Ahdeb: **“Rızkınız... semadadır”** buyruğunu okudu ve: Şu işe bakın, ben rızkımın semada olduğunu görüyorum, diğer taraftan kalkmış onu yeryüzünde arıyorum deyip, bir harabeye girdi. Orada üç gün kaldı, fakat eline hiçbir şey geçmedi. Üçüncü gün içinde taze hurma bulunan bir zembil görüverdi. Niyeti ondan daha güzel bir kardeşi vardı, o da onunla birlikte aynı mağaraya girdi. Bu sefer zembil birken iki oldu. Yüce Allah ölüm ile onları birbirinden ayırmaya kadar onlar bu hallerinde devam ettiler.

İbn Muhaysın ve Mücahid **“Rızkınız... semadadır”** anlamındaki buyruğu “re” harfinden sonra elif ile: (وَفِي السَّمَاءِ رَازِقُكُمْ): Size rızık veren semadadır” diye okumuşlardır. Aynı şekilde sûrenin sonlarında bulunan (58. âyetin sonunu): (إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّازِقُ): *Şüphesiz Allah rızık verendir...* diye okumuşlardır.

“Ve vaadolunduğunuz” buyruğu hakkında Mücahid dedi ki: Hayır ve şer türünden vaadolunduğunuz şeyler demektir. Başkası ise; özel olarak hayır

türünden... demişlerdir. Özel olarak şer türünden, diye de söylenmiştir. Cennet diye de açıklanmıştır, ki bu açıklama Süfyan b. Uyeyne'den nakledilmiştir. ed-Dahhak: Cennet ve cehennem olarak **“vaadolunduğunuz”** diye açıklamıştır. İbn Sîrîn: Kıyamete dair **“vaadolunduğunuz”** diye açıklamıştır. er-Rabi de böyle demiştir.

“Göğün ve yerin Rabbi hakkı için o sizin konuştuğunuz gibi kesin bir gerçektir” buyruğu ile yüce Allah onlara haber vermiş olduğu ölümden sonra dirilişin, semada rızkı yaratmasının gerçeğini daha da pekiştirmekte ve bunun gerçeğin kendisi olduğuna yemin ettikten sonra; **“O sizin konuştuğunuz gibi...”** diyerek bunu daha da pekiştirmektedir.

Diğer duyular arasından konuşmayı özellikle sözkonusu etmesi diğer duyu organları hakkında -aynada görülmek gibi- benzeyişin sözkonusu olması, safranın baskın gelmesi ve benzeri hallerde tat almanın imkansız olması, kulakta uğultu ve tınlamanın hissedilmesi gibi kusurların arız olmasından dolayıdır. Konuşma ise bundan azadedir. Yankı ileri sürülerek bu açıklamaya itiraz edilemez. Çünkü yankı ancak konuşan bir kimsenin herhangi bir karışıklık şaibesi olmaksızın konuşmasının gerçekleşmesinden sonra meydana gelir. Kimi hukema şöyle demiştir: Nasıl ki her insan kendi kendisine konuşabiliyor ve başkasının diliyle konuşmasına imkan bulunmuyor ise; aynı şekilde her insan ancak kendi rızkını yer, başkasının rızkını yemesine imkan yoktur.

el-Hasen dedi ki: Bana ulaştığına göre Allah'ın peygamberi (salat ve selam ona) şöyle buyurmuştur: “Rabbleri kendilerine kendi zatı adına yemin ettiği halde, kendisini tasdik etmeyen bir topluluğu Allah kahretsin. Çünkü yüce Allah: **“Göğün ve yerin Rabbi hakkı için... O kesin bir gerçektir”** diye buyuruyor.”⁽¹⁾

el-Esmâî dedi ki: Bir keresinde Basra mescidinden dönüyordum.⁽²⁾ Devesi üzerinde kılıcını kuşanmış, yayı elinde, kaba görünüşlü, eti kurumuş bir bedevi ile karşılaştım. Bana yaklaştı, selam verdi ve: Bu adam kimlerden? diye sordu. Ben: Asmaoğullarımdanım, dedim. el-Esmâî dedikleri sen misin, diye sordu, ben evet dedim. Nereden geliyorsun? dedi. Ben: İçinde Rahmanın kelamının okunduğu yerden geldim, dedim. O: Peki Rahman'ın öyle insanların okuduğu bir kelamı var mı ki dedi, ben evet dedim. Bana: Ondan bir şeyler oku, dedi. Ben de ona: **“Andolsun tozutup savuranlara”** buyruğundan itibaren: **“Rızkınız ve vaadolunduğunuz semadadır”** buyruğuna kadar okudum. Bu sefer: Ey Esmâî bu kadar yeter, dedi. Sonra devesine doğrulup

(1) Taberi, *Tefsir*, XXVI, 206; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 236; Rivayet, görüldüğü gibi mürseldir.

(2) Bu vakıayı nisbeten daha muhtasar bir şekilde: Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 116; Münâvi, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 229'da zikretmektedir.

gitti, devesini kesti, derisi ile beraber onu parçaladı. Bunu dağıtmak üzere bana yardımcı ol, dedi. Giden gelene onu dağıttık, sonra kılıcını ve yayını tutup kırdı ve onları yükün altına yerleştirdi. Çöle doğru gitti, giderken de: **"Rızkınız ve vaadolunduğunuz semadadır"** buyruğunu okuyordu. Bundan dolayı kendime kızdım ve kendimi kınadım. Daha sonra (Harun) er-Reşid ile birlikte haccettim. Tavaf esnasında cılız bir ses duydum. Dönüp baktığımda o bedevi Arabı gördüm. Oldukça zayıflamış, rengi sararmış, solmuştu. Bana selam verdi, elimi tuttu ve dedi ki: Bana Rahman'ın sözünü oku deyip, Makam'ın arkasında oturmamı istedi. Ben de ona: **"Andolsun tozutup savuranlara"** buyruklarını okudum ve nihayet yüce Allah'ın: **"Rızkınız ve vaad olunduğunuz semadadır"** buyruğunu okudum. Bu sefer bedevi: Andolsun, Rahman'ın bize vaadettiğinin gerçek olduğunu gördük, dedi. Sonra: Daha başka bir şey var mı? diye sordu. Ben: Evet dedim. Şanı yüce Allah: **"Göğün ve yerin Rabbi hakkı için o sizin konuştuğunuz gibi kesin bir gerçektir"** diye buyuruyor, dedim. Bu sefer bedevi bir çığlık atarak: Subhanallah dedi. O celil olan Allah'ı yemin edecek kadar kim kızdırdı? Onlar söylediği sözü tasdik etmiyorlar mı ki sonunda yemin etmek zorunda kaldı? Bu sözlerini üç defa tekrarladı ve bununla birlikte canını teslim etti.

Yezid b. Mersed dedi ki: Bir adam hiçbir şeyin bulunmadığı bir yerde aç kaldı. Allah'ım, vaadettiğin rızkını bana gönder, dedi. Hiçbir şey yemediği ve içmediği halde karnı doydu ve susuzluğu gitti.

Ebu Said el-Hudrî'den dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sizden herhangi bir kimse rızkıdan kaçacak olursa, ölüm onun arkasından gittiği gibi rızkı da arkasından gider." ⁽¹⁾ Bu hadisi senediyle es-Sa'lebî zikretmiştir.

İbn Mace'nin *Sünen*'inde de Halid'in iki oğlu Habbe ve Seva'dan, dediler ki: Peygamber (sav)'ın huzuruna -bir şeyler yaparken- girdik. Bu işinde ona yardımcı olduk, şöyle buyurdu: "Başlarınız hareket ettikçe rızıktan yana ümitsiz olmayınız. Çünkü kişi annesinden üzerinde herhangi bir kabuk (elbise) bulunmaksızın, kızarmış bir ten ile dünyaya gelir, sonra Allah onu rızıklandırır."⁽²⁾

Rivayet edildiğine göre bedevilerden bir topluluk bir ekin ektiler. Fakat o ekin bir afete maruz kaldı. Bundan dolayı üzüldüler. Yanlarına bedevi bir kadın geldi ve: Sizi ne diye başlarınızı önünüze eğmiş, kalpleriniz daralmış görüyorum? Halbuki o bizim Rabbimizdir ve bizim halimizi bilir. Rızkımızı

(1) Deylemi, *Firdevs*, III, 361; İbn Adiy, *el-Kamil*, VI, 19'da bu hadisi kaydettikten sonra ravilerinden Fudayl b. Merzuk hakkında: "Hasen hadisleri vardır. Ravi olarak sakıncası olmadığını umarım" demektedir.

(2) *İbn Mace*, II, 1394, Ahmed b. Ebi Bekir, *Misbahu'z-Zucace*, IV, 226; Taberani, *Kebir*, VII, 137; Beyhaki, *Şuabu'l-iman* II, 119.

vermek O'nun işidir. O dilediği zaman, dilediği gibi onu bize gönderir, dedi. Sonra şu beyitleri okumaya koyuldu:

لَوْ كَانَ فِي صَخْرَةٍ فِي الْبَحْرِ رَاسِيَةٌ	صَمَا مُلْتَمِئَةً مَلَسًا نَوَاجِيَهَا
رِزْقٌ لِنَفْسٍ بَرَأَهَا اللَّهُ لَانْفَلَقَتْ	حَتَّى تُؤَدِّيَ إِلَيْهَا كُلَّ مَا فِيهَا
أَوْ كَانَ بَيْنَ طَبَاقِ السَّبْعِ مَسْلُكُهَا	لَسَهَّلَ اللَّهُ فِي الْمَرْقَى مَرَاقِيَهَا
حَتَّى تَنَالَ الَّذِي فِي اللَّوْحِ خُطُّ لَهَا	إِنْ لَمْ تَنْلَهُ وَإِلَّا سَوْفَ يَأْتِيَهَا

“Denizin dibinde sağlamca çakılmış bir kaya bulunsa,
Sağır (hiçbir deliği yok) birbirinin içine girmiş ve her tarafı dümdüz olsa.
Allah’ın yarattığı bir canın da rızkı bulunsa, çatlar bu kaya.
Ta ki bu cana içindeki herşeyi verinceye kadar.
Yahutta onun gideceği yol yedi sema arasında olsa;
Elbette Allah ona doğru yükselmeyi kolaylaştıracaktır.
Ta ki Levh(-i Mahfuz’da) ona ayrılmış payını elde edinceye kadar,
Eğer elde etmemiş ise; mutlaka ona ulaşacaktır.”

Derim ki: Eş’arilerin, elçilerini Peygamber (sav)’a gönderdikleri vakit başlarından geçen olay da bu anlamdadır. Elçileri yüce Allah’ın: “*Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah’a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.*” (Hud, 11/6) buyruğunu işitince geri dönüp Peygamber (sav) ile konuşmayarak: Eş’ariler Allah için hayvanlardan daha değersiz değildirler, demişti.⁽¹⁾ Biz bunu Hud Sûresi’nde (sözü geçen âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz. Lukman da: “*Oğulcuğum! Eğer sen bir kaya içinde veya göklerde... ve yaptığın hardal tanesi ağırlınca dahi olsa Allah onu getirir.*” (Lukman, 31/16) dediği nakledilmiştir. Bu daha önce Lukman Sûresi’nde geçmiş bulunmaktadır. Bu hususa dair yeterli açıklamalarımızı: “*Kamu’l-Hırsi bi’z-Zühdi ve’l-Kanaa*” adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Yüce Allah’a hamdolsun.

İşte herhangi bir şaibenin katılmadığı gerçek tevekkül ile kalbin Rabbin dışındaki herşeyden büsbütün boşaltılması bu demektir. Yüce Allah bu hali bize ihsan etsin, lütuf ve keremiyle kendisinden başkasına da bizleri muhtaç kılmasın.

“**O sizin konuştuğunuz gibi kesin bir gerçektir**” buyruğundaki: “(مَثَلٌ): **Gibi**” genel olarak nasb ile okunmuştur ve: (كَمَثَلٍ) takdirindedir. O halde; “kef” harfinin hazfedilmesi takdiri üzere nasbedilmiştir. Ondan sonra gelen; (مَا) ise zaidir. Bu açıklamayı bazı Kûfeliler yapmıştır.

(1) Tirmizi el-Hakim, *Nevadiru’l-Usul*, III, 35.

ez-Zeccac ile el-Ferra da şöyle demiştir: Bunun tekid olarak nasbedilmesi de mümkündür. “(لَحَقُ حَقًّا مَثَلُ نَطَقِكَ): Senin konuşman gibi bu bir gerçektir” demek olur. Bu haliyle hazfedilmiş bir mastarın sıfatı gibidir. Sibeveyh'in görüşüne göre, bu i'rab açısından mütemekkin olmayan bir lafza izafe edilmesi halinde olduğu gibi; mebni (feth üzere) gelmiştir. (ما) te'kid için zaididir.

el-Mazinî dedi ki: “(مَثَلُ): Gibi” lafzı (ما) ile birlikte aynı şey konumundadır. Esre üzere bina edilmesi bundan dolaydır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bunu tercih etmişlerdir. (el-Mazinî) dedi ki: Çünkü Araplar arasından: (مَثَلًا) lafzını her zaman için nasb edenler vardır. “(قَالَ لِي رَجُلٌ مِثْلَكَ): Bana senin gibi bir adam dedi ki” derken de: “(وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِثْلِكَ): Senin gibi bir adama uğradım” derken de bu lafız nasb ile kullanılır. Bu durumda: “(مَثَلُ): Gibi” lafzı mana itibariyle: (كَمِثْلُ) gibidir.

Ebu Bekr, Hamza, el-Kisaî ve el-A'meş; “(لَحَقُ): Kesin bir gerçektir” lafzının sıfatı olarak ref' ile (ötreli) okumuşlardır. Çünkü bu lafız marifeye izafe edilse dahi nekredir. Zira benzer şeyler arasında benzerliğin sözkonusu olduğu ve bundan sonra gelen eşyanın çokluğu dolayısıyla muzaf olmak gibi bir özelliği bulunmamaktadır. “(مَثَلُ): **Gibi**” lafzı; “(أَنْتُمْ): **Sizin**” lafzına muzaf olup (ما) ise zaididir. Ondan sonraki lafızla birlikte mastar konumunda olmaz. Zira onunla birlikte mastar anlamını vereceği bir fiil bulunmamaktadır. Diğer taraftan: “(لَحَقُ): Bir gerçektir” buyruğundan bedel olması da mümkündür.

هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ
فَقَالُوا سَلَامًا ۖ قَالَ سَلَامٌ ۖ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ
بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ
خِيفَةً ۖ قَالُوا لَا تَخَفْ ۖ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

24. İbrahim'in şerefli kılınmış konuklarının haberi sana geldi mi?

25. Hani yanına girdiklerinde: “Selam” demişlerdi. O da: “Selam” demişti. “Tanımadık bir topluluk...”

26. Hemen ailesine gidip semiz bir buzağı getiriverdi.

27. Onu önlerine yaklaştıırıp: “Yemez misiniz?” dedi.

28. İçinde onlardan gizli bir korku duydu. “Korkma!” dediler ve ona çok bilgili bir oğul müjdesini verdiler.

“İbrahim’in şerefli kılınmış konuklarının haberi sana geldi mi?” buyruğu ile yüce Allah, İbrahim (a.s.)’in kıssasını -Lut kavmine yaptığı gibi- âyetlerini yalanlayanları helak etmiş olduğunu, bu vesile ile açıklasın diye zikretmiş bulunmaktadır.

“Sana geldi mi?” “buyruğu sana gelmedi mi?” demektir. “(هَلْ): mi” lafzının “(قَدْ): ...miştir” anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah’ın: “(هَلْ آتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدُّمْرِ): *İnsan üzerinden uzun bir süre geçti mi (geçmiştir, geçmiş bulunuyor.)*” (el-İnsan, 76/1) buyruğuna benzetmektedir.

İbrahim (a.s.)’in konukları hakkında açıklamalar daha önce Hud Sûresi (11/69. âyet ve devamının tefsirinde) ile el-Hicr Sûresi’nde (15/15. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Şerefli kılınmış” buyruğu, Allah nezdinde şerefli kılınmış demektir. Buna delil de yüce Allah’ın: **“Bilakis onlar mükerrem (şerefli kılınmış) kullardır.”** (el-Enbiya, 21/26) buyruğudur. İbn Abbas dedi ki: Cebrail, Mikail ve İsrafil adlı melekleri kastetmektedir. Osman b. Hasin ise bunlara Refail (hepsine selam olsun) adlı meleği de ilave eder.

Muhammed b. Ka’b dedi ki: Cebrail ile beraberinde dokuz melek idiler. Ata ve bir topluluk: Bunlar Cebrail, Mikail ve beraberlerinde bir melek daha olmak üzere üç melek idiler.

İbn Abbas dedi ki: Onları **“şerefli kılınmış: mükerrem”** diye nitelendirmesi korkmamaları ve dehşete kapılmamalarından dolayıdır.

Mücahid dedi ki: Onlara **“şerefli kılınmış”** adını vermesi, İbrahim (a.s.)’in kendilerine bizzat hizmet etmesinden dolayıdır.

Abdu’l-Vehhab dedi ki: Ali b. İyad bana dedi ki: Evimde helva var. Hakkında ne dersin? Ben: Onun hakkında güzeldir demekten başka bir şey diyemiyorum, dedim. O halde beraber gidelim, dedi. Eve girdim, kölesine seslendi, kölesi orada yoktu. Bir de ne göreyim? Beraberinde güğüm, leğen ve omuzunda mendil ile geldi. Ben: İnna lillah ve inna ileyhi raciun dedim. Ey Ebu’l-Hasan keşke durumun böyle olduğunu bilseydim. (Bunu yapmazdım), dedim. Bana: Yavaş ol dedi. Sen bizim yanımızda mükerrem (şerefli kılınmış) birisisin. Mükerrem olana da bizzat hizmet edilir. Sen yüce Allah’ın: **“İbrahim’in şerefli kılınmış (mükerrem) konuklarının haberi sana geldi mi?”** buyruğuna bir baksana!

“Hani yanına girdiklerinde: Selam demişlerdi.” Bu buyruk, daha önce el-Hicr Sûresi’nde (15/52. âyet ve tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“O da: Selam demişti.” Yani o da: “aleyküm selam” demişti. Buyruğun; benim işim bir selamdır, yahut benim size verdiğim cevap da selamdır, an-

lamında olması da mümkündür. Kûfeliler -Asım dışında- "sin" harfi esreli olarak (سَلَّمَ) diye okumuşlardır.

"Tanımadık bir topluluk!" Yani siz tanımadığım bir topluluksunuz. Ya bancısınız, sizi tanımıyoruz, demektir. Bir açıklamaya göre o, kendilerini insan suretinden başka bir şekilde ve daha önce tanıdığı melek suretinden başka şekilde gördüğünden onları tanıyamadı, bu sebepten: **"Tanımadık bir topluluk"** dedi.

Bir diğer açıklamaya göre: Onları tanımayışının sebebi, izin istemeksizin yanına girdiklerinden dolayı olmuştu. Ebu'l-Aliye dedi ki: O dönemde ve o topraklarda onların selam vermelerini hayretle karşılamıştı. Onlardan korktu diye de açıklanmıştır. Nitekim bir kimseden korktuğunu anlatmak için: (أَتَكَرَّهُ): "Ondan korktum" denilir. Şair de şöyle demiştir:

فَأَتَكَرَّتُنِي وَمَا كَانَ الَّذِي نَكِرْتُ
مِنَ الْحَوَادِثِ إِلَّا الشُّبَّ وَالصَّلَاةَا

"Benden korktu (çekindi, tanımadı); halbuki onun
Olaylar arasından çekindiği, ağaran saçlar ile alnımın
dökülen perçeminden başkası değildir."

"Hemen ailesine gidip..." buyruğu hakkında ez-Zeccac dedi ki: Ailesine doğru yöneldi, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden es-Saffat Sûresi'nde (37/91. âyetin tefsirinde) bu (lafız) geçmiş bulunmaktadır. "İstedi" anlamında (أَرَاغَ وَأَرَتَاغَ) denilir. (مَاذَا تُرِيدُ): "Ne istiyorsun, ne arıyorsun" demektir. (أَرَاغَ إِلَى كَذَا): "Gizlice o şeye meyletti, ona yöneldi" demektir. Bu açıklamalara göre; (رَاغَ) ile (أَرَاغَ) aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir.

"Semiz bir buzağı getiriverdi." Yani misafirlerine Hud Sûresi'nde de belirtildiği gibi, kızartmış olduğu bir buzağı getiriverdi: **"Ve vakit geçirmeden kızartılmış bir buzağıyı getirdi."** (Hud, 11/69)

Denildiğine göre misafirleri kendilerine yemek hazırlamak istediğini farketmesinler diye İbrahim (a.s) misafirlerinden gizlenircesine evine gitmişti.

"Onu" buzağıyı "önlerine yaklaştırıp yemez misiniz, dedi." Katade dedi ki: İbrahim (a.s)'ın malının tamamı inek türünden idi. Onlara semiz bir buzağı seçmesi ise, misafirlerine ileri derecedeki ikramından ötürü idi.

Kimi şivelerde: (الْعِجْل): "Buzağı" lafzının "koyun" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir. es-Sihah'ta şöyle demektedir: (الْعِجْل): "Buzağı ineğin yavrusudur." (الْعِجُول) da aynı şeydir, çoğulu: (الْعِجَال) diye gelir, dişisi de: (عَجَلَة) diye gelir. Bu açıklama Ebu'l-Cerrah'dan nakle-

çilmiştir. (بَغْرَةٌ مُعْجَلٌ) ise "buzağısı olan inek" demektir. (عَجَلٌ) aynı zamanda Rabialılara mensub bir kabilenin adıdır.

"İçinde onlardan gizli bir korku duydu." Kalbinde onlardan bir korku hissetti, demektir. Onun getirdiği yemekten yememeleri üzerine içinde böyle bir korku gizledi, diye de açıklanmıştır. Çünkü bir kimsenin yemeğinden yiyen bir kişi, yemeğinden yediği kimseden yana kendisini güvenlik içerisinde hisseder.

Amr b. Dinar dedi ki: Melekler Biz bedelini ödemedikçe yemek yemeyiz, dediler. İbrahim: Yiyin, bedelini de ödeyin, deyince, onlar: Bedeli nedir? diye sordular. O da: Yediğiniz vakit Allah'ın adını anarak yersiniz, bitirdiğinizde de O'na hamdedersiniz, dedi. Biri diğerine bakıp: İşte bundan dolayı Allah seni Halili (candan dostu) edinmiştir, dediler. Bu husus daha önce Hud Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır.

İbrahim (a.s)'ın korktuğunu görünce: **"Korkma"** dediler. Ona kendilerinin Allah'ın melekleri ve elçileri olduğunu bildirdiler **"ve ona"** eşi Sara'dan doğacak **"çok bilgili bir oğul müjdesini verdiler."**

Denildiğine göre ona melek olduklarını haber verdiklerinde onların doğru söylediklerini kabul etmedi. Bu sefer Allah'a dua ettiler ve bunun üzerine (yüce Allah) kendilerine ikram ettiği buzağıyı canlandırdı.

Avn b. Ebi Şeddad'ın rivayet ettiğine göre; Cibril kanadıyla buzağıyı sıvazladı. O da kalkıp yürüdü ve annesine yetişti. O sırada buzağının anası da henüz orada bulunuyordu.

"Çok bilgili: alim" vasfı ergenlik yaşına ulaştıktan sonra Allah'ı ve dini bilen kimselerden olması demektir. Cumhuriyet'in kanaatine göre doğacağı müjdelenen kişi İshak (a.s)'dır. Tek başına Mücahid ise, o İsmail'dir, demiştir, ancak bu görüşün pek değeri yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Ve ona... İshak'ı müjdeledik."** (es-Saffat, 37/112) diye buyurmaktadır. Bu ise açık bir nasırdır.

فَاقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ
﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

29. Bunun üzerine hanımı feryad ile yönelip yüzüne vurdu ve: **"Kısır bir kocakarı..."** dedi.

30. Dediler ki: **"Bu böyledir. Rabbin buyurmuştur. Şüphesiz ki O, hakim olandır, herşeyi en iyi bilendir."**

“Bunun üzerine hanımı feryad ile yönelip...” İbn Abbas ve başkaların dan rivayete göre çığlık atarak bağırıp demektir. “(صُرِيرُ الْبَابِ): Kapının çıkar dığı ses (gıcirtısı)” ifadesi de buradan gelmektedir. İkrime ve Katade dedi ki: Bu çıkarılan inilti ve ağlamadır. Hanımının “yönelmesi” bir yerden bir yere yönelmek şeklinde değildi. el-Ferra dedi ki: Bu bir kimsenin “(أَقْبَلَ بِشَيْئٍ): Ba na sövüp saymaya yöneldi” demesine benzer. Bana sayıp sövmeye koyuldu, demektir.

“Hanımı feryad ile yönelip” tabirinin bir grub kadın ile birlikte; melek lerin sözünü duydu, anlamına geldiği de söylenmiştir. el-Cevheri dedi ki: “(الصَّرة): Bağırma ve çığlık atmak” demektir. Aynı zamanda topluluk anla mına geldiği gibi üzüntü ve benzeri şeylerden dolayı duyulan sıkıntı, anla mına da gelir. İmruu'l-Kays dedi ki:

فَأَلْحَقَهُ بِالْهَادِيَاتِ وَدُونَهُ جَوَاجِرُهَا فِي صَرَّةٍ لَمْ تَزَيْلِ

“Onu (o yaban ineklerinin) önde gidenlerine kavuşturdu
Arkada kalanları ise topluluk içerisinde oldukları halde dağılmadılar.”

Bu beyitte, bu lafız her üç manaya (topluluk, çığlık ve ses) da gelebilmek- tedir.

“(صَرَّةُ الْقَيْظِ): Aşırı sıcak” demektir.

Sara müjdeyi işitince **“yüzüne vurdu”**. Yani kadınların hayret ettikleri za- manda adetleri üzere elini yüzüne vurdu. Bu açıklamayı Süfyan-ı Sevrî ve baş- kaları yapmıştır. İbn Abbas dedi ki: **“Yüzüne vurdu”** yani elinin avucu ile yü- zünü kapattı. Çünkü: (الضَّكْ)'ın asıl anlamı vurmaktır. “(صَكَّهُ): Onu vurdu, döv- dü” anlamındadır. Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

يَا كَرَوَانَا صُكُّ فَاجْتَبَانَا

“Ey vurulup da yere düşen turna kuşu...”⁽¹⁾

“Ve: Kısır bir kocakarı... dedi.” buyruğu, kısır bir kocakarı hiç doğurur mu? demektir. ez-Zeccac dedi ki: Ben kısır bir kocakarıyım, o halde nasıl do- ğurabilirim? dedi, demektir. Nitekim bir başka yerde: **“Vay halime! Ben ko- camış bir kadın... iken ben mi doğuracak mıyım?”** (Hud, 11/72) dediği zik- redilmektedir.

(1) Bu mısradan sonra; “yere düşen” anlamını verdiğimiz lafza dair yarım satırlık bir iba- re, anlam itibariyle tercümede yer aldığından, ayrıca tercüme edilmemiştir.

“Dediler ki: Bu böyledir.” Yani durum, bizim sana söylediğimiz ve haber verdiğimiz gibidir. **“Rabbin buyurmuştur.”** Bunda hiçbir şüphen olmasın.

Ona verilen bu müjde ile doğum arasında bir senelik süre geçmiştir. Sara bundan önce kısırdı. Doksandokuz yaşında iken doğum yaptı. İbrahim (a.s) da o sırada yüz yaşında idi. Bu husus daha önceden geçmişti.

“Şüphesiz ki o” yaptığı işlerinde sonsuz hikmetler bulunan **“Hakim olandır. Herşeyi”** ve yarattıklarının maslahatlarını **“en iyi bilendir.”**

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾

31. “Ey elçiler! O halde asıl işiniz nedir?” dedi.

32. Onlar: “Şüphe yok ki biz günahkar bir topluluğa gönderildik” dediler.

33. “Üzerlerine çamurdan taşlar atalım diye;

34. “Rabbinin nezdinde haddi aşanlar için işaretlenmiş olan.”

35. Biz de orada bulunan mü’minleri çıkarttık.

36. Ama orada müslümanlardan bir ev halkından başkalarını bulmadık.

37. Ve orada acıklı azaptan korkanlar için bir alamet bıraktık.

“Ey elçiler! O halde asıl işiniz nedir? dedi.” İbrahim (a.s) buzağıyı diriltmek ve müjde vermekle onların melek olduklarına kesinlikle inanınca onlara: **“Ey elçiler! O halde asıl işiniz”** durumunuz ve kıssanız **“nedir? dedi.**

Onlar: Şüphe yok ki biz günahkar bir topluluğa” Lut kavmine **“gönderildik dediler. Üzerlerine çamurdan taşlar atalım.”** Yani o taşlarla o kavmi taşlayalım **“diye.”**

“Rabbinin nezdinde” Allah nezdinde taşlanmalarına hüküm etmiş olduğu kimseleri taşlamak üzere hazırlamış bulunduğu taşlarla **“haddi aşanlar için işaretlenmiş”** kendilerine gerekli alametler konulmuş... Denildiğine göre; bu

taşlar siyah ve beyaz çizgili imiş. Bir başka görüşe göre çizgileri siyah ve kırmızı idi.

“İşaretlenmiş” buyruğu azab taşları olduğu bilinen taşlar, diye açıklanmıştır. Yine denildiğine göre; her bir taşın üzerinde o taşla helak olacak şahsın ismi yazılı idi. Taşların üzerinde mühürleri andıran işaretler olduğu da söylenmiştir. Bütün bu hususlar daha önce Hud Sûresi'nde (11/82-83. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Taşlar onlardan yolculukta bulunanları, kenarda kıyıda bulunanlarını dahi takip edip durdu ve onlardan durumlarını haber verecek kimse kurtulmadı.

Diğer taraftan bu taşların tıpkı kireç gibi pişirilmiş taşlar olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır. İşte yüce Allah'ın: **“Pişirilmiş balçıktan taşlar.”** (Hud, 11/82) buyruğunun anlamı -Hud Sûresi'nde açıklaması geçtiği üzere- budur. Bu taşların bizim gördüğümüz taşlar olduğu ve bunların da esasları itibariyle çamur olduğu da söylenmiştir. Bu çamurların taşa dönüşmesi ise; zamanla güneşin onları yakmasının bir sonucudur. Yüce Allah'ın: **“Çamurdan”** diye buyurması bunların dolu diye bildiğimiz (esas itibariyle) sudan taşlar olmadığının bilinmesi içindir. Bu açıklamayı el-Kuşeyri nakletmiştir.

“Biz de orada bulunan mü'minleri çıkardık.” Yani Lut kavmini helak etmeyi murad edince -mü'minlerin helak olmaması için- kavmi arasında bulunan mü'minleri çıkardık. İşte yüce Allah'ın: **“Sen bir ara geceleyin aile efendinle yürü git.”** (Hud, 11/81) buyruğunun anlamı budur.

“Ama orada müslümanlardan bir ev halkından başkalarını bulmadık.” buyruğu ile Lut'u ve onun iki kızını kastetmektedir. Buyrukta hafzedilmiş ifadeler vardır. Yani biz orada... bir ev halkından (mealde böyle olmakla birlikte âyetteki lafzı ile; “bir evden” şeklindedir) başkasını bulmadık, demektir. Nitekim bazan “şerefli bir ev” denilir, bununla ev halkı kastedilir. Yüce Allah'ın: **“Orada”** buyruğunda zamir -daha önce sözü geçmemiş olduğu halde- kasabaya aittir. Çünkü onun kastedildiği anlaşılan bir husustur. Aynı şekilde yüce Allah'ın: **“Şüphe yok ki Biz günahkar bir topluluğa gönderildik.”** buyruğu da kasabaya delalet etmektedir. Çünkü topluluk “bir kasabada” yaşarlar. Buradaki zamirin çoğul zamiri olduğu da söylenmiştir. (O zaman: O kasabalarda... demek olur.)

(Bu iki âyette geçen) **“mü'minler”** ile **“müslümanlar”** aynı şeydir. Aynı lafız tekrarlanmasın diye farklı lafızlar kullanılmıştır. **“(إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ): Ben keder ve üzüntümü ancak Allah'a açarım.”** (Yusuf, 12/86) buyruğunda olduğu gibi.

İmanın kalbin tasdik etmesi, **İslâm'ın** da zahiren emre itaat ve bağlılık an-

lamında olduğu da söylenmiştir. Bu durumda her mü'min bir müslümandır, ancak her müslüman mü'min değildir. Yüce Allah birinci âyet-i kerimele onlardan **"mü'minler"** diye söz ederken her mü'minin aynı zamanda müslüman oluşundan dolayıdır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/8. âyet, 3. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: **"Bedevi Araplar: İman ettik dediler. De ki: Siz iman etmedi-niz..."** (el-Hucurat, 49/14) buyruğu iman ile İslam arasında fark olduğuna delildir. Müslim'in *Sahih*'inde ve başka kaynaklarda yer alan Cibril hadisinden de anlaşılan budur. Biz bunu bir başka yerde açıklamış bulunuyoruz.

"Ve orada acıklı azaptan korkanlar için bir alamet bıraktık." Gerek o dönemin insanları için, gerek onlardan sonra gelecekler için bir ibret ve bir alamet bıraktık. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: **"Andolsun biz akıl erdiren bir topluluk için o kasabadan apaçık bir belge bıraktık."** (el-Ankebut, 29/35) buyruğudur.

Şöyle de denilmiştir: Bırakılan alamet, bizzat harab olmuş o kasabadır. Bir başka görüşe göre kendileriyle taşlandıkları o pişmiş taşlar, alametin kendisidir.

"Azaptan korkanlar için" bu alametin bırakılmış olması ise ondan yararlanacak olanların onlar oluşundan dolayıdır.

وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ
وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ
مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾

38. Ve Musa'nın kıssasında da... Hani onu Firavun'a apaçık bir delille göndermiştik.

39. O bütün güç kaynaklarıyla yüz çevirip: "Sihirbaz veya delidir" dedi.

40. O kendi kendisini kınar olduğu halde, onu da, ordularını da alıp hepsini denize attık.

"Ve Musa'nın kıssasında da..." Yani Biz Musa'nın kıssasında da aynı şekilde bir alamet bıraktık. el-Ferra dedi ki: Bu buyruk yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde âyetler (alametler) vardır."** (ez-Zariyat, 51/20) buyruğuna atfedilmiş olup **"Ve Musa'nın kıssasında da"** âyetler vardır, demektir.

"İlani onu Firavun'a apaçık bir delille göndermiştik." Bu apaçık delil asadır. Asa ve onun dışındaki diğer mucizelerle gönderdik demektir, diye de açıklanmıştır.

"O bütün güç kaynaklarıyla" yani Firavun **"bütün güç kaynaklarıyla"**; İbn Zeyd'in açıklamasına göre- bütün topluluğu ve askerleriyle imandan yüz çevirdi. Mücahid'in açıklaması da bu anlamdadır. **"Yahut güçlü bir yere sığınabilseydim."** (Hud, 11/80) buyruğunda da aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır ki; burada kişiyi koruyan güç ve aşireti kastedilmiştir. İbn Abbas ve Katade; (Firavun) gücüyle yüz çevirdi, diye açıklamışlardır. Antere'nin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

فَمَا أَوْفَى بِرَأْسِ الْحَرْبِ رُكْنِي وَلَكِنْ مَا تَفَادَمَ مِنْ زَمَانِي

"Savaşlara girip çıkmam zayıflatmadı gücümü,
Fakat asıl geçen zaman (zayıf düşürdü beni)."

"Güç kaynakları" anlamı verilen lafzın, "bizzat kendisi" anlamına geldiği de söylenmiştir. el-Ahfeş yanını döndü diye açıklamıştır. Yüce Allah'ın: **"Yüz çevirir, yan çizip uzaklaşır."** (Fussilet, 41/51) buyruğuna benzemektedir. el-Müerric de böyle açıklamıştır.

el-Cevherî dedi ki: Bir şeyin rüknü en kuvvetli yanı ve tarafı demektir. "O güçlü bir rükne sığınır" ifadesi sağlam ve koruma imkanı bulunan bir yere sığınır demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Rükün bedeninin yan tarafı demektir. Bu da bir şeyden yüz çevirmekte aşırıya gitmeyi ifade eden bir tabirdir.

"Sihirbaz veya delidir, dedi." buyruğundaki "veya" "vav" anlamındadır. Çünkü onlar her ikisini de söylemişlerdi. Bu açıklamayı el-Müerric ve el-Ferra yapmıştır. Cerir'in şu beyitini zikretmektedir:⁽¹⁾

أَتَغْلِبَ الْفَوَارِسَ أَوْ رِيَاخَا عَذَلْتُ بِهِمْ طُهَيْتَ وَالْخَشَابَا

"Ey süvarilerin Sa'lebesi veya (ve) Riyah
Sen onlarla Tuhayyalılar ile el-Hişablıları denk tuttun."

Nitekim: "(أو): Veya"; "Vav:ve" anlamında kullanılabilir. Yüce Allah'ın: **"Ve onlardan günahkar veya nankör hiçbir kimseye itaat etme!"** buyruğunda

(1) Beyiti zikreden Ebu Ubeyde'dir. Bk.: en-Nehhas, *İrabu'l-Kur'ân*, III, 240

olduğu gibi. "Vav"ın "veya" anlamında kullanıldığı da olur. Yüce Allah'ın: "**Sî-ze helal olan kadınlardan ikişer ve(ya) üçer ve(ya) dörder olmak üzere ni-kahlayın.**" (en-Nisa, 4/3) buyruğunda olduğu gibi. Bütün bu hususlar daha önceden (en-Nisa, 4/3. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"O" yani Firavun "**kendi kendisini kınar olduğu halde.**" Çünkü o kınanmayı gerektirecek iş yapmıştı. "**Onu da, ordularını da**" küfre sapmaları ve imandan yüz çevirmeleri dolayısıyla "**alıp, hepsini denize attık.**" Denize bıraktık.

وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالْزَّمِيمِ ﴿٤٢﴾

41. Ve Ad kavminde de... Hani onların üzerine kısır (hayırsız ve bereketsiz) rüzgarı göndermiştik.

42. O neye uğradıysa mutlaka onu ufaltıp kül gibi koyuyordu.

"**Ve Ad kavminde de...**" Düşünen kimseler için Ad kavminde de bir alamet bıraktık.

"**Hani onların üzerine kısır (hayırsız ve bereketsiz) rüzgarı göndermiştik.**" Bu hiçbir bulutu, hiçbir ağacı aşılamayan; bir rahmet, bir bereket ve bir fayda taşımayan rüzgardır.

"(أمرأة عقيم): Kısır kadın" yani gebe de kalmayan, doğum da yapmayan kadın tabiri de buradan gelmektedir.

Bu rüzgarın güney rüzgarı olduğu söylenmiştir. İbn Ebi Zi'bin, el-Haris b. Abdu'r-Rahman'dan, onun Peygamber (sav)'dan rivayet ettiğine göre: "Kısır rüzgar güneyden esen rüzgardır." diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Mukatil dedi ki: Bu rüzgar batıdan esen rüzgardır. Nitekim *Sahih*'te Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Bana (doğudan esen) saba rüzgarı ile yardım olundu. Ad kavmi ise batıdan esen (debur) rüzgarı ile helak edildi."⁽²⁾

İbn Abbas dedi ki: Bu yön değiştiren ve iki yön arasında esen rüzgar (ennekba)dır.

(1) Herhangi bir kaynakta tespit edemedik.

(2) *Buhari*, I, 350, III, 1172, 1219, IV, 1507; *Müslim*, II, 617; *Müsned*, I, 223, 228, 324, 341, 355, 373.

Ubeyd b. Umeyr dedi ki: Bu rüzgarın bulunduğu yer yerin dördüncü ka-
tıdır. Ad kavmi üzerine bundan açılan miktar ancak bir öküzün burun deli-
ği kadardır. İbn Ebi Necih de yine Mücahid'den⁽¹⁾ bu rüzgarın saba rüzgarı
olduğunu rivayet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“O neye uğradıysa, mutlaka onu ufaltıp kül gibi koyuyordu.” Yani çer-
çöp olmuş bir şey gibi bir hale getiriyordu. Nitekim bitki kuruyup dağılacak
olursa: (رَمِيم) ile (هَشِيم) denilir. İbn Abbas dedi ki: Yok olup çürümüş bir şey
gibi yapıyordu, demektir. Mücahid de böyle açıklamıştır. Şairin şu beyitinin
de de bu anlamda kullanılmıştır:

تَرَكَتَنِي جِئْتُكَ الدَّهْرُ مِنْ بَصْرِي وَإِذْ بَقِيَتْ كَعَظْمِ الرُّمَّةِ الْبَالِي

“Zaman gözlerimi kör ettiği vakit ve ben

Çürümüş ve ufalıp, dağılmış bir kemik gibi kaldığımda, terkettin beni.”

Katade dedi ki: Bu dövülen, ezilen kuru bitki demektir. Ebu'l-Aliye ve es-
Süddî de şöyle demiştir: Oldukça ince taneli toprak gibi anlamındadır. Kut-
rub da: “(الرُّمِيم): Kül” demektir, diye açıklamıştır. Yeman dedi ki: Bu davar-
ların dudaklarıyla (ağızlarının kenarıyla) bir kenara attıkları otlar demektir.
Kelime, aslı itibarıyla kemiğin çürümesini anlatmak üzere kullanılan:
“(رَمَّ الْعَظْمُ)”: Kemik çürüdü” ifadesinden alınmıştır. Bu kökten olmak üzere
“(رَمَّ الْعَظْمُ يَرُمُ)”: Kemik çürüdü, çürür”; “(رُمَّة)”: Çürümek” denilir. Bu durumda ola-
na da: (رَمِيم) denilir. Şair der ki:

وَرَأَى عَوَاقِبَ خُلْفِ ذَاكَ مَذْمُومَةً تَبَقَّى عَلَيْهِ وَالْعِظَامُ رَمِيمٌ

“Ona muhalefet etmenin (sözünde durmamanın) akıbetlerinin

bir yergi sebebi ve

Kemikler çürümüş halde iken bile aleyhine kalacağını gördü.”

(الرُّمَّة) Çürümüş kemikler demek olup, çoğulu (رَمِيم) ile (رَمَام) şeklinde ge-
lir. Bu âyetin bir benzeri de önceden de geçtiği gibi: “*Rabbinin emri ile her-
şeyi helak eder*” (el-Ahkaf, 46/25) buyruğudur.

(1) Barada Mücahid'den daha önce söz edilmediği halde “yine” anlamını verdiğimiz “ey-
dan” lafzını zikretmeyi gerektirecek bir husus yoktur.

وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٣﴾ فَفَعَتُوا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ
فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ
وَمَا كَانُوا مُتَّصِرِينَ ﴿١٥﴾

43. Semud'da da... Hani onlara: “Bir süreye kadar faydalanın” denilmişti.

44. Onlar ise Rabblerinin emrine uymayıp baş kaldırmışlardı. Bu yüzden onlar bakınırlarken yıldırım onları yakalayivermişti.

45. Ayağa da kalkamadılar, onlara yardım da edilmedi.

“Semud'da da...” Aynı şekilde kendilerine; dünya hayatından faydalananlar olarak yaşayın, denilişinde bir ibret ve bir alamet vardır.

“Bir süreye kadar” helak olacağınız vakte kadar demek olup, bu da Hud Sûresi'nde; “Yurdunuzda üç gün daha yaşayın.” (Hud, 11/65) buyruğunda belirtildiği üzere üç gündür.

Buradaki “faydalanın” buyruğunun müslüman olun ve böylece ecellerinizin sona ereceği vakte kadar faydalanın, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Onlar ise Rabblerinin emrine uymayıp, baş kaldırmışlardı.” Yani Allah'ın emrine muhalefet ederek dişi deveyi kesmişlerdi.

“Bu yüzden onlar” ona (yıldırıma) gündüzün “bakınırlarken yıldırım” yani ölüm “onları yakalayivermişti.” Bunun helak edici her azab anlamında olduğu da söylenmiştir. el-Huseyn b. Vakid dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de geçen her bir “saika: yıldırım” azab demektir.

Ömer b. el-Hattab, Humeyd, İbn Muhaysın, Mücahid ve el-Kisaî: “(صَبَقَ الرَّجُلُ صَعْقَةً وَتَضَعَا): Adam bir baygınlık ile bayıldı, bayılmak” denilir. “(صَعَقَتْهُمُ السَّمَاءُ): Gökten üzerlerine yıldırım düştü” demektir. “(الصَّاعِقَةُ): Azab çığlığı” demektir. Bu daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/19. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“Ayağa da kalkamadılar” buyruğunun, ayağa kalkmak gücünü bulamadılar, anlamında olduğu söylendiği gibi, Allah'ın azabına karşı koyamadılar, ona katlanamadılar, onun altından kalkamadılar, kendilerinden uzaklaştıramadılar demek olduğu da söylenmiştir. Mesela: “(لَا أَقُومُ لِهَذَا الْأَمْرِ): Bu işe taka-

tim yok, bu işe güç yetiremem" denilir. İbn Abbas dedi ki: Bedenleri gitti, fakat ruhları azapta kalmaya devam etti.

"Onlara yardım da edilmedi." Helak edildiklerinde azaptan korunamadılar, yani onlara yardımcı olan olmadı.

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

46. Önceden de Nuh kavmini (helak ettik.) Çünkü onlar fasık bir kavim idiler.

"Önceden de Nuh kavmini (helak ettik)" buyruğundaki **"Nuh kavmini"** buyruğunu Hamza, el-Kisaî ve Ebu Amr esreli olarak: "(وَقَوْمَ نُوحٍ): Ve Nuh kavminde de" diye okumuşlardır ki; Nuh kavminde de bir alamet vardır, demek olur. Diğerleri: **"Nuh kavmini de helak ettik"** anlamında nasb ile okumuşlardır. Yahut nasb ile okunması halinde; "(أَخَذْنَاهُمْ): Onları yakalayivermişti" (Zariyat, 51/44) buyruğundaki (onları anlamındaki) "he" ve "mim"den ibaret zamire atıf ile olur ya da (40. âyet-i kerimedeki): "(أَخَذْنَاهُ): Onu da... alıp" lafzındaki zamire atfedilmiş olabilir. Yani yıldırım onları aldığı gibi, Nuh kavmini de aldı. Yahut **"ordularını da denize attık"** Nuh kavmini de attık, demek olur ya da; önceden de Nuh kavmini hatırlat, anlamında olabilir.

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَרَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

47. Ve Biz göğü kudret ve kuvvetle bina ettik ve muhakkak Biz genişleticileriz.

48. Yeri de döşedik. Ne güzel döşeyenleriz!

49. Herşeyden de çift çift yarattık. İyi düşünürsünüz diye.

Yüce Allah bu âyetleri "alamet ve belgeleri" açıkladıktan sonra **"ve Biz göğü kudret ve kuvvetle bina ettik."** diye buyurarak; gökte de, yaratıcının kemal derecesinde herşeye kadir olduğunu gösteren âyetler (belgeler) ve ibaretler vardır, diye buyurmakta ve **"sema"**nın durumunu Nuh kavminin kisasına atfetmektedir. Çünkü her ikisi de birer âyet (delil, belge ve alamet)dir.

"(بَابُ): **Kudret ve kuvvetle**" buyruğu, İbn Abbas ve başkalarından gelen rivayete göre kuvvet ve kudretle diye açıklanmıştır.

"**Ve muhakkak Biz genişleticileriz.**" İbn Abbas güç yetirenleriz, kudret sahibi olanlarız, diye açıklamıştır. Biz genişlik sahibi kimseleriz, diye de açıklanmıştır. Semayı ve başka varlıkları yaratmak dolayısıyla, yaratmayı dilediğimiz herhangi bir şey sebebiyle Bize darlık gelmesi söz konusu değildir. Şöyle de açıklanmıştır: Bizler yarattıklarımızın rızıklarını genişletenleriz. Bu açıklama da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. el-Hasen: Güç yetirenleriz diye açıklamıştır. Yine ondan rivayete göre; Biz yağmur ile rızkı genişletenleriz, diye açıkladığı nakledilmiştir. ed-Dahhak dedi ki: Biz sizi zengin kılanlar, ihtiyaçtan kurtaranlarız, demektir. Bunun delili de: "*Eli geniş olan kendi halince*" (el-Bakara, 2/236) buyruğunda aynı kökten gelen lafzın "zengin olan" anlamında kullanılmış olmasıdır.

el-Kutebi dedi ki: Biz yarattığımız varlıklar üzerinde geniş lütuf sahibiyiz, demektir. Anlamlar birbirlerine yakındır.

Bizler sema ile arz arasında bir genişlik yarattık, diye de açıklanmıştır.

el-Cevherî dedi ki: "(أَوْسَعَ الرَّجُلُ)": Adam bolluk ve genişlik içinde oldu" demektir. Yüce Allah'ın: "**Ve Biz göğü kudret ve kuvvetle bina ettik ve muhakkak Biz genişleticileriz**" buyruğunda da aynı anlamdadır. Yani biz muhtaç olmayan ve güç yetirenleriz demektir. Bu açıklama bütün görüşleri kapsamaktadır.

"**Yeri de döşedik.**" Yani Biz yeri tıpkı bir döşek gibi suyun üzerinde yaydık ve uzattık.

"**Ne güzel döşeyenleriz!**" Onlar için ne güzel döşeyenleriz hazırlayanlarız, demektir. Buradaki "Biz" çoğul zamiri ta'zim içindir.

"(مَهَّدْتُ الْفَرَاشَ مَهْدًا)": Döşegi yaydım ve hazırladım" demektir. "(تَمْهِيدُ الْأُمُور)": İşlerin düzene koyulması ve düzeltilmesi" anlamındadır.

"**Her şeyden de çift çift yarattık.**" İki tür ve birbirinden farklı iki çeşit yarattık. İbn Zeyd dedi ki: Erkek ve dişi, tatlı ve ekşi ve buna benzer. Mücahid dedi ki: Erkek ve dişi, sema ile arz, güneş ve ay, gece ve gündüz, aydınlık ve karanlık, düzlük ve dağlık, cinler ve insanlar, hayır ve şer, sabah ve akşam ve sesler gibi farklı şeyler demektir.

Yani Biz bunları da diğerleri gibi kudretimize delil kıldık. İşte buna güç yetiren, varlıkları tekrar yeniden yaratmaya da kadir olmalıdır.

"**Herşeyden de çift çift yarattık**" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Böylelikle bu çiftleri yaratanın bir ve tek olduğunu hilesiniz. Çünkü O'nun sıfatları arasında hareket, sükun (hareketsizlik), aydınlık, karanlık,

oturmak, kalkmak, başlangıcının olması, sonunun olması gibi şeyler düşünülemez. Zira o yüce Allah, bir ve tektir. “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.” (ceş-Şura. 42/11) “İyi düşünürsünüz diye.”

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾ كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوْنَاهُ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكَرَ فَإِنَّ الدِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾

50. O halde Allah’a kaçın. Muhakkak ben sizi O’ndan apaçık uyarıp korkutanım.
51. Allah ile birlikte başka bir ilah edinmeyin. Muhakkak ben sizi ondan apaçık korkutup uyanırım.
52. Onlardan öncekilere gelen peygamberlerin herbirine de mutlaka böylece “sihirbaz veya deli” derlerdi.
53. Acaba bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler? Hayır, onlar azmış bir kavim idiler.
54. Sen yüz çevir onlardan. Artık kınanacak değilsin.
55. Ama öğüt ver. Çünkü öğüt muhakkak mü’minlere fayda verir.

Geçmiş ümmetlerin peygamberlerini yalanlayıp helak edilmelerine dair açıklamalar geçtikten sonra yüce Allah;

“O halde Allah’a kaçın. Muhakkak ben sizi O’ndan apaçık uyarıp, korkutanım” diye buyurmaktadır. Yüce Allah peygamberine hitaben: Ey Muhammed! Sen de kavmine: “O halde Allah’a kaçın. Muhakkak ben sizi ondan apaçık uyarıp, korkutanım” demesini emir buyurmaktadır. Yani masiyet olan işleri terkedip O’na itaate kaçın. İbn Abbas dedi ki: Günahlarınızdan tevbe etmek suretiyle Allah’a kaçın. Yine ondan rivayete göre Allah’tan yine O’na kaçın ve O’na itaat olan işler yapın, demektir.

Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman b. Affan dedi ki: “O halde Allah’a kaçın.” Mekke’ye çıkıp gidin demektir. el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Allah’ın dışındaki herşeye karşı kendinizi koruyun. Çünkü kim Allah’tan baş-

kasına kaçacak olursa kendisini Allah'tan koruyamaz. Ebu Bekir el-Verrak dedi ki: Şeytana itaatten, Rahmana itaate kaçın. Cüneyd dedi ki: Şeytan batıla davet eder. O halde Allah'a kaçın, Allah sizi ona karşı korur.

Zünnun el-Mısırî dedi ki: Cehaletten ilme, küfürden (nankörlükten) şükre kaçın. Amr b. Osman dedi ki: Kendi nefislerinizden Rabbinize kaçın. Yine Amr dedi ki: Daha önce Allah'tan size gelmiş olan iyiliklerden kaçın ve davranışlarınıza güvenmeyin. Sehl b. Abdullah dedi ki: Allah'ın dışındaki herşeyden Allah'a kaçın.

“Muhakkak ben sizi O'ndan apaçık uyarıp korkutanım.” Yani küfür ve masiyetlere karşı O'nun vereceği cezayı size hatırlatıp bundan korkutuyorum.

“Allah ile birlikte başka bir ilah edinmeyin” buyruğu ile yüce Allah Muhammed (sav)'a bu sözleri insanlara söylemesini emretmektedir. Nezir (uyarıp, korkutan) da O'dur. Bunun yüce Allah tarafından bütün insanlara bir hitab olduğu da söylenmiştir.

“Muhakkak ben sizi O'ndan” yani Muhammed'den ve onun kılıçlarından **“apaçık korkutup, uyarırım.”** Eğer Bana ortak koşacak olursanız, onun sizi emri altına alacağından, kılıcının emrine gireceğinizden yana sizleri uyarıp korkutuyorum. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

“Onlardan öncekilere gelen peygamberlerin herbirine de mutlaka böylece sihirbaz veya deli derlerdi” buyruğu Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani senin kavmin seni yalanlayarak büyücü yahut bir deli dedikleri gibi, öncekiler de yalanlamış ve onların söylediklerinin benzeri sözleri söylemişlerdi.

“(كَذَّبَكَ) : **Böylece**” lafzındaki “kef” harfinin benden önce gelip, kendi peygamberlerini uyaran rasûllerin: “(أَنْذَرَكُمْ أَنْذَارًا كَثِيرًا) : Uyarmalarına benzer bir uyarı ile ben de sizleri uyarıyorum” takdiri ile nasb konumunda olması mümkün olduğu gibi: “(الْأَمْرُ كَذَلِكَ) : Durum böyledir” yani önceki gibidir takdiri ile ref' konumunda olması da mümkündür.

Birinci uyarı yüce Allah'ın tevhid ehlinden olup kendisine karşı isyan edenleri bir korkutmadır. İkincisi ise inkarcılardan kendisine ortak koşanları bir korkutmadır. Yakub ve başkalarından nakledildiğine göre ifade şanı yüce Allah'ın: “(كَذَّبَكَ) : **Böylece**” lafzında tamam olmaktadır.⁽¹⁾

“Acaba bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler?” Yani önce gelenleri sonrakilere yalanlamayı mı tavsiye etti ve bu konuda birbirleriyle anlaşarak mı bu tavırlarını sürdürdüler? Ayetin başındaki “elif” (soru edatı), azarlamak ve yapılan işin hayret edilecek bir iş olduğunu ifade etmek (taaccub) içindir.

(1) Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: İşte durum bunun gibidir. Onlardan öncekilere gelen peygamberlerin herbirine de mutlaka sihirbaz veya deli demişlerdi.

“Hayır, onlar azmış bir kavim idiler.” Yani onlar bu hususları birbirlerine tavsiye etmediler. Onların ortak özelliği azgınlık etmeleridir. **Azgınlık** (tuğyan) ise küfürde haddi aşmaktır. **“Sen yüz çevir onlardan.”** Onlardan yüz çevir ve bundan dolayı onlara ilişme! **“Artık”** Allah nezdinde **“kınanacak değilsin.”** Çünkü sen üzerindeki risaleti tebliğ görevini eksiksiz yerine getirmiş bulunuyorsun. Daha sonra bu yüce Allah'ın:

“Ama öğüt ver. Çünkü öğüt muhakkak mü'minlere fayda verir” buyruğu ile neshedilmiştir. Bunun kılıç âyetiyle (cihadı emreden âyetle) neshedildiği de söylenmiştir. Birincisi ed-Dahhak'ın görüşüdür. Çünkü Peygamber (sav) öğüt vermek suretiyle onlara yönelmesi emrolunmaktadır.

Mücahid dedi ki: **“Sen yüz çevir onlardan, artık kınanacak değilsin.”** Yani herhangi bir kusurun dolayısıyla Rabbin seni kınamaz. Öğüt vermek suretiyle de **“hatırlat, çünkü öğüt muhakkak mü'minlere fayda verir.”**

Katade dedi ki: Kur'ân ile **“öğüt ver. Çünkü”** onun ile **“öğüt muhakkak mü'minlere fayda verir.”** Sen onlara başlarına gelecek ceza ile ve Allah'ın (azabını gönderdiği) günleri ile onlara öğüt ver.

Özellikle mü'minleri sözkonusu etmesi bu öğütten yararlanacak olanların onlar oluşundan dolayıdır.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

56. Ben cinleri de, insanları da ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım.

57. Ben onlardan bir rızık da istemiyorum, Bana yedirmelerini de istemiyorum.

58. Çünkü şüphesiz ki Allah'tır, hem rızık veren, hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan.

59. Muhakkak benzerlerinin azaptan payları olduğu gibi zulmedenlerin de azaptan bir payları vardır. Artık acele etmesinler.

60. Tehdit olundukları o (azab) günlerinden dolayı vay o kâfir olanlara!

"Ben cinleri de, insanları da ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım."

Denildiğine göre bu buyruk, yüce Allah'ın ezeli bilgisine göre kendisine ibadet edecek kimseler hakkında özeldir. Buyruk umumi bir lafızla gelmiş olmakla birlikte anlamı özeldir. Buyruğun manası da şudur: Ben cin ve insanlardan bahtiyar kimseleri ancak Beni tevhid etsinler diye yarattım.

el-Kuşeyrî dedi ki: Âyet-i kerime kat'i olarak tahsis edilmiştir. Çünkü deliler ve çocuklar Allah'a ibadet etmekle emr olunmamışlardır ki; yüce Allah'ın onlardan ibadet etmelerini istediği söylenebilsin. Diğer taraftan yüce Allah: *"Andolsun ki Biz cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır."* (el-Araf, 7/179) diye buyurmuştur. Cehennem için yaratılmış olan kimselerin ise ibadet için yaratılmış kimselerden olmaları mümkün değildir. O halde âyet-i kerime, aralarından iman eden kimseler hakkında kabul edilmelidir. Bu da yüce Allah'ın: *"Bedevi Araplar: İman ettik, dediler."* (el-Hucurat, 49/14) buyruğuna benzemektedir. Çünkü bu sözü bedevi Araplar arasından sadece belirli bir kesim söylemişti. Bu açıklamayı ed-Dahhak, el-Kelbî, el-Ferra ve el-Kutebî zikretmişlerdir.

Abdullah'ın kıraatinde de: *(وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ إِلَّا لِيُعْبُدُونِ)*: Ben cinlerden ve insanlardan iman edenleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" şeklindedir.

Ali (r.a) da şöyle demiştir: Yani Ben cinleri de, insanları da, ancak kendilerine ibadet etmelerini emredeyim diye yarattım. ez-Zeccac bu görüşü benimsemiştir. Buna da yüce Allah'ın: *"Halbuki onlar bir tek ilaha ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı."* (et-Tevbe, 9/31) buyruğu da delildir.

"Yüce Allah onları rububiyetini kabul etmek, O'nun emir ve iradesi önünde zilletle boyun eğmek için yaratmış olduğu halde nasıl da inkar edip kâfir oldular?" diye sorulacak olursa, buna şöyle cevap verilir: Allah'ın üzerlerindeki kazasına zilletle boyun eğmişlerdir. Çünkü O'nun kazası (hüküm ve kaderi) onlar hakkında aynen cereyan eder, ona karşı koymaya güçleri yoktur. Ona ibadet edenlere, Allah'ın vermiş olduğu emir gereğince amel etmek hususunda inkar edip küfre sapanlar muhalefet etmiştir. Onun kaza ve hükmüne zilletle boyun eğmek, karşı konulabilecek bir husus değildir.

"Ancak Bana ibadet etsinler diye" buyruğunun istesinler veya istemesinler, Bana ibadet edilmesi gerektiğini itiraf etsinler, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunu Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre istemeyerek ibadet etmeleri onlar üzerinde görülen ilahi sanatın eserleridir.

Mücahid: Ancak Beni bilip tanısınlar diye... şeklinde açıklamıştır. es-Salebî: Bu güzel bir açıklamadır, demiştir. Çünkü yüce Allah onları yaratmamış

olsaydı, O'nun varlığı ve tevhidi bilinmezdi. Bu açıklamaya yüce Allah'ın: *"Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette: Allah diyeceklerdir."* (ez-Zuhruf, 43/87); *"Andolsun ki onlara: Göklerle yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette: Onları hüküm ve emrinde galip, herşeyi en iyi bilen (Allah) yarattı, derler."* (ez-Zuhruf, 43/9) buyrukları ve buna benzer âyetler delil teşkil etmektedir.

Yine Mücahid'den gelen rivayete göre; Ben onlara emirler vermek, yasaklar koymak için yarattım, diye açıklamıştır. Zeyd b. Eslem dedi ki: Bu onların yaratılışlarındaki bedbahtlık ve bahtiyarlıktır. Yüce Allah cinlerden ve insanlardan bahtiyar olanları kendisine ibadet etsinler diye, aralarından bedbaht olanları da isyan etsinler diye yaratmıştır.

Yine el-Kelbî'den nakledildiğine göre yalnız Beni tevhid etsinler diye (yarattım), demektir. Mü'min kimse sıkıntılı zamanlarında da, rahatlık zamanlarında da O'nu tevhid eder. Kâfir ise sıkıntılı ve bela zamanlarında O'nu tevhid ederken, nimet ve bolluk zamanında bunu yapmaz. Buna da yüce Allah'ın: *"Onları dağlar gibi bir dalga kapladığında dinlerini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na dua ederler."* (Lukman, 31/32) buyruğu delil teşkil etmektedir. İkrime dedi ki: Ancak Bana ibadet etsinler ve Bana itaat etsinler diye yarattım. İbadet edenleri mükafatlandırarak, inkar edenleri de cezalandıracağım.

Anlamın, ancak onlardan Bana ibadet etmelerini isteyeyim diye yarattım şeklinde olduğu da söylenmiştir. Anlamlar birbirine yakındır.

"(عبد بين العبودية والعبودية)": Ubudeti ve ubudiyeti apaçık abd (kul)" denilir. **Ubudiyetin** asıl anlamı itaatle ve zilletle boyun eğmektir. **"Ta'bid"** zelil kılmak demektir. "(طريق معبد)": Güzelce döşenmiş yol" demektir. Şair de şöyle demiştir:

وْظِيْفًا وَظِيْفًا فَوْقَ مَوْزِعٍ مُعْبَدٍ

"Güzelce döşenmiş yolun üzerinde (ön) ayaklarının yerine (arka) ayaklarını (koyarak yol alıyor.)"

Ta'bid, isti'bad demek olup, bu da bir kimseyi kul edinmek demektir. (الاعتباد); aynı anlamdadır. **İbadet**, itaat, taabbüd de ibadete kendini vermek demektir. O halde **"Bana ibadet etsinler diye"** buyruğu Bana zilletle boyun eğsinler, emrime uysunlar ve ibadet etsinler diye... demek olur.

"Ben onlardan bir rızık da istemiyorum" buyruğundaki: (مِنْ) sıladır. Hiçbir rızık istemiyorum demektir. Aksine herkese rızık veren, bağışlayan Benim.

İbn Abbas ve Ebu'l-Cevza şöyle demişlerdir: Yani Ben onlardan kendilerini rızıklandırmalarını, kendilerine yedirmelerini istemiyorum.

Anlamın şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Ben onlardan kullarımı rızıklandırmalarını, onlara yemek yedirmelerini istemiyorum.

“Çünkü şüphesiz ki Allah’tır; hem rızkı veren, hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan” buyruğundaki: “(الرُّزَاقُ): Rızık veren” buyruğunu İbn Muhaysın ve başkaları “(الرَّازِقُ): Rızıklandırıcı” diye okumuşlardır.

“Pek çetin kudret ve kuvvet sahibi” oldukça güçlü demektir.

“(الْمَيِّنُ): Pek çetin kudret” buyruğunu el-A’mes, Yahya b. Vessab ve en-Nehaî “kuvvet”in sıfatı olarak cer ile; (الْمَيِّنُ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise **“rızkı veren”**in sıfatı olarak yahutta **“kuvvet sahibi”** anlamındaki buyruğun: “(دُرُ): **Sahibi**” lafzının sıfatı olarak ref’ ile okumuşlardır. Hazfedilmiş bir mübtedanın haberi de olabilir, ya da: “(إِنَّ): Şüphesiz” lafzının isminin mahalli-ne sıfat olması yahut haberden sonra ikinci bir haber olarak merfu olması da mümkündür.

el-Ferra dedi ki: **“Pek çetin kudret”** anlamındaki lafzın; (الْمَتِينَةُ) şeklinde gelmesi gerektiği halde yüce Allah’ın bunu müzekker olarak zikretmiş olması eğilip bükülen ve sağlam bağlanmış olan şey anlamını kastetmiş olduğundan dolaydır. Nitekim: “(حبل متين): Sağlam bükülmüş halat” denilir. el-Ferra şu mısraları zikretmektedir:

لِكُلِّ ذَهْرٍ قَدْ لَبِسْتُ أَثْوَابًا حَتَّى أَكْتَسَى الرَّأْسَ قِنَاعًا أَشْيَبًا
مِنْ رِبْطَةٍ وَالْبَيْئَةِ الْمُعَصَّبَا

“Her zaman için ben elbiseler giyindim,

Öyle ki, başım beyaz bir örtü takındı.

Tek parça kumaştan ve bağlı Yumna kumaşından.”

Görüldüğü gibi burada: “(الْمُعَصَّبُ): Bağlı” lafzını müzekker kılmıştır. Çünkü “Yumna” da bir çeşit kumaştır. Yüce Allah’ın şu buyrukları da bu kabil-dendir: “(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ): Bundan böyle kime... bir öğüt gelir de...” (el-Bakara, 2/275) buyruğundaki **“öğüt”** anlamındaki lafız “te’nis te’si” olmaksızın; (وَعِظَ) takdirindedir. Aynı şekilde: “(وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ): O zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı.” (Hud, 11/67) buyruğundaki **“korkunç ses”** anlamındaki lafız da te’nis te’si olmaksızın: “(الصَّيْحَةُ وَالصَّوْتُ): Çığlık ve ses” takdirindedir.

“Muhakkak benzerlerinin azaptan payları olduğu gibi zulmedenle-

rin” Mekkelilerden olup küfre sapanların **“de azaptan bir payları vardır.”** Geçmiş ümmetlerin kâfirlerinin payları gibi, bunların da azaptan bir payları vardır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: “(يوم ذنوب): Bitip tükenmek bilmeyen uzun ve kötü bir gün” denilir. (الذنوب)’in dildeki asıl anlamı “büyükçe kova” demektir. Onlar kuyudan su çeker ve bunu paylarına göre taksim ediyorlardı. İşte bundan dolayı bu lafız, pay anlamında kullanılmıştır. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

لَنَا ذُنُوبٌ وَلَكُمْ ذُنُوبٌ فَإِنْ أَبِيْتُمْ فَلَنَا الْقَلِيبُ

“Bir pay (büyükçe bir kova) bizim, bir pay (büyükçe bir kova) sizin olsun, Kabul etmezseniz şâyet, o zaman kuyunun tamamı bizim olsun.”

Alkame dedi ki:

وَفِي كُلِّ يَوْمٍ قَدْ خَبَطْتَ بِنِعْمَةٍ فَحُقَّ لِنَاسٍ مِنْ نَدَاكَ ذُنُوبٌ

“Sabahladığım her günde sen bir nimet bağışladın, Senin cömertliğinden Şas’a da bir pay vermek bir haktır.”

Bir başkası da şöyle demektedir:

لَعَمْرُكَ وَالْمَنَائِبُ طَارِقَاتٌ لِكُلِّ بَنِي أَبِي مِنْهَا ذُنُوبٌ

“Ömrün hakkı için eceller kapıları çalmaktadır, Herbir babanın oğluna ondan bir pay vardır.”

el-Cevherî dedi ki: “(الذنوب): Kuyruğu uzun at, tay, sırtın alt tarafındaki et ve su dolu kova” demektir.

İbnu's-Sikkit dedi ki: İçinde dolmaya yakın kadar su bulunan kova demektir. Bu hem müennes, hem müzekker olarak kullanılır. Boş haliyle ona bu isim verilmez. Asgari sayıdaki çoğulu: (أَذْنِيَّةٌ) şeklinde çokluk çoğulu da; (ذُنَابٍ) şeklinde gelir. Şekil itibariyle “genç ve güzel develer” anlamındaki: (قُلُوبٍ) ile (قُلَانَصٍ) gibi.

“Artık acele etmesinler.” Azapların gelip kendilerini bulmasını acele istemesinler. Çünkü onlar: Ey Muhammed: *“O halde doğru söyleyenlerden isen bizi kendisiyle tehdit ettiğin azabı getir”* (el-Araf, 7/70) demişlerdi. Bedir günü yüce Allah’ın vaadettiği onların başlarına gelerek Allah’ın vaadi gerçekleşti ve dünyada iken onlardan intikam aldı. Ahirette de onlar için ebedi azab ve kesintisiz rüsvaylık vardır. Bunun kesilmesi, bitmesi, sona ermesi ve uzun da olsa belirli bir süresi yoktur.

ez-Zariyat Sûresi’nin tefsiri burada sona ermektedir. Allah’a hamdolsun.

Tûr *Şûresi*

1-49. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün müfessirlerin görüşüne göre tümüyle Mekke'de inmiştir. 49 âyeti kerimedir.

Hadis imamları Cubeyr b. Mut'im'den şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Ben Rasûlullah (sav)'ı akşam namazında Tur Sûresi'ni okurken dinledim. Hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مُّسْتَوٍ ﴿٢﴾ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ
الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٦﴾ إِنَّ
عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ مَّالَهُ مِنْ دَافِعٍ ﴿٨﴾

1. Andolsun Tur'a,
- 2, 3. Yayılmış sahfeler içinde yazılmış kitaba,
4. Beyt-i Ma'mur'a,
5. Yükseltilmiş tavana,
6. Tutuşturulmuş denize;
7. Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır.
8. Onu önleyebilecek yoktur.

(1) Buhari, I, 265, III, 1110, IV, 1475, 1839; Müslim, I, 338; İbn Mace, I, 272; Muvatta, I, 78; Müsned, IV, 80, 84, 85.

“Andolsun Tur’a” buyruğunda sözü edilen “Tur” yüce Allah’ın Musa ile üzerinde konuştuğu dağın adıdır. Yüce Allah bu dağın şerefini yüceltmek, değerini yükseltmek ve ondaki bazı âyetleri (mucize) hatırlatmak üzere ona yemin etmektedir. Tur, cennet dağlarından birisidir.

İsmail b. İshak rivayetle dedi ki: Bize İsmail b. Ebi Üveys anlattı, dedi ki: Bize Kesir b. Abdullah b. Amr b. Avf babasından naklen anlattı. Babası dedesinden şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Dört dağ cennetin dağlarından, dört nehir cennetin nehirlerinden, dört savaş cennetin savaşlarındandır.” Dağlar hangileridir? diye soruldu, o: “Bizi seven, bizim de kendisini sevdiğimiz Uhud dağı, Tur dağı cennet dağlarından bir dağ, Lübnan cennet dağlarından bir dağ, Cudi de cennet dağlarından bir dağdır”⁽¹⁾ deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir. Biz bu hadisi bütünüyle **“et-Tezkire”** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Mücahid dedi ki: Tur, Süryanicede dağ demektir. Bununla kastedilen de Tur-u Sina’dır. es-Süddî de böyle demiştir.

Mukatil b. Hayyan dedi ki: Tur diye anılan dağlar iki tanedir. Bunlardan birisine Tur-u Sina, diğerine ise Tur-u Zita denilir. Çünkü bu dağlarda incir ve zeytin yetişir.

Tur’un Medyen’de bir dağ olup adının da Zebir olduğu söylenmiştir. el-Cevheri dedi ki: Zebir, yüce Allah’ın üzerinde Musa ile konuştuğu dağdır.

Derim ki: Medyen, arz-ı mukaddes’te bir yer olup, Şuayb (a.s)’ın kasabasıdır.

Tur’un bitki yetişen dağ olduğu söylenmiştir. Eğer bitki yetişmiyorsa ona Tur denilmez. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. el-Bakara Sûresi’nde (2/63. âyetin tefsirinde) yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Yayılmış sahife(ler) içinde yazılmış kitaba.” Bununla mü’minlerin mushaflardan, meleklerin de Levh-i Mahfuz’dan okuduğu Kur’ân-ı Kerim’i kastetmektedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **“Şüphesiz o, oldukça şerefli bir Kur’ân’dır. Korunan bir kitaptır.”** (el-Vakıa, 56/77-78) diye buyurmaktadır.

Bir başka açıklamaya göre maksat diğer peygamberlere indirilmiş kitaplardır. Bu kitapların herbirisi o kitabı okuyanlarca okumak maksadıyla yayıp açtıkları inceltilmiş bir deri üzerinde bulunuyordu.

el-Kelbî dedi ki: Bu yüce Allah’ın Musa’ya eliyle yazdığı ve yazarken de Musa’nın kalemin çıkardığı sesi duyduğu Tevrat’tır.

(1) İbn Adiyy, *el-Kami*, VI, 59; hadisin ravisi “Kesir b. Abdullah b. Amr b. Avf, babasından o dedesinden” şeklindeki senedi hadis otoriteleri “münker” bir rivayet olarak değerlendirmişlerdir. (İbn Adiyy, *el-Kamil*, VI, 57.)

el-Ferra: Bu amel defterleridir. Kimisi kitabını sağ tarafından alacak, kimisi sol tarafından alacaktır. Bunun benzeri: *"Kıyamet günü de ona yayılmış bir halde karşısında bulacağı bir kitab çıkarırız."* (el-İsra, 17/13) buyruğu ile *"defterler açıldığı zaman"* (et-Tekvir, 81/10) buyruklarıdır.

Bunun yüce Allah'ın semada melekler için yazdığı, olmuş ve olacak şeyleri okudukları kitab olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre maksat, yüce Allah'ın mü'min olan gerçek dostlarının kalplerine yazdığı şeylerdir. Bunu da yüce Allah'ın: *"İşte bunlar (Allah'ın) kalplerine imanı yazmış olduğu... kimselerdir."* (el-Mücadele, 58/20) buyruğu açıklamaktadır.

Derim ki: Ancak bu görüş ifadenin sınırlarını aşan bir açıklamadır. Çünkü bu buyrukta kalplerden "yazı yazılan deri parçası" diye sözedilmiştir.

el-Müberred dedi ki: (الرَّق): Üzerinde yazı yazılmak maksadıyla inceltilmiş deri" demektir. (المنشور): Yayılmış" demektir. el-Cevheri de *es-Sıhah*'ta böyle demiştir. Üstün ile: (الرَّق): Üzerinde yazı yazılan ince deri" demektir. Yüce Allah'ın: **"Yayılmış sahife içinde"** buyruğu da bu anlamdadır. (الرَّق) aynı zamanda "büyük kaplumbağa" demektir. Ebu Ubeyde dedi ki: Bunun çoğulu: (رُقُوق) diye gelir. Buyrukta kastedilen anlam ise el-Ferra'nın dediğidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Esasen her bir sahife, kenarlarının inceliği dolayısı ile "rak" diye anılır. Şair el-Mütelemmis'in şu beyitinde de bu anlamdadır:

فكأنما هي من تقدم عهدها رُقُ أتبع كتابها مسطور

"Sanki üzerinden geçen uzun zaman dolayısı ile
Yazısının satır satır olduğu görülmüş bir sahife gibidir."

"Re" harfi kesreli olarak: (الرَّق): Mülkiyet altında (köle) olmak" demektir. (عبد مرفوق): Mülkiyet altında bir köle" denilir. el-Maverdi, İbn Abbas'tan naklettiğine göre o üstün olarak: (الرَّق) lafzını "doğu ile batı arasındaki uzaklık" diye açıklamıştır.

"Beyt-i Ma'mur'a" buyruğu hakkında, Ali, İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Bu Ka'be hizasında semadaki bir evdir. Her gün oraya yetmiş bin melek girer, sonra oradan çıkarlar ve tekrar bir daha oraya dönmezler.

Ali (r.a) dedi ki: O altıncı semada bir evdir. Dördüncü semada olduğu da söylenmiştir. Enes b. Malik, Malik b. Sa'saa'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben dördüncü semaya götürüldüm. Önümüze Beyt-i Ma'mur yükseltildi. Onun Kabe'nin tam hizasında olduğu-

nu gördüm. Eğer aşağı düşecek olursa, Kabe'nin üzerine düşer. Her gün oraya yetmişbin melek girer. Ondan çıktılar mı bir daha oraya dönmezler." Bunu el-Maverdi zikretmiştir.⁽¹⁾

el-Kuşeyrî'nin, İbn Abbas'tan naklettiğine göre Beyt-i Ma'mur dünya semasındadır.

Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: İbnu'l-Kevva, Ali (r.a)'a: Beyt-i Mamur nedir? diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: O Arşın altında "ed-Durah" diye anılan yedi semanın da üstünde bir evdir.

es-Sıhah'da da böyledir: "ed-Durah" semada bir ev olup, İbn Abbas'tan rivayete göre o Beyt-i Ma'mur'dur. Oranın mamur olması ise oraya çokça meleklerin girip çıkmasından dolayıdır.

el-Mehdevî de İbn Abbas'tan şöyle demektedir: Beyt-i Mamur Arşın hizasındadır.

Müslim'in, *Sahih*'inde yer alan Malik b. Sa'saa'nın Peygamber (sav)'dan İsra hadisinde yaptığı rivayet de şöyledir: "Sonra bana Beyt-i Mamur yükseltildi. Ey Cebrail bu nedir? diye sordum. Dedi ki: Bu Beyt-i Ma'mur'dur. Buraya her gün yetmişbin melek girer. Ondan çıktılar mı bir daha oraya geri dönmezler. Bu onların üzerindeki son sorumluluktur." diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽²⁾

Sabit'in, Enes b. Malik'ten rivayetine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bana burak getirildi..." Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: "Sonra yedinci semaya yükseltildik. Cebrail (a.s) kapının açılmasını istedi. O kim? diye soruldu, Cebrail dedi. Seninle beraber kim var? diye soruldu, O: Muhammed (sav) diye cevap verdi. Ona peygamberlik verildi mi, diye soruldu, o: Evet, ona peygamberlik verildi, dedi. Kapı bize açıldı. İbrahim (a.s) sırtını Beyt-i Mamur'a yaslanmış olarak gördüm. Bir de baktım ki oraya her gün yetmişbin melek giriyor ve tekrar oraya geri dönmüyorlar."⁽³⁾

Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Göklerde ve yerlerde yüce Allah'ın onbeş evi vardır. Bunların yedisi semada, yedisi yerlerde ve biri de Ka'be'dir. Bütün bu evler Ka'be'nin karşısındadırlar.

el-Hasen: Beyt-i Mamur, Ka'be'nin kendisidir, demiştir. el-Beytu'l-Haram insanlar tarafından imar edilen beyttir. Yüce Allah burayı her yıl altıyüz-

(1) *Müslim*, I, 150; *Buhari*, III, 1173, 1441'de Enes b. Malik'in Malik b. Sa'saa'dan uzunca Mirac hadisini rivayeti yer almakla birlikte, orada el-Beytu'l-Ma'mur sadece ona yetmişbin meleğin girişi söz konusu edilerek zikredilmektedir. Buradaki şekliyle rivayet: *Maverdi*, *Nüket*, V, 377; *Beyhaki*, *Şuabu'l-İman*, III, 438'den -Amr b. el-As'dan diyerek-; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 240, -Süddî'den, Bize zikredildi, diyerek.

(2) *Müslim*, I, 150.

(3) *Müslim*, I, 146.

bin kişi ile imar eder. Eğer insanlar bu kadar sayıyı tamamlayamayacak olurlarsa, Allah bu sayıyı meleklerle tamamlar. Yüce Allah'ın yeryüzünde kullar için koyduğu ilk ev odur.

er-Rabi b. Enes dedi ki: Beyt-i Mamur yeryüzünde Adem (a.s) döneminde Ka'be'nin bulunduğu yerde idi. Nuh (a.s)'ın dönemi gelince, yüce Allah onlara hacetmelerini emrettiği halde onlar bunu kabul etmediler, ona karşı geldiler. Su yükselince Beyt-i Mamur kaldırıldı ve dünya semasında onun hizasına yerleştirildi. Her gün orayı yetmişbin melek imar eder. Sura üfürüleceği vakte kadar da bir daha oraya geri dönmezler. (Devamla er-Rabi b. Enes) dedi ki: Aziz ve celil olan Allah İbrahim'e Beytin yerini Beyt-i Mamur'un bulunduğu yerde gösterdi. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hani Biz İbrahim'e Beytin yerini tayin etmiş ve şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma! Tavaf edenler, orada ikamet edenler, rüku' ve sucud edenler için beytimi temizle!"* (el-Hac, 22/26)

"Yükseltilmiş tavana" buyruğu ile semayı kastetmektedir. Yüce Allah ona **"tavan"** adını vermektedir. Çünkü yere nisbetle sema, eve nisbetle tavan gibidir. Bunu da yüce Allah'ın: *"Ve gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık."* (el-Enbiya, 21/32) buyruğu açıklamaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Sözü edilen bu tavan arştır. O cennetin tavanıdır.

"Tutuşturulmuş denize" buyruğu hakkında Mücahid: Alevli ve yakılmış diye açıklamıştır. Haberde zikredildiğine göre: "Kıyamet gününde deniz tutuşturulur ve ateş olur" denilmektedir. Katade de: Bunu dopdolu diye açıklamıştır. Nahivciler en-Nemir b. Tevleb'e ait şu beyiti zikretmektedirler:

إذا شاء طالع منجورة نرى حولها التبّع والسّاسما

"Dilerse dopdolu bir pınara bakar,
Etrafında da kayın ağaçları ile abanoz ağaçlarını görürsün."

Şair burada, dopdolu bir pınarı göreceği yere kadar yükselen bir dağ keşişini anlatmaktadır.

Denizin ateş ile dopdolu olması da mümkündür. O vakit birinci görüş gibi olur. Nitekim ed-Dahhak, Şemir b. Atiyye, Muhammed b. Ka'b ve el-Ahfeş de bunun alevle tutuşturulmuş tandır durumunda, kızdırılmış ocak anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı ateş yakılan yere de: (منجر) denilmiştir. Bu açıklamanın delili de yüce Allah'ın: *"Denizler ateşlendirildiği zaman"* (et-Tekvir, 81/6) buyruğudur. Ateşle yakıldığı zaman de-

mektir. "سَجَرَتُ النَّارِ أُسْجِرُهُ سَجْرًا") : Tandırı ateşledim, ateşliyorum" demektir. Bu da onu ısıttım, kızdırdım, anlamındadır.

Said b. el Müseyyeb dedi ki: Ali (r.a) yahudilerden birisine: Cehennem nerede? dedi. Yahudi, denizde dedi. Ali (r.a), gördüğüm kadarıyla sen doğru söylüyorsun deyip: **"Tutuşturulmuş denize"** buyruğunu okudu.

"Denizler ateşlendirildiği zaman" (et-Tekvir, 81/6) buyruğunda: "وَإِذَا الْبَحَارُ سُجِّرَتْ") : Ateşlendirildi" lafzında "cim" harfi şeddesiz okunmuştur.

Abdullah b. Amr dedi ki: Deniz suyuyla abdest alınmamalıdır. Çünkü orası cehennem tabağıdır.

Ka'b dedi ki: Yarın deniz ateşle tutuşturulacak ve cehennem ateşine ilave edilecek. Bu da bu husustaki görüşlerden birisidir.

İbn Abbas dedi ki: -Tutuşturulmuş anlamı verilen-: "المسجور") : Suyu gitmiş, kalmamış olan" demektir. Ebu'l-Aliye de böyle açıklamıştır.

Atiyye ve şair Zu'r-Rimme İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: Bir cariye su almak üzere çıktı ve: "إِنَّ الْحَوْضَ مَسْجُورٌ") : Havuz boştur" dedi (ve buradaki lafzın aynısını kullandı.)

İbn Ebi Davud dedi ki: Zu'r-Rimme'nin bunun dışında rivayet ettiği bir hadis (ashabtan rivayeti) yoktur.

Bunun "akıtılmış olan" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Denizler akıtıldığı zaman."** (el-İnfitar, 82/3) buyruğudur. Yani yer orayı kurutacak ve o denizlerde su kalmayacaktır.

Ali (r.a)'ın ve İkrime'nin belirttiği üçüncü bir görüş daha vardır. Ebu Mekîn dedi ki: Ben İkrime'ye **"tutuşturulmuş deniz"**in mahiyeti hakkında soru sordum. O dedi ki: O Arşın altında bir denizdir. Ali (r.a) da: O Arşın altında ve katı suyu bulunan bir denizdir. Buna "bahru'l-hayavan: hayat denizi" adı verilir. Birinci defa Sur'a üfürülmesinden sonra, kulların üzerine buradan kırk sabah yağmur yağdırılacak, onlar da kabirlerinde oldukları halde bitki gibi biteceklerdir.

er-Rabi b. Enes dedi ki: **"Tutuşturulmuş"** tuzlu suya karışmış, tatlı su demektir.

Derim ki: **"Denizler akıtıldığı zaman"** (el-İnfitar, 82/3) buyruğundaki "akıtma"nın iki yorumundan birisi de bu anlama gelir. Onun tatlı sulu olanları tuzlu olanlarına karıştırıldığı zaman demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır, ileride gelecektir.

Ali b. Ebi Talha'nın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "المسجور") : Tutuşturulmuş" lafzı hapsolmuş, alıkonulmuş demektir.

"Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır." buyruğu kasemin cevabıdır.

Yani müşriklerin başına gelecektir.

Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Rasûlullah (sav) ile Bedir esirleri hakkında bazı isteklerde bulunmak üzere Medine'ye geldim. Akşam namazında **"Andolsun Tur'a"** buyruğunu okurken yanına vardım. Yüce Allah'ın: **"Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır. Onu önleyebilecek yoktur"** buyruğunu duyunca, adeta kalbim yarıldı ve azabın ineceğinden korkarak müslüman oldum. Azab tepeme inmeden yerimden kalkacağımı sanmıyordum.

Hişam b. Hassan dedi ki: Malik b. Dinar ile birlikte el-Hasen'in yanına gittik. Yanında bir adam vardı. Yüce Allah'ın: **"Andolsun Tur'a"** buyruğunu okuyordu. Nihayet: **"Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır."**

"Onu önleyebilecek yoktur." buyruğuna varınca, el-Hasen de ağladı, arkadaşları da ağladı. Malik çırpınmaya koyuldu ve nihayet baygın düştü. Bekkar hakimliğe tayin edilince, iki adam davalaşmak üzere yanına geldiler. Onlardan birisinin yemin etmesi gerekti. Aralarında sulh yapmak için onları teşvik etti. Ayrıca karşı tarafın yeminden muaf tutulması karşılığında hasma belirli bir bedeli kendiliğinden vereceğini söyledi. Ancak hasmı karşı tarafa yemin ettirmekten başkasını kabul etmedi. Ona: **"Andolsun Tur'a"** buyruğundan itibaren yemin ettirerek ona: **"Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır."** Eğer sen yalan söyleyen birisi isen; diye söyledi. O da bunu söyleyip, çıktı ve anında bir tarafı kırıldı.

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾
يَوْمَ يُدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَا ﴿١٣﴾ هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ
بِهَا تُكْذِبُونَ ﴿١٤﴾ أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾
إِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

9. O gün gök döne döne çalkalanıp sallanır;

10. Dağlar da yürür.

11. Artık o gün, yalanlayanların vay haline!

12. Ki onlar daldıkları batıl içinde oynar dururlar;

13. Cehennem ateşine doğru şiddetle sürüklenecekleri gün;
14. (Onlara): “İşte bu sizin yalan saydığınız ateştir” (denilir.)
15. “Bu bir büyü müdür? Yoksa siz mi görmüyorsunuz?
16. “Giriniz oraya! İster sabrediniz, ister sabretmeyiniz. Sizin için birdir. Siz ancak işlediğinizin karşılığını alacaksınız.”

“O gün gök döne döne çalkalanıp sallanır” buyruğundaki: “(يَوْمَ): O gün” lafzında amel eden, yüce Allah’ın: “**Vaki olacaktır**” anlamındaki buyruktur. Yani azab o gün onlara vaki olacak (başlarına gelecektir.) O günde gök döne döne çalkalanıp sallanacaktır.

Dilbilginleri dedi ki: “(ما الشيء يَمُورُ مَوْرًا): O şey hareket etti, gitti, geldi,” demektir. Tıpkı uzun boylu hurma ağacının eğilip bükülmesi gibi. (التَّوْرُ) de benzer bir anlamı ifade eder. ed-Dahhak: Birbirinin içine dalga dalga girer demektir; Mücahid: Bir çeşit döner anlamındadır; Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş: Eğilip bükülür diye açıklamışlardır. Şair el-A’şa da şöyle demiştir:

كَأَنَّ مِثْنَيْهَا مِنْ بَيْتٍ جَارَتْهَا مَوْرُ السَّحَابَةِ لَا رَيْثُ وَلَا عَجَلُ

“Onun komşusunun evinden yürüyüşü
Bulutun geçişi gibidir: Ne ağırdır, ne acelecidir.”

Özel bir şekilde akıp gider, diye de açıklanmıştır. Cerir’in şu beyitinde de bu anlamdadır:

وَمَا زَالَتِ الْقَتْلَى تَمُورُ دِمَاؤَهَا بِدَجَلَةٍ حَتَّى مَاءِ دَجَلَةٍ أَشْكَلُ

“Maktullerin kanları akmaya devam etti
Dicle’ye. Öyle ki Dicle’nin suyu kırmızı ve beyaz karışık aktı.”

İbn Abbas dedi ki: O gün sema içindekiler ile çalkalanıp durur ve hareket ederek sallanır. Bir diğer açıklamaya göre oradakiler semada döner, durur ve dalgalar halinde birbirine girerler. (المور); aynı zamanda “yol” anlamına da gelir. Şair Tarafe’nin şu mısraında olduğu gibi:

... فَوْقَ مَوْرٍ مُعْبَدٍ

“...iyice döşenmiş bir yolun üzerinde”

"(الْمَوْزُ): Dalga" anlamına da gelir. "(ثاقه مَوَارَة): Hızlı, dişi deve" demektir. "(البحير يمرر عضده): Butları höğürlerinin yan tarafında gidip gelen deve" demektir. Şair de şöyle demiştir:

على ظهر موار الملائ جصان

"Yan tarafları gidip gelen bir atın sırtında..."

Arapların: "(لا أدري أغار أم ماز): Bilemiyorum Gavr denilen yere mi gitti, yok sa Necid'e mi döndü" demektir. "(المور): Toz çıkartan rüzgar" demektir.

Burada semadan kastın "felek" olduğu, onun "çalkalanması"nın da düzeninin bozulup hareket şeklinin değişmesi olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır.

"**Dağlar da yürür.**" Mukatil dedi ki: Dağlar yerinden yer ile dümdüz oluncaya kadar yürüyüp gider. Bugün bulutların dünyada yürüdükleri gibi yürüyeceklerdir diye de açıklanmıştır. Bunu da yüce Allah'ın: "*Sen dağları görür ve onları yerinde duruyor sanırsın. Halbuki onlar bulutların gitmesi gibi giderler*" (en-Neml, 27/88) buyruğu açıklamaktadır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Kehf Sûresi'nde (18/48. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"**Artık o gün yalanlayanların vay haline!**" buyruğundaki: "(وَيْلُ): Vay" he-lak olan kimseye söylenen bir sözdür. Başına "fe" gelmesinin sebebi, ifade-de bir çeşit ceza anlamı bulunduğundan ötürüdür.

"**Ki onlar daldıkları batıl içinde oynar dururlar.**" Batıl içerisinde gider gelirler. Bu onların Muhammed (sav)'ın durumunu yalanlamaya dalışlarına işarettir. Onların dünyanın kazanç yollarıyla oyalanıp daldıklarını herhangi bir hesap ve amellerin karşılığının görülmesini hatırlamadıklarını kastettiği de söylenmiştir. Bu (lafza dair açıklamalar) daha önceden et-Tevbe Sûresi'n-de (9/69. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"**... Şiddetle sürülecekleri gün**" buyruğundaki: "(يَوْمُ): **Gün**" daha önce ge-çen: "(يَوْمُئذٍ): O gün" buyruğundan bedeldir.

"**Sürülecekleri**" buyruğu cehenneme şiddetle ve kaba bir surette itilecek-leri... anlamındadır. "(دَعَعْتُهُ أَدْعُهُ دَعَاً): Onu şiddetle ittim, iterim" demektir. Yüce Allah'ın: "*İşte o yetimi şiddet ve sitemle itendir.*" (el-Maun, 107/2) buyruğunda da aynı lafız kullanılmıştır.

Tefsirde belirtildiğine göre; cehennem bekçileri onların ellerini boyunla-rına bağlarlar, alınlarını da ayakları ile bir araya getirip yüz üstü cehenneme doğru iterek boyunlarından da onları şiddetle dürterek götürürler, cehennem

ateşine varıncaya kadar onlara bunu yaparlar.

Ebu Reccâ el-Utaridi ve İbn es-Semeyka: “(يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَاً): O günde cehenneme davet olunurlar.” diye şeddesiz olarak okumuşlardır. Cehennem ateşine yaklaştıklarında cehennem bekçileri onlara şöyle diyecektir:

“İşte bu” dünyada iken “sizin yalan saydığınız ateştir.”

“Bu bir büyü müdür?” Burada soru azarlamak ve yaptıklarını başa kakmak anlamındadır. Onlara şu anda gözlerinizle gördüğünüz **“bu (azab) bir büyü müdür? yoksa siz mi görmüyorsunuz?”** denilir.

Buradaki “(أَمْ): Yoksa” buyruğunun: “(بَل): Hayır, bilakis” anlamında olduğu da söylenmiştir. Hayır siz dünya hayatında iken görmüyor ve akıl erdirmiyordunuz, demek olur.

“Giriniz oraya!” Cehennem bekçileri onlara: Oraya girmekle cehennemin sıcağını tadınız, derler.

“İster sabrediniz, ister sabretmeyiniz. Sizin için birdir.” Yani siz orada iken ister sabrınız gelsin, ister gelmesin. Sizin için **“birdir”** anlamındaki lafzın da haberi hazfedilmiştir. Yani sabretmeniz ya da etmemeniz sizin için birdir, hiçbir şey size fayda veremez. Nitekim yüce Allah onların şöyle diyeceklerini bize haber vermektedir: “Şimdi biz sizlansak da, sabretsek de bizim için birdir.” (İbrahim, 14/21)

“Siz ancak işlediğinizin karşılığını alacaksınız.”

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَكِهِينَ بِمَا أُتِيَهُمْ رَبُّهُمْ
وَوَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَكَبِّرِينَ عَلَى سُورٍ مَصْفُوفَةٍ ۖ وَزَوَّجْنَاهُمْ
بِخُورٍ عَيْنٍ ﴿٢٠﴾

17. Muhakkak takva sahipleri cennetler ve nimetler içindedirler.

18. Rabblerinin kendilerine verdiği zevk içerisindedirler. Rabble-ri onları cehennemin azabından da korumuştur.

19. “İşleyegeldiğiniz sebebi ile afiyetle yeyin, için;

20. “Sıra sıra dizili tahtlara yaslananlar olarak.” Onlara iri gözlü hurrileri de eş yaptık.

Yüce Allah kâfirlerin durumunu sözkonusu ettikten sonra mü'minlerin de durumunu sözkonusu ederek:

“Muhakkak takva sahipleri cennetler ve nimetler içindedirler” diye bu yurmaktadır.

“Rabblarının kendilerine verdiği” bağışladığı (فَكَبِيرٌ): **Zevk içerisindedirler** pek çok meyvelere sahiptirler, demektir. Mesela: (رَجُلٌ فَاهٌ): Meyveleri çok olan adam” demektir. Nitekim: (لَابَنٌ وَتَامِرٌ): Sütü ve hurması bol kimse” demektir. Şair de şöyle demiştir:

وَعَزَّزْتَنِي وَزَعَمْتَ أَنَّهُ لَا بَنٌ بِالصُّنْفِ تَامِرٌ

“Aldattın beni ve iddia ettin senin

Yazın çok süt ve hurmalarının bulunduğunu söyledin.”

Bu lafzı el-Hasen ve başkaları ise “elif”siz olarak: (فَكَبِيرٌ) diye okumuşlardır ki; bu da İbn Abbas ve başkalarının görüşüne göre “zevk, rahat içerisinde hallerinden memnun oldukları halde” demektir. Mesela: (فَكِهِ الرَّجُلُ): Hoş sohbet ve şakacı adam” demektir. Böyle olan kimseye: (فَكِيٌّ) denilir. Aynı zamanda bu “şımarık ve azgın kimse” anlamına da gelir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce ed-Duhan Sûresi’nde (44/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Rabbleri onları cehennemden azabından da korumuştur.”

Onlara: **“İşleyegeldiğiniz sebebiyle afiyetle yiyin, için”** denilecektir.

(الْهَيْءُ): Afiyetle yenilen, içilen şey”: Boğaza tıkanıp kalmayan herhangi bir keder ya da kötü tarafı bulunmayan şey demektir. ez-Zeccac dedi ki: Sizin eriştiğiniz bu hal size; (هَيْئَةً): Afiyet olsun” demektir.

Bunun sizler cennet nimetleriyle güzel bir şekilde ve afiyetle faydalandırılmanız, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yeyiniz, içiniz. Bu sizin için: (هَيْئَةً): Afiyet olsun” anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu durumda bu lafız mastar konumunda bir sıfat olur.

Bunun “helal olarak...” demek olduğu da söylenmiştir. Onda herhangi bir eziyet, herhangi bir rahatsızlık verici taraf olmaksızın... diye de açıklanmıştır. Siz ölmeyeceksiniz, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü kalıcılığı olmayan veya insanın kendisi ile birlikte kalması sözkonusu olmayan bir nimet, rahatlık veren bir nimet değildir, onda afiyet yoktur.

“Sıra sıra dizili tahtlara yaslananlar olarak” buyruğundaki: (سُرُرٌ): Tahtlar” lafzı (سُرُرٌ)’in çoğuludur. İfadede şu takdirde hazfedilmiş kelimeler

de vardır: Sıra sıra dizili tahtlar üzerindeki yastıklara yaslananlar olarak...

İbnü'l-A'rabî dedi ki: Tek bir saf (sıra) olacak şekilde biri diğerine bitişik demektir. Haberlerde belirtildiğine göre bunlar, semaya doğru şu kadar, şu kadar uzunlukta dizilirler. Kul bunlara oturmak istediği vakit bu tahtlar alçalılar. Üzerlerine oturdu mu tekrar eski haline dönerler.

İbn Abbas dedi ki: Bunlar zebercet, inci ve yakut ile süslenmiş, altından tahtlardır. Bir tahtın büyüklüğü Mekke ile Eyle arası kadardır. **“Onlara iri gözlü hurileri de eş yaptık.”** Yani Biz onları o hurilerle eşleştirdik.

Yunus b. Habib dedi ki: Araplar: “(زَوْجَتُهُ أَمْرًا): Ben ona bir kadını eş yaptım” dedikleri gibi, “(تَزَوَّجْتُ أَمْرًا): Bir kadın ile evlendim” de derler. Arapların kullanımında -burada olduğu gibi “be” harfi getirilmek suretiyle ve “bir kadın ile evlendim” anlamında-: (تَزَوَّجْتُ بِأَمْرَةٍ) kullanımı yoktur. (Yunus b. Habib) dedi ki: Yüce Allah'ın: “(وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ): **Onlara iri gözlü hurileri de eş yaptık**” buyruğuna (be ile kullanıma) gelince, onları o hurilerle eşleştirdik anlamındadır ki; bu da (anlam itibariyle) yüce Allah'ın: **“Toplayınız zulmedenleri ve onlara eş olanları.”** (es-Saffat, 37/22) buyruğuna benzemektedir. Onların eşlerini toplayınız anlamındadır.

el-Ferra da dedi ki: “Be” harfi kullanılarak: “(تَزَوَّجْتُ بِأَمْرَةٍ): Bir kadın ile evlendim” demek, Ezd-i Şenuelilerin şivesidir.

“el-Huru'l-ıyn: İri gözlü huriler”in anlamına dair açıklamalar, daha önceden (ed-Duhan, 44/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ
مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَاهُمْ
بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ
فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمْ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾

21. İman edenlerin, soyları da iman ile kendilerine uyanların, Biz evlatlarını da kendilerine katarız; amellerinden de bir şey eksiltmeyiz. (Çünkü) her kişi kendi kazandıkları karşılığında bir rehinedir.

22. Onlara canlarının çekeceği meyve ve eti, ardarda fazlası ile verdik.

23. Orada kadehleri elden ele dolaştırırlar. Onlarda içtiklerinden ötürü ne saçmalamaları, ne de günah kazanmaları sözkonusudur.

24. Etraflarında sedefleri içinde gizlenmiş incileri andıran delikanlı hizmetçiler dolaşır durur.

“İman edenlerin, soyları da iman ile kendilerine uyanların...” buyruğunda: “(وَاتَّبَعْتَهُمْ): **Kendilerine uyanların**” buyruğu genel olarak vasl elifi ile birinci “te” şeddeli, “ayn” üstün, ikinci “te” sakin olarak okunmuştur. Ancak Ebu Amr ifadede bir tek düzelik olsun diye ve yüce Allah'ın: “**Kendilerine katarız**” buyruğunu gözönünde bulundurarak “kat' elif”i, “te” sakin, sakin “ayn” ve “nun” ile: “(وَاتَّبَعْنَاهُمْ): Onları arkalarına taktık” şeklinde okumuştur⁽¹⁾

Birinci: “(دُرَيْتُهُمْ): **Soyları da**” lafzını İbn Amir, Ebu Amr ve Yakub çoğul olarak okumuş olup ayrıca Yakub bunu Nafi'den de rivayet etmiştir. Ancak Ebu Amr bunun “te” harfini (çoğul olarak okunması halinde cem-i müennes-i salim olacağından, cem-i müennesin “te” harfini) meful olarak kesreli okumuştur. Diğerleri ise bunu ötreli okumuşlardır. Geri kalan kıraat alimleri ise bunu tekil olarak: “(دُرَيْتُهُمْ): **Soyları**” şeklinde “te” harfi ötreli olarak okumuşlardır. Nafi'den meşhur olan kıraat de budur.

İkincisine gelince -ki mealde “evlatlarını” diye karşılanmıştır- Nafi', İbn Amir, Ebu Amr ve Yakub çoğul olarak ve “te” harfini kesre ile okumuşlardır. Diğerleri ise tekil olarak ve “te” harfini üstün okumuşlardır.

Bunun anlamı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas'dan dört ayrı rivayet nakledilmiştir. Birincisine göre o şöyle demiştir: Yüce Allah mü'minin zürriyetini cennette mü'min ile birlikte onun derecesine yükseltir. İsterse amel itibariyle ondan aşağıda olsunlar. Böylelikle onun gözü aydınlanmış olacaktır. Daha sonra da bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

en-Nehhas da bunu “*en-Nasih ve'l-Mensuh*” adlı eserinde Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'dan diye Rasûlullah (sav)'ın buyruğu ve merfu bir rivayet olarak zikretmiştir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki aziz ve celil olan Allah mü'minin zürriyetini, onun evlatlarını onunla birlikte cennette onun derecesine yükseltir. İsterse onun soyundan gelenler bu dereceye ameliyle erişememiş olsunlar. Böylelikle yüce Allah çocukları sayesinde gözünün aydınlanmasını sağlamış olacaktır.” Daha sonra da: “İman edenlerin, soyları da iman ile kendilerine uyanların **Biz evlatları-**

(1) Ebu Amr'ın kıraati ile diğerleri arasında açık bir fark vardır. Ebu Amr'ın kıraati şöylece meallendirilebilir: “İman edenlere gelince, -ki Biz onların zürriyetlerini de iman ile arkalarına taktık- (kıyamette de) zürriyetlerini onlara katarız...”

nı da kendilerine katarız” âyetini okudu.⁽¹⁾

İbnü Cafer (en-Nehhas devamla) dedi ki: Böylelikle hadis Peygamber (sav)’dan gelen merfu bir rivayet olmaktadır. Zaten böyle olması da gerekir. Çünkü İbn Abbas böyle bir sözü ancak Rasûlullah (sav)’dan naklederek söyleyebilir. Zira bu ilerde yapacağı şeylere dair yüce Allah’tan ve onun üzerine indirmiş olduğu bir hususa dair haber vermektir. ez-Zemahşerî dedi ki: Yüce Allah, hem kendi nefislerinde bahtiyarlıkları suretiyle, hem hurilerle evlilikleriyle, mü’min kardeşleriyle güzel sohbetleriyle, çocuklarının ve soylarından gelenlerin de onlarla birlikte birarada bulunmaları suretiyle çeşitli sevinç ve neşe türlerini onlara birarada vermiş olacaktır.

Yine İbn Abbas’dan şöyle dediği zikredilmiştir: Yüce Allah mü’min kimseye iman edecek yaşa erişmeyen küçük çocuklarını da eriştirecektir. Bu açıklamayı da el-Mehdevî yapmıştır. Zürriyet (soy, sop) hem küçükler, hem büyükler hakkında kullanılabilir. Eğer burada **“zürriyet”** lafzı küçükler hakkında kabul edilecek olursa yüce Allah’ın: **“İman ile”** buyruğu meful konumunda olanların (mealde: kendilerine) lafzından hal konumunda olur ve ifade: Babaların imanı ile ... takdirinde olur. Şâyet **“zürriyet”** büyükler hakkında kabul edilirse, o vakit yüce Allah’ın **“iman ile”** buyruğu faillerden (“uyanlar” lafzındaki zamirden) hal olur.

İbn Abbas’tan gelen üçüncü görüşe göre iman edenlerden kasıt muhacirler ve ensar **“soylar”**ından kasıt da tabîundur.

Yine ondan gelen bir rivayete göre eğer babaların derecesi daha yüksek ise, yüce Allah çocukları babalarının yanına yükseltir. Şâyet çocukların dereceleri daha yüksek ise, bu sefer yüce Allah babaları çocukların mertebesine yükseltir. Bu durumda “babalar” da “zürriyet: soy” adının kapsamı içerisine girerler. Yüce Allah’ın: **“Onlar için bir diğer delil de Bizim zürriyetlerini dopdolu gemide taşımamızdır”** (Yasin, 36/41) buyruğunda olduğu gibi.

Yine İbn Abbas’tan, Peygamber (sav)’a merfu bir rivayet olarak şöyle dediği zikredilmiştir: “Cennetlikler cennete girdikten sonra onlardan birisi anne babası, hanımı ve çocukları hakkında soru soracaktır. Bu sefer kendilerine: Onlar senin eriştiğin mertebeye erişemediler. Bu sefer: Rabbim der, ben hem kendim için, hem onlar için amelde bulundum, diyecek. Bunun üzerine onların da ona katılmaları için emir verilir.”⁽²⁾

(1) Hakim, *Müstedrek*, II, 509; Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübra*, X, 268; Heysemi, *Mecmau’z-Zevaid*, VII, 114; senedindeki ravilerden Kays b. er-Rabi’nin nisbeten zayıf olduğu kaydıyla.

(2) Heysemi, *Mecmau’z-Zevaid*, IV, 114 senedindeki ravilerden Muhammed b. Abdurrahman b. Gazvan’ın zayıf olduğu kaydıyla.

Hatice (r.a.ha) dedi ki: Peygamber (sav)'a cahiliye döneminde iken ölmüş iki çocuğum hakkında soru sordum, bana dedi ki: "Onlar cehennem ateşinde olacaklardır." Yüzümden hoşlanmadığımı görünce şöyle dedi: "Eğer sen onların bulundukları yeri göreceksen, onlara buğzederdin." Bu sefer: Pe ki ey Allah'ın Rasûlü, ya senden olan çocuklarım? dedi. Peygamber: "Onlar cennette olacaklardır." Sonra şöyle buyurdu: "Şüphesiz mü'minler ve onların çocukları cennette, müşrikler ve onların çocukları cehennemde olacaklardır." Sonra da: **"İman edenlerin soyları da iman ile kendilerine uyanların..."** âyetini okudu.⁽¹⁾

"Amellerinden de bir şey eksiltmeyiz." Yani ömürleri kısalığı dolayısıyla çocukların amellerinin mükafatından herhangi bir şey eksiltmeyiz. Çocukları kendilerine katılacağı için babaların amellerinin sevabından da bir şey eksiltmeyiz. "He" ve "mim" (onların amellerinden tabirindeki zamirler) de yüce Allah'ın: **"iman edenler"** buyruğuna aittir.

İbn Zeyd dedi ki: Anlam şudur: **"Soyları da, iman ile kendilerine uyanların"** soyları arasına, henüz amel edecek çağa ulaşmamış küçük çocuklarını da katarız. Bu görüşe göre "he ve mim" zamiri **"soylar"**a aittir.

İbn Kesir "amellerinden... eksiltmeyiz" anlamındaki buyruğu "lam" harfini kesreli olarak: (وَمَا أَلْتَأْمُمْ) diye okumuş, diğerleri ise "ayn"ı harfi üstün okumuşlardır. Ebu Hureyre'den ise med ile: (أَلْتَأْمُمْ) diye okuduğu rivayet edilmiştir.

İbnu'l-A'rabî dedi ki: (بَالِهَ آتَا، وَآلَهُ يُولُهُ إِبْلَاتَا، وَلَآتَهُ يَلِيْتُهُ لَيْتَا) kullanımlarının hepsi de "onu eksiltti, eksiltir, eksiltmek" anlamlarındadır.

es-Sıhah'da da şöyle denilmektedir: (لَآتَهُ عَنْ وَجْهِ بَلَوْتُهُ وَيَلِيْتُهُ) Onu gitmek istediği yönden alıkoydu ve başka yöne çevirdi" demektir, (الْآتَهُ عَنْ وَجْهِ) de aynı anlamdadır. Buna göre -bu fiilin-: (فَعَلَ) ile (أَفْعَلَ) şekilleri aynı anlamdadır.

Aynı şekilde: (مَا أَلْتَأْمُ مِنْ عَمَلِهِ شَيْئًا): Amelinden bir şey eksiltmedi" denilir ve bu da; (أَلْتَأْمُ) gibidir. Nitekim daha önce el-Hucurat Sûresi'nde (49/14. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(Çünkü) her kişi kendi kazandıkları karşılığında bir rehinedir" buyruğunun cehennemlikler hakkında olduğu söylenmiştir. İbn Abbas dedi ki:

(1) *Müsned*, I, 134; Zehebi, *Mizanu'l-İtidal*, VI, 254, hadisın senedinde yer alan ve Ali (r.a.)'den önceki ravi olan Zazan'ın bu rivayeti kendisinden aktardığı şahıs olan Muhammed b. Osman hakkında şunları söylemektedir: "Muhammed b. Osman'ın kim olduğu bilinmemektedir. Ben onu çeşitli yerlerde araştırdım. Münker bir haber rivayet etmiştir" dedikten sonra bu rivayeti kaydetmekte ve bunun Abdullah b. Ahmed tarafından *Müsned*'deki "ziyadat" olarak kaydedildiğini belirtmektedir. Zehebi'nin bu söyledikleri, *Müsned*'deki gösterilen yerdeki bilgilerle aynıdır.

Cehennemlikler amelleri karşılığında rehin alınacaklardır. Cennetlikler de kendi nimetlerine ulaşmış olacaklardır. İşte bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Herbir nefis kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır. As-habu’l-yemin müstesna.”** (el-Müddessir, 74/38)

Buyruğun bütün insanlar hakkında genel olduğu da söylenmiştir. Herkes ameli karşılığında rehin alınmıştır. Hiçbir kimsenin amelinin sevabı eksik verilmeyecektir. Amelin sevabına verilecek fazladan mükafat ise yüce Allah’tan bir lütuftur.

Bu buyruğun iman etmeyip mü’min atalarına kavuşamayan, buna karşılık küfürleri sebebiyle rehin olarak alıkonulan mü’minlerin soyundan gelen kimseler hakkında olma ihtimali de vardır.

“Onlara canlarının çekeceği meyve ve eti ardarda, fazlası ile verdik.” Bütün bunlardan yüce Allah’tan bir fazlalık olarak onlara bol bol verdik. Yüce Allah bunları kendilerine hakettiklerinden daha fazla olarak bol bol verecektir.

“Orada kadehleri elden ele dolaştırırlar.” Yani onların biri kadehi diğerrinin elinden alır. Bu da cennetteki mü’min, onun zevceleri ve hizmetçileridir. Kadeh (ke’s) ise şarab içilen kaptır. Aynı zamanda şarab veya başka şeyle dolu olan herbir kaba da denilir. Boşaldığı takdirde ona kadeh denilmez. Dilde elden ele kadehin dolaştırılmasının tanıklarından birisi el-Ahtal’in şu beyitleridir:

وَشَارِبٌ مُّزِجٌ بِالْكَاسِ نَادِمِي لَا بِالْخُصُورِ وَلَا فِيهَا بِنَوَارِ
نَازَعْتُهُ طَيْبَ الرَّاحِ الشُّمُولِ وَقَدْ صَاحَ الدَّجَاجُ وَحَانَتْ وَقْعَةُ السَّارِي

“Misafirlerine deve yavrularını kesen bir içki arkadaşı
bana içkide arkadaşlık etti.

Cimri de değildir o. İçkiden sonra sağa sola
akılsızca sataşan da değildir.

Onunla pek hoş şarabı, içkiyi elden ele dolaştırdık.
Horozların ötüştüğü zamana kadar ve develerin
çöktüğü zaman da erişmişti.”

İmruu’l-Kays da şöyle demektedir:

فَلَمَّا تَنَازَعْنَا الْحَدِيثَ وَأَسْمَعْتَ فَصَرْتُ بَغْصِنِ ذِي شَمَارِيحٍ مِّثَالِ

“Sözü aramızda dolaştırdınca ve artık o boyun eğince,
Bükülmüş ve salkımları bulunan bir dalı kırdım.”

Bu açıklamalar daha önce es-Saffat Sûresi'nde (37/41. âyetin ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Onlarda içtiklerinden ötürü ne saçmalamaları, ne de günah kazanmaları sözkonusudur.” İçtikleri o içkilerden dolayı aralarında boş sözler cereyan etmez, günah da sözkonusu olmaz.

“(التأثيم)”: Günah kazandırmak”, “(الإثم)”: günah” lafzından “tef'il” vezninde bir lafızdır. Yani bu kadehler onları günahkar kılmaz, çünkü onlar için mübahdır.

“(لَا تُغْوِيهَا)”: Orada saçmalama yoktur.” Cennette böylesi yoktur diye de açıklanmıştır.

İbn Ata dedi ki: Adn cennetinde bulunan sakileri melekler, içmeleri Allah'ı zikretmek, kokuları ve selamlamaları Allah'tan, kendileri de Allah'ın misafiri olarak bulundukları Adn cennetlerindeki bir mecliste hangi saçmalama sözkonusu olabilir ki?

“Günah kazanmak” yalan demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. ed-Dahhak dedi ki: Onlar birbirlerine karşı yalan söylemezler, demektir.

İbn Kesir, İbn Muhaysın ve Ebu Amr **“onlarda... ne saçmalamaları, ne de günah kazanmaları sözkonusudur”** anlamındaki buyruğu isimlerin sonlarını üstün olarak: (لَا تُغْوِيهَا وَلَا تَأْثِمُ) diye okumuş, diğerleri ise ötreli ve tenvin ile okumuşlardır. Bu husus (yani “la” edatından sonraki ismin okunuşuna dair açıklamalar) daha önce el-Bakara Sûresinde; *“İçinde alış verişin de, dostluğun da, bir şefaatin de olmadığı bir gün gelmezden önce...”* (el-Bakara, 2/254) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

“Etraflarında sedefleri içinde gizlenmiş, incileri andıran delikanlı hizmetçiler dolaşır durur.” Bunlar meyvelerle, çeşitli ikramlarla, yiyecek ve içeceklerle dolaşırlar. Bunun delili de şu buyruklardır: *“Altından tabaklar ve testiler dolaştırılır onlara.”* (ez-Zuhruf, 43/71); *“Beyaz kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır onlara.”* (es-Saffat, 37/45)

Şöyle de denilmiştir: Bunlar daha önceden geçmiş (vefat etmiş) olan çocuklarından olma delikanlılardır. Yüce Allah böylece onların gözlerini aydın kılmış ve sevindirmiş olacaktır.

Bir diğer açıklamaya göre; bunlar başkalarının çocuklarından olup, yüce Allah'ın kendilerine hizmet için verdiği kimselerdir. Bunların cennette yaratılmış gilman (genç delikanlılar) oldukları da söylenmiştir. el-Kelbî dedi ki: Bunlar ebediyyen yaşlanmazlar.

Bunlar güzellikleri ve beyazlıkları itibariyle **“sedefleri içinde gizlenmiş incileri andırırlar.”**

"*Etraflarında ebedi kılınmış evlatlar dolaşır.*" (el-Vakıa, 56/17) buyruğu hakkında da şöyle denilmiştir: Burada sözü edilenler müşriklerin çocuklarıdır. Bunlar cennetliklere hizmetkarlık edeceklerdir. Halbuki cennette yorgunluk da yoktur, başkasının hizmetine ihtiyaç da yoktur. Ancak yüce Allah böylelikle onların nimetlerin en nihai dereceleri içerisinde olacaklarını haber vermektedir.

Aişe (r.anha)'dan rivayete göre Allah'ın peygamberi (salat ve selam ona) şöyle buyurmuştur: "Cennet ehlinden en alt mertebede olan kişi, hizmetçilerinden birisine seslendiği halde, bin kişinin hepsi de ona efendim buyur, efendim buyur emrine hazırız, diye cevap verecekleri kişidir."⁽¹⁾

Abdullah b. Ömer'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Cennet ehlinden olup da kendisi için herbirisi diğerinden farklı ve ayrı işte çalışmamak üzere bin tane hizmetçisi bulunmayan hiçbir kimse yoktur."⁽²⁾

el-Hasen'den rivayete göre ashab: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Hizmetçi inciye andıracağına göre kendisine hizmet edilen kişi ya nasıl olacaktır? Şöyle buyurdu: "O ikisi arasındaki fark ondördündeki ay ile en küçük yıldız arasındaki fark gibi olacaktır."⁽³⁾

el-Kisaî dedi ki: "(كنت الشيء): O şeyi güneşe karşı örttüm ve korudum" demektir. "(أكنته في نفسي): Onu içimde gizledim, sakladım" anlamındadır.

Ebu Zeyd dedi ki: (أكنته) ile (كنته) aynı anlamdadır (onu gizledim.) Her ikisi hakkında (her iki anlam için) kullanılır. Mesela "(كنت العلم): İlmi sakladım, gizledim" denilir ve fiil aynı zamanda: "(أكنته): Onu sakladım, gizledim" diye de kullanılır. Bu şekilde gizlenip, saklanan şeye: (مَكْنُونٌ) ile (مُكَنَّ) denilir. "(كنت الجارية): Kızı gizledim" demektir, "(أكنتها): Onu gizledim" anlamındadır. Bu şekilde gizlenip saklanan kıza veya cariyeye de: (مَكْنُونَةٌ) ile (مُكَنَّةٌ) denilir.

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ
فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَيْنَا عَذَابَ السُّمُومِ
﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

(1) Deylemi, *Firdevs*, I, 217.

(2) İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, s. 551; Hennad b. es-Serri, *Zühd*, I, 133; Taberi, *Tefsir*, XXV, 96; Münziri, *Terğib*, IV, 280; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 457.

(3) Süyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, VII, 634'de Katade'den "Bana ulaştığına göre (belegani)..." diyerek.

25. Birbirlerine dönerek karşılıklı soru sorarlar:

26. “Gerçekten biz daha önce ailelerimiz arasında korku içinde idik” derler.

27. “Allah bize lutfetti de bizi semum azabından korudu.

28. “Şüphesiz ki biz önceden O’na ibadet ediyorduk. Gerçekten O, evet O çok ihsan edendir, çok merhamet edendir.”

“**Birbirlerine dönerek karşılıklı soru sorarlar**” buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Kabirlerinden diriltilerek kaldırılacaklarında birbirlerine soru soracaklardır. Cennette “**birbirlerine soru soracakları**” da söylenmiştir. Yani onlar dünya hayatındaki yorgunluktan, akıbetlerinin ne olacağı ile ilgili korkularından söz ederek bunları birbirlerine hatırlatacaklar ve bu korkularının gitmesi dolayısıyla yüce Allah’a hamdedeceklerdir.

Birinin diğerine: Siz bu üstün mevkiye hangi sebeble eriştiniz? diye soru soracakları da söylenmiştir.

“**Gerçekten biz daha önce ailelerimiz arasında korku içinde idik, derler.**” Yani aralarından kendilerine soru sorulan herbir kişi, soru sorana: “**Gerçekten biz daha önce**” yani dünyada iken Allah’ın azabından korkuyor ve çekiniyor idik diyecektir. “**Allah bize**” cenneti vermekle ve günahlarımızı bağışlamakla, bir başka açıklamaya göre imana muvaffakiyet ile ve hidayete iletmek suretiyle “**lutfetti de bizi semum azabından korudu.**”

el-Hasen dedi ki: “**Semum**” ateşin isimlerinden birisi olup aynı zamanda cehennem tabakalarından bir tabakadır. Bunun cehennem dediğimiz gibi, ateş ile aynı şey olduğu da söylenmiştir. Semum azabının ateşi diye de açıklanmıştır.

Çok sıcak bir rüzgar anlamında “**semum**” münnes olarak da kullanılabilir. Burdan hareketle: “(سُمُّ يَوْمَنَا): Günümüz semuma uğradı” denilir. Semuma uğramış güne: (مسموم) denilir, çoğulu: (سَمَائِم) diye gelir.

Ebu Ubeyde dedi ki: Semum gündüzün olmakla birlikte geceleyin de olabilir. **Harur** ise geceleyin olmakla birlikte gündüzün de görülebilir. Semum bazan soğğun insanı etkilemesi hakkında kullanılabildiği gibi, çoğunlukla sıcaklığın ve güneşin etkilemesi hakkında kullanılır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

اليوم يوم بارد سُمومة من جزع اليوم فلا ألومة

“Bugün semumu çok, soğuk bir gündür,
Bugüne tahammül edemeyeni ben kınamam.”

“Şüphesiz ki biz önceden ona ibadet ediyorduk.” Yani dünya hayatında iken kusurlarımızı bağışlamak suretiyle bize lütufta bulunması için dua ediyorduk. Buradaki: “(نَدْعُوْهُ)”: O’na dua ediyorduk (mealde: ibadet ediyorduk)” buyruğunun, O’na ibadet ediyorduk, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Gerçekten O, evet O çok ihsan edendir, çok merhamet edendir.” buyruğundaki “(اِنَّهُ)”: **Gerçekten O**” lafzını Nafî ve el-Kisaî “Çünkü O” anlamında olmak üzere hemze harfi üstün olarak (اِنَّ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise mübteda olarak esreli okumuşlardır.

“(الْبُرِّ)”: **Çok ihsan eden**” çok lütfeden demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine ondan gelen rivayete göre: O vaadini gerçekleştirendir, demektir. İbn Cüreyc de böyle açıklamıştır.

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَبِّبِ الْمُنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ﴿٣١﴾ أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

29. Artık sen öğüt vermeyi sürdür. Sen Rabbinin nimeti sayesinde kahin de değilsin, deli de değilsin.
30. Yoksa onlar: “O bir şairdir. Biz onun zamanın ızdırıp veren musibetine uğramasını bekliyoruz.” mu diyorlar?
31. De ki: “Bekleyedurun, şüphesiz ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim.”
32. Onlara bunu akılları mı emrediyor? Yoksa onlar azgınlar topluluğu mudurlar?
33. Yoksa onlar: “Onu kendisi uydurup düzüyor” mu? derler? Hayır, onlar iman etmezler.
34. Eğer doğru söyleyenler iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.

“Artık sen” ey Muhammed, kavmine Kur’ân-ı Kerim ile **“öğüt vermeyi sürdür. Sen Rabbinin nimeti sayesinde”** Rabbinin sana gönderdiği risalet sa-

yesinde, vahiysiz olarak yarın neler olacağını haber vererek sözlerini uyduran bir **“kahin de değilsin, deli de değilsin.”**

Bu, onların Peygamber (sav) hakkındaki sözlerini reddeden bir buyruktur. Çünkü Ukbe b. Ebi Muayt: O bir delidir, Şeybe b. Rabia: O bir sihirbazdır, diğerleri ise: O bir kahindir, demişlerdi. Yüce Allah onların hepsinin yalancı olduklarını belirtip iddialarını reddetmektedir.

Şöyle de denilmiştir: **“(فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ): Sen Rabbinin nimeti sayesinde...”** buyruğu yemindir. Allah'ın nimetine yemin olsun ki, sen bir kahin de değilsin, bir deli de değilsin, demek olur. Bunun kasem olmadığı, bir kim senin: Allah'a hamdolsun ki, sen cahil değilsin. Yani Allah seni böyle bir şeyden uzak tutmuştur anlamında bir buyruk olduğu da söylenmiştir.

“Yoksa onlar: O bir şairdir... mu diyorlar?” Yani onlar Muhammed bir şairdir diyorlar. Sibeveyh dedi ki: Allah'ın kullarına bu buyruklar ile, kendi ifadelerinde kullanılan üslub ile hitab edilmiştir. Ebu Cafer en-Nehhas da şöyle demiştir: Bu güzel bir açıklamadır. Şu kadar var ki, bunun gerekli şekilde açıklaması yapılmamıştır. Sibeveyh şunu anlatmak istiyor: **“(أَمْ): Yoksa”** lafzı Arapçada bir konudan başka bir konuya geçiş için kullanılır. Şairin şu ifadelerinde olduğu gibi:

أَتَهْجُرُ غَانِيَةً أَمْ تُلِمَ

“Sen güzelliğinden süslenme ihtiyacı olmayan birisinden uzak mı kalırsın,
yoksa kınar mısın?”

Burada ifade tamam olmaktadır. Sonra şair bir başka konuya geçerek şunları söylemektedir:

أَمْ الْحَبْلُ وَاهٍ بِهَا مُنْجِزِمٌ

“Yoksa halat onu taşıyamadığı için mi kopmuş oluyor?”

İşte yüce Allah'ın Kitabında bu türden varid olmuş olan buyrukların anlamı takrir (doğruyu söyletme) azarlamak ve bir konudan, başka bir konuya geçiş kabilindedir. Nahivciler, bu gibi anlatımlarda kullanılacak edata: **“(بَل): Aksine, belki”** edatını örnek gösterirler.

“Biz onun, zamanın ızdırab veren musibetine uğramasını bekliyoruz.” Katade dedi ki: Kâfirlerden bir topluluk: Siz Muhammed'in ölümünü

bekleyiniz. Filan oğullarının şairinin işini ölüm hallettiği gibi, sizi de ölüm Muhammed'den kurtaracaktır, demişlerdi.

ed-Dahhak dedi ki: Bu sözleri söyleyenler Abdu'd-Dar oğullarıdır. Onlar bu sözleriyle onun şair olduğunu söylemiş oluyorlardı. Yani bundan önce şairler nasıl öldüyse, o da pek yakında ölecektir. Üstelik babası da genç yaşta ölmüştü. Belki o da babası gibi genç yaşta ölür.

el-Ahfeş dedi ki: Bu ifade: "(تربص به إلى ريب المنون)": Biz onu zamanın ızdırab veren musibetine uğrayıncaya kadar bekliyoruz" anlamındadır. Burada harfi cer hazfedilmiştir. Nitekim "Zeyd'e gittim" denilirken (قصدت زيدا) ile (قصدت إلى زيد) denilmesi de buna benzer.

"(المنون): Iızdırab veren musibet": İbn Abbas'ın açıklamasına göre ölümdür. Ebu'l-Ğavl et-Tuhevî de şöyle demiştir:

هَمْ مَنَعُوا جَمِیَّ الْوَقْبَى بِضَرْبٍ يُؤَلَّفُ بَيْنَ أَشْتَاتِ الْمُنُونِ

"Onlar beni el-Vekaba suyunun koruluğundan döverek alıkoydular
O (dövme) ölümün dağınıklıklarını biraraya getiriyordu."

Şair burada şunu anlatmak istiyor: Dövmek değişik yerlerde bulunan dağınık bir topluluğu biraraya getirir. Eğer onların bulundukları yerlerde ölümleri gelecek olursa, ölüm de onlara dağınık gelecekti. Biraraya gelip toplanmaları sonucunda da ölümleri de onlara hep birlikte gelmiş oldu.

es-Süddî, Ebu Malik'ten, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "**Rayb**" Kur'ân-ı Kerim'de şüphe ve tereddüt anlamındadır. Yanlız et-Tur Sûresi'ndeki bir yer müstesnadır. "**Raybe'l-menun**" zamanın olayları ve musibetleri demektir. Şair de şöyle demiştir:

تَرْبِصُ بِهَا رَبِّبُ الْمُنُونِ لَعَلَّهَا تُطْلَقُ يَوْمًا أَوْ يَمُوتُ خَلِيلُهَا

"Başına gelecek zamanın musibetlerini bekle, olur ki
Bir gün boşanır yahutta onun helali (kocas) ölür."

Mücahid de şöyle demiştir: "**Zamanın musibeti**" zamanın olayları anlamındadır. "el-Menun" zaman ile aynı şeydir. Ebu Zueyb dedi ki:

أَمِنْ الْمُنُونِ وَرَبِّهِ تَتَوَجَّعُ وَالذَّفَرُ لَيْسَ بِمُعْتَبَرٍ مَنْ يَجْزَعُ

"Sen zamandan ve onun musibetlerinden mi ızdırab çekiyorsun?
Halbuki zaman (musibetlere) tahammül göstermeyen kimselerin
mazeretini kabul etmez."⁽¹⁾

el-A'sa'da şöyle demiştir:

أَنَّ رَأَتْ رَجُلًا أَغْنَى أَضْرِبُهُ رَبِّبَ الْمَنُونِ وَذَهْرَ مُثَبِّلُ خَيْلٍ

"Gözleri zayıf gören ve zamanın, musibetleri ile hastalıklara
mübtela kıldığı,
Yakınlarının kendisinde sevinilecek hiçbir taraf bulamadıkları bir
adam gördü diye mi?..."

el-Esmaî dedi ki: "el-Menun" gece ve gündüz demektir. Onlara bu ismin veriliş sebebi ömrü eksiltmeleri ve ecelleri sona erdirmeleridir. Yine ondan nakledildiğine göre zamana "menun" deniliş sebebi, hayatın gücünü alıp götürmesinden dolayıdır. "el-Meniyye" de bu şekildedir.

Ebu Ubeyde dedi ki: Zamana bu ismin veriliş sebebi onun zamanla insanı zayıf düşürmesinden dolayıdır. Bu da Arapların: "(حَبْلٌ مِينٍ): Gücsüz, zayıf halat" tabirlerinden alınmıştır. "(الْمِين): İnce toz" demektir.

el-Ferra dedi ki: "el-Menun" müennes bir lafızdır, tekil ve çoğul olarak böyle gelir. el-Esmaî de: Bu çoğulu bulunmayan tekil bir lafızdır, demiştir. el-Ahfeş de böyle demiştir: Bu, tekili bulunmayan çoğul bir lafızdır. "el-Menun" müzekker ve müennes olarak gelir. Bunu müzekker olarak kabul eden "**zaman**" anlamında ya da ölüm anlamında kabul ederken, müennes olarak kabul edenler ise manasını gözönünde bulundurarak müennes kabul etmişler. Sanki bununla: "(الْمِيَّة): Ölüm" lafzını kastetmiş gibi olurlar.

"De ki bekleyedurun." Yani ey Muhammed, onlara: Bekleyedurun de. **"Şüphesiz ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."** Başınıza gelecek azabı gözetleyenlerdenim, demektir. Bedir günü kılıçla azaba uğratıldılar.

"Onlara bunu" sana bu iftiraları yapmayı **"akılları mı emrediyor? Yoksa onlar azgınlar topluluğu mudurlar?"** Akılsız olup haddi aşan kimseler midirler? Buradaki: "(أَمْ): Yoksa" lafzının: "(بَلَى): Hayır" anlamında olduğu söylenmiştir. Yani hayır, onlar hak kendileri için açıklık kazanmış olsa da hi, haddi aşarak küfre sapmışlardır.

(1) Burada şair beyitin birinci mısraında zaman anlamında "el-menun" lafzını, ikinci mısraında da "dehr" lafzını kullanmıştır. Mücahid'in açıklamasında da menun, dehr yani zaman diye açıklanmıştır.

Amr b. el-As'a şöyle sorulmuş: Senin kavmine Allah kendilerini akıl ile nitelendirmiş olduğu halde, ne oldu da iman etmediler? Şöyle dedi: Onlar yine Allah'ın tuzağa düşürdüğü akıllardı. Yani Allah onlara bu hususta tevfiğini vermemişti.

“(أَخْلَاهُمْ) : **Akılları**” lafzının “zihinleri” anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü akıl kâfire verilmiş değildir. Eğer akılsaydı, mutlaka iman ederdi. Kâfire verilen zihinden ibarettir ve bu, ona karşı bir delil olmuştur. Zihin genel olarak ilmi öğrenebilir, öğrenme kabiliyetine sahiptir. Akıl ise ilmin çeşitleri ve nitelikleri arasında ayırım yapar ve emir ve nehyin sınırlarının ölçülerini tesbit eder.

Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre bir adam şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, o filan hristiyan çok akıllıdır. Peygamber şöyle buyurdu: “Sus. Öyle deme! Kâfirin akılsızdır. Sen yüce Allah'ın: *“Derler ki: Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık, cehennemlikler arasında olmazdık.”* (el-Mülk, 67/10) buyruğunu hiç duymadın mı?”⁽¹⁾

İbn Ömer yoluyla gelen hadiste de şöyle denilmektedir: Peygamber (sav) onu azarladıktan sonra şöyle buyurdu: “Sus (öyle deme)! Çünkü akıllı bir kimse Allah'a itaatin gereği ne ise onu yapandır.”⁽²⁾ Bunu et-Tirmizi el-Hakim Ebu Abdillah senedi ile birlikte zikretmiş bulunmaktadır.

“Yoksa onlar: Onu kendisi uydurup, düzüyor mu, derler.” Onu yani Kur'ân'ı kendisi mi uydurup düzdü, derler.

“(الْقَوْل) : Söz söylemek uydurmak için kendisini zorlamak” demektir. Çoğunlukla da yalan hakkında kullanılır. Nitekim: “(قَوْلِي مَا لَمْ أَقُلْ) : Söylemediğim şeyleri hakkımda söyledi” ve “(أَقُولْتِي مَا لَمْ أَقُلْ) : Söylemediğim şeyleri bana söyledin” denilir ki, benim böyle söylediğimi iddia ettin anlamındadır. “(تَقُولُ عَلَيْهِ) : Ona yalan söyledi, hakkında yalan uydurdu” demektir. “(أَقْتَالَ عَلَيْهِ) : Ona tahakküm etti, demektir. Şair de şöyle demiştir:

وَمَنْزِلَةٌ فِي دَارِ جِنْدٍ وَغِبْطَةٍ وَمَا أَقْتَالَ مِنْ حُكْمٍ عَلَيَّ طَبِيبٌ

“Doğruluk ve nimet yurdunda bir konaklama,
Ve hiçbir tabib benim aleyhime herhangi bir hüküm uydurmadı.”

Buna göre birinci **“yoksa”** inkar için, ikincisi ise müsbet bir anlam ifade etmek için getirilmiştir. Yani durum onların dedikleri gibi değildir.

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

(2) el-Haris b. Ebi Usame, *Müsnedu'l-Haris (Zevaidu'l-Heysemi)*, II, 811.

“Hayır onlar” bile bile inkar ederek ve büyüklenerek **“iman etmezler.”**

“Eğer” Muhammed'in bu Kur'ân'ı uydurduğu iddialarında **“doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi”** ona benzeyen **“bir söz”** bir Kur'ân'ı kendiliklerinden **“getirsinler.”**

el-Cahderi: “(فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ): **Haydi onun gibi bir söz getirsinler**” buyruğunu izafet ile okumuştur. (Onun gibi birisinin sözünü getirsinler, demek olur.) Buna göre **“onun gibi”** lafzındaki “he” (o zamiri) Peygamber (sav)'a ait olur. Kendisiyle Kur'ân'ın kastedildiği **“söz”** lafzının ona izafe edilmesinin sebebi ise, Kur'ân ile gönderilenin kendisi oluşundan dolayıdır. Çoğunluğun kıraatine göre ise “he: o” zamiri Kur'ân'a aittir.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ
 وَالْأَرْضَ ۚ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٢١﴾ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ
 الْمُصِيطِرُونَ ﴿٢٢﴾ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ۚ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ
 بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾ أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٢٤﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ
 أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٢٥﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٢٦﴾
 أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ۚ فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٢٧﴾ أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ
 سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٨﴾

35. Yoksa onlar bir şeysiz mi yaratıldılar? Yoksa yaratanlar onlar mıdır?
36. Yoksa göklerle yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar yakîn sahibi değildirler.
37. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa ege-men olanlar onlar mıdır?
38. Yoksa onların dinlemek için merdivenleri mi var? O halde onların dinleyicileri apaçık delil getirsin.
39. Yoksa kız çocuklar O'nundur da, oğullar sizin midir?
40. Yoksa sen onlardan ücret mi istiyorsun da, bu nedenle onlar borçtan dolayı ağır bir yük altına mı girmişler?
41. Yoksa gayb onların yanındadır da, onlar mı yazıyorlar?

42. Yoksa onlar bir tuzak mı kurmak istiyor? Fakat o inkar edenlerin kendileridir asıl tuzağa düşenler.

43. Yoksa onların Allah'tan başka ilahları mı vardır? Allah onların ortak koşmakta olduklarından münezzehtir.

“Yoksa onlar bir şeysiz mi yaratıldılar?” buyruğundaki: “(أَمْ): Zaid (fazladan)” gelmiş bir sıldır. İfade: “(اخلقوا من غير شيء): Bir şeysiz mi yaratıldılar” takdirindedir.

İbn Abbas dedi ki: Kendilerini yaratıp herşeylerini belli bir takdir ve ölçü ile var eden bir Rab olmadan mı yaratıldılar, demektir. Annesiz ve baba-sız mı yaratıldılar, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani bu durumda onlar akli ermeyen cansız bir varlık gibi ve Allah tarafından kendilerine karşı bir delilin ortaya konulmamış olduğunu mu ileri sürüyorlar? Durum hiç de öyle değildir. Onlar bir nutfeden, bir alakaden (sülük gibi kan emen bir kan parçasından) ve bir çiğnemlik etten yaratılmadılar mı? Bu açıklamayı İbn Ata yapmıştır.

İbn Keysan dedi ki: Yoksa onlar boşuboşuna yaratılıp ve **“hiçbir şeysiz”** bir şekilde başıboş mu terkedildiler? Onlar başka bir şey için mi yaratıldılar, demektir. Bu durumda: “(مِنْ): ...den ...dan: “lam: için” anlamındadır.

“Yoksa yaratanlar onlar mıdır?” Yani kendi kendilerini yaratanların kendileri olduklarını, bundan dolayı Allah'ın emrine uymadıklarını mı söylüyorlar? Halbuki onlar bu görüşte değildirlere. Yaratılmış olduklarını kabul ettiklerine göre, onlardan başka bir yaratıcı var demektir. Peki, putları terkederek O'na ibadet etmeyi kabul etmekten ve O'nun ölümden sonra diriltmeye kadir olduğunu itiraf etmekten kendilerini alıkoyan nedir?

Yoksa göklerle yeri onlar mı yarattılar?” Durum hiç de böyle değildir. Onlar hiçbir şey yaratmamışlardır.

“Hayır, onlar” hakka **“yakîn sahibi değildirlere.”**

“Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır?” Yoksa Rabbinin hazineleri yanlarında bulunduğu için Allah'a muhtaç olmadıklarından, O'nun emrinden yüz mü çeviriyorlar?

İbn Abbas dedi ki: Rabbinin hazineleri yağmur ve rızıktır. “Rahmetin anahtarları” olduğu da söylenmiştir. İkrime, peygamberliktir diye açıklamıştır. Yani Rabbinin risalet anahtarları onların elinde bulunup onlar bunu istedikleri yere mi koyabilirler? Yüce Allah'ın **“hazinelere”**i örnek göstermesinin sebebi, “hazine”nin çeşitli türden biriktirilecek şeyleri toplayıp bir arada tutmak üzere hazırlanan bir ev, oda (veya kasa) oluşundan dolayıdır. Yüce Rabbinin muktedir olduğu şeyler ise, bütün türlerin içinde bulunduğu sonsuz

hazinelere benzer. Onların sonu yoktur.

“Yoksa egemen olanlar onlar mıdır?” buyruğu hakkında İbn Abbas: Otorite sahibi olup varlıkları istediklerine boyun eğdirenler onlar mıdır? diye açıklamıştır. Yine ondan gelen rivayete göre, batıl peşinde olanlar, diye açıklamıştır. ed-Dahhak da böyle demiştir. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre her işin velayeti (kontrol ve gözetimi)ni üzerlerine alanlar onlar mıdır? Ata: Yoksa herkesi ve herşeyi kahredici güce sahip rabler onlar mıdır? diye açıklamıştır. Yine Ata dedi ki: “(تَسَيَّرْتُ عَلَيْهِ): Sen benim üzerime otorite kurdun, egemen oldun” denilir. Sen beni kendine boyun eğdirdin, hizmetçi edindin, demektir. Ebu Ubeyde de böyle demiştir.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: (المسيطر) ile (المصيطر) bir şeyi kontrol altında tutmak, onun durumlarını yakından tetkik edip amelini yazmak maksadı ile o şeye musallat olan, egemen olan demektir. Bunun kökü “sıtır”dan gelmektedir. Çünkü kitab satır satır yazılır. Bu durumda olan birisinin yaptığı işe: “(مُسَيَّرٌ) ile (مُصَيَّرٌ): Egemen, musallat olan” denilir. “(تَسَيَّرْتُ عَلَيْهِ): Bizim üzerimize musallat oldun, egemen oldun” denilir.

İbn Bahr dedi ki: **“Yoksa egemen olanlar onlar mıdır?”** buyruğu Hafaza melekleri onlar mıdır? demektir. Bu içine yazılanları muhafaza eden kitabın satır satır yazılışından alınmış bir tabirdir. Buna göre burada: “(المسيطر): Egemen olan yüce Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazdığını muhafaza eden, koruyan” demek olur. Bunun üç türlü söylenişi vardır. Birincisi, genelinde okuyuş şekli olan “sad” harfi ile telaffuzudur. İkinci “sin” harfi ile olup İbn Muhaysın, Humeyd, Mücahid, Kumbul, Hişam ve Ebu Hayve'nin kıraatidir. “Sad” ile “zel” arasında (ışmam ile) okuyuş da üçüncü okuyuş olup, bu da daha önce “es-sırat: Yol”da (el-Fatiha, 1/6. âyet, 27. başlıkta) geçtiği üzere Hamza'nın kıraatidir.

“Yoksa onların dinlemek için merdivenleri mi var?” Yani onlar üzerine çıkararak haberleri dinledikleri ve böylece Muhammed (sav)'a vahiy yoluyla ulaştığı gibi, kendilerinin gayb ilmine erişebildikleri, üzerinde semaya çıktıkları, yükseldikleri bir yollarının, araçlarının bulunduğunu mu iddia ediyorlar?

“O halde onların dinleyicileri apaçık delil getirsin.” Yani onların izledikleri bu yolun hak olduğuna dair apaçık bir delil, bir belge ortaya koysun.

“Süllem: merdiven” üzerine yükselinebilen; (السلام)'ın tekilidir. (Özellikle develer için ağaçtan yapılan bir çeşit) Özengiye bu ismin verildiği de olur. Ebu Rubeyys es-Salebi dişi devesini anlatırken şöyle demektedir:

مُطَارَةُ قَلْبٍ إِنْ تَنَى الرَّجُلَ رُيْهَا بِسُلْمٍ غَرَزَ فِي مُنَاحٍ يُعَاجِلُهُ

"Sahibi çabukça ayrılmak istediği devesinin çöktüğü yerde ayağını
Özenginin bir basamağına bıraktı mı, kalbi yerinden oynatır."

Zühre de şöyle demektedir:

وَمَنْ هَابَ اسْبَابَ الْمَيْتَةِ يَلْقَاهَا وَلَوْ رَامَ اسْبَابَ السَّمَاءِ يَسْلَمُ

"Kim ölüm sebeblerinden çekinirse, karşılaşır onlarla
İsterse semanın yollarına merdiven dayayıp çıksın."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تَجَنَّبْتُ لِي ذَنْبًا وَمَا إِنِّ جَنَيْتُهُ لِيُخَذَنِي عُذْرًا إِلَى الْهَجْرِ سُلْمًا

"Ben yapmadığım bir günahı benim için yaptı diye iddia ettin
Böylece bunun benden darılmaya mazeret teşkil eden
bir merdiven olmasını istedin."

İbn Mukbil de bu lafzı çoğul olarak kullanarak şöyle demektedir:

لَا تُخْرِزُ الْمَرْءَ أَحْبَاءَ الْبِلَادِ وَلَا يَتَنَّى لَهُ فِي السَّمَوَاتِ السَّلَالِيمُ

"Ülkelerin dört bir yanı kuşatamaz kişiyi,
Ve semada onun için merdivenler yapılmaz."⁽¹⁾

"**Dinlemek için**" dinlemek maksadıyla üzerinde yükseldikleri... demek olup, yüce Allah'ın: "(فِي جُذُوعِ النَّخْلِ): *Hurma dallarında*" (Ta-Ha, 20/71) buyruğunun "(عَلَيْهَا): Dallarını üzerinde" anlamına gelmesi gibidir. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

Ebu Ubeyde de: O yolla dinleyebilecekleri... demektir, diye açıklamıştır. ez-Zeccac da: Yani onların Peygamber (sav)'a vahiy getiren Cebrail gibi bir elçileri mi vardır?

"**Yoksa kız çocuklar O'nundur da, oğullar sizin midir?**" buyruğu ile yüce Allah onları azarlamak ve yaptıkları çirkinliği yüzlerine vurmak üzere, ne kadar beyinsizce iddialarda bulunduklarını ifade etmektedir. Yani sizler kendinize yakıştırmadığınız halde kız çocukları Allah'a mı nisbet ediyorsu-

(1) Beyit ile ilgili üç satıra yakın bir açıklama doğrudan tefsiri ilgilendirmediğinden tercüme edilmemiştir.

nuz? Akli yapısı bu durumda olanların öldükten sonra dirilişi inkar etmeleri uzak görülecek bir ihtimal değildir.

“Yoksa sen onlardan” risaleti tebliğ etmen karşılığında **“ücret mi istiyorsun da, bu nedenle onlar borçtan dolayı ağır bir yük altına mı girmişler?”** Yani bunları kendilerinden ödemelerini istediğin bu borçları ile karşı karşıya bıraktığın yükümlülükten ötürü, ağır bir yük altına girmiş ve bitkin mi düşmüşler?

“Yoksa gayb onların yanındadır da onlar mı yazıyorlar?”

İnsanlar için gaybların ilminden dilediklerini mi yazıyorlar?

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onlar insanlara gayb olan bilgilere mi sahiptirler ki, Allah Rasûlünün kendilerine bildirmiş olduğu kıyamet, cennet, cehennem ve öldükten sonra dirilişin batıl olduğunu öğrenmiş mi bulunuyorlar?

Katade dedi ki: Onlar: Zamanın başına getireceği musibetleri bekliyoruz, deyince, yüce Allah da: **“Yoksa gayb onların yanındadır da onlar mı yazıyorlar?”** ve böylelikle Muhammed'in ne zaman öleceğini ya da işinin sonunda nereye varacağını mı biliyorlar? diye buyurdu.

İbn Abbas dedi ki: Levh-i Mahfuz onların yanında olduğundan dolayı onlar da içinde bulunanı yazıp insanlara orada bulunanları mı haber veriyorlar?

el-Kutebî dedi ki: **“Yazıyorlar”** hükmediyorlar, **“kitab”** da hüküm demektir. Yüce Allah'ın: **“Rabbimiz kendi üzerine rahmeti yazdı.”** (el-En'am, 6/54) buyruğunda da hükmetti, demektir. Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da böyledir: “Nefsim elinde olana yemin olsun ki, ben aranızda Allah'ın kitabı gereğince hükmedeceğim.”⁽¹⁾ Allah'ın hükmü gereğince hükmedeceğim, demektir.

“Yoksa onlar” Daru'n-Nedve'de sana karşı **“bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o inkar edenlerin kendileridir asıl tuzağa düşenler.”** Asıl kendilerine tuzak kurulanlar onlardır. **“Kötü düzen ise ancak sahiblerini kuşattır.”** (Fâtır, 35/43) Bu ise onların Bedir'de öldürülmeleri ile gerçekleşmiştir.

“Yoksa onların Allah'tan başka” yaratan, rızık veren ve alıkoyan **“ilahları mı vardır? Allah onların ortak koşmakta olduklarından münezzehdir.”** Yüce Allah ortağı bulunmaktan kendi zatını tenzih etmektedir.

el-Halil dedi ki: et-Tur Sûresi'nde bulunan bütün: **“(أَمْ): Yoksa”** lafızları istifham (soru) edatı olup atıf edatı değildir.

(1) Bk. İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IX, 78.

وَأَن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴿٤٤﴾ فَذَرَهُمْ
حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ
كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾

44. Eğer gökten düşen bir parça görseler: “Üstüste yığılmış bir buluttur” diyeceklerdir.
45. Şimdi onları baygın düşüp yıkılacakları günleri ile karşılaşana kadar bırak.
46. O günde tuzaklarının kendilerine hiçbir faydası olmaz. Onlara yardım da olunmaz.

“Eğer gökten düşen bir parça görseler” buyruğunu yüce Allah onların: “Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi üzerimize gökten parçalar indir.” (eş-Şuara, 26/187) sözleri ile “Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşüresin.” (el-İsra, 17/92) sözlerine cevap vermek üzere indirmiştir. Yüce Allah bu buyrukla, eğer bunu yapmış olsaydı onların: “Üstüste yığılmış bir buluttur” diyeceklerini haber vermektedir. Yani bu gördüğünüz şey, bir bölümü diğerinin üzerine yığılmış ve üzerimize düşmüş bir buluttur. Üzerimize düşen sema değildir, diyeceklerdir. Bile bile inatlaşanların veya geçmişlerini taklidin istilasına uğramış olanların uygulaması budur. Müşrikler arasında bu iki özellik de vardır.

“(الْكَسْف)”: Bir şeyin bir parçası” demek olan: (كِسْفَة)’in çoğuludur. Mesela: “(أَعْطِنِي كِسْفَةً مِّنْ ثَوْبِكَ)”: Bana kumaşından bir parça ver” denilir. Yine bunun çoğulu olarak: (كِسْف) de kullanılır. (الْكَسْف) ile (الْكِسْفَة)’in aynı şey olduğu söylenmiştir.

el-Ahfeş dedi ki: Kim: (كِسْفًا) diye okursa, bunu tekil kabul etmiş, (كِسْفًا) diye okuyan ise çoğul kabul etmiş olur. Bu hususa dair yeterli açıklamalar el-İsra Sûresi’nde (17/92. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’a hamdolsun.

“Şimdi onları baygın düşüp yıkılacakları günleri ile karşılaşana kadar bırak” buyruğu kılıç (savaşı emreden) âyet ile nesholmuştur.

“(بُصْعَقُونَ)”: Baygın düşecekleri” buyruğu genel olarak “ye” harfi üstün okunmuştur. İbn Amir ve Asım ötreli okumuşlardır. el-Ferra dedi ki: Bunlar yani: (صُعِقَ) ile (صُعِقَ) iki ayrı söyleyiştir. Tıpkı: “(سُعِدَ) ile (سُعِدَ)”: Mutlu oldu” fiili gibidir.

Katade: Bundan kasıt ölecekleri gündür, demiştir. Bedir günü olduğu da söylenmiştir. Bunun Sur'a ilk defa üfürüleceği gün olduğunu söyleyenler de vardır. Kıyamet gününde onlara akıllarını başlarından alacak şekilde azabın gelmesinin kastedildiği de söylenmiştir.

“(بُصْفُونَ)”: Baygın düşüp yıkılacakları” buyruğunun “ye” harfi ötreli okunduğu takdirde: “(أَصَعَهُ اللَّهُ)”: Allah onu baygın düşürüp yere yıktı” şeklinden geldiği de söylenmiştir.⁽¹⁾

“**O günde tuzaklarının**” Peygamber (sav)’a dünyada iken kurdukları tuzaklarının “**kendilerine hiçbir faydası olmaz. Onlara**” Allah tarafından “**yardım da olunmaz.**”

“(يَوْمَ)”: **O günde**” lafzı, “(يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ)”: Baygın düşüp yıkılacakları günleri” lafzından bedel olarak nasb ile gelmiştir.

وَأَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٧﴾
وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ
﴿٧٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٧٩﴾

47. O zulmedenler için de muhakkak bundan önce bir azab vardır.

Fakat onların çoğu bilmezler.

48. Rabbinin hükmüne kadar sabret. Muhakkak ki sen Bizim gözetimimiz altındasın. Kalktığın vakitte de Rabbin hamd ile tesbih et.

49. Gecenin bir kısmında da, yıldızların kaybolması vaktinde de O’nu tesbih et.

“**O zulmedenler**” kâfir olanlar “**için de muhakkak bundan**” bir görüşe göre ölümlelerinden “**önce bir azab vardır.**” İbn Zeyd, bunlar ağrılar, hastalıklar, belalar, mal ve çocukların gitmesi gibi dünya musibetleridir, demiştir. Mücahid, bu yedi yıl boyunca devam eden açlık ve sıkıntılı yıllardır. İbn Abbas o ölümdür dediği gibi, yine ondan kabir azabıdır, dediği de nakledilmiştir. el-Bera b. Azib ile Ali (r.a) da böyle demişlerdir. Buradaki “(دُونَ)”: **Önce**”, “(غَيْرَ)”: **Başka**” anlamındadır.

Ahret azabından daha hafif bir azab(ları) vardır, diye de açıklanmıştır.

(1) O takdirde: “Baygın düşürülecekleri...” diye meali yapılabilir.

“Fakat onların çoğu” azabın başlarına geleceğini **“bilmezler.”** Bir diğer açıklamaya göre: **“Fakat onların çoğu”** sonunda nereye varacaklarını **“bilmezler.”**

* * *

Yüce Allah'ın: **“Rabbinin hükmüne kadar sabret. Muhakkak ki sen Bizim gözetimimiz altındasın”** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık altında sunacağız:

1- Rabbinin Hükümü:

“Rabbinin hükmüne kadar sabret.” Denildiğine göre; Rabbinin sana yüklemiş olduğu risalet vazifeleri hususunda Rabbinin hükmüne sabret, diye açıklandığı gibi, Allah'ın, kavminden gelen sıkıntılarla mübtela kıldığı hususlarda O'nun belasına (sınamalarına) karşı sabret, diye de açıklanmıştır. Sonra bu kılıç (cihadı emreden) âyetiyle nesh olmuştur.

2- Allah'ın Gözetimi Altında Bulunmak:

Yüce Allah'ın: **“Muhakkak ki sen Bizim gözetimimiz altındasın.”** Bizim tarafımızdan görülmektesin. Biz senin neler yaptığını görüyor, neler söylediğini işitiyoruz. Bizim seni göreceğimiz, koruyacağımız, himaye edeceğimiz, kollayacağımız ve seni gözeteceğimiz bir konumdasın, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birdir.

Yüce Allah'ın Musa (a.s)'a söylediği: **“Benim gözetimim altında yetiştirilesin diye.”** (Ta-Ha, 20/39) buyruğu da bu anlamdadır. Bu da benim korumam ve muhafazam altında yetiştirilesin, demektir. Daha önce (Ta-Ha, 20/39. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

* * *

“Kalktığın vakitte de Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısmında da, yıldızların kaybolması vaktinde de O'nu tesbih et” buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Rabbi Hamd ile Tesbih Etme Zamanları”

“Kalktığın vakitte de Rabbini hamd ile tesbih et” buyruğunda yer alan **“kalktığın vakit”**in te'vili hususunda farklı görüşler vardır: Avn b. Malik, İbn Mesud, Ata, Said b. Cübeyr, Süfyan es-Sevri ve Ebu'l-Ahvas şöyle demişlerdir: Meclisinden kalkacağı vakit Allah'ı tesbih ederek “subhanallahi ve bi ham-

dihi" yahutta "subhanekellahumme ve bi hamdike" der. Eğer meclis bir hayır meclisi ise fazladan bir de güzel övgüde bulunulmuş olur. Şâyet böyle değil ise bu sefer o meclisin keffareti olur. Bu tevilin delili Tirmizi'nin rivayet ettiği Ebu Hureyre'nin naklettiği şu hadistir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bir mecliste oturur da orada boş sözleri fazlalaşacak olursa meclisinden kalkmadan önce de: "(سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرک وأتوب إليك)": Allah'ım, seni hamdinle tesbih ederim. Şehadet ederim ki senden başka hiçbir ilah yoktur. Senden mağfiret diler ve sana tevbe ederim." diyecek olursa, mutlaka o meclisinde olan hatalar ona bağışlanır." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽¹⁾

Yine Tirmizi'de kaydedildiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın bir tek mecliste yerinden kalkmadan önce yüz defa istiğfar getirdiğini sayardık: "(رب اغفر لي وتب علي إنك أنت التواب الغفور)": Rabbim, bana mağfiret buyur, tevbemi kabul buyur. Çünkü şüphesiz tevbeleri çokça kabul eden, günahları çokça bağışlayan sensin" (diyordu.) (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽²⁾

Muhammed b. Ka'b, ed-Dahhak ve er-Rabi şöyle demişlerdir: Bu, namaz için kalkacağın vakit... anlamındadır. ed-Dahhak da şöyle demiştir: Kış kalkacağı vakit: "(الله أكبر كبيراً، والحمد لله كثيراً، وسبحان الله بكرة وأصيلاً)": Allah en büyüktür, Allah'a çokça hamd u senalar olsun. Sabah akşam Seni eksikliklerden tenzih ederim Allah'ım" der.

Ancak el-Kiya et-Taberi dedi ki: Bunun böyle olması ihtimali uzaktır. Çünkü yüce Allah'ın: "**Kalktığın vakit**" diye buyurması tekbirden sonra tesbihte bulunmaya delalet etmemektedir. Kalkıştan sonra getirilecek olan şey, tekbirdir, bundan sonra da tesbih getirilir, demektir. O halde bundan maksad İbn Mesud (r.a)'ın dediği gibi, nereden olursa olsun kalkacağın vakittir.

Ebu'l-Cevza ile Hassan b. Atiyye de şöyle demişlerdir: Uykundan kalkacağın vakit anlamındadır. Hassan dedi ki: Bundan maksat, ameline yüce Allah'ı zikrederek başlamasıdır.

el-Kelbî dedi ki: Sen yatağından kalkıp namaza -ki bu sabah namazıdır- başlayacağın vakte kadar dilinle Allah'ı zikret. Bu hususta sahih çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birisi Ubade'nin Peygamber (sav)'dan yaptığı şöyle dediğine dair rivayetidir: "Her kim geceleyin uyanıp da:

لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير والحمد لله وسبحان الله
والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله

(1) Tirmizi, V, 494; Müsned, II, 494.

(2) Tirmizi, V, 494; Nesai, es-Sünenü'l-Kübra, VI, 119.

Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Mülk yalnız O'nundur, hamd de yalnız O'nadır. O herşeye güç yetirendir. Yüce Allah'a hamdolsun, Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Allah en büyüktür. Allah ile olmadıkça hiçbir şeye güç ve takat getirilemez." dedikten sonra: Allah'ım bana mağfiret buyur der yahutta dua ederse, onun duası kabul olunur. Eğer abdest alır, namaz kılarsa namazı da kabul olunur."⁽¹⁾ Bunu Buhari rivayet etmiştir.⁽²⁾

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) geceleyin namaz kılmak üzere kalktığı vakit şöyle dermiş:

اللهم لك الحمد أنت نور السموات والأرض ومن فيهنّ ولك الحمد أنت ربّ السموات والأرض ومن فيهنّ أنت الحقّ ووعدك الحقّ وقولك الحقّ ولقاؤك الحقّ والجنة حقّ والنار حقّ والساعة حقّ والنبيون حقّ ومحمد حقّ اللهم لك أسلمت وعليك توكلت وبك آمنت وإليك أنبت وبك خاصمت وإليك حاكمت فاغفر لي ما قدّمت وما أخرت وأسررت وأعلنت أنت المقدّم وأنت المؤخر لا إله إلا أنت ولا إله غيرك

"Allah'ım, hamd yalnız Sanadır. Sen göklerin, yerin ve onlarda bulunanların nurusun. Hamd Sanadır. Gökleri, yeri ve orada bulunanları var eden ve varlıklarını ayakta tutan Sensin. Hamd yalnız Sanadır. Göklerin, yerin ve onlarda bulunanların Rabbi Sensin. Sen haksın, vaadin haktır, sözün haktır, Sana kavuşmak haktır, cennet haktır, cehennem haktır, kıyamet haktır, peygamberler haktır, Muhammed haktır. Allah'ım, ben Sana teslim oldum, Sana güvenip dayandım, Sana inandım, Sana dönüyorum, Senin adınla düşmanlık ediyor ve Senin önünde muhakeme oluyor, Senin hükmüne başvuruyorum. Önceden işlediklerimi, sonradan işleyeceklerimi, gizlediklerimi, açıkladıklarımı Sen bana mağfiret buyur! Öne geçiren de Sensin, geri bırakan da Sensin. Senden başka hiçbir ilah yoktur, Senin dışında da hiçbir ilah yoktur."⁽³⁾

Hadis Buhari ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir.

Yine İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) geceleyin uyandı mı yüzünden uykuyu siler, sonra da Al-i İmran Sûresi'nin sonundaki on âyet-i kerimeyi okurdu.⁽⁴⁾

(1) *Buhari*, I, 387; *Tirmizi*, V, 480; *Darimi*, II, 377; *Ebu Davud*, IV, 314; *İbn Mace*, II, 1276; *Müsned*, V, 313.

(2) Hadisin baş tarafındaki "geceleyin uyanırsa" tabiri ile ilgili iki satırlık bir sözlük açıklaması gerek olmadığından tercüme edilmemiştir.

(3) *Buhari*, I, 377, V, 2328, VI, 2689, 2709, 2724; *Müslim*, I, 533; *Tirmizi*, V, 481; *Ebu Davud*, I, 205; *Muvatta*, I, 215; *Müsned*, I, 298, 308.

(4) *Buhari*, I, 401, IV, 1666, 1667; *Müslim*, I, 526; *Ebu Davud*, II, 47; *Nesai*, III, 211; *İbn Mace*, I, 433; *Muvatta*, I, 121; *Müsned*, I, 243.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Sen öğlen vakti yattığın kaylule uykusundan, öğle namazını kılmak üzere kalktığın vakit, demektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Kaylule uykusu ile ilgili herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. O da gece uykusu gibi değerlendirilir.

ed-Dahhak dedi ki: Bundan kasıt, namaz kılmak üzere kalktığı vakit namazdaki tesbihlerdir.

el-Maverdî dedi ki: Bu tesbihin ne olduğu hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre bu, kişinin rükû' esnasında "subhane rabbiye'l-azim" ile sücud esnasında "subhane rabbiye'l-a'la" demesidir. İkinci görüşe göre ise bu namaza başlarken okunan duadır.

Bu sırada kişi: (سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ); "Allah'ım, Seni hamdinle tesbih ederim. Senin adın pek mübarektir, şanın pek yücedir, senden başka hiçbir ilah yoktur"⁽¹⁾ der.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bundan kastın, namazdaki tesbih olduğunu söyleyenlerin görüşlerini ele alacak olursak, bu getirilen tesbihlerin en faziletlisidir. Bu konudaki rivayetler pek çoktur. Bunların en büyüğü Ali (r.a)'dan, onun Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği sabit olmuş şu rivayettir. Peygamber (sav) namaza kalktı mı: "Yüzümü yönelttim..." diye dua ederdi.⁽²⁾

Biz bunu da, benzerlerini de el-En'am Sûresi'nin sonlarında (6/161-163. âyetler, 3. başlıkta) zikretmiş bulunuyoruz.

Buhari'de de Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Bana namazım esnasında yapacağım bir dua öğret. Şöyle buyurdu:

اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاعْفُرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ
عِنْدِكَ وَأَرْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"Allah'ım, gerçekten ben nefsimi çokça zulmettim. Senden başka da kimse günahları bağışlamaz. O halde kendi nezdinden bana bir mağfirette bulun ve bana merhamet eyle. Şüphesiz ki Sen günahları çok çok bağışlayan ve çok çok merhametli olansın, de."⁽³⁾

(1) *Müslim*, I, 299; *Müsned*, III, 50, 69.

(2) *Müslim*, I, 534-535, 536; *Tirmizi*, V, 485, 486, 487; *Darimi*, I, 309; *Ebu Davud*, I, 201, *Müsned*, I, 94.

(3) *Buhari*, I, 286, V, 2331; *Müslim*, IV, 2078; *Tirmizi*, v, 543; *İbn Mace*, II, 1261; *Müsned*, I, 3.

2- Geceleyin ve Yıldızların Kaybolurken Allah'ı Tesbih Etmek:

“Gecenin bir kısmında da, yıldızların kaybolması vaktinde de O’nu tesbih et” buyruğuna dair açıklamalar yeteri kadarıyla yüce Allah’ın: “*Gecenin bazısında ve secdelerin ardlarında da O’nu tesbih et.*” (Kaf, 50/40) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

“**Yıldızların kaybolması vakti**” buyruğu hakkında Ali, İbn Abbas, Cabir ve Enes, bununla sabah namazının iki rekatını kastetmektedir, demişlerdir. Kimi ilim adamları âyeti bu görüşe göre yorumlayarak hükmünü mendub diye kabul etmiş ve beş vakit namaz ile nesholdüğünü söylemişlerdir.

ed-Dahhak ve İbn Zeyd’den rivayet edildiğine göre yüce Allah’ın: “**yıldızların kaybolması**” buyruğu ile yüce Allah, sabah namazını kastetmektedir demişlerdir. Taberî’nin tercih ettiği görüş de budur.

İbn Abbas’tan bunun namazların sonlarında tesbih getirmek olduğu rivayet edilmiştir. (إِذْبَارَ الشُّجُومِ): **Yıldızların kaybolması vakti** lafzındaki hemzeyi yedi kıraat imamı kesreli olarak ve mastar kipi şeklinde okumuşlardır. Nitekim bunu Kaf Sûresi’nde (anılan âyet-i kerimenin tefsirinde) açıklamış bulunuyoruz. Salim b. Ebi’l-Ca’d ve Muhammed b. es-Semeyka ise hemzeyi üstün olarak: (وَأَذْبَارَ) diye okumuşlardır. Benzeri bir kıraat Yakub, Sellam ve Ey-yub’dan da rivayet edilmiştir ki, bu da: “(دُبْرَ) ile (دُبْرَ): Arka” kelimesinin çoğuludur. (دُبْرَ الْأَمْرِ) ile (دُبْرَهُ); “İşin sonu” demektir.

Tirmizi’nin rivayet ettiğine göre Muhammed b. Fudayl, Rişdin b. Küreyb’den, o babasından, o İbn Abbas’tan, o da Peygamber (sav)’dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “**Yıldızların kaybolması**” tan yeri ağarmadan önce iki rekat namaz kılmaktır. Secdelerin ardları ise akşam namazından sonra iki rekat kılmaktır. (Tirmizi) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Biz bunu merfu rivayet olarak ancak bu yolla Muhammed b. Fudayl ile Rişdin b. Kureyb yoluyla biliyoruz. Ben Muhammed b. İsmail’e (Buhari’ye): Muhammed b. Fudayl ile Rişdin b. Kureyb hakkında, bunların hangisi daha sika (sağlam ve güvenilir) ravidir, diye sordum, o: Her ikisine de yaklaşmam. Bununla birlikte bana göre Muhammed daha ağır basar, dedi. (Tirmizi) dedi ki: Abdullah b. Abdu’r-Rahman’a bu hususu sordum, o da: Her ikisine de yaklaşmam. Bununla birlikte Rişdin b. Kureyb bana göre ikisi arasında tercihe değer olan dır, dedi. Tirmizi dedi ki: Uygun görüş Ebu Muhammed’in görüşüdür. Bana göre de Rişdin b. Kureyb, Muhammed’den daha ağır basar ve daha eskidir. Ayrıca Rişdin, İbn Abbas’a yetişmiş ve onu görmüştür.⁽¹⁾

Müslim’in, *Sahih*’inde de Aişe (r.anha)’dan şöyle dediği zikredilmektedir:

(1) Tirmizi, V, 392; Taberani, *Evsat*, VII, 265.

Peygamber (sav) sabah namazından (farzından) önce iki rekatten daha çok ve ısrarla hiçbir nafilere devam etmiş değildir.⁽¹⁾ Yine Aişe'den, onun da Peygamber (sav)'dan rivayetine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sabah namazının iki rekati dünyadan ve içindeki şeylerden daha hayırlıdır."⁽²⁾

et-Tur Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdolsun.

(1) *Müslim*, I, 501; *Ebu Davud*, II, 19; *Müsned*, VI, 43, 54, 170.

(2) *Müslim*, I, 501; *Tirmizi*, II, 275; *Nesai*, III, 252; *Müsned*, VI, 265.

Necm

Sûresi

1-62. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Altmışiki âyettir.

el-Hasen, İkrime, Ata ve Cabir'in görüşüne göre tamamı Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ile Katade ise şöyle demişlerdir: Bu sûreden bir âyet müstesnadır. O da yüce Allah'ın: *"O kimseler ki küçük kusurlardan başka günahların büyüklerinden ve hayasızlıklardan uzak dururlar.."* (53/32) âyetidir. Sûrenin altmışiki âyet olduğu da söylenmiştir.

Surenin tümüyle Medine'de indiği de söylenmiştir. Ancak sahih olan bunun Mekke'de indiğidir. Çünkü İbn Mesud'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: en-Necm, Rasûlullah (sav)'ın Mekke'de ilan ettiği ilk sûredir.⁽¹⁾

Buhari'de, İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav) en-Necm Sûresi'nde (secde âyetinde) secde etti. Onunla birlikte müslümanlar da, müşrikler de, cinler de, insanlar da secde etti.⁽²⁾

Abdullah b. Mesud'dan rivayete göre Peygamber (sav) en-Necm Sûresi'ni okumuş ve bunun için secde etmiştir. Onlardan (orada bulunanlardan) secde etmedik hiçbir kimse kalmadı. Aralarından bir adam bir avuç çakıl taşı ya da toprak alıp, yüzüne doğru kaldırdı ve: Bu kadarı bana yeter, dedi. Abdullah (b. Mesud) dedi ki: Ben onun daha sonra kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm. Bunu da Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir.⁽³⁾

Burada sözü edilen "adam"ın adı Umeyye b. Halef'tir.

(1) İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 272, "Mekke" kaydı yok ve "ilan ettiği" lafzı yerine: "okuduğu" lafzıyla.

(2) *Buhari*, I, 364.

(3) *Buhari*, I, 363, 364, III, 1399, IV, 1460, 1842; *Müslim*, I, 405, *Ebu Davud*, II, 59; *Müsned*, I, 388, 401, 431, 443, 462; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I, 369.

Buhari ile Müslim'de Zeyd b. Sabit (r.a)'dan gelen rivayete göre; kendisi Peygamber (sav)'a: **"Battığı zaman yıldız andolsun ki"** sûresini okudu, fakat secde etmedi.⁽¹⁾

el-Araf Sûresi'nin sonlarında (7/206. âyet, 2. başlık ve devamında) bu hususa dair görüşler zikredilmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوَىٰ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ﴿٥﴾
ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾

1. Battığı zaman yıldız(lar)a andolsun ki:
2. Arkadaşınız asla sapmadı, batıla da yönelmedi.
3. O, kendi hevasından bir söz söylemez.
4. O bildirilen bir vahiyden başkası değildir.
5. Ona çetin güçler sahibi öğretti.
6. O, büyük bir güce sahiptir. Hemen asıl şeklinde doğruluverdi.
7. Ve o en yüksek ufukta idi.
8. Sonra yaklaşıp sarktı.
9. Böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı;
10. Kuluna vahyettiğini vahyetti.

"Battığı zaman yıldız andolsun ki" buyruğu hakkında İbn Abbas ve Mücahid şöyle demişlerdir: **"Battığı zaman yıldız andolsun ki"** buyruğu, tan yeri ile birlikte batan Süreyya yıldızına andolsun ki, demektir. Süreyya yıldızı, her ne kadar sayıca birçok yıldız olmakla birlikte Araplar Süreyya'ya bir yıldızmış gibi adını verirler. Denildiğine göre o yedi yıldızdan oluşan bir topluluktur. Bunların altısı görünür, bir tanesi ise gizlidir. İnsanlar onu görüp görmemekle görme kuvvetlerini sınarlar. Kadı İyad'ın *eş-Şifa* adlı eserinde belirtildiğine göre Peygamber (sav) Süreyya (ülker) yıldızında onbir yıldız görürdü.

(1) Müslim, I, 406; Buhari, I, 364; Tirmizi, II, 466; Müsned, V, 183, 186.

Yine Mücahid'den nakledildiğine göre: İndiği zaman Kur'ân'a andolsun ki, demektir. Çünkü Kur'ân da nücüm halinde (kısım kısım, parça parça anlamında ve aynı zamanda yıldızlar demektir) inerdi. el-Ferra da böyle demiştir. Yine ondan nakledildiğine göre; semadaki bütün yıldızların battığı zamanı kastetmektedir. Bu el-Hasen'in de görüşüdür. O şöyle demektedir: Yüce Allah battığı zaman yıldızlara yemin etmektedir. Çoğul anlamı olmakla birlikte, tekil lafız ile ifade edilmesi anlatım üslubuna aykırı değildir. Nitekim çoban şöyle demiştir:

فَبَاتَتْ تُعَدُّ النُّجْمَ فِي مُسْتَحِيرَةٍ سَرِيعَ بِأَيْدِي الْأَكْلِينَ جُمُودَهَا

“Yıldız(lar)ı (yansıttığından ötürü) o dopdolu tencerede sayarak geceyi geçirdi, Yiyenlerin elinde çabukça donuveren (o yemeğin tenceresinde).”

Ömer b. Ebi Rabia da şöyle demektedir:

أَحْسَنُ النُّجْمِ فِي السَّمَاءِ الثُّرَيَّا وَالْثُّرَيَّا فِي الْأَرْضِ زَيْنُ النِّسَاءِ

“Semadaki yıldız(lar)ın en güzeli Süreyya yıldızıdır, Süreyya ise yeryüzünde kadınların en güzelidir.”

Yine el-Hasen şöyle demektedir: Burada “yıldız”dan kasıt, kıyamet gününde yıldızların döküleceği vakittir. es-Süddî de şöyle demektedir: Burada “yıldız”dan kasıt Zühre (venüs) yıldızıdır. Çünkü Araplardan bir topluluk bu yıldızla ibadet ediyorlardı.

Bununla kastedilenin şeytanların kendileriyle taşlandığı yıldızlar olduğu da söylenmiştir. Bunun sebebi de şudur: Yüce Allah Muhammed (sav)’ı peygamber olarak göndermeyi murad edince doğumundan önce yıldızlar çokça dökülmeye başladı. Ondan dolayı Araplar oldukça korktular ve kendilerine kehanette bulunan gözleri kör bir kahinin yanına koştular. O da onlara olaylar hakkında haber veriyordu. Bu olay hakkında da ona soru sormaları üzerine o: Oniki burca bir bakınız. Eğer bu burçlardan birisi düşmüşse dünyanın sonu geldi, demektir. Eğer onlardan hiçbir şey düşmemişse dünyada çok büyük bir iş meydana gelecek demektir. Bunun üzerine dikkatle olayları incelemeye koyuldular. Rasûlullah (sav) peygamber olarak gönderilince, işte uyarılıp dikkat kesildikleri büyük iş o oldu. Yüce Allah da: “**Battığı zaman yıldızla andolsun ki**” diye buyurdu. Yani o batan yıldız, iş-

te bu ortaya çıkan peygamberlik dolayısıyla batmıştır.

Buradaki **“yıldız”**dan kastın sapı, gövdesi olmayan bitki olduğu da söylenmiştir. **“Kayması”** ise yerin üzerine düşmesi demektir.

Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (Allah onlardan razı olsun) dedi ki: **“Yıldıza andolsun”** buyruğunda Muhammed (sav)’ı kastetmektedir. **“Battığı zaman”** da Mirac gecesi semadan yere indiği zaman demektir.⁽¹⁾

Urve b. ez-Zübeyir (r.a)’dan rivayete göre Ebu Leheb’in oğlu Utbe, Rasûlullah (sav)’ın kızı ile evli idi. Şam’a gitmek istedi. Andolsun Muhammed’e gidip ona eziyet edeceğim, dedi. Yanına varıp: Ey Muhammed ben “battığı zaman yıldızı, yaklaşıp sarkanı inkar ediyorum” dedi, sonra da Rasûlullah (sav)’ın yüzüne tükürdü, kızını boşayıp ona gönderdi. Rasûlullah (sav) da: “Allah’ım Sen bunun üzerine yırtıcı hayvanlarından birisini musallat et.” diye bedduda etti. Bu esnada Ebu Talib de orada bulunuyordu. Bu duadan endişeye kapıldı ve: Ey kardeşimin oğlu, sen bu duayı yapmayabilirdin dedi. Utbe babasına gidip, ona durumu haber verdi. Sonra da Şam’a çıktılar, bir yerde konakladılar. Oradaki manastırdan bir rahip onların yanına gelip: Burası yırtıcı hayvanı çok olan bir yerdir, dedi. Ebu Leheb arkadaşlarına: Ey Kureyş topluluğu bu gece siz bizi koruyunuz. Çünkü ben Muhammed’in yaptığı bedduanın oğlumu tutacağından korkuyorum, dedi. Bunun üzerine develerini toplayıp etraflarında çöktürdüler ve özellikle Utbe’yi gözetlemeye koyuldular. Bir arslan gelip onların yüzlerini koklamaya başladı ve nihayet Utbe’ye bir darbe indirip onu öldürdü. Hassan da şöyle demiştir:

مَنْ يَرْجِعِ الْعَامَ إِلَى أَفْلِهِ فَمَا أَكْبَلُ السُّنْعَ بِالرَّاجِعِ

“Bu sene kimisi ailesinin yanına dönse bile,
Yırtıcı hayvanın yediği kimse geri dönemez.”

Aslında (“yıldız” anlamı verilen): “النَّجْمُ): Çıkmak, doğmak” demektir. Mesela “نَجْمُ السَّنَةِ): Diş çıktı”, “نَجْمُ فُلَانٍ يَلِدُ كَذَا): Filan kişi filan ülkede çıktı” yani sultana baş kaldırdı, denilir.

(“Battı” anlamı verilen): “الْهَوِيُّ): İnme ve yere düşmek” demektir. Kullanım şekli itibariyle: “هَوَى يَهْوِي هَوِيًا): İndi, iner, inmek” diye kullanılır ve “مَضَى يَمْضِي مَضِيًا): Gitti, gider, gitmek” fiilinin kullanımına benzer. Şair Zühayr şöyle demektedir:

(1) Çünkü burada “battı” anlamı verilen “heva” fiili, aynı zamanda yukardan aşağıya hızlıca inmek, düşmek anlamlarına da gelir.

فَنَجَّ بِهَا الْأَمَاجِزَ وَفِي تَهْوِي هَوِي الدُّلُورِ أَسْلَمَهَا الرُّشَاءُ

“O develeri, çakılı bol ve yürünmesi zor yüksekçe yerlere çıkardı ve onlar yıkılıyordu, Tıpkı halatlarla aşağı sarkıtılan kovanın düşmesi gibi.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

بَيْنَمَا نَحْنُ بِالْبَلَاكِثِ فَأَلْقَا عِ سِرَاعاً وَالْبَيْسُ تَهْوِي هَوِيَّا
خَطَرْتُ خَطَرَةً عَلَى الْقَلْبِ مِنْ ذِكِّ رَاكِ وَهْنًا فَمَا اسْتَطَعْتُ مُضِيَّا

“Bizler Belakis el-Kâa’ denilen yerde iken Hızlı gidiyorken; develer de alabildiğine iniyorken Seni hatırladım da kalbime bir düşünce saplandı Gevşetti gücümü artık, yoluma devam edemedim.”

el-Esmaî dedi ki: Üstün ile “(هَوَى يَهْوِي هَوِيًّا): Yukarıdan aşağıya doğru düş-tü, düşer” demektir. “(أَنهَوَى فِي السِّرِ): Geceleyin yürüyüşüne devam etti” anlamındadır. (هَوَى) ile (أَنهَوَى فِيهِ) aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. İşte şair bu iki söyleyişi de şu beyitinde birarada kullanmış bulunmaktadır:

وَكَمْ مَنَزِلٍ لَوْلَايَ طَحَّتْ كَمَا هَوَى بِأَجْرَامِهِ مِنْ قُلَّةِ النِّيَقِ مِنْهَوِي

“Nice konak yeri vardır ki, ben olmasaydım sen oradan aşağı düşerdin, Dağın en yüksek tepesinden bütünüyle düşen bir şeyin düşüşü gibi.”

Sevgi ve muhabbeti anlatmak için de esreli olarak: “(هَوَى يَهْوِي هَوِيًّا): Sevdi, sever, sevmek” denilir.

“**Arkadaşınız asla sapmadı**” buyruğu yeminin cevabıdır. Yani Muhammed (sav) haktan uzak düşmedi, ondan başka bir tarafa sapmadı.

“**Batıla da yönelmedi.**” buyruğundaki fiilin mastarı: (الغِي): Doğrunun zıttı” demektir.

O sapkın bir kimse olmadı. Batıl bir söz söylemedi, diye de açıklanmıştır. İstedikinden mahrum düşmedi diye de açıklanmıştır. “(الغِي): Mahrum kalmak, zarara uğramak” demektir. Şair şöyle demiştir:

فَمَنْ يَلْقَ خَيْرًا يَحْمَدِ النَّاسَ أَمْرَهُ وَمَنْ يَلْقَ لَا يَغْدُمَ عَلَى الْغَيِّ لَا يَمَّا

“Kim bir hayır görse; över insanlar onun durumunu,
Kim de istediğini elde edemezse, hüsrânından dolayı kınayıcısız kalmaz.”

Yani istediğini elde edemeyen kimseyi insanlar kınar.

Diğer taraftan bu buyruğun vahiyden sonraki durumu haber vermek mahiyetinde olması mümkün olduğu gibi, genel olarak bütün halleri hakkında haber vermek mahiyetinde de olabilir. Yani o her zaman için Allah'ı tevhid eden birisi idi. Yüce Allah'ın: “*Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmez-din.*” (eş-Şura, 42/52) buyruğunu açıklarken, eş-Şura Sûresi'nde belirttiğimiz gibi doğru olan da budur.

* * *

“O kendi hevasından bir söz söylemez. O bildirilen bir vahiyden başkası değildir” buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Peygamberin Söyledikleri:

“O kendi hevasından bir söz söylemez” buyruğu hakkında Katade şöyle demiştir: O Kur'ân'ı kendi hevasından söylemez. **“O”** kendisine **“bildirilen bir vahiyden başkası değildir.”**

Bir başka açıklama da şöyledir: **“Kendi hevasından”**, hevası ile konuşmaz, demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. Yüce Allah'ın: **“Sen bunu bir bilene sor.”** (el-Furkan, 25/59) buyruğunun, onun hakkında sor anlamında olması gibidir.

en-Nehhas dedi ki: Katade'nin açıklaması daha uygundur ve bu durumda: “(عن): ...'dan” gerçek anlamı ile kullanılmış olur. Yani onun söyledikleri, onun öz görüşünden değildir. Söyledikleri ancak yüce Allah'tan bir vahiy ile ortaya çıkar. Çünkü bundan sonra **“o bildirilen bir vahiyden başkası değildir”** diye buyurulmaktadır.

2- Rasûlullah (sav)'ın İctihadı:

Rasûlullah (sav)'ın karşı karşıya kaldığı olaylar hakkında icthad etmesinin caiz olmadığını söyleyenler bu âyet-i kerimeyi delil gösterebilirler. Yine bu âyet-i kerimede sünnetin de amel bakımından tıpkı Allah tarafından indirilmiş vahiy gibi olduğuna delalet vardır. Bu hususa dair el-Mikdam b. Ma-

di Kerib'in rivayet ettiği hadis bu kitabımızın "*Mukaddime*"sinde ("*Kitabın sünnet ile açıklanması bu hususta gelen rivayetler*" başlığı altında) açıklanmış bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

es-Sicistanî dedi ki: Arzu edilirse: "**O bildirilen bir vahiyden başkası değildir**" buyruğu, "**Arkadaşınız asla sapmadı**" buyruğundan bedel de kabul edilebilir.

Ancak İbnu'l-Enbarî şöyle demektedir: Bu yanlıştır. Çünkü: "(**ؤ**) : Değildir" lafzının "nun"unun şeddesiz hali, olumsuz (**لا**)'dan bedel olamaz. Bu na delil de bir kimsenin -Allah'a yemin ederim ben kalkmadım, ben ancak oturuyorum anlamında: (**والله ما قمت إن أنا لقاعد**) diyemeyeceğidir.

"**Ona çetin güçler sahibi öğretti.**" el-Hasen'in dışında diğer müfessirlerin görüşlerine göre maksat Cebrail (a.s.)'dir. el-Hasen ise; bu yüce Allah'tır demiştir. Onun bu görüşüne göre: "(**ذُو مِرَّةٍ**) : O büyük bir güce sahiptir" buyruğunda ifade tamam olmaktadır. Bu da güç sahibi anlamındadır ve "kuvvet" yüce Allah'ın sıfatlarından. Buyruğun asıl anlamı, halatı ileri derecede bükmekten gelmektedir. Bükme adeta çözülmesi oldukça zor olacak şekilde en ileri dereceye ulaşıncaya kadar devam ettirilmiş gibi bir mana ifade eder.

Daha sonra yüce Allah: "**Hemen asıl şeklinde doğruluverdi**" diye buyurmaktadır. Burada da yüce Allah'ı kastetmiş olur. Yani yüce Allah Arşın üzerinde istiva etti. Bu anlamdaki bir açıklama el-Hasen'den rivayet edilmiştir.

er-Rabî' b. Enes ile el-Ferra da şöyle demişlerdir: "**Hemen asıl şeklinde doğruluverdi ve o en yüksek ufukta idi.**" Yani Cebrail ve Muhammed -ikisine de selam olsun- doğruluverdiler. Bu da: "(**هُوَ**) : O" zamiri ile gizli ve merfu bulunan zamire atıf olunduğunu kabul etmeye binaen böyle bir anlam kazanır. Fakat Arapların çoğu böyle bir yerde atıf yapmak istediklerinde ma'tufun-aleyhin (yani üzerinde atıf yapılanın) zamirini açığa çıkartır ve: "(**أَسْتَوَى هُوَ وَفُلَانٌ**) : O ve filan istiva etti" derler. "(**أَسْتَوَى وَفُلَانٌ**) : (O) ve filan istiva etti" şeklinde kullanımları çok azdır. el-Ferra şu beyiti zikretmektedir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ النَّبْعَ يَصْلُبُ عُودَهُ وَلَا يَسْتَوِي وَالْجُرُوعُ الْمَقْصُفُ

"Kayın ağacının değneğinin gittikçe sağlamlaştığını görmez misin?

Onun hiçbir zaman ufalıp giden sütleğen otuna denk olmadığını da."

"(**هُوَ وَالْجُرُوعُ**) : O ve sütleğen otu bir olmaz" demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(**إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا**) : *Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra mı?*" (en-Neml, 27/67) buyruğu da buna benzemektedir.

Bu da: "(اِذَا كُنَّا تُرَابًا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا)": Biz toprak olduktan sonra biz ve atalarımız da m..." anlamındadır.

Âyete gelince: "(أَسْتَوَىٰ جِبْرِيلُ هُوَ وَمُحَمَّدٌ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لَيْلَةَ الْإِسْرَاءِ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى)": Cebrail'in kendisi ve Muhammed -ikisine de selam olsun- İsra gecesinde o en yüksek ufukta doğruldular" demek olur. (el-Rabi' ile el-Ferra'nın) zamire atıf yapılmasını caiz kabul etmesi tekrarlanmaması içindir. Ancak ez-Zeccac şiirdeki zaruret müstesna bunun caiz olduğunu kabul etmemektedir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Cebrail o en yüksek ufukta doğruluverdi. Bu daha güzel bir manadır. Doğruluveren Cebrail ise o takdirde **"o büyük bir güce sahiptir"** buyruğu onun vasfı hakkında olup onu güzel bir konuşma sahibi olmakla nitelendirmektedir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Katade ise: O uzun ve güzel bir yaratılışa sahiptir demektir, demiştir. Sağlıklı bir beden ve her türlü kusurdan uzak bir yapıya sahip anlamında olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav)'ın: "(لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لَغْنِيٍّ وَلَا لِذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ)": Sadaka zengin, güçlü ve azaları yerli yerinde, sağlam hiçbir kimseye helal değildir."⁽¹⁾ buyruğu da bu kabilden olur. İmruu'l-Kays de şöyle demiştir:

كُنْتُ فِيهِمْ أَبَدًا ذَا حِيلَةٍ مُنَحَّكَمٍ الْمِرَّةُ مَأْمُونٌ الْعُقْدُ

"Aralarında her zaman bir çare sahibi idim

Yaratılışı sapasağlam ve işlerinde güvenilir bir kişi idim."

"O büyük bir güce sahiptir" buyruğunun büyük güç ve kuvvet sahibi demek olduğu söylenmiştir. el-Kelbî dedi ki: Cibril (a.s)'ın gücünün bir parçası da onun Lut kavminin şehirlerini yerin en alt tabakasındaki köklerinden söküp, bunları kanatları üzerine alıp, semaya kadar yükseltmesi, semada bulunanların köpeklerinin ulumalarını, horozlarının ötüşmelerini işitecekleri bir noktaya kadar çıkarttıktan sonra altüst etmesidir. Yine onun ileri derecedeki gücünün bir göstergesi de şudur: O İblisi Arz-ı mukaddesin bir yerinde İsa (a.s) ile konuşurken görmüş, kanadıyla ona hafifçe dokunmakla Hind'de en uzak bir dağa kadar atmıştır. Yine çokluklarına ve sayıca kalabalık olmalarına rağmen, Semud kavmine bir çığlık atması üzerine, onların sönmüş bir ateş gibi hareketsiz, dizleri üzerine çöküvermiş hale gelivermeleri de onun gücündendir. Semadan peygamberlere inip yine oraya göz açıp kırpmaktan daha hızlı bir zamanda yükselmesi de onun gücündendir.

(1) İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 78; İbn Hibban, *Sahih*, VIII, 187; Hakim, *Müstedrek*, I, 565; Ebu Davud, II, 118; Nesai, V, 99; İbn Mace, I, 589; Tirmizi, III, 42; Darimi, I, 472; Darakutni, II, 118; Müsned, II, 164, 192, 389, V, 375.

Kutrub dedi ki: Araplar sağlam görüşlü, üstün akıllı her kimseye “(ذُو مِرَّةٍ): Büyük bir güç sahibi” derler. Şair de şöyle demiştir:

قَدْ كُنْتُ قَبْلَ لِقَاكُمْ ذَا مِرَّةٍ عِنْدِي لِكُلِّ مُخَاصِمٍ مِيزَانُهُ

“Sizlerle karşılaşmadan önce ben sağlam bir görüş sahibi ve akıllı birisi idim, Benimle davalaşan, tartışan herkesin tartıldığı bir terazisi vardır, bende”

Cebrail'in isabetli görüşü ve sağlam aklının bir göstergesi olarak; yüce Allah bütün peygamberlere gönderdiği vahyine onu emin kılmıştır. el-Cevhe rî dedi ki: (المرّة) İnsandaki tabiatın dört temel unsurundan birisidir. Aynı zamanda bu güç ve sağlam akıl anlamına da gelir. “(رجل مري) Sağlam akıl sahibi, güçlü adam” demektir. Şair şöyle demiştir:

تَرَى الرَّجُلَ النَّحِيفَ فَتَزِدْرِيهِ وَخَشَوُ ثِيَابِهِ اسْدَ مَرِيرٍ

“Sen oldukça cılız bir adam görür ve onu küçümsersin
Fakat o elbiselerin içinde son derece güçlü bir arslan bulunur.”

Lakî't dedi ki:

حَتَّى اسْتَمَرَّتْ عَلَى شَرِّ مَرِيرَتِهِ مُرُّ الْعَزِيمَةِ لَا زَنًا وَلَا ضَرَعًا

“Nihayet eğriliğe rağmen sağlam kararını verdiğinde,
Gerçekten kararı sağlamdı, ne dilinde tutukluk vardı, ne de
yumuşak ve zelildi.”

Mücahid ve Katade de: “**O büyük bir güce sahiptir**” buyruğunu büyük kuvvet sahibi diye açıklamışlardır. Hufaf b. Nedbe'nin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

إِنِّي أَمَرُؤُ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَبِقْنِي فِيمَا يُنُوبُ مِنَ الْخُطُوبِ صَلِيبُ

“Ben büyük güç sahibi bir kimseyim, beni (hayatta) bırak
Musibetlere karşı duranlar arasında ve ben sapasağlamım.”

O halde kuvvet, güç hem yüce Allah'ın sıfatlarındandır, hem de yaratılmışların sıfatlarındandır.

“Hemen asıl şekilde doğruluverdi.” Önceden açıkladığımız gibi kasıt Cebrail (a.s.)’dır. Yani Muhammed (sav)’a öğrettikten sonra semada bir yere doğru yükseldi. Bu açıklamayı Said b. el-Müseyyeb ile İbn Cübeyr yapmıştır.

“Doğruluverdi” buyruğunun, yüce Allah’ın kendisini yaratmış olduğu aslî suretinde dikiliverdi, anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü Cebrail, Peygamber (sav)’a diğer peygamberlere geldiği şekilde, Ademoğulları suretinde geliyordu. Peygamber (sav) ondan yüce Allah’ın yaratmış olduğu şekilde kendisine görülmesini istedi. O da Hazreti Peygambere iki defa aslî suretinde göründü. Birisinde yerde, birisinde de semada idi. Yerdeki görünmesi en yüksek ufukta olmuştu. Peygamber (sav)’da Hira dağında idi. Cebrail doğu tarafından ona göründü ve doğudan batıya kadar yeri kapattı. Peygamber (sav) da baygın yere düştü. Ademoğulları suretinde onun yanına indi ve onu bağrına bastı. Yüzünden toprağı silmeye koyuldu. Peygamber (sav) kendisine geldiğinde: “Ey Cebrail! Ben yüce Allah’ın böyle bir surette bir kimseyi yaratmış olduğunu düşünememiştim.” dedi. Cebrail: Ey Muhammed! Ben sadece kanatlarımdan ikisini açtım. Benim herbiri doğu ile batı arasındaki mesafe genişliğinde olan altıyüz tane kanadım var. Peygamber: “Bu pek büyük bir şeydir” deyince, Cebrail şöyle dedi: Halbuki ben yüce Allah’ın yarattığı diğer şeylere göre ancak çok küçük bir yaratık kalıyorum. Yüce Allah İsrâfil’i altıyüz kanatlı olarak yaratmıştır. O kanadın herbiri benim bütün kanatlarım kadardır. O bile bazan yüce Allah’ın korkusundan küçük bir kuş kadar oluncaya kadar küçülür.

Bunun delili de yüce Allah’ın: *“Andolsun ki o kendisini apaçık ufukta görmüştür.”* (et-Tekvir, 81/23) buyruğudur. Peygamber Efendimizin Cebrail’i semada görmesi ise Sidretü’l-Münteha yakınında olmuştur. Peygamberler arasında onu bu surette Muhammed (sav)’dan başkası görmüş değildir.

Üçüncü bir görüşe göre **“hemen doğruluverdi”** buyruğu Kur’ân onun göğsünde dosdoğru bir şekilde yerleşti, anlamındadır. Bu görüş de iki şekilde açıklanır. Birincisi Kur’ân’ı Muhammed’in üzerine indirdiği zaman Cebrail’in göğsünde doğruluverdi. İkincisi de Cebrail, üzerine indiği zaman Muhammed’in göğsünde doğruluverdi.

Dördüncü bir görüşe göre **“hemen doğruluverdi”** buyruğu ile kastedilen Muhammed (sav)’dır. Bu da iki şekilde açıklanır: Birincisine göre; o güç ve kuvvetinde mutedil oldu. İkincisine göre ise, risaletinde mutedil oldu demektir. Bu iki görüşü el-Maverdî zikretmiştir.

Derim ki: Birinci görüşe göre ifade: *“(ذُومَرُّ): O büyük bir güce sahiptir”*

buyruğunda ifade tamam olmaktadır. İkincisine göre ise ifade: “(شَدِيدُ الْقُوَى) **Çetin güçler sahibi**” buyruğunda tamam olmaktadır.

Beşinci bir görüşe göre bu, hemen yükseliverdi anlamındadır. Bu da iki türlü açıklanır. Birincisi Cebrail (a.s) az önce sözünü ettiğimiz üzere mekânına yükseldi, ikincisine göre de Peygamber (sav) miraç ile yükseldi.

Altıncı bir açıklama şekline göre **“hemen doğruluverdi”** buyruğundan kasıt, yüce Allah'tır. Yani o -el-Hasen'in görüşüne göre- Arşın üzerine istiva etti, demektir. Bu husustaki açıklamalar daha önce el-Araf Sûresi'nde (7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve o en yüksek ufukta idi.” cümlesi hal konumundadır. Yüksek olarak doğruluverdi, anlamındadır. Bu da Cebrail, gerçek sureti ile yükseğe doğru doğruldu, demektir. Daha önce belirttiğimiz gibi, onu bu şekliyle görmek isteğini belirtinceye kadar, Peygamber (sav) bundan önce bu sureti üzere onu görmemişti.

Ufuk; semanın bir tarafıdır, çoğulu “afak” diye gelir.

Katade dedi ki: Ufuk güneşin doğduğu yerdir. Süfyan da böyle demiştir: Ufuk güneşin doğduğu yerdir. Buna benzer bir rivayet de Mücahid'den nakledilmiştir. Bu lafız “ufk” ve “ufuk” şeklinde söylenir. “Zorluk” anlamında “usr” ile “usur” demek gibi. Bu daha önce “Ha, Mim. es-Secde” de (Fussilet, 41/53. âyette) geçmiş bulunmaktadır. “(فرس أفق): Göz kamaştırıcı bir at” derken bu lafız ötreli okunur. Dişisi hakkında da böyle denilir. Şair şöyle demektedir:

أَرْجُلُ لِمَنِي وَأَجْرُ ذَيْلِي وَتَحْبِيلُ شَكَّتِي أَفَقُ كُمَيْتُ

“Saçlarımı tarıyor, eteklerimi çekiyorum
Silahlarımı ise koyu kırmızı bir at taşıyor.”

Buradaki “ve o” lafzındaki zamir ile Peygamber (sav)’ın kastedildiği, **“en yüksek ufuk”** buyruğu ile de İsra gecesinin kastedildiği söylenmiş ise de zayıf bir görüştür. Çünkü: (أَسْرَى هُوَ وَفُلَانُ): O ve filan kişi doğruldu” denilir ama -aynı anlamda olmak üzere-; şiir de zaruret hali olmadıkça; (أَسْرَى وَفُلَانُ) denilmez.

Doğrusu doğruluveren Cebrail (a.s) olduğudur ve o sırada Cebrail **en yüksek ufukta** aslî suretinde görünmüştü. Çünkü Cebrail vahiy için indiğinde Peygamber (sav)’a bir adam suretine bürünüyordu. Peygamber (sav) onu gerçek suretinde görmek isteyince, o da doğu ufukunda doğruluverince ufku doldurdu.

“Sonra yaklaşıp sarktı.” Yani Cebrail yeryüzünün en yüksek ufkunda doğruluverdikten sonra yaklaştı **“ve sarktı.”** Peygamber (sav)’ın üzerine vahyi indirdi. Yani Peygamber (sav) onun azametini görüp de bu husus kendisini dehşete düşürünce, yüce Allah, Peygamber (sav)’a vahiy getirmek üzere yaklaştığında Cebrail’i tekrar bir insan suretine döndürdü. İşte yüce Allah’ın **“kuluna vahyettiğini vahyetti”** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani yüce Allah Cebrail’e vahyetti ve o sırada Cebrail **“böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı.”** Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Hasen, Katade, er-Rabî ve başkaları yapmıştır.

Yine yüce Allah’ın: **“Sonra yaklaşıp, sarktı”** buyruğu hakkında İbn Abbas’tan gelen rivayete göre anlamı şudur: Şanı yüce Allah Muhammed (sav)’a **“yaklaşıp, sarktı.”** Buna yakın bir rivayeti Enes b. Malik, Peygamber (sav)’dan nakletmektedir. Onun emri ve hükmü peygambere yaklaştı; demektir.

“(التدلي): Sarkma”nın asıl anlamı bir şeye doğru ona yaklaşmaya kadar inmek demektir. Burada bu lafız “yakınlaşmak” yerinde kullanılmıştır. Şair Lebid şöyle demektedir:

فَنَدَلَيْتُ عَلَيْهِ قَائِلًا وَعَلَى الْأَرْضِ غِيَابَاتِ الطُّفْلِ

“Geri dönüp üstüne sarktım

O sırada yerin üzerinde de karanlığın dipleri vardı.”

el-Ferra’nın kanaatine göre de: **“(فَدَلَى): Sarktı”** lafzındaki “fe” harfi, “vav” anlamındadır. İfade de: **“(ثم تدلى جبريل عليه السلام ودنا):** Sonra Cebrail sarktı ve yaklaştı” takdirindedir. Şu kadar var ki; eğer iki fiilin anlamı bir veya bir gibi olursa, arzu edilen fiil öne alınır ve mesela: **“(فَدَنَا فَقَرَبَ وَقَرَبَ فَدَنَا):** Yaklaştı ve yaklaştı” denilirken (aynı anlamdaki) bu iki fiilden istediğimizi öne alabiliriz. **“(شَتَمَنِي فَاسَاءَ وَأَسَاءَ فَشَتَمَنِي):** Bana hakaret etti ve kötülük etti” ya da “bana kötülük etti ve hakaret etti” demek de böyledir. Çünkü hakaret etmek ve kötülük etmek aynı şeydir. Nitekim yüce Allah’ın: **“O saat (kıyamet) yaklaştı ve ay yarıldı.”** (el-Kamer, 54/1) buyruğunda da böyledir. Anlam ise -Allah-u alem-: Ay yarıldı ve kıyamet yaklaştı, anlamındadır. el-Cürcanî dedi ki: İfade takdim ve tehir vardır. Sarktı ve sonra yaklaştı, demektir. Çünkü sarkmak, yaklaşmanın sebebidir. İbnu’l-Enbarî’de şöyle demiştir: Sonra Cebrail sarktı yani semadan indi ve Muhammed (sav)’a yaklaştı.

İbn Abbas dedi ki: Refref, Miraç gecesinde Muhammed (sav)’a doğru sarktı, onun üzerine oturdu. Sonra yükseltildi ve Rabbine yaklaştı. Bu ileride gelecektir.

Anlamin, Muhammed en yüksek ufukta bulunuyor iken Cebrail doğru luverdi, şeklinde olduğunu söyleyenler şunu da söyleyebilmektedirler: Son ra Muhammed Rabbine şanını yükseltmek anlamı ile yaklaştı ve sarktı, ya ni secdeye kapandı. Bu da ed-Dahhak'ın görüşüdür.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buna göre “(تَدَلَّى): Sarktı”; “(تَدَلَّى): Nazlandı” anlamındadır. Bu da (تَطَلَّى)'ın; “(تَطَلَّى): Zan etti” anlamında kullanılmasına benzer. Ancak bunun böyle olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü “nazlanmak” kulluk sıfatları arasında beğenilen bir nitelik değildir.

“Böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı.” Yani Muhammed, Rabbine ya da Cebrail'e **“iki yay kadar”** yaklaştı. İki Arap yayı kadar demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Ata ve el-Ferra yapmışlardır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet yüce Allah'ın: **“Böylece iki yay kadar... yaklaştı”** buyruğunun takdiri nasıldır? diye sorulacak olursa, şöyle deriz: Onun yakınlık mesafesinin miktarı iki yay gibi idi. Burada bu muzaflar hazfedilmiştir. Ebu Ali, şairin:

وَقَدْ جَعَلْتَنِي مِنْ حَزِيمَةٍ إِنْصِبَا

“Ve o beni Cezime'den bir parmak kadar mesafede tuttu.”

mısrainı, bir parmak mesafesi kadar tuttu, anlamındadır diye açıklaması buna benzer.

“Veya daha da yaklaştı.” ifadesi de sizin takdirinize göre bu kadar yaklaştı demektir. Yüce Allah'ın: *“Veya daha fazlasına.”* (es-Saffat, 37/147) buyruğunda olduğu gibi.

es-Sıhah'ta da şöyle denilmektedir:

(بَيْنَهُمَا قَابُ قَوْسٍ، وَقَيْبُ قَوْسٍ وَقَادُ قَوْسٍ، وَقَيْدُ قَوْسٍ): İkisi arasında bir yay miktarı kadar uzaklık vardır” demektir. Zeyd b. Ali de: “(قَادُ): Kadar” diye okumuştur. Aynı zamanda: (قَيْدُ) ile (قَادُ) diye de okunmuştur. Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir.

“(القَابُ): Yayın tutulduğu yer ile kirişinin bağlandığı yer arasındaki mesafe” demektir. Herbir yayın bu şekilde iki yeri bulunmaktadır.

Kimisi de yüce Allah'ın: **“İki yay kadar”** buyruğu hakkında; yüce Allah bununla: “(قَابِي قَوْسٍ): Bir yayın kirişinin bağlandığı iki nokta”yı murad etmiştir, demiştir. Ancak burada tesniye yapılan kelime kalbolmuştur. (Birinci kelime de tesniye takısı gelmesi gerekirken, ikinci kelimeye getirilmiştir.)

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

"(وَلَقَابُ قَوْسٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَوْضِعُ قَدِّهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا) Sizden herhangi birinizin cennette bir yay mesafesi kadar veya bir kamçısı kadar bir yeri dünyadan ve dünyadaki herşeyden hayırlıdır."⁽¹⁾

Sahih'te de Ebu Hureyre'den şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "(وَلَقَابُ قَوْسٍ أَحَدِكُمْ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا) Sizden herhangi birinizin cennetteki bir yaylık mesafesi, dünyadan ve onun içindeki herşeyden hayırlıdır."⁽²⁾ Burada yayın misal verilmesi mesafe itibariyle farklı olmadığından dolayıcıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kadı İyad dedi ki: Şunu bil ki, yüce Allah'a izafe edilen yaklaşmak ve yakınlık herhangi bir şekilde mekan yaklaşması ya da mesafe yakınlığı değildir. Peygamber (sav)'ın Rabbine yaklaşıp yakınlaşması onun mevkiinin büyüklüğünü açığa çıkarmak, rütbesinin şerefini yüceltmek, marifet nurlarını, aydınlığını etrafa göstermek, gayb ve kudretinin sırlarını müşahade etmesini sağlamaktır. Yüce Allah'ın ona yakınlaşması ise ona bir lütuftur, ona ünsiyettir, ona huzur vermektir, ikramdır. Peygamber (sav)'ın "Rabbimiz dünya semasına iner."⁽³⁾ şeklindeki ifadeleri de bu şekillerden birisi ile yorumlanır. Bu da icmal, kabul ve ihsan nüzulüdür. Kadı (İyad) dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı"** buyruğuna gelince, zamirin Cebrail'e değil de yüce Allah'a ait olduğunu kabul edenlerin görüşüne göre bu yaklaşmanın en ileri derecesini, mekanın lütfunu, marifetini izah edilmesini ifade eden bir tabirdir. Muhammed (sav)'ın gerçek anlamı ile gözetildiğini, onun arzusunun kabul edildiğini, isteklerinin yerine getirildiğini, ona lütfun açığa çıkarıldığını, makamının yakınlığını, yüce Allah'a yaklaştığını ifade eder. Bu hususta yapılan tevil Peygamber (sav)'ın: "Kim Bana bir karış yaklaşırsa, Ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Bana yürüyerek gelene Ben koşarak gelirim."⁽⁴⁾ ifadeleri gibi tevil edilir ki; bu da duanın kabul edilmesi anlamında bir yakınlık, ihsanın gelmesi ve umulanların acilen verilmesi anlamındadır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Sonra"** Cebrail Rabbine **"yaklaştı... böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı."** Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Buna rivayet edilen şu hadis delil teşkil eder: "Melekler arasında yüce Allah'a en yakın olan Cebrail (a.s)'dır."⁽⁵⁾

(1) *Buhari*, III, 1029 (az farkla); *Müslim*, III, 141, 263 (az farkla)

(2) *Buhari*, aynı yer, ayrıca aynı manada yakın lafızlarla: III, 1187, V, 2401; *Tirmizi*, IV, 181; *Müsned*, II, 483, III, 153, 207.

(3) *Buhari*, I, 384; *Müslim*, I, 521; *Tirmizi*, V, 526; *Darimi*, I, 413; *Ebu Davud*, II, 34, IV, 234; *Muvatta*, I, 214; *Müsned*, II, 264, 267, 487.

(4) *Tirmizi*, V, 581; *Müsned*, III, 40, V, 155.

(5) İbn Abdî'l-Berr, *Temhid*, XX, 238'de, "Cebrail'in Allah'a en yakın olduğunu" zikrettiği bir-hadisten çıkan bir sonuç (fıkıh) olarak kaydetmektedir. Hadis olarak tespit edemedik.

Bir açıklamaya göre de "ev: Veya" burada "vav: Ve" anlamındadır. Yani iki yay kadar ve daha da yakın oldu demek olur. Bunun: "(ك)": Hatta" anlamında olduğu da söylenmiştir. Hatta daha da yakın... demek olur.

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: (القاب): Arap yayının yay sahibinin omuzuna attığı taraf olan ve kirişinin bağlandığı üst tarafıdır. Herbir yayın da (bu durumda) tek bir "kab"ı (yani kirişi) olur. Bu buyruk Cebrail (a.s)'ın, Muhammed (sav)'a iki yayın kirişi kadar yakınlaşmış olduğunu haber vermektedir.

Said b. Cübeyr, Ata, Ebu İshak el-Hemdanî, Ebu Vail ve Şakik b. Seleme de şöyle demişlerdir: **"Böylece iki yay kadar... yaklaştı."** İki arşın kadar demektir. Çünkü "kavs" kendisiyle herşeyin ölçüldüğü zira' (arşın) demektir. Ayrıca bu bazı Hicazlıların da söyleyişidir. Bunun Ezdişenuelilerin söyleyişi olduğu da söylenmiştir.

el-Kisaî de şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Böylece iki yay kadar veya daha da yaklaştı"** buyruğu ile tek bir yayı kastetmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وَمَهْمَهَيْنِ قَدْ فُتِنَ مَرَّتَيْنِ قَطَعْتُهُ بِالسُّمْتِ لَا بِالسُّمْتَيْنِ

"Çok uzak, oldukça yüksek ve bitkisi bulunmayan iki geçit
Ben onu tek bir yolla aşıp geçtim, iki yolla değil."

Şair burada tek bir geçiti kastetmektedir.

"(القوس): Yay" hem müzekker, hem müennes kullanılır. Müennes kullananlar bunun küçültme ismini yaparken: "(قويسة): Yaycık" derler. Müzekker kabul edenler de: "(قويس)" derler. Darb-ı meselde de: "(هو من خير قويس سَهْمًا)": O en hayırlı yaycıktan bir oktur" denilmektedir. Çoğulu (قَبِي قَبِي وَأَقْوَسَ وَقِيَّاسَ) şekillerinde gelir. Ebu Ubeyde şu mısraı zikretmektedir:

وَوُتِرَ الْأَسَاوِرُ الْقِيَّاسَا

"Ve o neşeli kimseler yaylara giriş taktılar."

Aynı zamanda: "(القوس): Kabta geriye kalan kuru hurma" demektir. "Kavs: Yay" semadaki burçlardan birisidir. Ötreli olarak (القُوسُ) ise rahibin manastırı demektir. Şair bir kadından söz ederken şöyle demektedir:

لَا تَنْفَتْنِي وَذَا الْمَسْخِينِ فِي الْقَوْسِ

“Elbette beni ve hatta manastırda iki yün elbise giyeni fitneye düşürür.”

“**Kuluna vahyettiğini vahyetti.**” buyruğu ile ona indirilen vahyin şanının büyüklüğü anlatılmaktadır. Vahyin ne demek olduğu daha önceden açıklanmıştır.⁽¹⁾ Vahiy bir şeyi hızlıca bırakmak demektir. “(الْوَحَاءُ الْوَحَاءُ): Çabuk olun, çabuk olun” tabiri de buradan gelmektedir. Yani yüce Allah kulu Muhammed (sav)’a vahyettiği şeyleri vahyetti.

Anlamın: “**Kuluna**” Cebrail (a.s)’a “**vahyettiğini vahyetti**” şeklinde olduğu da söylenmiştir. Cebrail, Allah’ın kulu Muhammed (sav)’a Rabbinin kendisine vahyettiği şeyleri vahyetti, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı er-Rabî’, el-Hasen, İbn Zeyd ve Katade yapmıştır. Katade dedi ki: Allah Cebrail’e vahyetti, Cebrail de Muhammed’e vahyetti.

Şöyle denilmiştir: Acaba buradaki vahiy müphem midir? Bundan dolayı biz ona muttali olamamakla birlikte genel olarak ona iman etmemiz istenmekle bizim ibadetimizin taleb edildiği bir husus mudur? Yoksa bilinen ve tefsir olunmuş (açıklaması yapılmış) bir husus mudur? Bu hususta iki görüş vardır. Said b. Cübeyr ikinci görüşü kabul etmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah, Muhammed’e: Ben seni yetim bulup sonradan seni barındırmadım mı? Seni şaşkın bulup sonradan seni doğruya iletmedim mi? Seni fakir bulup, ihtiyaçtan kurtarmadım mı? “*Biz senin için göğsünü yarmadık mı? Üzerindeki -sirtına pek ağır gelen- yükünü kaldırmadık mı? Senin şanını yükseltmedik mi?*” (İnşirah, 94/1-4) diye buyurmuştur.

Bir diğer açıklamaya göre: Yüce Allah ona: Ey Muhammed, cennet sen oraya girinceye kadar bütün peygamberlere senin ümmetin de oraya girinceye kadar bütün ümmetlere yasaktır, diye vahyetti.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ﴿١١﴾ أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ
نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ ﴿١٥﴾
إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾ لَقَدْ
رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ ﴿١٨﴾

(1) Vahyin anlamına dair açıklamalar için bk: Al-i İmran, 3/44. âyetin tefsiri; en-Nahl, 16/68. âyetin tefsiri, 1. başlık

11. Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı.
12. Şimdi siz gördükleri hakkında onunla tartışıyor musunuz?
13. Andolsun ki onu diğer bir inişinde görmüştü.
14. Sidretü'l-Münteha yanında.
15. Cennetu'l-Me'va da onun yanındadır.
16. O vakit Sidreyi bürüyen bürüyordu.
17. Göz başka yöne kaymadı ve aşmadı da.
18. Andolsun ki Rabbinin büyük âyetlerinden görmüştür.

“Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı.” Yani Muhammed (sav)’ın kalbi Mirac gecesi (gördüklerini) yalanlamadı. Çünkü yüce Allah onun görmesini kalbine yerleştirmişti ve nihayet yüce Rabbinin de görmüştü. Allah bunu da ru’yet (görmek) olarak ifade buyurmuştur.

Bunun göz ile gerçek bir görme olduğu da söylenmiştir.

Birinci açıklama İbn Abbas’tan rivayet edilmiştir. Müslim’in, *Sahih*’inde ise Peygamber Efendimizin Rabbinin kalbi ile gördüğü belirtilmektedir.⁽¹⁾ Bu Ebu Zerr ile ashab-ı kiramdan bir topluluğun görüşüdür.

İkincisi ise Enes’in ve bir başka topluluğun görüşüdür. Yine İbn Abbas’tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizler candan dostluğun İbrahim’e, kelamın Musa’ya, ru’yetin Muhammed (sav)’a tahsis edilmesine hayret mi ediyorsunuz? Yine İbn Abbas’tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Haşimoğullarına gelince, Muhammed Rabbinin iki defa görmüştür, diyoruz. Bu hususa dair açıklamalar, daha önce el-En’am Sûresi’nde yüce Allah’ın: **“Gözler ona erişemez. O ise bütün gözleri kuşatmıştır.”** (el-En’am, 6/103) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

Muhammed b. Ka’b da şunu rivayet etmektedir: Ey Allah’ın rasûlü, dedik. Allah’ın salat ve selamı üzerine olsun. Rabbinin gördün mü? diye sorduk. O: “Rabbimi kalbim(in gözü) ile iki defa gördüm.” dedi, sonra da yüce Allah’ın: **“Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı”** buyruğunu okudu.⁽²⁾

Üçüncü bir görüşe göre de o yüce Allah’ın celalini ve azametini görmüştür. Bu görüş el-Hasen’in görüşüdür.

Ebu’l-Aliye rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav)’a: Rabbinin gördün mü? diye soruldu, o da şöyle buyurdu: “Bir ırmak gördüm. Irmağın ötesinde bir per-

(1) Müslim, I, 158

(2) Muhammed b. Ka’b: “Ey Allah’ın rasulü dedik” diye rivayette bulunması, sahâbi olmadığından mümkün değildir. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 251’de: “İbn Ebi Hatim dedi ki:” diye rek hadisin senedini kayd ettikten sonra şöyle demektedir: “Muhammed b. Ka’b dedi ki: (Ashab): “Ey Allah’ın rasulü... dediler.” deyip bu rivayeti zikretmektedir.

de, perdenin ötesinde de bir mum gördüm. Bundan başka bir şey de görmedim.”⁽¹⁾

Müslim'in, *Sahih*'inde Ebu Zerr'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav)'a: Rabbini gördün mü? diye sordum. O: “(O) bir nurdur. O'nu nasıl görebilirim?” diye buyurdu.⁽²⁾

Yani ondan gelen nur beni etkisi altına alarak O'nu görmemi engelleyecek şekilde gözlerimi kamaştırdı. Buna diğer rivayette gelen: “Bir nur gördüm”⁽³⁾ ifadesi de delil teşkil etmektedir.

İbn Mesud dedi ki: Cebrail'i gerçek suretinde iki defa gördüm.

Hişam, İbn Amir'den ve Şam ahalisinden naklen “**yalanlamadı**” anlamındaki buyruğunu şeddeli olarak: (مَا كَذَبَ) diye okuduklarını rivayet etmiştir. Yani Muhammed'in kalbi o gece gözleriyle gördüklerini yalanlamadı. Aksine onları tasdik etti. Buna göre “(مَا): Şey” lafzı her hangi bir harf-i cer takdir etmeksizin bu fiilin mefulüdür. Çünkü bu fiil bu şekilde şeddeli olarak kullanılırsa, harf(-i cer) olmadan teaddi eder. Bununla birlikte: “(مَا): Şey”, (الذي) anlamında ism-i mevsul olup, aidi hazfedilmiştir. Fiille birlikte mastar olması da mümkündür. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır.

Yani: “(مَا كَذَبَ فُؤَادُ مُحَمَّدٍ فِيمَا رَأَى): Muhammed'in kalbi gördüğü şeyler hususunda yalan söylemedi” demek olup, burada sıfat harfini (“de” anlamını veren edatı) düşürmüş olmaktadır. Hassan (r.a) da şöyle demiştir:

لَوْ كُنْتُ صَادِقَةً الَّذِي حَدَّثَنِي لَنَجُوتُ مَنْجَى الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ

“Eğer bana o söylediğin sözü doğru söylediyse,
el-Haris b. Hişam'ın kurtuluşu gibi kurtulursun.”

Burada da: (فِي الَّذِي حَدَّثَنِي): Bana söylediğin o şeyde” anlamındadır. Yine de fiille beraber mastar olması da mümkündür. (الذي) anlamında olması da mümkündür. Muhammed (sav)'ın kalbi gördüğü o şeyi yalanlamadı, demek olur.

“**Şimdi siz gördükleri hakkında onunla tartışıyor musunuz?**” buyruğundaki: “(اُنْتَارُونَهُ): **Şimdi siz... onunla tartışıyor musunuz**” lafzını Hamza ve el-Kisâî “elif”siz olarak “te” harfi üstün ve “siz onu inkar mı ediyorsunuz” an-

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 251, “bu hadis oldukça garibdir” kaydıyla.

(2) *Müslim*, I- 161; *Müsned*, V, 157; Tayalisi, *Müsned*, I, 64.

(3) *Müslim*, I, 161; İbn Hibban, *Sahih*, I, 254; İbn Mende, *İman*, II, 768; İbn Ebi Asım, *Sünne*, I, 192.

lamında: (أَقْتَرُونَ) diye okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebu Ubeyd tercih etmiştir. Çünkü o şöyle demiştir: Onlar onunla tartışmadılar, onu inkar ettiler. Nitekim “(مراه حقه): Hakkını inkar etti” ve: “(مرته أنا): Hakkını ben inkar ettim” denilir. Şair de şöyle demiştir:

لئن هجرت أخا صديق ومكرمة لقد مرّيت أخاً ما كان يفرّيكما

“Sen dosdoğru, samimi ve gerçekten ikram sahibi bir kardeşinden darılacak olursan, Sana karşı nankörlük etmeyen bir kardeşin hakkını inkar etmiş olursun.”

el-Müberred dedi ki: Bir kimse diğerinin hakkını engelleyip hakkını ona vermemekte direnecek olursa: (مراه عن حقه) ile (على حقه) denilir. Devamla dedi ki: (على)'in (عن) anlamına gelmesine de Ka'b b. Rabia oğullarının: (رضي الله عليك) tabirini; “(رضي عنك): Allah senden razı olsun” anlamında kullanmaları örnek gösterilmiştir.

el-A'rec ve Mücahid de bu kelimeyi “elif”siz olarak “te” harfi ötreli: (أَقْتَرُونَ) şeklinde; (أمرت)'den gelen bir fiil diye okumuşlardır ki; “siz onu şüpheye ve tereddüte mi düşürüyorsunuz?” demek olur. Diğerleri ise “elif” ile (أَقْتَمَرُونَ) diye okumuşlardır. “Onun Allah'ı gördüğü hususunda onunla tartışıyor ve onunla münakaşa mı ediyorsunuz” demektir. Her iki anlam da birbiriyle içiçedir. Çünkü onların tartışmaları da bir inkardı. (İnkardan kaynaklanıyordu.)

Şöyle de açıklanmıştır: İnkâr onların her zamanki tavırları idi. Bu ise yeni bir tartışma olup, -önceden (el-İsra, 17/1. âyet, 5. başlıkta) geçtiği gibi- şöyle demişlerdi: Sen bize Beytu'l-Makdis'in niteliklerini söyle ve Şam yolunda bulunan kervanımızın durumunu bize haber ver.

“Andolsun ki onu diğer bir inişinde görmüştü.” buyruğundaki: (نَزَلَهُ): **Bir iniş** hal konumunda mastardır: Andolsun ki bir diğer inişte inerken onu görmüştü, denilmiş gibidir. İbn Abbas dedi ki: Muhammed (sav) bir diğer defa Rabbini kalbi ile gördü.

Müslim de Ebu'l-Aliye'den, o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **“Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı”** ve **“Andolsun ki onu diğer bir inişinde görmüştü”** buyrukları hakkında dedi ki: Onu iki defa kalbi ile gördü.⁽¹⁾ Buna göre **“diğer bir inişinde”** buyruğu Muhammed (sav)'a

(1) Müslim, I, 158, Ebu Avane, Müsned, I, 133, 2; 152, 153; el-Lalekei, İtikadu Ehli's-Sünne, II, 519; İbn Mende, İman, II, 759.

attir. Çünkü farz namazların sayısına göre onun defalarca çıkıp inmesi söz-konusu olmuştu. Çünkü herbir yükselişin bir inişi vardır. İşte yüce Allah'ın: **"Sidretu'l-Münteha yanında"** buyruğu: Muhammed (sav) Sidretu'l-Münteha yanında ve bu inişlerden birisinde (onu gördü), demek olur.

İbn Mesud ve Ebu Hureyre yüce Allah'ın: **"Andolsun ki onu diğer bir inişinde görmüştü"** buyruğunda sözü edilenin Cebrail olduğunu söylemişlerdir. Bu da aynı şekilde Müslim'in, *Sahih*'inde sabittir.⁽¹⁾

İbn Mesud da dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ben Cebrail'i en yüksek ufukta tüylerinden inci ve yakutun döküldüğü altıyüz kanatlı haliyle gördüm."⁽²⁾ Bunu da el-Mehdevî zikretmiştir. Yüce Allah'ın: **"Sidretu'l-Münteha yanında"** buyruğundaki: "(عَنْدَ): **Yanında**" lafzı az önce açıkladığımız gibi, **"onu... görmüştü"** buyruğunun sılasındandır.

Sidr: Nebık (köknar yemişi) veren ağacın adıdır. Bu ağaç altıncı semadadır. Yedinci semada olduğunu belirten rivayetler de gelmiştir. Bunu belirten rivayet Sahih-i Müslim'de yer almaktadır. Birincisi Murre'nin Abdullah'tan yaptığı rivayettir. Abdullah dedi ki: Rasûlullah (sav) İsrâ'ya götürülünce Sidretu'l-Münteha'ya kadar ulaştırıldı. Sidretu'l-Münteha altıncı semadadır. Yerden yükselenler oraya kadar yükselir ve oradan alınır. Onun üstünden gelip aşağıya indirilenler de oraya kadar gelir ve oradan alınır. **"O vakit Sidreyi bürüyen bürüyordu."** buyruğu hakkında dedi ki: Onu altından kelebekler bürüyordu. Rasûlullah (sav)'a üç husus verildi: Ona beş vakit namaz verildi. el-Bakara Sûresi'nin son âyetleri verildi ve ümmeti arasından Allah'a ortak koşmayan kimselere, kişiyi cehenneme götüren büyük günahlar bağışlandı.⁽³⁾

İkinci hadisi Katade, Enes'ten rivayet etmiş olup buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben yedinci semada bulunan Sidretu'l-Münteha'ya kadar yükseltildim. O Sidre'nin köknar yemişleri Hecer testileri gibi, yaprakları da fil kulakları gibi idi. Onun dibinden ikisi görünen, ikisi de batın (gizli, olmak üzere dört) nehir çıkıyordu. Ey Cebrail! Bu nedir, diye sordum. Dedi ki: Batın (görünmeyen) iki nehir cennettir. Zahir olan iki nehir ise Nil ve Fırat'tır." Bu, Darakutni'nin rivayet ettiği lafzıdır.⁽⁴⁾

(1) *Müslim*, I, 158 (Abdullah b. Mesud, Ebu Hureyre ve İbn Abbas'ın kavli), 159 (Aişe validemizin kavli olarak); ayrıca bk. *Tirmizi*, V, 262, 395; *Müsned*, I, 407, 412, 460, VI, 241.

(2) İbn Hibban, *Sahih*, XIV, 337; Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 473; Ebu Ya'la, *Müsned*, VIII, 410; Abdullah b. Muhammed el-Askalani, *el-Azame*, III, 977-978. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VIII, 611.

(3) *Müslim*, I, 157; *Tirmizi*, V, 393; *Nesai*, I, 223; *Müsned*, I, 387, I, 422.

(4) *Darakutni*, I, 25; *Buhari*, III, 1173, 1411; Ebu Nuaym, *el-Müstahrec*, I, 233; *Nesai*, I, 220; *Müsned*, III, 164, IV, 207, 208.

"Be" harfi esreli olarak "**nebık**" sidr (Arabistan kirazı) yemişinin adıdır. Tekili: (نَبْكَ) diye gelir. "Nebk" diye de söylenir. Bunları Yakub "*el-İslah*" adlı eserinde zikretmiştir ki, bu ikincisi Mısırlıların söyleyişidir. Fakat birincisi daha fasihtir, Peygamber (sav)'dan sabit olan söyleyiş de odur.

Tirmizi, Ebu Bekir (r.a)'ın kızı Esma (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'ı -ona Sidretu'l-Münteha'dan söz edilmiş olduğu bir sırada- şöyle buyururken dinledim: "Suvari onun bir dalının gölgesinde yüzyıl süreyle yol alır. Yahut onun gölgesinde yüz süvari gölgelenir. -Şüphe eden Yahya'dır.- Onda altından kelebekler vardır, yemişleri testiye andırır." Ebu İsa dedi ki: Bu hasen bir hadistir.⁽¹⁾

Derim ki: Müslim'in kaydettiği Sabit'in, Enes'ten rivayet ettiği hadisın lafzı da böyledir: "Sonra Sidretu'l-Münteha'ya götürüldüm. Baktım ki yaprakları fillerin kulakları gibi, meyveleri testiler gibi. Aziz ve celil olan Allah'ın emrinden onu bürüyen bürüyünce değişikliğe uğradı. Güzelliğinden ötürü Allah'ın yarattıklarından hiçbir kimse onun niteliğini anlatamaz."⁽²⁾

Ona neden Sidretu'l-Münteha adının verildiği hususunda farklı dokuz görüş vardır:

1- İbn Mesud'dan az önce kaydedildiği üzere üstünden inen her bir şey oraya kadar ulaşır ve oraya ulaşan da oradan yükselir.

2- Peygamberlerin bilgisi orada son bulur ve onun ötesinde olanı bilmezler. Bu görüş İbn Abbas'ındır.

3- Ameller oraya kadar ulaşır ve oradan alınır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

4- Melekler ve peygamberler oraya kadar ulaşır ve orada dururlar. Bu da Ka'b'ın görüşüdür.

5- Ona Sidretu'l-Münteha adının verililiş sebebi, şehitlerin ruhlarının ulaştıkları son noktanın orası oluşundan dolayıdır. Bu görüş de er-Rabî' b. Enes'indir.

6- Müminlerin ruhları en son oraya ulaşır. Bu da Katade'nin görüşüdür.

7- Muhammed (sav)'ın sünneti ve yolu üzere giden herkes en son oraya kadar ulaşır. Bu açıklamayı da Ali (r.a) ve yine er-Rabî' b. Enes yapmıştır.

8- Sidretu'l-Münteha, Arş'ı taşıyanların başları üzerinde bulunan bir ağaçtır. Bütün mahlukatın bilgisinin ulaştığı en son nokta orasıdır. Bu görüş de Ka'b'ındır.

Derim ki -Allah-u a'lem- şunu kastetmektedir: Bu ağacın yüksekliği, dal-

(1) Tirmizi, IV, 680.

(2) Müslim, I, 146; Ebu Nuaym, *el-Müstahrec*, I, 228.

larının yüceliği Arş'i taşıyan meleklerin başını dahi aşmıştır. Bunun delili de daha önce geçen onun kökünün altıncı semada, en üst noktalarının da yedinci semada oluşuna dair açıklamalardır. Daha sonra bunun da ötesini aşarak Arş'i taşıyanların başlarını da geçmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Bu ağaca bu ismin verilmiş sebebi, oraya yükseltilenin artık şeref ve değer itibariyle en ileri dereceye varmış olmasından dolayıdır.

Ebu Hureyre'den rivayete göre Rasûlullah (sav) İsra'ya götürülünce, Sidretu'l-Münteha'ya kadar ulaştırıldı, ona: Bu Sidretu'l-Münteha'dır, senin ümmetinden olup sünnetin üzere yürüyenler müstesna, herkesin ulaşacağı en son nokta burasıdır. Tadı bozulmayan sulardan ırmakların, tadı değişmeyen süttten ırmakların, içenlere lezzet veren şaraptan ırmakların ve süzme baldan ırmakların hep onun dibinden çıkmakta olduğunu gördü. Hızlıca yol alan atlı, gölgesinde yüzyıl boyunca yol aldığı halde onun gölgesini bitiremediği bir ağaçtır. Onun bir yaprağı ümmetin tümünü örter (gölgeler.) Bunu es-Sa'lebi zikretmiştir.

“Cennetu'l-Me'va da onun yanındadır.” Bu Me'va cennetinin yerini tanıtmaktadır. Onun Sidretu'l-Münteha'nın yanında olduğunu belirtmektedir.

Ali, Ebu Hureyre, Enes, Ebu Sebra el-Cühenî, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Mücahid: “(عِنْدَمَا جَنَّةُ الْمَأْوَى): Cennetu'l-Me'va da onun yanındadır” diye okumuşlardır⁽¹⁾ ki; bu da kalınan cennet⁽²⁾ demektir. Mücahid: Bununla: “(أَجْنَه): Onu örttü, bürüdü” demek istemektedir, der. “He” (o) zamiri de Peygamber (sav)'a aittir.

el-Ahfeş dedi ki: Bu da ona yetiştirdi anlamındadır. “(جَنَّةُ اللَّيْلِ): Gece onu örttü” demeye benzer. Onu gizledi ve ona yetiştirdi demektir.

Genelin kıraati ise: “(جَنَّةُ الْمَأْوَى): Cennetu'l-Me'va” şeklindedir.

(1) Tercümeğe esas aldığımız baskıya göre onların bu kıraati, genelin okuduğu şekilden farksızdır. Ancak gerek hemen sonra Mücahid ile Ahfeş'in açıklamaları, gerek başka eserlerdeki bu hususa dair açıklamalar buradaki “cennet” kelimesinin sonundaki yuvarlak “te”nin “he” olduğunu göstermektedir. Bu takdirde kıraat “indeha cennehu'l-me'va” şeklinde olur ki, bu genelin kıraatinden farklıdır.

Alusi, bu şekilde okuyanların ismini saydıktan sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “Cennehu” lafzı sonunda zamir olan “he” ile olup, zamir peygamber (sav)e aittir. “Orada yüce Allah'ın himayesi onu barındırdı” demektir... (Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVII, 51; ayrıca bk. Ebu'l-Feth Osman b. Cimri, *el-Muhtesib*, Kahire, 1414/1994, II, 293-294; Huseyn b. Ebî'l-İzz el-Hemedani, *el-Ferid*, IV, 280. -Ancak bu yanlış okuma -maalesef- bu son eserde de mevcuttur. Burada da sondaki zamirin (he'nin) Peygambere ait olduğu söylenirken, yazılış “Cennehu” yerine “Cennetu” şeklinde gösterildiğinden, dikkat edilmezse, kıraatin anlamına dair yapılan açıklamalar anlaşılabilir bir hal almaktadır. -Gösterdiğimiz bu üç yerde de bu kıraatin diğer anlamlarına dair başka açıklamalar da yer almaktadır.

(2) “Kalınan Cennet” diye tercümesini verdiğimiz ibare de “Cennehu”l-mebit” şeklinde olmalıdır. Allah, onu lütuf ve rahmetiyle barındırdı, demek olur. (Bk. bir önceki notta gösterilen yerler.)

el-Hasen dedi ki: O, takva sahibi kimselerin sonunda gireceği cennettir. Bunun şehidlerin ruhlarının ulaştığı cennet olduğu da söylenmiştir. Bunu da İbn Abbas demiştir. Bu cennet Arş'ın sağ tarafındadır.

Adem (a.s)'ın kendisine oradan çıkıncaya kadar sığındığı cennettir ve o yedinci semadadır, diye de açıklanmıştır. Müminlerin eşlerinin tümünün Cennetu'l-Me'va'da olduğu da söylenmiştir.

Bu cennete "Cennetu'l-Me'va" adının verilış sebebi ise, müminlerin ruhlarının buraya sığınmasıdır. Bu cennet Arş'ın altındadır. Bu cennetin nimetlerinden faydalanırlar ve oranın hoş koku ve esintilerini teneffüs ederler.

Cebraail ve Mikail -ikisine de selam olsun-'in o cennete sığındıklarından ötürü bu ismin verildiği de söylenmiştir.

"O vakit Sidre'yi bürüyen bürüyordu." buyruğu hakkında İbn Abbas, ed-Dahhak, İbn Mesud ve arkadaşları: Altından kelebekler (bürüyordu), demişlerdir. Bunu İbn Mesud ve İbn Abbas, Peygamber (sav)'a merfu bir rivayet olarak rivayet etmişlerdir. Daha önce de Müslim'in Sahih'inde İbn Mesud'dan onun bu görüşü kaydedilmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾ el-Hasen dedi ki: Onu alemlerin Rabbinin nuru bürüdü ve o da nurlandı.

el-Kuşeyrî dedi ki: Rasûlullah (sav)'a: Onu ne bürüdü? diye soruldu da, o: "Altından kelebekler" diye buyurdu.⁽²⁾ Bir başka haberde de: "Onu Allah'tan gelen bir nur bürüdü. Öyle ki kimse ona bakamıyordu."⁽³⁾ denilmektedir.

er-Rabî b. Enes dedi ki: Onu Rabbin nuru bürüdü, melekler ise kargaların ağacın üzerine konmaları gibi onun üzerine konuyordu.⁽⁴⁾

Peygamber (sav)'dan dedi ki: Ben Sidre'yi altından kelebekler bürürken gördüm. Herbir yaprağın üzerinde bir meleğin yüce Allah'ı tesbit etmekte olduğunu gördüm.⁽⁵⁾ İşte yüce Allah'ın: **"O vakit Sidre'yi bürüyen bürüyordu"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Bunu el-Mehdevî ve es-Sa'lebî zikretmektedir.

Enes b. Malik: **"O vakit Sidre'yi bürüyen bürüyordu."** buyruğu hakkında dedi ki: (Onu) altından çekirgeler (bürüyordu). Bunu merfu bir rivayet olarak da zikretmiştir.⁽⁶⁾

Mücahid dedi ki: O yeşil bir refref (kuşu)dur. Yine Peygamberden şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Onu yeşil kuşlardan bir refref bürüyordu."

(1) Az önce 13. ayetin tefsirinde geçti. İlgili nota bakınız.

(2) 13. ayetin tefsirinde ilgili nota bakınız.

(3) Yakın lafızlarla: Taberi, *Tefsir*, XXVII, 54; İbn Kesir, *Tefsir*, III, 17.

(4) Taberi, *Tefsir*, XXVII, 56.

(5) Taberi, *Tefsir*, XXVII, 56; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 253.

(6) İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VII, 213.

İbn Abbas'tan: Onu izzetin Rabbi bürüyordu. -Müslim'de merfu olarak yer aldığı şekilde- dediği rivayet edilmiştir. "Allah'ın emriyle onu bürüyen bürüyünce..."⁽¹⁾

Bunun, emrin tazim edilmesini ifade ettiği de söylenmiştir. Şöyle buyurmuş gibidir: O vakit Sidre'yi yüce Allah'ın melekutunun delillerinden bildirildiği şeyler bürüyordu. İşte yüce Allah'ın: **"Kuluna vahyettiğini vahyetti."** buyruğu ile **"şehirlerini kaldırıp yere attığını, örttüğü şeylerle onları örttüğünü"** (en-Necm, 53/53-54) buyruğu da böyledir. **"Gerçekleşmesi muhakkak olan; nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan"** (el-Hakka, 69/1-2) buyruğu da (bu yönüyle) bunun gibidir.

el-Maverdî **"Meani'l-Kur'ân"** adlı eserinde şöyle demektedir: Diğer ağaçlar dururken bu iş için neden Sidre seçilmiştir, diye sorulacak olursa, şu cevap verilir: Çünkü sidre'nin üç özelliği vardır: Upuzun bir gölgesi, (meyvesinin) lezzetli bir tadı ve hoş bir kokusu vardır. Bu yönü ile söz, amel ve niyeti birarada ihtiva eden imana benzemektedir. İmana göre onun gölgesi, -ileri gitmesi dolayısıyla- amel konumundadır. Tadı ise gizliliği dolayısıyla niyete benzer, kokusu açıkça ortada olduğu için söz konumundadır.

Ebu Davud, **Sünen**'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Nasr b. Ali anlattı, dedi ki: Bize Ebu Usame anlattı: O, İbn Cüreyc'den, o Osman b. Ebi Süleyman'dan, o Said b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im'den, o Abdullah b. Habeşî'den dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim bir sidre (Arabistan kirazı, sedir) ağacını kesecek olursa, Allah onun başını ateşe doğru çevirir."⁽²⁾

Ebu Davud'a hadisin anlamı hakkında sorulunca şöyle dedi: Bu hadis muhtasardır. Yani kim düzlük bir arazide giden gelen yolcuların ve gölgesinde hayvanların barındığı bir sedir ağacını onda kendisine ait bulunan bir hak bulunmaksızın zulmen ve boş yere kesecek olursa, Allah da onun başını ateşe doğru çevirir, demektir.⁽³⁾

"Göz başka yöne kaymadı ve aşmadı da" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Yani göz sağa ve sola kaymadı. Görmüş olduğu sınırı da aşmadı.

Kendisine verilen emri aşmadı, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklama da şöyledir: O gördüğü âyet (ilahi belge ve mucizeler)den başkasına gözünü uzatmadı.

İşte bu, Peygamber (sav)'ın o makamdaki edebini anlatmaktadır. Çünkü

(1) *Müslim*, I, 146; *Müsned*, III, 128, 148.

(2) *Ebu Davud*, IV, 361; Ebu Abdullah el-Makdisi, *el-Ehadisu'l-Muhtara*, IV, 237; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, III, 284, IV, 69, VIII, 115.

(3) *Ebu Davud*, IV, 361.

orada sağa ve sola dönüp bakmadı.

“Andolsun ki, Rabbinin büyük âyetlerinden görmüştür” buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: O ufuğu kapatan bir refref gördü. el-Beyhakî, Abdullah'tan şöyle dediğini zikretmektedir: **“Rabbinin büyük âyetlerinden görmüştür”** buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: O semanın ufkunu kapatan yeşil bir refref gördü. Yine ondan şöyle dediğini zikretmektedir: Rasûlullah (sav) Cebrail (a.s)'ı yeşil bir refref elbisesine bürünmüş olduğu halde gördü. O bu haliyle sema ile arz arasını doldurmuştu. el-Beyhakî dedi ki: Hadiste geçen **“bir refref gördü”** ifadesinden kasıt Cebrail (a.s)'ı refrefte gerçek suretinde gördüğüdür. Refref ise, bir yaygı, bir sergidir, döşek olduğu da söylenmiştir.

Refrefin, giydiği elbise olduğu da söylenmiştir. Peygamber (s.a.)in onu baştan aşağı bir refref elbisesine bürünmüş olduğu haliyle gördüğü rivayet edilmiştir.

Derim ki: Bunu Tirmizi, Abdullah'tan gelen bir rivayet olarak kaydetmektedir. Abdullah dedi ki: **“Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı.”** buyruğu hakkında dedi ki: Rasûlullah (sav), Cebrail (a.s)'ı sema ile arz arasını doldurmuş olduğu halde refreften bir elbise içerisinde gördü. (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Derim ki İbn Abbas'tan da yüce Allah'ın: **“Sonra yaklaşıp sarktı”** buyruğu hakkında ifadede takdim ve tehir vardır, dediği rivayet edilmiştir. Yani refref, Muhammed (sav)'a mirac gecesinde sarktı, üzerine oturdu, sonra yükseltildi ve Rabbine yaklaştı. Dedi ki: Cebrail benden ayrıldı ve duyduğum sesler kesildi, Rabbimin kelamını işittim.”

Buna göre refref yaygı ve buna benzer üzerine oturuş bir şeydir. Birinci anlamı ile refref Cebrail'dir.

Abdurrahman b. Zeyd ile Mukatil b. Hayyan dedi ki: Peygamber (sav) Cebrail (a.s)'ı semada bulunduğu gerçek suretinde gördü. Müslim'in, *Sahih*'inde Abdullah'tan da böyle rivayet edilmiştir. Abdullah dedi ki: **“Andolsun ki Rabbinin büyük âyetlerinden görmüştür.”** O Cebrail'i asli suretinde altıyüz kanada sahib olduğu haliyle gördü.⁽²⁾

Bununla birlikte Cebrail'in refref elbisesi içerisinde ve refref üzerinde görünmüş olması ihtimali de uzak değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ed-Dahhak dedi ki: Peygamber (sav) Sidretu'l-Münteha'yı gördü. İbn Mesud'dan: O, Sidre'yi bürüyen altın kelebekleri gördü. Bunu da el-Maver-

(1) Tirmizi, V, 396; Müsned, I, 394, 418.

(2) Müslim, I, 158; Buhari, III, 1181, IV, 1840, 1841; Tirmizi, V, 394; Müsned, I, 395, 398, 407, 412, 460.

di nakletmektedir. Miracı gördü diye de açıklanmıştır.

Burada sözü edilenler İsrâ'ya gittiği o gecede gidişinde ve dönüşünde gördüğü şeylerdir, diye de açıklanmıştır. Bu açıklama daha güzeldir. Bunun delili de: *"Ona âyetlerimizden bazısını gösterelim diye."* (el-İsrâ, 17/1)

(Tefsirini yaptığımız âyetteki): "...den" (من) lafzının teb'iz (kısmilik bildirmek) için olması mümkündür. (الكبرى): **Büyük** lafzının da: (رأى): **Görmüştür** lafzının mefulü olması mümkündür. Aslında **"büyük"** anlamındaki lafız **"âyetler"**in sıfatıdır. Tekil olarak gelmesi âyet sonu oluşundan dolayıdır. Diğer taraftan çoğulun müfred müennes lafzı ile nitelendirilmesi de mümkündür. Yüce Allah'ın: (وَلَيْ فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى): *Ve ondan başka işlerimde de yararlanırım.* (Ta-Ha, 20/18) buyruğunda olduğu gibi.

Bir başka görüşe göre buradaki **"büyük"** lafzı hazfedilmiş bir kelimenin sıfatıdır. Yani andolsun ki o, Rabbinin âyetlerinden büyük bir "âyet"⁽¹⁾ görmüştür.

Bununla birlikte: "...den" (من) lafzının fazladan gelmiş olması da mümkündür. (رأى آيات ربه الكبرى): O Rabbinin büyük âyetlerini görmüştür" demek olur. Buyrukta takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. (رأى الكبرى من آيات ربه): O Rabbinin âyetlerinden en büyük olanı görmüştür" demek olur.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخَرَىٰ ﴿٢٠﴾ أَلَكُمُ
الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾

19. Şimdi haber verin Lat ve Uzza'dan;

20. Ve diğer üçüncüleri olan Menat'tan.

21. Erkekler sizin, dişiler O'nun mu?

22. O takdirde bu, insafsızca bir paylaştırmadır.

Yüce Allah, Peygamber (sav)'a vahyi, kudretinin eserlerinden birtakım hususları sözkonusu ettikten sonra

"Şimdi haber verin Lat ve Uzza'dan ve diğer üçüncüleri olan Menat'tan" buyruğu ile akıl sahibi olmayan varlıklara ibadet ettiklerinden ötü-

(1) Metinde "âyet" lafzı bulunmamaktadır. Ancak gerek açıklamalar gerekse de Kur'ân irabı üzerine yazılmış eserlerde bu "âyet" lafzının takdir edildiğini görüyoruz. Mesela bk. Huseyn el-Hemedani, *el-Ferid fi İrabi'l-Kur'âni'l-Mecid*, IV, 380

rü müşriklere karşı delil getirmekte ve şöyle demektedir: Şu tapındığınız ilahlarınız, benim Muhammed'e vahyettiğim gibi size herhangi bir şey vahyede-biliyorlar mı?

Lat putu Sakiflilerin, **Uzza** Kureyş ve Kinane oğullarının, **Menat** da Hila-loğullarının idi.

İbn Hişam (el-Kelbî) dedi ki: Menat, Huzeyl ve Huzaahlarındı. Rasûlullah (sav) Mekke'nin fethedildiği yıl Ali (r.a)'ı gönderip o putu yıktırdı. Daha son-ra Taif'te Lat'ı put edindiler. Lat, Menat'tan daha yeni bir puttu. Dörtgen bir kaya parçası idi. Bu putun hizmetkarları Sakiflilerdendi. Onlar bu putu in-şa ve bina etmişlerdi. Kureyşliler ve bütün Araplar bunu ta'zim ediyorlardı. Araplar bu putun adı ile Zeydu'l-Lat ve Teymu'l-Lat gibi isimler verirlerdi. Bu put Taif mescidinin soldaki minaresinin yerinde idi. Sakif kabilesi müslüman oluncaya kadar bu put bu haliyle devam etti. Rasûlullah (sav)'ın gönderdi-ği el-Muğire b. Şube orayı yıktı ve ateş ile yaktı. Daha sonra Araplar Uzza'yı put edindiler. Bu da Lat'tan daha yeni bir puttur. O putu Zalim b. Es'ad edin-mişti. Şam, Nahle vadisinde Zat-u İrkin üst tarafında idi. Üzerine bir bina kur-muşlar ve bunun içinden bir ses işitiyorlardı.

İbn Hişam dedi ki: Bana babam Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'tan şöyle de-diğini nakletti: Uzza bir dişi şeytan idi. Batn-ı Nahle'de üç tane sedir ağacı-na gelirdi. Rasûlullah (sav) Mekke'yi fethedince Halid b. el-Velid (r.a)'ı göndererek şöyle dedi: "Batn-ı Nahle'ye git, sen orada üç tane sedir ağacı gö-receksin, birincisini kes." Halid gidip o ağacı kesti. Hz. Peygambere geri dön-düğünde: "Bir şey gördün mü?" diye sordu. Halid, hayır dedi. Peygamber: "İkincisini git kes" dedi. O da ikincisini gidip kesti, sonra Peygamber (sav)'a geri döndü. Peygamber: "Bir şey gördün mü?" diye sordu. O yine: Hayır, de-di. Peygamber: "O halde üçüncüsünü git kes" diye buyurdu. O da üçüncü-süne gitti. Orada saçlarını serbest bırakmış Habeşli bir kadın ile karşılaştı. El-lerini omuzlarına koymuş, dişlerini gıcırdatıyordu. Arkasında da Dubeyye es-Sülemi vardı. O da o putun bakıcısı idi. Bunun üzerine şu beyiti söyledi:

بَا عَزَّ كُفْرَانِكَ لَا مَبْحَانِكَ إِنِّي رَأَيْتُ اللَّهَ قَدْ أَهَانِكَ

"Ey Uzza inkar ediyorum seni, tenzih etmem şanını
Çünkü ben gördüm hakir düşürdüğünü Allah'ın seni"

Sonra ona indirdiği bir darbe ile başını yardı, ansızın bir kömür parçası oluverdi. Sonra ağacı kesti ve hizmetkarı Dubeyye'yi öldürdü. Sonra da Peygamber (sav)'a gelip durumu haber verince, Peygamber şöyle buyurdu: "İşte o Uzza idi. Bundan sonra da ebediyyen ona ibadet olunmayacaktır."

İbn Cübeyr dedi ki: Uzza, cahiliye Araplarının tapındıkları beyaz bir taş idi. Katade: Batn-ı Nahle'de bir bitki idi, demiştir.

Menat, Huzaalılarının putu idi. Bazı müfessirlerin naklettiklerine göre Lat'ı müşrikler lafzatullah'tan almışlardır. "el-Uzza"yı el-aziz'den, Menat'ı da: "(مَنْىَ اللّٰه الشَّيْءُ)": Allah, o şeyi takdir etti" kökünden almışlardır.

İbn Abbas, İbn ez-Zübeyr, Mücahid, Humeyd ve Ebu Salih: "(اللات)": Lat" ismini "te" harfi de şeddeli olarak okumuşlar ve şöyle demişlerdir: Bu hacılara seviki yağa batıran bir adam idi. -Bunu Buhari, İbn Abbas'tan diye zikretmiştir.⁽¹⁾ Bu şahıs ölünce bu sefer onun kabrinin başında toplandılar ve sonunda ona ibadet ettiler.

İbn Abbas dedi ki: Bu şahıs, bir kayanın yanında sevik ve yağ satar ve onun üzerine dökerdi. Bu şahıs öldükten sonra Sakifliler sevikin sahibini tazim etmek maksadıyla o kayaya tapındılar.

Ebu Salih dedi ki: Bu şahıs Taif'te bir adam idi. Onların ilahlarını korur, gözetir ve onlar için seviki yağa batırırdı. Bu şahıs ölünce Taifliler ona ibadet ettiler.

Mücahid dedi ki: Bu adam, dağın başında bir kaç koyunu bulunan bir kişi idi. Bunlardan yağı toplar, keşini alır, sütünü toplardı. Sonra hurma da katarak bunlardan bir çeşit yemek yapar ve bunu hacılara yedirirdi. Bu kişi Batn-ı Nahle'de bulunuyordu. Öldükten sonra ona ibadet ettiler. İşte Lat denilen put budur.

el-Kelbî dedi ki: Bu Sırma b. Gann diye anılan Sakiflilerden bir kişi idi. Adının Amir b. Zarib el-Advani olduğu da söylenmiştir. Şair şöyle demektedir:

لَا تَتَّصِرُوا اللَّاتَ إِنَّ اللَّهَ مُهْلِكُهَا وَكَيْفَ يَنْصُرُكُمْ مَنْ لَيْسَ يَنْتَصِرُ

"Lat'a yardıma kalkışmayın, çünkü Allah helak edecektir onu Kendisini koruyup intikamını alamayan, size nasıl yardımcı olabilir ki?"

Bununla birlikte sahih kıraat "te" harfi şeddesiz olarak: "(اللات)": Lat" şeklindedir. Bu, putun adıdır. Üzerinde "te" ile vakıf yapılır. el-Ferra'nın tercihi de budur.

el-Ferra dedi ki: el-Kisaî'yi Ebu Fek'as el-Esedî'ye bu hususta soru sorarken gördüm. Şöyle dedi: "Zat" kelimesi üzerinde vakıf yaparsan: "(ذاه)": Zah" diye yaparsın. "Lat" üzerine vakıf yaparsan da: "(لاه)": Lah" diye vakıf

(1) Buhari, IV, 1841.

yaparsın dedi ve: “أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ): Şimdi haber verin Lat’tan” diye okumuştur.

ed-Durî, el-Kisaî’den naklen, el-Bezî de, İbn Kesir’den naklen, vakıf yapılması halinde “he” ile: (اللَّاتُ) diye okumuştur. “Lat” adının “Allah” lafzından alındığını söyleyenler de aynı şekilde “he” ile vakıf yaparlar.

Bunun aslının: (لَامَةٌ) olduğu ve bu yönüyle: “(شاة): Koyun” lafzının aslının: (شامة) olmasına benzediği de söylenmiştir. Bu durumda Lat: “(لَافَتْ): Gizlendi” kökünden türemiş olmaktadır. Şair şöyle demektedir:

لَافَتْ فَمَا عُرِفَتْ يَوْمًا بِخَارِجَةٍ بِأَلَيْتِهَا خَرَجَتْ حَتَّى رَأَيْنَاهَا

“Gizlendi, bir gün olsun dışarı çıktığı bilinmedi
Keşke çıksaydı da biz de onu görseydik.”

es-Sıhah’ta şöyle denilmektedir: Lat, bir putun adı idi. Bu put Sakiflilere ait olup Taif’te bulunuyordu. Kimi Araplar bunun üzerinde “te” ile vakıf yaparlar, kimileri de “he” ile. el-Ahfeş dedi ki: Biz Araplardan: “(اللَّاتُ وَالْعُزَّى): Lat ve Uzza” diyenleri duyduğumuz gibi, “(مِ اللَّاتِ): O Lat’tır” deyip, vakıf halinde bunu “te” olarak okuduğunu gördük. Ayrıca: “(مِ اللَّاتِ): O Lat’tır” diyerek ref’ konumunda iken cer ile okunduğunu da göstermişlerdir. “(أَمْسَ): Dün” gibi her durumda kesreli okunan bir lafız demektir. Böylesi daha güzeldir. Çünkü “Lat”ta bulunan “elif” ve “lam” hiçbir şekilde -fazladan gelmiş olsalar dahi- düşmezler. Lat ve Uzza lafızlarını üzerlerinde vakıf yaparak çoğunluğun söylediklerini duyduğumuz şekil ise “Lah” şeklindedir. Çünkü bu aslı bir “he” olup, vasil halinde “te”ye dönüşmüştür. Böyle bir şivede ise bu kelime: “(كَانَ مِنَ الْأَمْرِ كَيْتٌ وَكَيْتٌ): Şu şu işler oldu” demek gibidir. Kesreli olarak okuyanların söyleyişine göre: “(مِهَاتِ): Heyhat” da böyledir. Şu kadar var ki “heyhat” lafzının (sonundaki “elif” ile “te”nin) çoğul olması mümkündür. Fakat “el-Lat” lafzında bunların çoğul için gelmesi mümkün değildir. Çünkü çoğul halinde te harfi ancak elif ile birlikte ilave edilir. Şâyet “elif” ile “te”yi aynı anda zaid gelmiş kabul edecek olursak, bu sefer isim tek bir harf üzere kalır. (Bu da Arapçada mümkün değildir.)

“Ve diğer üçüncüleri olan Menat’tan” buyruğundaki “Menat” lafzını İbn Kesir, İbn Muhaysın, Humeyd, Mücahid, es-Sülemi ve Ebu Bekir’den el-A’su med ile ve hemzeli olarak: (وَمَنَاةُ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise hemzesiz olarak okumuşlardır. Bunlar iki ayrı söyleyiştir.

Denildiğine göre puta bu adın verilmiş sebebi şudur: Araplar onun yanında kan akıtırılar ve bu yolla ona yakınlaşmaya çalışırlardı. İşte orada çokça

kan akıtıldığından ötürü "Mina"ya bu ad verilmiştir.

el-Kisaî, İbn Kesir ve İbn Muhaysın bunun üzerinde asla uygun olarak "he" ile vakıf yaparlardı. Diğerleri ise mushafın hattına uyarak "te" ile vakıf yaparlardı.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: Menat, Huzeyl ve Huzaalılara ait Mekk'e ile Medine arasında bulunan bir putun adıdır. Sonundaki "he" müenneslik bildirmek içindir. Te ile üzerinde vakıf yapılır, bu da bir söyleyiştir. Buna nisbet: "(مَنْوِي)" şeklinde yapılır. Abdu Menat b. Ud b. Tabiha ile Zeydu Menat b. Temim b. Murr (diye anılan şahıslar da vardır.) Bu isim medli de okunur, medsiz de okunur. Hevber el-Harisî dedi ki:

أَلَا هَلْ أَتَى التَّيْمَ بْنَ عَبْدِ مَنَاةٍ عَلَى الشُّنْءِ فِيمَا بَيْنَا ابْنُ تَمِيمٍ

"Acaba İbnu Temim et-Teym b. Abdi Menae'ye
Aramızdaki kin dolayısıyla gitti mi?"

"(الْأُخْرَى): **Diğer**" lafzını Araplar "**üçüncü**" hakkında kullanmazlar. Onlar lafzı bu şekilde: "İkinci"nin sıfatı olarak ancak kullanırlar. Bunu da (dil otoriteleri) farklı şekillerde izah etmişlerdir. el-Halil dedi ki: Böyle buyurması âyet sonlarına uyması içindir. Nitekim yüce Allah "(مَارِبُ أُخْرَى): *Ve ondan başka işlerimde de yararlanırım.*" (Ta-Ha, 20/18) buyruğunda da "**diğer**" anlamındaki lafzı: "(أُخْرَى): Diğerleri" diye kullanmamıştır.

el-Huseyn b. el-Fadl da şöyle demiştir: Âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır. Buyruk şöyle gibidir: "(أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى الْأُخْرَى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ)": Haber verin Lat'tan ve diğerleri Uzza'dan, bir de üçüncüleri olan Menat'tan."

Bir başka açıklamaya göre yüce Allah'ın: "**Ve diğer üçüncüleri olan Menat'tan**" diye buyurmasının sebebi şudur: Bu putun müşrikler nazarında tazim edilmesi sırası, Lat ile Uzza'dan sonra geliyordu. Buna göre ifade bu şekliyle anlama uygundur. Bizler İbn Hişam'dan: Menat ilk sırada gelirdi. Bundan dolayı öncelikle onu tazim ederlerdi, demiş olduğunu zikretmiş bulunuyoruz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Âyet-i kerimede ifadenin kendisine delalet ettiği bir hazf vardır. Yani sizler şu ilahlar hakkında ne dersiniz? Onların herhangi bir fayda sağladıkları ya da bir zarar verdikleri görülmüş müdür ki Allah'a ortaklıkları söz konusu olabilsin? Daha sonra yüce Allah, azarlayıcı bir üslubla şöyle buyurmaktadır:

"**Erkekler sizin, dişiler O'nun mu?**" Bu buyrukla onların: Melekler Allah'ın

kızlarıdır, putlar Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki görüşlerini reddetmektedir.

“O takdirde bu” paylaştırma **“insafsızca bir paylaştırmadır.”** Adaletten uzaktır, zalimcedir, doğru olamaz, haktan sapmıştır.

“(ضَاؤُ حَقِّهِ يَغِيْرُهُ ضَيْزًا)”: Verdiği hükümde zalimlik etti” demektir. “(ضَاؤُ حَقِّهِ يَغِيْرُهُ ضَيْزًا)”: Hakkını eksiltti, hakkını ona tam vermedi, eksiltir, vermez” denilir. -el-Ah-feş'den-. Bazen bu fiil hemzeli olarak kullanılarak: “(ضَاؤُهُ يَغِيْرُهُ ضَاؤًا)”: Hakkını eksiltti, eksiltir” denilir. Daha sonra el-Ahfeş şu beyiti zikretmektedir:

فَإِنْ تَنَا غَنَا نَتَقِصُّكَ وَإِنْ تُقِمَّ فَيَقْسُكَ مَضُورٌ وَإِنْكَ رَاغِمٌ

“Uzak dursan bizden, biz de seni(n payını) eksik veririz ve
eğer aramızda kalırsan,
Senin payın eksik verilir, burnun da yere sürtülmüş olur.”

el-Kisaî dedi ki: Bir kimse zulmettiği, haksızlık yaptığı, hakkını eksik verdiği zaman: “(ضَاؤُ يَغِيْرُهُ ضَيْزًا)” denildiği gibi, “(ضَاؤُ يَغِيْرُهُ ضَاؤًا)” da denilir. Şair şöyle demiştir:

ضَاؤُ بَنُو أَسَدٍ بِحُكْمِهِمْ إِذْ يَجْعَلُونَ الرَّأْسَ كَالذَّنْبِ

“Esedoğulları hükümleriyle zalimlik ettiler, hakkı eksik verdiler,
Çünkü onlar; başı kuyruk gibi değerlendiriyorlar.”

Yüce Allah'ın: **“İnsafsızca bir paylaştırmadır”** buyruğu haksızca ve zalimcedir, demektir. “(ضَيْزِي)”: İnsafsızca, haksızca, zalimce” lafzı (فَعْلَى) vezninde olup, -vezin itibariyle-: “(طَوْبَى)”: Tuba” ile: “(حُبْلَى)”: Gebe” kelimeleri gibidir. “Dat” harfini esreli okumaları ise “ye” harfi dolayısıyladır. Çünkü Arapçada sıfat olarak: (فَعْلَى) vezninde bir kelime yoktur. Bu vezin “şi'ra” ve “difla” gibi isimlere ait bir bina (bir kalıb)dır. el-Ferra da şöyle demektedir: Bazı Araplar; (ضُرْزَى) ile hemzeli olarak (ضُرْزَى) da derler.

Ebu Hatim, Ebu Zeyd'den naklettiğine göre; o Arapların bu kelimeyi hemzeli okuduklarını işitmiştir.

Başkası da şöyle demiştir: İbn Kesir de bu şekilde okumuştur. O böylelikle bu kelimeyi sıfat değil de: “(ذِكْرَى)”: Hatırlamak, öğüt vermek” gibi bir mastar olarak kabul etmiş olmaktadır. Zira sıfatlar arasında “fi'la” vezninde bir kelime olmadığı gibi, bunun aslı da “fu'la” olamaz. Zira bu kelime kalbi (harfin harekesinin değiştirilmesini) gerektiren bir husus yoktur. Bu Arapla-

rin: "(ضارئة): Ona zulmettim" ifadelerinden alınmıştır. O halde buyruk: Bu haksızca, zalimce bir paylaştırmadır, demek olur. Bunların aynı anlamda iki ayrı söyleyiş oldukları da ileri sürülmüştür. Yine bu kelimenin bu iki şeklin dışında: (ضَيِّزِي وَضَاوِي وَضَوْرِي) şeklindeki kullanımları da nakledilmiştir.

el-Müerric dedi ki: Araplar: (ضَيِّزِي) kelimesinde "dat" harfini ötreli kullanmayı hoş görmemişler ve -aslı itibariyle "vav"lı olmakla birlikte- "ye" harfinin "vav"a dönüşmesini istemediklerinden "dat" harfini kesreli okumuşlardır. Tıpkı: "(أبيض): Beyaz" lafzının çoğulunda: (بيض) demeleri gibidir. Halbuki bunun aslı: (بُوض) şeklindedir. Tıpkı: "(حُمْرٌ وَصَفْرٌ وَخَضِرٌ): Kırmızılar, sarılar yeşiller" lafızlarında olduğu gibi. Bu fiilin: (ضَارِضُوز) şeklinde kullanıldığını kabul edenlere göre de isim: (ضَوْرِي) şeklinde: "(شُورِي): Şura" gibi gelir.

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ
رَبِّهِمُ الْهُدَى ﴿٢٣﴾ أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى
﴿٢٥﴾ وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ
بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى ﴿٢٦﴾

23. Onlar ancak sizin ve atalarınızın adlandırdığı ve Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği birtakım (boş) isimlerden ibarettir. Onlar ancak zanna ve nefislerin hevasına uyarlar. Halbuki andolsun ki Rabblerinden kendilerine hidayet gelmiştir.
24. Ya insana umduğu her şey mi var?
25. Dünya da, ahiret de Allah'ındır.
26. Göklerde nice melek vardır ki, Allah'ın dileyip razı olduğu kimseye izin vermedikçe şefaati hiçbir işe yaramaz.

"Onlar ancak sizin ve" bu hususta kendilerini taklid ederek "atalarınızın adlandırdığı ve Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil" belge ya da burhan "indirmediği birtakım (boş) isimlerden ibarettir." Yani bu putlar "ancak sizin... adlandırdığınız (boş) isimlerden ibarettir." Yani siz bu putları yonttunuz ve bunlara ilah diye isim verdiniz.

“Onlar ancak zanna” buyruğu, ile hitab üslubundan haber verme üslubuna dönülmektedir. Yani bunlar ancak zanna **“ve nefislerin hevasına”** nefislerin meylettiği şeylere **“uyarlar.”**

“Uyarlar” anlamındaki lafız genel olarak; (يُنْذِرُونَ) diye “ye” ile okunmuştur. Ancak İsa b. Ömer, Eyyub, İbn es-Semeyka “te” ile muhatab kipi olarak; (تَنْذِرُونَ): Uyarıyorsunuz” diye okumuşlardır. İbn Mesud ve İbn Abbas’ın da kıraati budur.

“Halbuki andolsun ki Rabblerinden kendilerine hidayet” Rasûlû vasıtasıyla bunların ilah olmadıklarına dair açıklama **“gelmiştir.”**

“Ya insana umduğu” yani canının çektiği **“her şey mi var?”** Onun için böyle bir şey sözkonusu değildir, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre: **“Ya insana”** erkek evlatlardan **“umduğu her şey mi var?”** Aralarında kız çocuğu olmaksızın bütün çocuklarının erkek olmasını mı ümit eder?

Bir diğer açıklamaya göre; **“ya insana”** cezalandırılması sözkonusu olmaksızın **“umduğu her şey mi var?”** Durum böyle değildir, demektir.

Bir diğer açıklama: **“Ya insana”** peygamberliğin yalnızca kendisine verilerek başkasının ondan herhangi bir pay sahibi olmaması şeklinde; **“umduğu her şey mi var?”**

Bir diğer açıklama: **“Ya insana”** putların şefaateceği şeklinde **“umduğu her şey mi var?”**

Ayet en-Nadr b. el-Haris hakkında inmiştir. el-Velid b. el-Muğire hakkında indiği söylendiği gibi, sair kâfirler hakkında indiği de söylenmiştir.

“Dünya da, ahiret de Allah’ındır.” Dilediğine verir, dilediğine vermez. Herhangi bir kimsenin temenni ettiği şeyleri değil.

“Göklerde nice melek vardır ki Allah’ın dileyip razı olduğu kimseye izin vermedikçe şefaati hiçbir işe yaramaz” buyruğu, yüce Allah’ın meleklerle ve putlara tapıp bunun kendisini Allah’a yakınlaştıracığını iddia eden kimselere bir azarıdır. Yüce Allah bununla, çokça ibadetlerine Allah nezdindeki üstün değerlerine rağmen, meleklerin dahi Allah’ın kendisine şefaate edilmesine izin verdiği kimseler dışında, hiçbir kimseye şefaate edemeyeceklerini bildirmektedir.

el-Ahfeş dedi ki: **“Melek”** (burada) tekil olmakla birlikte, anlamı çoğuldur. Bu yönüyle yüce Allah’ın: **“O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı.”** (el-Hakka, 69/47) buyruğunu andırmaktadır.

Bir diğer görüşe göre burada yüce Allah’ın sadece “bir tek melek”i sözkonusu etmesinin sebebi: (كَمْ): Nice” lafzının çoğula delalet etmesidir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى ﴿٢٧﴾
 وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ
 الْحَقِّ شَيْئًا ﴿٢٨﴾ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ
 الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ
 سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى ﴿٣٠﴾

27. Şüphe yok ki ahirete iman etmeyenler, meleklerle elbette dişi adı takarlar.

28. Halbuki onların buna dair bilgileri yoktur. Onlar ancak zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz hak adına hiçbir şey ifade etmez.

29. O halde, Zikrimize sırtını dönen ve dünya hayatından başkasını istemeyen kimselerden sen de yüz çevir.

30. Onların ilimde varabildikleri son nokta işte budur. Şüphesiz Rabbin, yolundan sapanı da en iyi bilendir, hidayet bulanı da en iyi bilen O'dur.

“Şüphe yok ki ahirete iman etmeyenler” bunlar: Melekler Allah'ın kızlarıdır, putlar Allah'ın kızlarıdır, diyen kâfirlerdir. “**Meleklerle elbette dişi adı takarlar.**” Dişilere verdikleri isimler gibi, bunlara da isim verirler. Yani meleklerin dişi ve Allah'ın kızları olduklarına inanırlar.

“**Halbuki onların buna dair bilgileri yoktur.**” Onlar yüce Allah'ın melekleri yaratışına tanık olmadılar. Bu söyledikleri sözleri Allah Rasûlünden de duymadılar, herhangi bir kitapta da böyle bir şey görmediler.

“**Onlar**” meleklerin dişi oldukları hususunda “**ancak zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz hak adına hiçbir şey ifade etmez.**”

“**O halde Zikrimize**” Kur'ân'a ve imana “**sırtını dönen ve dünya hayatından başkasını istemeyen kimselerden**” en-Nadr hakkında indiği söylen- diği gibi, el-Velid hakkında indiği de söylenmiştir. “**Sen de yüz çevir.**” Bu buyruk, (cihadı emreden) kılıç âyetiyle nesholmuştur.

“**Onların ilimde varabildikleri son nokta işte budur.**” Yani onlar ancak dünyalarının işini görebilirler, fakat dinlerinin işleri hususunda cahildirler. el-Ferra dedi ki: Bu buyruk, onları küçültmekte ve onlarla alay etmektedir. Yani onların akılları ve bilgilerinin vardı- ğı son nokta bu kadardır, dünyayı ahi-

rete tercih etmişlerdir. Onlar melekleri ve putları Allah'ın kızları kabul ettirer diye böyle denilmiştir.

“Şüphesiz Rabbin yolundan sapanı” dininden uzaklaşanı **“da en iyi bilendir, hidayet bulanı da en iyi bilen O'dur.”** Bundan ötürü de herbirisine amellerine göre karşılık verecektir.

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِيْنَ اَسَآءُوْا بِمَا عَمِلُوْا
وَيَجْزِيَ الَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾ الَّذِيْنَ يَجْتَنِبُوْنَ كِبَآئِرَ الْاِثْمِ
وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ ۗ اِنَّ رَبَّكَ وَّاسِعُ الْمَغْفِرَةِ ۗ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذَا
اَنْشَاَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجْنَّةٌ فِى بُطُوْنِ اُمَّهَاتِكُمْ ۗ فَلَا تُزَكُّوْا
اَنْفُسَكُمْ ۗ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ اَتَّقٰى ﴿٣٢﴾

31. Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. (Bu) kötülük edenleri yaptıkları karşılığında cezalandırması, güzel amelde bulunanları da daha güzeli ile mükafatlandırması içindir.
32. O kimseler ki, küçük kusurlardan başka günahların büyüklerinden ve hayasızlıklardan uzak dururlar. Gerçekten Rabbin mağfireti geniş olandır. O, sizi yerden yarattığı zaman ve analarınızın karnında ceninler halinde iken sizi en iyi bilendir. Artık kendinizi temize çıkarmayın. O, kimin takvalı davrandığını en iyi bilendir.

“Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. (Bu) kötülük edenleri yaptıkları karşılığında cezalandırması, güzel amelde bulunanları da daha güzeli ile mükafatlandırması içindir” buyruğunda yer alan **“(لِيَجْزِيَ)”:** Cezalandırması... içindir” buyruğunda **“için”** anlamını veren **“lam”**, yüce Allah'ın: **“Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır”** buyruğunun delalet ettiği anlam ile alakalıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: O bunlara malik olandır. Dilediğine hidayet verir, dilediğini de saptırır. Bu da iyilik yapanı iyiliğinin karşılığında mükafatlandırması, kötülük yapana da kötülüğü ile karşılık vermesi içindir.

Bir diğer görüşe göre: **“göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır”**

buyruğu ifade arasında gelmiş bir itiraz (ara cümlesi)dir. Anlamı şudur: Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanı da en iyi bilendir, hidayet bulanı da en iyi bilendir... cezalandırması... mükafatlandırması için (bu böyledir).

Bir başka görüşe göre buradaki “lam” akibet “lam”ıdır. Yani göklerde ne varsa, yerde ne varsa Allah’ındır. Yani yaratılmışların işinin akibeti onlar arasında kimilerinin iyilik yapan, kimilerinin de kötülük yapan kimseler olmalarıdır. Kötülük yapanlara kötülük vardır ki, o da cehennemdir, iyilik yapanlara iyilik vardır, o da cennettir.

* * *

“O kimseler ki, küçük kusurlardan başka günahların büyüklerinden ve hayasızlıklardan uzak dururlar.” buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- İyilik Yapanlar ve Günahkarlık:

Yüce Allah’ın: **“O kimseler ki günahların büyüklerinden ve hayasızlıklardan uzak dururlar”** buyruğu güzel amelde bulunanların sıfatıdır. Yani onlar büyük günahı -ki o da şirktir- işlemezler. Çünkü şirk günahların en büyüğüdür.

el-A’mes, Yahya b. Vessab, Hamza ve el-Kisaî: “(كَبِيرٌ): Büyük...ler” lafzını tekil olarak: (كَبِيرٌ) diye okumuşlardır. İbn Abbas da bunu şirk diye tefsir etmiştir.

“Hayasızlıklar: el-fevahiş” de zina demektir. Mukatil dedi ki: **“Büyük günahlar”** (ilgili naslarda sözkonusu edildiği takdirde) sonu cehennem ile biteceği belirtilen herbir günahdır. **“Hayasızlıklar”** ise haddin sözkonusu olduğu herbir günahdır. Bu hususa dair açıklamalar daha önce en-Nisa Sûresi’nde (4/31. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Daha sonra yüce Allah münakatı bir istisna yapmaktadır ki, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- “Küçük Kusurlar (el-Lemem)”

“...Küçük kusurlardan başka” buyruğunda sözkonusu edilen, yüce Allah’ın günahı koruduğu ve muhafaza ettiği kişiler dışında, kimsenin işlemekten uzak kalamadığı küçük günahlardır. Bunun anlamı hususunda farklı görüşler vardır.

Ebu Hureyre, İbn Abbas ve eş-Şa’bî: **“el-Lemem:** küçük günahlar” zina dı-

şında ondan küçük olan bütün günahlardır, demişlerdir.

Mukatil b. Süleyman'ın naklettiğine göre bu âyet Nebhan et-Temmar diye bilinen bir adam hakkında inmiştir. Bu adamın hurma sattığı bir dükkanı varmış. Bir kadın gelip ondan hurma almak istemiş. Ona: Dükkanın iç tarafında bundan daha güzel hurma vardır, demiş. Kadın içeri girince adam ondan murad almak istemiş, fakat kabul etmeyip gitmiş. Nebhan da pişman olarak Rasûlullah (sav)'a gidip, ey Allah'ın Rasûlü demiş. Bir erkeğin yaptığı ne kadar iş varsa ben de -cima dışında- yaptım. Peygamber: "Belki de bu kadının kocası gazaya çıkmış bir gazidir." demiş bu âyet bunun üzerine inmiştir. Hud Sûresi'nin sonlarında da (11/114. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Mesud, Ebu Said el-Hudrî, Huzeyfe ve Mesruk da böyle demişlerdir: Lemem (küçük günahlar, küçük kusurlar) ilişki kurmaktan daha aşağı mertebede olan öpmek, çimdiklemek, bakmak ve birlikte yatağa uzanmak gibi şeylerdir.

Mesruk, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Gözlerin zinası bakmak, ellerin zinası tutmak, ayakların zinası yürümektir. Bunu doğrulayan yahut yalanlayan ise fercdir. Eğer bu gerçekleşirse zina olur, bu gerçekleşmezse bunlar lemem (küçük günahlar, kusurlar) olur.

Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerinde İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmektedir: Ben küçük kusurlara (lememe) Ebu Hureyre'nin söylediğinden daha çok benzeyen bir şey görmedim. Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah Ademoğlu hakkında zinadan payını da yazmıştır. Bunu mutlaka yapacaktır. O bakımdan gözlerin zinası bakmak, dilin zinası konuşmak, nefsin zinası temenni etmesi ve arzulamasıdır. Ferc ise bunu doğrular yahut yalanlar."⁽¹⁾

Yani büyük hayasızlık ve dünyada haddi, ahirette cezayı gerektiren tam zina, ferc ile yapılandır. Diğer durumların ise gûnahtan belirli bir payı vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Salih'in, Ebu Hureyre'den rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ademoğlu hakkında zinadan payı yazılmıştır. Onu gerçekleştirmesi kaçınılmaz bir şeydir. Gözlerin zinası bakmak, kulakların zinası dinlemek, dilin zinası konuşmak, elin zinası dokunmak, ayağın zinası adımlar atmaktır. Kalb arzular ve temenni eder, ferc ise bunu tasdik eder ve yalanlar." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁽²⁾

es-Sa'lebî Tavus'un İbn Abbas'tan naklettiği hadisi zikretmektedir. Bu ri-

(1) *Buhari*, V, 2304, VI, 2438; *Müslim*, IV, 2046; *Ebu Davud*, II, 246; *Müsned*, II, 276.

(2) *Müslim*, IV, 2047.

vayette kulağı, eli ve ayağı sözkonusu etmekle birlikte, gözler ve ellerden söz ettikten sonra da: "Dudakların zinası da öpmektir" fazlalığını ilave etmiştir.

Bu bir görüş.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Bu âyetteki lemem (küçük kusurlar)den kasıt kişinin bir günahı işledikten sonra ondan tevbe etmesidir. (İbn Abbas devamla) dedi ki: Sen Peygamber (sav)'ın (zaman zaman):

إِنْ يَغْفِرَ اللَّهُ يَغْفِرْ جَمًّا وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلْمَا

"Toptan mağfiret eder, Allah mağfiret ederse

Günah işlemeye kalkışmamış hangi kulun vardır ki."

Deyip durduğunu hiç duymamış mısın? Bunu Amr b. Dinar, Ata'dan, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.⁽¹⁾

en-Nehhas dedi ki: Bu, bu hususta yapılmış en sahih açıklama ve sene-di itibariyle en üstün olandır.

Şu'be, Mansur'dan, o Mücahid'den, o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: "**Küçük kusurlardan başka**" buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu kulun bir günahı işlemesi, sonra da onu tekrar etmemesidir. Şair şöyle demiştir:

إِنْ تَغْفِرِ اللَّهُ تَغْفِرْ جَمًّا وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلْمَا

"Allah'ım mağfiret edersen, bütün günahları mağfiret buyurursun,
Var mı günah işlemeye kalkışmadık bir kulun?"

Mücahid ve el-Hasen de böyle demişlerdir: Bu, günahı işleyip, tekrar o günaha dönmeyen kişidir. Buna yakın bir rivayet ez-Zührî'den nakledilmiştir. O şöyle der: el-Lemem (küçük kusurlar ve günahlar) kişinin zina etmesi, sonra da tevbe edip ona bir daha dönmemesidir. Hırsızlık yapması yahut içki içmesi sonra da tevbe edip, bir daha ona dönmemesidir. Bu tevilin delili yüce Allah'ın: "*Ve onlar çirkin bir günah işledikleri yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için bağışlanma dileyenlerdir.*" (Al-i İmran, 3/135) diye buyurduktan sonra: "*İşte bunların mükafatı Rabblerinden bir mağfiret...dir.*" (Al-i İmran, 3/136) diye buyurarak onlara mağfirette bulunacağı teminatını vermektedir. Nitekim (burada da)

(1) Hakim, *Müstedrek*, I, 121, 122, II, 510, IV, 274; Tirmizi, V, 396; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 392, 393.

el-lemem (küçük kusurlar) söz konusu ettikten sonra: **“Gerçekten Rabbin mağfireti geniş olandır”** diye buyurmaktadır. Bu açıklamaya göre ise **“küçük kusurlardan başka”** anlamındaki istisna muttasıl bir istisnadır.

Abdullah b. Amr b. el-As dedi ki: Küçük kusurlar şirkten aşağı günahlardır. Küçük kusurların iki had arasında işlenen günahlar olduğu söylenmiştir. Yani dünyada haddi gerektirmeyen, ahirette de azab görüleceği tehdidi bulunmayan küçük günahları beş vakit namaz örter (onlara keffaret olur). Bu açıklamayı İbn Zeyd, İkrime, ed-Dahhak ve Katade yapmıştır. el-Avfi ve el-Hakem b. Uteybe de İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

el-Kelbî dedi ki: **el-Lemem** (küçük günahlar ve kusurlar) iki türdür. Yüce Allah'ın dünyada kendisi dolayısıyla herhangi bir haddi, ahirette de herhangi bir azabı söz konusu etmediği herbir günahdır. İşte bu gibi günahları, büyük günahlar ve hayasızlıklar seviyesine ulaşmadıkları sürece, beş vakit namaz affettirir (keffaret olur). Diğer çeşidi ise büyük günah olup, insanın ardı arkasına işlediği, sonra da ondan tevbe ettiği günahdır.

Yine İbn Abbas'tan, Ebu Hureyre ve Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayete göre bu, cahiliye döneminde geçmiş olan günahlardır. Yüce Allah bundan dolayı onları sorumlu tutmayacaktır. Çünkü müşrikler müslümanlara: Siz dün bizimle birlikte amellerde bulunuyordunuz, demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Zeyd b. Eslem ve onun oğlu da böyle demişlerdir. Bu (açıklama bu yönüyle) yüce Allah'ın: *“... Ve iki kızkardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı). Ancak (cahiliye devrinde) geçmiş olan müstesna.”* (en-Nisa, 4/23) buyruğuna benzemektedir.

Şöyle de denilmiştir: Küçük kusurlar (kişinin) adeti olmadığı üzere bir günah işlemesidir. Bu açıklamayı Neftaveyh yapmıştır. O şöyle der: Araplarda: *“(ما يأتينا إلا بئاماً)”:* Bu adam ancak bize zaman zaman gelir” derler. (Naftaveyh devamla) dedi ki: Halbuki bu kimse (önceden) bu işi yapmaz ve yapmaya kalkışmazdı. Çünkü Araplar insanın bir işi kararlaştırıp, yapmadığı halde değil de ancak yapması halinde *“(ألم بنا) ”* derler.

es-Sıhah'ta da şöyle denilmektedir: *“(ألم الرجل) ”* Adam küçük günah işledi” tabiri “el-lemem”den gelmektedir. Bu da, küçük günahlar demektir. Masiyet-i fiilen yapmaksızın ona yaklaşmak demek olduğu da söylenir. el-Cevherî'den başkaları da şu beyiti zikretmektedir:

بَزِيْبِ الْعِمْ قَبْلَ أَنْ يَرْحَلَ الرُّكْبُ وَقُلْ إِنْ تَمَلَّيْنَا فَمَا مَلِكُ الْقَلْبِ

“Kervan yola koyulmadan yakınlaş Zeyneb'e

Ve de ki ona: Sen bizden usanmış olsan dahi senden usanmadı kalbimiz.”

Ata b. Ebi Rebah dedi ki: el-Lemem, nefsin zaman zaman yaptığı, adet edindiği şeylerdir. Said b. el-Müseyyeb: O kalpten (hatırdan) geçen şeylerdir. Muhammed b. el-Hanefiyye: Hayır ya da şer olsun, içinden yapmayı geçirdiğin her bir şey lememdir, demiştir. Bu açıklamanın delili de Peygamber (sav)'ın şu hadisidir: “(إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَمًا وَلِلْمَلِكِ لَمَمًا)”: Şüphesiz ki şeytanın da, insanın hatırına getirdiği (ve yapmayı telkin ettiği) şeyler vardır, meleğin de insanın hatırına getirdiği (ve yapmayı telkin ettiği) şeyler vardır...”⁽¹⁾ Daha önce bu hadis el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: “*Şeytan sizi fakirlik ile korkutur.*” (el-Bakara, 2/268) buyruğunu açıklarken (ikinci başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu İshak ez-Zeccac dedi ki: “el-Lemem”in asıl anlamı, insanın zaman zaman yaptığı şeyleri işlemesi, fakat bu hususta derinleştirmeyip onun üzerinde ısrar etmemesi demektir. Mesela, bir kimseyi ziyaret edip yanından ayrıldığımızı ifade etmek üzere “(الَمَمْتُ بِهِ)”: Onu ziyaret edip, yanından ayrıldım” denilir. Yine: “(مَا فَعَلْتُهُ إِلَّا لَمَمًا وَالْمَامَا)”: Onu ancak zaman zaman işledim” demektir. “(إِنَّمَا زيارَتُكَ إِيَّامًا)”: Senin ziyaretin sadece zaman zaman oluyor” demektir. “(إِيَّامًا الْخِيَالِ)”: Zaman zaman hatıra gelmek, hayale gelmek” tabiri de buradan gelmektedir. el-A'sa da şöyle demiştir:

أَلَمْ خَيَالٌ مِنْ قُتَيْلَةٍ بَعْدَ مَا وَفَى خَبْلُهَا مِنْ خَيْلِنَا فَتَصَرُّمًا

“Neden sonra gelip geçti Kuteyle'nin hayali,

Halbuki onun ile aramızdaki bağlar gevşemiş, hatta paramparça olmuş iken.”

Âyet-i kerimedeki: “(وَالَا)”: ...başka” lafzının “vav: Ve” anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak el-Ferra bunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Buyruğun anlamı: Küçük günahlardan başka... demektir.

el-Lemem'in, aniden (kasti olmayan) görüş olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Bu anlamda olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ta baştan beri affedilmiş bir şeydir, bundan dolayı sorgulanmak söz konusu değildir. Çünkü ani bakış, kasıtsız ve bu konuda bir irade ve tercih olmaksızın gerçekleşir. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nur Sûresi'nde (24/31. âyet, 1 ve 2. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

“el-Lemem” aynı zamanda bir parça delilik demektir. “(رَجُلٌ مَلُومٌ)”: Bir parça deli adam” demektir. Yine: “(أَصَابَتْ فَلَانًا لَمَمًا مِنَ الْجِنِّ)”: Filan kişiye bir miktar cin çarpmış” denilir. Şair de şöyle demiştir:

(1) İbn Hibban, *Sahih*, III, 278; Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 305.

فَإِذَا وَذِّكَ بِمَا تُكَيِّنُ لَهُ لَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلِمَةً حَالِمٍ بِخَيَالٍ

“Bir de ne göreyim ki ey Kübeyşe! O

Ancak bir hayal gören kimsenin azıcık hayali gibi idi.”

3- Allah'ın Geniş Mağfireti:

“Gerçekten Rabbin” günahından tevbe edip mağfiret dileyen kimselere, **“mağfireti geniş olandır.”**

Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Ebu Meysere Amr b. Şerahbil -ki İbn Mesud'un öğrencilerinin en değerlilerinden idi- şöyle demiştir: Rüyada kendimi cennete girmişim gördüm. Kurulmuş çadırlar gördüm. Bunlar kimindir? diye sordum. Zülkela' ve Havşeb'indir dediler. Bunlar ise biri diğerini öldürmüş kimselerdendi. Peki bu nasıl olur? dedim. İkisi de Allah'ın huzuruna vardıklarında Allah'ın mağfiretinin geniş olduğunu gördüler, dediler. Ebu Halid dedi ki: Bana ulaştığına göre Zülkela' onikibin kızı azad etmişti. (Diri diri gömülmeğe kurtarmıştı.)

“O sizi yerden yarattığı zaman” kendinizden daha iyi olmak üzere **“sizi en iyi bilendir.”** Yerden yaratmaktan kasıt, babanız Adem'in çamurdan yaratılmasıdır. İfade çoğul olarak kullanılmıştır. et-Tirmizi Ebu Abdullah şöyle demiştir: Ancak durum bize göre böyle değildir. Çünkü yaratmak yerden alınmış olan toprak üzerinde gerçekleşmiştir. Biz hepimiz o toprak ve o çamur içinde bulunuyorduk. Daha sonra bu çamurdan çıkan sular sulblere değişik şekilleri ile zerrecikler halindeki nefislerle birlikte karıştı. Sonra bunları değişik şekilleriyle sulblerden çıkardı. Kimisi parıldayan inci gibidir, kimisi diğerinden daha nurludur, kimisi kömür gibi simsiyahtır, kimisi diğerinden daha siyahtır. O bakımdan inşa (yaratmak) hem bizim hakkımızda, hem onun (Adem hakkında) söz konusu olmuştur. Bize İsa b. Hammad el-Askalani anlattı, dedi ki: Bize Bişr b. Bekr anlattı, dedi ki: Bize el-Evzaî anlattı, dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Bana öncekiler de, sonrakiler de bu gece hücremin önünde gösterildi.” Birisi: Ey Allah'ın Rasûlü geçmişteki yaratılmışlarda mı? diye sordu, şöyle buyurdu: “Evet, bana Adem ve ondan sonrakiler gösterildi. Ondan önce kimse yaratılmış mıydı?” Yine: Erkeklerin sulblerinde ve annelerin karınlarında olanlar da mı? diye sordular. Şöyle buyurdu: “Evet, bunlar çamur içerisinde müşahhas hale getirildiler. Ben de Adem'e bütün isimlerin öğretildiği gibi onları tanıdım.”

Derim ki: Daha önce el-En'am Sûresi'nin baş taraflarında (6/2. âyetin tefsirinde) her insanın defnedileceği yerin çamurundan yaratılmış olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Ve analarınızın karnında ceninler halinde iken” buyruğundaki: “(أَجْنَةً): **Ceninler**” lafzı “cenin”in çoğuludur. Anne karnında kaldığı sürece bebeğe verilen isim budur. Cenin denilmesinin sebebi, gizli ve saklı olmasından dolayıdır. Amr b. Külsum dedi ki:

هَجَانِ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَيْنَا

“Hiçbir cenin barındırmamış beyaz renkli asil develer.”

Mekhul dedi ki: Biz annelerimizin karnında cenin halinde idik. Bizden düşenler düştü, biz de geriye kalanlar arasında kaldık. Sonra süt emen bebekler olduk. Kimimiz öldü, biz ise hayatta kalanlar arasında bulunduk. Sonra genç delikanlılar olduk, kimimiz öldü. Bizler geriye kalanlar arasında olduk. Sonra gençlik yaşına vardık, kimimiz öldü, biz de kalanlar arasında olduk. Sonra -babasız kalasica- yaşlandık, artık bundan sonra neyi bekliyoruz?

İbn Lehiya, el-Haris b. Yezid'den, o Sabit b. el-Haris el-Ensari'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yahudiler küçük bir çocukları öldüğünde: O siddîktir, derlerdi. Bu husus Peygamber (sav)'a ulaşınca şöyle buyurdu: “Yahudiler yalan söylüyor. Allah'ın annesinin karnında yaratmış olduğu her bir can mutlaka ya bedbahttır, yahut bahtiyardır.” Bunun üzerine yüce Allah şu: **“O sizi yerden yarattığı zaman... sizi en iyi bilendir”** âyetini sonuna kadar indirdi.⁽¹⁾

Buna benzer bir rivayet de Aişe (r.anha)'dan: “Yahudiler... idi” diye gelmiş bulunmaktadır.

“Artık kendinizi temize çıkarmayın.” Kendinizi övmeyin, kendinizden övgüyle söz etmeyin. Böylesi riyakarlıktan daha bir uzak tutar, Allah'ın önünde huşu'a (tevazu ile boyun eğmeye) daha bir yakın tutumdur.

“O kimin takvalı olduğunu en iyi bilendir.” Kimin ihlasla amelde bulunup Allah'ın cezasından korkup sakındığını en iyi bilendir. Bu açıklama el-Hasen ve başkasından nakledilmiştir.

el-Hasen dedi ki: Şanı yüce Allah, her bir kişinin ne şekilde amelde bulunacağını, neler yapacağını ve sonunda nereye ulaşacağını bilendir. en-Nisa Sûresi'nde yüce Allah'ın: **“O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın?”** (en-Nisa, 4/49) buyruğunu açıklarken, bu âyetin anlamına dair açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır, oraya bakınız.

İbn Abbas dedi ki: Ben bu ümmet arasında Rasûlullah (sav)'ın dışında hiçbir kimseyi temize çıkarmıyorum. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Taberani, *Tefsir*, II, 81.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى ﴿٢٢﴾ وَأَعْطَى قَلِيلًا ﴿٢٣﴾ وَأَكْذَى ﴿٢٤﴾ أَعِنْدَهُ عِلْمُ
الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ﴿٢٥﴾

33. Şimdi gördün mü yüz çevireni?

34. Ve az bir şey verip sımsıkı tutanı?

35. Gayb ilmi yanındadır da, artık o mu görüyor?

Yüce Allah, putlara ibadet etmek hususunda müşriklerin bilgisizliklerini açıkladıktan sonra “**şimdi gördün mü yüz çevireni ve az bir şey verip, sımsıkı tutanı...**” âyetleri ile onlardan belirli bir kimseyi yaptığı kötü işleri ile birlikte sözkonusu etmektedir.

Mücahid, İbn Zeyd ve Mukatil şöyle demişlerdir: Bu âyetler el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. Önceleri Rasûlullah (sav)’a uyarak dinine girmiş, fakat müşriklerden birisi onu ayıplayarak şöyle demişti: Sen ne diye büyüklerimiz dinini terkedip, onların sapık olduklarını söylemeye, cehenneme gideceklerini iddia etmeye koyuldun? Allah’ın azabından korktum, dedi. Bunun üzerine o şahıs ona: Eğer malından kendisine bir şeyler verecek ve şirkine geri dönecek olursa, onun yerine Allah’ın azabını üstleneceği taahhüdünde bulundu. el-Velid’e bu şekilde sitemde bulunan şahıs, ona taahhüd ettiği malın bir bölümünü verdi, daha sonra cimrilik ederek geri kalanını vermedi. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Mukatil dedi ki: el-Velid önce Kur’ân’ı övdü, sonra bu işten vazgeçince yüce Allah’ın: “**Ve az bir şey verip sımsıkı tutanı**” buyruğu indi. Diliyle hayır adına az bir şeyler verdikten sonra bundan vazgeçerek bir daha böyle bir şey yapmayanı (gördün mü), demektir. Yine ondan gelen rivayete göre o, Rasûlullah (sav)’a iman ettiğini söyledikten sonra yüz çevirmiştir. Bunun üzerine: “**Şimdi gördün mü yüz çevireni**” âyeti inmiştir.

İbn Abbas, es-Süddî, el-Kelbî ve el-Müseyyeb b. Şerik de şöyle demişlerdir: Buyruk Osman b. Affan (r.a) hakkında inmiştir. O sadakalar verir, hayır yollarında malını harcardı. Süt kardeşi Abdullah b. Ebi Serh ona: Senin bu yaptığın nedir? Bu gidişle fazla zaman geçmeden hiçbir şeyin kalmayacak, dedi. Bunun üzerine Osman (r.a) şöyle cevap verdi: Benim küçük büyük günahlarım var. Ben bu yaptığım ile yüce Allah’ın rızasını istiyor, beni affedeceğini ümit ediyorum. Bu sefer Abdullah ona şöyle dedi: Sen bana yükü ile birlikte dişi deveni ver, buna karşılık ben de senin günahlarını yükleneyim. Bunun üzerine Osman (r.a) ona istediğini verdi ve bu taahhüdüne karşılık da

ona şahit tuttu. Diğer taraftan daha önce vermiş olduğu sadakaların bir bölümünü vermez oldu. Bunun üzerine yüce Allah: **“Şimdi gördün mü yüz çevireni ve az bir şey verip sımsıkı tutanı”** buyruğunu indirdi. Osman da bunun üzerine eskisinden daha iyi ve daha güzel bir şekilde infaka koyuldu. Bunu el-Vahidî ve es-Salebî zikretmişlerdir.

Yine es-Süddî şöyle demektedir: Âyet Sehmlî el-As b. Vail hakkında inmiştir. O Peygamber (sav)’ın söylediklerini uygun buluyordu.

Muhammed b. Ka’b el-Kurazî dedi ki: Âyet Ebu Cehil b. Hişam hakkında inmiştir. O şöyle demişti: Allah’a yemin ederim, Muhammed ancak üstün ahlaki değerlerin yerine getirilmesini emrediyor. İşte yüce Allah’ın: **“Ve az bir şey verip, sımsıkı tutanı”** buyruğu buna işaret etmektedir.

ed-Dahhak dedi ki: Burada sözü edilen kişi en-Nadr b. el-Haris’tir. O dininden dönmesi üzerine muhacirlerden bir fakire beş deve vermiş ve dininden dönmesinin günahını yükleneceğini taahhüd etmişti.

“(أَكْذَى): **Sımsıkı tutan**” lafzı; (الْكُذْبَةُ) mastarından gelmektedir. Bir kuyu kazdıktan sonra kazmasına devam etmeye imkan vermeyen bir taşa ulaşan kimse hakkında: (قَدْ أَكْذَى) denilir. Araplar daha sonraları bunu, veren ve verdiğini tamamlamayan kimse ile bir şey isteyip onu sonuna kadar elde edemeyen kimse, hakkında kullanmış oldular. el-Hutaya da şöyle demiştir:

فَاعْطَى قَلِيلًا ثُمَّ أَكْذَى عَطَاءَهُ وَمَنْ يَبْذُلِ الْمَعْرُوفَ فِي النَّاسِ يُحْمَدِ

“Az bir şeyler verdi, sonra verdiğini tuttu (vazgeçti)

İnsanlar arasında iyiliği karşılıksız yayan kimse öğülür.”

el-Kisaî ve başkaları da şöyle demişlerdir: “(أَكْذَى الْحَافِرُ وَأَجْبَلُ): Kazan kimse sert bir taşa vardı, yahut bir dağa ulaştı.” Bundan dolayı da kazmasına imkan kalmadı demektir. “(حَفَرَ فَأَكْذَى): Kazıp da sert bir yere ulaştı” demektir. Kazmaktan dolayı parmakları bitkin düşen kimsenin bu halini anlatmak için: (كَدِيتُ أَصَابِعَهُ) denilir. “(كَدِيتُ يَدَهُ): Eli hiçbir şey yapamayacak kadar bitkin düştü” demektir. “(أَكْذَى النَّبْتُ): Bitkinin verimi azaldı” demektir.

“(كَدَّتِ الْأَرْضُ تَكْذُؤُ كَذُؤًا وَكُذُؤًا) Yerin mahsulünü vermesi gecikti” demek olup, ism-i faili (كَادِيَةٌ) diye gelir. Bu açıklamalar İbn Zeyd’den nakledilmiştir. “(أَكْذَيْتُ الرَّجُلَ): Ben adamı o şeyden geri çevirdim” demektir. “(أَكْذَى الرَّجُلُ): O adamın hayrı azaldı” anlamındadır.

Yüce Allah’ın: **“Ve az bir şey verip, sımsıkı tutanı”** buyruğu, o verdiği az şeyin de sonunu getireni, anlamındadır.

“Gayb ilmi yanındadır da artık o mu görüyor?” Yani şu sımsıkı tutanın yanında kendisi için gayb olan azab ile ilgili hususların bilgisi mi var? **“Artık o mu görüyor?”** Ahiret ile ilgili kendisine gayb olan hususları ve kendisinin de başına gelecekleri biliyor da mı başkasının azabını yüklenmek taahhüdünde bulunuyor? Cahillik ve ahmaklığın ancak bu kadarı olur.

Buradaki: “الرؤية): Görmek” iki mef’ule taaddi (fiili geçişli kılan) eden “görmek” fiilidir ve burada her iki meful de hazfedilmiştir.

Şöyle buyurulmuş gibidir: “فهو يرى الغيب مثل الشهادة): Artık o tıpkı hazır olup gözle görüleni gördüğü gibi, gaybı da mı görüyor?” demektir.

أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾
 إِلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾
 وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءُ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾ وَأَنْ
 إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ ﴿٤٢﴾

36, 37. Yoksa ona: Musa’nın ve ahdine bağlı İbrahim’in sahifelerinde olan haber verilmedi mi?

38. Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının (günah) yükünü yüklenmeyeceğini;

39. İnsan için kendi çalıştığında başkasının olmadığını;

40. Çalıştığının muhakkak ileride görüleceğini;

41. Sonra ona yaptıklarının en mükemmel bir şekilde karşılığının verileceğini;

42. Şüphesiz ki son gidişin Rabbine olacağını...

“Yoksa ona Musa’nın” sahifelerinde **“ve ahdine bağlı İbrahim’in sahifelerinde olan haber verilmedi mi?”** Nitekim el-Ala Sûresi’nde de: *“İbrahim’in sahifeleri ile Musa’nın (sahifeleri)nde...”* (el-Ala, 87/19) diye buyrulmaktadır.

Yani hiçbir kimse diğerinin yerine sorumlu tutulmaz. Nitekim: **“Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini”** diye buyrulmaktadır. Özellikle İbrahim ile Musa’nın sahifelerinin sözkonusu edilmesinin sebebi, Nuh ile İbrahim (ikisine de selam olsun) arasındaki dönemde bir

kimsenin kardeşinin, oğlunun ve babasının işlemiş olduğu suçlar dolayısıyla sorumlu tutulması idi. Bu açıklamayı el-Huzeyl b. Şurahbil yapmıştır.

“(أَنْ لَا تَزُرْ)”: **Yüklenmeyeceğini** buyruğundaki: (أَنْ) lafzı şeddelisinden hafifletilmiş (şeddesiz hale getirilmiş)tir. “(مَا)”: Şey”den bedel olarak cer konumundadır, yahut: “(مَر)”: O” takdiri ile ref’ konumunda olabilir.

“**Ahdine bağlı**” anlamındaki lafzı Said b. Cübeyr ile Katade: (وَفَى) diye şeddesiz olarak okumuşlardır. Bu da sözünde ve amelinde doğru olan demek olur. Bu okuyuş da anlam itibariyle cemaatin okuduğu: (وَفَى) şeddeli okuyuşuna racidir. Yani o Allah’ın kendisine farz kılmış olduğu bütün hususları yerine getirmiş, onlardan herhangi bir şeyi eksik bırakmamıştı. el-Bakara Sûresi’nde yüce Allah’ın: “*Hani Rabbi İbrahim’i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti.*” (el-Bakara, 2/124) buyruğu açıklanırken (3. başlıkta) bu husus geçmiş bulunmaktadır.

“(التوفية)”: **Ahdine bağlı kalmak**” eksiksiz yerine getirmek demektir.

Ebu Bekr el-Verrak: İddia ettiği kabul ettiğini belirttiği şartın gereğini yerine getirdi, diye açıklamıştır. Çünkü yüce Allah kendisine: “Teslim ol” demesine karşılık, kendisi: “*Alemlerin Rabbine teslim oldum.*” (el-Bakara, 2/131) diye cevap vermişti. Yüce Allah, ondan iddiasının doğruluğunu ortaya koymasını isteyince malında, evladında ve canında onu sınamış ve bütün bunları eksiksiz yerine getirdiğini görmüştü. İşte yüce Allah’ın: “**Ve ahdine bağlı İbrahim’in...**” buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani o Allah’a teslim olduğunu ileri sürmüştü, sonra da bu iddiasının doğruluğunu ortaya koymuştu.

Bir diğer açıklamaya göre o, her gün günün ilk saatlerinde dört rekat ile amelini eksiksiz tamamlardı. Bunu el-Heysem, Ebu Umame’den o da Peygamber (sav)’dan diye rivayet etmiştir.

Sehl b. Sa’d es-Saidî de babasından şunu rivayet etmektedir: “Ben size yüce Allah’ın can dostu İbrahim’i “**ahdine bağlı**” diye neden adlandırdığını haber vermeyeyim mi? Buna sebep onun her sabah ve her akşam: “*Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda Allah’ın şanı ne yücedir!*” (er-Rum, 30/17) diyor olması idi.”⁽¹⁾

Ayrıca bunu Sehl b. Muaz, Enes’den, o babasından, o da Peygamber (sav)’dan diye rivayet etmiştir.⁽²⁾

“**Ahdine bağlı**” lafzının, kendisi ile birlikte gönderilen risaleti eksiksiz ola-

(1) Heysemi, *Mecmau’z-Zevaid*, X, 117; -ravileri arasında bazılarınca sika (güvenilir) kabul edilmiş zayıf kimseler bulunduğu kaydıyla-; Deylemi, *Firdevs*, I, 134.

(2) Zikredilen ravilerin doğru şekli şudur: “Sehl b. Muaz b. Enes babasından (yani: Sehl, babası Muaz b. Enes’den), o Peygamber (sav)’den...” (Taberani, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XX, 192) Muhtemelen baskıyı hazırlayanlar: “Sehl b. Muaz”dan sonra gelen “İbn Enes” ibaresindeki İbn’e tekabül eden “bē” ve “nun” harflerini sehven “an” diye okumuşlardır.

rak yerine getiren anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın: **"Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini"** buyruğunda ifade edilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: İbrahim (a.s) döneminde önce kişiyi başkasının günahı dolayısıyla sorumlu tutuyorlardı. Öldürme ve yaralamalarda bir kimsenin velisi olanı, velayeti altında bulunan kimsenin işlediği cinayetten dolayı sorumlu tutuyorlardı. O bakımdan kişi babası, oğlu, kardeşi, amcası, dayısı, amcasının oğlu, yakın akrabası, eşi, kocası ve kölesi dolayısıyla öldürülebiliyordu. İbrahim (a.s) onlara yüce Allah'tan: **"Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini"** tebliğ etti.

el-Hasen, Katade ve Said b. Cübeyr yüce Allah'ın: **"Ahdine bağlı"** buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: O emrolunduğu şeylerin gereğince amel etti ve Rabbinin kendisine gönderdiği risaleti (mesajları) tebliğ etti. Bu daha güzel bir açıklamadır, çünkü genel bir ifadedir.

Aynı şekilde Mücahid de, Allah'ın kendisine farz kıldığı hususlarda **"ahdine bağlı"** diye açıklamıştır. Ebu Malik el-Ğifari dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini"** buyruğundan itibaren **"şimdi Rabbinin nimetlerinin hangisini şüphe ile karşılırsın."** (en-Necm, 53/55) buyruğuna kadar olan bütün buyruklar, İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde yer almıştır.

"Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceği" buyruğuna dair yeterli açıklamalar daha önce el-En'am Sûresi'nin sonlarında (6/164. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmadığını" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre yüce Allah'ın: **"İman edenlerin soyları da iman ile kendilerine uyanların Biz evlatlarını da kendilerine katarız."** (et-Tur, 52/21) buyruğu neshetmiştir. Kıyamet gününde küçük çocuk babasının terazisine konulur ve yüce Allah babaları evlatlar hakkında, evlatları da babalar hakkında şefaatçi kılar. Buna da yüce Allah'ın: **"Babalarınız ve oğullarınızdan size faydaca hangisinin daha yakın olduğunu bilemezsiniz."** (en-Nisa, 4/11) buyruğu delil teşkil etmektedir.

Tevil ehlinin çoğunluğu ise: Bu âyet muhkemdir. Kimsenin ameli kimseye fayda vermez, demişler ve kimsenin bir başkasının yerine namaz kılamayacağını icma ile kabul etmişlerdir.

Malik ölenin yerine oruç tutmayı, haccetmeyi ve sadaka vermeyi caiz kabul etmemiştir. Ancak o şöyle demektedir: Eğer kişi kendisinin yerine haccedilmesini vasiyet ettikten sonra ölürse, onun yerine haccedilmesi caiz olur.

Şafiî ve başkaları ölenin yerine nafile hac yapmayı caiz kabul etmişlerdir. Aîşe (r.anha)'dan rivayet edildiğine göre o, kardeşi Abdu'r-Rahman'ın yerine itikafa girmiş ve onun adına köle azad etmiştir. Sa'd b. Ubade'nin de Peygamber (sav)'a şöyle dediği rivayet edilmiştir: Annem vefat etti, onun yerine sadaka vereyim mi? Peygamber: "Evet" diye buyurmuştur. Sa'd: Hangi sadaka daha faziletlidir? diye sormuş, Peygamber: "Su içirmek" diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Bütün bu hususlar yeterli açıklamalarıyla birlikte daha önce el-Bakara (2/285-286. âyetler, 2. başlık ve devamında), Al-i İmran (3/97. âyet, 7. başlıkta) ve el-A'raf Sûresi'nde (7/50. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah: **"İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmadığını"** diye buyurmuştur. Arap dilinde **"insan için"** anlamındaki lafzın başına gelen cer edatı olan "lam"ın anlam itibariyle mülkiyet ve gereklilik ifade etmektir. O halde insana yaptığından başka bir şey(in karşılığını vermek) gerekmez. Bir başkası onun adına sadaka verecek olursa, o kimsenin lehine herhangi bir mükafatın gerekmesi sözkonusu değildir. Yüce Allah'ın amelde bulunmaksızın küçük çocukları cennete koymak suretiyle lütufta bulunmadığı gibi. Mükafat olarak vermesi gerekmeyen bir hususu o kimseye lütfetmesi hali bundan istisna teşkil eder.

er-Rabi' b. Enes dedi ki: **"İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmadığını"** buyruğunda kastedilen kâfirdir. Mümine gelince, ona hem yaptığıının karşılığı vardır, hem de başkasının onun için yaptığıının karşılığı verilecektir.

Derim ki: Bir çok hadis bu görüşe ve mümine başkası tarafından onun için işlenen salih amelin sevabının ulaşacağına delil teşkil etmektedir. Bu tür hadislerden, onlar üzerinde dikkatle düşünecek kimseler için çok miktarda geçmiş bulunmaktadır. *Müslim*'in kitabının baş taraflarında Abdullah b. el-Mubarek'ten nakledildiği üzere sadaka hususunda görüş ayrılığı yoktur. *Sahih*'te de şöyle denilmektedir: "İnsan öldü mü ameli de kesilir. Üç şey müstesna..." Bunlar arasında: "Yahut kendisine dua eden salih bir evlat" da zikredilmektedir.⁽²⁾

Esasen bütün bunlar da yüce Allah tarafından bir lütuftur. Tıpkı amellerin kat kat mükafatlandırılmasının da O'ndan bir lütuf olması gibi. Yüce Allah müminlerin lehine tek bir iyiliği on katından yediyüz katına, bir milyon haseneye kadar mükafatlandırır. Nitekim Ebu Hureyre'ye şöyle sorulmuş: Sen Rasûlullah (sav)'ın: "Muhakkak Allah bir tek haseneye karşılık bir milyon ha-

(1) *Müsned*, VI, 7.

(2) *Müslim*, III, 1255; *Ebu Davud*, III, 117; *Müsned*, II, 372

sene mükafat verir.” dediğini duydun mu? O da: Ben onu şöyle buyururken dinledim: Muhakkak Allah bir tek haseneye karşılık iki milyon hasene mükafat verir.”⁽¹⁾

İşte bu Allah'ın bir lütfudur. Adalet ise: **“İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmamasını”** gerektirir.

Derim ki: Yüce Allah'ın: **“İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmadığı”** buyruğu özel olarak günah hakkında sözkonusu olabilir. Buna delil de Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Ebu Hureyre'nin Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğuna dair yaptığı rivayettir: “Aziz ve celil olan Allah buyurdu ki: Kulum, içinden bir iyilik yapmayı kararlaştırıp da onu işlemeyecek olursa, Ben onu onun lehine bir iyilik olarak yazarım. Şâyet onu işleyecek olursa, onu o kimsenin lehine on haseneden yediyüz katına kadar yazarım. Şâyet bir kötülük işlemeyi kararlaştırmış olduğu halde işlemeyecek olursa, o kötülüğü onun aleyhine yazmam. O kötülüğü işleyecek olursa, Ben de onu tek bir kötülük olarak yazarım.”⁽²⁾

Ebu Bekr el-Verrak dedi ki: **“Çalıştığından başkası”** niyet ettiğinden başkası demektir. Bunu da Peygamber (sav): “Kıyamet gününde insanlar niyetlerine göre diriltirler.”⁽³⁾ buyruğu açıklamaktadır.

“Çalışığının muhakkak ileride görüleceğini” buyruğu, yüce Allah kıyamet gününde yaptığığın karşılığını ona gösterecektir, demektir.

“Sonra ona yaptıklarının en mükemmel bir şekilde karşılığının verileceğini” ameline karşılık verileceğini... demektir.

el-Ahfeş dedi ki: “(جزية الجزاء): Ona karşılığını verdim” ifadesi ile (جزية بالجزاء) ifadesi aynıdır, aralarında fark yoktur. Şair şu beyitinde her iki söyleyiş şeklini bir arada kullanmış bulunmaktadır:

إِنْ أُجِزَ عِلْقَمَةُ بَنِ سَعْدٍ سَعْيِهِ لَمْ أُجْزِهِ بِبَلَاءٍ يَوْمَ وَاجِدٍ

“Ben Alkame b. Sa'd'ın yaptıklarının karşılığını verecek olsam bile,
Bir tek günde karşı karşıya kaldığı belalarının (verdiği
sınavının, yaptığı iyiliğin) karşılığını veremem.”

“Şüphesiz ki son gidişin Rabbine olacağını...” Dönüş, geri çeviriliş ve sonunda varılacak yer O'nun huzurudur. O vakit kötülükleri cezalandıracak, iyiliklerin mükafatını verecektir.

(1) Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 145.

(2) *Müslim*, I, 117; *Tirmizi*, V, 265; *Nesai*, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 344.

(3) *İbn Mace*, II, 1414; *Müsned*, II, 392.

Şöyle de açıklanmıştır: Lütuf O'ndan gelir ve nihai olarak eman O'na varır. Ubey b. Ka'b'dan dedi ki: Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **“Şüphesiz ki son gidişin Rabbine olacağını”** buyruğu hakkında: “Rab hakkında düşünmek olmaz” diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Enes'ten rivayete göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah zikredildi mi artık sen de (kötülükten) vazgeç.”⁽²⁾

Derim ki: Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da bu anlamdadır: “Şeytan sizden herhangi birisine gelir ve: Şunu şunu kim yarattı? der. Sonunda Rabbi ni kim yarattı? diye telkin eder. Artık bu noktaya geldi mi (sizden olan kimse) Allah'a sığınsın ve buna bir son versin.”⁽³⁾

Bu husus daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/200. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Şu beyitlerin şairi ne güzel söylemiş:

وَلَا تُفَكِّرْنَ فِي ذِي الْعَلَا عَزَّ وَجْهُ
وَدُونَكَ مَصْنُوعَاتِهِ فَاَعْتَبِرْ بِهَا
فَإِنَّكَ تُرَدَّى إِنْ فَعَلْتَ وَتُخَذَلُ
وَقُلْ مِثْلَ مَا قَالَ الْخَلِيلُ الْمَنْجَلُ

“O şanı yüceler yücesi hakkında sakın düşünme!

Yoksa aşağılatır ve yardımsız bırakılırsın.

İşte O'nun masnuatı... onlar hakkında ibretle düşün,

Ve o çok şerefli şanı yüce, can dostu (İbrahim)nun söylediği gibi söyle!”

وَ أَنَّهُ هُوَ أَصْحَكَ وَأَبْكَى ۖ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ۖ وَأَنَّهُ
خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ۖ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ۖ

43. Güldürenin de, ağlatanın da şüphesiz O olduğunu;

44. Öldürenin de, diriltenin de gerçekten O olduğunu;

45, 46. Döküldüğü zaman bir nutfeden erkek ve dişiden ibaret olan ikili çifti O'nun yarattığını...

“Güldürenin de, ağlatanın da şüphesiz O olduğunu” buyruğunda açıkça görülmektedir ki, araçlar ortadan kalkmakta, geriye hakikatlerin yalnız-

(1) Deylemi, *Firdevs*, IV, 410; Abdullah b. Muhammed el-Ashbani, *el-Azame*, I, 218 (Süfyan sözü olarak) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 260; -Begavi'ye etfederek-.

(2) Bu lafızla hadis olarak tespit edemedik. Ancak mana itibariyle bundan sonra merhum müfessirimizin zikredeceği hadis in muhtevası içerisinde.

(3) *Buhari*, III, 1194; *Müslim*, I, 120; *Müsned*, II, 331, V, 214, VI, 257.

ca yüce Allah'a ait olduğu gerçeği kalmaktadır. Ondan başka fail yoktur. Müslim'in *Sahih*'inde Aişe (r.anha)'dan dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki hayır. Rasûlullah asla: Ölmüş bir kimse herhangi birisinin ağlamasından dolayı azablandırılır, dememiştir ama o şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah kâfirin azabını, yakınlarının ağlaması sebebiyle daha bir artırır. Şüphesiz Allah'tır, o güldüren ve ağlatan ve esasen hiçbir yük taşıyıcı, hiçbir kimsenin yükünü yüklenmez."⁽¹⁾

Yine ondan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Peygamber (sav), ashabından gülmekte olan bir topluluğun yanından geçti, şöyle buyurdu: "Şâyet benim bildiklerimi bilseydiniz, pek az gülerdiniz, çokça ağlardınız." Bunun üzerine Cebrail Hz. Peygambere gelerek: Ey Muhammed dedi, şüphesiz Allah sana: "**Güldüren de, ağlatan da şüphesiz O'dur**" diye buyurmaktadır. Peygamber onlara geri dönerek şöyle buyurdu: "Henüz ben kırk adım atmadan Cebrail bana geldi ve şunlara git ve de ki: Şüphesiz yüce Allah: "**Güldüren de, ağlatan da O'dur**" diye buyurmaktadır, de, buyurdu.⁽²⁾ Yani gülmenin ve ağlatmanın sebeplerini O hükme bağlamıştır.

Ata b. Ebi Müslim dedi ki: Sevindiren ve kederlendiren O'dur, demektir. Çünkü sevinmek gülmeyi getirir, kederlenmek de ağlamayı getirir.

Ömer (r.a)'a soruldu: Rasûlullah (sav)'ın ashabı gülüyor muydu? O, evet. Bununla birlikte Allah'a yemin ederim, iman kalplerinde sapasağlam dağlardan da daha sağlamdı.⁽³⁾

Bu hususa dair açıklamalar daha önce en-Neml (27/18-19. âyetler, 5. başlıkta) ve et-Tevbe Sûresi'nde (9/82. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah cennetlikleri cennette güldürecek, cehennemlikleri de cehennemde ağlatacaktır.

Dünyada dilediği kimseyi sevindirmek suretiyle güldürmüş, dilediği kimseyi kederlendirmek suretiyle ağlatmıştır, diye de açıklanmıştır. ed-Dahhak dedi ki: O yeryüzünü bitkilerle güldürmüş, semayı da yağmurla ağlatmıştır. Bir açıklama da şöyledir: Ağaçları çiçeklerle güldürmüş, bulutları yağmurlarla ağlatmıştır.

Zünnun dedi ki: Müminlerin ve ariflerin kalplerini marifetinin güneşiyle güldürmüş, kâfirlerin ve isyankarların kalplerini ise O'nu inkar ve O'na isyan etmenin karanlığıyla ağlatmıştır. Sehl b. Abdullah dedi ki: Allah itaatkar-

(1) *Müslim*, II, 641; *Buhari*, I, 432; *Tirmizi*, III, 327; *Ebud Davud*, III, 194; *Nesai*, IV, 17; *Müsned*, I, 41, II, 31.

(2) Aynı manada kısmen farklı lafızlarla ve Ebu Hureyre'den: İbn Hibban, *Sahih*, I, 319, II, 73.

(3) Ma'men b. Raşid, *el-Cami'*, XI, 327, 451.

ları rahmet ile güldürmüştü, isyankarları gazab ile ağlatmıştır. Muhammed b. Ali et-Tirmizi de şöyle demiştir: Allah mümini dünyada ağlatmış, ahirette de güldürecektir.

Bessam b. Abdullah: Allah onların yüzlerini güldürmüştü, fakat kalplerini ağlatmıştır deyip, şu beyitleri zikretmektedir:

السُّنُّ تَضْحَكُ وَالْأَحْشَاءُ تَخْتَرِقُ وَإِنَّمَا ضَحِكُهَا زُورٌ وَمُخْتَلَقٌ
يَا رَبِّ بَاكِ بَعِينَ لَا دَمْعَ لَهَا وَرُبُّ ضَاجِكِ سُنٌّ مَا بِوَرَمَةٍ

“Dişler gülümser fakat iç organlar yanmaktadır,

O dişlerin gülmesi ise zorlama ve uydurmadır.

Gözyaşı akıtmadan ağlayan nice göz vardır,

Ve nice gülümseyerek dişini gösteren var ki, hayatta kalacak takati yoktur.”

Denildiğine göre yüce Allah, canlılar arasında gülmek ve ağlamak özelliğini insana vermiştir. Canlılar arasında insan dışında gülen ve ağlayan yoktur. Yine denildiğine göre yalnız maymun güler, fakat ağlamaz ve yalnız develer ağlar, fakat gülmezler.

Yusuf b. el-Hüseyin dedi ki: Tahir el-Makdisi'ye: Melekler güler mi? diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Onlar da, Arş'in altındakilerin hepsi de cehennem yaratıldığından beri asla gülmediler.

“Öldürenin de, diriltenin de gerçekten O olduğunu” buyruğu ölümün ve hayatın sebeplerini hükme bağlayan O'dur, demektir. Ölümü ve hayatı O yaratmıştır, diye de açıklanmıştır. *“O... ölümü ve hayatı yaratandır.”* (el-Mülk, 67/2) diye buyurduğu gibi. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır.

Bir diğer açıklama şöyledir: O küfür ile kâfiri öldürmüştü, iman ile de mümini diriltmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ölü iken kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona yürümesi için nur verdiğimiz kimse...”* (el-En'am, 6/122); *“Ancak dinleyenler kabul ederler, ölüleri ise Allah diriltecektir.”* (el-En'am, 6/36) Nitekim daha önce de (anılan âyetlerin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ata'nın: Adaletiyle öldürmüştür, lütfuyla diriltmiştir şeklindeki açıklaması da; vermemek ve cimrilikle öldürmüştü, cömertlik ve bol bol infak ile diriltmiştir, diyenlerin açıklamaları da bu çerçeve içerisindedir.

Nutfeyi öldürmüştü ve cana hayat vermiştir, diye de açıklanmıştır. Babaları öldürmüştü, evlatları diriltmiştir diye açıklandığı gibi, burada hayattan kasıt bolluk, ölümden kasıt da kuraklıktır, diye de açıklanmıştır. Uyutmuş ve

uyandırmıştır, diye açıklandığı gibi, dünyada öldürmüş, ölümden sonra diriliş ile de diriltmiştir, diye de açıklanmıştır.

“Erkek ve dişiden ibaret olan ikili çifti O’nun yarattığını” Adem’in oğullarından erkeği ve dişiyi yarattığını kastetmektedir. Yoksa Adem ile Havva’nın da bir nutfeden yaratıldığını kastetmemektedir. **Nutfe** az miktardaki su demektir. “(النفطة): Su damladı” tabirinden türetilmiştir.

“(تَمْنَى): **Döküldüğü**” rahime dökülüp akıtıldığı demektir. Bu açıklamayı el-Kelbî, ed-Dahhak ve Ata b. Ebi Rebah yapmıştır. “(مَنْى الرجل وأمنى): Erkek menisini akıttı” tabiri de, “(الْمَنَى): Meni”den gelmektedir. “Mina”ya bu ismin verilmesi ise: “(لَمَّا يُمْنَى فِيهَا مِنَ الدَّمَاءِ): Oraya akıtılan kanlardan” dolaydır.

“(تَمْنَى): **Döküldü**” takdir edildi, anlamındadır, diye de söylenmiştir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. “(مَنْبَتُ الشَّيْءِ): O şeyi takdir ettim” denilir. “(وَمُنَى لَهُ): Ona takdir olundu” anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

حَتَّى تُلَاقِي مَا يَمْنِي لَكَ الْمَانِي

“Ta ki herşeye muktedir olanın,
Sana takdir ettiği şey ile karşılaşınca kadar.”

وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشَأَةَ الْآخِرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ
هُوَ رَبُّ الشَّعْرَىٰ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَ فَمَا
أَبْقَىٰ ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّنْ قَبْلُ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَىٰ
﴿٥٢﴾ وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ فَغَشَّيْهَا مَا غَشَّىٰ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكَ تَتْمَارَىٰ ﴿٥٥﴾

47. Tekrar diriltmenin de O’na ait olduğunu;

48. Muhakkak ki, zengin kılanın da O, fakir kılanın da O olduğunu;

49. Şi’ra yıldızının Rabbinin gerçekten O olduğunu;

50. Muhakkak ki önceki Ad kavmini O’nun helak ettiğini;

51. Semud’u da bırakmadığını;

52. Önceden de Nuh kavmini -çünkü onlar daha zalim ve daha azgındılar-;

53. (Lut kavminin) şehirlerini kaldırıp yere attığını;

54. Örttüğü şeylerle onları örttüğünü.

55. Şimdi Rabbinin nimetlerinin hangisini şüphe ile karşılırsın?

“Tekrar diriltmenin” öldükten sonra diriliş için bedenlere ruhları geri çevirmenin **“de O’na ait olduğunu...”**

İbn Kesir ve Ebu Amr **“diriltme”** anlamındaki lafzı “şın” harfini üstün ve med ile: (الشَّاءُ) diye okumuş ve Allah, bu hususu vaadetmiş olup, onun bu vaadi doğrudur, demek olur.

“Muhakkak ki zengin kılanın da, fakir kılanın da O olduğunu” buyruğu hakkında İbn Zeyd şöyle demektedir: Dilediğini zengin kılmış, dilediğini de fakir kılmıştır. Sonra da yüce Allah’ın: *“Rızkı kullarından dilediğine genişletip yayar, dilediği kimseninkini de daraltır”* (Sebe, 34/39) buyruğu ile *“Allah daraltır, genişletir.”* (el-Bakara, 2/245) buyruklarını okudu. Taberi de bu açıklamayı tercih etmiştir.

Yine İbn Zeyd’den, Mücahid, Katade ve el-Hasen’den: **“Zengin kılan”** bol mal veren **“fakir kılan”** başkasının hizmetine koşturan demektir.

“Fakir kılan” size hizmetinizde çalışacak kimseler sahibi olma imkanını vermiştir, diye de açıklanmıştır ki; bu da aynı şekilde başkalarına hizmet ettiren anlamındadır.

Verdikleri ile kişiyi razı kılan, demek olduğu da söylenmiştir. Yani önce onu zengin kılmış, sonra da verdikleriyle onu razı etmiştir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

el-Cevherî dedi ki: (قَنِيَ الرَّجُلُ يَقْنَى قَنًى) fiili; (غَنِيَ يَغْنَى غَنًى): Zengin oldu, olur, zengin olmak” fiili gibidir.⁽¹⁾

“(اقْنَاهُ الله)”: Allah ona kazanılarak toplanan şeyler ve mallar verdi” demektir. Yine: “(اقْنَاهُ الله)”: Allah onu razı kıldı” anlamına gelir. “(القنى)”: Razı olmak” demektir. Bu açıklama İbn Zeyd’den nakledilmiştir. (İbn Zeyd) dedi ki: Araplar:

من أُعْطِيَ مائةً من المعز فقد أُعْطِيَ القَنَى ، ومن أُعْطِيَ مائةً من الضأن فقد أُعْطِيَ الغَنَى ،
ومن أُعْطِيَ مائةً من الإبل فقد أُعْطِيَ المُنَى

“Her kime yüz tane keçi verilecek olursa, o kimseye toplayıp, yığma verilmiş olur. Her kime yüz tane koyun verilecek olursa, o kimseye de zengin-

(1) Ancak fakir oldu, olur, fakir olmak anlamı mealde yansıtılmıştır. Bu anlama geldiği de hem az önceki açıklamalardan, hem biraz sonra gelecek açıklamalardan da anlaşılacaktır.

lik verilmiş olur. Her kime yüz tane deve verilecek olursa, o kimseye de temennileri verilmiş olur.”

“(اغناء الله واقناه): Allah ona kendisine huzur ve sukun verecek şeyler verdi” denilir.

“Zengin kılanın da O, fakir kılanın da O” buyruğunun, kendisini zengin kılıp, yarattıklarını kendisine muhtaç kılanın O olduğu anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Süleyman et-Teymi yapmıştır. Süfyan da şöyle demektedir: O kanaat ile zengin kılmış, rıza ile de ihtiyaçtan kurtarmıştır.

el-Ahfeş dedi ki: “(اننى): Fakir kıldı” demektir. İbn Keysan ona çocuk ih san etti, demektir. Bu da az önceki açıklamaların kapsamı içerisindedir.

“Şi’ra yıldızının Rabbinin gerçekten O olduğunu” buyruğunda geçen “eş-Şi’ra yıldızı”⁽¹⁾ el-Cevza’dan⁽²⁾ sonra doğan aydınlık bir yıldızdır. Bu yıldız çok sıcak zamanlarda doğar. Bu isimle anılan yıldızlar iki tanedir. Birincisi el-Cevza (ikizler)de bulunan ve “el-Abur”⁽³⁾ diye bilinen yıldızdır. Diğeri ise Zira’da bulunan eş-Şi’ra el-Ğumeysa⁽⁴⁾ yıldızıdır. Araplar bu iki yıldızın da “Süheyl yıldızının kızkardeşleri” olduklarını iddia ederler.

Yüce Allah başka şeylerin de Rabbi olmakla birlikte Şi’ra yıldızının Rabbi olduğunu sözkonusu etmesinin sebebi Arapların bu yıldızla ibadet etmeleri idi. Yüce Allah böylece onlara Şi’ra yıldızının da bir Rabbinin olduğunu, kendisinin asla rab olamadığını göstermektedir.

Bu yıldızla kimlerin ibadet ettiği hususunda görüş ayrılığı vardır. es-Süddî buna Himyer ve Huzaalılar ibadet ediyordu, demiştir. Başkaları ise bu yıldızla ibadet eden ilk kişi Peygamber (sav)’ın anne tarafından dedelerinden birisi olan Ebu Kebşe’dir. Bundan dolayı Arap müşrikleri Peygamber (sav)’ın Allah’a davet edip dinlerine muhalefet ettiği zaman onu “Ebu Kebşe’nin oğlu” diye adlandırmış ve: Bu Ebu Kebşe’nin oğlundan çektiğimiz nedir? demişlerdi. Ebu Süfyan da Mekke’nin fethedildiği günü dar geçitlerden birisinde durmuş ve Rasûlullah (sav)’ın askerleri onun önünden geçerken: Andolsun Ebu Kebşe’nin oğlunun işi gerçekten güçlenmiş bir durumdadır, demişti.

Bununla birlikte Araplardan Şi’ra yıldızına ibadet etmeyenler de, o yıldızı tazim ediyor ve onun kainata etkisinin bulunduğuna inanıyordu. Şair şöyle demiştir:

(1) Şi’ra: Yaldirak dedikleri bir büyük yıldızdır. (Ahteri) Sirius ve Dog Star diye bilinir. (Bu’lebekki, el-Mevarid Arabi-İngilizisi)

(2) Cevza (İkizler): Burçlardan bir burçtur. (Ahteri)

(3) Abur: Cevza’nın ardındaki bir yıldızdır. (Ahteri)

(4) Ğumeysa: Bir yıldızın adıdır. (Ahteri) Ğumeysa: İki Şi’ra yıldızından biridir. Diğeri’nin adı el-Abur’dur. Her ikiside el-Cevza (ikizler) yakınında parlak birer yıldızdır. (el-Mu’cemu’l-Vasit)

مَضَى أَيْلُولٌ وَأَزْتَفَعَ الْحَرُّورُ وَأَخْبَتْ نَارَهَا الشُّعْرَى الْعَبُورُ

“Eylül geçti ve sıcaklar kalktı,

(Cevza burcunun alt tarafında bulunan) eş-Şi’ra el-Abur da ateşini dindirdi.”

Denildiğine göre; Arapların hurafeleri arasında şunlar da vardı: Süheyl ile Şi’ra yıldızları karıkoca idiler. Süheyl aşağı doğru Yemen tarafına kaydı, Şi’ra Abur da samanyolunu geçip gittiğinden ötürü “el-Abur (geçip giden, kateden)” diye adlandırılmıştır. el-Ğumeysa ise yerinde kaldı, Süheyl’i kaybettiği için gözlerinde beyaz çapaklar oluşuncaya kadar ağladı. Biri diğerinden daha saklı olduğundan ötürü ona Ğumeysa denildi.

“Muhakkak ki, önceki Ad kavmini onun helak ettiğini” buyruğunda **“Ad”ı “önceki”** diye nitelendirmesinin sebebi, bunların Semud’dan önce gelmiş olmalarıdır. Semud’un Ad’dan önce olduğu da söylenmiştir.

İbn Zeyd dedi ki: Bunlara “önceki (ilk) Ad” denilmesinin sebebi Nuh (a.s)’dan sonra helak edilen ilk ümmet oluşlarından dolayıdır. İbn İshak da şöyle demiştir: İki tane Ad kavmi vardır. Birincileri ıslıklı rüzgar ile helak edilmiştir. Daha sonra da diğer Ad ortaya çıkmış, bunlar da çığlık ile helak edilmişlerdir.

Birinci Ad’ın Ad b. İrem b. Ūs b. Sam b. Nuh olduğu, ikinci Ad’ın ise birinci Ad’ın soyundan gelenler oldukları da söylenmiştir.

Anlamlar birbirine yakındır.

Sonraki Ad’ın zorba kavim olan Ad oldukları söylenmiştir. Bunlar da Hud kavmidir.

“Önceki Ad” anlamındaki buyruk genel olarak: (عَادًا أَوَّلَى) şeklinde tenvin ve hemze açıkça telaffuz edilerek okunmuştur. Nafi, İbn Muhaysın ve Ebu Amr ise hemzenin harekesini “lam”a naklederek ve tenvini hemzeye idgam etmek suretiyle; (عَادًا أَوَّلَى) diye okumuşlardır. Ancak Kalun ile es-Susî sakin (olan) hemzeyi izhar ederler (açıkça okurlar.) Diğerleri ise aslına uygun olarak “vav”a kalbetmişlerdir. Arapların bu şekilde iklab yaptıkları olur. Mesele: “قُمْ الْآنَ عَنَّا وَضُمَّ لِنَتَيْنِ): Şimdi yanımızdan kalk ve ikisini kat” derler ki bunun aslı: (قُمْ الْآنَ وَضُمَّ الْاَتَيْنِ) şeklindedir.

“Semud’u da bırakmadığını” buyruğunda sözü geçen “Semud” çığlık ile helak edilen Salih (a.s)’ın kavmidir. “Semud” lafzı (ثَمُودًا) ile (ثَمُودًا) şekillerinde okunmuştur ki daha önceden (el-Araf, 7/73. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada nash ile gelmesinin sebebi bir önceki âyette geçen **“Ad”**e atfedilmiş olmasındandır.

“Önceden de Nuh kavmini” yani Ad ve Semud'dan önce de Nuh kavmini helak etti.

“Çünkü onlar daha zalim ve daha azgındılar.” Buna sebep ise Nuh (a.s)'ın onlar arasında uzun bir süre kalmış olmasıdır. Öyle ki onlardan bir kişi oğlunun elini tutuyor, Nuh (a.s)'a götürüyor ve: Şu adamdan sakın, çünkü o bir yalancıdır. Benim babam da beni alıp buna getirmiş ve benim sana söylediğimin benzerini söylemişti, diyordu. Böylelikle büyükleri küfür üzere oluyor, küçükleri de babasının tavsiyesi üzerine (küfür üzere) yetişiyordu.

Bir görüşe göre buradaki zamir daha önce sözü edilen Ad, Semud ve Nuh kavimlerine gitmektedir. Yani bunlar Arap müşriklerinden daha ileri derece de kâfir ve daha azgın idiler. Bu durumda bu ifade Peygamber (sav)'a teselli anlamını taşımaktadır. Sanki ona şöyle buyurulmuş gibidir: O halde sen de sabret, çünkü güzel akıbet senin olacaktır.

“Şehirlerini kaldırıp yere attığını” buyruğundan kasıt, Lut kavminin içindekilerle birlikte altüst olmasıdır. Yani bu şehirlerin üst tarafı aşağıya çevrilmişti.

“(أَنفَكْ)”: Onu ters yüz ettim ve onu geri çevirdim” denilir. “(أَفْوَى)”: Sema-ya yükseltilmelerinden sonra onları yerin dibine geçirdi” demektir. Cebrail (a.s) önce onları yukarıya doğru kaldırmış, sonra da yere atmıştı. el-Mübereç: O şehirleri yukardan aşağıya (uçurumdan yuvarlanmışcasına) bıraktı. “(مَوَى بِهَوِيٍّ مُّوَيَّا)”: Yukarıdan aşağıya düştü.”; “(أَفْوَى)”: Yukarıdan aşağıya düşürdü” demektir.

“Örttüğü şeylerle onları örttüğünü” yani onları üzerlerine (bir örtü gibi) giydirdiği taşlarla üstlerini kapattığını... demektir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Derhal oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine balçıktan pişirilmiş taş yağdırdık.”* (el-Hicr, 15/74)

Bir diğer görüşe göre zamir bütün bu ümmetlere aittir. Yani yüce Allah bu toplumları onları örten azab ile örttü. Zamirin mübhem gelmesinin sebebi ise, herbirisinin diğerinden farklı bir azab türüyle helak edilmiş olmasıdır.

Bu ifadenin işin büyüklüğünü anlatmak için böylece kullanıldığı da söylenmiştir.

“Şimdi Rabbinin nimetlerinin hangisini şüphe ile karşılırsın?” Yani Rabbinin hangi nimetinden şüphe edersin?

Burada hitab yalanlayıcı insanadır.

“(الْأَنْعَامِ)”: Nimetler” demektir, tekili: (الْأَنْعَامِ) diye gelir. Yakub da: **“Şüphe ile karşılırsın”** anlamındaki buyruğu iki “te”den birini diğerine idgam ve şedde ile: (تَمَارَى) diye okumuştur.

هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى ﴿٥٦﴾ أَرَفَتِ الْأَرْضُ الْعَذَابَ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ
لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ
﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾
فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

56. İşte bu da önceki uyarıp, korkutanlardan bir uyarıp korkutandır.

57. Yakın olan yaklaştıkça yaklaştı.

58. Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yok.

59. Şimdi siz bu sözden dolayı mı hayret edersiniz?

60. Ve gülersiniz de ağlamaz mısınız?

61. Hem oynayıp eğlenirsiniz?

62. Haydi artık, Allah'a secde edin ve ibadet edin.

“İşte bu da önceki uyarıp korkutanlardan bir uyarıp korkutandır.” buyruğu hakkında İbn Cüreyc ve Muhammed b. Ka'b şöyle demişlerdir: Muhammed (sav) da kendisinden önceki peygamberler gibi gerçek ile uyarıp korkutan bir kişidir. Eğer ona itaat ederseniz, kurtuluşa erersiniz. Aksi takdirde önceki peygamberleri yalanlayanların başına gelenler sizin de başınıza gelecektir.

Katade de: Kur'ân-ı Kerim'i kastetmekte, onun da önceki kitapların uyarıp korkuttuğu şeylerin aynısı ile uyarıp korkuttuğunu belirtmektedir, demiştir.

Bir başka açıklamaya göre: Bizim helak olmuş önceki ümmetlerin durumlarından bildirdiğimiz bu haberler, daha önceki ümmetlerin başına gelen uyarıp korkutucu hususların bir benzerinin, bu ümmetin başına gelmesinden bir korkutmadır.

(النذر); Arapçada: “(الإنذار): Uyarmak, korkutmak” anlamındadır. Tıpkı: (النكر)ın: “(الإنكار): İnkâr etmek” anlamında kullanılması gibidir. Yani bu sizin için bir uyarıdır demektir.

Ebu Malik dedi ki: Önceki ümmetlerin başından geçen olayları hatırlatarak sizi uyarıp korkutmaya çalıştığım bu husus, İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde bulunan hususlardır.

es-Süddî dedi ki: Ebu Salih bana haber vererek dedi ki: Şanı yüce Allah'ın: *"Yoksa ona Musa'nın ve... İbrahim'in sahifelerinde olan (şu hükümler) haber verilmedi mi?"* (en-Necm, 53/36-37) buyruğundan itibaren **"İşte bu da önceki uyarıp korkutanlardan bir uyarıp korkutandır"** buyruğuna kadar olan bütün bu hususlar İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde olan şeylerdir.

"Yakın olan yaklaştıkça yaklaştı." Yani kıyametin kopacağı vakit oldukça yaklaştı. Yüce Allah'ın burada kıyametten: (الْآزِفَةُ) diye sözetmesi, onun nezdinde kopacağı vaktin oldukça yakın olmasından dolayıdır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde *"Çünkü onlar onu uzak görürler. Biz ise onu yakın görürüz."* (el-Mearic, 70/6-7) diye buyurmaktadır.

Bir başka görüşe göre kıyametten böylece sözetmesinin sebebi, insanlara -onun için hazırlansınlar diye- oldukça yakınlaşmış olmasından dolayıdır. Çünkü gelecek olan her bir şey yakın demektir. Şair şöyle demiştir:

أَزِفَ التَّرْحُلُ غَيْرَ أَنْ رَكَّابَنَا لَمَّا تَزَلْ بِرَحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدْ

"Yola koyulmak vakti yaklaştı, şu kadar var ki bineklerimiz
Henüz yüklerimizle (duruyor); sanki yola koyulduk bile."

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: (أَزِفَ التَّرْحُلُ يَأْزِفُ أَزْفًا): Yola koyulmak vakti yaklaştı, yaklaşıyor" denilir. Yüce Allah'ın: **"Yakın olan yaklaştıkça yaklaştı"** buyruğunda da bu kökten gelen lafızlar kullanılmıştır. Bunda da kastedilen kıyamettir. (أَزِفَ الرَّجُلُ): Adam acele etti" demektir. İsm-i faili: (آزَفَ) diye gelir. (الْمَتَّازِفُ) Kısa boylu" demektir. (Yere, birbirine) yakın ile aynı anlamdadır.

Ebu Zeyd dedi ki: Bir bedeviye "muuhbanti" ne demektir? diye sordum. O, "muteke'ki" demektir dedi. Peki "müteke'ki" ne demektir? dedim. O, "müteazif (kısa, yakın)" demektir dedi. Peki "müteazif" nedir? diye sorunca da: Sen ahmak birisisin, deyip beni bırakıp gitti.

"Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yok." Yani kıyameti Allah'tan başka sonraya bırakacak ya da öne alacak kimse yoktur.

(كَاشَفَ): Açığa çıkararak" buyruğunun açığa çıkmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani Allah'tan başka kimse onu açığa çıkarmaz, onun üstündeki örtüyü kaldırmaz.

Bu durumda (الْكَاشِفَةُ): Açığa çıkararak" mastar anlamında bir isim olup sonundaki "he" (müenneslik te'si) tıpkı: (الْعَاقِبَةُ وَالْعَاقِبَةُ وَالْهَاقِبَةُ وَالْبَاقِيَةُ): Akıbet, afiyet, musibet, bakiyet" kelimelerinin sonlarındaki "he"ye (müenneslik te'sine) benzemektedir. Arapların: (مَا لِفُلَانٍ مِنْ بَاقِيَةٍ): Filanın bakiyeti (kalıcılığı) yoktur"

demeleri de bunun gibidir. Kimse bunu geri çeviremez demektir, diye de açıklanmıştır. Yani kıyamet kopacak olursa, onların ilahlarından hiçbirisi onu önleyemez ve Allah'tan başka onları kimse kurtaramaz.

Kıyamete (örten anlamında): "Ğaşiye" de denilmiştir. O bir ğaşiye (örten) olduğuna göre onun geri çevrilmesi ise keşf (açmak) olur. Bu açıklamaya göre "kaşife" hazfedilmiş müennes bir lafzın sıfatı olmaktadır. Bu da kaşife bir nefis, kaşife bir kesim yahut kaşife bir hal (yoktur) anlamında olur.

"Açığa çıkaran: kaşife"nin kaşif (keşfeden, açan, açığa çıkaran) anlamında olduğu sonundaki "he"nin (yuvarlak te'nin) de tıpkı (raviye ve dahiye: çokça rivayette bulunan, büyük bir deha) kelimelerinde olduğu gibi, mübalağa için olduğu da söylenmiştir.

"Şimdi siz bu sözden" Kur'ân'dan **"dolayı mı"** onu yalanlamak amacıyla **"hayret edersiniz."** Bu, azarlama anlamında bir sorudur.

"Ve" onunla alay ederek **"gülersiniz de"** tehditlerden korkarak ve bu işten çekinerek **"ağlamaz mısınız?"**

Rivayete göre bu âyetin inişinden sonra Peygamber (sav)'ın -tebessüm dışında- güldüğü görülmemiştir.

Ebu Hureyre dedi ki: **"Şimdi siz bu sözden dolayı mı hayret edersiniz"** buyruğu nazil olunca, Suffe ehli: "İnna lillah ve inna ileyhi raciun" diyerek gözyaşları yanakları üzerinden akıncaya kadar ağladılar. Peygamber (sav) onların ağladığını duyunca, o da onlarla birlikte ağladı. O ağladığı için biz de ağladık. Bu sefer Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah korkusundan dolayı ağlayan kimse cehenneme girmez.⁽¹⁾ Allah'a isyan etmek üzere ısrar eden bir kimse de cennete girmez. Şâyet siz günah işlemeyecek olursanız, Allah sizi yok eder ve sizin yerinize günah işleyen ve (tevbe ettikleri için) kendilerine mağfiret edip merhamette bulunacağı bir toplum getirir. Şüphesiz ki O çokça mağfiret edendir, pek merhametlidir."

Ebu Hazim dedi ki: Cebrail, Peygamber (sav)'ın üzerine indiği bir sırada yanında ağlayan bir adam da vardı. Cebrail ona: Bu kim? diye sordu. Peygamber: Bu filan kişidir dedi. Cebrail dedi ki: Biz ağlamak dışında Ademoğullarının bütün amellerini tartarız. Çünkü yüce Allah bir tek gözyaşı damlası ile cehennemden denizler kadarını söndürür.

"Hem oynayıp eğlenirsiniz" oyalanmakta ve yüz çevirmektesiniz, demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiş olup bunu kendisinden el-Vali-hî ile el-Avfî nakletmiştir. İkrime de ondan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu lafız Himyerlilerin lehçesinde şarkı söylemektir. "(سَمْدًا)": Bize şar-

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, I, 489; Münziri, *et-Tergib ve't-Terhib*, IV, 114.

kı söyle" denilir. Bundan dolayı Kur'ân'ın okunduğunu işittiklerinde onu duymasınlar diye şarkı söyler, oyun oynarlardı.

ed-Dahhak dedi ki: "(سَامِدُونَ): Üstünlük, yücelik ve büyüklük taşıyorsunuz" demektir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: "(سَمَدٌ سَمُودٌ): Büyüklüklenerek başını kaldırdı" demektir. Başını yukarı doğru kaldıran herkese: (سَامِدٌ) denilir. Şair de şöyle demiştir:

سَوَامِدُ اللَّيْلِ خَفَافُ الْأَرْوَاحِ

"Onlar geceleyin başlarını yukarı doğru kaldırır (yatıp uyumazlar) ve azıkları da hafiftir."

Onların karınlarında yem yok, demek istemektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: "(سَمَدٌ سَمُودٌ): Yükseğe çıktım" demektir. "(سَمَدٌ الْإِبِلُ فِي سِيرِهَا): Develer süratlice yürüdü" demektir. "(السُّمُودُ): Oyalanmak, eğlenmek" demektir. "(السَّامِدُ): Oyalanan, eğlenen" anlamındadır. Mesela cariye: (أَسْمِدِيْنَا) denilir ki bu da "şarkı söyleyerek bizi oyala" anlamındadır. "(تَسْمِيدُ الْأَرْضِ): Yere gübre koymak" demek olup, bu da hayvan pisliği ile külden meydana gelir. "(تَسْمِيدُ الرَّأْسِ): Saçın dipten kazınması, traş edilmesi" anlamındadır ki (التَّسْمِيدُ)'in bir söyleyişidir. Hemzeli olarak: "(أَسْمَادُ الرَّجُلِ أَسْمِدَادٌ): Adam kızgınlıktan şişti" demektir.

Ali (r.a)'dan gelen rivayete göre "**oyalanıp, eğlenirsiniz**" buyruğu namaz kılmaksızın ve namazı da beklemeksizin oturmaları anlamındadır. el-Hasen de şöyle demiştir: Bu imamdan önce namaza duranlarsınız, demektir. Peygamber (sav)'dan gelen şu rivayet de bu kabildendir: Peygamber insanlar kendisini ayakta durmuş bekliyorken namaza çıktı ve: "(مَالِي أَرَاكُم سَامِدِينَ): Bana ne oluyor da sizi benden önce namaza durmak üzere ayağa kalkmış görüyorum" demiştir.⁽¹⁾ Bunu el-Maverdî nakletmektedir.

el-Mehdevî de bunu Ali (r.a)'dan, diye zikretmiştir. Buna göre Ali (r.a.) namaza çıktığında insanların ayakta durmuş, kendisini beklemekte olduklarını görünce: "(مَالِكُمْ سَامِدُونَ): Niye böyle ayakta durmuş bekliyorsunuz?" diye buyurmuştur.⁽²⁾ Bunu da el-Mehdevî söylemiştir. Dilde bilinen anlamı ile ise: "(سَمَدٌ يَسْمُدُ سَمُودٌ): Oyalandı, yüz çevirdi, oyalanır, yüz çevirir" şeklindedir.

el-Müberred dedi ki: "(سَامِدُونَ): Hareketsiz duranlar" anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

(1) Maverdi, *Nüket*, V, 407. Peygamber Efendimiz'den böyle bir rivayeti tespit edemedik.

(2) İbn Sa'd; *Tabakat*, VI, 128; Taberi, *Tefsir*, XXVII, 83; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, I, 356; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, II, 20; Yusuf b. Musa Ebu'l-Mehasin, *Mu'tasaru'l-Muhtasar*, I, 35; M. el-Azimabadi, *Avnu'l-Ma'bud*, II, 174.

أَتَى الْجَذَثَانُ نِسْوَةَ آلِ حَرْبٍ بِمَقْدُورٍ سَمْدُنَ لَهُ سُمُودًا

“O genç (deve)ler Harboğulları hanımlarına getirdiler,
Mukadder olan bir şeyi; o kadınlar da bundan dolayı hareketsiz kala kaldılar.”

Salih Ebu'l-Halil dedi ki: Peygamber (sav): **“Şimdi siz bu sözden dolayı mı hayret edersiniz ve gülersiniz de ağlamaz mısınız? Hem oynayıp eğlenirsiniz”** buyruğunu (insanlara açıklayıp) okuduktan sonra vefat edinceye kadar tebessüm etmesi dışında güldüğü görülmedi. Bunu en-Nehhas zikretmektedir.

“Haydi artık Allah’a secde edin ve ibadet edin” buyruğu ile kastedilenin Kur’ân’daki tilavet secdesi olduğu söylenmiştir. Bu İbn Mesud’un görüşüdür. Ebu Hanife ve eş-Şafii de böyle demişlerdir. Surenin baş taraflarında İbn Abbas yoluyla gelen rivayette belirtildiği üzere Peygamber (sav) burada secde etmiş, onunla birlikte müşrikler de secde etmişti. Denildiğine göre müşrikler Rasûlullah (sav)’ın yüce Allah’ın: **“Şimdi haber verin Lat ve Uzza’dan ve diğer üçüncüleri olan Menat’tan”** (en-Necm, 53/19-20) buyruğunu okuduğu esnada şeytanların seslerini işitmişler ve bu arada onlara Peygamberin: “İşte bunlar yüce ve güzel gençlerdir ve elbette onların şefaati umulur” dediğini hissettiren şeytan seslerini duymuşlardı. Said b. Cübeyr’in rivayetinde bu şekilde “umulur” diye gelmiştir. Ebu’l-Aliye’nin rivayetinde ise “onların şefaetlerinden razı olunur ve onların gibileri de asla unutulmaz” şeklindedir. Müşrikler bunu duyunca sevindiler ve bu sözlerin daha önce el-Hac Sûresi’nde açıklandığı gibi, Muhammed (sav)’ın sözlerinden olduğunu zannettiler. (Bk. el-Hac, 22/52. âyet, 3. başlık)

Buna dair haber Habeşistan’da bulunan Peygamber (sav)’ın ashabına ulaşınca, Mekkelilerin iman ettiklerini zannederek geri döndüler. Fakat bu sefer Mekkeliler onlara karşı daha sert davrandılar ve yüce Allah onları kurtarıncaya kadar onlara işkence yapmaya koyuldular.

Bir diğer görüşe göre; buradaki secdeden kasıt, namazdaki farz secdedir. İbn Ömer’in görüşü budur. O buradaki secde buyruğunun secde edilmesini emir eden buyruklardan olduğu görüşünde değildi. Malik de böyle demiştir.

Ubeyy b. Ka’b (r.a)’ın rivayetine göre Peygamber (sav)’ın son dönemlerdeki uygulaması el-Mufasssal diye bilinen sûrelerde secde yapmayı terketmek şeklinde idi. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar el-Araf Sûresi’nin sonlarında (7/206. âyet, 2 ve 3. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Alemlerin Rabbi Allah’a hamdolsun.

en-Necm Sûresi’nin tefsiri burada sona ermektedir.

Zamer

Sûresi

1-55. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Cumhurun görüşüne göre tümüyle Mekke'de inmiştir.

Mukatil yüce Allah'ın: *"Yoksa onlar: Biz birbirine yardım eden bir topluluğuz mu diyorlar?"* (el-Kamer, 54/44) buyruğundan itibaren; *"Kıyamet daha büyük bela ve daha acıdır"* (el-Kamer, 54/46) buyruğuna kadarki üç âyet müstesnadır, demiştir. Ancak ileride geleceği üzere bu sahih bir rivayet değildir. Ellibeş âyet-i kerimedir.

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ امْرٍ مُّسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلَى شَيْءٍ نُّكْرٍ ﴿٦﴾ خُشْعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَانَهُمْ جُرَادٌ مُّنتَشِرٌ ﴿٧﴾ مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

1. O saat yaklaştı ve ay yarıldı.

2. Eğer bir âyet görseler yüz çevirirler ve: "Devam edip giden bir büyüdür" derler.

3. Hem de yalanladılar ve hevalarına uydular. Halbuki her işin kararlaştırılmış bir vadesi vardır.
4. Andolsun, onlara kendisinde alıkoyucu özelliği olan haberler gelmiştir.
5. En üstün seviyede ve yeterli bir hikmettir (o). Uyarılar ise fayda vermiyor.
6. O halde onlardan yüz çevir. O günde o çağırıcı bilinmedik bir şeye çağırır.
7. Gözlerinden zilletleri okunarak, darmadağın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar;
8. Davetçiye hızlıca koşarak kâfirler: “Bu zorlu bir gündür” derler.

“O saat yaklaştı ve ay yarıldı.” Yani kıyamet yaklaştı. Bu da daha önceden açıklamış olduğumuz gibi yüce Allah’ın: “*Yakın olan (kıyamet günü) yaklaştıkça yaklaştı*” (en-Necm, 53/57) buyruğu gibidir. O halde o geçmiş olan zamana nisbetle oldukça yakın demektir. Çünkü Katade’nin, Enes’ten rivayet ettiğine göre dünya ömrünün büyük bir bölümü geçmiş bulunmaktadır. Bu rivayete göre Enes (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) güneşin batmak üzere olduğu sırada bir hutbe irad etti ve şöyle buyurdu: “Sizin dünyanızdan (üzerinden) geçen zamana oranla geriye kalan bölümü, ancak bu günden geçen süreye göre geriye kalan gibidir.” O sırada biz güneşin ancak çok az bir bölümünü görebiliyorduk.⁽¹⁾

Ka’b ile Vehb de şöyle demişlerdir: Dünya(nın ömrü) altıbin yıldır. Vehb dedi ki: Bunun beşbinaltıyüz yılı geçmiş bulunmaktadır. Bunu da en-Nehhas zikretmektedir.

“Ve ay yarıldı.” Ay da yarılmış bulunmaktadır, demektir.

Huzeyfe bu âyet-i kerimeyi: “(أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَقَدْ آتَيْنَا الْقَوْمَ)”: O saat yaklaştı ve ay yarıldı” şeklinde; (قد) fazlası ile okumuştur. İlim adamlarından bir çoğunluk da bu şekilde okumuşlardır. Ayrıca bu Buhari’nin *Sahih*’inde ve başka eserlerde İbn Mesud, İbn Ömer, Enes, Cübeyr b. Mut’im ve İbn Abbas (r.anhum)’dan gelen bir rivayet olarak da sabit olmuştur.⁽²⁾

Enes’ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekkeliler Peygamber (sav)’dan bir âyet (bir mucize) istediler. Bunun üzerine Mekke’de ay iki kere yarıldı. İşte: “O saat yaklaştı ve ay yarıldı” buyruğundan itibaren: “Devam edip gi-

(1) Deylemi, *Firdevs*, IV, 361; Ebu Abdullah el-Makdisi, *el-Ehadisu’l-Muhtara*, VII, 121; Taberi, *Tarih*, I, 16.

(2) *Buhari*, III, 1330, 1404, 1405, IV, 1842, 1844; *Müslim*, IV, 2158, 2159; *Tirmizi*, V, 398; *Müsned*, I, 377, 413, 456, III, 275, 278, IV, 81.

den bir büyüdür" buyruğuna kadar olan buyruklar bunun üzerine nazil oldu. **"Devam edip giden"** süregiden demektir. Ebu İsa et-Tirmizi dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Buhari'nin lafzı ile rivayette Enes şöyle demiştir: Ay iki parçaya ayrıldı.⁽²⁾

Bir kesim de; henüz ayın yarılması gerçekleşmiş değildir. Bu gerçekleşmesi beklenen bir olaydır, demiştir. Kıyametin kopmasının ve ayın yarılmasının zamanı yaklaşmıştır, demektir. Kıyamet kopacağı vakit sema ve içinde bulunan ay ve diğer şeyler yarılmış ve çatlamış olacaktır. el-Kuşeyrî de böyle demiştir. el-Maverdî'nin naklettiğine göre bu cumhurun görüşüdür. O ayrıca şöyle demektedir: Çünkü ay yarılacağı vakit, onu görmeyecek bir kimse kalmayacaktır. Buna sebep ise, bunun bir âyet (mucize, alamet ve belge) olmasıdır. Ayetlerin görülmesi noktasında insanlar birbirine eşittir.

el-Hasen dedi ki: Kıyamet yaklaştı. Kıyamet geleceğinde ikinci defa Sura üfürülmesinden sonra ay yarılmış olacaktır.

"Ve ay yarıldı" buyruğunun, iş açıklık kazandı ve ortaya çıktı, anlamına geldiği de söylenmiştir. Araplar açık ve seçik olan hususlara ayı misal verirler. Şair şöyle demiştir:

أَقِيمُوا بَيْنِي أَمِّي صُدُورَ مَطِيئِكُمْ فَلَأُنِي إِلَى حَيِّ سَوَاكِمَ لَأَمِيلُ
فَقَدْ حُمَّتِ الْحَاجَاتُ وَاللَّيْلُ مُقْبِرُ وَشُدَّتْ لَطِيفَاتُ مَطَايَا وَأَرْحُلُ

"Ey anamın oğulları! Bineklerinizin göğsünü doğrultunuz,
Çünkü ben sizden başka bir kabileye daha çok meylediyorum.
Çünkü artık ihtiyaçlar baş göstermiş gece ise aylıdır.
Katedilecek mesafeler için binekler ve yükler bağlanmış bulunuyor."

Ayın yarılmasının karanlık esnasında doğması ile karanlığın yarılması, ortadan kalkması anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da sabaha "felak" denmesine benzer. Çünkü bu durumda karanlık, üzerinden açılıp dağılmaktadır. Nitekim sabahın infilakı (ayrılması) inşikakı (yarılıp, ayrılması) diye de ifade edilir. en-Nabiğa'nın şu beyitinde olduğu gibi:

فَلَمَّا أَذْبَرُوا وَلَهُمْ دَوِيُّ دَعَانَا عِنْدَ شَقِّ الصُّبْحِ دَاعٍ

"Onlar bir uğultu ile birlikte geri dönüp gittiklerinde
Sabahın yarılması sırasında bir davetçi çağırdı bizi."

(1) Tirmizi, V, 397; Müsned, III, 165.

(2) Buhari, IV, 1843, 1844; Müslim, IV, 2159; Müsned, III, 275.

Derim ki: Adalet sahibi ahad ravilerin nakli ile ayın Mekke'de yarıldığı sabit olmuştur. Kur'ân'ın buyruklarının zahirinden anlaşılan da budur. Bu mucizede bütün insanların eşit olması da gerekmez. Çünkü bu bir gece âyeti (mucizesi) idi. Ayrıca Peygamber (sav)'ın meydan okuması esnasında ondan iddiasını ispatlamasının istenmesi üzerine gerçekleşmiştir. Rivayet edildiğine göre Hamza b. Abdu'l-Muttalib, Ebu Cehil'in Rasûlullah (sav) Peygambere sövmesi üzerine öfkelenip müslüman olunca kendisine, imanında yakînini arttıracak bir mucizeyi göstermesini istemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi *Sahih*'te kendilerine bir âyet (mucize) göstermeyi bizzat Mekkeli-lerin istedikleri de kaydedilmiş bulunmaktadır. Bunun üzerine o da onlara İbn Mesud ve başkalarının rivayet ettiği gibi ayın iki parçaya yarıldığını gösterdi.⁽¹⁾

Huzeyfe'den rivayete göre o, Medain'de bir hutbe irad etmiş ve sonra şöyle demiştir: Şunu bilin ki; kıyamet oldukça yaklaştı ve ay Peygamberiniz (sav)'ın döneminde yarılmış bulunuyor.⁽²⁾

İfadede takdim ve tehir olduğu ve takdirin şöyle olduğu da söylenmiştir: Ay yarıldı ve kıyamet yaklaştı. Bu açıklamayı İbn Keysan yapmıştır. Daha önce el-Ferra'dan şöyle dediğini de nakletmiştik: Şâyet iki fiil anlam itibariyle birbirine yakın ise herhangi birisini öne alabilir, diğerini sonraya bırakabiliriz. Bu açıklamaları yüce Allah'ın: *"Sonra yaklaşıp sarktı."* (en-Necm, 53/8) buyruğunu açıklarken nakletmiştik.

"Eğer bir âyet görseler yüz çevirirler." Bu, onların ayın yarıldığını gördüklerine delildir. İbn Abbas dedi ki: Müşrikler bir araya gelerek Rasûlullah (sav)'ın yanına gittiler ve: Şâyet sen doğru söylüyor isen haydi ayı ikiye ayır da biz de onu görelim, dediler. Bunun yarısı Ebu Kubeys tepesi üzerinde, yarısı da Kuayka'an tepesi üzerinde olsun dediler. Rasûlullah (sav) kendilerine: "Bunu yaparsam iman edecek misiniz?" diye sordu. Onlar: Evet dediler. Gece dolunay gecesi idi. Rasûlullah (sav) Rabbinden istediklerini kendisine vermesini diledi. Gerçekten de ay iki parçaya ayrıldı. Rasûlullah (sav) da müşriklere: "Ey filan, ey filan şahit olun" diye seslendi.⁽³⁾

İbn Mesud'un rivayet ettiği hadiste ise şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) döneminde ay ikiye ayrıldı. Kureyşliler de: Bu Ebu Kebşe'nin oğlunun büyü-
yüsünden dolayı böyledir. O sizi büyülemiş bulunuyor. Bundan dolayı yolculuktan dönecek olanlara sorunuz, dediler. Yolculuktan dönenlere sordu-

(1) Baş taraflarda: "Ve ay yarıldı" buyruğu açıklanırken kaydedilen dip nota bakınız.

(2) Hakim, *Müstedrek*, IV, 651; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 139; Münziri, *Terğib*, IV, 124.

(3) el-Müharekfûri, *Tuhfetü'l-Ahveşi*, IX 123-124'te İbn Mes'ud'un benzer rivayetini şerh ederken; buna yakın bir rivayetin İbn Abbas ve başkaları tarafından da nakledilmiş olduğunu kaydetmektedir.

lar. Onlar da: Biz ayın yarıldığını gördük, dediler. Bunun üzerine: **“O saat yaklaştı ve ay yarıldı, eğer bir âyet görseler yüz çevirirler”** buyruğu indi.⁽¹⁾ Yani onlar Muhammed (a.s.)'in doğruluğuna delalet eden bir âyet (mucize) görececek olsalar, iman etmekten yüz çevirirler.

“Ve: Devam edip giden bir büyüdür, derler.” Bu tabir Arapların bir şey geçip gittiğinde kullandıkları: **“(مَرُّ الشَّيْءِ وَأَسْتَمَرُّ)”:** O şey geçip gitti” tabirlerinden alınmıştır. Bu açıklamayı Enes, Katade, Mücahid, el-Ferra, el-Kisaî ve Ebu Ubeyde yapmıştır. en-Nehhas da bunu tercih etmiştir. Ebu'l-Aliye ve ed-Dahhak de: Muhkem, güçlü ve çetin demektir, diye açıklamışlardır ki, bu da güç ve kuvvet anlamına gelen; **(الْبُرَّةُ)**’den gelmektedir. Nitekim şair Lakit şöyle demiştir:

حَتَّى اسْتَمَرَّتْ عَلَى شَرْرِ مَرِيرَتِهِ مَرُّ الْعَزِيمَةِ لَا قَحْمًا وَلَا ضَرَعًا

“Nihayet eğriliğe rağmen sağlam kararını verdiğinde
Gerçekten kararı sağladı, ne dilinde tutukluk vardı,
ne de yumuşak ve zelildi.”

el-Ahfeş de: Bu, halatın iyice eğilip bükülmesi demek olan: **(إمرار الحبل)**’den alınmıştır.

Bunun “acı” anlamındaki: **(مُرُّ)** den geldiği de söylenmiştir. Mesela: **“(أَمْرُ الشَّيْءِ)”:** O şey acı oldu, acıdı” demektir. **“(مَرُّ الشَّيْءِ يَمُرُّ)”:** şeklinde muzariinde “mim” harfinin üstün okunması da aynı şekildedir. **“(مَرَارَةٌ)”:** Acılık” demektir. Bu şekilde olana: **“(مُرُّ)”:** Acı” denilir. Bu işin başkası tarafından yapılmasını anlatmak üzere de **“(أَمْرُهُ غَيْرُهُ وَمَرَّةٌ)”:** diye kullanılır.

er-Rabi: Devam edip, giden ve etkili olan, diye açıklamıştır. Yeman geçip giden, Ebu Ubeyde batıl diye açıkladığı gibi; devamlı, sürekli diye de açıklamıştır. Şair de şöyle demiştir:

وَلَيْسَ عَلَى شَيْءٍ قَوِيمٌ بِمُسْتَمَرٍّ

“Ve dosdoğru hiçbir şey üzerine daimi (sürekli ve devamlı) değildir.”

Biri ötekine benzer, diye de açıklanmıştır. Yani Muhammed (sav)’ın filleri hep bu şekilde sürüp gitmiştir. O, gerçeği olan hiçbir şey getirmemiştir. Aksine bütün yaptıkları gösterdiği hayallerden ibarettir. Yerden semaya doğru geçip gitmiştir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

(1) Tayalisi, *Müsned*, I, 38; eş-Şaşi, *Müsned*, I, 402; el-Lalekai, *İtikadu Ehli's-Sünne*, IV, 794.

“Hem de” bizim peygamberimizi **“yalanladılar ve hevalarına”** sapıklıklarına, kendi seçip tercih ettikleri şeylere **“uydular. Halbuki her işin kararlaştırılmış bir vadesi vardır.”** Amel eden herkes ile ameli karar kılar. Hayır cennette onu işleyenlerle birlikte karar kılar, şer de cehennemde onu işleyenlerle birlikte karar kılar.

“Kararlaştırılmış bir vade” anlamı verilen lafzı Şeybe “kaf” harfini üstün olarak; (مُسْتَقَرٌّ) diye okumuştur. Yani herbir şeyin -herhangi bir öne alınış ya da sonraya bırakılış sözkonusu olmaksızın- gerçekleşeceği özel bir vakti vardır.

Ebu Cafer b. el-Ka'ka'dan “kaf” harfi ile “re” harfini kesreli olarak; (وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقَرٌّ) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bu durumda o ikinci kelimeyi “emr: İş”in sıfatı yapmaktadır. Buna göre **“her”** lafzının mübteda olarak merfu gelmiş olması, haberinin de hazfedilmiş olması mümkündür. Şöyle buyurulmuş gibi olur: Ummu'l-Kitap'ta (Levh-i Mahfuz'da) karar bulmuş herbir emir mutlaka gerçekleşecektir. **“Saat** (kıyamet)” lafzına atıf ile merfu olması da mümkündür. O zaman da anlam şöyle olur: Kıyamet ve gerçekleşmesi kararlaştırılmış herbir iş yakınlaştı. Yani kıyamet gününde işlerin karar bulacağı vakit de yaklaşmış bulunmaktadır. **“Kararlaştırılmış bir vadesi”** anlamındaki lafzı merfu' olarak okuyanlar da bunu **“her”** lafzının haberi olarak böyle okurlar.

“Andolsun onlara” kabul etmeleri halinde küfürlerini sürdürmelerini engelleyecek şekilde **“kendisinde alıkoyucu özelliği olan”** bazı **“haberler gelmiştir.”** Bundan dolayı yüce Allah onlara kendisine ihtiyaç duyacaklarını ve kendilerine şifa teşkil edeceğini bildiği hususları hatırlatmıştır. Yoksa sözkonusu edilecek daha başka çok şeyler de vardır. Onun bize anlattıkları, bizim kendisine ihtiyaç duyduğumuzu bildiği şeylerdir. Bunun dışındaki şeyleri bize sözkonusu etmemiştir. İşte yüce Allah'ın: **“Andolsun onlara... özelliği olan haberler gelmiştir”** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani yüce Allah bu kâfirlere geçmişteki ümmetlerin haberlerinden **“kendisinde alıkoyucu özelliği olan haberler”**i getirmiştir.

“(مُزَجَّرٌ): Alıkoyucu özelliği olan” lafzının aslı: (مُزَجَّرٌ) şeklinde olup “te” harfi “dal”a dönüştürülmüştür. Çünkü “te” hemsli bir harf, “ze” ise cehr (açıklayıcı) sıfatına sahip bir harftir. Bundan dolayı “te”nin yerine mahreci itibariyle kendisine uygun “dal” harfini getirmiştir. Bu “dal” harfi cehr sıfatında da “ze” harfine uygun bir harftir. Bu lafız “alikoymak, vazgeçmek” anlamına gelir. **“(زجره وأزجره):** Onu alıkoydu, vazgeçirdi” denilir. **“(فأنزجره وأزجره):** O da vazgeçti” anlamındadır. **“(زجرته أنا):** Onu ben alıkoydum, vazgeçirdim.”; **“(فأنزجره أنا):** O da vazgeçti” demektir.

Nitekim şair şöyle demiştir:

فَأَصْبَحَ مَا يَطْلُبُ الْغَايَا تَ مُزْدَجَرًا عَنْ هَوَاهُ أَزْدَجَارَا

“Süslenmeye gerek duymayacak kadar güzellerin o istekleri,
Onu hevasının peşine gitmekten alabildiğine alıkoydu.”

Bu lafız “iftial” veznindeki “te”yi “ze”ye dönüştürüp, ze’yi de yine ona idgam etmek suretiyle: (مُزَجَّرٌ) diye de okunmuştur. Bunu ez-Zemahşerî nakletmiştir.

“**En üstün seviyede ve yeterli bir hikmettir**” buyruğunda kastedilen Kur’ân-ı Kerim’dir. Bu da yüce Allah’ın; “(مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ)”: Kendisinde alıkoyucu özelliği olan” buyruğundaki: (مَا)’den bedeldir. Hazfedilmiş bir mübtedanın haberi de olabilir. O... bir hikmettir, demek olur.

“**Uyarılar ise**” onlar yalanlayıp muhalefet ettikleri takdirde “**fayda vermiyor.**” Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*O âyetler ve korkutmalar iman etmeyecek bir topluluğa fayda vermez.*” (Yunus, 10/101) Buna göre bu buyruktaki (مَا), nefy (olumsuzluk) edatıdır. Uyarıp korkutmaların onlara faydası olmaz demektir.

Bunun azarlamak anlamında bir soru olması da mümkündür. Yani onlar uyarıp korkutmalardan yüz çevirmeleri halinde, bunların kendilerine ne faydası olur ki?

“(النَّذْرُ)”: **Uyarıp korkutmalar**” lafzının uyarıp korkutmak anlamında olması mümkün olduğu gibi “nezir: Uyarıp korkutan”ın çoğulu olması da mümkündür.

“**O halde onlardan yüz çevir.**” Onlara iltifat etme!

Bunun (cihadı emreden) kılıç âyetiyle nesh olduğu söylenmiştir. Bir görüşe göre ifade burada tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah: “**O günde o çağırıcı bilinmedik bir şeye çağırır**” diye buyurmaktadır. Bu buyruktaki “(يَوْمَ)”: **O günde**” buyruğunda amel eden “*kabirlerinden çıkarlar*” (el-Kamer, 54/7) buyruğu, yahutta “**zilletleri okunarak**” anlamındaki lafız ya da “**o günü hatırla ki**” takdirinde hazfedilmiş bir fiildir. Bir diğer görüşe göre ise, nasb ile gelmesi “fe” harfinin hazfi ve emrin cevabındaki ameli dolayısıyladır. Buna göre de ifade: “(فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَإِنْ لَّهُمْ يَوْمَ يَدْعُوا الدَّاعِيَ)”: Sen onlardan yüz çevir, çünkü onlar için çağırıcının çağıracağı o gün vardır” takdirindedir.

Bir başka açıklamaya göre: Ey Muhammed, sen onlardan yüz çevir. Çünkü sen onlara karşı delilini ortaya koymuş bulunmaktasın ve sen: “(وَأَبْصُرْهُمْ يَوْمَ يَدْعُوا الدَّاعِيَ)”: Onları davetçinin çağıracağı o gün bir görsen” demektir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: “(أعرض عنهم يوم القيامة ولا تسأل عنهم وعن أحوالهم): Kıyamet gününde sen onlardan yüz çevir, onlara ve hallerine dair bir şey sorma!” Çünkü onlar **“bilinmedik bir şeye”** çağırılacaklar ve onlara büyük bir azap isabet edecektir. Bu da, bir kimseye pek büyük bir işi haber verdiğimiz vakit: Filanın başına geleni hiç sorma! demeye benzer.

Bir başka açıklamaya göre: Davetçinin davet edeceği o günde herbir iş karar bulmuş olacaktır, demektir.

İbn Kesir **“bilinmedik”** anlamındaki lafzı “kef” harfini sakın olarak: (نَكَرَ) diye okumuştur. Diğerleri bu harfi ötreli okumuşlardır. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. “(نُكْرٌ وَغُسْرٌ) Zorluk” ve “(شُغْلٌ وَشُغْلٌ): İş, meşguliyet” kelimelerinde olduğu gibi. Lafız olarak, pek korkunç ve büyük iş demek olup, bu da kıyamet günüdür. **“Çağırıcı, davetçi”** ise İsrail (a.s)’dır.

Mücahid ve Katade’den “kef” harfi esreli, “re” harfi üstün meçhul bir fiil olarak; (نَكَرَ) diye okudukları da rivayet edilmiştir.

“Gözlerinden zilletleri okunarak” buyruğunda geçen: “(الخشوع في البصر): Gözlerdeki zillet” boyun eğmek ve zelil olmak demektir. Bu zilletin gözle re izafe edilmesi izzetin de, zilletin de etkilerinin insanın bakışında görülmesinden dolayıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Gözleri zilletle bakacaktır.”** (en-Naziat, 79/9); **“Zilletten boyunlarını bükmüş, göz ucuyla gizlice baktıklarını görürsün.”** (eş-Şura, 42/45)

Bir kimsenin zelil olmasını anlatmak üzere: (خَشَعَ) ile (أَخَشَعَ) denilir. “(خَشَعَ بَصَرَهُ): Gözünü sakındırdı” (öteye, ileriye bakamadı, önüne baktı gibi).

Hamza, el-Kisaî ve Ebu Amr **“Zilletleri okunarak”** anlamı verilen lafzı “hı” harfinden sonra “elif” ilavesi ile: (خَاشِعًا) diye okumuşlardır. İsm-i failer eğer çoğul (isimlerden önce zikredilecek olurlarsa) tekil olarak gelmeleri caizdir. “(خَاشِعًا أَبْصَارُهُمْ): Gözlerinden zillet okunarak” gibi, müennes olarak gelmeleri de caizdir, bu da: “(خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ): Gözleri önlerine eğilmiş olarak” (el-Kalem, 68/43) buyruğunda olduğu gibidir; çoğul olarak gelmesi de mümkündür. Buradaki: “(خُشِعًا أَبْصَارُهُمْ): **Gözlerinden zilletleri okunarak**” buyruğunda olduğu gibi. Şair de şöyle demiştir:

وَشَبَابٌ حَسَنٌ أَوْجُهُهُمْ مِنْ إِيَادِ بْنِ نِزَارِ بْنِ مَعَدٍ

“Ve İyad b. Nizar b. Mead oğullarından
Güzel yüzlü genç delikanlılar.”

“(خُشِعًا): **Zilletleri okunarak**” lafzı: “(خَاشِعٌ): Zelil” lafzının çoğuludur.

Nasb ile gelmesi ise: "(عَنْهُمْ): Onlardan" lafzındaki "he" ve "mim" (onlar)dan hal olduğundandır. (Yani onların halini bildirir.) Bundan dolayı bu takdire göre "**onlardan**" anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Bununla birlikte "**çıkarlar**" buyruğundaki zamirden hal olması caizdir. O takdirde "(عَنْهُمْ): Onlardan" lafzı üzerinde vakıf yapılabilir.

Mübteda ve haber olmak üzere: "(خُشِعَ أَبْصَارُهُمْ): Gözlerinden zilletleri okunur" diye de okunmuştur. Cümleinin i'rabdaki mahalli ise, hal olarak nasp tır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

وجدته حاضراً الجود والكرم

"Ben cömertlik ve lütfu onun yanında hazır iki şey olarak gördüm."

"**Darmadağın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar.**" buyruğundaki (القبور): kabirler demek olup, tekili (جث)dir.

"**Davetçiye hızlıca koşarak.**" Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*O gün insanlar darmadağın pervaneler gibi olacak.*" (el-Karia, 101/4) O halde bunlar iki ayrı zamanda, iki ayrı niteliklidir. Bunların birincisi kabirlerden çıkış esnasındadır. İnsanlar dehşete kapılmış olarak nereye gideceklerini bilmeyerek kabirlerinden çıkacaklar, birbirlerine karışacaklar. İşte o vakit onlar maksad olarak gözettiği belli bir yön olmaksızın darmadağın pervaneler gibi biri diğerinin içine girecektir, karışacaklardır. İkincisi ise davetçinin seslenişini duyacakları vaktin niteliğidir. O vakitte etrafa dağılmış çekirgeler gibi olacaklardır. Çünkü çekirgelerin gözettikleri belli bir yönleri vardır.

"(مُهْطِعِينَ): Hızlıca koşanlar olarak" demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

بِدَجَلَةٍ دَارُهُمْ وَلَقَدْ أَرَاهُمْ
بِدَجَلَةٍ مُهْطِعِينَ إِلَى السَّمَاءِ

"Yurtları Dicle'dedir onların ve görüyorum ben onları,

Dicle'de semaa (çalgı ve şarkı dinlemeye) hızlıca gittiklerini görüyorum."

ed-Dahhak, yönelenler olarak, Katade, kastedenler olarak, İbn Abbas, bakanlar olarak, İkrime, sese kulaklarını açanlar olarak, diye açıklamışlardır. Anlamlar birbirine yakındır. Bir kimse gözünü ayırmaksızın bir şeye yönelip, gidecek olursa: "(مَطْعَ الرَّجُلُ يَهْطَعُ مَطْوَعًا): Adam gözünü ayırmaksızın yöneldi, yönelir" denilir. Boynunu uzatıp, başını o tarafa dönecek olursa: (امطع) denilir. Şair de şöyle demiştir:

نَعْبِذْنِي نِمْرُ بْنُ سَعْدٍ وَقَدْ أَرَى وَنِمْرُ بْنُ سَعْدٍ لِي مُطِيعٌ وَمُطِيعٌ

“Nimr b. Sa’d beni köle etti kendisine, halbuki gördüğüm o ki;
Nimr b. Sa’d bana itaat eden birisidir ve boynunu uzatmış,
başını da bana doğru çevirmiştir.”

“(بعير مُطِيع)”: Yaratılışında boynunda bir tarafa meyil bulunan deve” demektir.
“(أَمِيعٌ فِي عَذْوِهِ)”: Hızlıca koştu” anlamındadır.

“**Kâfirler: Bu zorlu bir gündür, derler.**” Yani onlar bu sözleri kıyamet gününde karşı karşıya kalacakları zorluklardan ötürü söyleyeceklerdir.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا
رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ
﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾
وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسِّرَ ﴿١٣﴾ تَجْرَى بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ
كَانَ كُفْرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ
عَذَابِي وَنُذْرٍ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿١٧﴾

9. Bunlardan önce Nuh’un kavmi yalanlamıştı. Kulumuzu yalanladı onlar: “(O) delidir” dediler ve o alıkonulmuştu.
10. Nihayet o da Rabbine: “Ben gerçekten yenik düşürüldüm. Artık intikam(ımı) al!” diye dua etti.
11. Biz de sağnak sağnak suyla göğün kapılarını açtık.
12. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık da su önceden takdir edilmiş bir emir üzere birbirine kavuştu.
13. Onu levhaları ve çivileri olan (gemi) üzerinde taşıdık.
14. Korumamız altında akıyordu. Nankörlük ile karşılanana mükafat olmak üzere.
15. Andolsun ki Biz, onu bir âyet olarak bıraktık. O halde var mı ibret alıp düşünen?
16. Ya Benim azabım ve uyarıp korkutmalarım nasılmış?
17. Andolsun ki Biz, Kur’ân’ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde var mı ibret alıp düşünen?

“Bunlardan” senin kavminden **“önce Nuh’un kavmi yalanlamıştı”** buyruğu ile yüce Rabbimiz Peygamber (sav)’a örnek teşkil etsin ve onu teselli etsin diye, geçmiş ümmetlerin başından birtakım olayları sözkonusu etmeye başlamaktadır.

“Kulumuzu” Nuh’u **“yalanladılar onlar.”**

ez-Zemahşerî dedi ki: Daha önce; **“yalanlamıştı”** diye buyurulduğu halde, sonradan **“yalanladılar onlar”** diye buyurulmasının anlamı nedir? diye sorulursa, cevabımız şudur: Bu, onlar kulumuzu ardı arkasına yalanladılar, demektir. Yani onlar biri diğerinin ardında onu yalanladılar, arkasından yine yalanladılar. Onlardan yalanlayan bir nesil geçip gittikten sonra arkasından yalanlayan bir başka nesil geldi. Ya da Nuh kavmi rasûlleri yalanladıklarından ötürü bizim kulumuzu yalanladılar. Yani onlar ta baştan beri rasûlleri yalanlayıp peygamberliği inkar eden kimseler olduklarından ötürü Nuh’u da yalanladılar, çünkü o da peygamberlerden birisidir.

O **“delidir dediler ve o alıkonulmuştu.”** Yani ona hakaret edilerek, öldürülmekle tehdit edilerek peygamberlik iddiasında bulunmaktan alıkonulmak istenmiş, vazgeçmesi söylenmişti. Burada yüce Allah’ın meçhul bir fiil olarak: **“(وَازْدَجَرًا): Alıkonulmuştu”** diye buyurulması âyet sonu oluşundan dolayıdır.

“Nihayet o da” kavmine karşı beddua ederek: **“Ben gerçekten yenik düşürüldüm”** bana karşı direnerek, baş kaldırarak beni yenik düşürdüler. **“Artık”** benim **“intikamımı al diye dua etti.”**

Peygamberlerin, yüce Allah bu hususta kendilerine izin vermeden kavimleri aleyhine helak olmaları için beddua etmedikleri söylenmiştir.

“Biz de sağnak sağnak” pek çok **“suyla göğün kapılarını açtık.”** Yani onun duasını kabul ettik, bir gemi yapmasını emrettik ve sağnak sağnak, bol bol yağın yağmurla semanın kapılarını açtık. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

أَعْيَنِي جُودًا بِالدُّمُوعِ الْهَوَامِرِ عَلَى خَيْرِ بَادٍ مِنْ مَعْدٍ وَحَاضِرِ

“Ey gözlerim cömertçe, bol bol yaş akıtın!

Me’adlıların göçebelerinin de, bir yerde ikamet edenlerinin de
en hayırlıları olan o kişi üzerine.”

Bunun bol bol akan ve dökülen anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir yağmuru anlatırken İmru’l-Kays da bu lafzı bu anlamda kullanmıştır:

رَاحَ تَمْرِيهِ الصَّبَا ثُمَّ أَنْتَحَى فِي ثَوْبٍ جَنُوبٍ مُنْهَمِرٍ

“Geri döndü; yağdırsın diye yağmurunu saba rüzgarı sıkarak onu
Sonra da yöneldi; içinde sağnak sağnak yağmur ile.”

“(الْهَمْرُ): Dökmek” demektir. “(قَدْ هَمَرَ الْمَاءَ وَالذَّمْعَ يَهْمِرُ هَمْرًا): Suyu ve gözyaşını döktü, döker” denilir. “(هَمَرَ): Çokça ve hızlıca konuştu” anlamına da gelir. “(هَمَرَهُ مِنْ مَالِهِ): Ona malından verdi” demektir.

İbn Abbas dedi ki: Biz bulut olmaksızın kesintisiz olarak kırk gün süreyle semanın kapılarını sağnak sağnak yağın su ile (yağmur ile) açtık, demektir.

İbn Amir ve Yakub “açtık” anlamındaki lafzı çokluk ifade etmek üzere şeddeli olarak; (فَتَفْتَحْنَا) diye okumuşlardır. Diğerleri şeddesiz olarak: “(فَتَفْتَحْنَا): Açtık” diye okumuşlardır.

Bu göğün büyük kapılarının açılması ve su akan yerlerinin genişliği demektir. Bunun semadaki Samanyolu olduğu, semanın su akan vadisinin o olduğu ve semanın sağnak sağnak su ile oradan açıldığı da söylenmiştir. Bu açıklamayı Ali (r.a) yapmıştır.

“**Yeri de kaynaklar halinde fişkırttık**” buyruğu hakkında Ubeyd b. Umeyr dedi ki: Yüce Allah yeryüzüne içindeki suyu dışarı çıkarmasını vahyetti. O da pınarlar halinde sularını dışarı fişkırttı. Bir pınar fişkırmakta gecikti. Yüce Allah da ona gazab ettiğinden kıyamet gününe kadar oranın suyunu oldukça acı ve tuzlu kıldı.

“**...da su önceden takdir edilmiş bir emir üzerine birbirine kavuştu.**” Gökten gelen sular ile yerden çıkan sular biri diğerinden daha fazla olmayacak şekilde belli bir miktarda birbirine kavuştu. Bu açıklamayı İbn Kuteybe nakletmiştir. Göğün ve yerin suları birbirine eşitti, demektir.

“**Takdir edilmiş**” buyruğunun, haklarında hüküm verilmiş (olduğu üzere), anlamında olduğu da söylenmiştir.

Katade dedi ki: Küfre saptıkları takdirde suda boğulacakları hükmü haklarında takdir edilmiştir.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Gıdalar bedenlerden önce idi. Kader de beladan öncedir, dedikten sonra bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

Yüce Allah: “(الْقَى الْمَاءُ): Su... birbirine kavuştu” diye buyurmuştur. Kavuşmak (iltika); ancak iki ve daha fazla şeyler hakkında kullanılır. Burada buyruğun bu şekilde kullanılmasının sebebi, suyun hem çoğul, hem de tekil an-

lamı ile kullanılabilmesinden dolayıdır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Her iki su bir araya gelince tek bir su gibi olduklarından ötürü böyle denilmiştir.

el-Cahderî “(فَالْتَقَى الْمَاءَانِ)”: Her iki su... birbirine kavuştu” diye; el-Hasen de: “(فَالْتَقَى الْمَاَوَانِ)”: Her iki su birbirine kavuştu” diye okumuşlardır ki; bu iki kıraatte mushafın resmine (Hz. Osman dönemindeki yazı şekline) muhaliftir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bazı mushaflarda: “(فَالْتَقَى الْمَاَوَانِ)”: Her iki su birbirine kavuştu” şeklindedir. Bu tarz söyleyiş ise Taylıların söyleyişidir.

Semadan gelen suyun kar gibi soğuk, yerden çıkan suyun kaynar gibi sıcak olduğu da söylenmiştir.

“Onu levhaları ve çivileri olan” bir gemi “üzerinde taşıdık.”

Katade “(وَدُسْرُ)”: Çiviler” ile geminin (tahtalarının) birbirine bağlandığı çivilerin kastedildiğini söylemiştir. el-Kurazî, İbn Zeyd ve İbn Cübeyr de böyle açıklamıştır. el-Valibi de bunu İbn Abbas’tan rivayet etmiştir. el-Hasen, Şehr b. Havşeb ve İkrime de şöyle demişlerdir: Burada sözü edilen dalgaların çarptığı geminin ön kısmıdır. Ona bu ismin verilmesi sebebi suyu itmesidir. Çünkü: “(الدُّسْرُ)”: İtmek ve yarıp gitmek” demektir. Ayrıca bu açıklamayı el-Avfi, İbn Abbas’tan da rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “(الدُّسْرُ)”: Geminin göğüs kısmı (cephesi, ön tarafı)”dır.

el-Leys dedi ki: “Disar” gemi tahtalarının kendisi ile bağlandığı liften bir ip demektir. *es-Sıhah*’da da şöyle denilmektedir: “Disar” lafzı “düsür”ün çoğuludur. Gemi tahtalarının kendisiyle bağlandığı iplere denilir. Çiviler demek olduğu da söylenmektedir. Yüce Allah: “(عَلَى ذَاتِ الْوُحَاكِ وَدُسْرُ)”: **Levhaları ve çivileri olan üzerinde**” diye buyurmaktadır. Bu kelime aynı şekilde: (دُسْرُ) diye de söylenir. Tıpkı: “(عُسْرٌ وَعُسْرٌ)”: Zorluk” gibi. “(الدُّسْرُ)”: İtmek” demektir. İbn Abbas amber hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “(إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ يَدُسُّهُ الْبَحْرُ دُسْرًا)”: O, denizin bir şekilde ittiği bir şeydir.”; “(دُسْرُهُ بِالرَّيحِ)”: Onu mızrakla dürttü” demektir. “(رَجُلٌ يَدُسِّرُ)”: İten, önüne katıp, sürükleyen adam” demektir.

“Korumamız altında” görmemiz ve gözetimimiz ile **“akıyordu.”** Bizim korumamız ve muhafazamız altında, diye de açıklanmıştır. Bu daha önce Hud Sûresi’nde (Hud, 11/37. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. İnsanların uğurladıkları kimseye: “(عَيْنُ اللَّهِ عَلَيْكَ)”: Allah’ın gözü üzerinde olsun” demeleri de bu kabildendir. Onun koruması ve muhafazası altında git, anlamındadır.

Vahyimizle diye de açıklandığı gibi, yerden kaynakayan pınarlarla, diye de açıklanmıştır. O gemiyi korumakla görevli meleklerden dostlarımızın gözleri ve gözetimi altında, diye de açıklanmıştır. Esasen yüce Allah’ın yaratmış olduğu her bir şeyin O’na izafe edilmesi de mümkündür.

Bir diğer açıklama da: O gemi Bizim dostlarımız ile akıp gidiyordu, şekliindedir. Nitekim haberde: “Gözlerimizden birisi hastalandı da sen onun ziyaretine gitmedin”⁽¹⁾ denilmiştir. (Dostlarımızdan biri hastalandı demek olur.)

“Nankörlük ile karşılanana mükafat olmak üzere.” Yani Biz bunu Nuh’a kavminin eziyetlerine karşı sabrettiği için bir sevab ve bir mükafat kıldık. Kendisine karşı nankörlük edilen odur. Buna göre “(لَيْسَ): kimseye” lafzındaki “lam” mefulun leh lamıdır. “(كَفَرَ): Bile bile inkar olunan kimse” demek olduğu da söylenmiştir. Buna göre: “(مَنْ): Kimse”den kasıt, Nuh (a.s)’dır. Bundan kastın yüce Allah olup, “mükafat” (anlamı verilen ceza)nın da “ikab” anlamında olduğu da söylenmiştir. Biz bunu onların yüce Allah’ı inkar etmelerine bir ceza olarak verdik, demek olur.

Yezid b. Ruman, Katade, Mücahid ile Humeyd; (كَفَرَ) şeklinde “kef” ve “he” harflerini üstün olarak okumuşlardır ki, şu anlama gelir: Suda boğmak yüce Allah’ı inkar eden kimselere bir ceza idi. Suda boğulmaktan Uc b. Anek’ten başkası kurtulmadı. Su onun beline kadar geliyordu. Kurtuluşunun sebebine gelince, Nuh (a.s)’ın gemi yapımı için Hind çınarına ihtiyacı oldu. Bu keresteyi taşımaya imkanı olmadı. Uç bu keresteyi ona Şam’dan taşıyıp getirdi. Yüce Allah da onun bu davranışını mükafatlandırarak suda boğulmaktan kurtardı.

“Andolsun ki Biz onu bir âyet olarak bıraktık” buyruğu ile yüce Allah bu işi bir ibret olarak bıraktığını kastetmektedir. Bir başka görüşe göre yüce Allah bu gemiyi Nuh kavminden sonra gelecek olanlara ibret alacakları bir âyet (belge) olarak terkettiğini ve böylece rasûlleri yalanlamamaları gerektiğini anlamalarını sağladığını kastetmektedir.

Katade dedi ki: Yüce Allah gemiyi Cezire topraklarında bulunan Bakirda denilen yerde bir ibret ve bir belge olarak bıraktı. Öyle ki, bu ümmetin ilkleri bu gemiyi gördüler. Halbuki ondan sonra yapılmış nice gemi kül olup, gitmişti.

“O halde var mı ibret alıp, düşünen.” Öğüt alan ve korkan?

“(مُذَكِّر): İbret alıp, düşünen” lafzının aslı: (مُذَكِّر)dir. Yani “zıkr”den “müfteil” vezninde bir kelimedir. Bu şekliyle söylenişi dile ağır geldiğinden cehr sıfatında “zel” harfine uygun düşmesi maksadı ile “te” harfi, “dal” harfine kalbedilmiş, ondan sonra da “zel” harfi bu “dal” harfine idgam edilmiştir. (Böylelikle şeddeli “dal” harfi ortaya çıkmıştır.)

(1) Bu lafızla değil de, aynı manada bir ibarenin geçtiği uzunca bir kudsi hadis için bk. *Müslim*, IV, 1990; İbn Hibban, *Sahih*, I, 503, III, 224, XVI, 366; İshak b. Raheveyh, *Müsned*, 1-3, I, 115; Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, VI, 534.

“Ya Benim azabım ve uyarıp korkutmalarım nasılmış?” el-Ferra dedi ki: (النَّذْر) ile “النَّذْر”: Uyarıp, korkutmak” iki ayrı mastardır. (نَذِر) in “نَذِر”: Uyarıp, korkutan”ın çoğulu olduğu da söylenmiştir. (نَذِر) da “الإنذار”: Uyarıp, korkutmak” anlamındadır. Tıpkı (نَكِر) in “الإنكار”: İnkâr, reddetmek, tepkiyle karşılamak” anlamına geldiği gibi.

“Andolsun ki Biz Kur’ân’ı düşünmek için kolaylaştırdık.” Biz onun ezberlenmesini kolaylaştırdık, onu ezberlemek isteyene yardım ettik. Onu ezberlemeye talib bir kimse var mı? Bu hususta ona yardım olunacaktır.

Anlaman şöyle olması da mümkündür: Biz bu Kur’ân’ı öğüt almaya hazır hale getirdik. Bu da yolculuk yapmak maksadıyla devesine yük vurmaya anlatmak üzere kullanılan: “يُسْرِ نَاقَتَهُ لِلسُّفَرِ”: Devesini yolculuk için hazırladı, ona yük vurdu” ifadesi ile: “يُسْرِ فَرَسَهُ لِلغَزْوِ”: Gazaya gitmek üzere atını eğertti ve dizginledi” ifadelerinden alınmıştır. Şair de şöyle demektedir:

وَقُمْتُ إِلَيْهِ بِاللُّجَامِ مُسْرِراً هُنَالِكَ يَجْزِينِي الَّذِي كُنْتُ أَضْغَعُ

“Ben onun için atımı dizginlemiş olarak kalktım,
İşte o vakit yaptıklarımın karşılığını bana verdi.”

Said b. Cübeyr dedi ki: Allah’ın kitaplarından Kur’ân’ın dışında ezbere okunabilmiş bir başka kitap yoktur. Başkaları da şöyle demiştir: İsrailoğullarının böyle bir imkanı yoktu. Onlar Tevrat’ı ancak bakarak okuyabiliyorlardı. Bundan Musa, Harun, Yuşa b. Nun ve Uzeyr -Allah’ın salavatı üzerlerine olsun- müstesnadır. İşte Tevrat yakıldıktan sonra Uzeyr’in Tevrat’ı onlara ezberinden yazması üzerine -daha önce et-Tevbe Sûresi’nde (9/30. âyet, 2. başlıkta) açıklandığı gibi- hakkında fitneye düşmelerinin sebebi budur. Yüce Allah bu ümmete içindekilerle öğüt almaları için kitabını ezberlemelerini kolaylaştırmıştır.

“Tezekkür: İbret ve öğüt almak” iftial veznindedir. Bu da, kendi yapılışının bir parçası gibi olsun, bizzat kendileri gibi olsun diye bu hususun onlarda etkili olması, faydalı olması demektir.

“O halde var mı ibret alıp, düşünen?” Kur’ân’ı okuyacak olan?

Ebu Bekr el-Verrak ve İbn Şevzeb dedi ki: Herhangi bir hayır ve ilim taleb eden kimse var mı? Bu hususta ona yardım olunacaktır.

Bu buyruğun bu sûrede tekrarlanması dikkati çekmek ve konunun kavranılmasını sağlamak içindir.

Denildiği üzere yüce Allah, bu sûrede, bu ümmete geçmiş ümmetlerin ha-

berlerini ve rasûllerin kıssalarını, ümmetlerin rasûllerine nasıl davrandıklarını, sonunda işlerinin akıbetinin ne olduğunu, rasûllerin de sonuçta ne ile karşılaştıklarını anlatmaktadır. Böylece her bir kıssa ve her bir haberde ibretle öğüt alıp düşünmesi halinde dinleyen için bir öğüt almayı gerektirecek bir haber yer almaktadır. İşte yüce Allah her bir kıssayı söz konusu ettikçe şu: **“O halde var mı ibret alıp düşünen”** diyerek bu âyeti tekrarlamıştır. Çünkü: “(مَل): Mı” bünyelerinde yerleştirilmiş bulunan ve yüce Allah’ın onlara karşı bir delil kılmış olduğu kavrayışlarının dikkat etmelerini isteyen ve sağlayan bir soru edatıdır. Buna göre: “(مَل): Mı” lafzındaki “lam” isti’raz (gösterilmek), “he” de istihrac (delil göstermek) içindir.

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي ﴿١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا
صَرْصَرًا فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ
مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ
فَهَلْ مِنْ مُّذَكِّرٍ ﴿٢٢﴾

18. Ad kavmi yalanladı. Ya Benim azabım ve korkutmalarım nasılmış?
19. Muhakkak Biz üzerlerine uğursuz olan ve sürekli olan bir günde sarsar bir rüzgar gönderdik.
20. İnsanları koparıp atıyordu. Sanki onlar kökünden kopmuş hurma kütükleri idiler.
21. Ya Benim azabım ve uyarıp korkutmalarım nasılmış?
22. Andolsun ki Biz Kur’ân’ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde var mı ibret alıp düşünen?

Hud’un kavmi olan **“Ad kavmi yalanladı. Ya Benim azabım ve korkutmalarım nasılmış?”**

“(نُذِر): Korkutmalarım” bu sûrede altı yerde bütün mushaflarda “ye” harfi hazfedilmiş olarak yer almıştır. Ancak Yakub her iki halde de “ye” harfini okumuş, Verş sadece vasl halinde okumuş, diğerleri ise hazfetmişlerdir.

“(فَمَا تَنْنُذِرُ): Uyarılar ise fayda vermiyor.” (el-Kamer, 54/5) buyruğunda (nun harfinden sonra) “ye” harfinin; “(يَنْدُع): Çağırır” (el-Kamer, 54/6) buyruğundan da “vav” harfinin hazfedildiğinde ise görüş ayrılığı yoktur.

"(الدَّاعِ): **Çağırıcı**" (el-Kamer, 54/6) buyruğuna gelince, bunun birincisinde İbn Muhaysın, Yakub, Humeyd ve el-Bezzî her iki halde de "ye" harfini sabit kabul etmişler; Verş ve Ebu Amr ise vasl halinde sabit kabul etmişler, diğerleri ise hazfetmişlerdir. İkinci: "(الدَّاعِ): **Çağırıcı** (mealde; davetçi)" (el-Kamer, 54/8)'e gelince, Yakub, İbn Muhaysın ve İbn Kesir her iki halde "ye"yi isbat etmiş (bırakmış), Ebu Amr ve Nafi vasıl halinde isbat etmiş (bırakmış), diğerleri ise hazfetmişlerdir.

"Muhakkak Biz üzerlerine" kendileri için **"uğursuz olan ve sürekli olan bir günde sarsar bir rüzgar"** Katade ve ed-Dahhak'a göre aşırı soğuk bir rüzgar **"gönderdik."** Sesi şiddetli bir rüzgar diye de açıklanmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden Fussilet Sûresi'nde (41/16. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Bu rüzgar onlara uğursuz kabul ettikleri bir günde gelmişti. ez-Zeccac bunun çarşamba günü geldiği söylenmiştir, demiştir. İbn Abbas dedi ki: Bu ayın son çarşambasında olmuştu. Küçüklerini de, büyüklerini de yok etmişti.

Harun el-Aver **"uğursuz"** anlamındaki lafzı "ha" harfini kesreli olarak; (نَجَسٍ) diye okumuştur. Bu hususa dair açıklamalar daha önce **"uğursuz günlerde"** (Fussilet, 41/16) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

"Uğursuz olan ve sürekli olan bir günde" buyruğu uğursuzluğu sürekli ve kendilerine getirdiği uğursuzluğu sürüp giden bir gün demektir. Uğursuz kabul ettikleri bu günde azap onları helak edinceye kadar devam etti. Cehennem ateşine onları ulaştırıncaya kadar sürüp gitti, diye de açıklanmıştır. ed-Dahhak: Bugün onlar için çok acı idi, demiştir. el-Kisaî de böyle nakletmiştir. Buna göre birtakım kimseler buradaki **"sürekli"** anlamındaki kelime acılığı ifade eden: (المراة)'den gelmektedir. "مَرُّ الشَّيْءِ وَأَمْرٌ" Nefislerin kendisinden tiksindiği acı olan bir şey gibi oldu" denilir. Ayrıca yüce Allah: **"Şimdi... tadın"** (el-Kamer, 54/37) diye buyurmaktadır. Tadılan bir şey ise acı olabilir. Bu lafzın güç ve kuvvet anlamına gelen: (البِرة)'den geldiği de söylenmiştir. Yani bu azap onlara uğursuzluğu son derece güçlü ve sağlam kılınmış, uğursuz bir günde onlara gelmişti ki, bu sağlamlığı bozulmasına güç yetirelemeyen, iyice ve sağlam bükülmüş bir şey gibi idi.

Çarşamba günü uğursuzluğu sürekli bir gün olduğuna göre, bu günde dua nasıl kabul edilir? Peygamber (sav)'ın duasının bugünde öğle ile ikindi arasında kabul edildiğine dair rivayetler de gelmiş bulunmaktadır. Hem bu hususa dair Cabir yoluyla gelen hadiste daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/186. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunuyor denilecek olursa, cevap şu olur: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, Mesruk'un Peygamber (sav)'dan diye rivayet

etmiş olduğu bir habere göre şöyle buyurmuştur: "Cebrail bana gelerek şöyle dedi: Şüphesiz Allah sana şahid ile birlikte bir yemin ile hüküm vermeni emretmektedir. Yine dedi ki: Çarşamba günü uğursuz ve uğursuzluğu sürekli olan bir gündür."⁽¹⁾

Bilindiği gibi bu hususta onun, salih kimseler için uğursuz olduğuna dair bir rivayet varid olmamıştır. Aksine bugünün günahkarlar ve fesad çıkarıcılar için uğursuz olduğunu kastetmiştir. Tıpkı Kur'ân-ı Kerim'de sözü edilen uğursuz günler gibi. Bu günler Ad kavminin kâfirleri için uğursuz idi. Onların peygamberleri ve aralarından iman eden kimseler için uğursuz değildi. Durum böyle olduğuna göre çarşamba gününün baş tarafından, güneşin zeval vaktine kadar zalime mühlet verilmesi günün bitmesine doğru zalim eğer zulmünden geri dönmeyecek olursa, onun aleyhindeki mazlumin bedduasının kabul edileceği uzak bir ihtimal olarak görülemez. Buna göre o gün zalim hakkında uğursuz bir gün olur. Peygamber (sav)'ın bedduası da kâfirler hakkında idi. Cabir yoluyla rivayet edilen hadisteki: "(Bundan böyle) ben de önemli ve ağır bir durumla karşılaştığım her seferinde..." sözleri buna işarettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"İnsanları koparıp atıyordu." Bu rüzgarın sıfatı konumundadır. Yani rüzgar onları bulundukları yerden söküp alıyordu. Denildiğine göre onları hurma ağacının, kökünden sökülmesi gibi, ayaklarının altından (yerden) onları söküp aldı. Mücahid dedi ki: Rüzgar onları yerden koparıyordu. Tepeleri üzerine onları bırakıyor, boyunlarını kırıyor, başları vücutlarından ayrılıyordu.

Rüzgar insanları evlerden söküp alıyordu, diye de açıklanmıştır.

Muhammed b. Ka'b babasından rivayetle Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: "Rüzgar insanları kabirlerinden söküp çıkardı."

Denildiğine göre; onlar birtakım çukurlar kazdılar ve bu çukurlara girdiler. Rüzgar onları bu çukurlardan söküp alıyor, onları paramparça ediyordu. Kazdıkları bu çukurlar içindeki ne varsa yok olup gitmiş, geriye yerleri çukur olarak kalmış hurma ağaçlarının dibini andırıyordu.

Yine rivayet edildiğine göre; onlardan yedi kişi birtakım çukurlar kazmış ve rüzgardan korunmak için onların içinde ayağa kalkmışlardı. İbn İshak dedi ki: Rüzgar şiddetlenince, Ad kavminden yedi kişi ayağa dikildi. Ad kavminin en güçlü ve en iri yarı olanlarından olan bu şahısların altısının ismi bize zikredilmiş bulunmaktadır. Amr b. el-Huli, el-Haris b. Şeddad, el-Hilkam, Tikn'in iki oğlu ile Halecan b. Sa'd. Bunlar çocukları, kadınları iki dağ arasındaki bir geçite soktukten sonra kendileri gelen rüzgarın çoluk çocuğa eriş-

(1) Ebu Avane, *Müsned*, IV, 57; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, X, 170; Taberani, *Evsat*, VI, 283; ayrıca bk. İbn Adıyy, *el-Kamil*, I, 238.

mesini önlemek maksadı ile geçidin ağzına dizildiler. Fakat esen rüzgarlar onları tek tek alıp yere yıktı. Bundan dolayı Ad kavmine mensub bir kadın şu beyitleri söylemiştir:

ذَهَبَ الدَّهْرُ بِمَمْرٍ وَبِ
نَحْمَ بِالْحَرْثِ وَالْهَيْدِ
نَحْمَ بِالْحَرْثِ وَالْهَيْدِ
وَالَّذِي سَدَّ مَهَبَ الرِّيحِ
نَحْمَ بِالْحَرْثِ وَالْهَيْدِ
وَالَّذِي سَدَّ مَهَبَ الرِّيحِ

“Zaman alıp gitti Amr b. Hulî ile
Rahat ve huzur kaynağı olan şeyleri,
Sonra el-Harisi ve yüksek tepelere çıkan
el-Hilkam’ı aldı.
Rüzgarın estiği yeri kapatan o kimseyi de,
O belalı günlerde.”

et-Taberi der ki: İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani insanları köklerinden söküp alıyor ve onları sanki kökten sökülmiş hurma kütükleri gibi bırakıyordu. Buna göre “kef: sanki” hazfedilmiş fiil ile nasb konumundadır.

ez-Zeccac dedi ki: “Kef (: sanki)” hal olarak nasb konumundadır. Yani: İnsanları kökünden koparılmış hurma kütüklerine benzeyenler olarak söküp çıkartıyordu. Benzetmenin içinde bulundukları çukurlar için olduğu da söylenmiştir.

“(الاعجاز): Kütükler” lafzı (عَجَز) in çoğuludur. Herşeyin arkasına denilir. Ad kavmi ise uzun boylu idiler. Bundan dolayı yüzleri üstü yıkılmış, hurma ağaçlarına benzetildiler.

“**Kökünden kopmuş hurma kütükleri**” buyruğundaki: “(مُنْقَبَرٌ): Kökünden kopmuş” diye buyurulması (ve kelimenin sonuna yuvarlak “te” getirilmemesi) “nahl: Hurma ağaçları” lafzı dolayısı ileler. Bu ise hem müzekker, hem de müennes olabilen bir çoğuldur.

“(المنقعر): Kökünden koparılmış olan” demektir. “(قمرت الشجرة قعراً): Ağacı kökünden söktüm, kopardım.”; “(فأنتعرت): O da söküldü, koparıldı” denilir.

el-Kisaî dedi ki: “(قمرت البئر): Kuyuya dibine varıncaya kadar indim” demektir. Bir kapta bulunan suyu dibine kadar tamamıyla bitirinceye kadar içmek halinde de bu fiil kullanılır. “(أقمرت البئر): Kuyunun dibini yaptım” demektir.

Ebu Bekr b. el-Enbarî dedi ki: İsmail el-Kadi’nin huzurunda el-Müberred’e birileri bu olan bin soru soruldu. Ona: Yüce Allah’ın: “*Süleyman’ın emrine de şiddetli rüzgarı verdik.*” (el-Enbiya, 21/81) buyruğu ile “*Gemilere şiddetli bir fırtına gelip, çatar.*” (Yunus, 10/22) buyruğu ve: “*Onlar içleri boşal-*

muş hurma kütükleri imişler gibi.” (el-Hakka, 69/7) buyruğu ve **“Sanki onlar kökünden kopmuş hurma kütükleri idiler”** buyruğu arasındaki fark nedir? diye soruldu, o da: Bu kabilden buyruklara rastladığınız her yerde isterseniz müzekker olarak lafza göre kullanırsınız, isterseniz anlama göre müennes olarak kullanırsınız diye cevap verdi.

“(النخل) ile (النخيل): Hurma ağacı” lafızlarının aynı manada olup -belirttiğimiz üzere- hem müzekker, hem de müennes olarak kullanılabilecekleri de söylenmiştir.

“Ya Benim azabım ve uyarıp korkutmalarım nasılmış? Andolsun ki Biz Kur’ân’ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde var mı ibret alıp düşünen?” buyruklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ ۖ إِنَّا إِذَا لَفَى
ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَأَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِن يَمِينِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرُّ
﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِّنَ الْكَذَّابِ الْأَشِرِّ ﴿٢٦﴾

23. Semud kavmi korkutmaları yalanladı.

24. “Bizden bir tek insana mı, ona mı uyacağız? O takdirde hiç şüphesiz biz bir sapıklık ve çılgınlık içinde oluruz” dediler.

25. “Vahiy aramızda ona mı verildi? Hayır, o mağrur ve şımarık, çok yalancı birisidir.”

26. Yarın kimin mağrur ve şımarık bir yalancı olduğunu bileceklerdir.

“Semud kavmi korkutmaları yalanladı.” Semud kavminden kasıt, Salih kavmidir. Bunlar diğer rasûlleri ve kendi peygamberlerini yalanladılar. Yahut **“korkutmalar”** ile aynı şey olan âyetleri yalanladılar.

“Bizden bir tek insana mı, ona mı uyacağız” ve topluluğu terk mi edeceğiz?

Ebu'l-Eşheb, İbn es-Semeyka ve Ebu's-Semmal el-Adevî: **“Bir tek insana mı?”** anlamındaki buyrukları: (أَبَشَرٌ) ile (وَاحِدٌ) şeklinde mübteda olarak ref ile okumuşlardır. Haberi ise: (نَتَّبِعُهُ): **Ona uyacağız** buyruğudur. Diğerleri ise: (أَتَتَّبِعُ بَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ): Biz bizden tek bir insana mı uyacağız ve onun arkasın-

dan gideceğiz." anlamında nasb ile okumuşlardır. Yine Ebu's-Semmal: "(أَبْشَرُ)": Bir insan mı" şeklinde ref' ile; "(مِنَّا وَاحِدًا)": Bizden birisine" anlamında nasb ile okumuştur.

"**Bir insan mı**" anlamındaki buyruğun ref' ile okunması "(الَّذِي)": Mı verildi" anlamındaki fiilin delalet ettiği bir fiil takdiri ile okunmuştur. Sanki: "(أَيْنَا بَشَرًا)": Bizden bir insana mı peygamberlik veriliyor?" denilmiş gibidir. Buna karşılık "**bir tek ...a**" anlamındaki buyruğun nasb ile okunması, "**bizden**" anlamındaki zamirden hal olması dolayısı ile mümkündür. Onu nasb eden de zarftır. İfade de "(أَيْنَا بَشَرًا كَإِنَّمَا مَنفَرْدًا)": Bizden olan tek bir beşere mi peygamberlik veriliyor?" takdirindedir. Bununla birlikte "**ona (mı) uyacağız**" lafzındaki zamirden hal olması da mümkündür. O tek başına ve kimse tarafından yardım görmeyen bir kimse olduğu halde mi... demek olur.

"**O takdirde hiç şüphesiz biz bir sapıklık**" haktan uzaklaşmışlık "**ve çılgınlık**" delilik "**içinde oluruz dediler.**" Bu tabir Arapların: "(نَاقَةٌ مَسْعُورَةٌ)": Aşırı derecede keyifli olduğundan adeta deli gibi davranan dişi deve" tabirlerinden alınmıştır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Şair de dişi devesinden şöylece söz etmektedir:

تَخَالُ بِهَا سُفْرًا إِذَا السُّفْرُ هَزَمَا ذَمِيلٌ وَإِقَاعٌ مِنَ السُّبْرِ مُتَعَبٌ

"Yolcu onu yürüsün diye sarstığında yorucu yürüyüşten ötürü onda bir hızlı yürüyüşün ve bir temponun olduğunu görünce, Onun isteyerek koşuşundan adeta bir deli olduğunu sanırsın."⁽¹⁾

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Buradaki: "(السُّعْر)": **Çılgınlık**"dan kasıt, azaptır. el-Ferra da böyle demiştir. Mücahid haktan uzaklaşış diye açıklarken, es-Süddî: Bir yanış içinde (izlemektir) diye açıklamıştır. Şair de şöyle demiştir:

أَصْحَوْتُ الْيَوْمَ أَمْ شَاقَّتْكَ هِمْرٌ وَمِنْ الْحَبِّ جُنُونٌ مُسْتَعِيرٌ

"Bugün ayıktın mı yoksa Hirr'e özlem mi duydun, Sevgiden ötürü alevli ve yanan bir delilik de olur."

Ebu Ubeyde dedi ki: Bu lafız ateşin alevi demek olan: (سَعِير)'in çoğuludur. Deli deve ise, sertliğinden adeta alevlenir gibi olduğundan şu tarafa, bu tarafa rastgele gider. Ayet: Şüphesiz o vakit Biz karşı karşıya kalacağımız şey-

(1) Burada beyitin bazı lafızları ile ilgili iki buçuk satırlık lugat açıklamaları ayrıca gerek görülmediğinden tercüme edilmemiştir.

lerden ötürü bedbahtlık ve sıkıntı içerisindeyiz, demektir.

“Vahiy aramızdan ona mı verildi?” Semud halkı arasından risalet özellikle ona mı verildi? Halbuki Semud kavmi arasında malı ondan daha çok, durumu daha güzel kimseler de vardır.

Bu, inkar ve red anlamını taşıyan bir sorudur.

“Hayır, o mağrur ve şımarık, çok yalancı birisidir.” Yani iddia ettiği gibi değildir. O büyüklenmek istemekte ve haketmediği halde bize karşı üstünlük sağlamaya çalışmakta, bunun yollarını aramaktadır.

“(الأثر)”: Şımarık, zorbalık yapmak ve çalışkanlık anlamındadır. At çalılımlı ve gayretli ise onun bu halini anlatmak üzere: (فرس أثير) denilir. İmruu'l-Kays da bir köpekten söz ederken şöyle demektedir:

فیدرکنا فیم داجن سمیع بصیر طلوب نکیر
ألص الضروس حی الضلوع تبوع أریب نشیط أثير

“Bizi av düşkünü ve ava alışmış (bir köpek) yetiştir,
Çok iyi işitir, çok güzel görür, avın yerini çok iyi bilen olarak
peşine çok iyi takılır.
Dişleri birbirine geçmiş, bükülmüş kaburga kemikleri,
Usanmadan avı izler bu işte maharetlidir, gayretlidir ve
ciddiyetle, gayretle yapar.”

Bunun “azgın ve şımarık” anlamına geldiği de söylenmiştir. “(الأثر)”: Azmak ve şımarık anlamına gelir. Şair de şöyle demiştir:

أثيرتم بلبس الخز لما لبستم ومن قبل ما تدرؤن من فتح القرى

“Sizler ipek giyince bundan ötürü şıvardınız,
Halbuki önceden ülkeleri kimin fethettiğini bilmezsiniz.”

Fiil: (أثير يأثير أشراً) şeklinde kullanılır. İsm-i faili (أثير) ile (أثيران) şeklinde gelir. Çoğulu da: (أثاري) şeklindedir. Tıpkı: (سكران وسكاري): Sarhoş, sarhoşlar” gibi. Şair şöyle demektedir:

وخلت وُعولاً أثارى بها وقد أزهف الطعن أبطالها

“Kendisi sebebiyle şıarmış dağ keçilerini bıraktı,
Ve mızrak darbeleri onun (savaşın) kahramanlarını yere yıkmıştır.”

Bunun, haketmediği mevkiye doğru haddini aşarak geçmeye kalkışan kimse, anlamına geldiği de söylenmiştir, anlam birdir.

İbn Zeyd ve Abdu'r-Rahman b. Hammad şöyle demişlerdir: **“Mağrur ve şımarık”** söylediğine aldırmayan kimse demektir.

Ebu Cafer ile Ebu Kilabe: “Bizim en şeririmiz ve en kötümüz” anlamında olmak üzere “şın” harfini üstün ve “re” harfini şeddeli olarak: “(أَشْرُ): Daha şerli, daha kötü” diye okumuştur.

“Yarın kimin mağrur ve şımarık bir yalancı olduğunu bileceklerdir.” Kıyamet gününde azabı göreceklendir yahut dünya hayatında azabın üzerlerine ineceği vakit bunu göreceklendir, demektir.

İbn Amir ve Hamza, **“bileceklerdir”** buyruğunu “ye” harfi yerine “te” ile Hz. Salih’in kavmine bir hitabı diye okumuşlardır. (“Bileceksiniz” demek olur.) Diğerleri ise “ye” harfiyle, yüce Allah tarafından, Salih (a.s.)a onların durumunu haber veren bir fiil anlamını verecek şekilde okumuşlardır.

“Yarın” buyruğu da insanların yakınlığı anlatmak üzere kullanmayı adet edindikleri üsluba göre kullanılmıştır. Nitekim Araplar akıbetlerin yakınlığını anlatmak üzere: Muhakkak yarın bugünle beraberdir, derler. Şair de şöyle demiştir:

للموت فيها سهامٌ غيرُ مُخْطِئَةٍ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَيِّتًا فِي الْيَوْمِ مَاتَ غَدًا

“Onda ölümün şaşmaz okları vardır,
Bugün ölmeyen bir kimse yarın ölecektir.”

et-Tirimmah da şöyle demiştir:

أَلَا عَلَّلَانِي قَبْلَ نَوْحِ النُّوَاحِ وَقَبْلَ أَهْطَرَابِ النَّفْسِ بَيْنَ الْجَوَانِحِ
وَقَبْلَ غَدٍ يَا لَهْفٍ نَفْسِي عَلَى غَدٍ إِذَا رَاحَ أَصْحَابِي وَلَسْتُ بِرَاحٍ

“Teselli edin beni, ağıtçılar ağıt yakmadan,
Ve can böğürler arasında çırpınmadan.
Yarın gelmeden önce (yapın bunu!) vay yazık bana yarından ötürü,
Arkadaşlarım gittiği halde ben gitmesem.”

O bu sözleriyle bizatihi yarını değil, ölüm zamanını kastetmektedir.

“Kimin mağrur ve şımarık bir yalancı” buyruğundaki: (الْأَشْرُ) lafzını

Ebu Kilabe asla uygun olarak “şın” harfini üstün, “re” harfini şeddeli olarak: “(الْأَشْرُ): Daha kötü” diye okumuştur. Ebu Hatim ise şöyle demektedir: Araplar şiirdeki zaruret hali dışında hemen hemen: “(الْأَشْرُ): Daha şerli, daha kötü” ve: “(الْأَخِيرُ): Daha iyi, daha hayırlı” diye kullanmazlar. (Yani bunları başta hemze olmaksızın kullanırlar.) Ru’be’nin şu mısraında olduğu gibi:

بِلَالٌ خَيْرُ النَّاسِ وَأَبْنُ الْآخِرِ

“Bilal insanların en hayırlısı ve en hayırlılarının oğludur.”

Bunun yerine onlar (baştaki hemzeyi telaffuz etmeksizin): “(هُوَ خَيْرُ قَوْمِهِ، وَهُوَ شَرُّ النَّاسِ): O kavminin hayırlısıdır, insanların kötüsüdür” derler. Yüce Allah: “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz.” (Al-i İmran, 3/110) buyruğu ile: “Hangisinin makamca daha kötü olduğunu bileceklerdir.” (Meryem, 19/75) diye buyurmakta (ve burada da “en hayırlı” ile “daha kötü” lafızlarının başlarında hemze bulunmamakta)dır

Ebu Hayve’den rivayete göre ise o, bu lafzı “şın” harfini üstün, “re” harfini şeddesiz okumuştur. Mücahid ve Said b. Cübeyr’den ise “şın” harfini ötreli, “re” harfini şeddesiz okuduğu rivayet edilmiştir. en-Nehhas dedi ki: Bu da: “(الْأَشْرُ): Mağrur ve şımarık” anlamındadır. “(رَجُلٌ حَذِرٌ): Tedbirli adam” derken (حَذِرٌ) şeklinin kullanılması da bunun gibidir.

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئُهُمْ أَنَّ
الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شَرْبٍ مُّخْتَضِرٌ ﴿٢٨﴾ فَتَادُوا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ
﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ ﴿٣٠﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً
فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُخْتَطِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ
مُذَكِّرٍ ﴿٣٢﴾

27. Gerçekten Biz onlara imtihan olmak üzere o dişi deveyi göndeririz. Artık onları gözetle, sabret.
28. Ve suyun aralarında pay edilmiş olduğunu onlara haber ver. Herbiri su içme sırasında hazır olsun.
29. Bunun üzerine onlar arkadaşlarını çağırdılar. O da alacağını alıp dişi deveyi önce ayaklarını biçip devirdi.
30. Peki, ya azabım ve uyarıp korkutmalarım nasıl oldu?

- 31. Hakikaten Biz üzerlerine bir tek çığlık gönderdik ve hayvan ağı-lına konulan çerçöp gibi oldular.**
- 32. Andolsun ki Biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Peki, öğüt alan bir kimse var mı?**

“Gerçekten Biz onlara imtihan olmak üzere” onları sınamak için... -Bu (anlamdaki buyruk)- mef'ulün lehtir.” **O dişi deveyi göndeririz.**” Onların istedikleri dağdan onu çıkartacağız. Rivayet edildiğine göre Salih iki rekat namaz kıldıktan sonra Allah’a dua etmiş, sonra onların tayin ve tesbit ettikleri kaya parçası açılarak dişi devenin hörgücü ortaya çıkmış. Oradan on aylık gebe ve çokça tüylü bir deve olarak çıktı.

“Artık onları gözetle!” Ne yapacaklarını gözle! **“Sabret.”** Onların eziyetlerine katlan.

(أصطبر): **Sabret** buyruğundaki “tı” harfinin aslı “te”dir. İtbak sıfatında “sad”a uygun düşmesi için “tı”ya dönüşmüştür.

“Ve suyun aralarında” yani Semudlular ile dişi deve arasında **“pay edilmiş olduğunu onlara haber ver.”** Suyu bir gün dişi deve içecek, bir gün de onlar kullanacaklardı. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **“Onun da belli bir su içme nöbeti vardır. Sizin de belirli bir günde su içme nöbetiniz vardır.”** (eş-Şuara, 26/155) diye buyurmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Onların su içme nöbetinde dişi deve sudan hiçbir şey içmezdi. Buna karşılık onlara süt verirdi, bol nimetler içerisinde bulunuyorlardı. Devenin su içme günü oldu mu deve suyun tamamını içer ve onlara hiçbir şey kalmazdı. Yüce Allah’ın: (يَتَمَمُ): **Aralarında**” diye buyurması (ve akıl sahibi varlıklara ait zamir kullanması) şundan dolayıdır: Araplar hayvanlarla birlikte Ademoğulları hakkında bir durumu haber verecek olurlarsa, Ademoğullarını galip getirirler. (Onlara ait zamirleri kullanırlar.)

Ebu’z-Zübeyr, Cabir’den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bizler Rasûlullah (sav) ile birlikte Tebuk gazasına çıktığımızda Hicr diyarında konaklayınca şöyle buyurdu: “Ey insanlar, siz de bu türden mucizeler isteyip durmayın. İşte Salih kavmi! Bunlar peygamberlerinden Allah’ın kendilerine bir dişi deve göndermesini istediler. Yüce Allah da onlara o dişi deveyi gönderdi. Şu yoldan suya gidiyor ve kendi su içme gününde sularının tamamını içiyordu. Onlar da su içmediği günde kendilerinin içtikleri su kadarını da o deveden süt olarak sağıyorlardı.”⁽¹⁾ İşte yüce Allah’ın: **“Ve suyun aralarında pay edilmiş olduğunu onlara haber ver”** buyruğunun anlamı budur.

(1) Taberani, *Evsat*, IX, 37; Muhammed b. İshak el-Fakihi, *Ahbaru Mekke*, II, 251.

“Herbiri su içme sırasında hazır olsun” buyruğunda geçen: (الشُّرْبُ) lafzı, sudan hakedilen pay demektir. Bir Arap meseline (atasözünde): “(آخَرُهَا أَقْلُهَا شُرْبًا): Sonuncuları su içme payı itibariyle en az olanlarıdır” denilmektedir. Bu da asıl itibariyle develerin su içmesi hakkında böyledir. Çünkü en son gelen deve geldiğinde havuzun suyunun bitirilmiş olduğunu görür.

“(مُخْتَضِرٌ): **Hazır olsun**” lafzı; O su içme nöbeti kimin ise o suda hazır bulunsun, demektir. Bundan dolayı dişi deve su içeceği gün suyun yanına gelirdi, onların su içecekleri gün ise yanlarından kaybolurdu. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır.

Mücahid de şöyle demektedir: Devenin su içmediği günü onlar suyun başına gelir, su ihtiyaçlarını karşılardı. Dişi devenin su içmeye gittiği gün ise gelip onun sütünü sağarlardı.

“Bunun üzerine onlar arkadaşlarını” onu kesmeye teşvik ile **“çağırdılar. O da alacağını alıp, dişi deveyi önce ayaklarını biçip devirdi.”** Yani o bu işi yapmayı üstlendi.

“(تَعَاطَى): **Alacağını alıp**” fiilinin, bu fiili üstlendi anlamına gelmesi Arapların: “(عَطَرْتُ): Elime aldım” tabirlerinden dolayıdır. Şair Hassan’ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

كَلَّمَا حَلَبَ الْعَصِيرَ فَعَاطَنِي بِزَجَاجَةٍ أَرْخَامَهَا لِلْمِفْصَلِ

“İkisi de şarap olsun ve sen bana öyle bir kadeh sun ki
O ikisi de dilime doğru gelsin.”

Muhammed b. İshak dedi ki: (Dişi deveyi boğazlayan kişi) dişi deveye gidip geldiği yol üzerinde bir ağacın dibinde pusu kurdu. Ona bir ok attı. Bu ok bacağına adalesine saplandı. Sonra kılıç ile üzerine hamle yapıp ayak bileklerini kesti. Bu sefer deve yere yıkıldı ve bir defa böğürdü. Bu sefer karnındaki yavrusu düştü, sonra da deveyi kesti. Karnındaki yavrusu dağın başındaki bir kayanın yanına gitti. Böğürdü, sonra da o kayaya sığındı. Salih (a.s) yanlarına geldi. Dişi devenin kesilmiş olduğunu görünce ağladı ve: Allah’ın yasağını çiğnediniz, Allah’ın azabının geleceğini size bildiriyorum, dedi. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Araf Sûresi’nde (7/77-79. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: O deveyi boğazlayan kişi kırmızı, mor tenli, kızıl saçlı, başının ön tarafı dar, arka tarafı enlice birisi idi.

Adının Kudar b. Salif olduğu söylenir. el-Efveh el-Evdi şöyle demiştir:

أَوْ قَبْلَهُ كَقُدَارٍ حِينَ تَابَعَهُ عَلَى الْغَوَايَةِ أَقْوَامٌ فَقَدْ بَادُوا

“Yahut ondan önce, Kudar gibi ki,
Azgınlıkta kimileri ona uymuştu da helak olup gittiler...”

Araplar kasaba Semud hanedanından uğursuz birisi olan Kudar b. Salif'e benzeterek “Kudar” adını verirler. Şair Mühelhil şöyle demiştir:

إِنَّا لَنَضْرِبُ بِالسُّيُوفِ رُؤُوسَهُمْ ضَرَبَ الْقُدَارِ نَقِيعَةَ الْقُدَامِ

“Bizler onların kafalarını kılıçlarla vuruyoruz,
Yolculuktan gelenlere ikram olmak üzere kasapların vurdukları gibi.”

Züheyr de bunu söz konusu ederek şöyle demektedir:

فَتَتَجَّ لَكُمْ غِلْمَانٌ أَشْنَامُ كُلُّهُمْ كَاحْمَرٍ عَادٍ ثُمَّ تُرْضِعُ فَتَقْطِمُ

“O (savaş) sizler için uğursuz evlatlar doğurur
hepsi de Ad'ın kırmızı tenlisi gibidir,
Sonra bunları emzirir, sonra da sütten keser.”

Şair burada savaşı kastetmekte ve Semud kavminden de Ad diye söz etmektedir. (30. ayetin benzeri daha önce geçmişti.)

“Hakikaten Biz üzerlerine bir tek çığlık gönderdik.” Bununla Cebrail (a.s.)'in çığlığını kastetmektedir ki, daha önce Hud Sûresi'nde (11/67. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve hayvan ağılına konulan çerçöp gibi oldular” âyetindeki: (الْمُحْتَظَرُ): Hayvan ağılına konulan” lafzını el-Hasen, Katade ve Ebu'l-Aliye “zı” harfini üstün olarak: (الْمُحْتَظَرُ) diye okumuşlardır ki, bununla ağılı, ahır kastederler. Diğerleri ise orada çalışan kişiyi kastetmek anlamında “zı” harfini esrelli okumuşlardır. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: (الْمُحْتَظَرُ): Ağılda çalışan kişi” demektir.

Yüce Allah'ın: **“hayvan ağılına konulan çerçöp gibi oldular”** anlamındaki buyrukta “zı” harfi kesreli okunmuştur. Kesreli okunması halinde bu kelime ism-i fail olur. Üstün okuyan kimse ise, ism-i meful olarak okur. Nitekim hayrı az olan adama: (إِنَّهُ لَنَكِدٌ الْحَظِيرَةِ): O ağılı uğursuz kimse” denilir.

Ebu Ubeyd dedi ki: Benim anladığım kadarıyla kişinin malına: (حَظِيرَةٍ) denilmiş olmalıdır. Çünkü o böylelikle bu serveti yanında alıkoymuş (hazret-

miş) ve başkalarına karşı engellemiş olur. O bakımdan bu kelime: (فَعِيلَة) vezninde ve fakat: (مَفْعُولَة) anlamındadır.

el-Mehdevî dedi ki: **“Hayvan ağılına konulan”** anlamındaki kelimenin “zı” harfini esreli okumak halinde bu kelime mastar olur. Anlamı da ağıla konulmak durumunda olan çerçöp demek olur. “Zı” harfini üstün okumaya göre “kendisinden ağıl yapılan ağaç” anlamına gelmesi de mümkündür. İbn Abbas dedi ki: (الْمُحْتَظَر): Koyunlarına ağaç ve dikenleri kullanarak ağıl yapan adam” demektir. Bunlardan yere düşüp koyunların ezdiği şeylere de: (الْهَشِيم): Çerçöp” denilir. Şair şöyle demiştir:

أَثَرَنَ عَجَاجَةً كَدَخَانٍ نَارٍ تَشَبَّ بِغَرْقَدٍ بِالرَّهْشِيمِ

“Çürümüş çerçöp olmuş, ğarkad ağaçlarının bulunduğu yerde yayılan
Bir ateşin dumanı gibi, bir toz kaldırdılar.”

Yine ondan nakledildiğine göre bu koyunların yediği ot gibi demektir. On-
dan bir başka rivayete göre yanmış, çürümüş kemikler gibi demektir. Bu Ka-
tade’nin de görüşüdür. Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Bu rüzgarlı bir gün-
de duvarlardan etrafa savrulan toprak demektir.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: Bu senin asa ile oraya vurman halinde ağıldan dö-
külen şeylerdir. Bu lafız “fail” vezninde olup “mef’ul” anlamındadır.

İbn Zeyd dedi ki: Araplar önceleri yaşken, sonradan kuruyan herşeye “he-
şim: sonradan kuruyup ufalma istidadını gösteren bitki” derler.

(الْحَظَر): Alıkoymak, engellemek” demektir. (الْمُحْتَظَر) “müftail” veznindedir.
Bu kökten olmak üzere: (أَحْظَرُ عَلَى إِبْلِهِ وَحَظَر): Develerine ağaç toplayıp, rüzga-
rın soğuşunu ve yırtıcı hayvanların zararını develerinden uzak tutmak maksadı-
yla topladığı bu ağaçları üstüste koymak” demektir. Şair şöyle demektedir:

تَرَى جَيْفَ الْمَطِيِّ بِجَانِبِهِ كَأَنَّ عِظَامَهَا خُشِبَ الْهَشِيمِ

“Sen her iki tarafta da bineklerin leşlerini görürsün,
Sanki onların kemikleri üstüste yığılmış (ağıl maksadıyla bir
araya getirilmiş) ağaçların odunları gibidir.”

İbn Abbas’tan rivayete göre onlar dövülen ve ufaltılan buğday gibi oldu-
lar. Bu açıklamaya göre: (الْمُحْتَظَر): Ekini için bir depo edinen kimse”;
(الْهَشِيم): Başak ve samanın kırıntıları” anlamına gelir.

**“Andolsun ki Biz, Kur’ân’ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Peki öğüt alan
bir kimse var mı?”**

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالَّذِي ﴿٢٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ
 نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٢٤﴾ نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ
 ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالَّذِي ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ رَاودُوهُ
 عَنْ صَيفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ ﴿٢٧﴾ وَلَقَدْ
 صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٢٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ ﴿٢٩﴾
 وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ ﴿٤٠﴾

33. Lut kavmi de korkutmaları yalanladı.

34. Biz, üzerlerine ufak taş yağdıran bir rüzgar gönderdik. Lut'un ailesi müstesna. Onları seher vaktinde kurtardık.

35. Tarafımızdan bir nimet olmak üzere. İşte Biz, şükredenleri böyle mükafatlandırırız.

36. Andolsun ki onları yakalayiverişimizle korkutmuş idiyse de onlar, korkutup uyarmaları şüphe ile karşılaşmışlardır.

37. Andolsun onlar misafirlerine dahi kötülük yapmak istediler de gözlerini silme kör ettik. "Şimdi azabımı ve korkutmalarımı tadın."

38. Andolsun yerini bulmuş ve geri çevirilemez bir azap sabahleyin erkenden onları bastırdı.

39. Şimdi de azabımı ve korkutmalarımı tadın.

40. Andolsun Biz, Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Peki var mı öğüt alıp, düşünen?

"Lut kavmi de korkutmaları yalanladı" buyruğu ile yüce Allah, yine Lut kavminden Lut'u yalanlamaları üzerine sözetmektedir.

"Biz üzerlerine ufak taş yağdıran bir rüzgar gönderdik." Onlara küçük çakıl taşları atan bir rüzgar gönderdik.

en-Nadr (b. Şumeyl) dedi ki: Ayette sözü geçen: "(الحاصب)": Rüzgar ile birlikte gelen küçük çakıl taşları" demektir. Ebu Ubeyde de; bu taş anlamındadır, demiştir. *es-Sıhah*'ta da şöyle denilmektedir: Bu, küçük çakıl taşlarını kaldıran şiddetli rüzgar demektir. (الحصبة) da böyledir. Şair Lebid şöyle demiştir:

جَرَّتْ عَلَيْهَا أَنْ خَوَتْ مِنْ أَهْلِهَا أَذْيَالُهَا كُلُّ عَصُوفٍ خَصْبَةٍ

“Ahalisi etrafını boşalttı diye, çekti üzerine eteklerini

Çok şiddetli esen ve küçük çakıl taşlarını kaldıran herbir şiddetli rüzgar.”

“(عصفت الريح): Rüzgar şiddetlice esti” demektir. Bu şekilde esen rüzgara; (عاصف) ile (عُصُوف) denilir. el-Ferez dak da şöyle demiştir:

مُسْتَقْبِلِينَ شِمَالِ الشَّامِ تُضْرِبُنَا بِحَاصِبٍ كَنَدِيفِ الْقَطَنِ مَنْشُورِ

“Şam’ın şimaline yönelerek bize vuruyor

Çakıl taşlarını tıpkı etrafa saçılmış, atılmış pamuk gibi.”

“**Lut’un ailesi**” dini üzere ona uyanlar “**müstesna.**” Bunlar sadece onun iki kızından ibaretti. “**Onları seher vaktinde kurtardık.**” el-Ahfeş dedi ki: (Buradaki “seher vaktinde” anlamındaki lafzı) tenvinli getirmesi belirtisiz olmasından dolayıdır. Eğer muayyen bir günün seher vakti olsaydı, buna tenvin getirmezdi. (Gayrı munsarîf kılar ve üstün gelirdi.) Bunun bir benzeri de yüce Allah’ın belirtisiz olarak zikrettiği: “(أَفِطُّوا بِمُضْرَأٍ): *Herhangi bir şehre çekip gidin.*” (el-Bakara, 2/61) diye buyurmasıdır.

Buna karşılık: “(أَدْخُلُوا بِمُضْرَأٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ): *Allah’ın iradesi ile Mısır’a girin.*” (Yunus, 12/99) diye buyurmuş ve bunu her türlü irabı kabul eden bir kelime olarak kullanmamıştır.

ez-Zeccac da böyle demiştir: “**Seher**” kelimesi eğer nekre (belirtisiz) olup onunla seherlerden bir seher kastediliyor ise, munsarîf gelir. Mesela: “(أَتَيْتُهُ سَحْرًا): Bir seher vakti ona gittim” denilir. Şâyet muayyen bir günün seherini kastedecek olursa, munsarîf olarak kullanılmaz. “(أَتَيْتُهُ سَحْرًا هَذَا، وَأَتَيْتُهُ بِسَحْرٍ): Ey filan ona bu seher vakti gittim ve ona seher vakti gittim” denilir.

Seher, gecenin son vakti ile tan yerinin ağarması arasındaki zamandır. Arapçada bu gecenin karanlığının, gündüzün ilk vaktindeki aydınlığa karışması anlamındadır. Çünkü bu vakitte gecenin kalıntıları ile gündüzün ilk belirtileri bir arada bulunur.

“**Tarafımızdan bir nimet olmak üzere.**” Lut’a ve onun iki kızına bizden bir nimet ihsan ederek “**bunu yaptık.**” “**Nimet**” lafzının nasb ile gelmesi mef’ulun bih oluşundan dolayıdır.

“**İşte Biz şükredenleri**” yani Allah’a iman edip O’na itaat edenleri “**böyle mükafatlandırırız.**”

“**Andolsun**” ki Lut “**onları**” azabımız ile “**yakalayiverişimizle**” onları

azab ile alışımla **“korkutmuş idiyse de, onlar korkutup uyarmaları şüphe ile karşılamışlardır.”** Rasûlümüzün kendilerini kendisi ile uyarıp korkuttuğu azap hususunda şüphe etmişler, onu tasdik etmemişlerdi. **“(قَمَارُوا) :** Şüphe ile karşılamışlardı” buyruğu; **“(الْمِرَّة) :** Şüphe etmek”ten “tefaul” veznine getirilmiş bir fiildir.

“Andolsun onlar misafirlerine dahi kötülük yapmak istediler.” Yani ondan yanına misafir kılığında gelen melekleri önceden (Hud, 11/77 ve devamı âyetlerin tefsirinde) geçtiği üzere onlarla hayasız fiiller yapmak isteği ile kendilerine teslim etmesini istemişlerdi.

“(رَأَوْتَهُ عَلَى كَذَا مَرَاوِدَةٍ وَرَوَادٍ) : Ondan bu işi istedim, bu işi istemek” diye kullanılır. **“(رَادَ الْكَلَّ يَرُوهُ رَوْدًا وَرِيَادًا، وَأَزَادَهُ أَرْتِيَادًا) :** Merayı aradı, aramak bulmak istedi” demektir. Hadiste de şöyle denilmiştir: **“(إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَرَدَّ لِيُولِهِ) :** Sizden herhangi bir kimse küçük abdest bozmak istediği takdirde küçük abdesti için yumuşak ya da alçak bir yer arasın.”⁽¹⁾ denilmiştir.

“Gözlerini silme kör ettik” buyruğu ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s) kanadıyla onlara vurmuş, onlar da kör olmuşlardır. Denildiğine göre gözleri de yüzlerinin diğer tarafları gibi dümdüz olmuş ve göz açıklığı görülmez olmuştu. Tıpkı esen rüzgarın yer üzerindeki toprağı sürüklemesi sonucu üzerindeki izleri silip götürmesi gibi.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah gözleri sağlıklı olmakla birlikte onları kör etti, o bakımdan onlar da melekleri görememişlerdi.

ed-Dahhak dedi ki: Allah gözlerini kör etmişti, onlar da elçileri göremediler. Bunun üzerine: Eve girdiklerinde biz onları gerçekten görmüştük, nereye gittiler? dediler ve onları görmeksizin geri döndüler.

“Şimdi azabımı ve korkutmalarımı tadın.” Yani Biz onlara... tadın dedik. Bu emir kipinden kasıt, olanı haber vermektir.

Yani Lut'un kendisi ile kendilerini uyarıp korkuttuğu azabımı Ben onlara tattırdım, demektir.

“Andolsun yerini bulmuş ve geri çevirilemez bir azap sabahleyin erkenden onları bastırdı.” Sürekli bir azap onlar arasında karar buldu ve bu onları ahiret azabına kavuşturuncaya kadar yakalarını bırakmayacaktır. Sözü edilen bu azap yaşadıkları şehirlerinin üzerlerine devrilmesi, üstünün altına getirilmesidir.

“(بُكَرُ) : Sabahleyin” buyruğu burada nekre olduğu için munsarîf gelmiştir (tenvin almıştır).

(1) *Ebu Davud*, I, 1; *Müsned*, IV, 396, 399, 414; *Hakim, Müstedrek*, III, 528; *Beyhaki, es-Sünenu's-Suğra*, I, 64; *es-Sünenu'l-Kübra*, I, 93; *Tayalisi, Müsned*, I, 71.

“Şimdi de azabımı ve korkutmalarımı tadın.” Onlara inen gözlerin kör olması azabı, kendisi ile helak edildikleri azabın dışındadır. Bundan dolayı burada tekrarlanması güzeldir.

“Andolsun Biz Kur’ân’ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Peki var mı öğüt alıp düşünen?” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَآخَذْنَاهُمْ
أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ ﴿٤٢﴾

41. Andolsun Firavun hanedanına uyarıp korkutanlar gelmişti.

42. Âyetlerimizin hepsini yalanladılar. Biz de onları muktedir ve herşeye galip gelenin yakalayışı ile alıverdik.

“Andolsun Firavun hanedanına uyarıp korkutanlar gelmişti” buyruğunda Firavun hanedanından kasıt Kıbtilerdir.

“(النُّذُرُ): Uyarıp korkutanlar” da Musa ile Harun’dur. Bazan çoğul lafız, ikil hakkında da kullanılabilir.

“Âyetlerimizin hepsini yalanladılar.” Tevhidimize, peygamberlerimizin peygamberliğine delalet eden bütün mucizelerimizi yalanlamışlardı. Bunlar asa, el, kıtlık yılları, tamse ⁽¹⁾, tufan, çekirgeler, haşerat, kurbağalar ve kandır.

“Uyarıp korkutanlar”ın rasûller oldukları da söylenmiştir. Çünkü Musa kendilerine peygamber olarak gelinceye kadar Yusuf ve onun oğulları onlara peygamber olarak gelmişti. **“Uyarıp korkutanlar”** (anlamı verilen): **“(النُّذُرُ)”**in “uyarıp, korkutmak” anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Biz de onları muktedir” dilediğini yapmaya güç yetiren **“ve herşeye galib gelenin”** intikam alışında yenik düşürenin (Aziz)in **“yakalayışı ile alıverdik.”**

(1) Musa (a.s.) Firavun hanedanına bedduasının dile getirildiği Yunus, 10/88. âyette, “mallarını yok et: itmiş” diye dua ettiği zikredilmektedir. Buradaki “tamse” ile aynı köktendir. Bu kelime ile sözü geçen ayetteki duanın kabulüne işaret edilmek istenmiş olmalıdır.

اَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ اُولٰٓئِكُمْ اَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ اَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ
جَمِيعٌ مُنتَصِرُونَ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ
وَالسَّاعَةُ اَدْهٰى وَاَمَرٌ ﴿٤٦﴾

43. Sizin kâfirleriniz bunlardan hayırlı mıdır? Yoksa kitaplarda sizin için bir beraat mı var?
44. Yoksa onlar: “Biz birbirine yardım eden bir topluluğuz” mu diyorlar?
45. Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönerek kaçacaklardır.
46. Asıl onlara vaad olunan vakit kıyamettir ve o kıyamet daha büyük bela ve daha acıdır.

“Sizin kâfirleriniz bunlardan hayırlı mıdır?” buyruğu ile yüce Allah, Araplara hitab etmektedir. Bununla Muhammed (sav)’ın ümmetinin kâfirlerini kastettiği de söylenmiştir. Bunun bir soru olduğu da söylenmiştir. Yani bu nefy anlamında inkar sorusudur. Sizin kâfirleriniz küfürleri sebebiyle helak edilmiş bulunan geçmiş ümmetlerin kâfirlerinden daha hayırlı değildirler, demektir.

“Yoksa kitaplarda” peygamberlere indirilmiş olan kitaplarda “sizin için” azaptan kurtulacağınıza dair “bir beraat mı var?” İbn Abbas dedi ki: Yoksa sizin için levh-i mahfuzda azaptan kurtulacağınıza dair bir ifade mi var?

“Yoksa onlar: Biz birbirine yardım eden” sayı ve güçlerinin çokluğu dolayısıyla kendisine karşı konulamayan “bir topluluğuz” bir cemaatiz “mu diyorlar?”

“(مُتَصِرٌ)”: Yardım eden” anlamındaki buyruğun bu şekilde kullanılıp, (متصيرين) şeklinde gelmeyişinin sebebi, âyet sonu oluşundan dolayıdır.

Yüce Allah onların bu sözlerini reddederek şöyle buyurmaktadır:

“Yakında o topluluk” yani Mekke kâfirleri topluluğu “yenilecek.” Bu Bedir günü ve başka gazalarda gerçekleşti.

Genel olarak: “(سَيُهْزَمُ)”: Yenilecek” şeklinde “ye” ile meçhul bir fiil olarak okunmuş, “(الْجَمْعُ)”: Topluluk” lafzı da ref’ ile okunmuştur. Ruveys, Yakub’dan: “(سَيُهْزَمُ)”: Yeneceğiz” şeklinde “nun” ve kesreli “ze” ile; “(الْجَمْعُ)”: Topluluğu” lafzını da nasb ile okuduğunu rivayet etmiştir. (Yakında o toplulu-

ğ u yeneceğ iz, demek olur.)

“Ve arkalarını dönerek kaçacaklardır.” Genel olarak bu, onlar hakkında bir haber olmak üzere: “(يُؤْلُونَ): Dönerek kaçacaklardır” şeklinde okunmuştur. Ancak İsa, İbn İshak ve Yakub'dan rivayetle Ruveys muhatab kipi olarak “te” ile: “(وَتُؤْلُونَ): Dönerek kaçacaksınız” diye okumuşlardır. “(الدُّبُرُ): Arka” lafzı ise dirhem ve dinar gibi cins isimdir. Lafzan tekil olmakla birlikte maksad -âyet sonu olduğundan ötürü- çoğuldur.

Mukatil dedi ki: Bedir günü Ebu Cehil atını mahmuzlayarak safın önüne çıkıp şöyle dedi: Bugün biz Muhammed ve arkadaşlarından intikam alacağız. Bunun üzerine yüce Allah: **“Biz birbirine yardım eden bir topluluğuz... Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönerek kaçacaklardır”** buyruğunu indirdi.

Said b. Cübeyr dedi ki: Sad b. Ebi Vakkas dedi ki: Yüce Allah'ın: **“Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönerek kaçacaklardır”** buyruğu nazil olunca, hangi topluluğun bozguna uğrayacağını bilemiyordum. Bedir günü gerçekleşince Peygamber (sav)'ın zırhı üzerinde olduğu halde ileri atılarak: “Allah'ım, Kureyş Sana ve Rasûlüne karşı böbürlenmesiyle, büyüklenmesiyle meydan okuyarak gelmiş bulunuyor. Sen hemen sabahleyin onları bozguna uğrat” dedikten sonra: **“Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönerek kaçacaklardır.”** diye buyurdu. O zaman ben de bu âyetin tevilinin ne olduğunu öğrenmiş oldum.⁽¹⁾ Bu ise Peygamber (sav)'ın mucizelerindendir. Çünkü o gayba dair haber vermiş ve haber verdiği gibi gerçekleşmişti.

(Hadiste geçen ve) “Onları bozguna uğrat” (anlamındaki) lafız ile aynı kökten gelen: “(أَخْنَى عَلَيْهِ الدَّهْرُ): Zaman onun aleyhine geldi ve onu helak etti” demektir. en-Nabiğa'nın şu mısraında da bu anlamda kullanılmıştır:

أَخْنَى عَلَيْهِ الَّذِي أَخْنَى عَلَى لُبْدٍ

“Lübed'i helak eden ne ise onu da helak etti.”

“(أَخْنَيْتَ عَلَيْهِ): Onun aleyhine (işini) bozdum” demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyetin nüzulu ile Bedir gazvesi arasında yedi yıllık bir süre geçmiştir. Buna göre bu âyet-i kerime Mekke'de inmiştir.

Ancak Buhari'de mü'minlerin annesi Aişe (r.anha)'dan şöyle dediği zikredilmektedir: Muhammed (sav)'a Mekke'de ben oyun oynayan çağda küçük

(1) Benzer bazı rivayetler: Taberi, *Tefsir*, X, 17, 18.

bir kız iken: **"Asıl onlara vaad olunan vakit kıyamettir ve o kıyamet daha büyük bela ve daha acıdır"** buyruğu nazil olmuştur.⁽¹⁾

İbn Abbas (r.a)'dan gelen rivayete göre de Peygamber (sav) Bedir günü kendisine ait çadırda iken şöyle demiştir: "Allah'ım, Senin bana ahidini ve vaadini gerçekleştirmeni diliyorum. Eğer dilersen bugünden sonra ebdiyyen Sana ibadet olunmayacak." Ebu Bekir (r.a) elinden tutup: Ey Allah'ın Rasûlü, bu kadar sana yeter, çünkü Rabbine gerçekten ısrarla dua etmiş bulunuyorsun. O sırada o zırhını giyinmişti, çıkarken de şöyle diyordu: **"Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönerek kaçacaklardır. Asıl onlara vaad olunan vakit kıyamettir. Ve o kıyamet daha büyük bela ve daha acıdır."**⁽²⁾ Yani (Kıyamet) Bedir günü onlara isabet edenlerden daha büyük bir bela ve daha acıdır, demektir.

"(أَذْمَى): **Daha büyük bela**" lafzı "(الداهية): Büyük iş" anlamındaki lafızdan gelmektedir. "(دهاء أمر كذا): Bu iş ona gelip, isabet etti" demektir. "(دهراً ودمياً) da mastardır. İbnu's-Sikkit dedi ki: "(دهته داهية دهراء ودهياء): Ona bir musibet gelip çatı" denilir. (Birinci kelimedenden sonraki kelimelerden biri) onu tekid etmek için kullanılır.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى
وُجُوهِهِمْ ذُقُوا مَسَّ سَقَرٍ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

47. Muhakkak ki günahkarlar sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler.

48. O gün yüzleri üzere ateşe sürüklenirler. "Cehennemin dokunmasını tadın!"

49. Çünkü Biz herşeyi bir takdir ile yarattık.

"Muhakkak ki günahkarlar sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler" buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Günahkarların Cezaları:

"Muhakkak ki günahkarlar sapıklıkta" haktan yan çizip uzaklaşmakta **"ve çılgın ateş"** yanmak azabı **"içindedirler."** Bu sûrede az önce geçtiği üzere, delilik içerisindedirler, diye de açıklanmıştır.

(1) Buhari, IV, 1846, 1910; Abdurrezzak, Musannef, III, 352; Beyhaki, Şuabu'l-İman, II, 432.

(2) Buhari, III, 1067, IV, 1845, 1846, 1856; Müsned, I, 329.

“O gün yüzleri üzere ateşe sürüklenirler. Cehennemin dokunmasını tadın!” buyruğu ile ilgili olarak Müslim’in *Sahih*’inde Ebu Hureyre’den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kureyş müşrikleri gelerek Rasûlullah (sav) ile kader hususunda tartışmaya koyuldular. Bunun üzerine: **“O gün yüzleri üzere ateşe sürüklenirler. Cehennemin dokunmasını tadın** (denilir). **Çünkü Biz, herşeyi bir takdir ile yarattık.”** buyruğu nazil oldu.⁽¹⁾

Bu hadisi Tirmizi de rivayet etmiş olup hasen, sahih bir hadistir demiştir.⁽²⁾ Yine Müslim, Tavus’tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Rasûlullah (sav)’ın ashabından birtakım kimselere yetiştim. Onlar: Herşey bir kader ile dir, diyorlardı. Ayrıca Abdullah b. Ömer’i de şöyle derken dinledim: Peygamber (sav) buyurdu ki: “Herşey bir kader ile dir. Acizlik ve beceriklilik, çalışkanlık bile. Yahut: Beceriklilik, çalışkanlık ve acizlik bile” dedi.⁽³⁾

Bu da kaderiyyenin görüşünü çürütmektedir.

“Tadın” buyruğu onlara: Tadın denilir, demektir. **“Dokunması”** ise içine düşecekleri vakit duyacakları acı ve ızdıraptır.

“Sekar” Cehennemin isimlerinden birisi olup, lafız munsarîf değildir. Çünkü müennes ve marife bir isimdir. Leza ve cehennem kelimeleri de böyledir. Ata dedi ki: Sekar cehennemin altıncı katıdır. Kutrub da: “Sekar” lafzı: “(سَفَرَةُ الشَّمْسِ): Güneş onu şiddetlice yaktı” ifadesinden gelmektedir. “(يَوْمَ مُسْفِرٍ وَمُصْفِرٍ): Aşırı sıcak bir gün” demektir.

2- “(كُلُّ شَيْءٍ): Herşey” ile İlgili Kıraatler ve

Buna Dair Nahiv Açıklamaları:

“Çünkü Biz herşeyi” buyruğundaki: “(كُلُّ): Her ...i” lafzı genel olarak nasb ile okunmuştur. Ancak Ebu’s-Semmal mübteda olarak ref’ ile (كُلُّ) diye okunmuştur. Nasb ile okuyanlar bir fiil takdirine göre böyle okurlar. Kufelilerin tercihi de budur. Çünkü: “(أَنَّ): Çünkü, muhakkak” bir fiil ister. O bakımdan böyle bir fiil takdiri daha uygundur. Ayrıca **“herşeyi”** lafzının nasb ile okunması yüce Allah’ın mahlukatı hakkında umumiliğe daha çok delalet etmektedir. Zira hazfedilmiş fiili açıklayan: “(خَلَقْنَا): ...i yarattık” fiilini hazfedip, birinci fiili de açığa çıkartacak olursak, o vakit ifade: “(إِنَّا خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ): muhakkak Biz herşeyi bir kader ile yarattık” şeklinde olur. Bu durumda da: “(خَلَقْنَا): ...i yarattık” lafzının “şey”in sıfatı olması uygun düşmez. Zira sıfatın mevsuftan önceki lafızlarda amelî sözkonusu değildir. Kendisinden önceki lafızlarda amel edenin tefsiri de olması sözkonusu olmaz.

(1) *Müslim*, IV, 2046; *İbn Mace*, I, 32; *Müsned*, II, 476.

(2) *Tirmizi*, V, 398.

(3) *Müslim*, IV, 2045; *Muvatta*, II, 899; *Müsned*, II, 110.

3- Eşyanın Takdiri ile İlgili Ehl-i Sünnetin Kanaati:

Ehl-i sünnetin kabul ettiği görüş şudur: Yüce Allah, herşeyi takdir etmiştir. Yani onların miktarlarını, hallerini ve zamanlarını var edilmeden önce bilmiştir. Sonra da bunlardan ezeli ilmindeki şekli ile var olacağını bildiği şeyleri var etmiştir. İster yüce alemde, ister alt herşey, alemde yüce Allah'ın ilim, kudret ve iradesi ile sadır olur. Yaratıkların bunda herhangi bir etkisi yoktur. Mahlukatın meydana gelen bu olaylarda bir çeşit kesb (kazanmak), çaba, nisbet ve izafeden öte herhangi bir katkıları olamaz. Bütün bunlar da yüce Allah'ın onlara bu işi kolaylaştırması, O'nun kudreti, tevfiği ve ilhamı ile gerçekleşir. O her türlü eksiklikten münezzehtir, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, O'nun dışında yaratıcı yoktur. Tıpkı Kur'ân-ı Kerim ve sünnetin açıkça ifade ettiği gibi. Durum kaderiyenin ve ameller bizim, eceller ise bizden başkasının elindedir, diyenlerin söyledikleri gibi değildir.

Ebu Zerr (r.a) dedi ki: Necranlıların heyeti Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelerek şöyle dediler: Ameller bizim, eceller ise bizden başkasının elindedir. Bunun üzerine bu âyet-i kerimeler, yüce Allah'ın: **“Çünkü Biz herşeyi bir takdir ile yarattık”** buyruğuna gelinceye kadar indi. Bu sefer onlar: Ey Muhammed! Bizim günah işleyeceğimizi yazdığı halde bize azap mı edecek dediler? Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Kıyamet gününde sizler Allah'ın hasımları olacaksınız” diye buyurdu.⁽¹⁾

4- Kadere İman Etmeyenler, Kaderi Yalanlayanlar:

Ebu'z-Zübeyr, Cabir b. Abdullah (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Bu ümmetin mecusileri yüce Allah'ın kaderlerini yalanlayan kimselerdir. Bunlar hastalanacak olursa onlara ziyaret gitmeyiniz, ölürlerse cenazelerinde bulunmayınız. Onlarla karşılaşacak olursanız, onlara selam vermeyiniz.” Bu hadisi İbn Mace, *Sünen*'inde rivayet etmiştir.⁽²⁾

Yine İbn Mace, İbn Abbas ve Cabir'den şöyle dediklerini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Ümmetimden iki sınıf insan vardır ki onların İslam'dan herhangi bir payları yoktur. Bunlar mürcie ile kaderiyedir.”⁽³⁾

en-Nehhas senedini kaydederek dedi ki: Bize İbrahim b. Şerik el-Kufî anlattı, dedi ki: Bize Ukbe b. Mukrem ed-Dabbi anlattı, dedi ki: Bize Yunus b.

(1) Bazı yönleriyle farklı benzer rivayetler: Taberi, *Tefsir*, XVII, 109, 110, 111; İbn Hibban, *Sahih*, XIV, 6; Tirmizi, IV, 459, V, 398; İbn Mace, I, 32; Müsned, II, 476.

(2) İbn Mace, I, 35; İbn Ömer'den benzer bir rivayet: Ebu Davud, IV, 222.

(3) İbn Mace, I, 28; Tirmizi, IV, 454.

Bukeyr, Said b. Meysere'den anlattı. O Enes'ten dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hayır da, şer de bizim elimizdedir, diyen kaderiyenin benim şefaatiinden herhangi bir payları yoktur. Ben de onlardan değilim, onlar da benden değildir."⁽¹⁾

Müslim'in *Sahih*'indeki rivayete göre İbn Ömer kaderiye mensuplarıyla ilişkisinin olmadığını belirtmiştir. Kâfirden başkasından ise beri olunmaz. Daha sonra bu hususu şu sözleriyle pekiştirmiştir: Abdullah b. Ömer'in adına yemin ettiği zat hakkı için, eğer onlardan herhangi birisinin Uhud dağı kadar altını bulunup da bunu infak edecek olursa, kadere iman etmediği sürece Allah ondan kabul etmeyecektir."⁽²⁾

Bu da yüce Allah'ın münafıklar hakkındaki şu buyruğuna benzemektedir: "*Harcamalarının kendilerinden kabul edilmesini engelleyen sadece şudur: Onlar Allah'a ve Rasûlüne kâfir olmuşlardır..*" (et-Tevbe, 9/54) Bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kadere iman üzüntü ve kederi giderir."⁽³⁾

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا
أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ
﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي
جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

50. Emrimiz ancak birdir ve bir göz kırpması gibidir.

51. Andolsun Biz, benzerlerinizi helak ettik. O halde var mı bir düşünen?

52. İşledikleri herşey de defterlerdedir.

53. Küçük, büyük herşey satır satır yazılıdır.

54. Muhakkak ki takva sahipleri cennetlerde ve ırmaklardadır.

55. Sıdk meclisinde, gayet muktedir bir melikin yanındadırlar.

(1) Deylemi, *Firdevs*, III, 238.

(2) *Müslim*, I, 37; *Tirmizi*, V, 6; *Ebu Davud*, V, 223.

(3) İbn Hacer el-Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, II, 12 de bu hadisin es-Seri b. Asım b. Sehl'in ortaya çıkardığı "belalar"dan biri olduğunu söylemektedir.

“Emrimiz ancak birdir” bir defadır **“ve bir göz kırpması gibidir.”** Yani Benim yarattıklarım hakkındaki kaza ve hükmüm göz değmesinden, kırpmasından daha hızlıdır.

(لَمَحَ الْبَرْقُ بَصْرَهُ): Göz kırpması (değmesi) acele ile bakmak”tır. (لَمَحَ الْبَرْقُ بَصْرَهُ): Gözü şimşeğe değiverdi” denilir.

es-Sıhah’ta şöyle denilmektedir: (لَمَحَ وَالْمَحَ): Onu çabucak görüverdi” demektir. İsmi: (اللمحة)’dır. (لَمَحَ الْبَرْقُ وَالنَّجْمُ لَمَحًا) Şimşek ve yıldız parladı” denilir.

“Andolsun Biz benzerlerinizi helak ettik.” Geçmiş ümmetler arasından küfürleri itibariyle size benzeyenleri helak ettik. Size uyanları ve size yardımcı olanları helak ettik, diye de açıklanmıştır.

“O halde var mı bir düşünen?” Öğüt alan.

“İşledikleri herşey de defterlerdedir.” Onlardan önceki bütün ümmetlerin hayır ve şer türünden işledikleri herşey aleyhlerine yazılmıştır. Bu da yüce Allah’ın: **“Çünkü Biz herşeyi bir takdir ile yarattık”** buyruğunu açıklamaktadır.

“Defterlerdedir.” Levh-i Mahfuzdadır demektir. Hafaza meleklerinin yazdıkları defterlerdedir, diye açıklandığı gibi, Ummu’l-Kitap’ta (kitapların arasında)dır, diye de açıklanmıştır.

“Küçük büyük herşey satır satır yazılıdır.” Küçük olsun, büyük olsun her bir günah onu işleyecek olan kimse hakkında, onu işlemeyen önce -onun karşılığını görmek üzere- yazılıdır. Onu işlediği vakit de yazılır.

(سَطَرَ يَسْطُرُ سَطْرًا) Yazdı, yazar” demektir. (اسْتَطَرَ) da -anlam itibariyle- onun gibidir.

Yüce Allah, kâfirlerin durumunu anlattıktan sonra müminlerin durumunu da:

“Muhakkak ki takva sahipleri cennetlerde ve ırmaklardadır” diye açıklamaktadır.

“Irmaklardadır.” Su, şarap, bal ve sudan akan ırmakları kastetmektedir. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır.

(وَنَهْرٍ): Irmak(lar)” lafzının âyet-i kerimede tekil olarak gelmesinin sebebi ise, âyet sonu oluşundandır. Diğer taraftan tekil bir lafız da bazan çoğul anlamını verebilir.

(نَهْرٍ)’ın “aydınlık ve bolluk içerisindedir” anlamına geldiği de söylenmiştir. Aydınlığı sebebiyle gündüze: (النَّهَارُ) denilmesi buradan geldiği gibi; (أَنْهَرْتُ الْجَرَحَ): Yarayı açtım” tabiri de buradan gelmektedir. Şair de şöyle demektedir:

مَلَكْتُ بِهَا كَفِي فَأَنْهَرْتُ فَتَقَهَا يَرَى فَائِمٌ مِنْ دُونَهَا مَا وَرَاءَهَا

“Elimi üzerine (darbeye) iyice yerleştirdim ve onun açıklığını daha da açtım, Onun önünde duran, arkasında ne var görebiliyordu.”

Ebu Miclez, Ebu Nehik, el-A'rec, Talha b. Musarrıf ve Katade bu lafzı iki ötreli olarak; (وَنَهَرَ) diye okumuşlardır. Bu şekliyle “nehar: gündüz”ün çoğulu ve onların geceleri olmayacaktır, anlamını verir gibidir. Tıpkı: “(سَحَاب): Bulut” lafzının çoğulunun: (سُحُب) diye gelmesi gibidir. el-Ferra şöyle demiştir: Araplardan birisi bana şu beyiti okumuştur:

إِنْ تَكُ لَيْلًا فَإِنِّي نَهْرٌ مَتَى أَرَى الصُّبْحَ فَلَا أَنْتَظِرُ

“Eğer sen gececi isen ben gündüzcü kimseyim, Sabahı ne zaman görürsem, hiçbir şeyi beklemem.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لَوْلَا الثَّرِيدَانِ هَلَكْنَا بِالضُّمْرِ ثَرِيدٌ لَيْلٍ وَثَرِيدٌ بِالنَّهْرِ

“Şâyet iki tirid olmasaydı, zayıflayarak ölür giderdik, Gece tiridi ile gündüzleri gelen bir tirid.”

“**Sıdk meclisinde**” yani boş sözün, günaha sokacak ifadelerin yer almadığı hak meclisi olan cennetlerde “**gayet muktedir**” dilediği herşeye güç yetiren “**bir melikin yanında**dırılar.” Buyruğundaki “(عِنْدَ): **Yanında**” lafzı burada yakınlık, yakın mevki, mertebe, şeref ve üstünlük ve makam anlamını veren bir yakınlıktır. (Cafer) es-Sadık dedi ki: Allah sıdk yerini övmüş bulunmaktadır. Orada sıdk ehli olanlardan başkası oturmayacaktır.

Osman el-Betti: “(فِي مَقَاعِدِ صِدْقٍ): Sıdk meclislerinde” diye çoğul olarak okumuştur. “Meclisler” ise insanların çarşı-pazarlarda ve başka yerlerde oturdukları yerler anlamına gelir.

Abdullah b. Bureyde dedi ki: Cennet ehli her gün şanı yüce ve mübarek olan Cebbar'ın huzuruna girerler. Yüce Rabblerine Kur'ân okurlar, herkes de kendisine ait olan mecliste oturmuş olacaktır. Oturdukları yerler inci, yakut, zeberced ve altın ile gümüşten olup amellerine göre bu yerleri tesbit edilmiş

olacaktır. Bundan dolayı gözleri aydın olduğu kadar hiçbir şeyle gözleri aydın olmayacaktır. Bundan daha büyük ve daha güzel hiçbir şey de işitmeyeceklerdir. Sonra da ertesi gün aynı şekilde gözlerini aydınlatacak bu hale tekrar gelinceye kadar konakladıkları yerlerine geri döneceklerdir.

Sevr b. Yezid de Halid b. Ma'dan'dan şöyle dediğini zikretmektedir: Bizze ulaştığına göre melekler kıyamet gününde müminlere gelerek: Ey Allah'ın dostları, haydi kalkınız derler. Onlar: Nereye, diye sorarlar. Melekler: Cennete diye cevap verirler. Bunun üzerine müminler şöyle derler: Siz bizleri bizi istediğimiz yerden başka yere götürüyorsunuz. Melekler: Gitmek istediğiniz yer neresidir? diye sorarlar, müminler şu cevabı verirler: Gayet muktedir bir melikin yanında sıdk meclisi, derler.

Bu haber bu anlamı ile fakat özel bazı kimseler hakkında da şöylece rivayet edilmiştir: Yüce Allah'ı iyice akletmiş bir kesimi melekler -diğer insanlar hesapları görülmekte iken- cennete götürürler. Bunlar meleklerle: Bizi nereye taşıyorsunuz? diye sorarlar. Melekler: Cennete diye cevap verirler. Bu kimseler: Sizler bizleri bizim asıl istediğimiz yerden başkasına götürüyorsunuz deyince, melekler: Sizin istediğiniz yer neresidir? diye sorarlar. Bu sefer: Haber verdiği şekilde: **"Sıdk meclisinde gayet muktedir bir melikin yanındadırlar"** buyruğunda olduğu gibi, o candan sevdiğimiz ile birlikte sıdk meclisidir, diye cevap verirler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Kamer Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdolsun.

Rahmân

Sûresi

1-78. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, Urve b. ez-Zübeyr, İkrime, Atâ ve Câbir'in görüşüne göre bütününü Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas; bundan bir âyet müstesnâdır. Bu da yüce Allah'ın: *"Göklerde ve yerde bulunan herkes O'ndan diler"* (er-Rahmân, 55/29) buyruğudur, demiştir. Yetmişaltı âyettir.

İbn Mesud ve Mukatil: Bütününü Medine'de inmiştir, demişlerdir. Ancak birinci görüş Urve b. ez-Zübeyr'den gelen şu rivayet dolayısı ile daha sahihtir: Mekke'de Peygamber (sav)'dan sonra Kur'ân'ı açıktan okuyan ilk kişi İbn Mesud'dur. Şöyle ki Ashab: Kureyşliler hiçbir zaman bu Kur'ân'ın yüksek sesle, açıkça okunduğunu henüz işitmediler. Acaba bu Kur'ân'ı onlara işittirecek bir kimse var mı? dediler. İbn Mesud: Ben diye atılınca, ashab: Sana bir zarar geleceğinden korkuyoruz. Bizler kendisini koruyacak aşireti bulunan bir adamın bunu yapmasını istiyoruz, dediler. Ancak o bunu kabul etmedi. Makamın yanında ayağa dikilip *"Rahmân ve rahim Allah'ın adıyla. Rahmân (olan Allah) Kur'ân'ı öğretti..."* diye okumaya koyuldu. Sonra Kureyş, meclislerinde oturmakta iken o sesini yükseltmeye devam etti. Dikkatle dinleyince: Um Abd'in oğlu ne diyor? dediler. Diğerleri: O Muhammed'in üzerine indirildiğini iddia ettiği sözleri söylüyor, dediler. Sonra da yüzünü yaralayınca kadar onu dövdüler.

Sahih rivayetle sabit olduğuna göre Peygamber (sav), (Batn-ı) Nahle denilen yerde sabah namazını kıldı. er-Rahmân Sûresi'ni okudu. Cinlerden bir kesim oradan geçti ve ona iman etti.

Tirmizi'deki rivayete göre Câbir şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), ashabının yanına çıkıp geldi. Onlara er-Rahmân Sûresi'ni başından sonuna kadar okudu, onlar da seslerini çıkarmayıp dinlediler. Peygamber şöyle buyurdu:

"Andolsun ben bu sûreyi cin gecesi cinlere karşı okudum. Onlar sizden daha güzel karşılık veriyorlardı. Ben yüce Allah'ın: *"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?"* buyruğunu okudukça kendileri de: Rabhimiz, nimetlerinden hiçbirisini yalanlamıyoruz. Hamd yalnız Sana'dır" diye karşılık veriyorlardı. (Tirmizi) dedi ki: Bu garib bir hadistir.⁽¹⁾

Ayrıca bu rivayette sûrenin Mekke'de indiğine delil bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rivayet olunduğuna göre Kays b. Âsım el-Minkârî Peygamber (sav)e şöyle demiştir: Bana sana indirilenlerden bir şeyler oku. Bunun üzerine Peygamber ona er-Rahmân Sûresi'ni okudu. Kays: Onu tekrar oku deyince, Peygamber üç defa bu sûreyi ona tekrar etti. Kays: Allah'a yemin ederim ki bunun bir parlaklığı vardır. Bu sözün kendine has bir tadı vardır. Onun altı sulak, yukarısı yemişlidir. Böyle bir sözü hiçbir insan söyleyemez. Ben şahadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve şüphesiz sen Allah'ın Rasûlüsün, dedi.⁽²⁾

Ali (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Herşeyin bir gelini vardır. Kur'ân'ın gelini de er-Rahmân Sûresi'dir."⁽³⁾

الرَّحْمَنُ ﴿١﴾ عِلْمَ الْقُرْآنِ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾
 عِلْمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ
 وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾
 أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿٨﴾ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ
 وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾ وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾
 فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَالْحَبُّ ذُو
 الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

(1) Tirmizi, V, 399

(2) Siyerde olan benzeri bir olayın Velid b. Muğire başından geçtiğidir. Bununla birlikte, İbn Abdî'l-Berr, *et-İstiâb*, II, 433; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 245'te Peygamber'den kendisine Kur'ân okumasını isteyen şahsın adı, Halid b. Ukbe'dir. Ona okuduğu da en-Nahl, 16/90. âyettir. Ayrıca olayın sonunda bu kişinin kelime-i şahadet getirerek müslüman olduğu da zikredilmemektedir.

(3) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 490

1. **Rahmân,**
2. **Kur'ân'ı öğretti,**
3. **İnsanı yarattı,**
4. **Ona beyânı öğretti.**
5. **Güneş de, ay da hesapladır.**
6. **Gövdesiz bitkiler de, ağaçlar da secde ederler.**
7. **Göğes gelince, onu da yükseltti ve mîzânı koydu.**
- 8, 9. **"Tartıda haksızlık etmeyin, tartıyı adaletle dosdoğru yapın ve tartıyı eksik yapmayın" diye emretti.**
10. **Yere gelince, onu da oranın yaratıkları için alçalttı.**
11. **Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları vardır.**
12. **Samanlı taneler ve hoş kokulu bitkiler de vardır.**
13. **O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?**

"Rahmân" olan Allah **"Kur'ân'ı öğretti"** buyruğu hakkında Said b. Cübeyr ile Âmir eş-Şa'bî şöyle demişlerdir: **"er-Rahmân"** bir araya getirilmeleri halinde yüce Allah'ın isimlerinden birisini teşkil eden üç sûrenin başlangıcıdır: **"Elif, lâm, Ra"** ile **"Hâ, Mîm"** ve **"Nûn."** Bunların bir araya getirilmeleri halinde **"er-Rahmân"** adı ortaya çıkar.

"Kur'ân'ı öğretti." Yani yüce Allah onu peygamberine öğretti, o da onu bütün insanlara eksiksiz tebliğ etti.

Bu sûre Mekke'li müşrikler: Rahmân da neymiş? demeleri üzerine inmiştir.

Bu buyruğun Mekkelilere: Ona bu Kur'ân'ı bir insan öğretiyor ve o da Yemâme'nin Rahmân'ıdır sözlerine cevap olmak üzere indiği de söylenmiştir. Onlar bu sözleriyle yalancı Müseyleme'yi kastediyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Rahmân (olan Allah) Kur'ân'ı öğretti"** buyruklarını indirdi.

ez-Zeccac dedi ki: **"Kur'ân'ı öğretti."** Onun hatırlanmasını ve okunmasını kolaylaştırdı demektir. Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki Biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık."** (en-Necm, 54/17) buyruğu da bu anlamdadır.

Yüce Allah, Kur'ân'ı insanların kendisi ile kendisine ibadet etmelerinin bir alâmeti kılmıştır, diye de açıklanmıştır.

"İnsanı yarattı" buyruğu hakkında İbn Abbas, Katade ve el-Hasen: Âdem (a.s.)'i kastetmektedir, demişlerdir.

"Ona beyânı" herşeyin ismini **"öğretti."** Ona bütün dilleri öğretti, diye de açıklanmıştır. Yine İbn Abbas'tan ve İbn Keysân'dan şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Burada **insan**'dan, kasıt Muhammed (sav)'dır. **"Beyân"**dan kasıt

ise helâl ile haramın, hidayet ile sapıklığın açıklanmasıdır. Olmuş ve olacaklar, diye de açıklanmıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim öncekilere de, sonrakilere de, kıyamet gününe dair de açıklamalarda bulunmuştur. ed-Dahhâk **"beyân"** hayır ve şerdir, demiştir. er-Rabi' b. Enes de: İnsana fayda ve zarar verecek şeylerdir, diye açıklamıştır. Katade de böyle demiştir.

"İnsan" ile bütün insanların kastedildiği de söylenmiştir. O halde bu bir cins isimdir. **"Beyan"** da bu açıklamaya göre konuşmak ve kavramak demek olur. Bu ise insanın diğer canlı varlıklara kendisi vasıtasıyla üstün kılındığı özellikler arasındadır.

es-Süddî şöyle demiştir: O herbir kavme kendisi ile konuşacakları dillerini öğretmiştir. Yemân da: Kalem ile yazı yazmaktır, diye açıklamıştır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"O kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti"* (İkra, 96/4-5) buyruklarıdır.

"Güneş de, ay da hesapladır." Yani her ikisi de bilinen bir hesap ile akıp gitmektedirler. Böylelikle bu buyrukta ("her ikisi de akıp gitmektedirler") anlamına gelen: (يَجْرَبَانِ) takdirindeki haber hazfedilmiştir.

İbn Abbas, Katade ve Ebu Malik de şöyle demişlerdir: Yani onlar belirli konaklarda bir hesaba göre akmaktadırlar. Bu konakları ileri geçemezler ve başka yere de kaymazlar.

İbn Zeyd ve İbn Keysân şöyle demişlerdir: Her ikisi ile vakitler, va'deler ve ömürler hesap edilmektedir. Eğer gece gündüz, güneş ay olmasaydı ve eğer zaman tümüyle gece ya da gündüz olsaydı, hiç kimse herhangi bir şeyi nasıl hesap edeceğini bilemeyecekti.

es-Süddî dedi ki: **"Hesapladır"** bunların süreleri takdir edilmiştir, demektir. Bunlar tıpkı insanların ecelleri gibi ecellerine doğru akıp giderler, onların da ecelleri geldi mi yok olup gidecekler. Bunun bir diğer benzeri yüce Allah'ın: *"Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gitmektedir."* (ez-Zümer, 39/5) buyruğudur.

ed-Dahhâk, bir kader iledir, diye açıklamıştır. Mücahid de şöyle demiştir: **"Hesaplıdır"** lafzı değirmenin hüsbânı yani etrafında döndüğü ekseni gibidir, demektir. Her ikisi de bir eksenin etrafında dönermişcesine dönerler.

(الْحَبَانِ): Hesap" lafzı; (حَسَبْتُ أَحِبُّهُ حَبًّا وَحُبَانًا): Onu hesap ettim, ederim, hesap etmek" fiilinin mastarı olabilir. Master itibarıyla "gufrân, küfran, rüchhan" lafızlarına benzer. Bir diğer masdar şekli de: (حِسَابَةٍ) şeklindedir. Bu da: "Onu saydım, sayarım" anlamındadır.

el-Ahfeş dedi ki: Bu lafız "hisab"ın çoğulu da olabilir. (شِهَابٍ)'in çoğulunun (شِهَابَانِ) diye gelmesi gibi. Bu kelime aynı zamanda "azab ve kısa oklar" anlamında da kullanılır. Buna dair açıklamalar el-Kehf Sûresi'nde (18/40. âye-

tin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Tekili: (حُبَانَةٌ) diye gelir. Bu aynı zamanda "küçük yastık" anlamında da kullanılır. Bu anlamdan hareketle: "(حُبْنُهُ)": Ona yastık hazırladım" demek olur. Nitekim şair şöyle demiştir:

... لَقَرْنْتُ غَيْرَ مُخَبِّبٍ

"O vakit sen yastık hazırlanmamış olarak kalırsın."

Kimse sana ikram etmeksizin ve sana kefen giydirilmeksizin, demektir.

"Gövdesiz bitkiler de, ağaçlar da secde ederler" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: "(النجم)": Gövdesiz bitkiler: Gövdesi bulunmayanlar"; "(الشجر)": Ağaçlar" lafzı da gövdesi olanlar"ı anlatmaktadır. İbn Abbas Temimli Safvan b. Esed'in şu beyitini de zikretmektedir:

لَقَدْ أَتَجَمَ أَقْفَاعُ الْكَيْبَرِ عِضَاهُ وَتَمَّ بِهِ حُبَاتِمِيمٌ وَوَائِلُ

"O büyük düzlük dikenli bitkilerini verdi,
Temim ve Vâil kabileleri de bu sayede tamam oldu."

Züheyr b. Ebi Sülmâ da şöyle demiştir:

مُكَلَّلٌ بِأَصُولِ النُّجْمِ تَتَبَّعُهُ رِيحُ الْجَنُوبِ لِضَاحِي مَائِهِ حُبُّكَ

"Bitki gövdeleri ile taçlanmış bulunuyor, güney rüzgarının dokuduğu;
Ki onun saf olmayan suyunun hareleri vardır."

"(النجم)": Gövdesiz bitki" lafzı; (نَجْمُ الشَّيْءِ يَنْجُمُ نَجُومًا): O şey ortaya çıktı, göründü, çıkar, görünür" kökünden gelmektedir.

Bitkilerin ve ağaçların secdeleri, gölgelerinin secdesiyle olur. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Bunların secdeleri güneş doğduğu zaman güneşe dönük olmaları, sonra gölge çekilinceye kadar onunla birlikte gölgelerinin de kayması ile olur.

ez-Zeccâc dedi ki: İkisinin secdesi gölgelerinin onlarla birlikte dönmesi ile olur. Nitekim yüce Allah: "Gölgelerinin... dönerek." (en-Nahl, 16/48) diye buyurmaktadır.

el-Hasen ve Mücahid de âyet-i kerimede geçen (ve "gövdesiz bitkiler" di-

ye meâlî verilen): “**en-Necm**”den kasıt semadaki yıldızlardır, demişlerdir. Mücahid’in görüşüne göre yıldızın secdesi gölgesinin dönmesi ile olur. Taberi’nin tercih ettiği de budur. Bu görüşü el-Mehdevî de nakletmektedir.

Yıldızın secdesinin, kaybolması olduğu, ağacın secdesinin meyvesinin toplanmasının mümkün olmasıdır, diye de açıklanmıştır. Bu görüşü el-Maverdî nakletmektedir. Bir diğer görüşe göre bütün bunlar, Allah tarafından musahhar kılınmış şeylerdir. O bakımdan sizler Sâbiîlerden birtakım kimse-lerin yıldızlara taptıkları gibi sakın yıldızlara tapmayınız. Acemlerden bir çoğunun yaptığı gibi de ağaçlara tapmayınız, demektir.

“**Secde etmek**” zilletle boyun eğmek demektir. Bununla kastedilen ise sonradan yaratılmışlığın izlerini taşımalarıdır. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî nakletmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: Dilde “**secde etme**”nin asıl anlamı, yüce Allah’a teslim olmak ve O’na boyun eğip itaat etmektir. Bundan dolayı secde bütün cansızların Allah’ın emrine teslimiyetleri ve O’nun emrine itaat etmeleridir. Canlı varlıklarda da durum bu şekildedir. Namazdaki secde de bu türdendir. Muhammed b. Yezid de: “**en-necm** (meâlde; **gövdesiz bitkiler**)”in yıldızlar anlamına geldiği ile ilgili olarak şu beyiti zikretmektedir:

فَاتَتْ تَعْدُ النُّجْمَ فِي مُسْتَحْبِرَةٍ سَرِيعٍ بِأَيْدِي الْإِكْلِينَ جُمُودَهَا

“Yıldız(lar)ı (yansıttığından ötürü) o dopdolu tencerede sayarak geçirdi geceyi Yiyenlerin elinde çabukça donuveren (o yemeğin tenceresinde).”

“**Göge gelince onu da yükseltti**” buyruğundaki: “(وَالسَّمَاءُ): **Göge gelince**” lafzını Ebu’s-Semal: (وَالسَّمَاءُ) şeklinde mübteda olarak ref’ ile okumuştur. (Göğü de yükseltti, demek olur.) Bunu tercih etmesinin sebebi daha önce geçen: “**Gövdesiz bitkiler de, ağaçlar da secde ederler**” cümlesine bu cümleyi atfetmiş olmasıdır. Böyle okumak suretiyle atfedileni de tıpkı kendisine atfedilen gibi mübteda ve haberden meydana gelmiş bir cümle olarak kabul etmiş olmaktadır. Diğerleri ise bu lafzı daha sonra gelen fiilin delâlet ettiği bir fiili takdir ederek nasb ile okumuşlardır.

“**Ve mizanı koydu.**” Mücahid, Katade ve es-Süddî’den, adaleti koydu, demektir. Yani o yeryüzünde uygulanmasını emrettiği adaleti koydu. “(وَضَعَ اللَّهُ الشَّرِيعَةَ): Allah şeriatı koydu, vazetti” denilir. “(وَضَعَ فُلَانٌ كَذَا): Filan kişi şunu koydu, bıraktı” demektir. Buna binaen mizandan kasıt Kur’ân’dır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de kendisine gerek duyulan şeyler vardır diye açıklanmıştır ki bu da el-Huseyn b. el-Fadl’ın görüşüdür.

el-Hasen ve yine Katade ile ed-Dahhâk şöyle demişlerdir: Bu mizan'dan kasıt, insanların birbirlerine karşı adaletli davranmaları ve birbirlerindeki hakkı almaları için kendisi ile tartılan ve denge göstergesi (lisanı) bulunan mizandır. Bu buyruk adaletin yerine getirilmesini emretmek anlamında haber kipinde gelmiştir. Buna da yüce Allah'ın: **"Tartıyı adaletle dosdoğru yapın"** buyruğu delalet etmektedir ki; (الْقِسْط): Adalet" demektir.

Bunun hüküm ile aynı şey olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah bu buyruk ile amellerin tartılması için âhirette mizanın yerleştirilmesini murad etmiştir, diye de açıklanmıştır.

"(مِيزَان): Mizan" lafzının aslı (يُوزَانُ)'dır. Buna dair açıklamalar daha önce el-A'raf Sûre'sinde (7/8. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Tartıda haksızlık etmeyin... diye" buyruğundaki: (أَنْ): **...meyin diye"** lafzında geçen; **"Diye"** edatının i'rabtaki yerinin, harf-i cerrin hazfedildiği takdirine binâen nasb olması mümkündür. (لَا تَطْغَوْا): Haksızlık etmeyesiniz diye, etmemeniz için" diye buyurmuş gibidir.

Yüce Allah'ın: (يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا): *Allah yanılmayasanız diye size açıklıyor.*" (en-Nisa, 4/176) buyruğunda olduğu gibi. Diğer taraftan: (أَنْ) edatının i'rabta mahallinin olmaması da mümkündür. O takdirde buyruk **"haksızlık etmeyin"** anlamında olup bu takdire göre; (تَطْغَوْا) meczum olur. Yüce Allah'ın: **"Onların elebaşları: Yürüyün... diyerek kalkıp gittiler."** (Sâd, 38/6) buyruğundaki; (أَنْ أَمْشُوا): Yürüyün diye..." lafzının (أَمْشُوا): Yürüyün" anlamında olmasına benzemektedir.

"Tuğyan" haddi aşmak demektir. Buna göre mîzan adalettir, diyenler mizanın tuğyanı (haksızlık etmesi) de zulumdür demişlerdir. Maksat kendisi ile tartılan terazi olduğunu söyleyenler mizanın tuğyânının eksik tartmak olduğunu söylemişlerdir.

İbn Abbas dedi ki: Bir kimseye tartacak olursanız, hainlik etmeyiniz, demektir. Yine ondan rivayete göre o şöyle demiştir: Ey mevali topluluğu! Sizler insanların kendileri sebebiyle helâk oldukları iki işin başına getirilmiş bulunuyorsunuz. Bunlar çile ile ölçmek ve terazi ile tartmaktır.

"Mizan"dan kasıt hükümdür diyenler de onun haksızlık yapması tahrif etmektir, derler. İfadede hazfedilmiş lafızlar olduğu da söylenmiştir. Yani, O mizanı koydu ve sizlere mizanda haksızlık etmeyin, diye emretti.

"Tartıyı adaletle dosdoğru yapın." Yani onu adaletin gereği ne ise öylece kullanın.

Ebu'd-Derdâ (r.a) dedi ki: Sizler terazinin işaretini tam bir adalet ile dosdoğru tutun. İbn Uyeyne şöyle demiştir: Terazinin dosdoğru tutulması el ile olur, adalet te kalp ile olur. Mücahid dedi ki: (Meâlde **"adalet"** diye anlamı

verilen) **el-kıst**: Rumcada adalet demektir. Bir görüşe göre de bu “bir kimse namazı ikame etti” demeye benzer. Bu da namazı vaktinde kıldı anlamındadır. İnsanlar pazarlarını ikame etti tabiri de vaktinde, zamanında oraya gittiler, anlamındadır.

Buyruk, sizler birbirinizle tartılı ilişkilere girdiğiniz takdirde adaleti elden bırakmayınız, anlamındadır.

“Ve tartıyı eksik yapmayın.” Terazide eksiklik olmasın, ölçü ve tartıyı eksik yapmayın. Bu da yüce Allah’ın: **“Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın.”** (Hûd, 11/84) buyruğuna benzemektedir.

Katade, bu âyet-i kerime hakkında şunları demiştir: Ey Âdemoğlu, sana karşı adâlet yapılmasını sevdiğin gibi, sen de adaletli ol. Sana karşı hakkının eksiksiz ve tam olarak verilmesini sevdiğin gibi, sen de öylece tam ve eksiksiz ver. Çünkü insanların ıslah olması adâlete bağlıdır. Bir görüşe göre anlam şöyledir: Kıyamet gününde hasenatınızın tartılacağı mîzânı eksiltmeyiniz. O vakit bu sizin aleyhinize hasret duyacağınız bir durum olur. **“Mîzân”** lafzının tekrarlanması âyet sonlarına gelmesinden ötürüdür.

Tekrarın, eksiksiz tartmak ve bu hususta adalete riayet etmeyi emretmek için olduğu da söylenmiştir.

“Eksik yapmayın” anlamındaki buyruk genel olarak: (تُخْسِرُوا) şeklinde “te” harfi ötreli ve “sin” harfi de kesreli olarak okunmuştur. Ancak Bilal b. Ebi Burde ile Osman’dan Ebân “te” harfi ile “sin” harflerini üstün olarak: (تُخْسَرُوا) diye okumuşlardır. İki ayrı söyleyiştir. Meselâ; (أَخْسَرْتُ الْمِيزَانَ): Mizanı eksik yaptım (eksik tarttım)” denildiği gibi aynı anlamda: (خَسِرْتَهُ) da denilir. Tıpkı “onu mecbur ettim” anlamında: (أَجْبَرْتَهُ) ile (جَبَرْتَهُ) denilebileceği gibi.

“Te” ve “sin” harflerini ötreli okuyuşun cer harfinin hazfi takdirine göre yorumlandığı da söylenmiştir. Anlamı da: (وَلَا تُخْسِرُوا فِي الْمِيزَانِ): Tartıda haksızlık etmeyin” şeklindedir.

“Yere gelince, onu da oranın yaratıkları için alçalttı” buyruğundaki: (الْأَنَامَ): Yaratıklar” İbn Abbas’dan gelen rivayete göre insanlar demektir. el-Hasen: Cinler ve insanlar diye açıklamıştır. ed-Dahhâk ise: Yeryüzünde hareket eden herşey demektir, diye açıklamıştır. Bu da genel bir açıklamadır.

“Orada meyveler” yani insanın kendisi ile zevk ve lezzet aldığı çeşitli mahsuller **“ve tomurcuklu hurma ağaçları vardır.”** Buyruktaki: (الْأَكْمَامَ): tomurcuklar” lafzı esreli olarak; (كِمَمٌ)’in çoğuludur. el-Cevherî dedi ki: (الْكِمَّةُ) ile (الْكِمَامَةُ): Yeni çıkan hurmanın içinde bulunduğu kapçık (tomurcuk)”dur. Bunun çoğulu: (كِمَامٌ وَأَكِمَّةٌ وَأَكْمَامٌ) ile (الْأَكَامِيمُ) diye de gelir. (كُمُ الْفَصِيلُ): Yeni doğan deve yavrusunun zarar göreceğinden korkulduğu için gücü kuvveti yerine gelinceye kadar örtüldü” anlamındadır. Şair el-Accac da şöyle demiştir:

بَلْ لَوْ فَهِذَتْ النَّاسُ إِذْ تُكْمُوا بِغُمَّةٍ لَوْلَمْ تُفْرَجْ غُمُّو

“Hatta sen insanlara baygınlık geldiği zaman (ve böylelikle akılları örtüldüğünde) onları göreceksin olursan, Bir keder içerisinde; eğer bu keder açılmayacak olursa, onlar gerçekten kedere boğulurlar.”

Beyitteki: “(تُكْمُوا): Bayıldılar, baygın düştüler” demektir.

“(أَكْمَتِ النَّخْلُ وَكُمْتُ): Hurma ağacı tomurcuklarını çıkardı” demektir. Kesreli olarak: (الْكِمَامَ) ile (الْكِمَامَ); “ısırmazın diye devenin ağzının kendisi ile bağlandığı şey” demektir. Bu kökten olmak üzere “(بَعِيرٌ مَكْمُومٌ): Ağzı bağlanmış deve” denilir. “(كُمْتُ الشَّيْءَ): O şeyi örttüm” demektir. “(الْكُمُ): Bir şeyi setredip, örten”e denilir. Ötreli olarak: “(كُمُ الْقَمِيصِ): Gömleğin yeni” ifadesi de buradan gelmektedir. Çoğulu: (أَكْمَامٌ كِمَةً) ile şeklinde gelir. Tıpkı: (حُبٌّ)’in çoğulunun; (حَبَبٌ) diye gelmesi gibi. “(الْكُنَّةُ): Yuvarlak başlık” anlamına da gelir, çünkü o başı örter. Şair şöyle demektedir:

فَقُلْتُ لَهُمْ كَيْلُوا بِكُمَّةٍ بَعْضُكُمْ فَرَاهَمَكُمْ إِنِّي كَذَلِكَ أَكْبَلُ

“Ben onlara: Birinizin başlığı ile ölçün dedim, Dirhemlerinizi; çünkü ben böylece ölçüyorum.”

el-Hasen dedi ki: “**Tomurcuklu hurma ağaçları**” lifleri bulunan hurma ağaçları demektir. Çünkü hurma ağacının üzeri bazan lif ile örtülebilir. “(كِمَامُهَا): Tomurcukları” lafzı ise onun üst taraflarındaki lifleri demektir. İbn Zeyd: Çatlayıp dışarı çıkmadan önce tomurcuklu... demektir, diye açıklamıştır. İkrime de yükler taşıyan anlamındadır, diye açıklamıştır.

“**Samanlı taneler ve hoş kokulu bitkiler de vardır**” buyruğundaki “**tane**” buğday, arpa ve benzerleridir. (العَصْفُ) da el-Hasen ve başkasından nakledildiğine göre saman demektir. Mücahid, ağacın ve ekinin yaprağıdır diye açıklamıştır. İbn Abbas: Ekinin samanı ve rüzgarların etrafa saçıp savurduğu yapraklarıdır, demiştir. Said b. Cübeyr şöyle demiştir: Bu bitkinin ilk yeşeren kısmına denilir. el-Ferra da böyle açıklamıştır. Araplar da: Olgunlaşmadan önce ekinden bir şeyler kesecek olurlarsa -bu kökten gelen fiili kullanılarak-: “(خَرَجْنَا نَعِيفَ الزَّرْعِ): Ekini olgunlaşmadan önce biçmeye (kesmeye) çıktık” derler. Aynı şekilde es-Sıhah’ta da: “(عَصَفَتِ الزَّرْعُ): Ekini olgunlaşmadan önce kopardım, topladım” demektir, diyor.

Yine İbn Abbas’tan nakledildiğine göre bu baş tarafları kopartıldığı takdir-

de kuruyan yeşil ekinin yaprağıdır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ” (el-Fil, 105/5) buyruğudur. el-Cevherî şöyle demektedir: “(قَدْ أَعْصَفَ الزَّرْعُ)”: Ekin yaprak verdi” demektir. “(مَكَانٌ مُعْصِفٌ)”: Ekini bol yer” anlamındadır. Şair Ebu Kays b. el-Eslet el-Ensarî şöyle demiştir:

إِذَا جُمَادَى مَنَعَتْ قَطْرَهَا زَانَ جَنَابِي عَطْنٌ مُعْصِفٌ

“Cumade (ayı) yağmurunu yağdırmayacak olsa da,
Benim etrafımı ekini bol ve sulak bir yer süsler.”

(العَصْفُ); aynı zamanda “kazanç” anlamına da gelir. Recez vezninde şairin şu mısraında bu anlamda kullanılmıştır:

بَغِيرِ مَا عَصَفَ وَلَا أَصْطَرَفَ

“Kazanç için çalışmadan ve yorulup didinmeden...”

(الْأَعْتَصَافُ) da bu anlamdadır. “(العَصِيفَةُ)”: İçinde başağın yer aldığı bir araya toplanmış yapraklar” demektir. el-Herevî şöyle demektedir: Başağın yapraklarına da (العَصْفُ) ile (العَصِيفَةُ) denir. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre İbnu's-Sikkî şöyle demektedir: Araplar ekinin yaprağına: (العَصْفُ), (العَصِيفَةُ) ile (الْجُلُّ) derler. Alkame b. Abde şöyle demektedir:

تَسْقِي مَذَانِبَ قَدْ مَالَتْ عَصِيفَتُهَا حَذَّوْرَهَا مِنْ أَتَى الْمَاءِ مَطْمُومُ

“Ekinleri eğilmiş su kanallarını suluyor,
Suyun yüksekten aşağıya aktığı yerlerde; suyun gelişinden
dolayı iyice beslenmiş bulunuyor.”

es-Sihah'ta: “(الْجُلُّ)”: Biçilen ekinin sapları” diye açıklanmaktadır.

İbn Abbas ve Mücahid'den nakledildiğine göre: “(وَالرِّيحَانُ)”: Hoş kokulu bitki”; rızık demektir. ed-Dahhâk bu Himyerlilerin lehçesindedir, demiştir. Yine İbn Abbas, ed-Dahhâk ve Katade'den nakledildiğine göre bundan kasıt, koklanan reyhandır. İbn Zeyd de böyle demiştir. Yine İbn Abbas'ın o yeşil ekindir, dediği rivayet edilmiştir. Said b. Cübeyr de, o sapı üzerinde yükselen ekindir, demiştir. el-Ferrâ şöyle demiştir: (العَصْفُ): Samanlı tane” ekin türünden yenilen şeyler; “(الرِّيحَانُ)”: Hoş kokulu bitki” ise yenilmeyen şeylerdir demiştir. el-Kelbî de şöyle demektedir: “**Samanlı taneler**” (diye meâli veri-

len lafız) yenilmeyen yaprak **“hoş kokulu bitki”** (diye meali verilen lafız) yenilen tane demektir.

Bir başka açıklamaya göre kokusu hoş olan herbir yeşillığe **“hoş kokulu bitki; reyhan”** denilir. Çünkü insan onlardan hoş bir koku alır. Onları kokladığı vakit hoş koku gelir. Bu kelime “fe'lân” vezninde olup -koku demek olan-: “Râiha”den “revhan” şeklindedir. Kelimede “ye”nin aslı “vav” olmakla birlikte “ye”ye kalbedilmiştir. “Ye”ye dönüştürülmesi, onunla “ruhânî” arasındaki farkı ortaya koymak içindir. Rûhanî ise ruhu bulunan herşey hakkında kullanılır.

İbnu'l-A'râbî dedi ki: (شيء رُوْحَانِي وَرِيْحَانِي): Rûhanî bir şey” denilir ki bu da ruhu olan şey demektir. Bununla birlikte bu kelimenin “fey'alân” vezninde olması da mümkündür. O zaman aslı: (رَيْوْحَان) şeklinde olup, “vav”ın yerine “ye” getirilmiş, ondan sonra da idgam edilmiştir. “Heyyin ve leyyin: Kolay ve yumuşak” kelimeleri gibi. Sonra da kelime uzadığından ve fazladan olarak “elif” ile “nun” geldiğinden dolayı hafifletilmiş bir kelimedir. “Vav” ve “ha” harflerinden oluşan lafızlarda aslolan anlam ise, titreşmek ve hareket etmektir. *es-Sıhah*'ta şöyle denilmektedir: Reyhân bilinen bir bitki çeşididir. Aynı zamanda rızık anlamına da gelir. Mesela: “(خَرَجْتُ أَبْتَغِي رَيْحَانَ اللَّهِ): Allah'ın reyhanını aramak üzere çıktım” denilir. (Rızkını aramak üzere çıktım demektir.) en-Nemir b. Tevleb de şöyle demiştir:

سَلَامُ الْإِلَهِ وَرَيْحَانُهُ وَرَحْمَتُهُ وَسَمَاءُ بَرَزْ

“Allah'ın selamı ve reyhanı

O'nun rahmeti (üzerine olsun) ve bir de bol bol yağmur yağdıran bir seması.”

Hadiste de: “Çocuk Allah'ın reyhanı cümlesindendir. (Rızkı kapsamı içersindedir)” denilmektedir.⁽¹⁾

Arapların: “(سُبْحَانَ اللَّهِ وَرَيْحَانَهُ): Allah'ı tenzih ederim ve O'nun bana rızık ih-san etmesini dilerim” tabirlerinde “subhân” ve “reyhân” kelimelerini **mastar** olarak nasb etmişler ve bununla yüce Allah'ı tenzih etmek ve O'nun rızkını dilemek manasını kastetmişlerdir.

Yüce Allah'ın: **“Samanlı taneler ve hoş kokulu bitkiler de vardır”** buy-

(1) *Müsned*, VI, 409; *Tirmizî*, IV, 317; Fâtıma (r.anhâ)nın çocuklarından birini severken söylediği sözler arasında “... ve sizler (ey çocuklar), Allah'ın reyhânındansınız...” dediğini kaydetmektedir; ayrıca Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 54'te hadisin ravilerinden Ömer b. Abdulaziz'in Havle bint Hakim'den hadis dinlediğine dair bir bilgisinin olmadığını söylemektedir.

ruğuna gelince, buradaki **“samanlı taneler”**den kasıt, ekinin sapı, **reyhan** (hoş kokulu bitkiler) da onun yaprağıdır. Bu açıklama el-Ferrâ’dan nakledilmiştir.

Buyruk genel olarak: **“(وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ) : Samanlı taneler ve hoş kokulu bitkiler de vardır”** şeklinde hepsi de merfu olarak okunmuş olup, bu halleriyle **“meyveler”** üzerine atfedilmişlerdir. Hepsini İbn Âmir, Ebu Hayve ve el-Muğîre **“yere gelince”** lafzına atıf ile nasb olarak okumuşlardır. Bir fiil takdiriyle nasb ile okudukları da söylenmiştir. O samanlı tanesi ve hoş kokusu olan bitkiyi yaratmıştır, demek olur. Bu açıklamaya göre; **“(ذَاتُ) : Tomurcuklu... vardır”** üzerinde vakıf yapmak güzel olur.

Hamza ve el-Kisâi ise **“samanlı”** anlamındaki lafza atıf ile: **“(ذَاتُ الْأَكْمَامِ) :** Hoş kokulu” lafzını cer ile okumuşlardır. Yani orada samanlı ve hoş kokulu taneler vardır. **“Reyhan: hoş kokulu”** lafzını rızık olarak kabul edenlerin görüşüne göre de böyle bir okuyuş, imkânsız bir şey değildir. Buna göre: Rızık özelliği bulunan taneyi de... buyurmuş gibi olur. Bunun rızık olması ise esas itibariyle **“samanlı tanelerin rızık”** olmasından dolayıdır. Çünkü **“saman”** hayvanların rızıkı, **“reyhan”** ise insanların rızıkı demek olur. Buradaki **“reyhan: Hoş kokulu”** lafzının, kokusu alınan reyhân olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre ise, ayrıca izahı gerektirecek bir taraf bulunmamaktadır.

“O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?” buyruğunda hitab insanlara ve cinleredir. Çünkü **“enâm: Oranın yaratıkları”** her ikisini de kapsamaktadır. Cumhurun kabul ettiği görüş de budur. Buna sûrenin baş taraflarında kaydettiğimiz Câbir yoluyla gelen hadis delâlet etmektedir. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup, orada: **“Şüphesiz cinlerin verdiği karşılık sizden daha güzeldi”** diye buyurulmuştur.⁽¹⁾

Bir diğer açıklama da şu şekildedir: Yüce Allah’ın: **“İnsanı... yarattı”** ile **“cinni de... yarattı”** diye buyurmuş olması, (bu şekilde tekrarlanıp) daha önce geçen buyrukların da, sonradan gelecek olan buyrukların da her ikisi hakkında olduğunun delilidir. Aynı şekilde yüce Allah: **“Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka, yakında sizin hesabınıza bakacağız.”** (er-Rahmân, 55/31) diye buyurmaktadır. Bu da hem insanlara, hem de cinlere yönelik bir hitaptır. Ayrıca bu sûrede: **“Ey cin ve insan toplulukları!”** (er-Rahmân, 55/33) diye buyurmaktadır. Daha önce cinlerden sözedilmemiş olsa dahi, yüce Allah insanlarla birlikte cinlere de hitab etmektedir. -Bu yönüyle- yüce Allah’ın: **“Nihayet o perdenin arkasına girince...”** (Sâd, 38/32) buyruğuna benzemekte-

(1) Sûrenin girişinde zikredilen bu hadisin kaynakları için oraya bakınız.

(2) Burada daha önce güneşten sözedilmemiş olmakla birlikte güneşten söz edilmesi açısından, cinlerin de sözkonusu edilmemekle birlikte bu buyrukta sözkonusu edilmesi ne benzediğine işaret ediyor.

dir.⁽²⁾ Bununla birlikte bundan önce Kur'ân-ı Kerim'in inmiş olan bölümlerinde cinler söz konusu edilmişti. Kur'ân-ı Kerim'in tümü de bir tek sûre gibidir. Onların da insanlar gibi mükellef oldukları sabit olduğuna göre; bu âyetlerle her iki cinse de hitab edilmiş olmaktadır.

Burada hitabın -daha önce yüce Allah'ın: “(Her ikiniz) atın cehenneme oldukça inatçı her kâfiri” (Kaf, 50/24) buyruğu açıklanırken geçtiği üzere- Arapların bazan tek bir kimseye tesniye lafzı ile hitab etmek şeklindeki adetlerine göre insanlara yönelik olduğu da söylenmiştir. Şairin şu sözleri de bu kâbildendir:

قَفَا نَبِكَ ...

“(İkiniz) durun ağlayalım...”

وَحَلِيلِي مُرَابِي ...

“Ey iki dostum, bana uğrayın...”

Bundan sonra gelen “**insanı... yarattı**” ile “**cinni de... yarattı**” buyruklarına gelince, bu da insanlara ve cinlere yönelik bir hitaptır. Ancak sahih olan cumhurun görüşüdür. Çünkü yüce Allah: “*Yere gelince, onu da oranın yaratıkları için alçalttı.*” (er-Rahmân, 55/10) diye buyurmaktadır.

“(الْأَلَم)”: Nimetler” demektir. Bütün müfessirlerin görüşü budur. Tekili: (إِلَىٰ وَإِلَىٰ) diye gelir, “(بَعَىٰ وَعَصَا)”: Bağırsak ve asa” lafızları gibi. (إِلَىٰ وَإِلَىٰ) şekilleri de kullanılır. Bu dört söyleyişi en-Nehhâs nakletmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: “(آتَاءَ اللَّيْلِ)”: Gecenin saatlerinde” buyruğunda geçen “ânâ’: saatler” lafzının tekilinde üç söyleyiş vardır. Bunlar arasında “elif”i üstün, “lam” harfi sakın olanları yoktur. Buna dair açıklamalar daha önceden el-A’raf: (7/69. âyetin tefsirinde) ile en-Necm Sûresi’nde (53/55. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Zeyd dedi ki: Bu kudret demektir. İfade de: O halde Rabbinizin kudretinden hangisini yalanlarsınız takdirindedir. el-Kelbî de böyle demiş olup, et-Tirmizi Muhammed b. Ali de bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu sûre diğerleri arasında Kur'ân'ın alemidir. Alem ise ordunun önderidir, diğer askerler onun arkasından gider. Bu sûrenin alem oluş sebebi ise, ilâhî mülk ve kudretin niteliklerini anlatmasından dolayıdır. Yüce Allah: “**Rahmân, Kur'ân'ı öğretti**” diye buyurmaktadır. Sûrenin diğer isimler arasından “**er-Rahmân**” adı ile başlaması, bununla kullara artık bundan sonra kendisini vas-

fededeceği bütün fiilleri, mülkü ve kudreti ile ilgili açıklamalarıyla bunların, rahmânîyetinin tecellisi olan büyük rahmetinden çıkıp geldiğini bildirmek içindir. Bundan dolayı **“Rahmân, Kur’ân’ı öğretti”** diye buyurduktan sonra insanı sözkonusu ederek: **“İnsanı yarattı”** diye buyurmuş, sonra da ona neler yaptığını, neler lutfettiğini zikretmiş, daha sonra güneşin, ayın bir hesab ile olduğunu sözkonusu edip eşyanın bitkisiyle, ağacıyla secde halinde olduğunu hatırlatmış, semayı yükseltmekten, teraziye -ki o da adalettir- koymaktan, yeryüzünü orada yaşayanlar için alçalttığından söz etmektedir. Böylece ilâhî kudret, mülk ve kendisine gelecek herhangi bir menfaat sözkonusu olmaksızın, buna da muhtaç olmadığı halde, rahmânîyeti ile onlara merhamet edip kudret ve mülkünden kendilerine verilen bunca hususları müşahade eden cinlere ve insanlara hitab etmektedir. Fakat onlar putları onun dışında mabud edindikleri herbir varlığı ona ortak koştular, bunca şeylerin kendilerine çıkarılmasına sebep olan O’nun rahmetini inkâr ettiler. O da kendilerine sorarak: **“O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”** diye hitab etmektedir. Yani siz Rabbinizin hangi kudretini yalanlarsınız? Onların yalanlamaları ise, mülk ve kudretinin tecellisi olarak kendilerine verilen bunca eşyayı, kendisi ile birlikte malik ve kendisi ile birlikte kudret sahibi olarak ortaklar koşmaları olmuştur. Daha sonra yüce Allah insanı *“testi gibi ses veren çamur”* (Rahman, 55/14) dan yarattığını, cinleri de *“dumansız ateşten”* (Rahman, 55/15) yarattığını sözkonusu etmekte, arkasından yine onlara: **“O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”** diye sormaktadır. Rabbinizin hangi kudretini yalanlamaktasınız, demektir. Çünkü O’nun yaratıştan sonraki herbir yaratışta, kudretten sonra bir kudreti vardır. Bu âyetlerdeki tekrarlamalar -o halde- tekid için ve bu nimetleri itiraf ettirmekte mübalağa içindir. Ayrıca tek tek mahlukattan onları haberdar etmek suretiyle de onlara karşı delillerini ortaya koymaktadır.

el-Kutebî dedi ki: Şüphesiz ki yüce Allah bu sûrede nimetlerini saymakta, yarattığı varlıklara nimetlerini hatırlatmakta, sonra da sözünü ettiği herbir haslet ve herbir nimetin peşinden bu soruyu sormaktadır: Bu soru böylece her iki nimet arasında yer almaktadır. Bununla bu nimetlere onların dikkatlerini çekmek ve bu nimetin O’nun tarafından kendilerine ihsan edilmiş olduğunu itiraf ettirmektir. Nitekim bir kimse birisine ardı arkasına iyiliklerde bulunduğu halde o kimse nankörlük ediyor ve bunları görmezlikten geliyor ise ona: Sen önceleri fakirken benim seni ihtiyaçtan kurtarıp zengin kıldığımı nasıl inkâr edebilirsin? Sen önceleri güçsüz ve zayıfken, benim seni güçlü ve aziz kıldığımı nasıl inkâr edebilirsin? Sen önceleri hiç hacca gitmemişken, seni hacca götürdüğümü nasıl inkâr edersin? Sen önceleri bineksiz iken sana binek sağladığımı nasıl inkâr edersin? demeye benzer. Bu gibi yerlerde tekrar güzeldir. Nitekim şair şöyle demiştir:

كَمْ نِعْمَةٍ كَانَتْ لَكُمْ كَمْ كَمْ وَكَمْ

“Sizin (üzerimde) nice nice, daha nice ve daha da nice nimetiniz vardır.”

Bir başka şair de şöyle demiştir:

لَا تَقْتُلِي مُسْلِمًا إِنْ كُنْتَ مُسْلِمَةً إِيَّاكَ مِنْ دَمِهِ إِيَّاكَ إِيَّاكَ

“Şâyet sen bir müslümansan müslüman birisini öldürme sakın ,
Onun kanına girmekten sakın, çekin onun kanına girmekten, çekin.”

Bir başkası da şöyle demektedir:

لَا تَقْطِيعَنَّ الصَّدِيقَ مَا طَرَفَتْ عَيْنَاكَ مِنْ قَوْلِ كَاشِحٍ أَشِيرَ
وَلَا تَمَلَّنْ مِنْ زِيَارَتِهِ زُرْ وَلَا تَمَلَّنْ مِنْ زِيَارَتِهِ زُرْ - وَزُرْ

“Kırpabildikçe gözlerini arkadaşınla asla kesme ilişkilerini,
Düşman ve haddi aşmış birisinin sözü dolayısıyla o arkadaşını ziyaretten usanma,
ziyaret et onu ziyaret et ve yine ziyaret et ve yine ziyaret et ve yine ziyaret et.”

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Tekrarlamak gafleti önleyip uzaklaştırmak
ve ortaya konulan delili pekiştirmek içindir.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ
مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾ فَبَايَ الْآءِ رَيْكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾
رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبَايَ الْآءِ رَيْكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

14. İnsanı testi gibi ses veren kupkuru çamurdan yarattı.

15. Cinni de dumansız ateşten yarattı.

16. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

17. O, hem iki doğunun Rabbidir, hem de iki batının Rabbidir.

18. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz.

Yüce Allah semâ ve yer gibi büyük âlemi, onlarda bulunan vahdaniyet ve kudretine delâlet eden varlıkları yaratmayı sözkonusu ettikten sonra, küçük âlemi yarattığından söz ederek “insanı... yarattı” diye buyurmaktadır. Bu-

racda "insan"dan kasıt, tevil bilginlerinin ittifakı ile Âdem (a.s)'dır.

"Testi gibi ses veren kupkuru bir çamurdan" buyruğunda geçen **"(الصلصال): Kupkuru çamur"** sesi işitilebilen kurumuş çamur demektir. Yüce Allah onu pişen testiye (seramiğe) benzetmektedir. Bu, kum karıştırılmış çamurdur denildiği gibi, kokuşmuş çamurdur diye de açıklanmıştır ki, bu da: **"(صَلَّ اللحم وأصل): Et kokuştı"** ifadesinden gelmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/26. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah burada: **"Testi gibi ses veren kupkuru bir çamurdan"** diye buyurmakta, orada da **"kuru çamurdan değişmiş ve şekillenmiş bir balçık-tan"** (el-Hicr, 15/26) diye buyurmuştur. Bir başka yerde ise: **"Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık."** (es-Saffat, 37/11) diye buyurduğu gibi, başka bir yerde de: **"...Ademin misali gibidir. Onu topraktan yarattı."** (Âl-i İmran, 3/59) diye buyurmaktadır. Bütün bunlar mana itibariyle birbirleriyle uyum halindedir. Çünkü yerin toprağını alıp, onu yoğurduktan sonra çamur olmuş, sonra kokuşan bir çamur gibi olmuş, sonra da testi gibi ses veren bir kuru çamur haline gelmiştir.

"Cinni de dumansız ateşten yarattı" buyruğu hakkında el-Hasen şöyle demiştir: **Cân** (cin); İblistir. Bu da cinlerin atasıdır. **"Can"**ın cinnin tekili olduğu da söylenmiştir. **"(المارج): Dumansız ateş"** lafzı İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, alev demektir. O şöyle demektedir: Yüce Allah cinni katıksız (dumansız) ateşten yaratmıştır. Yine ondan nakledildiğine göre o alev aldığı zaman yan tarafında bulunan dilli bölümünden yaratılmıştır.

el-Leys şöyle demiştir: **"Dumansız ateş"**den kasıt, şiddetli alevi bulunan yukarı doğru yükselen şule demektir. İbn Abbas'tan rivayete göre bu, ateşin üstündeki alev olup kırmızı, sarı ve yeşil renklerin birbirine karıştığı alevdir. Buna yakın bir açıklama Mücâhid'den nakledilmiştir. Hepsi de anlam itibariyle birbirine yakındır.

Bir diğer açıklamaya göre; **"(المارج): Dumansız"** (diye meali verilen bu lafız) alıkonulmamış, serbest bırakılmış herbir iş demektir. el-Müberred'in görüşü de buna yakındır. O şöyle demektedir: Bu alıkonulmayan, serbest bırakılmış ateş demektir. Ebu Ubeyde ve el-Hasen de şöyle demiştir: Bu, ateş karışımıdır. Bunun aslı karışıp çalkalanma halini anlatmak üzere kullanılan: **(مرج)** köküdür. Rivayet olunduğuna göre yüce Allah iki ayrı ateş yaratmış ve sonra bunların birini diğerine karıştırmış. Biri diğerini yiyip bitirmiştir. İşte Semûm ateşi budur, Allah İblis'i ondan yaratmıştır.

el-Kuşeyrî dedi ki: **"(المارج)"** sözlükte, serbest yahut karışık anlamındadır. Kelime meful anlamında fâil veznindedir. (Bu bakımdan) şanı yüce Allah'ın:

“(مَاءٌ ذَافِقٌ) : *Atılıp dökülen bir su*” (et-Târik, 86/6) buyruğu ile: “(عَيْشٌ رَاضِيَةٌ) : *Hoş-nud kalınan bir yaşayış*” (el-Hakka, 69/21) buyruklarına benzemektedir. Buyruk; karışım, serbest bırakılmış demektir. el-Cevherî *es-Sıhah*'ta şöyle demektedir: “**Dumansız ateşten**” cinnin kendisinden yaratıldığı dumansız ateş demektir.

“**O hem iki doğunun Rabbidir, hem de iki batının Rabbidir. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?**” O her iki doğunun da Rabbidir anlamındadır. es-Saffat Sûresi'nde: “*Doğuların da Rabbidir*” (37/5) diye buyurulmuştur. Orada bu hususa dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

19. O iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi.
20. Ama aralarında bir engel vardır. Biri diğerine karışmaz.
21. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?
22. O iki denizden inci ve mercan çıkar.
23. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“**O iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi. Ama aralarında bir engel vardır. Biri diğerine karışmaz**” buyruğundaki: “(مَرَجَ) : **Salıverdi**” serbest bıraktı, saldı, öylece bıraktı, demektir. Mesela: Sultan insanlara ilişmeyip, onları kendi hallerine bıraktığı takdirde: (مرج السلطان الناس) denilir. (المرج) asıl anlamı itibariyle meraya salınan bir hayvanın serbestçe bırakılması, ihmal edilmesi, ilişmemesi demektir. “(مَرَجَ) : Karıştırdı” anlamına geldiği de söylenir. el-Ahfeş dedi ki: Bir kesim: “(أَمْرَجَ الْبَحْرَيْنِ) : İki denizi birbirine karıştırdı” derken kullanılan fiil şekli ile (مَرَجَ) şekli aynıdır. Bu durumda (bu fiilin); (فعل) ile (أفعل) aynı anlamdadır.

“**İki deniz**”i İbn Abbas, biri semanın denizi, diğeri yeryüzü denizi diye açıklamıştır. Mücahid ve Said b. Cübeyr de böyle demiştir. “**Birbirine kavuşmak üzere**” her yıl birbirine kavuşmak üzere demektir. Bunların baş taraflarının birbirine kavuştuğu da söylenmiştir. el-Hasen ile Katade; bunlar Farn

ve Rum denizleridir demişlerdir. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Maksat tuzlu deniz ile tatlı ırmaklardır. Doğu ile batıdaki denizlerin uç taraflarının birbirlerine kavuşması olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre inci denizi ile mercan denizleridir.

“Ama aralarında bir engel vardır.” Birinci görüşe göre, sema ile yer (denizleri) arasında engel vardır, demektir. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır. İkinci görüşe göre ise, engel ikisi arasındaki kara parçasıdır ki, bu da Hicazdır. Bu açıklamayı da el-Hasen ve Katade yapmıştır. Diğer görüşlere göre ise -el-Furkan Sûresi'nde (25/53. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- aradaki engel ilâhî kudrettir.

Ebu Hureyre'den gelen haberde belirtildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah batı tarafı ile konuşmuş ve şöyle buyurmuştur: Ben sende Beni tesbih edecek, Beni tekbir edecek, Bana tehlil getirecek, Benim şanımlı yüceltecek kullarımı yaratacağım. Onlara karşı nasıl davranacaksın? Batı tarafı: Onları suda boğarım Rabbim, dedi. Bu sefer yüce Allah: Ben onları elimin üzerinde taşıyım. Senin onlara karşı olan gücünü de kıyılarına dağıtıyım, diye buyurdu. Daha sonra doğu tarafı ile konuşarak şunları söyledi: Ben sende Beni tesbih edecek, Beni tekbir edecek, Bana tehlil getirecek, şanımlı yüceltecek kullarımı yaratacağım. Sen onlara karşı nasıl davranacaksın? Doğu tarafı: Onlar Seni tesbih edecek olurlarsa, onlarla birlikte ben de Seni tesbih ederim. Seni tekbir ederlerse, onlarla birlikte ben de Seni tekbir ederim. Onlar Sana tehlil getirecek olurlarsa, onlarla beraber ben de Sana tehlil getireceğim. Senin şanımlı yüceltecek olurlarsa, onlarla birlikte ben de şanımlı yücelteceğim, dedi. Yüce Allah onu hilve ile mükâfatlandırdı ve her ikisi arasına bir engel koydu. Bunların birisi acı ve tuzlu bir denize dönüştü, diğeri ise hali üzere tatlı kaldı.” Bu haberi Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdullah zikrederek şöyle demiştir: Bize Salih b. Muhammed anlattı, bize el-Kasım el-Umerî Sehl'den, o babasından, o da Ebu Hureyre'den... diye anlattı.⁽¹⁾

“Biri diğerine karışmaz” buyruğu hakkında Katade dedi ki: Bunlar insanlara karşı sınırlarını aşarak onları suda boğmazlar. Bu denizler ile insanlar arasında bir kuraklık bölge meydana getirdi. Yine Katade'den ve Mücahid'den rivayet edildiğine göre: Bu denizlerin biri diğeri aleyhine ileri giderek ona baskın gelmez, ondan üstün olmaz.

(1) Benzer rivâyetler; el-Hatib el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, X, 234 ile Ebû Ca'fer el-Ukayli, *ed-Duafâ*, II, 338'de zikretmekle beraber; hadisin ravisi Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer el-Umerî'den hadis alınmaması gerektiğini belirten otoritelerin sözlerini de zikretmektedir. Ancak bu rivayetlerinde muhatab “yer” değil de “Şam denizi” ile “Hind bazarlarında Yemen denizi olarak zikredilmektedir. Buna benzer rivâyetleri kaydeden İbn Kesir, *Tefsir*, II, 566; Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 282; Zehebi, *Mizân*, IV, 295; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mutenâhiye*, I, 49-51 ittifakla bu rivâyete güvenilemeyeceğini belirtmektedirler.

İbn Zeyd dedi ki: **“Biri diğerine karışmaz”** yani birbirlerine kavuşmazlar. İfadenin takdiri de şöyledir: O iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi. Eğer aralarındaki engel bulunmasaydı bunların birbirlerine kavuşmaları sözkonusu olurdu.

Bir diğer görüşe göre burada sözü edilen engel (berzah), dünya ile ahiret arasındaki engeldir. Yani her ikisi arasında Allah'ın takdir ettiği bir süre vardır ki, bu da dünyanın süresidir. O bakımdan bu iki deniz birbirine karışmaz. Yüce Allah dünyanın sona ermesini hükmedeceğinde artık bu iki deniz tek bir şey olacak. Bu da yüce Allah'ın: **“Denizler (birbirlerine) akıtıldığı zaman”** (el-İnfitâr, 82/3) buyruğunu andırmaktadır. Sehl b. Abdullah dedi ki: İki deniz hayır ve şer yollarıdır. Aralarındaki engel (berzah) ise ilâhî tevfiğ ve O'nun korumasıdır.

“O iki denizden inci ve mercan çıkar.” Yani topraktan tane, saman ve hoş kokulu bitkiler çıktığı gibi, sudan da inci ve mercan çıkar.

Nâfi ve Ebû Amr **“çıkır”** anlamındaki fiili “ye” harfini ötreli, “re” harfini üstün, meçhul bir fiil olarak: “(يُخْرِجُ): Çıkarılır” diye okumuşlardır. Diğerleri ise “ye” harfini üstün, “re” harfini ötreli olarak: “(يُخْرِجُ) Çıkar” diye ve öznesi “inci...” olmak üzere okumuşlardır.

Yüce Allah **“o iki denizden”** diye buyurmaktadır. Halbuki bunlar (inci ve mercan) tatlı sudan değil, tuzlu sudan çıkarlar. Çünkü Araplar (konuşmalarında) iki ayrı cinsi bir arada sözkonusu etmekle birlikte, daha sonra onlardan birisi hakkında haber vermektedirler. Yüce Allah'ın şu buyruğu da (bu yönüyle) böyledir: **“Ey cin ve insanlar topluluğu içinizden size... peygamberler gelmedi mi?”** (el-En'âm, 6/130) Halbuki gelen peygamberler sadece insanlardandır, cinlerden gelmemiştir. Bu açıklamayı el-Kelbî ve başkaları yapmıştır.

ez-Zeccâc şöyle demiştir: Yüce Allah her iki denizi sözkonusu etmekle birlikte, onlardan herhangi birisinden bir şey çıkıyor ise, bu ikisinden çıkıyor, demektir. Bu yönüyle yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: **“Görmez misiniz ki Allah yedi göğü nasıl tabaka tabaka yaratmış, onlar arasında ayı bir nur kılmış...”** (Nuh, 71/15-16) Halbuki ay, dünya semasındadır. Bununla birlikte yedi semayı da birlikte sözkonusu etmiştir. Adeta o semalardan birisinde bulunan hepsinde bulunmuş gibidir.

Ebû Ali el-Fârisî de şöyle demiştir: Bu, muzafın hazfedilmesi kabilindedir. “O ikisinden birisinden” takdirindedir. Yüce Allah'ın: **“Bu Kur'ân iki kasabadan büyük bir adama indirilmeli değil miydi?”** (Zuhruf, 43/31) buyruğuna benzemektedir ki, iki kasabadan birisinden bir adama... demektir.

el-Ahfeş Saîd de şöyle demiştir: Bazıları incinin tatlı sudan çıktığını iddia

etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre kasıt, her iki denizdir. Bunlardan birisinden inci, diğerinden mercan çıkar.

İbn Abbas: Bunlar göğün ve yerin denizleridir. Göğün suyu denizin sedefine düşecek olursa, o inci olarak meydana gelir ve böylece her ikisinden çıkmış gibi olur, demiştir.

et-Taberî de böyle demiştir.

es-Sa'lebî ise şöyle demektedir: Bana naklolunduğuna göre bir çekirdek, bir sedefin içinde bulunuyor idi. Yağmur bu çekirdeğin bir bölümüne isabet ederken, bir bölümüne isabet etmedi. Yağmurun isabet ettiği yer inci oldu, diğer bölümü ise çekirdek olarak kaldı.

Bir diğer açıklamaya göre tuzlu ve tatlı su birbiriyle kavuşabilir. O durumda tatlı su, tuzlu suya bir çeşit aşı gibi olur. İşte çocuğun anne tarafından doğurulmuş olmakla birlikte hem erkeğe, hem de dişiye nisbet edilmesi gibi burada da her ikisine nisbet edilmiştir. Bu bakımdan şöyle denilmiştir: İnci ancak bir yerden, tatlı ve tuzlu suyun kavuştuğu yerden çıkar.

Denildiğine göre "**mercan**" büyük incilerdir. Bu açıklamayı Ali ve İbn Abbas -Allah ikisinden de razı olsun- yapmıştır. İnci bunların küçükleridir. Yine her ikisinden bunun aksi bir rivayet te gelmiştir. Buna göre inci büyük olanlarına, mercan da küçük olanlarına denilir. ed-Dahhâk ve Katade de böyle demişlerdir.

İbn Mesud ve Ebû Mâlik de mercan kırmızı boncuktur demişlerdir.

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

24. Denizde dağlar gibi yükseltilmiş akıp giden gemiler O'nundur.

25. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

"Denizde dağlar gibi yükseltilmiş"⁽¹⁾ buyruğundaki: "(كَالْأَعْلَامِ)": Dağlar gibi" demektir. "(الْعَمَّ)" Uzunca (yüksekçe) dağ" demektir. Şair de şöyle demiştir:

(1) Meâl sırası gözönünde bulundurularak tercümede, basit bir takdim tehir yapılmıştır.

إِذَا نَظَرْنَ عِلْمًا بَدَا عِلْمٌ

“Onlar bir dağı aşp geçtiler mi bir diğer dağ görünür.”

O halde denizde gemiler, karadaki dağlar gibidir. Buna dair açıklamalar daha önce eş-Şura Sûresi'nde (42/32-33. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Yükseltilmiş**” anlamındaki: (الْمُنْتَشَاتُ) lafzı genel olarak “şın” harfi üstün olarak okunmuştur. Katade: Akmak için yaratılmış anlamındadır, demiştir. Bu lafız “inşâ”dan alınmış bir kelimedir, demiştir. Mücahid de: Yelkenlerinin direkleri yüksekçe tutulmuş gemilerdir, demiştir. Eğer yelkenlerinin direkleri yüksek değil ise bunlara bu isim verilmez. el-Ahfeş de: Bunlar akıp giden gemiler demektir, demiştir. Hadiste de şöyle denilmektedir: Ali (r.a) yelkenli gemiler görmüş ve bunun üzerine: “Bu akıp giden gemiler hakkı için ne Osman'ı öldürdüm, ne de öldürülmesine yardımcı oldum” demiştir.

Hamza ile Ebu Bekr'in rivayetine göre -ki ondan farklı rivayetler de gelmiştir- Âsım: (الْمُنْتَشَاتُ) şeklinde “şın” harfi esreli olarak, “yolculuğu başlatanlar” anlamında okumuşlardır ki, böylelikle fiil mecaz ve anlamın genişletilmesi suretiyle ona izafe edilmiş olmaktadır. Bunun, yelkenlerini yükselten gemiler anlamında olduğu da söylenmiştir. “Şın” harfini ötreli okuyanlar ise; yelkenleri yükseltilmiş diye açıklarlar.

Yakub: (الْجَوَارِي): Akıp giden...ler” lafzını vakıf halinde “ye” ile okurken, diğerleri bunu hazfetmişlerdir.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾
فَبَايَ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

26. Onun üzerindeki her canlı fânidir.

27. Celâl ve ikrâm sahibi Rabbinin Vechi ise kalıcıdır.

28. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“Onun üzerindeki her canlı fanidir” buyruğundaki; “onun üzerindeki” lafzında geçen zamir yere aittir. Yerden de sûrenin baş tarafında yüce Allah'ın: “Yere gelince, onu da oranın yaratıkları için alçalttı” (10. âyet) diye söz edilmişti. “O, onun üzerinde bulunanların en şerefliisidir” denilir ve daha önce

kendisinden sözedilmemiş olmakla birlikte “onun üzerinde” ile ifadesi yer kastedilebilir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime nâzil olunca melekler yeryüzünde bulunanlar helak olacaktır (öleceklerdir), dediler. Bunun üzerine de: “*Onun zatından başka herşey helâk olacaktır.*” (el-Kasas, 28/88) buyruğu nâzil oldu. Bunun üzerine melekler de öleceklerine kesinlikle inandılar. Mukatil de böyle demiştir.

Yaratılmışların yok oluşlarındaki nimet, ölüm ile aralarında eşitliğin sağlanmasında ortaya çıkmaktadır. Esasen ölümle birlikte bütün ayaklar hizaya gelir (eşitlik gerçekleşir.)

Bir diğer açıklamaya göre ölümün nimet olması ölümün, amellerin karşılıklarının ve mükâfatın görüleceği yurda geçişin bir sebebi oluşunda ortaya çıkar.

“**Celâl ve ikram sahibi Rabbinin Vechi ise kalıcıdır.**” Yani Allah bâki kalacaktır. Burada “**Vech**” O’nun varlığını ve zatını ifade eden bir tabirdir. Şair şöyle demektedir:

قَضَى عَلَى خَلْقِهِ الْمَنَایَا فَكُلُّ شَيْءٍ سِوَاهُ فَانِي

“Yarattıkları hakkında ölmeleri hükmünü verdi,
Onun dışındaki herşey fânidir.”

İlim adamlarımızdan İbn Fûrek, Ebu’l-Meâlî ve başka muhakkiklerin beğenip tercih ettikleri görüş budur. İbn Abbas da şöyle demiştir: “**Vech**” O’nun zatını ifade eden bir tabirdir. Nitekim yüce Allah: “**Celâl ve ikrâm sahibi Rabbinin Vechi ise kalıcıdır**” diye buyurmaktadır.

Ebu’l-Meâlî de şöyle demiştir: “Vech”e gelince, imamlarımızın büyük çoğunluğunun kanaatine göre onunla kastedilen yüce Allah’ın varlığıdır. Hocamızın beğenip seçtiği görüş de budur. Buna delil buyruklardan birisi de yüce Allah’ın: “**Rabbinin Vechi ise kalıcıdır**” buyruğudur. Bütün mahlukatın yok olmaya maruz kaldıkları belirtilirken, ebediyyen kalıcılıkla vasfedilen ise yüce yaratıcının varlığıdır. Bu hususa dair açıklamalar el-Bakara Sûresi’nde yüce Allah’ın: “*Bundan dolayı nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü (vec-hi) oradadır.*” (el-Bakara, 2/115) buyruğunu açıklarken (4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca biz bu hususa dair açıklamaları yeteri kadarıyla “*el-Esnâ...*” adlı kitabımızda da zikretmiş bulunuyoruz.

el-Kuşeyrî dedi ki: Birtakım kimseler de bu yüce Allah’ın zatından ayrı,

keyfiyeti sözkonusu olmayan bir sıfatıdır. Bu sıfatı ile yüce Rabbimizin ikram ve lütuf ile özellik vermeyi murad ettiği kimselere ikbali ve lütfu hasıl olur. Fakat sahih olan O'nun Vechinin, varlığı ve zatı demek olduğudur. Mesela, işin vechi budur, doğru vecih budur, doğrunun kendisi budur, denilir.

Bir diğer açıklamaya göre de, delilleri ile üstün ve zâhir olarak kalması, tıpkı insanın yüzü ile ortada olmasına benzer. Yüce Allah'a kendisi ile yakınlashılacak olan cihet kalır diye de açıklanmıştır.

“**Celâl**” Allah'ın azameti, kibriyâsı, övgü sıfatlarına layık olması demektir. “(جَلَّ الشَّيْءُ): O şey celâl buldu” denilirken, azametli oldu, denilmek istenir. “(أَجَلَّلَهُ): Onu tazim ettim” demektir. “Celal” de tazim olunanın, büyük olanın ismidir.

“**İkram sahibi**” buyruğu da, O, kendisine layık olmayan şirkten münez-zeh kılınmaya layık olandır demektir. Nitekim: (أَنَا أَكْرَمُكَ عَنْ هَذَا): Ben seni, sana yakışmayan bu husustan uzak tuttum” demektir. Peygamber ve velilere ikram da buradan gelmektedir. Biz bu iki isme (celal ve ikram isimlerine) dair sözlük ve mana itibariyle gerekli açıklamaları yeteri kadarıyla “*el-Esnâ...*” adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Enes'in rivayet ettiğine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey celâl ve ikram sahibi diye dua ediniz.”⁽¹⁾ Bunun Abdullah b. Mesud'un sözü olduğu da rivayet edilmiştir. Dualarınızda bunu söylemeye devam ediniz, anlamındadır.

Ebu Ubeyd dedi ki: (Hadiste geçen ve devam etmek anlamı verilen): “*İl-zâz*” bir şeyi bırakmamak, ona devam etmek demektir. Israr etmek anlamında olduğu da söylenir.

Said el-Makburî'den rivayete göre; bir adam ısrar ederek: Allah'ım, ey celâl ve ikrâm sahibi, Allah'ım ey celal ve ikram sahibi, demeye koyulmuş, sonunda ona: Söylediğini duydum, ihtiyacın nedir? diye ona seslenilmiş.

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ﴿٢٩﴾
فَبَايَ الْآءِ رَبِّكُمْ تَكْذِبَانِ ﴿٣٠﴾

29. Göklerde ve yerde bulunan herkes O'ndan diler. O, hergün bir iştedir.

30. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

(1) Hâkim, *Müstedrek*, I, 676 (Enes'ten değil de Ebû Hureyre'den); İbn Hibbân, *es-Sihât*, III, 129 (Raksâ b. Âmir'den)

“Göklerde ve yerde bulunan herkes O’ndan diler” buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Göklerde bulunanlar O’ndan rahmet, yerde bulunanlar da rızık isterler.

İbn Abbas ve Ebû Salih şöyle demişlerdir: Göklerde bulunanlar O’ndan mağfiret diler rızık dilemez, yerde bulunanlar ise O’ndan her ikisini dilerler.

İbn Cüreyc dedi ki: Melekler yeryüzündekiler için rızık isterler. Buna göre her iki dilek, aynı zamanda hem göktekilerin, hem yerdekilerin yerdekiler için bir isteği olmaktadır. Hadis-i şerifte de şöyle denilmektedir: “Meleklerden birisinin dört tane yüzü vardır. Birisi insan yüzü gibidir. O, Ademogulları için rızık ister. Birisi arslan yüzü gibidir, o da yırtıcı hayvanlar için Allah’tan rızık ister. Bir yüzü öküz yüzü gibidir, o da Allah’tan hayvanlar için rızık ister. Bir yüzü kartal yüzü gibidir, o da Allah’tan kuşlar için rızık ister.”⁽¹⁾

İbn Ata dedi ki: Onlar yüce Allah’tan ibadet edebilme gücünü istediler.

“O her gün bir isterdir” buyruğu yeni bir cümledir. “(كُلُّ يَوْمٍ): **Her gün**” lafzı zarf olarak nasbedilmiştir. Çünkü daha sonra **“bir isterdir”** diye buyurmuştur. Ya da **“diler”** anlamındaki fiilin zarfı olarak nasbedilmiştir. Bundan sonra da; “(مَوْفِي شَأْنٍ): **O bir isterdir**” diye okumaya başlanılır.

Ebu’d-Derdâ (r.a)’ın rivâyetine göre Peygamber (sav): **“O her gün bir isterdir”** buyruğu ile ilgili olarak dedi ki: “Bir günahı bağışlaması, bir sıkıntıyı gidermesi, bir toplumu yüceltip bir diğerini alçaltması O’nun işidir.”⁽²⁾

İbn Ömer’den, onun da Peygamber (sav)’dan, yüce Allah’ın: **“O, her gün bir isterdir”** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bir günahı bağışlar, bir sıkıntıyı açar ve dua eden birisinin duasını kabul eder.”⁽³⁾

Hayat vermesi, öldürmesi, aziz kılması, zelil kılması, rızık vermesi ya da engellemesi hep O’nun işidir. Bir diğer görüşe göre bununla yüce Allah’ın dünya ve âhiret günlerindeki işini kastetmiştir. İbn Bahr da şöyle demiştir: Zamanın tümü iki gündür. Birisi dünya günlerinin süresidir, diğeri ise kıyamet günüdür. Yüce Allah’ın dünya günlerindeki işi emir, yasak, hayat vermek, öldürmek, bağışlamak ve alıkoymak suretiyle denemek ve sınavdan geçirmektir. Kıyamet günündeki işi ise, amellerin karşılığını vermek, hesaba çekmek, mükâfatlandırmak ve cezalandırmaktır.

Bir diğer görüşe göre, bununla dünya günlerinin her birisindeki işine dair haber verilmektedir, denilmiştir. Bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

(1) Hadis olarak tespit edemedik.

(2) İbn Hibbân, *Sahih*, II, 464, *İbn Mâce*, I, 73; el-Heysemî, *Mevâdu’z-Zam’ân*, I, 437; Taberânî, *Evsat*, III, 278

(3) Yakın lafızlarla İbn Ebi Şeybe; *Musannef*, VII, 163; Taberi, *Tefsir*, XXVII, 135; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 274 (hepsi Ubeyd b. Umeyr’den)

Sözlükte: “(الشان): İş” pek büyük hadise ve durum demektir. Çoğulu: (الشؤون) diye gelir. Burada da tekil lafız ile kasıt çoğuldur. Yüce Allah'ın: “**Sonra da sizi bir bebek olarak çıkartır.**” (el-Mu'min, 40/67) buyruğunda olduğu gibi, (tekil olan bebek lafzı ile bebekler denilmek istenmesi gibi)dir.

el-Kelbî de şöyle demiştir: Onun işi takdirlerini zamanlarına doğru yöneltmektir.

Amr b. Meymun yüce Allah'ın: “**O her gün bir isterdir**” buyruğu hakkın da şöyle demiştir: Yaşayan birisini öldürmesi, rahimlerde dilediklerini bırakması, zelil birisini aziz kılması, aziz bir kimseyi de zelil kılması O'nun işlerindendir.

Emirlerden birisi bir vezirine yüce Allah'ın: “**O her gün bir isterdir**” buyruğu hakkında soru sormuş, o da bunun manasını bilememiş. Ertesi güne ona mühlet vermiş. Üzüntülü bir şekilde evine dönmüş, siyahi bir kölesi ona: Bu durumun ne? diye sorunca, o da durumunu haber vermiş. Ona şöyle demiş: Emire geri dön, bu buyruğu ona ben açıklayacağım demiş. Bunun üzerine emir onu çağırınca şu cevabı vermiş: Ey emir! Onun işi geceyi gündüze bitiştirmek, gündüzü geceye bitiştirmek, ölüden diriye çıkarmak, diriden ölüyü çıkarmak, hastaya şifa vermek, sağlıklı birisini hasta kılmak, âfiyette olana bela vermek, belalı olana afiyet vermek, zelil bir kimseyi aziz kılmak, aziz bir kimseyi zelil kılmak, zengin birisini fakir, fakir birisini zengin kılmaktır. Bunun üzerine emir kendisine: Beni sıkıntıdan kurtardın, Allah da seni sıkıntıdan kurtarsın, diyerek vezirin üzerindeki elbisenin çıkartılıp köleye giydirilmesini emretmiş. Bunun üzerine köle: Efendim demiş, işte bu da Allah'ın işlerindendir.

Abdullah b. Tahir'den rivayete göre o el-Huseyn b. el-Fadl'ı çağırmış ve ona şöyle sormuş: Üç âyetin anlamını çıkartamadım. Onları bana açıklaman için seni çağırmış bulunuyorum. Birisi yüce Allah'ın: “**Ve o pişmanlardan oldu.**” (el-Mâide, 5/31) buyruğudur. Halbuki pişmanlığın tevbe olduğu sahih olarak sabittir. Diğer yüce Allah'ın: “**O her gün bir isterdir**” buyruğudur. Halbuki sahih rivayetle sabit olduğuna göre kalem, kıyamet gününe kadar olacak bütün şeyleri yazmış ve mürekkebi kurumuştur. Üçüncüsü ise yüce Allah'ın: “**İnsan için çalıştığından başkası yoktur.**” (en-Necm, 53/39) buyruğudur. O halde iyiliklere kat kat mükâfat verilmesi nasıl olur?

el-Huseyn (b. el-Fadl) şöyle dedi: O ümmette pişmanlığın tevbe olarak görülmemesi, bu ümmette ise tevbe olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü yüce Allah, diğer ümmetlerin ortaklığının söz konusu olmadığı birtakım özellikleri bizim bu ümmetimize vermiş bulunmaktadır. Bir diğer görüşe göre de Kabil'in o pişmanlığı Habil'i öldürdüğünden dolayı olmayıp, onu (mezar kazmayı bilmediğinden ötürü) bir süre taşımamasından dolayı idi.

Yüce Allah'ın: **“O her gün bir iştedir”** buyruğuna gelince, buradaki işlerden kasıt, açığa çıkardığı işlerdendir. Yoksa bu işleri yapma kanaati onda sonradan hasıl olduğundan dolayı değildir. Yüce Allah'ın: **“İnsan için çalıştığından başkası yoktur”** (en-Necm, 53/39) buyruğuna gelince, onun da anlamı şudur: Adaletin ölçüsü gereği onun için çalıştığından başkası yoktur. Bununla birlikte ilahi lütfumun gereği olarak bire karşılık, ona bin ile mükâfat vermek hakkımdır. Bunun üzerine Abdullah kalkıp el-Huseyn'in başını öptü ve haracını ona bağışladı.

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾
يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

31. Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka! Yakında sizin hesabınıza bakacağız.
32. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?
33. Ey cin ve insan toplulukları! Eğer göklerle yerin kenarlarından kaçmaya gücünüz yetiyorsa kaçın. Ama buna dair güç ve imkânınız olmadıkça kaçamazsınız ki.
34. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?
35. Üzerinize ateş alevi ve bir duman salınır, size yardım da olunmaz.
36. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka! Yakında sizin hesabınıza bakacağız” buyruğunda geçen “bakmak” tabiri: (فَرَعْتُ مِنَ الشَّغْلِ أَفْرَغُ فُرُوعًا وَفَرَاغًا): İşim bitti, bitiyor, bitmek” diye kullanılır. Yine: (تَفَرَّغْتُ لَكَذَا): Bu iş için vakit ayırdım” denildiği gibi; (اسْتَفْرَغْتُ مَجْهُودِي فِي كَذَا): Bu hususta bütün gayretimi

harcadım" da denilir.

Yüce Allah ayrıca terketmesi gereken bir meşguliyeti yoktur. Anlam ancak şöyle olabilir: Amellerinizin karşılığını vermeye ya da sizi hesaba çekmeye pek yakında başlayacağız. Bu, bir kimsenin tehdit etmek istediği birisine: "(إِذَا أَتَرَعْتَ لَكَ): O halde ben de senin işine bakacağım, sana yöneleceğim" demesine benzer bir tehdittir. "(فَرَعْتَ): Kastetmek ve yönelmek" anlamındadır. Buna benzer bir anlamda olmak üzere İbnu'l-Enbârî, Cerîr'in şu beyitini zikretmektedir:

الآن وَقَدْ فَرَعْتُ إِلَى نُمَيْرٍ فَبِذَا حِينَ كُنْتُ لَهَا عَذَابًا

"Artık şimdi Numeyr'i kastettim,
Bu ise benim ona (Numeyrlilere) azab olduğum zamandır."

en-Nehhas'ın naklettiğine göre yine Cerir şöyle demiştir:

فَرَعْتُ إِلَى الْعَبْدِ الْمُقَيَّدِ فِي الْحِجْلِ

"Ben zincire ayağı vurulmuş o köleye yöneldim."

Hadiste de belirtildiğine göre Peygamber (sav) Akabe gecesinde ensar ile bey'atleştğinde şeytan şöyle bağırır: Ey Cubacibliler (Mina konaklarında bulunanlar)! İşte bir Müzemmem size karşı savaşmak üzere Kayleoğulları ile bey'atleşiyor! Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "İşte bu Akabedeki şeytandır. Allah'a yemin ederim ey Allah'ın düşmanı (لَا تَفَرَعَنَّ لَكَ): Mutlaka sana da yöneleceğim."⁽¹⁾ diye buyurdu. Senin işini çürütüp ortadan kaldırmaya da yöneleceğim, demektir. el-Kutebî, el-Kisâî ve diğerlerinin tercih ettikleri anlam budur.

Bir başka açıklamaya göre yüce Allah böylelikle takvâ dolayısıyla vaadde bulunmakta, günahkârlık dolayısıyla da tehditte bulunmaktadır. Daha sonra da: "**Yakında sizin hesabınıza bakacağız**" diye buyurmuştur. Yani size verdiğimiz vaadleri ve tehditleri yerine getirecek ve herkese verdiğimiz sözün gereğini gerçekleştireceğiz. Ben bunu paylaştıracam ve bu işi yapıp bittireceğim, demektir. Bu açıklamayı da el-Hasen, Mukatil ve İbn Zeyd yapmıştır.

Abdullah ile Ubeyy "**Yakında sizin hesabınıza bakacağız**" anlamındaki

(1) *Müsne'd*, II, 461; Taberânî, *Kebir*, XIX, 90; Taberî, *Tarih*, 5, 563; İbn Hişâm, *Stre*, II, 296.

buyruğu: (سَنَفِرُغُ لَكُمْ) diye okumuşlardır. el-A'meş ve İbrahim: "(سَيَفِرُغُ لَكُمْ): Yakında sizin hesabınıza bakılacaktır" anlamında "ye" harfi ötreli, "re" harfi üstün olarak meçhul bir fiil şeklinde okumuşlardır. İbn Şihab ve el-A'rec de "nun" ile "re" harflerini üstün olarak: (سَنَفِرُغُ لَكُمْ) diye okumuşlardır. el-Kisâî dedi ki: Bu kullanım Temimlilerin şivesidir. Onlar; (فَرِغَ يَفِرُغُ) diye kullanırlar. Yine bu fiilin; (فَرِغَ يَفِرُغُ) şeklinde kullanıldığı da nakledilmiştir. Her ikisini de Hubeyre, Hafs'tan o Asım'dan diye rivayet etmiştir.

el-Cu'fi, Ebu Amr'dan "ye" ve "re" harfleri üstün olarak: "(سَيَفِرُغُ): Yakında... hesabınıza bakacaktır" diye okuduğunu rivayet etmektedir. Bu kıraat İbn Hürmüz'den de rivayet edilmiştir. İsa es-Sakafî'den ise "nun" harfini kesreli, "ra" harfi üstün olarak: "(سَنَفِرُغُ لَكُمْ): Yakında sizin hesabınıza bakacağız" diye okuduğu rivayet edilmiştir. Hamza ve el-Kisâî ise "ye" harfi ile "(سَيَفِرُغُ لَكُمْ): Yakında sizin hesabınıza bakacaktır" diye okumuştur. Diğerleri ise "nun" ile (bakacağız anlamında) okumuşlardır ki, bu (söyleyiş) de Ti-hâmelilerin söyleyişidir.

"İki fırka (es-sekalân)"; cinler ve insanlar demektir. Yeryüzünde onların dışında başka varlıklar da bulunmakla birlikte mükellef kılınmış olmaları sebebiyle konumlarının büyüklüğünden dolayı onlara bu isim verilmiştir.

Hem hayatta iken, hem öldükten sonra yeryüzünün üzerinde bir ağırlık teşkil ettiklerinden dolayı onlara bu ismin verildiği de söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Yer içindeki ağırlıklarını dışarıya çıkardığı zaman.*" (ez-Zilzâl, 99/2) Arapların: "(أعطه ثقله): Ona ağırlığını ver!" şeklindeki tabirleri de bu anlamdadır.

Kimi meânî bilginleri de şöyle demiştir: Bu hususta kendisi ile yarışmanın sözkonusu olduğu miktarı ve ağırlığı bulunan herşeye "(فهر ثقل): Ağır, ağırlık" denilir. Deve kuşu yumurtasına bu ismin verilmesi sebebi de bundan dolayıdır. Çünkü bunu bulan ve bunu avlamak isteyen bir kimse, bu yumurtayı ele geçirdiği takdirde sevinir.

Cafer es-Sadık da şöyle demiştir: Bunlara "sekalân" denilmesi her iki kesimin de günahlarla ağırlaşmış olmalarından dolayıdır. Yüce Allah önce -çoğul kipi ile-: "**Sizin hesabınıza bakacağız**" dedikten sonra: "**Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka**" diye tesniye kipi kullanmıştır. Çünkü bunlar iki ayrı fırkadır ve herbir fırka da çoğuldur. Yüce Allah'ın: "**Ey cin ve insan toplulukları, eğer... gücünüz yetiyorsa**" buyruğunda da böyledir. Burada da "siz iki topluluğun gücü yetiyorsa" anlamında tesniye kullanmamıştır. Çünkü iki ayrı kesim olup, çoğul konumundadırlar. Yüce Allah'ın: "**Bunlar iki fırka olup birbirleri ile çekişmeye başlayıverdiler.**" (en-Neml, 27/45) buyruğu ile: "**Bunlar Rabbleri hakkında davalışan iki hasımdırlar.**" (el-Hac, 22/19) buy-

ruklarına da benzemektedir. Şâyet -Kur'ân dışında-: "(سفرغ لكما): Yakında siz iki fırkanın hesabına bakacağız" denilmiş olsaydı, yahutta; "(إن استطعنا): Eğer ikinizin gücü yetiyorsa" denilse caiz olur.

Şamlılar: **"Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka!"** anlamındaki buyruğu "he" harfini ötreli olarak (أَيُّ الثَّقَلَيْنِ) diye, diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır. Daha önceden (ez-Zuhurf, 43/49) buyruğuna dair açıklamalar yapılırken buna dair bilgiler de geçmiş bulunmaktadır.

Cinler de İnsanlar Gibi Mükelleftir

Bu sûrede Ahkaf ve Cin Sûresi'nde cinlerin de ilâhî hitaba muhatap, mükellef; emir ve yasaklara muhatap, mükâfat ve ceza kazanmaları bakımından tıpkı insanlar gibi olduklarına delil vardır. Cinlerin müminleri de insanların müminleri gibi, onların kâfirleri de öbürlerinin kâfirleri gibidir. Bütün bu hususların hiçbirisinde bizimle onlar arasında hiçbir fark yoktur.

"Ey cin ve insan toplulukları..." âyeti ile ilgili olarak İbnu'l-Mübarek şunu zikretmektedir: Bize Cuveybir'in, ed-Dahhâk'tan haber verdiğine göre o şöyle demiştir: Kıyamet gününde yüce Allah dünya semasına emir verecek, o da içindekilerle birlikte paramparça olacak. Melekler onun kıyılarında kalacak. Allah onlara emir verinceye kadar bu halde kalacaklar. Ondan emir alacakları vakitte yeryüzüne inecekler. Bütün yeri ve etrafındakileri kuşatacaklar. Sonra Allah onun bir üstündeki semaya aynı şekilde emir verecek, onlar da inecekler. Bir önceki saffın arkasında bir saf teşkil edecekler. Sonra üçüncü, sonra dördüncü, sonra beşinci, sonra altıncı, sonra da yedinci sema (aynı durumda olacak.) Nihayet en yüce melek, göz alıcılığı, mülkü içerisinde sol yanında da cehennem bulunduğu halde inecek. Cehennemin uğultusunu ve kaynayıp coşmasını işitecekler. (Yerde bulunanlar) yerin neresine giderlerse, mutlaka meleklerin safları ile karşılaşacaklar. İşte yüce Allah'ın: **"Ey cin ve insan toplulukları! Eğer göklerle yerin kenarlarından kaçmaya gücünüz yetiyorsa kaçın; ama buna dair güç ve imkânınız olmadıkça kaçamazsınız ki..."** buyruğu bunu anlatmaktadır. Buradaki **"sultan: Güç ve imkân"** özür ve mazeret anlamındadır.

Yine ed-Dahhâk şöyle demiştir: İnsanlar çarşı pazarlarında iken ansızın sema açılacak, melekler inecek. Cinler ve insanlar kaçacaklar. Melekler etraflarını kuşatacaktır. İşte yüce Allah'ın: **"Buna dair güç ve imkânınız olmadıkça kaçamazsınız"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Bu rivayeti de en-Nehâs zikretmiştir.

Derim ki: Buna göre bu, dünyada olacak, İbnu'l-Mubarek'in zikrettiği rivayete göre ise bu husus âhirette olacaktır.

Yine ed-Dahhâk'tan şöyle dediği zikredilmiştir: Eğer siz ölümden kaçabilecekseniz, haydi kaçınız. İbn Abbas da şöyle açıklamıştır: Eğer siz göklerle yerde olanları bilmek gücüne sahip iseniz, haydi onu öğreniniz. Ancak bir sultan ile yani Allah'tan gelmiş bir delil ile olmadıkça, onu bilme imkânımız olmayacaktır. Yine ondan gelen rivayete göre; **“Güç ve imkânınız olmadıkça kaçamazsınız”** buyruğu; sizler Benim sizin üzerinizdeki egemenlik ve kudretimin dışına çıkamazsınız, demektir. Katade de şöyle açıklamıştır: Sizler bir melek ile olmadıkça kaçamazsınız ve sizin meleğiniz de yoktur.

Buyruk: “(لا تفذون إلا إلى سلطان)”: Sizler ancak bir sultana (güç ve imkâna) kaçabilirsiniz” demektir. Buna göre âyet-i kerimedeki “be” (إلى): e, a” anlamındadır. Tıpkı yüce Allah'ın: “(وَقَدْ أَحْسَنَ بِي)”: *Rabbim, bana iyilikte bulundu.*” (Yusuf, 12/100) buyruğunda olduğu gibi. Şair de şöyle demiştir:

أَسِئْ بِنَا أَوْ أَحْسِنْ بِنَا لَا مَلُولَةَ لَدَيْنَا وَلَا مَقِيلَةَ إِنْ تَقَلَّتْ

“Bize ister kötülük yap, ister iyilik, bizim nezdimizde senden usanılmaz
Ve eğer sen terkedecek olsan dahi seni biz terketmeyiz.”

Yüce Allah'ın: “Kaçın!” emri, ta'cîz (yani bu husustaki âcizliklerini ortaya koymak) içindir.

“Üzerinize ateş alevi ve bir duman salınır.” Yani eğer sizler çıkacak olursanız, üzerinize bir ateş alevi salınır ve kaçmanızı engelleyecek azab sizi yakalar. Buyruğun kaçmakla ilgili olmadığı, aksine yüce Allah'ın bununla isyankârları cehennem ateşi ile azaplandıracağını haber vermekte olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Sizler Rabbinizin nimetlerini yalanlayacak olursanız, o vakit üzerinize bu yalanlamanızın bir cezası olmak üzere ateş alevi ve bir duman salınır.

İnsanların ve cinlerin etrafının melekler ile ve çok büyük bir ateş parçası ile kuşatıldıktan sonra kendilerine: **“Ey cin ve insan toplulukları...”** diye seslenileceği de söylenmiştir. İşte yüce Allah'ın: **“Üzerinize ateş alevi... salınır”** buyruğu bunu anlatmaktadır. İbn Abbas ve başkalarının açıklamasına göre: “(الشواظ)”: Dumanı olmayan alev” demektir. en-Nehhas da; bu alevi bulunmayan dumandır, diye açıklamıştır. Umeyye b. Ebi's-Salt'ın, Hassan (r.a)'a hicvederken kullandığı ifade de bu kabildendir. es-Sa'lebî el-Maverdî'nin Tefsirlerinde de aynı şekilde Umeyye b. Ebi's-Salt diye zikredilmiştir. Ancak *es-Sıhah* ile İbnu'l-Enbarî'nin *el-Vakfu ve'l-İbtidâ* adlı eserlerinde Umeyye b. Halef diye geçmektedir. Sözü edilen hicivde Umeyye şöyle demektedir:

أَلَا مَنْ مُبْلَغُ حَسَّانَ عَنِّي مُفْلَقَةٌ تَذُبُّ إِلَى عُكَاظِ
أَلَيْسَ أَبُوكَ فِينَا كَان قَبِينَا لَذَى الْقَيْنَاتِ قَسْلًا فِي الْجَفَاظِ
بِمَائِيًّا يَظَلُّ يَشُدُّ كَبِيرًا وَيَنْفُخُ دَائِبًا لَهَبَ الشُّوَاطِ

“Benden Hassan’a, Ukaz’a doğru şu mesajı ulaştıracak var mı?
Senin baban bizim aramızda bir demirci değil miydi?
Şarkıcı cariyeler arasında, kendisini koruyacak gücü de yoktu.
Yemen tarafından (idi ve) o körüğü tutup dururdu da
Kesintisiz olarak ateşin alevini üflüyordu.”

Hassan (r.a) da ona şu şekilde cevap vermişti:

مَجْرُوتَكَ فَأَخْتَضَمْتَ لَهَا بِذُلِّ بِقَافِيَةٍ تَأْجُجُ كَالشُّوَاطِ

“Hicvettim seni ben, sen de zilletle ona karşı boyun eğdin,
Ateş alevi gibi yanan bir kafiye ile ve zilletle.”

Ru’be de şöyle demiştir:

إِنَّ لَهُم مِّنْ وَقَعِنَا أَقْبَاظًا وَنَارَ حَرْبٍ تُسَمِّرُ الشُّوَاطَا

“İndirdiğimiz darbelerden ötürü onların aşırı hararetleri var,
Bir de alevler yakıp duran savaşın ateşi.”

Mücahid dedi ki: (الشُّوَاط): Ateş alevi”; ateşten ayrı yeşil aleve denilir. ed-Dahhâk da şöyle demiştir: Odundan çıkana değil, alevden çıkan dumana denilir. Said b. Cübeyr de böyle açıklamıştır.

(الشُّوَاط)’ın “ateşin ve dumanın biraradaki adı” olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Ebu Amr yapmış olup, el-Ahfeş de bunu kimi Araplardan diye, nakletmiştir.

İbn Kesir “şın” harfini esreli olarak; (شِوَاط) diye okumuş, diğerleri ise öt-reli okumuşlardır. Her ikisi de ayrı söyleyişlerdir, tıpkı inek sürüsüne: (صَوَار) ile (صَوَار) denilmesi gibi.

“**Ve bir duman**” anlamındaki buyruk genel olarak; (وَنَحَاسٌ) şeklinde ref ile ve: “(شُوَاط): Alev” lafzına atıf ile okunmuştur. Ancak İbn Kesîr, İbn Mu-

haysın, Mücahid ve Ebu Amr “ateş” anlamındaki lafza atıf ile; (وَنَحْسُ) şeklinde cer ile okumuşlardır.

el-Mehdevî dedi ki: (الشَّوَاظِ)’ın “hem ateş, hem de dumanı” birarada ifade ettiğini söyleyenlerin görüşüne göre “duman” anlamındaki lafız kesreli okumaları açıkça anlaşılan bir şekildir. Ancak bunu “dumanı olmayan alev” diye açıklayanların “bir duman” anlamındaki lafız cer ile okumaları uzak bir ihtimaldir. Böyle bir okumanın uygunluğu ancak bir mevsufun hazfedilmiş olduğu takdiri ile uygun düşebilir. Sanki: “(يُرْسَلُ عَلَيْكَ شَوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَشَيْءٌ مِنْ نَحْسٍ)”: **Üzerinize ateş alevi ve** bir miktar **“bir duman salınır”** denilmiş gibidir. Bu durumda “bir miktar” anlamındaki lafız; “(شَوَاظِ): **Alev**” lafzına atfedilmiş gibi olur. “(مِنْ نَحْسٍ): Dumandan” cümlesi de “bir miktar” anlamındaki lafzın sıfatı olur. “Bir miktar” anlamındaki lafız da hazfedilmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’ın buyruğunda ayrıca; (مِنْ) edatının hazfedilmesi ise daha önce; “(مِنْ نَارٍ): Ateşten” lafzında ayrıca zikredilmiş olduğundan dolayıdır. Nitekim Arapların: “(عَلَى مِنْ تَنْزَلُ أَنْزَلُ): Sen kime misafir olursan ben de (ona) misafir olurum” derken “(عَلَيْهِ): Ona” lafzını hazfetmeleri gibi. Bu açıklamaya göre “bir duman” anlamındaki lafız hazfedilmiş (مِنْ) ile cer edilmiş olur.

Mücahid, Humeyd, İkrime ve Ebu’l-Âliye’den “nun” harfi kesreli olarak; (وَنَحْسُ) diye okudukları zikredilmiştir ki, bunlar iki ayrı söyleyiştir. Nitekim “alev” anlamındaki lafız da (الشَّوَاظِ) ile (الشَّوَاظِ) şekillerinde söylenebilir. Bu kesreli okuyuş aynı zamanda tabiat ve asıl anlamına da gelir. Mesela: “(فَلَانِ كَرِيمِ النَّحْسِ وَالنَّحْسِ): Filan kişi soyu şerefli ve asaletli kimse” demektir.

Müslim b. Cündüb’den ise ref’ ile: “(وَنَحْسُ)” diye okuduğu rivayet edilmiştir. Hanzala b. Murre b. en-Numan el-Ensari’nin de “ateş” lafzına atıf ile mecrur olarak (وَنَحْسُ) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bununla birlikte kesreli olarak: (وَنَحْسُ) okuyuşunun; (نَحْسُ)’ın çoğulu olması mümkündür. “(صَغْبٌ): Zor” lafzının çoğulunun (صِغَابٌ) diye gelmesi gibi.

(وَنَحْسُ) diye ref’ ile okunması ise “alev” anlamındaki lafza atf ile gelir. el-Hasen’den; (وَنَحْسُ) diye her iki harfin de ötreli okuduğu rivayet edilmiştir ki; bu da; (نَحْسُ)’ın çoğuludur. Bunun aslının (نَحْوَسُ) diye olması da mümkündür. Daha önce yüce Allah’ın: “(وَيَا نَجْمَ هُمْ يَهْتَدُونَ): *Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.*” (en-Nahl, 16/16) buyruğunda açıklandığı üzere “vav” hazfedilmek suretiyle kısaltılmış da olabilir.

Abdurrahmân b. Ebi Bekre’den “nûn” harfi üstün, “ha” harfi ötreli ve “şın” harfi de şeddeli olarak “(وَنَحْسُ): Kökünü keseriz” anlamında; “(حَسٌ يَحْسُ حَسًا): Kökünü kesti, keser, kesmek”ten gelen bir fiil olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Yüce Allah’ın: “(إِذْ تَحْسُونَهُمْ بِأَذْنِهِ): *Hani o zaman onun izniyle onları öldürüyordunuz.*” (Al-i İmran, 3/152) buyruğunda da bu anlamda kullanılmış-

tır. (Bu âyetin böylece okunması halinde): "Azab ile öldürürüz" demek olur.

Birinci kıraat olan: "(وَنَحَاسٌ)": Ve bir duman" lafzı ise, başlarının üzerine akıtılacak eritilmiş bakır anlamındadır. Mücahid ve Katade böyle açıklamıştır. Bu açıklama İbn Abbas'dan da rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas'dan ve Said b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre burada bu lafız, alevi bulunmayan duman demektir. el-Halil'in açıklamasının anlamı da budur. Bu anlamıyla Arap dilinde bilinen bir lafızdır. Nitekim Ca'deoğullarının Nabîğası şöyle demiştir:

بُخِيءُ كُضْوُهُ بِرَاجِ السَّلِيحِ ط لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ فِيهِ نَحَاسًا

"Taneden (veya susam yağından) yakılan kandilin ışığı gibi aydınlatıyor, Allah'ın kendisinde hiçbir duman kılmadığı."

el-Esmaî dedi ki: Ben bedevî bir Arabın -beyitte geçen-: (السَّلِيحِ)'in Şam'da "dumanı bulunmayan susam yağına" denildiğini söylediğini duydum.

Mukatil dedi ki: Bunlar eritilmiş bakırdan beş tane ırmaktır. Hepsi de Arş'ın altından ve cehennemliklerin başları üzerine akar. Bu üç ırmak, gece miktarındadır, iki ırmak da gündüz miktarındadır.

İbn Mesud dedi ki: Nuhâs (eritilmiş bakır) ile el-mühl (eritilmiş bakır) aynı şeylerdir.

ed-Dahhâk ta: Bu kaynatılmış zeytinyağının tortusudur. el-Kisâî de: Oldukça şiddetli bir rüzgarı olan ateşe denilir, demiştir.

"Size yardım da olunmaz." Birbirinize yardımcı olamazsınız. Maksat cinler ile insanlardır.

فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٢٧﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ
إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ﴿٢٩﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾

37. Artık gök yarılıp yağ tortusunu andıran kırmızı bir gül gibi olduğu zaman...

38. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

39. O günde ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak.

40. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“Artık gök yarılıp” kıyamet gününde ayrılıp **“yağ tortusunu andıran kırmızı bir gül gibi olduğu zaman...”** buyruğunda geçen “(الدَّهَانُ): Yağ tortusu” lafzı, Mücahid, ed-Dahhâk ve başkalarından gelen rivayete göre, yağ diye açıklanmıştır. Yağ gibi parlak ve saf olduğu zaman, demektir. Buna göre bu lafız: “(دُفْنُ): Yağ” lafzının çoğuludur.

Said b. Cübeyr ve Katade ise: Kırmızı renkli olduğu zaman anlamındadır, demişlerdir. Bir diğer açıklama da şöyledir: Kırmızılığı bakımından gül gibi ve yağın akıcılığı gibi olacaktır. Bu da şu demektir: Gök yarılıp çatlayarak cehennem ateşinin sıcaklığından ötürü kırmızı bir renk alıncaya kadar eriyecek, inceliği ve erimesi dolayısıyla yağ gibi olacaktır.

Bir başka açıklamaya göre “yağ” anlamı verilen: “(الدَّهَانُ): Saf kırmızı deri ve sahtiyan” demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyd ve el-Ferrâ zikretmişlerdir. Bu da şu demektir: Gök, cehennem ateşinin ileri derecedeki harareti dolayısı ile tıpkı bir sahtiyan gibi kırmızı bir renk alacaktır.

İbn Abbas şöyle demektedir: Yani gök çeşitli renkleri olan bir ata benzecektir. Çünkü güzel renkli at demek olan “el-kümeit”e çeşitli renkleri taşıyor ise; (وَرْدُ) denilir. İbn Abbas dedi ki: “Çeşitli renkleri olan at” demek olan: “(الفرس الورد): Baharda sarı, kışın baştarafalarında ise kırmızı renge çalar, kış ilerlediği vakitte koyu gri bir renk alır.”

el-Ferra dedi ki: Bu açıklamasıyla “verdî at” diye bilinen atı kastetmektedir. Bu tür atlar baharda sarıya çalar. Soğuk ilerlediği takdirde kırmızıya çalar. Bundan sonra ise griye çalar. Böylelikle yüce Allah semanın rengarenk olmasını bu tür atın değişik renklere bürünmesine benzetmektedir.

el-Hasen dedi ki: “(الدَّهَانُ): Yağ tortusunu andıran” buyruğu, yağın dökülmesini andıran demektir. Çünkü yağ döküldüğü vakit çeşitli renklerde görülür.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Yani o vakit zeytinyağı tortusunu andıracaktır. Bir diğer açıklamaya göre: O gidecek ve gelecektir, demektir.

ez-Zeccâc dedi ki: (Gül anlamını veren “el-verde” lafzını oluşturan) “vav” re ve “dal” harflerinin meydana getirdiği kelimelerin asıl anlamı, gidip gelmek ile alâkalıdır. Bu ise, daha önce renkleri değişip duran at ile ilgili yaptığımız açıklamalara yakındır.

Katade de şöyle demektedir: Bugün sema yeşildir. Onun kırmızı bir ren-

gi olacaktır. Bu açıklamayı da es-Sa'lebî nakletmiştir.

el-Maverdî dedi ki: Önceki ilim adamlarının iddialarına göre semanın asıl rengi kırmızılıktır. Engellerin çokluğu, mesafenin uzaklığı dolayısıyla bu şekilde mavi renkte görülmektedir. Onlar bunu vücuttaki damarlara benzetirler. Aslında damarlar kan gibi kırmızıdır, engel sebebiyle mavi görülmektedirler. Eğer bu açıklama doğru ise şüphesiz ki sema kıyamet gününde ona bakacak olanlara yakın olacağından ve engellerin de ortadan kalkacağından ötürü kırmızı olarak görülecektir. Çünkü onun asıl rengi odur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“O günde ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak” buyruğu yüce Allah'ın: **“Suçlulara günahları sorulmaz.”** (el-Kasas, 28/78) buyruğunu andırmaktadır.

Kıyamet günü, uzunluğu dolayısıyla değişik halleri bulunan bir gündür. Kimi halde soru sorulur, kimi halde sorulmaz. İşte İkrime'nin görüşü de budur.

Anlamın: Onlar cehennemde karar kıldıktan sonra sorgulanmayacaklardır, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen ve Katade der ki: Onlara günahları hakkında sorulmayacaktır. Çünkü Allah onların günahlarını tesbit etmiştir, melekler de onları yazmıştır. Bu açıklamayı el-Avfî, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Yine el-Hasen ve Mücahid'den şöyle dedikleri zikredilmiştir: Buyruk; melekler onlar hakkında soru sormayacaktır. Çünkü onları simalarından, alâmetlerinden tanıyacaklardır, demektir. Bunun delili de bundan sonra gelen buyruklardır. Ayrıca Mücahid bu açıklamayı İbn Abbas'tan nakletmektedir. Yine ondan nakledilen rivayette göre yüce Allah'ın: **“Rabbine andolsun ki onların hepsine elbette soracağız.”** (el-Hicr, 15/92) buyruğu ile: **“O günde ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak”** buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: Onların söyleyecekleri ile bu durumlarını bilmek maksadıyla onlara soru sormayacaktır. Fakat onlara azarlamak anlamı ile: Niçin bunları yaptınız, diye soracaktır.

Ebu'l-Âliye de şöyle demiştir: Günahkârın günahından başkasına soru sorulmayacaktır. Katade: Soru sormak önce olacaktır, sonra da ağızları mühürlenecek ve azaları onlara tanıklık ederek konuşacaktır.

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Peygamber (sav)'ın şunları da söylediği zikredilmektedir: “Yüce Allah kulu karşısına alır, ona: Ey filan kişi denilir. Ben sana ikramda bulunmadım mı? Ben seni önder kılmadım mı? Ben sana eşler vermedim mi? Atları, develeri senin emrine vermedim mi? Senin başkanlık yapmana, istediğin gibi mallarda tasarruf etmene fırsat vermedim

mi? Adam: Evet (hepsini verdin) diyecek. Bu sefer: Peki sen Benimle karşılaşacağını zannediyor muydun? diye sorar, adam: Hayır der. Yüce Allah şöyle buyurur: Sen (vaktiyle) Beni unutmuş olduğun gibi, Ben de seni unuttuyorum. Sonra ikincisi ile karşılaşır, yine ona aynen öbürüne söylediğini söyler. Daha sonra üçüncüsü ile karşılaşır, ona da aynı şeyleri söyler. O da: Rab-bim Sana, kitabına, rasûlüne iman ettim, namaz kıldım, oruç tuttum, sadakalar verdim der ve elinden geldiğince güzel şeylerden, hayırlı şeylerden sö-zeder. Ondan sonra da: İşte ben şimdi burada huzurundayım, der. Sonra ona: Biz de şimdi senin aleyhine olan şahidimizi göndereceğiz, denilir. Benim aley-himde şahitlik edecek bu kişi kimdir? diye kendi kendisine düşünürken, ağ-zına mühür vurulacak ve baldırına, etine, kemiklerine: Konuş! denilecek. Bal-dırı, eti, kemikleri konuşarak yaptıklarını söyleyecekler. Bu ise kendi nefsin-den getirilen şahidler dolayısıyla ileri süreceği bir mazeretin kalmaması içindir.

Bu kişi münafık kişidir. Yüce Allah'ın kendisine gazab edeceği kişidir.”⁽¹⁾

Bu hadis daha önceden Ha, Mim, es-Secde (Fussilet, 41/21. âyetin tefsiri-nde) ve başka yerlerde (Yâsîn, 36/65. âyetin tefsirinde) geçmiş bulun-maktadır.

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ
الْآءِ رَيْكُمْ تَكْذِبُونَ ﴿٤٢﴾ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ
﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ إِنْ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ الْآءِ رَيْكُمْ تَكْذِبُونَ ﴿٤٥﴾

41. Günahkârlar yüzlerinden tanınacak da, alınlarından ve ayakla-rından yakalanacak.
42. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?
43. İşte bu, o günahkârların yalan saydığı cehennemdir.
44. Onlar bunun ile sıcak su arasında gidip geleceklerdir.
45. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

(1) Müslim, IV, 2279; Humeydî, Müsned, II, 497; İbn Mende, İman, II, 791-792

“Günahkârlar yüzlerinden tanınacak” buyruğu hakkında el-Hasen şöyle demektedir: Yüzlerinin siyahlığından, gözlerinin morluğundan tanınacaklar. Çünkü yüce Allah: *“Biz günahkârları o gün gözleri morarmış halde haşrederiz.”* (Tâ-Hâ, 20/102); *“O günde kimi yüzler ağaracak, kimi yüzler kararacaktır.”* (Al-i İmran, 3/106) diye buyurmaktadır.

“Alınlarından ve ayaklarından yakalanacak.” Yani melekler alınlarından yakalayacaktır. Bu da, meleklerin onların başlarının perçemlerinden ve ayaklarından yakalayarak cehenneme atacaklardır, demektir.

“(الناصي): Alınlar” (ناصية)’in çoğuludur.

ed-Dahhâk şöyle demiştir: Alnı ve ayakları, sırtının arka tarafından bir zincir ile biraraya getirilecektir. Yine ondan; adamın ayakları alınıp, sırtı kırılınca kadar alnı ile biraraya getirilecek, sonra da cehenneme atılacaktır, dediği rivayet edilmiştir.

Bir başka açıklamaya göre; ona böyle yapılmasının sebebi, azabının daha çok ağırlaştırılması ve görüntüsünün daha ileri derecede kötüleştirilmesi içindir. Yine denildiğine göre; melekler onları cehennem ateşine doğru sürüklerken, kimi zaman alınlarından onları yakalayıp yüzüstü çekecekler, kimi zaman da ayaklarından yakalayıp başı yerde olduğu halde sürükleyeceklerdir.

“İşte bu, günahkârların yalan saydığı cehennemdir.” Yani onlara: İşte size haber verilmiş olan ve sizin yalan saydığınız cehennem ateşi budur, denilecektir.

“Onlar bunun ile sıcak su arasında gidip geleceklerdir” buyruğu hakkında Katade şöyle demiştir: Bir sefer sıcak suya, bir sefer Cahîme gidip geleceklerdir. Cahîm de cehennem ateşidir, Hamîm ise sıcak su demektir.

“(آب): Sıcak” lafzı üç türlü açıklanmıştır. Birincisine göre sıcaklığı ve kaynaması en ileri derecede olan su demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr ve es-Süddî yapmıştır. Nâbiğa ez-Zübyânî’nin şu beyitinde de bu anlamdadır:

وَتُخَضَّبُ لِحْيَةٌ غَدَرَتْ وَخَانَتْ بِأَحْمَرٍ مِنْ نَجِيعِ الْجَوْفِ آبٍ

“Gaddarlık ve hainlik etmiş bir sakal boyanır,
Karın bölgesinden gelen, katıksız ve oldukça sıcak bir kırmızı renge.”

Katade dedi ki: Bu, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığından beri kaynayan bir sudur. Yüce Allah şöyle demektedir: Onlar cehennem ateşinden kurtulmak için yardım isteyeceklerinde, onların kurtuluş için sığınakları bu olacak-

ır. Ka'b dedi ki: Bu ,cehennem vadilerinden bir vadidir. Cehennem ehlinin irinleri burada toplanır. Zincirleriyle birlikte oraya daldırılırlar. Nihayet ek-lemeleri bile birbirinden kopar. Daha sonra yüce Allah onlara yeni bir hilkat vermiş olduğu halde oradan çıkarlar, bu sefer cehennem ateşine atılırlar. İş- te yüce Allah'ın: **“Onlar bunun ile sıcak su arasında gidip geleceklerdir”** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Yine Ka'b'dan: Bu hazır olan demektir, dediği rivayet edilmiştir. Mücahid de şöyle demiştir: Bu içilme zamanı gelmiş ve en ileri dereceye ulaşmış olan demektir.

Kıyametin dehşetleri ile günahkârların cezalandırılmasına dair anlatılan bu hususların nimet olma yönü ise; bunun kişileri günahlardan alıkoyucu ve ita- tatlara teşvik edici özelliğinin olmasıdır.

Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre o gece vaktinde bir gencin: **“Artık gök yarılp yağ tortusunu andıran kırmızı bir gül gibi olduğu za- man...”** buyruğunu okuduğunu duymuş. Genç burada durmuş ve gözyaşı onu devam etmekten alıkoymuş, bunun üzerine şöyle demeye başlamış: Sema- nın çatlayacağı o gün vay halime! Vay halime! Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Evet, ey genç! Bu şekilde vay haline! Fakat nefsim elinde ola- na yemin ederim ki; semadaki melekler bile senin ağlaman dolayısıyla ağ- ladı.”⁽¹⁾

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ ﴿٤٦﴾ فَيَايَ الْأَءِ رِيكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾

46. Rabbinin huzurunda durmaktan korkana da iki cennet vardır.

47. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsi- niz?

“Rabbinin huzurunda durmaktan korkana da iki cennet vardır” buy- ruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Rabbin Huzuruna Varmak:

Yüce Allah cehennemliklerin hallerini sözkonusu ettikten sonra, iyi kul- ları için neler hazırladığını sözkonusu etmektedir. Buyruğun anlamı şudur: Hesab için Rabbinin huzurunda durmaktan korkup da masiyeti terkeden kim- seye (iki cennet vardır). Buna göre; “(مَقَامَ): Huzurda durmak” ayakta durmak

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, 703

anlamında bir mastardır.

Bir açıklamaya göre Rabbinin üzerinde oluşundan korkan, demektir. Bu da Rabbinin kendisini kontrol etmesinden ve ona muttali olmasından korkan demek olur. Bunu yüce Allah'ın: *"Her nefsin bütün kazandığını gözetleyen (Allah müşriklerin putları gibi) midir?"* (er-Ra'd, 13/33) açıklamaktadır.

Mücahid ve İbrahim en-Nehaî şöyle demişlerdir: Burada sözü edilen şahıs, bir masiyet işlemeyi kararlaştırıp Allah'ı hatırladıktan sonra O'nun korkusuyla o günahı işlemeyi terkeden kimsedir.

2- İki Cennet Kime ve Hangi Sebeplerden Dolayı Verilecektir?:

Bu âyet-i kerime şuna delildir: Bir kimse hanımına: Şâyet ben cennet ehlinde değil isem sen de benden boş ol dese ve eğer bu kimse bir masiyet işlemeyi kararlaştırmış olmakla birlikte Allah'tan korktuğundan ve O'ndan utandığından dolayı terketmiş ise, onun bu yemini bozulmaz. Süfyan es-Sevrî de böyle demiş ve buna göre fetva vermiştir.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî şöyle demektedir: Böyle bir kimseye cennetin biri Rabbinden korkusundan ötürü, diğeri ise arzusunu, şehvetini terkettiğinden ötürü verilecektir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Farzları edâ ettiği halde birlikte, Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimse kastedilmektedir.

"Makam: Huzurda durmak, yer" diye açıklanmıştır. Yani -önceden geçtiği gibi- hesap için Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimse demek olur. Burada **"huzurda durma"**nın kul hakkında olması, sonra da bunun Allah'a izafe edilmiş olması da mümkündür. Bu da yüce Allah'ın: *"Onların ecelleri geldiğinde"* (el-A'raf, 7/34) buyruğu ile bir başka yerdeki: *"Şüphesiz ki Allah'ın (takdir ettiği) eceli geldi mi geri bırakılmaz."* (Nuh, 71/4) buyruklarında geçen "ecel"e benzemektedir.

"İki cennet vardır." Yani korkan herkese başlı başına iki cennet vardır. Korkan herkes için iki cennet verilecektir. Bütün korkanlara iki cennet verilecektir diye açıklanmış ise de birincisi daha kuvvetli görülmektedir.

İbn Abbas'tan rivayete göre o Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"İki cennet, cennetin eni kadar iki bahçedir. Bunların herbirisi yüz yıllık bir mesafedir. Herbirisinin ortasında da nurdan bir ev vardır. Nağme çıkararak ve yeşilliği ile salınmayan hiçbir şeyi yoktur. O bahçenin kararı sabittir, ağaçları da sabittir."*⁽¹⁾ Bunu el-Mehdevî zikretmiş olup, es-Sa'lebî de bunu Ebu Hureyre yoluyla gelen bir hadis olarak kaydetmiştir.

(1) Hadis olarak tespit edemedik.

Bir diğer açıklamaya göre; iki cennet, kendisi için yaratılmış olan bir cennet ile mirasçısı olacağı diğer cennettir (bahçedir.)

Bir diğer açıklamaya göre iki cennetten birisi, kendisinin konaklayacağı yer, diğeri ise eşlerinin konaklayacağı yerdir. Tıpkı dünyadaki ileri gelen başkanların yaptıkları gibi.

Bir başka açıklamaya göre iki cennetten birisi, onun meskeni, diğeri ise bahçesi olacaktır. Bu iki cennetten birisi köşklerinin aşağı tarafları, diğeri ise yukarı tarafları olduğu da söylenmiştir.

Mukatil dedi ki: Bu iki cennet, Adn cenneti ile Naîm cennetidir.

el-Ferrâ da şöyle demiştir: Bu tek bir cennettir, âyet sonu olduğu için tesniye gelmiştir. Ancak el-Kutebî bunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Cehennemnin bekçileri aslında yirmi kişidir, ama ondokuz kişi oldukları âyet sonlarına riayet olsun diye sözkonusu edilmiştir, denilemez. Aynı şekilde yüce Allah: *“İkisinin de (gölgelikli) dalları vardır”* (Rahman, 55/48) diye buyurmaktadır.

Ebu Cafer en-Nehhâs dedi ki: el-Ferrâ şöyle demiştir: Bu tek bir cennet olabilir. Şiirde de bunun iki cennet olduğu sözkonusu edilmiş olabilir. Ancak böyle bir görüş yüce Allah'ın kitabı hakkında yapılacak en büyük hatalardandır. Çünkü yüce Allah: **“İki cennet vardır”** diye buyurmakta, sonra da bunları **“ikisinde... vardır”** diye nitelendirmektedir. Şimdi buyruğun zahirinden anlaşılanı bırakarak: Bunun tek bir cennet olması mümkündür deyip, şiiri delil diye göstermesi doğru bir şey değildir.⁽¹⁾

Bir açıklamaya göre cennetlerin iki tane, olması bir yerden diğerine gidip gelmekle cennetlik kişinin sevincinin kat kat artırılması içindir.

Denildiğine göre bu özel olarak Ebu Bekir es-Sıddık (r.a) hakkında cennetin takva sahiplerine yakınlaştırılıp, cehennem ateşinin günahkârlara açıkça gösterileceği günü hatırlaması üzerine inmiştir. Bunu Ata ve İbn Şevzeb söylemişlerdir.

ed-Dahhâk şöyle demiştir: Hayır, o bir gün susuzken süt içmiş ve bu hoşuna gitmişti. Bu süte dair soru sorunca sütün helal olmayan bir yerden elde edildiğini ona söylediler. O da kendisini kusturarak sütü çıkardı. Rasûlullah (sav) da ona bakıp duruyordu. Bunun üzerine: “Allah'ın rahmeti üzerine olsun. O'nun hakkında bir âyet indirdi” deyip, ona bu âyeti okudu.⁽²⁾

(1) Ancak el-Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*, III, 118'deki ifadelerinden böyle bir iddiada bulunmadığı anlaşılmaktadır. el-Kutebî ile en-Nehhâs'ın neden böyle bir iddiada bulundukları ve neye dayanarak böyle bir ifade kullandıkları ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

(2) İbn Ahmed b. Hanbel, *el-Verâ*, s. 84, (âyet nüzulünün sözkonusu etmeden) *Muvatta*, I, 269, (Ömer (ra)'ın başından geçen bir olay olarak ve âyet nüzulünü sözkonusu etmeden.

ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾

48. İkisinin de (gölgelikli) dalları vardır.

49. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

50. İkisinde de akar iki pınar vardır.

51. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“İkisinin de dalları vardır” buyruğu hakkında İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Çeşitli meyveleri vardır, demektir. “(أَفْنَانٍ): Dallar” lafzının tekili (فَنٍّ)’dır. Mücahid dedi ki: Bu kelime “dallar” anlamında olup, tekili (فَنٍّ)’dır. Şair en-Nabiğa da şöyle demiştir:

بَكَاءِ حَمَامَةٍ تَدْعُو هَدِيدًا مُفَجَّعَةٍ عَلَى فَنٍّ تُفْنِي

“Musibeti dolayısıyla ızdırab çeken ve dal üzerinde şarkı söyleyerek, Yabani bir erkek güvercini çağıran bir dişi güvercinin ağlayışı...”

Bir başka şair de, iki kuşu nitelendirirken şöyle demektedir:

بَاتَا عَلَى عُصْنِ بَانٍ فِي ذُرَى فَنٍّ يَرْدَدَانِ لُحُونًا ذَاتَ أَلْوَانِ

“Sorgun ağacının dallarının ucunda geçirdiler geceyi, Çeşitli nağmeleri birbirlerine söyleyerek.”

Şair burada çeşitli nağmeler ile çeşitli dilleri kastetmiştir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

مَا هَاجَ شَوْقُكَ مِنْ هَدِيدٍ حَمَامَةٍ تَدْعُو عَلَى فَنٍّ الْعُصُونِ حَمَامَا
تَدْعُو أَبَا فَرْخَيْنِ صَادَفَ ضَارِبًا ذَا مِخْلَبَيْنِ مِنَ الصُّقُورِ قَطَامَا

“Şevkin bir güvercinin sesinden dolayı galeyana gelmedi, O güvercin ki, dallar üzerinde bir diğer güvercini çağırır;

O güvercin ki; yırtıcı iki pençeli bir doğana rastgelmiş
Ve onun iki yavrusu vardır.”

“(الفن): Dal” kelimesinin çoğulu (أفنان) diye gelir, bundan sonra bir daha: (الأفانين) diye çoğulu yapılır. Şair bir değirmeni anlatırken şöyle demektedir:

لها زمامٌ من أفانين الشجر

“Ve onun ağaç dallarından bir dizgini vardır.”

“(شجرة فناء): Dalları bulunan ağaç” demektir. Gayr-i kıyasî olarak: (فنواء) diye de söylenir. Hadiste de şöyle denilmiştir: “(أن أهل الجنة مُردُّ مكحلون أولو أفانين)”: Cennetlikler tüysüz, sürmeli ve fenenli (top saçlı) kimselerdir.”⁽¹⁾

Buradaki; (فَنَن), (أفنان)’in çoğuludur. Bu da; (فَنٍ)’in çoğulu olup bir araya toplanmış saç demektir. Bu da dala benzetilmiştir. Bunu el-Herevî zikretmiştir. **“İkisinin de dalları vardır”** buyruğunun, diğerlerine göre genişlikleri ve üstünlükleri vardır, anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Yine Mücahid’den ve İkrime’den: “(الأفنان): Dalların duvarlar üzerindeki gölgesi” demektir dedikleri rivâyet edilmiştir.

“İkisinde de akar iki pınar vardır.” Yani bu cennetlerin herbirisinde akan bir pınar vardır. İbn Abbas dedi ki: Bu iki pınar yüce Allah’tan lütuf ve fazladan mükâfatı olmak üzere, cennetliklere suları ile akarlar. Yine İbn Abbas’tan ve el-Hasen’den şöyle dedikleri zikredilmiştir: Bu pınarlar tatlı su akıtlar. Bu iki pınardan birisi Tesnîm, diğeri ise Selsebîl’dir. Yine İbn Abbas’tan gelen rivayete göre: Bu iki pınar dünyanın kat kat fazlasıdır. Yataklarındaki küçük çakıllar kırmızı yakut ve yeşil zebercettir. Toprakları kâfur, çamur tortuları, ezfer miskidir. Kıyıları ise zaferandandır.

Atiyye dedi ki: Bu iki pınardan birisi kokmayan sudan, diğeri ise içenlere lezzet veren şaraptandır.

Miskten bir dağdan akarlar, diye de söylenmiştir. Ebu Bekir el-Verrak dedi ki: Bu iki cennette, dünya hayatında gözleri yüce Allah korkusundan dolayı yaş akıtan kimseler için akan iki pınar vardır.

(1) Yakın lafızlarla ancak cennet ehli hakkında Taberânî, *Kebir*, XX, 256; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, X, 334, -senedinde zayıf ravi bulunduğu kaydıyla-

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
 ﴿٥٣﴾ مُتَكَبِّرِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَاطِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ۖ وَجَنَّاتُ الْجَنَّةِ
 دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾

52. İkisinde de her meyveden çift çift vardır.

53. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

54. Astarları kalın ipekten döşemelere yaslanmışlar olarak. Her iki cennetin de (meyvelerinin) toplanişı yakındır.

55. O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“İkisinde de her meyveden çift çift vardır.” İki çeşit vardır ve her iki türü de tatlı ve lezzetlidir.

İbn Abbas dedi ki: Dünyada tatlı olsun, acı olsun ne kadar ağaç varsa, mutlaka o ağaçtan cennette de vardır. Hanzal (Ebu Cehil karpuzu) dahil. Şu kadar var ki o, cennette tatlı olacaktır. Şöyle de açıklanmıştır: Biri yaş, diğeri kuru olmak üzere iki çeşit olacaktır. Üstünlük ve lezzetleri bakımından biri diğerinden üstün olmayacaktır.

Bir başka açıklamaya göre; yüce Allah bu iki cennetin daha aşağı mertedeki iki cennetten üstün olduklarını kastetmiştir. Burada akan iki pınardan sözettikten sonra orada (66. âyette) suları coşan iki pınardan sözetmektedir. Suların coşması ise suların akmasından daha aşağı mertebededir. Şöyle buyurmuş gibidir: Daha sonra söz konusu edilecek iki cennette her meyveden bir çeşit vardır. Bu cennette ise her meyveden iki çeşit vardır.

“Astarları kalın ipekten döşemelere yaslanmışlar olarak” buyruğundaki; “(مُتَكَبِّرِينَ)”: Yaslanmışlar olarak” lafzı hal olarak nasbedilmiştir. “(الْفُرُش)”: Döşemeler” lafzı (فراش)‘in çoğuludur. Ebu Hayve “re” harfini sakın olarak; (فُرُش) diye okumuştur.

“(بَطَاطِنُهَا)”: Astarları” lafzı da, (بطانة)‘in çoğuludur. Bu da yüzün altındaki kuşağa denilir. “(الإِسْتَبْرَق)”: Kalın ipek” demektir.

Yani yere temas eden astarları bu şekilde olursa, yüzünün nasıl olacağını var sen düşün. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Ebu Hureyre yapmıştır. Sald b. Cubeyr’e: Astarlar kalın ipekten olursa ya yüzler nedendir? diye sorulmuş,

o da şu cevabı vermiştir: Bu da yüce Allah'ın: *"Onlara o işlediklerine mukâfat olmak üzere gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilemez"* (es-Secde, 32/17) buyruğunda sözü edilenler cümlesindendir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah size bu döşemelerin astarlarını anlattı ki, kalpleriniz onları tasavvur edebilsin. Yüzlerine gelince, bunları Allah'tan başkası bilemez.

Peygamber (sav)'dan rivayet edilen haberde belirtildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "O döşemelerin yüzleri ise parıldayan bir nurdur."⁽¹⁾

el-Hasen'den rivayete göre o şöyle demiştir: Astarları kalın ipekten, yüzleri ise katılaşmış nurdandır. Yine el-Hasen'den rivayete göre: **"Astarlar"** bizzat yüzler demektir. Bu aynı zamanda el-Ferrâ'nın da görüşüdür. Bu görüş Katade'den de rivayet edilmiştir. Çünkü Araplar yüze de astar derler. Mesele: "Bu semanın yüzüdür, bu semanın astarıdır" diye bizim gördüğümüz semanın yüzünü söz konusu ederler. Ancak İbn Kuteybe ve başkaları bunu kabul etmeyerek şöyle derler: Böyle bir anlatım ancak her bir tarafı birtakım kimselerce görülen ve iki tarafı da birbirine eşit iki yüzü bulunan şeyler hakkında söz konusu olabilir. Senin ve başkalarının arasında bulunan duvar gibi. Semanın durumu da işte buna göredir.

"Her iki cennetin de toplanışı yakındır" buyruğundaki: (الْجَنَى): Toplanış" ağaçtan toplanan mahsuller demektir. Toplanan her şey hakkında: (أَتَانَا بِجَنَآءٍ طَيِّبَةٍ): O bize toplanan güzel bir mahsul getirdi" denilir. (ثمَرِ جَنَى): Toplanmış meyve" denilir ki bu da "faîl" vezninde olup, toplanması zamanını ifade eder. Şair de şöyle demiştir:

هَذَا جَنَآئِي وَجِبَارِهِ فِيهِ إِذْ كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ

"İşte bu benim topladıklarım ve onların en güzelleri onun ağzında, Oysa her mahsul toplayanın eli kendi ağzında."

"Cim" harfi kesreli olarak; (جَنَى) diye de okunmuştur.

(دَانٍ): **Yakın** demektir.

İbn Abbas dedi ki: Ağaç dallarını o kadar yakınlaştırır ki Allah'ın dostu dilerse ayakta, dilerse otururken, dilerse de yatarken bunun meyvesini toplayabilir. Uzaklık ya da daldaki bir diken, elini geri çekmesine sebep olmaz.

(1) Yakın manada: Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, IV, 286.

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطُّرْفِ ۖ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٥٦﴾
 كِبَايَ الْآءِ رَبِّكُمْ تَكْذِبَانِ ﴿٥٧﴾

56. Onlarda bunlardan evvel ne bir insanın, ne bir cinnin asla dokunmadığı, gözlerini yalnız eşlerine dikmişler vardır.

57. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabillirsiniz?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Gözlerini Eşlerine Dikmiş Olanlar:

“Onlarda” sözü geçen iki cennette diye açıklanmıştır. “...Gözlerini yalnız eşlerine dikmiş (huri)ler vardır.”

ez-Zeccac dedi ki: Yüce Allah'ın burada: “(فِيَهُنَّ): **Onlarda**” diye buyurup; (tesniye kipi olarak): “(فِيَهُمَا): O ikisinde” diye buyurmamış olmasının sebebi, hem iki cenneti, hem de o iki cennetin sahiplerine hazırlamış olduğu nimetleri kastetmiş olduğundan dolayıdır.

Bir diğer açıklamaya göre bu zamir, astarları kalın ipekten olan döşeklere aittir. Yani bu döşeklerde: “**Gözlerini yalnız eşlerine dikmiş (huri)ler vardır**” demektir. Maksat gözlerini sadece eşlerine dikmiş, yalnız onlara bakan, onlardan başkalarını görmeyen hanımlar demektir. Daha önce es-Saffat Sûresi'nde (37/48-49. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada: “(الطرف): Göz” lafzının çoğula izafe edilmekle birlikte tekil gelmiş olması, mastar anlamında oluşundan dolayıdır. Bu gözünü kırptı, kırpar, kırpmak kökünden gelmektedir. Daha sonra göze bu isim verilmiş olup, böylelikle bu mastar hem tekil, hem de çoğul ifadenin yerini tutmaktadır. Arapların: “(قوم غَذِلَ وَصَوْمُ): Adaletli ve oruç tutan bir topluluk” derken bunu mastarla ifade etmeleri gibi.

2- Bu Eşlere El Değmemiştir:

“Asla dokunmadığı” buyruğu, bu hurilerle kocalarından önce hiçbir kimse cima etmemiştir, demektir. el-Ferrâ dedi ki: “(الطَّمْتُ): Bekareti bozmak” demektir. Bu da cima yapıp kanatmak demektir. (طَمَّتْهَا يَطْمِثُهَا طَمْتًا) deni-

lır. Bu kökten olmak üzere ay hali olan kadına (أَمْرَة طَامِث) denilmiştir. el-Ferrâ'dan başkaları ise bu hususta ondan farklı olarak şöyle demektedir: “(طَمِثَهَا): Herhangi bir şekilde onunla cima etti” demektir. Şu kadar var ki el-Ferra'nın açıklaması daha çok bilinen ve yaygın bir açıklamadır.

el-Kisâi “mim” harfini ötreli olarak; “(لَمْ يُطْمِثْنِ): Asla onlara dokunmamıştır” diye okumuştur.

“(طَمِثَتِ الْمَرْأَةُ تَطْمِثُ): Kadın ay hali oldu, olur” demektir. Kesreyle; (طَمِثَتْ) de bir söyleyiştir, ism-i faili (طَامِث) diye gelir. el-Ferezdak da şöyle demiştir:

وَقَعْنَ إِلَيَّ لَمْ يُطْمِثْنِ قَبْلِي وَمَنْ أَصْحَ مِنْ بَيْضِ النَّعَامِ

“Bana düştüler, benden önce onlara dokunulmamış
Ve onlar deve kuşu yumurtasından daha da güzeldirler.”

“**Dokunmadığı**” el değmediği anlamındadır, diye de açıklanmıştır.

Ebu Amr dedi ki: “(الطمِث): Dokunmak, el değmek” demektir. Bu da kendisine el değdirilen her şey hakkında kullanılır. Mesela otlak için: “(مَا طَمِثَ ذَلِكَ الْمَرْعَ قَبْلَنَا أَحَدٌ): Bu otlığa bizden önce hiçbir kimse değmemiştir” denilir. Aynı şekilde: “(مَا طَمِثَ هَذِهِ النَّاقَةَ حَبْلٌ): Bu dişi deveye hiçbir ip (yular) değmemiştir” denilir.

el-Müberred de şöyle demiştir: Buyruğun anlamı şudur: Onlardan önce ne bir insan, ne de bir cin onları emri altına almamıştır. Çünkü: “(الطمِث): Emri altına almak” demektir.

“**Cin**” anlamındaki lafzı el-Hasen hemzeli olarak; (جَان) diye okumuştur.

3- Cinsel Açıdan Cinlerin Durumu:

Bu âyet-i kerimede cinlerin de insanlar gibi ilişki kurduklarına, cennete gireceklerine ve cinlere cennette cinden hanımların verileceğine delil vardır.

Damra dedi ki: Müminlere kendi türlerinden huru'l-înden eşler olacaktır. Buna göre insan türünden olan kadınlar insanlara, cin türünden olan kadınlar da cinleredir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın cennette mümin olan cinlere vereceği cinlerden olan huru'l-înyinlerin hiçbirisine hiçbir cinin eli değmediği gibi, cennette mümin insanlara Allah'ın bağışladığı insan türünden huru'l-înyne de hiçbir insanın eli değmemiştir. Çünkü cinler hiçbir zaman dünyada Âdemoğullarından olan kızlarla ilişki kuramazlar. Bunu el-Kuşeyrî zikretmiştir.

Derim ki: Daha önce en-Neml Sûresi (27/44. âyet) ile el-İsra Sûresi'nde (17/64. âyet, 4. başlıkta) bu hususa dair açıklamalar geçmiş ve cinlerin Âdemoğulları, kızları ile ilişki kurmalarının mümkün olduğu belirtilmiş idi. Mücahid de şöyle demiştir: Erkek cima esnasında eğer besmele çekmeyecek olursa, cin onun organı üzerine katlanır ve onunla birlikte cima eder. İşte yüce Allah'ın: **"Bunlardan evvel ne bir insanın, ne bir cinnin asla dokunmadığı"** buyruğu da bunu anlatmaktadır. Şöyle ki; şanı yüce Allah huru'l-îyni onlardan önce hiçbir insan ve hiçbir cinnin el değmemesi ile nitelendirmiştir. Bununla bizlere Âdemoğullarına mensub kadınlara cinlerin el değdirebileceğini öğretmekte, huru'l-îynin ise bu kusurdan uzak ve münezzeh olduklarını belirtmektedir. "(الطمث)": Dokunmak, el değmek"; cima etmek demektir. Bunu tamamiyle et-Tirmizî el-Hakîm zikretmiştir. Aynı şekilde el-Mehdevî, es-Sa'lebî ve başkaları da bunu zikretmiş bulunmaktadırlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

كَانَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبَايَ الْآءِ رِيكُمَا تُكَذِّبَانِ
 ﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبَايَ الْآءِ رِيكُمَا
 تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

58. Onlar sanki yakut ve mercandır.

59. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

60. İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?

61. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

"Onlar sanki yakut ve mercandır" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî'nin, Abdullah b. Mesud'dan kaydettiği rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennetlik kadınlardan bir kadının bacağının beyazlığı yetmiş kat elbisenin arkasından dahi görülür. Hatta kemiğinin iliği dahi görülür." Çünkü yüce Allah: **"Onlar sanki yakut ve mercandır"** diye buyurmaktadır. Yakuta gelince o öyle bir taştır ki, sen onun içine bir ip geçirecek olup ta onu görmek istersen yakutun gerisinden o ipi görebilirsin.⁽¹⁾ Bu hadis mevkuf ola-

(1) Tirmizî, IV, 676; Ebû Şeybe, Musannef, VII, 322

rak da rivayet edilmektedir.

Amr b. Meymun dedi ki: Huru'l-îynden olan bir kadın yetmiş kat elbise giydiği halde bunun arkasından bacağının kemiğinin iliği, tıpkı kırmızı şarabın beyaz camdan görülmesi gibi görülür.

el-Hasen dedi ki: Huriler yakut kadar arı duru ve mercan gibi beyazdırlar.

“İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?” buyruğundaki: “(مَلْ): ... mi” dilde dört anlamda kullanılır.

Bazan -muhakkak anlamına gelen: (قَدْ) anlamına kullanılır. Yüce Allah'ın: “(مَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدُّهْرِ): *İnsan üzerinden öyle bir süre geçmiştir ki*” (el-İnsan, 76/1) buyruğunda olduğu gibi.

Yüce Allah'ın: “(فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا): *Siz de Rabbinizin vaadettiğini gerçek buldunuz mu?*” (el-A'raf, 7/44) buyruğunda olduğu gibi soru anlamına kullanılır. Bazan da yüce Allah'ın: “(فَهَلْ أَنْتُمْ مُتَّبِعُونَ): *Artık vazgeçtiniz mi?*” (el-Mâide, 5/91) buyruğunda olduğu gibi emir anlamında...

Bazan da yüce Allah'ın: “(فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ): *Peygamberler üzerinde apaçık tebliğden başka bir görev var mı?*” (en-Nahl, 16/35) buyruğu ile: **“İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?”** buyruğunda olduğu gibi olumsuzluk halinde; (مَا) anlamında kullanılır. İkrime dedi ki: Yani lâ ilâhe illallah diyen kimsenin mükâfatı cennetten başkası olabilir mi? İbn Abbas dedi ki: Lâ ilâhe illallah deyip Muhammed (sav)'ın getirdikleri gereğince amel eden kimseye cennetten başka bir karşılık yoktur, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Dünyada iyilik yapmış kimseye, âhirette de iyilik yapılmaktan başka bir mükâfat olur mu? Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

Enes'in rivayetine göre Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **“İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?”** buyruğunu okuduktan sonra: “Rabbinizin ne buyurduğunu biliyor musunuz?” diye sormuştur. Ashab: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir deyince, Hz. Peygamber buyurdu ki: “Kendisine tevhid nime-tini ihsan ettiğim kimseye cennetten başka bir mükâfat yoktur. ⁽¹⁾

İbn Abbas'ın rivayetine göre de Peygamber (sav) bu âyet-i kerimeyi okuyup şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah buyuruyor ki: Beni tanımak ve beni tevhid etmek nimetini kendisine ihsan etmiş olduğum kimseye mükâfatım, onu rahmetimle cennetime ve kutsal zatımın yakınlığına yerleştirmekten başkası değildir.”⁽²⁾

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 266; Deylemî, *Firdevs*, IV, 337. Beyhakî, *Şu-abu'l-İmân*, I, 372. -İbn Ömer'den ve ravilerinden İbrahim b. Muhammed el-Kufî'nin rivâyetlerinin münker olduğu kaydıyla-

(2) Bir önceki nota bakınız.

(Cafer) es-Sâdık dedi ki: Ezelde kendisine ihsanda bulunduğum kimsenin üzerindeki iyiliği ebediyyen korumaktan başka bir mükâfatı olur mu?

Muhammed b. el-Hanefiyye ve el-Hasen de şöyle demişlerdir: O iyi kimselerin üzerine de, günahkârların üzerine de serbestçe salınmıştır. Bu da dünyada günahkârlara, âhirette de iyilere serbestçe salınmıştır, demektir.

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٌ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾
مُذَهَّبَاتٌ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

62. O ikisinden başka iki cennet daha vardır.

63. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

64. İkisi de siyaha yakın koyu yeşildirler.

65. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“O ikisinden başka iki cennet daha vardır.” Yani sözü geçen ilk iki cennetten ayrı olarak iki cenneti daha vardır, İbn Abbas dedi ki: Derece itibariyle o ikisinden daha aşağı demektir. İbn Zeyd: Fazilet itibariyle o ikisinden aşağıda... diye açıklamıştır. İbn Abbas dedi ki: Cennetler, Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselerdir. Bundan dolayı sözü edilen ilk iki cennette hurma ağaçları ve başka ağaçlar, diğer iki cennette ise ekinler, bitkiler ve yerin üzerine yayılan şeyler bulunacaktır.

el-Maverdî dedi ki: **“O ikisinden başka iki cennet daha vardır”** buyruğunda sözü edilen cennetlerin, kişiye ait olan kimseler için olma ihtimali vardır. Çünkü ona ait olanların konumu onun konumundan daha aşağıdadır. Bu iki cennetten birisi huru'l-îyn için, diğeri ise ebedi kılınacak çocuklar içindir. Böylelikle bu iki cennet ile erkekler ve dişiler ayrılmış olacaktır.

İbn Cüreyc dedi ki: Cennetler dört tanedir. Bunlardan ikisi ileri geçen ve yakınlaştırılan kimseler için olup **“İkisinde de her meyveden çiftler çiftler vardır”** (52. âyet) ile **“İkisinde de akar iki pınar vardır”** (50. âyet) Diğer cennetlerin ikisi de ashabu'l-yemin (kitapları sağlarından verilecek olanlar) içindir. **“İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır.”** (68. âyet) ve: **“İkisinde de suları durmaksızın coşan iki pınar vardır.”** (66. âyet) buyruklarında onlardan söz edilmiştir.

İbn Zeyd dedi ki: İlk iki cennet altından olup yakınlaştırılmış kimselere (el-mukarrabûn)e aittir. Diğer ikisi gümüşten olup, ashâbu'l-yemine aittir.

Derim ki şunları söylemiştir: el-Halîmî Ebu Abdullah el-Hasen b. el-Huseyn de *“Minhâcu'd-Din”* adlı eserinde bu görüşü benimsemiş ve Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas'tan naklettiği şu rivayeti delil göstermiş ve: *“Rabbinin huzurunda durmaktan korkana da iki cennet vardır.”* (46. âyet) buyruğunda **“ikisi de siyaha yakın koyu yeşildirler”** buyruğuna kadar olan âyetler hakkında şunları söylemiştir: Bu iki cennet mukarrebler içindir. Diğerleri ise ashâbu'l-yemin içindir. Ebu Musa el-Eşarî'den de buna yakın bir rivayet gelmiştir. Yüce Allah ilk iki cennetin niteliklerini belirttikten sonra, her ikisi arasındaki farka işaret ederek ilk ikisi hakkında: *“İkisinde de akar iki pınar vardır.”* (50. âyet) diye buyurmuş, sonraki iki cennet hakkında da: *“İkisinde de suları durmaksızın coşan iki pınar vardır.”* (66. âyet) diye buyurmuştur. Yani bunlar coşup kaynamaktadırlar, fakat akıp duran pınarlara benzemezler. Çünkü coşup kaynamak, akıp durmaktan daha aşağı bir derecededir. İlk iki cennet hakkında: *“İkisinde de her meyveden çiftler çiftler vardır.”* (52. âyet) diye buyurmuş, özel olarak belirli meyvelerden söz etmeyip genel bir ifade kullanmıştır. Diğer iki cennet hakkında ise: *“İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır.”* (68. âyet) diye buyurmuş ve: *“Her meyveden”* dememiştir. İlk iki cennet hakkında: *“Astarları kalın ipekten döşemelere yaslanmışlar olarak.”* (54. âyet) diye buyururken, diğer ikisi hakkında: *“Yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak”* diye buyurmaktadır.

Bu buyruktaki: *“(العُفْرِى) : Döşeme”* işlemeli demektir. Şüphesiz ki kalın ipek işlenmiş olandan daha değerlidir. *“(الرُفْرِ) : Yastık”* çadırın bir tarafındaki (dayanılacak) şey demektir. Şüphesiz ki üzerinde yaslanmak maksadıyla hazırlanmış döşemeler, çadırdaki bu parçalardan daha üstündür. İlk iki cennetteki hurilerin nitelikleri ile ilgili olarak: *“Onlar sanki yakut ve mercandır.”* (58. âyet) diye buyurmuşken, diğer iki cennettekiler hakkında da: *“İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlüler vardır.”* (70. âyet) diye buyurmaktadır. Güzellik ise yakut ve mercanın güzelliği gibi değildir.

İlk iki cennet hakkında: *“İkisinin de dalları vardır”* diye buyurmuşken diğer ikisi hakkında: **“İkisi de siyaha yakın koyu yeşildirler”** diye buyurmaktadır. Yani ileri derecedeki yeşilliklerinden dolayı adeta siyah renge çalan yeşilliktedirler. İlk iki cennetin dallarının çokluğuyla nitelendirilmesi yanında, diğer ikisinin sadece yeşillikle nitelendirildiği görülmektedir. Bütün bu açıklamalar yüce Allah'ın: **“O ikisinden başka iki cennet daha vardır.”** buyruğu ile ilgili kastettiğimiz anlamı tahkik etmektedir. Her iki cennet arasında bulunan farka dair sözü edilmeyen hususların, sözü edilenlerden daha çok olma ihtimali de vardır.

Şâyet ilk iki cennetin sahiplerini sözkonusu ettiği gibi, niçin bu iki cennetin sahiplerini de sözkonusu etmemiştir; diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Sözü edilen dört cennet de Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler içindir. Şu kadar var ki, korkanların da mertebeleri farklıdır. Sözü edilen ilk iki cennet yüce Allah'tan korkmak mertebesi itibarı ile kullar arasında en yüksekte olanlar içindir. Diğer iki cennet ise Allah'tan korkma mertebesi daha aşağıda olanlar içindir. ed-Dahhâk'ın görüşüne göre ilk iki cennet, altın ve gümüşten, diğerleri ise yakut ve zümrüttendir ve diğerleri ilk ikisinden daha üstündür. Yüce Allah'ın: **"O ikisinden başka iki cennet daha vardır"** buyruğu da onların önünde ve onların karşı taraflarında anlamındadır. Ebu Abdullah et-Tirmizî el-Hakîm de *Nevâdiru'l-Usûl* adlı eserinde bu görüşü benimseyerek şöyle demiştir: **"O ikisinden başka iki cennet daha vardır."** Yani bunlardan Arş'a daha yakın olan iki cennet daha vardır. Bu da Arş'a daha yakın oldukları anlamına gelir. Daha sonra da -birazdan kendisinden naklen aktaracağımız gibi- sonra sözkonusu edilen iki cennetin ilk iki cennetten üstünlüklerini anlatmaktadır.

Mukatil ise şöyle demektedir: İlk iki cennet Adn cenneti ile Naîm cennetidir. Sonra sözkonusu edilen iki cennet ise Firdevs cenneti ile Me'vâ cennetidir.

"İkisi de siyaha yakın koyu yeşildirler." Yani bolca sulandıklarından ötürü yeşil renklidirler. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Mücahid: Siyah renklidirler, diye açıklamıştır. Çünkü dilde: (اللُّغْمَةُ): Siyahlık" demektir. Mesela, beyazlığı gidinceye kadar rengi koyulaşmış olan ata, erkek ve dişi deveye; (فرس أدهم وبعير أدهم وناقه دهما) denilir. Şâyet koyu siyah olacak kadar

koyuluğu daha da artacak olursa, ona da: (جَوْن) denilir, (اذْهَمُ الْفَرَسُ أَدْهَمًا): Atın rengi (siyaha yakın) koyulaştı" demektir. (أَدْهَمُ الشَّيْءُ أَدْهَمًا): O şey siyahlaştı" anlamındadır. Yüce Allah da: **"İkisi de siyaha yakın koyu yeşildirler"** diye buyurmaktadır. Yani iyice sulandıklarından ve oldukça yeşil olduklarından ötürü siyah gibidirler. Araplar ise (koyu) yeşil olan herşeye siyah derler. Lebid de Hevazinlilerden öldürülenler hakkında şöyle demektedir:

وَجَاؤُوا بِهِ فِي هَوْجٍ وَوَرَاءَهُ كَتَائِبُ خُضْرٍ فِي نَسِيجِ السُّنُورِ

"Onu bir hevdec içinde getirdiler arkasında ise
İnce deri parçalarından dokunmuş (zırh gibi giyecek)ler içinde
yeşil birlikler vardır."

Irak arazisine “sevâd (siyahlık)” denilmesi de yeşilliğinin çokluğundan ötürüdür. Karanlık geceye de -yeşil anlamında-: (أخضر) denilir. “(أَبَادَ اللَّهُ خَضِرَاءَهُمْ)”: Allah onların yeşilliklerini yok etsin” sözü onların sevâdlarını (yeşil alanlarını) yok etsin, demektir.

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾
فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

66. İkisinde de suları durmaksızın coşan iki pınar vardır.

67. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

68. İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır.

69. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“İkisinde de suları durmaksızın coşan.” İbn Abbas’tan gelen açıklamaya göre suları durmaksızın kaynayan **“iki pınar vardır.”**

“(النَّضَجُ) Coşmak” diye “hı” harfi ile kullanılan ifade: “(النَّضَجُ): Sızmak, ince ince akmak”dan daha çok su akıtmayı ifade eder. Yine İbn Abbas’tan gelen rivayete göre; hayır ve bereket ile kaynayıp coşan, demektir. el-Hasen ve Mücahid de böyle açıklamışlardır.

İbn Mesud, yine İbn Abbas ve Enes de şöyle demişlerdir: Yüce Allah’ın dostlarına yağmur tanelerinin serpilmesi gibi, cennet ehli üzerine onların evlerinde misk, anber ve kâfur akar.

Said b. Cübeyr dedi ki: Çeşitli meyveler ve sular ile durmadan coşar demektir.

et-Tirmizî (el-Hakim) şöyle demektedir: Çeşitli meyveler, nimetler, süslü cariyeler, eğerle takımları bulunan atlar ve rengarenk elbiseler ile (bol bol akar) diye açıklamışlardır. Yine et-Tirmizî şöyle demiştir: İşte bu “durmadan coşma”nın “akmak”dan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Bu iki pınarın kaynayıp coştuktan sonra aktıkları da söylenmiştir.

“İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır” buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- Hurma ve Nar Meyve midir?:

Kimi ilim adamı, nar ve hurma meyvelerden değildir, demiştir. Çünkü bir şey yine kendisinden olana atfedilmez. Kendi türünden olmayan üzerine ancak atfedilebilir. İfadenin zahirinden anlaşılan da budur.

Cumhûr ise şöyle demektedir: Hurma ve nar meyve türündendir. Yüce Allah'ın ayrıca hurma ve nardan söz etmesi, onların üstünlükleri ve meyveler arasındaki güzel yerlerinden ötürüdür. Yüce Allah'ın: *"Namazları ve özelliklerle orta namazı koruyunuz."* (el-Bakara, 2/238) buyruğu ile: *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olursa..."* (el-Bakara, 2/98) buyruklarına benzemektedir. Bu husus daha önceden (belirtilen âyetlerin tefsiri yapılırken) geçmiş bulunmaktadır.

Bir diğer açıklamaya göre bunları tekrarlamasının sebebi şudur: Hurma ve nar o dönemde onlara göre; şimdi bizim için buğday konumunda idiler. Çünkü hurma genel olarak onların gıdaları idi. Nar da diğer meyvelere benzetilmektedir. Bu ikisine duydukları ihtiyaç dolayısı ile bunları çokça dikerlerdi. Onların sahip oldukları meyveler, hoşlarına giden çeşitli mahsuller arasında yer alırdı. O halde meyve sözkonusu edildikten sonra ayrıca hurma ve nardan söz edilmesi, bunların oralarda ve Medine'den Mekke'ye, oradan da onlara yakın Yemen topraklarına kadar çokça bulunmalarından dolayıdır. İşte bu sebeple yüce Allah bu iki mahsulden meyvelerden ayrı olarak söz ettiği gibi, meyvelerden de ayrıca söz etmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre meyveler arasında hurma ve narın sözkonusu edilmesi, hurma ağacının meyvesi olan hurmanın hem meyve, hem yiyecek olmasından, narın ise hem meyve, hem de ilaç olmasından dolayıdır. O bakımdan bunlar sadece meyve kastıyla yenilen şeylerden değildir. Bundan dolayı Ebu Hanife -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- hiçbir meyve yememek üzere yemin edip nar yahutta taze hurma yiyen kimsenin yeminini bozmayacağını söylemiştir. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- Meyve Yemeyeceğine Dair Yemin Edip Nar veya

Taze Hurma Yiyenin Durumu:

Ebu Hanife dedi ki: Bir kimse hiçbir meyve yemeyeceğine dair yemin edip nar yahut taze hurma yiyecek olursa, yemini bozulmaz. Ancak iki arkadaş (Ebu Yusuf ve Muhammed) ile diğer insanlar bu hususta ona muhalefet etmişlerdir.

İbn Abbas dedi ki: Cennetteki bir nar, semeri olan deve gibidir.

İbnu'l-Mubarek de şunları söylemektedir: Bize Sufyan, Hammad'dan naklen haber verdi. Hammad, Said b. Cubeyr'den, o İbn Abbas'tan rivayetle de-

di ki: Cennetteki hurma ağaçlarının gövdeleri yeşil zümrüttür, dalları kırmızı altındır, yaprakları da cennet ehlinin giyeceğidir, gömlekleri ve cübbele-ri onlardandır. Bu ağaçların meyveleri büyük testiler ve büyük kovalar gibidir. Sütten daha beyaz, baldan tatlı, tereyağından yumuşaktır, çekirdeği de yoktur.

(İbnu'l-Mubarek) dedi ki: Ayrıca bize el-Mesudî, Amr b. Murre'den anlattı, o Ebu Ubeyde'den şöyle dediğini nakletti: Cennetin hurma ağaçları -kökünden dalına kadar herşey- son derece tertibli ve düzenlidir. Mahsülleri büyük testileri andırır. Bir meyve koparıldı mı bir başkası onun yerini alır. Cennetin suları yatakları olmaksızın akar ve bir salkım oniki ziradır.

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبَايَ الْآءِ رَيْكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

70. İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlüler vardır.

71. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

Yüce Allah: **“İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlüler vardır”** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Güzel Huylu Huriler:

Yüce Allah'ın: **“İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlüler vardır”** buyruğunda kadınları kastetmektedir.

“(خَيْرَاتٌ): **Güzel huylular**” lafzının tekili: (خَيْرَةٌ) şeklinde olup, hayırlı kadınlar anlamındadır. Bunun: “(خَيْرَاتٌ) Çokça hayırlı kadınlar” anlamında olup sonradan şeddesinin hafifletildiği de söylenmiştir. “(يُئِن): Kolay” ile “(لَيْن): Yumuşak” kelimeleri gibi.

İbnu'l-Mubarek dedi ki: Bize el-Evzaî, Hassan b. Atiyye'den anlattı. O Sa'id b. Âmir'den şöyle dediğini nakletti: Eğer **“güzel huylu, güzel yüzlüler”**den bir tanesi semadan görünecek olursa, semayı aydınlatır. Yüzünün aydınlığı güneşin ve ayın parlaklığını örter. Bu güzel huylulardan birisinin başındaki örtü dünyadan ve dünyadaki herşeyden daha hayırlıdır.

“Güzel yüzlü” yaratılışları güzel anlamındadır. Yüce Allah: **“Güzel yüzlü”** dediğine göre onların güzelliklerini kim anlatabilir?

ez-Zührî ve Katade dedi ki: **“Güzel huylular”** onların huy ve ahlâklarını

“güzel yüzlüler” de yüzlerinin güzelliklerini ifade etmektedir. Bu açıklama Peygamber (sav)’dan Um Seleme yoluyla gelen bir hadiste de rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

Ebu Salih dedi ki: Çünkü onlar el değmemiş bakirelerdir.

Katade, İbn es-Semeykâ, Ebu Recâ el-Utaridî ve Bekr b. Habîb es-Sehmî aslına uygun olarak şeddeli bir şekilde: “(خَيْرَاتُ): Güzel huylular” diye okumuşlardır.

Bir açıklamaya göre: “(خَيْرَاتُ): Güzel huylular” (خَيْر): Hayr’ın çoğulu olup hayırlı hanımlar anlamındadır. Seçkin hanımlar anlamına geldiği de söylenmiştir.

et-Tirmizî (el-Hakim) de şöyle demiştir: O halde: “(الخيرات): Güzel huylular” yüce Allah’ın seçtiği ve kendi seçimi ile eşsiz bir şekilde yarattığı kadınlar demektir. Çünkü Allah’ın seçmesi insanların seçmesine benzemez. Daha sonra da **“güzel yüzlüler”** diye buyurmakta ve onları güzellikle nitelendirmektedir. O güzel yaratıcı herhangi bir şeyi “güzel olmakla” nitelendirecek olursa, artık onu var git sen düşün. Daha önce sözkonusu edilen iki cennette bulunanları da **“gözlerini yalnız eşlerine dikmişler”** (56. âyet) diye ve **“onlar sanki yakut ve mercandır”** (58. âyet) diye nitelendirmiştir. Şimdi Allah tarafından seçilmiş olan hayırlı (güzel huylu) huri ile gözlerini yalnızca eşine dikmişler arasındaki büyük farka bir bak. Hadiste de şöyle denilmiştir: “Hur-u ‘îyn” birbirleriyle elele tutuşur ve mahlukatın daha güzelini asla duymadığı, bizim de benzerini asla duymadığımız güzel seslerle şarkı söylerler (ve derler ki): “Biz hoşnut olanlarız, asla kızıp öfkelenmeyiz. Biz (evlerinde) kalanlarız, asla göçüp gitmeyiz. Biz ebedi olanlarız, asla ölmeyiz. Biz nimetler içerisinde olanlarız, asla yoksul düşmeyiz. Biz güzel huylu, güzel yüzlüleriz. Üstün ve değerli kocaların sevgili eşleriyiz.”⁽²⁾

Tirmizî de bunu bu manada Ali (r.a) yoluyla gelen bir hadis olarak rivayet etmiştir.⁽³⁾ Âişe (r.anha) dedi ki: Huru'l-îyn bu sözleri söylediği vakit, dünya ehlinden olan mümin kadınlar onlara şöyle cevap verirler: Bizler namaz kılan kadınlarız, siz ise kılmadınız. Bizler oruç tutan kadınlarız, siz tutmadı-

(1) Taberânî, *Evsat*, III, 278; *Kebir*, XXIII, 368; Deylemî, *Firdevs*, III, 154; Münziri, *Tergib*, IV, 299; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 119, X, 417, 418, ravilerinden Süleyman b. Ehlî Kerime'nin Ebu Hatim ve İbn Adiy tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edildiği kaydıyla.

(2) Yakın ifadelerle *Tirmizî*, IV, 696; İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, VII, 30; el-Bezzâr, *Müned*, 1, 3; II, 282. Ancak yine buna yakın ifadeleri cennet ehli kadınların söyleyecekleri belirtilmiştir: Taberani, *Evsat* ve *Kebir* Münziri, *Tergib*, Heysemi, *Mecmâ*, gösterilen yerler.

(3) Biraz sonra 72-75. âyetlerin tefsirinde Enes'ten gelen bir hadis rivâyeti olarak kaydedilecektir.

nız. Bizler abdest alan kadınlarız, siz abdest almadınız. Bizler bolca sadaka veren kadınlarız, siz sadaka vermediniz. Âişe (r.anha) dedi ki: Allah'a andolsun bu sözleriyle onları susturacaklardır.

2- Cennette Huriler mi Daha Güzeldir, Yoksa Dünya Kadınları mı?:

Huriler mi yoksa Âdemoğullarının kızları mı daha güzel ve daha göz alıcıdır? hususunda görüş ayrılığı vardır. Kur'ân ve sünnette nitelikleri zikredildiğinden ötürü hurilerdir denilmiştir. Ayrıca Peygamber (sav)'ın cenaze namazında ölen kimseye yaptığı şu dua da bunu göstermektedir: "Ve ona kendi hanımından daha hayırlı bir eş ver."⁽¹⁾

Âdemoğulları kadınlarının huru'l-îynden yetmişbin kat daha üstün oldukları söylenmiş ve bu (Hz. Peygambere kadar ulaşan) merfu bir rivayet olarak zikredilmiştir.

İbnu'l-Mubarek şunu zikretmektedir: Bize Rişdîn haber verdi. O İbn En'um'dan, o Hibbân'dan, o İbn Ebi Cebele'den rivayetle dedi ki: Dünya kadınlarından cennete girenler dünyada işledikleri amelleri sebebiyle hur-u 'îyne üstün kılınacaklardır.

Yine şöyle denilmiştir: Kur'ân-ı Kerim'de sözü edilen huriler peygamberlerin ve müminlerin hanımları olan mümin kadınlardır. Bunlar âhirette en güzel bir surette yaratılacaklardır. Bu açıklamayı Hasan-ı Basrî yapmıştır.

Ancak meşhur olan görüş hurilerin dünya kadınlarından olmadıkları ve bunların cennette yaratılmış hanımlar olduklarıdır. Çünkü yüce Allah: "**Bunlardan önce onlara ne bir insan, ne de bir cin dokunmuştur.**" (56 ve 74. âyetler) diye buyurmaktadır. Dünya ehli kadınlarının çoğunluğuna ise el değmiştir. Diğer taraftan Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz cenneteki (dünyalı) kadınların en azı kadınlardır."⁽²⁾ Dolayısıyla erkeklerden her birisine bir kadın isabet etmeyeceğinden, onların hepsine huru'l-îyni vaadettir. Böylelikle hurilerin dünya kadınlarından olmadığı sabit olmaktadır.

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبَآئِيَ الْآءِ رَيْكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾
لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ ﴿٧٤﴾ فَبَآئِيَ الْآءِ رَيْكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

(1) Müslim, II, 663; Nesâî, IV, 73; Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, IV, 40

(2) Müslim, IV, 2097; İbn Hibbân, Sahih, XVI, 496; Hakim, Müstedrek, IV, 644; Müsned, IV, 427

72. Çadırlar içinde örtülerle gizlenmiş huriler vardır.

73. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

74. Bunlara onlardan önce ne bir insan dokunmuştur, ne de bir cin.

75. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

“Çadırlar içinde örtülerle gizlenmiş huriler vardır” buyruğundaki: **“(حُورٌ): Huriler”** lafzı, (حوراء)'ın çoğuludur. Bu ise gözünün beyazı oldukça beyaz, siyahı da oldukça siyah olan kadın demektir. Bu açıklamalar daha önceden (es-Sâffât, 37/48-49. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Çadırlar içinde örtülerle gizlenmiş” orada alıkonulmuş ve saklanmış **“huriler vardır.”** Yani bu huriler yollarda gezip dolaşan kadınlardan değildir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Ömer (r.a) dedi ki: Oradaki bir çadır içi boşaltılmış incidir. İbn Abbas da böyle demiştir. Ayrıca İbn Abbas şöyle demiştir: O çadır, altından dörtbin kapı kanadı bulunan ve bir fersah eninde, bir fersah boyunda bir çadırıdır.

et-Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdullah yüce Allah'ın: **“Çadırlar içinde örtülerle gizlenmiş huriler vardır”** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Bize ulaşan rivayete göre Arş'tan bir bulut yağmur yağdırdı. Huriler rahmet damlacıklarından yaratıldı. Sonra bunların herbirisi üzerine nehirler kıyısında birer çadır kuruldu. Herbir çadırın genişliği kırk mildir ve kapısı yoktur. Allah'ın dostu cennete gireceği vakit çadıra bir kapı açılır. Böylece Allah'ın dostu olan kişi meleklerden ve hizmetçilerden yaratıkların gözlerinin hurilere değmediğini ve yaratılmışların gözlerinden uzak gizli ve saklı olduğunu bilmiş olacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Önceki iki cennet hakkında da: **“Gözlerini yalnız eşlerine dikmiş huriler vardır.”** (56. âyet) diye buyurmuştur. Bunların gözlerini yalnızca eşlerine diktikleri sözkonusu edilmekle birlikte, örtülerle gizlenmiş olduklarından sözetmemektedir. Böylece bu, örtülerle gizlenmiş olanların diğerlerinden daha yüce ve üstün olduklarını ortaya koymaktadır.

Mücahid dedi ki: **“Örtülerle gizlenmiş huriler”** yani bunlar kendilerini sadece eşlerine vermiş huriler olup onların yerine başkalarını istemezler.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: **“(قَصْرَ الشَّيْءِ أَقْصَرَهُ قَصْرًا)”:** O şeyi hapsettım, alıkoydum, hapsediyorum, alıkoyuyorum” denilir. -Camide hafızların ve cüz okuyucularının kaldıkları yere- **“cami maksurası”** denilmesi de buradan gelmektedir. **“(قَصْرَ الشَّيْءِ عَلَى كَذَا)”:** O şeyi şuna hasrettim” ifadesi de onu aşip,

başkasına ulaşmamak halinde kullanılır. “(وَأَمْرًا فَصِيرَةً وَقُصُورَةً) : Dışarı çıkmasına izin verilmeyen ve evde kalan kadın” demektir. Şair Küseyyir de şöyle demiştir:

وَأَنْتِ الَّتِي حُبَّبْتَ كُلَّ فَصِيرَةٍ إِلَيَّ وَمَا تَذِيرِي بِذَلِكَ الْقَصَائِرُ
عَنَيْتُ فَصِيرَاتِ الْحِجَالِ وَلَمْ أَرِدْ قِصَارَ الْخَطَا شَرُّ النِّسَاءِ الْبَحَائِرُ

“Sen bana kasîre⁽¹⁾ olan herkesi sevdirdin;

Kasire olanlar ise bunu bilmiyor.

Ben çadırlardaki kasîraları (dışarı çıkmayanları) kastettim; hiçbir zaman, Kadınların en kötülerini olan kısa boylu ve kısa adımlıların kastetmedim.”

el-Ferrâ ilk mısranın son kelimesini: (قُصُورَةً) diye zikretmiştir. Bunu da İbnu's-Sikkît zikretmektedir.

Enes rivayetle dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: “İsrâya götürüldüğüm gece cennette her iki kenarı mercandan çadırlar bulunan bir ırmağın yanından geçtim. Oradan bana: Ey Allah'ın Rasûlü selam sana, diye seslenildi. Ben: Ey Cebrail bunlar kimdir? diye sordum, o da şöyle dedi: Bunlar Rabblerinden sana selam vermek üzere izin istemiş huru'l 'îynden bazı kızlardır. Yüce Allah onlara izin verdi ve onlar da şöyle dedi: Biz ebedi kalanlarız, ebediyyen ölmeyiz. Biz nimet içerisinde olanlarız, ebediyyen sefalet çekmeyiz. Biz hoşnut olanlarız, ebediyyen kızmayız. Şerefli kocaların eşleriyiz.” Daha sonra Peygamber (sav): “**Çadırlar içinde, örtülerle gizlenmiş huriler vardır**” buyruğunu okudu.⁽²⁾ Onlar korumak ve onlara ikram olmak üzere alıkonulmuş hurilerdir, demektir.

Eşhelli Yezid kızı Esmâ'dan rivayete göre o Peygamber (sav)'a gelip şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, biz kadınlar hacca gidemiyor, evden dışarı çıkmıyoruz. Evlerinizde oturuyor, çocuklarınızı taşıyoruz. Ecirde size ortak mıyız? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Şâyet kocalarınızla güzelce geçinir, onları hoşnut edecek şeyleri yerine getirirseniz evet.”⁽³⁾

“**Bunlara... ne bir insan dokunmuştur, ne de bir cin.**” Daha önceden geçtiği üzere kimse onlara el değmemiştir.

(1) Yani evden dışarı çıkmayan; kelime aynı zamanda kısa boylu anlamına da gelir

(2) *Müsned*, I, 156 ve *Tirmizî*, IV, 696, İsrâ'dan ve bu husustaki karşılıklı konuşmalardan söz etmeden, Ali (ra)'dan gelen bir rivayet olarak kaydetmektedirler. Ayrıca Tirmizî, şunu da eklemektedir: Bu hususta Ebû Hureyre, Ebû Said ve Enes'ten de rivâyet gelmiştir.”

(3) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 421

“(يَطْمِئُنُّ) : **Onlara... ne dokunmuştur**” buyruğu genel olarak “mim” harfi kesreli olarak okunmuştur. Ancak Ebu Hayve, eş-Şâmî, Talha b. Musarrih, el-A'rec ve el-Kisâî'den naklen eş-Şirazî her iki yerde de “mim” harfini ötreli okumuşlardır. el-Kisâî ise bunlardan birisini kesreli, diğerini ötreli okur ve bu hususta okuyanı muhayyer kabul ederdi. Birincisini ötreli okursa, ikincisini kesreli; birincisini kesreli okursa, ikincisini ötreli okurdu. Bu aynı zamanda Ebu İshak es-Sebî'nin de kıraatidir. Ebu İshak dedi ki: Ben Ali'nin taraftarları arkasında namaz kılıyordum. onlar da “mim” harfini ötreli okuyorlardı. Abdullah'ın arkadaşları arkasında namaz kılıyordum, onlar da kesreli okuyorlardı. Böylece el-Kisâî her iki rivayet ile de amel etmiş olmaktadır. Bunların her ikisi de iki ayrı söyleyiştir. (طُمْتُ) diye de, (طَمِثُ) diye de söylenir. Tıpkı; (يَعْرُشُونَ) ile (يَنْكِفُونَ) fiilleri gibi. Ötreli okuyan her iki şiveyi birarada kullanmış olmak için ötreli okumuş, kesreli okuyan da genel olarak yaygın görülen kıraat o olduğundan dolayı böyle okumuştur.

Yüce Allah'ın: **“Bunlara... ne bir insan dokunmuştur**” buyruğunu tekrarlaması çadırlarda örtülerle gizlenmiş hurilerin de tıpkı gözlerini sadece eşlerine hasretmiş huriler gibi olduklarını beyan etmek içindir. Onlar bu şekilde gözlerini yalnızca eşlerine hasredecek olurlarsa, çadırlar da onlar için bu şekilde olacaktır, demektir.

مُتَكِّئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبَايَ الْآءِ رَبِّكُمَا
تَكْذِبَانَ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

76. Yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak (dinlenirler.)

77. O halde; Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

78. Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!

“**Yeşil yastıklara... yaslanarak**” buyruğunda geçen: “(الرَفْرَف) : **Yastıklar**” uyumak üzere yatağın (ya da döşemenin) üzerine atılan bir örtü demektir. İbn Abbas dedi ki: Bu, döşemenin ve yaygının artan (sarkan) kısımlarıdır. Yine ondan nakledildiğine göre bunlar artan kısımları üzerine yaslandıkları örtülerdir. Katade de böyle demiştir.

el-Hasen ve el-Kurazî, bunlar yaygılar demektir; İbn Uyeyne de: Bunlar oturmak üzere yerdeki yastıklardır; diye açıklamışlardır. İbn Keysan ise, bun-

lar yüz yastıklarıdır demiştir. el-Hasen de böyle açıklamıştır. Ebu Ubeyde: Bunlar örtünün kenarı demektir.

el-Leys de: Bunlar yere serilen bir çeşit yeşil örtüdür, demiştir. Yüksek döşekler oldukları da söylenmiştir. Enlice herbir örtüye Araplarca: (مرف) denildiği de söylenmiştir. İbn Mukbil şöyle demiştir:

وَأَنَا لَنَزَالُونَ تَغْشَى نِعَالَنَا سَوَاقِطٌ مِنْ أَصْنَافٍ رَئِيظٍ وَرَفْرَفٍ

“Biz (hasımların topraklarına) öyle inenleriz ki ayaklarımız çiğner geçer, (Kadınların) çeşitli örtüleri ile genişçe örtülerin yere düşenlerini.”

Bunlar birbirlerine yakın görüşlerdir.

es-Sıhah'ta şöyle denilmektedir: “(الرُفْرَف): Yatak ve döşek örtüleri yapmakta kullanılan yeşil kumaşlar”dır. Bunun tekili; (رُفْرَةٌ) diye gelir.

Said b. Cübeyr ile yine İbn Abbas: Bu cennet bahçeleri, demektir demişlerdir. Bu kelimenin türemesi: “(رَفْرَفٌ): Yükseldi, yükselir” fiilindendir. Kuşun havada kanatlarını hareket ettirmesine (çırpmasına): (رُفْرَةُ الطَّائِرِ) denilmesi de buradan gelmektedir. Bundan dolayı erkek deve kuşuna “ref-ref” dedikleri de olur. Çünkü o önce kanatlarını çırpar, sonra koşar. “(رُفْرَةُ الطَّائِرِ): Kuş üzerine konmak maksadıyla belli bir şeyin etrafında kanat çırpıtı” demektir. Çadırların kıvrımlarına, gömleğin yan taraflarına ve ondan sarkan bölümlere de böyle denilir. Tekili: (رُفْرَةٌ) diye gelir.

Peygamber (sav)’ın vefatı ile ilgili haberde de şöyle denilmektedir: Üzerindeki örtüyü (ref-ref'i) kaldırdı, hıştırtısı olan bir yaprakmış gibi yüzünü gördük. Kıldan olan çadırın kenarını kaldırdı demek isteniyor.

Bir görüşe göre bu kelimenin aslı, parlak ve taze bitki halini anlatmak için kullanılan: (رَفْرَفٌ النَّبْتُ يَرِفُ): Bitki taze ve parlak oldu, olur” ifadesidir. Bu açıklamayı *es-Sa'lebî* nakletmiştir.

el-Kutebî de şöyle demektedir: Nimetten ve tazelikten ötürü suyu çokça olan ve adeta neredeyse sallanacak hale gelen herbir şeyin bu halini anlatmak için (رَفْرَفٌ يَرِفُ رَفِيفًا) denilir. Bu açıklamayı da el-Herevî nakletmektedir.

Refref'in sahibi üzerine bindiği takdirde kanat çırparak onu tıpkı bir sallıncak gibi sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya hareket ettiren ve böylelikle eşi ile birlikte kendisiyle zevk alıp neşelendiği bir araç olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevadiru'l-Usûl* adlı eserinde zikretmiş olup, biz de bunu *et-Tezkire* adlı eserimizde kaydettik.

et-Tirmizi (el-Hakim) şöyle demiştir: O halde refref (yeşil yastıklar) daha

önce sözü geçen döşemelerden daha üstündür. Bundan önceki iki cennet te yüce Allah bu döşemeleri sözkonusu ederek: **“Astarları kalın ipekten döşemelere yaslanmışlar olarak”** (54. âyet) diye buyurmuş, burada ise: **“Yeşil yastıklara yaslananlar olarak”** diye buyurmuştur. Refref öyle bir şeydir ki, Allah dostu onun üstüne kuruldu mu onu uçurur, yani tıpkı salıncak gibi istediği tarafa şu tarafa, bu tarafa uçurur. Bunun aslı da yüce Allah'ın huzurunda refref etmekten gelir. Mirac hadisinde bize rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (sav) Sidre-i Müntehâ'ya ulaştığında ona refref gelip, Hz. Peygamberi Cibril'in elinden aldı ve onu Arş'ın dayanağına kadar uçurdu. Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu zikredilmektedir: “Beni yukarı aşağı uçurdu gitti ve nihayet beni Rabbimin huzurunda durdurdu.” Daha sonra ayrılma zamanı gelince, yine onu alıp yükselterek, alçaltarak uçurdu ve sonunda Cebrail'e (Allah'ın salat ve selamları üzerine olsun) teslim etti. Cebrail o sırada ağlıyor ve yüksek sesle hamdediyordu. Refref yüce Allah'ın huzurundaki hizmetçilerden birisidir. Yakınlık ve yakınlaşmak konumunda özel işlerle görevlidir. Tıpkı Burak'ın peygamberlerin bindiği ve bu iş için o yerde özel olarak görevli olan bir binek olması gibi. Yüce Allah'ın şu yakınlaştırılmış iki cennet ehline müsahhar kıldığı bu refref onların yaslandıkları yer ve onların döşekleridir. Allah'ın dostunu o nehirlerin kıyılarına aktıkları yerlere, dilediği yere, iyi ve güzel eşlerinin çadırlarına alır, götürür.

Daha sonra yüce Allah: **“Ve güzel döşemeler”** diye buyurmaktadır. Sözü edilen: **“(العَبْرِي) : Serilen nakışlı örtüler**”dir. Nakışların yaratıcısı olan yüce Allah onların güzel olduklarını söylemektedir. O halde bu örtülerin kendileri hakkında ne düşünülebilir?

Osman (r.a), el-Cahderî, el-Hasen ve başkaları **“yastıklar”** anlamındaki lafzı: **(رَفْرَف)** şeklinde munsarîf olmayan bir çoğul olarak okumuşlardır. Aynı şekilde **“döşemeler”** anlamındaki buyruğu da **(وَعَبْرِي)** diye çoğul okumuşlardır ki; birincisi **(رُفْرَف)**'in, ikincisi; **(عَبْرِي)**'in çoğuludur.

“(رَفْرَف) : Yastık” lafzı çoğul için kullanılan bir isimdir. **“(عَبْرِي) : Döşeme”** ise çoğula delalet eden ve **(عَبْر)**'e mensub olan bir isimdir.

Bir başka açıklamaya göre bunların tekileri: **(رَفْرَف)** ile **(عَبْرِي)** şeklinde gelir. **(الرَفْرَف)** birincisinin, **(العَبْرِي)**'de ikincisinin çoğulunun çoğuludur.

el-Ferra'nın dediğine göre: **“(العَبْرِي) : Kalın yaygılar”** demektir. İbn Abhan ve başkalarından gelen rivayete göre ise bunlar oturmaya mahsus yastıklardır. el-Hasen yerdeki sergiler ve yaygılardır derken, Mücahid kalın ipektir demiştir. el-Kutebî de şöyle demiştir: Araplara göre işlemeli her bir örtüye; **(عَبْرِي)** denilir. Ebu Ubeyd dedi ki: Bu isim, işlemenin yapıldığı bir yere mensubtur. İyice ve sağlamca dokunmuş her bir işleme de ona nishet edilir. Şair Zu'r-Rimme şöyle demiştir:

حتى كأن رياض القف ألبسها من وشي عبقر نجيل وتنجيد

“Sanki el-Kuf bahçelerine giydirmiş gibi

Abkar işlemelerinden örtüler ve perdelerle yaygılarla süslemiş gibi.”

Denildiğine göre “Abkar” Yemen taraflarında bir kasaba olup, orada nakışlı, işlemeli yaygılar dokunur.

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Bu hususta asıl olan, “abkar” denilen yerin cinlerin kaldığı bir kasaba olup üstün ve değerli olan herşey oraya nisbet edilir.

el-Halil dedi ki: Üstün nefis, değerli ve kıymetli erkekler, kadınlar ve başka türden olan herşey Araplarca “abkarî” diye adlandırılır. Peygamber (sav)’ın Ömer (r.a) hakkında söylediği: “(فلم أر عبقرياً من الناس يقري فريه): İnsanlar arasında onun kuyudan su çektiği gibi çeken üstün, dahi birisini görmedim”⁽¹⁾ buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmış bulunmaktadır.

Ebu Amr b. el-Alâ’ya, Peygamber (sav)’ın: “Onun çektiği gibi su çeken üstün ve dahi birisini görmedim” sözü hakkında kendisine soru sorulmuş ve şu cevabı vermiştir: (Bu lafız) bir kavmin başkanı ve onların üstün ve değerlileri demektir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

بخيل عليها جنة عبقرية جديرون يوماً أن ينالوا فيستعلوا

“Üzerlerinde abkarî cinleri bulunan atlarla ki

Bir gün (istediklerine) nâil olmaya ve üstünlük sağlamaya lâyıktırlar.”

el-Cevherî dedi ki: “el-abkarî” Arapların cin topraklarından olduğunu iddia ettikleri bir yerin adıdır. Şair Lebid de şöyle demiştir:

كهُول وشبان كجنة عبقر

“Olgun yaşlılar ve gençler ki, abkar cinleri gibidirler.”

Daha sonra mahareti, güzel sanatı ve gücüne hayran kaldıkları her bir şeyi bu lafza nisbet ederek “abkarî” diye kullandılar. Bu ise hem tekil, hem ço-

(1) *Buhârî*, III, 1329, 1340, 1345, VI, 2575, 2718; *Müslim*, IV, 1862; *Tirmizî*, IV, 541; *Müsned*, II, 39, 89, 104, 107, 450.

ğul olarak kullanılır. Hadis-i şerifte de: "(إِنَّهٗ كَانَ يَسْجُدُ عَلَى عِظْرِیْ)": O abkarî (sec-cade) üzerinde secde ederdi."⁽¹⁾ denilmektedir. İşte bu da boyaların ve nakışların bulunduğu bu bildiğimiz yaygılardır. Öyle ki Araplar abkarî bir zulüm" tabirini kullanmış ve güçlü bir kimseye de: "Bu bir kavmin abkarîsidir" demişlerdir. Hadis-i şerifte de: "Ben onun kuyuda su çektiği gibi su çeken bir abkari (güçlü, kuvvetli, dahi) bir kimse görmedim." denilmiştir.

Daha sonra yüce Allah onların örflerinden bildikleri şekilde onlara hitab ederek: "**Ve güzel döşemelere**" diye buyurmaktadır. Bazıları (عَبْقَرِیْ) lafzını (عَبَّاقِرِیْ) diye okumuşlarsa da bu hatadır, çünkü mensub isim nisbeti olduğu gibi bırakılarak çoğul yapılmaz. Kutrub ise şöyle demiştir: Bu mensub bir isim değildir. "(كُرْسِیْ وَكُرَاسِیْ)": Koltuk ve koltuklar" ile "(بُخْتِیْ وَبُخَاتِیْ)": Buht devesi ve buht develeri" kelimelerine benzer.

Ebu Bekr'in rivayetine göre Rasûlullah (sav): "**Yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak**" buyruğunu; (مُتَكَيِّئِينَ عَلَى زَفَافٍ خُضَرَ وَعَبَاقِرٍ جَسَانٍ) diye okumuştur. Bunu da es-Sa'lebî zikretmiştir. "(خَضَرَ)": Yeşil" lafzındaki "dat" harfinin ötreli kullanılması ise çok azdır.

"**Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!**" buyruğundaki: "(بَارَكَ)": **Ne yücedir!**" buyruğu "bereket" kökünden "tefâale" vezninde bir kelime olup, daha önce buna dair açıklamalar (el-Furkan, 25/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"**Celâl**" azamet "**sahibi**" demektir. "**İkram**" buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (er-Rahmân, 55/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Âmir "celâl... sahibi" anlamındaki buyruğu "vav" ile: "(ذُو الْجَلَالِ)" diye "adı" anlamındaki kelimenin sıfatı olarak okumuştur. Bu ise ismin müsemma ile aynı şey olduğu görüşünü pekiştiren bir kıraattir. Diğerleri ise; "(ذِي الْجَلَالِ)": Celâl... sahibi" diye okuyarak bunu "**Rabbi**" lafzının sıfatı yapmışlardır.

Bununla bu sûrenin kendisi ile başladığı ismi kastediyor gibidir. Çünkü yüce Allah "**er-Rahmân**" diyerek bu isimle sûreye başlamış, sonra insanlarla cinlerin yaratılışını, göklerin ve yerin yaratılışını ve sanatını sözkonusu etmiş "**her gün bir işte olduğunu**" (29. âyet) belirtip, yarattıklarını idaresini zikretmiştir. Daha sonra kıyamet gününden ve dehşetlerinden söz etmekte, cehennem ateşinden söz ettikten sonra da cennetlerin nitelikleri ile bu açıklamalarını sona erdirmektedir. Nihayet sûrenin sonunda "**celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!**" diye buyurmaktadır. Yani işte bu sûreye kendisi ile başlanılan bu isim ne yücedir demektir.

(1) Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübra*, II, 436.

Bununla yüce Allah muhataplara şunu öğretiyor gibidir: Bütün bunlar size rahmetim ile verilmiştir. Rahmetim ile Ben sizi yarattım, sizin için göğü, yeri, diğer yaratıkları, mahlukları, cenneti ve cehennemi yarattım. Bütün bunlar sizin için Rahmân isminin bir tecellisidir. Böylelikle yüce Allah kendi adını övmekte, sonra da **“celal ve ikram sahibi”** diye buyurmaktadır. Yani O, zatı itibariyle celâl, fiilleri itibariyle kerimdir.

Kıraat âlimleri sûrenin baş tarafında (27. âyette) **“Vech”**in sıfatı olarak **“celal sahibi; zu'l-celal”** diye okunacağında ihtilâf etmemişlerdir. Bu, bununla yüce Allah'ın kendisine bakacakları vakit, müminlerin karşılarında görecekleri Allah'ın Vechinin kastedildiğinin delilidir. Böylelikle onlar güzel mükâfat, güzel karşılayış ve güzel bağıştan dolayı sevineceklerdir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

RAHMAN SÛRESİ'NİN VE ONALTINCI CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

CÂSİYE SÛRESİ

(45)

1-2. Âyetler	7
3-5. Âyetler	8
6. Âyet	10
7-8. Âyetler	10
9-10. Âyetler	12
11. Âyet	13
12-13. Âyetler	13
14. Âyet	14
15. Âyet	16
16-17. Âyetler	17
18. Âyet	18
1- Şeriatın Mahiyeti:	18
2- Bizden Öncekilerin Şariatleri (Bize Delil Olur mu?):	19
19. Âyet	20
20. Âyet	20
21. Âyet	21
22. Âyet	22
23. Âyet	23
24. Âyet	28
25-26. Âyet	32
27. Âyet	34
28. Âyet	34

29. Âyet	36
30-31. Âyetler	37
32. Âyet	38
33. Âyet	39
34. Âyet	39
35. Âyet	40
36-37. Âyetler	40

AHKÂF SÛRESİ

(46)

1-3. Âyetler	45
4. Âyet	46
1- Allah'tan Başka Kendilerine Dua ve İbadet Edilen Varlıklar	
Hiçbir Şeyi Yaratmış Değillerdir:	46
2- Gaybı Bilmeye Yönelik Bazı Bilgiler ve Hükümleri:	46
3- Gayba Delalet Eden Sebeplerden Sadece Rüya Kalmıştır:	49
4- Hat (Yazı)ya Dayanarak Hüküm Vermek:	50
5- Bu Âyet-i Kerime Bilgi Edinme Yollarını Açıklamaktadır:	51
5. Âyet	52
6. Âyet	52
7. Âyet	53
8. Âyet	53
9. Âyet	55
10. Âyet	59
11. Âyet	61
12. Âyet	62
13-14. Âyetler	64
15. Âyet	65
1- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi:	65

2- "İyilikte Bulunmak: İhsan":	65
3- Annenin Çocuğunu Karnında Taşımaları:	66
4- Gebeliğin ve Küçük Çocuğa Süt Emzirmenin Süresi:	66
5- Yiğitlik ve Olgunluk Çağı:	67
6- İlahi Nimetlere Şükretmek:	68
7- Salih Bir Zürriyet Dileği:	69
16. Âyet	69
17-18. Âyet	71
19. Âyet	73
20. Âyet	74
21. Âyet	78
22-25. Âyetler	80
26. Âyet	86
27. Âyet	87
28. Âyet	87
29. Âyet	89
30-31. Âyetler	96
Cinler İçin Mükellefiyet Var mıdır?:	98
32. Âyet	98
33. Âyet	99
34. Âyet	101
35. Âyet	101

MUHAMMED SÛRESİ

(47)

1. Âyet	109
2. Âyet	110
3. Âyet	112
4. Âyet	112
1- Âyet-i Kerimenin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Cihad Emri:	113

2- Savaş Sonrası Esirlere Yapılacak Muamele:	113
3- Bu Âyet-i Kerimenin Yorumu İle İlgili Görüşler:	115
4- Savaş Ağırıklarını Bırakınca:.....	117
5. Âyet.....	119
6. Âyet.....	120
7. Âyet.....	121
8. Âyet.....	122
9. Âyet.....	124
10. Âyet.....	124
11. Âyet.....	125
12. Âyet.....	125
13. Âyet.....	126
14. Âyet.....	127
15. Âyet.....	127
16-17. Âyetler	130
18. Âyet.....	133
19. Âyet.....	135
20-21. Âyetler	137
22-24. Âyetler	140
1- Kâfir ve Münafıklar Yönetimi Ele Alırlarsa... ..	141
2- Kur'ân'ı Niçin Düşünmezler:	143
3- Akrabalık Bağının Gözetilmesi:.....	144
4- Akrabalık Bağını Gözetmeye Dair Gelmiş Hadis Rivayetlerinin Anlamı:..	146
25. Âyet.....	147
26. Âyet.....	148
27. Âyet.....	149
28. Âyet.....	150
29-30. Âyetler	150
31. Âyet.....	154
32. Âyet.....	155
33. Âyet.....	155

1- Allah'a ve Rasûlüne İtaatin Gereği:	156
2- Farz Olmayan İtaat Olan Bir Amele Başladıktan Sonra Yarıda	
Kesmenin Hükümü ve Bu Husustaki Görüş Ayrılığı:	156
34. Âyet	157
35. Âyet	157
1- "Gevşeklik Göstermeyin"	157
2- Gerçek Üstünlük:.....	158
3- Âyet Mensuh mudur, Değil midir?	158
36-37. Âyetler	159
38. Âyet	160

FETİH SÛRESİ

(48)

1. Âyet	166
2-3. Âyetler	168
4. Âyet	171
5. Âyet	171
6-7. Âyetler	172
8-9. Âyetler	174
10. Âyet	176
11. Âyet	177
12. Âyet	179
13. Âyet	180
14. Âyet	180
15. Âyet	180
16. Âyet	183
1- Yakında Kendileriyle Savaşmak Üzere Çağırılacakları Kimseler:.....	183
2- Bu Ayet Ebu Bekir ve Ömer (Allah İkisinden de Rız Olun)'ın	
Halifeliklerinin Sıhhatine Delildir:	183
3- Kendilerinden Cizye Kabul Edilmeyenlerin Durumu:	184

4- İtaatin Mükafatı, Yüz Çevirmenin Cezası:	185
17. Âyet	185
18-19. Âyetler	186
20. Âyet	191
21. Âyet	192
22-23. Âyetler	193
24. Âyet	194
25. Âyet	197
1- Kâfirler ve Yaptıkları:	198
2- Bekletilen Kurbanlıklar ve Kurbanlıkta Ortaklık:	198
3- Kurbanların Yerlerine Varmasının Alıkonulması:	200
4- Varlıkları Bilinmeyen Mümin Erkekler ve Kadınlar:	201
5- Bilmeden ve İstemeyerek Yapılan Kötülüklerin Verdiği Sıkıntı:	201
6- Ashab Kasten Bir Günah İşlemekten ve Başkasına Haksızlık Etmekten Uzaktı:	202
7- Allah Dilediğini Rahmetine Alır:	202
8- Müminlerin Kâfirler Arasında Bulunması....:	203
9- Kâfirler Arasında Müminler Bulunursa ve Kâfirler Müminlerle Kendilerini Koruyacak Olursa Hüküm Nedir?	203
10- Kıraate ve Nahve Dair Bazı Açıklamalar:	205
26. Âyet	206
27. Âyet	208
28. Âyet	210
29. Âyet	211
1- Allah'ın Rasûlü Muhammed ve Beraberindekiler:	212
2- Mümin İçin Namazın ve Özellikle Secdenin Önemi:	213
3- Ashab-ı Kiram'ın Tevrat ve İncil'deki Örnekleri:	214
4- İman Edenlere Yapılan Vaadler:	216
5- Ashab-ı Kiram'ın Değeri:	218

HUCURAT SÛRESİ

(49)

1. Âyet.....	225
1- Allah'ın ve Rasûlünün Önüne Geçilemez:.....	225
2- Bu Âyetin Nüzul Sebebi:	226
3- Allah ve Rasûlünün Önüne Geçmeye Dair Bazı Örnekler:.....	228
2. Âyet.....	229
1- Müminler Seslerini Peygamberin Sesinden Yükseltmemelidir:	229
2- Peygambere Hitabın Edebi:	233
3- Âyetin Anlamı ve Peygamber Efendimizle Konuşurken Ses Tonunun Sınırı:	233
4- Peygamberin Hadislerine Karşı Takınılması Gereken Tavrı:.....	234
5- Küçümsemek Maksadıyla Peygambere Karşı Sesi Yükseltmek Küfür Olduğundan Buyrukta Asıl Maksat, Mücerred Sesi Yükseltmektir:.....	234
6- Amellerin Boşa Çıkması:	235
3. Âyet.....	235
4. Âyet.....	237
5. Âyet.....	239
6. Âyet.....	239
1- Buyruğun Nüzul Sebebi:.....	240
2- Haber-i Vahid'in Kabulü ve Buna Bağlı Hukuki Bir Takım Tasarruflar: ..	241
3- Fâsık Yöneticilerin Arkasında Kılınan Namaz:	241
4- Fâsık Yöneticinin Hükmü:	242
5- Fâsık Kimsenin Elçiliği:	242
6- Müslümanlarda Aslolan Adalet midir?	242
7- Zann-ı Galib'e Dayanarak Hüküm Vermek:	243
7-8. Âyetler	243
9. Âyet.....	245
1- Âyetin Nüzul Sebebi:.....	245

2- Birbirleriyle Çarpışan Müslüman Grupların Durumu ve	
Takınılacak Tavrı:	247
3- Halifeye Yahut Herhangi Bir Müslümana Haksızlık Yaptığı	
Bilinen Kesime Karşı Savaşmak Gereği:	248
4- Ashab Arasında Çıkan Çatışmalar:	249
5- Haksızlık Eden İle Savaşmanın Gereği:	250
6- Adaletle Barış Yapmanın Çerçevesi:	251
7- Adaletli İmama (İslâm Halifesine) Karşı Delilsiz Olarak	
Ayaklananlar:	251
8- Ayaklanmacılar Tarafından Telef Edilen Kanların ve Malların Hükümü:	252
9- Ayaklanan Kesim Ele Geçirdikleri Bölgelerde Ahkamı	
Uygulayacak Olurlarsa Hüküm Nedir?:	253
10- Ashabtan Herhangi Birisine Kati Olarak Bir Hata Nisbet	
Etmek Caiz Değildir:	254
10. Âyet	256
1- Müminler Kardeştir:	256
2- Müslümanlar Arasındaki Anlaşmazlıkları Düzeltmek:	257
3- Haddi Aşmak (Bağy) Kişiyi İmandan Çıkarmaz:	257
11. Âyet	258
1- Alay Etmek:	258
2- Ayetin Nüzul Sebebi ve Selefin Başkalarıyla Alay Etmekten Sakınmaları:	259
3- Kadınların Kadınlarla Alay Etmeleri ve Ayetin Bu Bölümünün	
Nüzul Sebebi:	260
4- Başkalarıyla Alayın Sakıncası ve Kalb ve Amelin Önemi:	261
5- Lakab Takmamak:	262
6- Lakap Takmak:	263
7- İstisna Olarak Caiz Olan Lakablandırmalar:	265
12. Âyet	267
1- Zandan Kaçınmak:	267

2- Zandan Kaçınmanın Gereği:	268
3- Zannın Halleri ve Hükümleri:	269
4- Tecessüs (Kusurları Araştırmak):.....	270
5- Gıybet:	272
6- Gıybetin Ağır Vebali:	274
7- Gıybetin Sınırları:.....	275
8- Gıybet Büyük Günahlardandır ve Gıybetten Dolayı Helallik İstemek: .	276
9- Açıktan Açığa Günah İşleyen Fasıkın ve Benzerlerinin Gıybeti:	279
10- Tiksinti Veren Örnek ve Allah'tan Korkmak:	280
13. Âyet	281
1- Âyetin Nüzul Sebebi ve Yaratılış İtibariyle İnsanların Birbirlerine Eşitliği:	281
2- Yüce Allah Dileseydi İnsanları Başka Bir Yoldan Da Yaratırdı:	283
3- Bir Kimsenin Nesebini Reddedmesinin Cezası:	284
4- İnsan Hem Erkekten, Hem Dişiden Yaratılır:	284
5- Uluslar ve Kabileler (Şuub ve Kabail):	285
6- Allah Katındaki Değerin Ölçüsü Takvadır:	287
7- Nikahta Denklik (Kefact) te Takvanın Dışında Neseb (Soy-Sop) Gözönünde Bulundurulabilir Mi?	289
14. Âyet	291
15-16. Âyetler	293
17-18. Âyetler	294

KÂF SÛRESİ

(50)

1-5. Âyetler	300
6-11. Âyetler	306
12-15. Âyetler	310
16-19. Âyetler	311

20-22. Âyetler	319
23-29. Âyetler	322
30-35. Âyetler	325
36-38. Âyetler	331
39-40. Âyetler	334
1- Kâfirlerin Söylediklerine Sabır:	335
2- Beş Vakit Namaz ile Güneşin Doğuşundan ve Batışından Önce Allah'ı Tesbih Etmek ve Namaz Kılmak:	335
3- Geceleyin ve Secdelerin Arkasında Allah'ın Tesbih Edilmesi:	336
4- (Farz) Namazlardan Sonra Namaz Kılmak:	337
5- Secdelerin Ardı:	338
41-45. Âyetler	338

ZÂRİYAT SÛRESİ

(51)

1-6. Âyetler	345
7-14. Âyetler	348
15-16. Âyetler	354
17-19. Âyetler	354
1- Geceleyin az uyuyanlar:	355
2- Teheccüd Namazına Devam Edenlerin Başından Geçen Bazı Olaylar: ..	357
3- Seherlerde Mağfîret Dileyenler:	358
4- Maldaki Hak:	359
5- Dilenen (Sail) ve Yoksul (Mahrum):	359
20-23. Âyetler	361
24-28. Âyetler	367
29-30. Âyetler	370
31-37. Âyetler	372
38-40. Âyetler	374

41-42. Âyetler	376
43-45. Âyetler	378
46. Âyet	379
47-49. Âyetler	379
50-55. Âyetler	381
56-60. Âyetler	383

TÛR SÛRESİ

(52)

1-8. Âyetler	391
9-16. Âyetler	397
17-20. Âyetler	400
21-24. Âyetler	402
25-28. Âyetler	409
29-34. Âyetler	410
35-43. Âyetler	415
44-46. Âyetler	420
47-49. Âyetler	421
1- Rabbinin Hükümü:	422
2- Allah'ın Gözetimi Altında Bulunmak:	422

* * *

1- Rabbi Hamd ile Tesbih Etme Zamanları"	422
2- Geceleyin ve Yıldızların Kaybolurken Allah'ı Tesbih Etmek:	426

NECM SÛRESİ

(53)

1-10. Âyetler	432
1- Peygamberin Söyledikleri:	436
2- Rasûlullah (sav)'ın İctihadı:	436

11-18. Âyetler.....	446
19-22. Âyetler	456
23-26. Âyetler	462
27-30. Âyetler	464
31-32. Âyetler	465
1- İyilik Yapanlar ve Günahkarlık:	466
2- “Küçük Kusurlar (el-Lemem)”.....	466
3- Allah’ın Geniş Mağfireti:	471
33-35. Âyetler	473
36-42. Âyetler	475
43-46. Âyetler	480
47-55. Âyetler	483
56-62. Âyetler	488

KAMER SÛRESİ

(54)

1-8. Âyetler	495
9-17. Âyetler	504
18-22. Âyetler	510
23-26. Âyetler	514
27-32. Âyetler	518
33-40. Âyetler	523
41-42. Âyetler	526
43-46. Âyetler	527
47-49. Âyetler	529
1- Günahkarların Cezaları:.....	529
2- “(كُلُّ شَيْءٍ): Herşey” ile İlgili Kıraatler ve Buna Dair Nahiv Açıklamaları: .	530
3- Eşyanın Takdiri ile İlgili Ehl-i Sünnetin Kanaati:	531
4- Kadere İman Etmeyenler, Kaderi Yalanlayanlar:	531
50-55. Âyetler	532

RAHMÂN SÛRESİ

(55)

1-13. Âyetler	540
14-18. Âyetler	553
19-23. Âyetler	555
24-25. Âyetler	558
26-28. Âyetler	559
29-30. Âyetler	561
31-36. Âyetler	564
Cinler de İnsanlar Gibi Mükelleftir	567
37-40. Âyetler	571
41-45. Âyetler	574
46-48. Âyetler	576
1- Rabbin Huzuruna Varmak:	576
2- İki Cennet Kime ve Hangi Sebeplerden Dolayı Verilecektir?:	577
48-51. Âyetler	579
52-55. Âyetler	581
56-57. Âyetler	583
1- Gözlerini Eşlerine Dikmiş Olanlar:	583
2- Bu Eşlere El Değmemiştir:	583
3- Cinsel Açıdan Cinlerin Durumu:	584
58-61. Âyetler	585
62-65. Âyetler	587
66-69. Âyetler	590
1- Hurma ve Nar Meyve midir?:	591
2- Meyve Yemeyeceğine Dair Yemin Edip Nar veya	
Taze Hurma Yiyenin Durumu:	591
70-71. Âyetler	592
1- Güzel Huylu Huriler:	592

2- Cennette Huriler mi Daha Güzeldir, Yoksa Dünya Kadınları mı?:	594
72-75. Âyetler	594
76-78. Âyetler	597

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الذئب كله لله فأت
تتولا فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصيب
أعلموا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم أنزل
الجمعان والله علي كل شيء
قد أت إذا تم بالعلفة الدنيا وهم
بالعلفة القصوي والذئب أسفل
منكم ولو تولوا علم لا اختلفتم في
لمنعاد ولكن لتقصي الله أمله